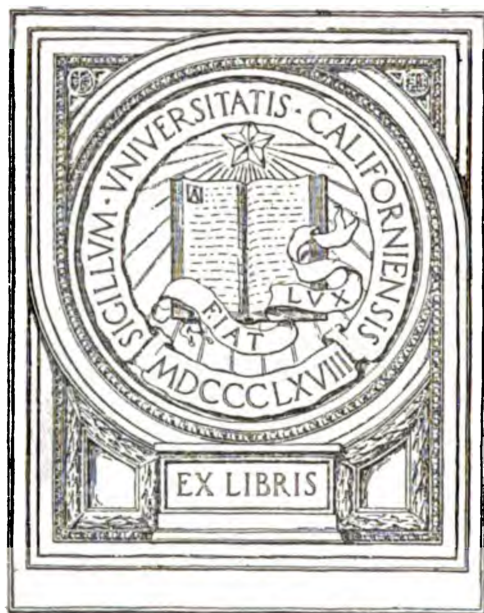

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

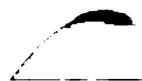
BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

DERDE VOLGREEKS.

TWEEDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1867.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

GEDURENDE HET INSTITUUTSJAAR 1866,

UITGEBRAGT IN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 29 MAART 1867.

Ingevolge het voorschrift onzer statuten kwijt het Bestuur des Instituuts zich van zijne verpligting door U, Mijne Heeren, bijeen te roepen en het jaarlijksch verslag te geven van den staat en de werkzaamheden van deze instelling gedurende den afgeloopen jaarkring.

Wij meenen geen beteren aanvang daarmede te kunnen maken dan door terug te wijzen op de voornemens des Bestuurs, in een vorig verslag aan den dag gelegd en die met uwe goedkeuring zijn vereerd. Wij wenschen rekenschap af te leggen, in hoever het Bestuur daaraan getrouw geweest is en welk gevolg de plannen, U voorgelegd, gehad hebben.

In de eerste plaats maken wij melding van het verdienstelijk werk van den heer van der Chijs „Neerlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel."

Wij achten het overtollig op nieuw een betoog te leveren der belangrijkheid van dat werk, zoowel voor Nederland als voor het buitenland. Namens het Bestuur is in eene voorrede niet alleen op het gewigt van den inhoud en de strekking daarvan gewezen, maar zijn tevens de verschillende oorzaken uiteengezet, welke eene aanmerkelijke vertraging met de uitgave hebben te weeggebragt.

Wij mogen, Mijne Heeren, aan den eenen kant die vertraging hebben betreurd, aan den anderen kant is er welligt nim-

mer geschikter tijdstip geweest de staatkundige verhouding tot het Japansche rijk onder de algemeene aandacht te brengen; waarvan wij ook het bewijs ontleenen aan het bijna gelijktijdig verschijnen in onze taal van eene uitvoerige beschrijving der zeden en instellingen van dat groote Rijk door den heer Pompe van Meerdervoort in zijn werk „Vijf jaren in Japan. (1857—1863). — Bijdragen tot de kennis van het Japansche keizerrijk en zijne bevolking”. Beide geschriften maken in politisch, economisch en ethnologisch opzigt een geheel uit, dat ongetwijfeld op den regten prijs zal worden gesteld.

Het Bestuur kan niet verzuimen hier openlijk den warmen dank des Instituuts te brengen zoowel aan den geëerden schrijver van het door het Instiuut uitgegeven werk als aan den toenmaligen Minister van koloniën, die zoo welwillend toestemming en medewerking verleend heeft om dien arbeid het licht te doen zien.

Heeft het Bestuur in de vorige algemeene vergadering met groote ingenomenheid gewaagd van het overleg, waarin wij waren getreden om het gereed liggend werk van den hoogleeraar H. C. Millies over de Munten van Nederlandsch-Indie door het Instituut te doen uitgeven, het verheugt ons in geene geringe mate, dat bedoeld overleg tot dusver met den gewenschten uitslag is bekroond en met de uitvoering der platen, waarmede dat werk zal worden opgeluisterd, reeds een aanvang is gemaakt.

Wij behoeven het naauwelijks te zeggen, dat de bijzondere aard van dezen arbeid, de zorgvuldige bewerking vooral der platen, de juiste nabootsing van munten en penningen, die tot een verleden tijdvak behooren en wier duidelijkheid vaak door gebruik veel geleden heeft, geene overhaasting gedoogen. Ofschoon het Bestuur het aan geene aansporing zal laten ontbreken om de leden des Instituuts hoe eerder hoe beter in het bezit te stellen van een werk, dat met volle regt groote verwachting mag opwekken, meenen wij toch aan spoed de degelijkheid en de netheid van eene zoo kostbare zaak niet te mogen opofferen.

Wij hebben U, Mijne Heeren, ook het [illegible] gemeld, dat eene kundige hand eenige geschikte leesboeken voor de volkeren van onzen Archipel zou bewerken.

Wij mogen het U niet ontveinzen, dat zij, die daartoe de meeste roeping, de vereischte talenten hebben, vaak weige-

houden worden door het gering oordeel des onderscheids van hen, die de verspreiding van goede leesboeken kunnen bevorderen en wien de keus daartoe is opgedragen; of zij gevoelen zich ontmoedigd door de naar hun inzien geringe mate van medewerking of belangstelling van het Indisch Bestuur. Zij klagen, misschien teregt, dat de stoffelijke belangen voorrang genieten boven de hoogere doeleinden van het volksonderwijs.

Niettemin Mijne Heeren, zijn wij niet zonder hoop, dat die edeler taak ook door de Regering zal worden opgevat. Zeker is het, dat het Bestuur, zooveel dit in den werkkring des Instituuts ligt, de bemiddeling van het Opperbestuur van Indië zal inroepen om wat deze Instelling tot het groote doel kan bijdragen, krachtig te ondersteunen. Bedenken wij, dat de volksontwikkeling door onderwijs eene plant is van langzamen groei; de grond is nog onvolkomen voorbereid, het besef harer waarde slechts ten deele doorgedrongen. De lust tot goede lectuur bij de inlandsche bevolking aan te wakkeren, kan als eene poging gelden, die bij haar het sluimerend gevoel aan verstandelijke behoeften zal opwekken.

Vergissen wij ons niet, dan is onze hooggeachte medearbeider, de heer dr. Neubronner van der Tuuk, aanvankelijk in zoodanige poging reeds geslaagd; althans wij vernemen, dat het door hem uitgegeven werk Pandja Tandaran bij E. J. Brill te Leiden eene zeer goede ontvangst onder den inlander heeft genoten. Wat reden zou er zijn, om minder te verwachten van de verhalen voor het volk geschikt, door hem aan het Instituut ter verspreiding onder de bevolking afgestaan en welke reeds ter perse zijn?

Al is het dat wij ons onthouden van de polemiek die ontstaan is en stof geleverd heeft voor meer dan een geschrift over het inlandsch onderwijs, wij kunnen toch volgaarne het oordeel van deskundigen onderschrijven, dat den inlanders eene heilrijke dienst zal bewezen worden, door uit de bekwame handen van mannen als Neubronner van der Tuuk, von de Wall en Cohen Stuart de beste inlandsche geschriften of bloemlezingen daaruit te ontvangen, en het Bestuur des Instituuts meent, Mijne Heeren, de getrouwe tolk van Uwe zienswijze te zijn, wanneer het herhaalt, dat deze Instelling steeds naar vermogen bereid zal zijn zoodanige inlandsche litteratuur te bevorderen.

Het was daarom een aangenaam berigt, dat wij van den Hooggeleerden heer dr. T. Roorda outvingen, dat het Javaan-

sche werk, twee stukken bevattende uit de *Wayang Poerwa*, waarvan reeds in 1864 gewag is gemaakt en dat voor de uitgaaf op kosten des Instituuts bestemd was, daarvoor gereed is en dat de nieuwe Javaansche letter, waarmede het bij de heeren Enschedé & Zoon te Haarlem gedrukt zal worden, voltooid is.

Het Bestuur vleit zich de verwachting van den hoogleeraar te mogen deelen, dat het voormelde geschrift de aandacht der inlanders boeijen en hunne belangstelling gaande zal maken.

Gij kent, Mijne Heeren, het belangrijk onderscheid in voorkomen, zeden en gewoonten, in taal en karakter van de bewoners van Java, de eigenlijke Javanen en de Soendanezen, de djalma Soenda en wong Djawa, twee takken eener naauw verwante natie.

Dat aanzienlijk getal, dat eenen eigenen taaltak heeft, waarmede reeds eenige jaren geleden de hoogleeraar Roorda in het Nederduitsch-Maleisch en Soendaasch woordenboek, verzameld door A. de Wilde, de taalbeoefenaren bekend maakte en waartoe ook Jonathan Rigg door zijn Sunda and English dictionary eene hoezeer door de kritiek min gunstig beoordeelde poging deed, verdient eene nadere kennismaking dan tot dusver dat maatschappelijk deel bij het algemeen te beurt viel, In de laatste jaren is de aandacht daarop meer gevestigd door de berigten dienaangaande van den heer van der Tuuk (Tijdschrift van Nederlandsch Indie, 1851), door het in druk verschijnen van een aantal Soendasche gedichten, meest allen geschreven door den Panghoeloe van Limbangan Raden Hadji Mohammad Moesa, door de vertaling in het Soendaasch van het Javaansch wetboek Kitab Toehpah, wijders door de ijverige nasporingen en studien van den heer Holle en enkele anderen. Omtrent deze litteratuur mogen wij u verwijzen naar de mededeelingen van dr. Niemann in zijn Overzigt der taal- en letterkunde van N. I. (1ᵉ deel, 1ᵉ stuk, 3ᵉ volgr.)

Voorgelicht door een bevoegd beoordeelaar uit ons midden zal het Bestuur in de Bijdragen opnemen een verhaal in de Soendasche taal, met eene transcriptie en opheldering van den tekst, een en ander bewerkt door dr. Engelmann te Bandong. Het is eene vertelling uit reeds lang vervlogen tijd, toen al de dieren nog spreken konden. Het is getiteld: „de otter en de krab" en behoort onder die vele fabelen, welke in de volksoverleveringen bestaan, en al is het, dat onze meerdere ontwikkeling of betere smaak weinig met die legenden strookt, toch

is het verhaal vooral door de ophelderingen, die de inzender daaraan toegevoegd heeft, voor de kennis van de taal en den geest des volks ver van onbelangrijk.

Gij zult u herinneren, Mijne Heeren, dat het bestuur des Instituuts reeds geruimen tijd geleden een overzigt verlangde van de rangen en titels der verschillende inlandsche hoofden en grooten.

Ons geacht medelid, de heer H. von de Wall te Riouw deelt ons mede dat hij onderscheiden Maleische zamenspraken heeft verzameld, waarin de attributen van die hoofden opgegeven worden.

Hoezeer zich thans bepalende tot het voormalig rijk van Djohor, opent hij het vooruitzigt, om later op de kleine Maleische staatjes van het schiereiland terug te komen.

Indien de beperkte omvang der Bijdragen, door het Instituut uitgegeven, in aanmerking wordt genomen, dan is het, dunkt ons, niet tegen te spreken, dat geen gering gedeelte daarvan aan de Indische taal- en letterkunde wordt ingeruimd.

Wij kunnen van dit onderwerp niet afstappen, zonder U, Mijne Heeren, het voornemen des Bestuurs mede te deelen om zich tot den minister van kolonien te wenden, ten einde in wetenschap te worden gesteld met de vorderingen, die in Indië gemaakt zijn in de transcriptie van plaatsnamen, zoowel van Java als andere deelen van den Indischen Archipel.

Uit een noot van de redactie der Bijdragen zal het zijn gebleken, dat in Indië het gemis van een beginsel bij de spelling dier plaatsnamen evenzeer gevoeld wordt, als het in onze vergadering aanleiding heeft gegeven tot het denkbeeld om eene poging aan te wenden, gelijkvormigheid daarin tot stand te brengen.

Ofschoon dat denkbeeld op bezwaren heeft gestuit, hoofdzakelijk voortvloeijende uit het verschil in schrijfwijze tusschen deskundigen en de nog gebrekkige kennis der inlandsche talen, meent het Bestuur toch, dat het in afwachting van die overeenstemming wenschelijk is, dat meer algemeen bekend worde, op welken grondslag de lijsten rusten der plaatsnamen, op de kaarten van Java gebragt ten gevolge der opdragt van het Gouvernement aan de heeren A. B. Cohen Stuart en K. T. Holle en welk gevolg gehad heeft de verklaring der regering, dat zij bereid is hare hulp te verleenen ten aanzien der transcriptie van plaatsnamen van andere deelen van den Indischen Archipel.

Indien de regering aan het verlangen des Bestuurs gehoor geeft,

waaraan wij niet twijfelen, dan stellen wij ons voor, in onze Bijdragen, na het oordeel van deskundigen te hebben ingewonnen, het resultaat daarvan op te nemen.

De heer Klinkert te Riouw bood ons ter plaatsing aan eene pelgrimsreis naar Mekka van Abdullah Ben Abdulkadir Moensji met eene vertaling van den inzender. Reeds op zich zelf wekt de naam der heilige stad Mekka belangstelling bij een ieder. Al wat wij te weten kunnen komen betreffende den godsdienstigen togt van Mohameds aanhangers naar de geboorteplaats van hunnen profeet, de bakermat van den Islam, is ook uit een staatkundig oogpunt van waarde, vooral wanneer dit vloeit uit de pen van eenen oosterling als Abdullah. Ons geacht medelid, de heer de Hollander, heeft vroeger reeds een verslag gegeven van Abdullah's reis van Singapore en Kalentan, uitgegeven door dr. Pijnappel te Leiden, ook in 1850 in het Fransch vertaald door den heer Dulaurier. 's Mans uitgaven van Indische fabelen worden zeer geprezen en vinden bij de inlanders zoo gretigen aftrek, dat geen exemplaar meer verkrijgbaar schijnt te zijn. In het tijdschrift van Nederlandsch Indië, jaargang 1854 1e deel, wordt de beschrijving van eenige bijzonderheden van zijn leven en werken aangetroffen. Men vindt daarin tevens allezins onderhoudende beschouwingen van dien Maleijer, vervat in zijn Hikajat Abdullah, te Singapore uitgegeven.

De heer Klinkert vult die levensschets aan, door in een naschrift te vermelden, dat vermoedelijk door vergif, hem door dweepzuchtige Arabieren toegediend, Abdullah weinige uren na het opstellen der pelgrimsreis te Mekka, hetgeen vreemdelingen is verboden, het leven liet.

Het laatste voortbrengsel van dien verdienstelijken Maleijer, in handen van zijnen ouden leermeester en vriend, den heer Keasberry te Singapore gekomen, van wien de heer Klinkert een getrouw afschrift bekwam, zal voorzeker den lezers onzer Bijdragen allezins welkom zijn.

Op het gebied van de ethnographie van den Indischen Archipel is het ons een levendig genoegen te kunnen wijzen op eenen thans ter verzending gereed liggenden, door het Instituut afzonderlijk uitgegeven reistogt naar de Zuidoostereilanden, tot dat doel door bemiddeling van den hoogleeraar A. Schlegel te Leiden ontvangen.

De heer von Rosenberg, het verdienstelijk medelid dezer ver-

eeniging, is door zijne vroegere reisbeschrijvingen en natuurkundige onderzoekingen in het algemeen en aan den leden des Instituuts meer in het bijzonder door zijne van wege het Instituut in 1865 uitgegeven reistogten in de afdeeling Gorontalo, zoo loffelijk bekend, dat het Bestuur volkomen overtuigd is, dat gij, Mijne Heeren, instemmen zult met den dank en de hulde, die wij hem bij deze gelegenheid weder voor zijn boeijend en leerrijk geschrift toebrengen. Ook zijn wij erkentelijkheid verschuldigd aan het medelid des Bestuurs, den heer van der Gon Netscher, voor de bereidwilligheid, waarmede hij afgestaan heeft eenige aan dat werk toegevoegde afbeeldingen van bewoners der Aroe en Kei-Eilanden.

Onder de ijverige medearbeiders aan de Bijdragen des Instituuts treffen wij, als immer, weder aan den heer Leupe, die voor de pers in gereedheid heeft gebragt het reeds in onze algemeene vergadering van den 26sten Maart 1866 vermeld Journaal van den toenmaligen Gouverneur der Molukken, Robertus Padtbrugge. De beschrijving der zeden en gewoonten van de bewoners van de Minahassa, in het 2e stuk van het eerste deel (derde volgreeks) onzer Bijdragen geplaatst, is een belangrijk gedeelte van dat Journaal. Een ander gedeelte, dat het Bestuur zich voorstelt, weldra te doen opnemen in het tijdschrift des Instituuts draagt het opschrift: Expeditie tegen Siaauw. Het bevat meer bijzonderheden omtrent die expeditie dan, naar wij meenen, tot dusver zijn aangetroffen.

Siaauw, ook wel Siao gespeld, een der drie hoofdeilanden van de groep, bekend onder den naam van Sangi-Eilanden, verdient wel onze aandacht, zoowel om de pogingen die de zendelingen voor het onderwijs der bewoners, allen tot het Christendom behoorende, steeds hebben aangewend, als ook omdat er nog herinneringen zijn aan de vestiging der Oost- Indische Compagnie, hoewel, naar het schijnt, sedert tal van jaren de aandacht van het Gouvernement van de Sangi-Eilanden is afgetrokken, met uitzondering van de zeer loffelijke poging tot het invoeren van de vaccine.

Bij het herleven welligt van meerdere belangstelling in die gedeelten van den Archipel zullen de vele bijzonderheden van ethnographischen, geographischen, zeevaartkundigen en politieken aard, die in de bijdrage van den heer Leupe voorkomen, ongetwijfeld van eenige waarde kunnen zijn.

Wij hebben nog een tamelijk rijken voorraad van ingezonden stukken en op meerdere is het uitzigt geopend; maar wij maken

daarvan thans, Mijne Heeren, geene afzonderlijke melding omdat het Bestuur de plaatsing in de Bijdragen of de afzonderlijke uitgave dier geschriften hetzij in nadere overweging wenscht te nemen, hetzij te dien aanzien het oordeel en de voorlichting van deskundigen nog afwacht.

Het Bestuur stelt hoogeren prijs, Mijne Heeren, op Uwe goedkeuring van zijne verrigtingen dan op den indruk van vele nieuwe toezeggingen.

Indien wij, Mijne Heeren, niet volkomen doordrongen waren van het besef, dat de leden dezer Instelling met hunne geldelijke bijdragen hoofdzakelijk beoogen de kennis van Indië en van zijne volkeren te verspreiden, wetenschappelijke bijdragen, die aan zich zelven overgelaten, binnen onze enge grenzen zoo moeijelijk zich eenen weg banen, belangeloos te ondersteunen en tot het algemeen te brengen, dan, gelooven wij, zou kunnen beweerd worden, dat zij in de werken, die hun worden aangeboden, geene onbeduidende vergoeding vinden voor hunne opoffering.

Maar wij erkennen een hooger doel bij onze medeleden en in elk geval de vruchten van het Instituut schattende, vertrouwen wij, dat daarvan met eenig regt kan worden gezegd: *non multa, sed multum.*

Het is met leedwezen, dat het Bestuur geene melding kan maken van gelijke bijdragen over Nederlandsch West-Indië handelende. Meer dan eens heeft het Bestuur des Instituuts de klagt vernomen en, hoe ongaarne ook, moeten beämen, dat de belangstelling in die bezittingen geringer is, dan zij verdienen, en toch vermeenen wij, dat het in zekere mate van onze landgenooten in West-Indië afhangt, die belangstelling weder op te wekken door de aandacht te vestigen op de rijke bronnen van welvaart, die daar zouden kunnen vloeijen, indien de gewigtige maatschappelijke hervorming, die vier jaren geleden beproefd is, naar gehoopt mag worden, door krachtige en verstandige maatregelen ook tot stand kome.

Hoogst belangrijke politisch economische kwestien wachten daar hare oplossing en wij zouden van meening zijn, dat zij, aan wie de belangen der kolonie zijn vertrouwd, of die hare hulpbronnen hebben leeren kennen, daartoe ruimschoots kunnen bijdragen op het voetspoor van onzen geachten medebestuurder, den heer A. D. van der Gon Netscher, die steeds onvermoeid en nog onlangs door zijn geschrift: „Werking van de wet tot

„opheffing der slavernij in de Nederlandsche West-Indische ko-„lonien en middelen om Suriname van verder verval te redden" ijvert voor de juiste middelen om de door allen gewenschte uitkomsten te verkrijgen.

Het Bestuur is van oordeel, dat de gevoelens dienaangaande zich bewegen op zuiver staathuishoudkundig terrein; dat velen onvoldoende kennis bezitten van Suriname's hulpmiddelen en anderen te kleinmoedige gedachten koesteren van de mogelijkheid die kolonie tot grooteren bloei te doen herleven.

Het Bestuur doet nogmaals een beroep op de kennis en medewerking van allen, inzonderheid van de leden des Instituuts in West-Indië gevestigd. Gaarne zal het Bestuur zien dat zij voor hunne bijdragen van ons Tijdschrift gebruik maken.

Het Bestuur heeft redenen om zich te vleijen met den besten uitslag van dat beroep. Immers wij zijn door heeren commissarissen van het Instituut te Paramaribo onderrigt, dat niet alleen de heeren Carstairs en Cateau van Roseveld de hun opgedragen, tot dusver onvervuld gebleven betrekking van commissaris wel willen aanvaarden, maar ook dat zij met den heer v. Embden, die sedert lang die functien welwillend bekleed heeft, weldra de leden in West-Indië zouden bijeenroepen om de belangen des Instituuts, voor zoover die kolonie betrof, in overweging te nemen.

Aanvankelijk mogen wij ons reeds verheugen in het blijk van belangstelling, het Instituut gegeven door het lid, den heer dr. Dumortier, die de welwillendheid heeft gehad ons toe te zenden twee Indiaansche schedels: een van eene vrouw tot den stam der Warrou of Warrau behoorende, en een ander van eenen Caraïbischen man.

Onder de vraagpunten, door het Instituut uitgeschreven, wordt ook de aanbeveling aangetroffen tot het verzamelen van schedels, in het bijzonder omdat in de belangrijkste collectiën van schedels van ons vaderland die van Surinaamsche Indianen òf geheel onbekend òf uiterst zeldzaam zijn.

Het Bestuur heeft besloten de gezonden, bij uitstek goed geconserveerde exemplaren het Anatomisch kabinet te Leiden ter bewaring aan te bieden.

De heer Dumortier mag de zelfvoldoening smaken, dat hij niet alleen het Instituut eene zeer gewaardeerde dienst heeft bewezen, maar ook op degelijke wijze de craniologische wetenschap eene belangrijke aanwinst heeft verschaft.

Door bemiddeling van heeren commissarissen te Batavia ontving het Bestuur een afschrift van een voorloopig register van alle manuscripten, bij de afdeeling „Inlandsche Zaken" ter algemeene secretarie te Batavia bewaard wordende.

Bij onderzoek is gebleken dat het register zeer belangrijk is, om bij voorkomende gelegenheid te worden geraadpleegd, en het Bestuur meent alzoo thans de aandacht der leden daarop te moeten vestigen, tot welk einde het ter inzage van belangstellenden in de bibliotheek des Instituuts beschikbaar is gesteld.

Hoezeer nog niet geheel voldoende, heeft het Bestuur, sedert in het vorig verslag gewag werd gemaakt van de geldelijke vorderingen van het Instituut, daaromtrent van heeren commissarissen eenig berigt ontvangen. Wij vertrouwen, dat de nadere opgaven en inlichtingen, die aan hen verzocht zijn, de geldelijke aangelegenheden in Indië op vasten en geregelden voet zullen brengen.

Inmiddels heeft de heer Levyssohn Norman zijn verlangen te kennen gegeven, om met ult. December 1866 van de functien van commissaris te worden ontheven, ter zijner vervanging aanbevelende den heer dr. L. W. G. de Roo, conrector aan het gymnasium Willem III te Batavia.

Zoodra het Bestuur in het bezit zal zijn gesteld eener volledige rekening en verantwoording van het door de heeren van den Berg en Levyssohn Norman gehouden beheer tot ult. April 1866, zal hun daarvan decharge worden verleend.

Inmiddels hebben wij het doelmatig geacht heeren commissarissen voor het vervolg van de geldelijke zorg, aan dat beheer verbonden, te ontheffen en het innen der contributien op te dragen aan den heer der Kinderen, kassier te dezer stede, wiens relatiën met Indië hem volkomen daartoe in staat zullen stellen.

Ten opzigte van het aanvaarden der functiën van commissaris in Indië door den heer H. J. Bool, ter vervanging van den heer van den Berg, schijnt eenig misverstand te zijn ontstaan, waaruit vertraging voortgevloeid is. Het Bestuur heeft de noodige opheldering gegeven, zoodat alle twijfel weggenomen is, en indien de heer Bool zich kan vereenigen met de keus van den heer de Roo tot zijnen medearbeider, vleijen wij ons spoedig te vernemen dat beide heeren zich de belangen des Instituuts krachtdadig zullen aantrekken.

De heer Levyssohn Norman heeft bij meer dan eene gelegenheid die belangen bevorderd door het opsporen en inzenden van stukken, die het Instituut hoogst welkom waren en het Bestuur neemt volgaarne deze gelegenheid te baat, hem daarvoor welverdienden dank toe te brengen.

Van de wetenschappelijke instellingen, waarmede het Instituut in betrekking staat, ontvangt het Bestuur voortdurend aangename blijken van medewerking door de geregelde toezending harer werken. Steeds bedacht op de wenschelijkheid om die betrekkingen uit te breiden, heeft het Bestuur, volgaarne gebruik makende van het aanbod der Commission des monuments et documents historiques et des bâtiments civils, département de la Gironde, tot ruiling van werken, daardoor een nieuwen band aangeknoopt.

Ook tot aanvulling der bibliotheek van het Instituut is door het Bestuur menig belangrijk werk aangeschaft en herinnert het Bestuur met erkentelijkheid de geschenken, die van onderscheidene zijden het Instituut zijn aangeboden.

De titels dier werken zult gij, Mijne Heeren, terugvinden in den catalogus, welke, daarmede aangevuld, binnen kort in de Bijdragen zal worden opgenomen.

Eene bepaling, onlangs in het huishoudelijk reglement opgenomen, stelt, zooals op het schutblad der Bijdragen reeds is aangekondigd, de bibliotheek eenmaal 's weeks voor de leden toegankelijk.

Op de lijst der leden zult gij, Mijne Heeren, tot ons leedwezen enkele namen missen, die het Instituut hetzij door overlijden, hetzij door genomen ontslag zijn ontvallen, maar er ook nieuwe aantreffen; op wier steun en arbeid wij mogen rekenen.

Het aantal leden is thans 304, waaronder 25 buitenlandsche leden en wetenschappelijke instellingen.

De Penningmeester zal U aanstonds den staat onzer geldmiddelen blootleggen; de ontvangst uit Indië eener som van *f* 2421.82 Ned. Ct. heeft daaraan een zeer gewenschten steun gegeven.

Onbevredigend is de geldelijke toestand des Instituuts in geenen deele, maar wij mogen het niet ontveinzen, dat wij zware uitgaven te bestrijden zullen hebben door de kostbare werken, wier verschijning wij U hebben te gemoet doen zien.

Niettemin zal het Bestuur blijven waken voor het noodzakelijk evenwigt tusschen ontvangsten en uitgaven, en vleijen wij ons, dat door aanzuivering van het niet onbeduidend bedrag, dat nog steeds in Indië achterstallig is, het stoffelijk welzijn gelijken tred zal houden met het intellectueel leven des Instituuts.

In deze algemeene vergadering wacht U de taak, die de artt. 4 en 7 van onze Statuten opleggen, tot het kiezen van nieuwe Bestuursleden. De beurt van aftreding is gekomen aan de heeren Jhr. mr. W. T. Gevers Deijnoot, dr. J. Hoffmann en P. I. B. C. Robidé van der Aa, terwijl nog eene vacature is ontstaan door de zeer door ons betreurde noodzakelijkheid, waarin de heer E. Francis zich bevindt om uithoofde van ongesteldheid als Bestuurslid af te treden. Zijne uitgebreide kennis van Indie's land en volk, zijne veeljarige, rijpe ondervinding doen ons het gemis zijner voorlichting zeer gevoelen.

Weest overtuigd, Mijne Heeren, dat de bestuursleden, wier taak voor het oogenblik is afgesponnen, zoowel als zij, die haar blijven voortzetten, weten te waarderen de hulp, den arbeid, de wenken en de raadgevingen, van allen, die hebben getoond, dat hun de bloei des Instituuts ter harte gaat.

Er blijft ons nog over de toelichting van een voorstel, dat beschreven is in den oproepingsbrief voor deze vergadering.

Het denkbeeld is in ons midden geopperd, gedurende den winter op algemeene vergaderingen voordragten te houden van wetenschappelijken aard. Het Bestuur meent geen beteren weg te kunnen inslaan om dat denkbeeld met juistheid terug te geven, dan daartoe kortelijk de beweegredenen van den voorsteller te ontvouwen.

De hoofdwerkzaamheid dezer vereeniging heeft sedert hare oprigting bestaan in het bevorderen der uitgave van wetenschappelijke werken betreffende Neerlands overzeesche bezittingen, en geschriften, waarvan vele wegens de kosten aan de uitgaaf verbonden en het gering debiet, dat aan Hollandsche streng wetenschappelijke boeken te beurt valt, zonder den steun van het Instituut bezwaarlijk het licht zouden hebben gezien.

Het Instituut heeft daardoor, meenen wij, ook in het buitenland zich een goeden naam gevestigd, waarvan de getuigenis niet achterwege is gebleven; maar het is niet alleen noodig dien naam te behouden, dat wetenschappelijk karakter niet te

verliezen, ook krachtige pogingen aangewend moeten worden om het werkzaam leven des Instituuts te verhoogen.

Gelukkig is de zucht naar kennis van en belangstelling in onze overzeesche bezittingen grootelijks opgewekt.

Wij zien toch eene instelling, die hoofdzakelijk zich ten doel stelt de maatschappelijke vraagstukken van Indië, de voorwaarden van zijne welvaart, de eischen van staatkundige ontwikkeling te bespreken en naar hare inzigten en haar vermogen te bevorderen.

Eenmaal was er sprake van het zamensmelten van het Indisch Genootschap met het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde, maar sommigen, die de staatkunde van den dag niet tot den werkkring des Instituuts verlangden en anderen, die van beide vereenigingen lid waren en niettemin de afscheiding voorstonden, meenden dat beider doel door eene vereeniging schade zoude lijden.

Wij zijn niet geroepen, Mijne Heeren, daaromtrent thans eene meening te verkondigen; maar wij beamen volgaarne de zienswijze van onzen medebestuurder, die het voorstel, waarop wij doelen, te berde bragt, dat al wordt ten onregte vaak de politieke behandeling van koloniale aangelegenheden geschuwd en al kan niet immer de wetenschap buiten aanraking daarvan blijven, toch ook zonder die zamensmelting voor het Instituut een ontzaggelijk wijd veld ter bearbeiding overblijft, dat misschien verlaten zou worden door den geleerde, die wars is van den nimmer rustenden strijd der staatkundige gevoelens, of door den ambtenaar, wiens belangen in botsing zouden kunnen komen met staatkundige vereenigingen.

Maar om dit zelfstandig bestaan te onderhouden, om de werkzaamheid des Instituuts te kunnen uitbreiden, is het ongetwijfeld noodig de belangstelling in zijnen bloei niet te doen wijken voor grootere sympathie voor instellingen, die zich meer wijden aan de belangen van het oogenblik. Wij moeten meerdere leden tot ons brengen, die door stand en fortuin in staat en geneigd zijn geldelijk tot het oogmerk des Instituuts bij te dragen, maar die weerhouden worden door de afgetrokkenheid der resultaten van de studien van het Maleisch, Javaansch, Bataksch, Chineesch of Boegineesch enz. of die door oud-historische nasporingen zich slechts in luttele mate aangetrokken gevoelen; in een woord dezulken die, geenszins door geldelijke bedenkingen afgeschrikt, nogtans daarvoor eene meer tastbare of dadelijke vergoeding verlangen.

Dat doel meent men te kunnen bereiken door in de wintermaanden eenige wetenschappelijke voordragten te houden in populairen vorm en algemeene vergaderingen.

Er zijn er onder ons, Mijne Heeren, die, hoezeer het denkbeeld op zich zelf toejuichende, echter meenen, dat het strookt noch met de letter noch met de strekking onzer statuten en die ongaarne inbreuk daarop gemaakt zouden zien; anderen, die in art. 1 § c van het reglement de bevoegdheid vinden om onder de aanmoediging van verdienstelijke ondernemingen, als een der doeleinden van het Instituut opgenomen, ook te rangschikken het houden van voorlezingen of die art. 18, hetwelk ruimte laat om algemeene vergaderingen te doen plaats hebben, zoo dikwijls het Bestuur dat noodig oordeelt, in dien zin opvatten, dat daaraan bijeenkomsten als de voorgestelde dienstbaar kunnen gemaakt worden; terwijl bovendien onze wettelijke voorschriften geen verbod daartegen bevatten. Er is voorzeker in het voorstel veel aanlokkelijks, zij het ook bij wijze van proef in de volgende wintermaanden. Aan mannen, voor de taak volkomen berekend, al ware het dat wij hen zelfs thans niet onder onze medeleden tellen, kan het niet ontbreken.

Wij kunnen niet anders wenschen, indien het denkbeeld ingang vindt, dan dat hunne opgewektheid en lust tot medewerking even groot zij als hunne talenten; dat het aantal belangstellenden niet geringer zij dan noodig is om het welslagen der eerste proeve te bekroonen.

Ziet daar, Mijne Heeren, de aanleiding en beweegredenen van het beschreven voorstel en de meeningen daarover geuit.

Aan deze vergadering zij thans de beslissing daaromtrent overgelaten.

Wij hebben thans, Mijne Heeren, ons gekweten van onze taak. Wij komen evenwel bij u aandringen op een tweeledig verzoek. Vooreerst om u bij het bestuur te scharen in de wel herhaalde, maar geenszins overtollige betuiging van dank aan de verdienstelijke mannen, zonder wie wij in die taak gewis te kort zouden zijn geschoten. Bij het intreden van den zeventienden jaarkring van het bestaan des Instituuts rekenen wij op aller ondersteuning, ons beroepende op het voorbeeld van zoovelen, die jaren lang het Instituut tot sieraad hebben gestrekt, van zoo menigeen, die steeds aan de verspreiding van de kennis der taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indie en daar-

door aan de beschaving der inlandsche bevolking voortarbeidt, vaak bewust der volle waarheid van het Indisch spreekwoord, „hij die den kokospalm plant, geniet dikwerf daarvan de vruchten „niet." „ En ten andere, Mijne Heeren, vragen wij voor ons bescheiden deel datgene, waarnaar wij steeds hebben gestreefd, waaraan wij de meeste waarde hechten: het verwerven uwer goedkeuring van het door ons gevoerd bestuur.

'S GRAVENHAGE, 28 Maart 1867.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

(1 MEI 1867.)

Het getal leden bedraagt 276, waarvan in Nederland 12 Donateurs en 118 gewone leden; en in de Koloniën 146 gewone leden. Met 14 wetenschappelijke instellingen staat het Instituut in betrekking en het telt 11 buitenlandsche leden.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding.
Dr. P. BLEEKER, *Voorzitter*	1870.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, *Onder-Voorzitter*	1871.
J. MILLARD, *Secretaris*	1869.
A. P. GODON, *Penningmeester*	1869.
P. J. BACHIENE	1868.
Mr. J. E. BANCK	1871.
Mr. C. VAN HEUKELOM	1870.
Dr. H. KERN	1871.
A. D. VAN DER GON NETSCHER	1869.
Dr. G. K. NIEMANN	1868.
J. M. OBREEN	1870.

J. BOUDEWIJNSE, *Adjunct-Secretaris.*

CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

WETENSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN, WAARMEDE HET INSTITUUT IN BETREKKING STAAT.

Koninklijke Academie van wetenschappen te Amsterdam.

Koninklijk Instituut van ingenieurs te 's Gravenhage.

niging van Statistiek te Amsterdam.
:h Genootschap te 's Gravenhage.
chappij tot bevordering van Nijheid te Haarlem.
chappij van Nijverheid in Ned. Indië.
tisch en Historisch Bureau te Baia.
otschap van Kunsten en Wetenappen te Batavia.
The Asiatic Society of Bengal.
The Royal Asiatic Society. London.
La Société de Géographie à Paris.
Deutsche Morgenländische Gesellschaft in Leipzig.
Royal Géographical Society. Londen.
Commission des monuments et documents historiques et des batiments civils à Bordeaux.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

WFURD, Londen.
ULAURIER, Parijs.
é P. E. L. FAVRE, Parijs.
VON DER GABELENTZ, Altenburg.
LASSEN, Bonn.
LLER, Freiburg in Baden
J. T. REINAUD, Parijs.
L. P. A. E. SEDILLOT, Parijs.
Dr. REINHOLD ROST, Londen.
Dr. H. G. DALTON, Demerary.
J. W. PLOOS VAN AMSTEL, Melbourne.

IN NEDERLAND.

DONATEURS.

H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
ederlandsche Handelmaatschappij.
ROCHUSSEN, 's Gravenhage.
. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
. C. REYNST, 's Gravenhage.
Mr. C VISSCHER, Arnhem
A. L. WEDDIK, Arnhem.
Prof. G. J. MULDER, Utrecht.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
DUDOK VAN HEEL, Amsterdam.
P. VAN VLISSINGEN, Amsterdam.

GEWONE LEDEN.

B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Gravenge.
N AALST, 's Gravenhage.
ARNOLD, 's Gravenhage.
VAN ASSENDELFT DE CONINGH, Amrdam.
BACHIENE, 's Gravenhage.
. E. BANCK, 's Gravenhage.
BAUD, 's Gravenhage.
ETS.
. BETH HZ., 's Gravenhage.
ENFAIT, Amsterdam.
. BLEEKER, 's Gravenhage.
à BRAKEL REIGER, 's Gravenhage.
BREYMAN, Amsterdam.
N LIMBURG BROUWER, Amsterdam.
. A. S. VAN LIMBURG BROUWER, 's Granhage.
. A. BUDDINGH, Arnhem.
Mr. H. J. VAN BUREN, *Donateur*, Rotterdam.
NED. BIJBELGENOOTSCHAP, Amsterdam.
Mr. C. J. E. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
Mr. E. J. A. Graaf VAN BYLANDT, Zwolle.
W. CANNEMAN, Arnhem.
Jhr. TH. VAN CAPELLE, Delft
C. CASTENS.
F. D. COCHIUS, Breda.
Mr. S. L. COHEN, Amsterdam.
B. J. VAN ECK, Rotterdam.
A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, 's Gravenhage.
Mr. J. A. VAN EYK, Amsterdam.
E. FRANCIS, Delft.
Z. K. H. PRINS FREDERIK, *Donateur*.
J. P. DE GAAY FORTMANS, Leiden.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, 's Gravenhage.

A. P. GODON, 's Gravenhage.
Jhr. H. A. M. VAN DER GOES, 's Gravenhage.
G. R. P. F. GONGGRIJP, Delft
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, 's Gravenhage
Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, 's Gravenhage.
NED. HANDELMAATSCHAPPIJ, *Donateur*, Amsterdam.
Jhr. C HARTSEN, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, Herwijnen.
M. G. VAN HEEL, 's Gravenhage.
DUDOK VAN HEEL, *Donateur*, Amsterdam.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, 's Gravenhage.
C. A. VON HEMERT, Amsterdam.
Z. K. H. PRINS HENDRIK, *Donateur*.
J. D. VAN HERWERDEN, 's Gravenhage.
Mr. C. VAN HEUKELOM, 's Gravenhage.
F VAN HEUKELOM, Amsterdam.
H. HIEBINK, Voorts bij Zutphen.
Prof. J. HOFFMANN, Leiden
Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
Mr. D. C. A. Graaf VAN HOGENDORP, 's Gravenhage.
J. C. HOOYKAAS, 's Gravenhage.
G. L. J. VAN DER HUCHT, Haarlem.
Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen
Mr. E. H. 'S JACOB, 's Gravenhage.
Prof. H. KERN, Leiden.
Prof. S. KEYZER, Delft.
Mr L. W. C. KEUCHENIUS, Leiden.
A. W KINDER DE CAMARECQ, Dresden.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN.
Mr. D. KOORDERS.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
Dr. J P N. LAND, Amsterdam.
J. R. LANGE, 's Gravenhage.
P. A. LEUPE, 's Gravenhage.
Mr. J. LOUDON, 's Gravenhage.
TH. N R. LUCASSEN, 's Gravenhage.
E. W. A LUDEKING
Mr. BARNET LYON, Brussel.
Mr. D J. Baron MACKAY, 's Gravenhage.
A. MAGNIN, Hoogwoud.
Mr. W. C. MEES, Amsterdam.
J. J. MEINSMA, Delft.
J. MILLARD, 's Gravenhage.
E. P. DE MONCHY, Amsterdam.
Prof. G. J. MULDER, *Donateur*, Utrecht
FRED. MULLER, Amsterdam.
J. MIJNSSEN, Amsterdam.
C. J. M. NAGTGLAS, 's Gravenhage.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, Delft.
Dr. G. K. NIEMANN, Rotterdam.
M NIJHOFF, 's Gravenhage.
J. M. OBREEN, 's Gravenhage.
Mr. W A. P. VERKERK PISTORIUS, 's Gravenhage.
H. KLEYN VAN DE POLL, Wageningen.
W. POOLMAN, 's Gravenhage.
J FRANSEN VAN DE PUTTE, Goes.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
L. F. REVIUS, 's Gravenhage.
Jhr. J. C. REYNST, *Donateur*, 's Gravenhage.
C. H. F. RIESZ, Breda.
J J. ROCHUSSEN, *Donateur*, 's Gravenhage
W. A ROEST, 's Gravenhage.
Prof. T. ROORDA, Leiden.
F. C. ROSE, 's Gravenhage.
C. B. H. VON ROSENBERG, Darmstadt.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
R. SCHERIUS, Leiden.
C. P. SCHIMPF, Brussel.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
G. C. SCHONCK, Arnhem.
J W. VAN DER SCHOOREN, 's Gravenhage
W. J. M. VAN SCHMID, 's Gravenhage
Mr. L. A. J. W. baron SLOET VAN DE BEELE, Leiden.
Mr. H J. SMIT, Zaandam.
Y. D. C SEURMONDT, Utrecht.
Dr. P. SWART, 's Gravenhage.
N. TRAKRANEN, 's Gravenhage.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, *Donateur*, Deventer.
G. H. UHLENBECK, 's Gravenhage.
W. F. VERSTEEG, Arnhem.
Prof P J. VETH, Leiden.
W. A. VIRULY VERBRUGGE, Rotterdam.
Mr. C. VISSCHER, *Donateur*, Arnhem.
P. VAN VLISSINGEN, *Donateur*, Amsterdam.
Prof. G. W. VREEDE, Utrecht.
Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.
A. L. WEDDIK, *Donateur*, Arnhem.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
Mr. W. WINTGENS, 's Gravenhage.

WIJT, Rotterdam
'OLBERS, Utrecht
Mr. H. C VAN DER WIJCK, 's Graven-
ige.

Mr. J O. WIJNMALEN, Utrecht.
NEDERLANDSCH ZENDELING-GENOOTSCHAP
Rotterdam.

IN NEDERLANDSCH OOST-INDIE.

GEWONE LEDEN.

ALBRECHT, Soerabaya.
MENT, Batavia.
JSIE BOACHIE, Ponorogo.
. T. ARRIENS, Amboina
W. A. baron BAUD, Preanger-regent-
happen.
J. W. S. VON BAUMHAUER, Montrado.
VAN DEN BERG, Batavia.
W. B. BERGSMA, Soerabaya.
I. BIK, Batavia.
: BLAAUW, Batavia.
H. A. BLUME, Malang
. BLOKZEYL, Bali,
BOOL, Batavia, *Commissaris.*
DE BORDES, Samarang
BOSCH, Buitenzorg.
R. S. VAN DEN BOSSCHE, Padang.
L. G. BOURICIUS, Soerabaya.
VAN MEETEREN BROUWER, Pasoeroean.
E BRUYN, Batavia.
J. A. VAN DER CHYS, Batavia.
COBLYN, Batavia.
. COHEN STUART, Batavia
M P A. COSTER, Soerabaya.
LAMER, Paya-Kombo.
W. VAN DELDEN Batavia.
H. M DENIE, Ngawie.
AN DEVENTER.
J A. VAN DISSEL, Samarang.
AN DISSEL, Banjoemas.
. DORREPAAL, Samarang.
AN DER EB, Samarang.
. VAN EYBERGEN, Amboina.
ABER, Batavia.
FRAISSINET, Soerakarta.
P. S. GERLINGS, Samarang.
F GERICKE, Batavia
. VAN DE GRAAFF, Batavia.
RAAFLAND, Tanawangko (Minahassa).
G. GRAMBERG, Palembang.
: GROOT, Billiton.
B. DE GROOT, Padang.

Jhr. A. W. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJEN-
BURG, Batavia.
C. T. M. DE GRIJS, Samarang.
J. F. HAASE, Japara.
J. HAGEMAN JCZ., Soerabaya.
Mr. P. J. J. C. VAN NIEUWENHOVEN HEL-
BACH, Soerabaya.
Jhr. Mr. F. JUNIUS VAN HEMERT, Batavia.
Mr. G. T. H. HENNY, Batavia.
Mr. R. V. HEYLIGER, Batavia.
Mr. H A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN,
Batavia.
N. HOFSTEDE, Madioen.
K. F. HOLLE, Garroet.
Jhr. A. HOLMBERG DE BECKFELT, Batavia.
H. C. HUMME, Toeban.
P. JANSZ, Japara
W. DE JONG, Wonorobo.
Mr. T. H. DER KINDEREN, Batavia.
J. KEUCHENIUS, Anjer.
J. KNIPHORST, Tjandjoer.
G. J. C. KOLFF, Batavia.
W. E. KROESEN, Batavia.
J. F. W. A. LANGE, Cheribon.
W. DE LANOY, Desima.
A. LIGTVOET, Makassar.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, Batavia.
Mr. A LOUDON, Batavia.
G. R. LUCARDIE, Bezoekie.
Mr. P. C MAAS GEESTERANUS, Palembang.
P. W. MENU, Meester Cornelis.
Mr. P. MIJER, Batavia.
A. MOHR, Soebang.
C. VAN DER MOORE, Bandong.
Mr. S. C J. W. VAN MUSSCHENBROEK,
Temangoeng.
A. L. H. A. NAGEL, Montrado.
Jhr. Mr. H. G. B. NAHUYS, Japara.
Mr. S. C. H. NEDERBURGH, Batavia.
E. NETSCHER, Riouw.
C. VAN DER GON NETSCHER, Batavia.
F. N. NIEUWENHUYZEN, Batavia.

Dr. P. L ONNEN, Soerabaya.
P. C. VAN OOSTERZEE, Batavia.
J W. A. VAN OPHUYSEN, Magelang.
W. A VON OVEN, Pasoeroean
Mr. F. T. PAHUD, Buitenzorg.
Mr. D. L F. DE PAULY, Batavia
J. K. H. PHITZINGER, Madioen.
A. S. FRANSEN VAN DE PUTTE, Bezoekie.
RADEN MAS TOEMENGGOENG ARIO SOERIA TJONDRO NEGORO, Koedoes.
RADEN ADIPATI SOERIA DI REDJA, Cheribon.
RADEN ADIPATI TERTO NORTO, Bodjonegoro.
RADEN ADIPATI ARIO TJOKKRO NEGORO, Sidhoardjo.
RADEN ADIPATI SOERO ADINEGORO, Probolingo.
RADEN SALEH, Batavia.
Mr. W. RAPPARD, Batavia.
O. VAN REES, Batavia
Jhr. O. RENDORP, Batavia.
J. G. F. RIEDEL, Menado.
Dr. L. W. G. DE ROO, Batavia, *Commissaris.*
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Batavia.
Mr. W. T. D IJSSEL DE SCHEPPER, Batavia.
D. W. SCHIFF, Batavia
G. SCHLEGEL, Batavia
R. J. DE SEYFF.
A. Baron SLOET VAN OLDRUITENBORG. Madioen.
N D. VAN SLYPE, Salatiga
Ds. J W. C. VAN STEEDEN, Batavia.
A. SWAVING, Mandheling.
Dr. C SWAVING, Batavia.
J. E. TEYSMAN, Buitenzorg.
A. THYSSEN, Soerakarta.
J H. TOBIAS, Pamakassan.
Mr. L J. A. TOLLENS, Buitenzorg.
C. TROMP, Tangerang.
J. C. T. VIGELIUS. Palembang.
J. H. G. VOSMAER, Banka.
J. VYZELAAR, Rembang.
H. VON DE WALL, Riouw.
A. J B. WATTENDORFF, Batavia.
C. F. W WIGGERS VAN KERCHEM, Batavia
H M. ANDREE WILTENS, Soerabaya.
J P. ZOETELIEF, Banjoemas.

IN NEDERLANDSCH WEST-INDIE.

GEWONE LEDEN.

S. ABENDANON SZ.
Mr. J H. BEAUJON, Curaçao, *Commissaris.*
F. CARSTAIRS, Paramaribo, *Commissaris.*
J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELDT, Paramaribo, *Commissaris.*
Mr. P. COCKBURN PRINCE, Curaçao.
A. M. COSTER, Paramaribo.
J. D CROL, Curaçao.
Ds. S. VAN DISSEL, Paramaribo.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, Paramaribo.
Mr. E. A. VAN EMDEN, Paramaribo, *Commissaris.*
T. J. EYKEN SLUYTERS, Paramaribo.
Mr. J. M GANDERHEYDEN, Paramaribo.
H. VAN GENDEREN, Paramaribo.
J. H. A. W. Baron VAN HEERDT TOT EVERSBERG, Paramaribo.
J. DE JONG, Paramaribo.
Dr. J. J. JUDA, Paramaribo.
Dr. C. LANDRÉ, Paramaribo.
R. F. VAN LANSBERGE, Paramaribo.
M. S. VAN PRAAG, Paramaribo.
J. VAN PRAAG, Paramaribo.
Mr. G. J. A. BOSCH REITZ, Paramaribo.
Dr. N. ROGER, Curaçao.
Mr A M. DE ROUVILLE, Curaçao, *Commissaris.*
H. G ROUX, Paramaribo.
Dr. T. DE VEER, Curaçao.

REGLEMENT

VAN

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

(Vastgesteld in de Algemeene Vergadering van 27 Juli 1865.)

Artikel 1. Het doel van het Instituut is de taal-, land en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en koloniën te bevorderen:

a. door het verzamelen van hetgeen daarover in druk bestaat of in manuscript te bekomen is;

b. door het uitgeven van Bijdragen en door het uitgeven, of het ondersteunen der uitgave van afzonderlijke werken;

c. door het stellen van vragen ter beantwoording, en door het aanmoedigen en beloonen van verdienstelijke ondernemingen;

d. door de werkzaamheid van uit zijn midden gevormde afdeelingen;

e. door het onderhouden van betrekkingen met andere wetenschappelijke instellingen en personen in Nederland en zijne koloniën en in het buitenland.

Art. 2. De kosten worden bestreden uit donatiën en contributiën van de leden en uit de bijdragen der Regeering, wanneer op haar verlangen verslagen of werken door het Instituut uitgegeven worden, en tegemoetkoming in de kosten daarvan wordt ingewilligd.

Art. 3. De leden worden benoemd door het Bestuur. Zij zijn onderscheiden in leden-donateurs, gewone leden en buitenlandsche leden.

De *leden-donateurs* betalen minstens *f* 25 in het jaar.

De *gewone leden* betalen *f* 12 in het jaar.

De *buitenlandsche leden* zijn vrij van contributie.

Deze bijdragen worden betaald op kwitantie, in Nederland van den Penningmeester, in de koloniën van eenen Commissaris of gedelegeerde.

De contributie loopt van 1 Januari tot ultimo December van elk jaar. Leden, na den 1en Juli benoemd, betalen voor het jaar der benoeming de helft der contributie.

Art. 4. De leiding van het Instituut is opgedragen aan een bestuur van twaalf leden, daartoe in de algemeene vergadering gekozen uit de leden-donateurs en de gewone leden. Elk jaar treden, naar rang van benoeming, drie leden af, die eerst na een jaar herkiesbaar zijn. Het Bestuur kiest zich uit zijn midden een President, een Vice-President, een Penningmeester en een Secretaris.

Art. 5. Het Bestuur is bevoegd den Secretaris, buiten het bestuur, uit de gewone leden te benoemen.

De buiten het Bestuur benoemde Secretaris heeft in de bestuursvergaderingen slechts eene raadgevende stem.

Art. 6. Voor elke vacature in het Bestuur, wordt aan de algemeene vergadering een drietal door het Bestuur voorgesteld. De vergadering is daardoor in hare keuze niet gebonden. De benoeming geschiedt door volstrekte meerderheid van stemmen met ongeteekende briefjes.

Art. 7. Wanneer tusschentijds plaatsen in het Bestuur openvallen, worden zij aangevuld in de eerstvolgende algemeene vergadering. De leden, op deze wijze benoemd, treden af op den tijd bepaald voor hen, in wier plaats zij gekozen zijn.

Art. 8. Het Bestuur vergadert ten minste eens in de twee maanden. Leden van het Bestuur, buiten 's Gravenhage woonachtig, hebben recht op vergoeding van kosten voor het opkomen ter vergadering. Tot het nemen van een besluit wordt de tegenwoordigheid van een derde der leden vereischt. Het verhandelde wordt in de Bijdragen medegedeeld. Het Bestuur is bevoegd een huishoudelijk reglement vast te stellen.

Art. 9. De President leidt de orde der werkzaamheden in de bestuurs- en algemeene vergaderingen en handhaaft het reglement.

Art 10. Bij afwezigheid van den President treedt de Vice-President in al zijne functiën; bij afwezigheid van beiden, de oudste in jaren der aanwezige leden van het Bestuur, met uitzondering van den Secretaris.

Art. 11. De briefwisseling wordt namens het Bestuur gevoerd door den President en den Secretaris.

Art. 12. Aan den Penningmeester is het beheer der geldmiddelen opgedragen. Hij doet geen betalingen, dan na daartoe door het Bestuur of door den President te zijn gemachtigd. Op zijn voorstel wordt telken jare eene begrooting van de ontvangsten en uitgaven door het Bestuur vastgesteld.

Art. 13. De Secretaris is belast met de uitgave van de werken en bijdragen en met de bewaring der boekverzameling. Hij kan in zijne werkzaamheden worden bijgestaan door eenen op zijn verzoek en zijne voordracht te benoemen Adjunct-Secretaris.

Art. 14. Onder toezicht van den Secretaris of van zijn Adjunct is de bibliotheek voor de leden toegankelijk; zij kunnen op bewijs van ontvangst voor veertien dagen boeken ter leen bekomen.

Art. 15. De afdeelingen werken naar afzonderlijke bepalingen, overeenstemmende met de grondslagen van dit reglement en door het Bestuur goedgekeurd.

Art. 16. In de koloniën worden de belangen van het Instituut behartigd door leden-Commissarissen of Gedelegeerden, te benoemen door het Bestuur en handelende volgens zijne voorschriften. Zij zijn bevoegd leden aan het Bestuur voor te dragen. Jaarlijks wordt door hen aan het Bestuur verslag van hunne werkzaamheden en rekening en verantwoording gedaan.

Art. 17. De Bijdragen en de Werken worden bij de uitgave kosteloos aan de leden verstrekt en verder door middel van den boekhandel verkrijgbaar gesteld.

Art. 18. Algemeene vergaderingen hebben plaats zoo dikwijls het Bestuur dat noodig oordeelt.

Op verzoek van twaalf leden is het Bestuur verplicht eene algemeene vergadering te beleggen.

De leden in Nederland worden ten minste acht dagen te voren tot het bijwonen dier vergaderingen opgeroepen, met opgaaf van de punten ter behandeling.

Het verhandelde wordt in de Bijdragen medegedeeld, voor zoover dit voor het doel der instelling noodig wordt geacht.

Art. 19. Eenmaal 's jaars, in de maand Maart, is eene algemeene vergadering verplichtend. Daarin doet het Bestuur verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut, gedurende het afgeloopen jaar, en rekening en verantwoording van het beheer der geldmiddelen.

In diezelfde vergadering heeft de gewone aftreding en benoeming van leden des Bestuurs plaats.

Het jaarlijksch verslag wordt gedrukt in de Bijdragen.

Art. 20. Voorstellen van leden maken, na die van het Bestuur, een onderwerp uit van dadelijke behandeling in de algemeene vergadering, voorzoover de tijd het toelaat en het Bestuur daartegen geene bedenking heeft. In het tegenovergesteld geval wordt de behandeling verdaagd, het voorstel bij het Bestuur overwogen en met zijn praeadvies in eene volgende algemeene vergadering gebracht.

Art. 21. De besluiten der algemeene vergadering worden opgemaakt bij meerderheid van stemmen. Bij het staken der stemmen heeft de President eene beslissende stem.

Art. 22. Over veranderingen in dit reglement mag in geene algemeene vergadering gestemd worden, indien zij niet ten minste acht dagen te voren aan de leden in Nederland zijn toegezonden. Voor de aanneming wordt de goedkeuring van twee derden der stemmende leden vereischt.

Art. 23. Het Bestuur geeft van de veranderingen in het reglement in het vorig artikel vermeld, kennis aan den Koning Beschermheer.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

(Vastgesteld in de Bestuursvergaderingen van 17 *Januari en* 24 *Juli* 1866.*)*

Art. 1. De tijd en de plaats van iedere vergadering des Bestuurs worden ten minste drie dagen vooruit aan de leden bekend gemaakt.

De gewone vergaderingen zullen in den regel gehouden worden op den derden Zaturdag der maanden Januari, Maart, Mei, Juli, September en November.

Alle convocatie-biljetten aan de leden en bescheiden aan benoemde commissien worden hun vrachtvrij bezorgd.

Art. 2. Op eene der laatste vergaderingen vóór de algemeene vergadering in Maart wordt door den Secretaris een concept voor het op die vergadering te geven verslag ingediend en dit door het Bestuur vastgesteld en doet de Penningmeester rekening en verantwoording aan het Bestuur met toetsing aan de vastgestelde begrooting. Ook worden dan de drietallen voor de aftredende leden opgemaakt en de voorstellen besproken, welke op de algemeene vergadering mochten te doen zijn.

Art. 3. Indien voor stukken in de Bijdragen en voor afzonderlijke werken een honorarium wordt toegekend, geschiedt zulks op voorstel van den Secretaris, zoo noodig met een vast te stellen getal gratis-exemplaren.

Art. 4. Voor het drukken, uitgeven, bezorgen en verkrijgbaar stellen der Bijdragen wordt met eenen te 's Gravenhage gevestigden uitgever overeengekomen. Met dezen wordt, bij voorkeur van anderen, telkens afzonderlijk gehandeld omtrent het drukken, uitgeven, bezorgen en verkrijgbaar stellen van afzonderlijke werken. De Voorzitter en de Secretaris sluiten, namens het Bestuur, de overeenkomsten naar door het Bestuur goedgekeurde grondslagen.

ART. 5. De Bijdragen beslaan in den regel jaarlijks tusschen de 30 en 40 vellen druks van 16 paginas. Daarvan verschijnt, zooveel mogelijk, elke twee maanden een zesde gedeelte in het licht.

ART. 6. De afzonderlijke werken worden, zooveel mogelijk, in overeenstemming met de schrijvers en bewerkers uitgegeven.

ART. 7. De vragen, bedoeld in par. *c* van art. 1 van het Reglement, worden door den Secretaris voorgesteld.

ART. 8. De Secretaris is, in overleg met den Voorzitter, bevoegd boeken en handschriften voor de bibliotheek aan te koopen, mits zich houdende aan de daarvoor jaarlijks op de begrooting aangewezen som.

ART. 9. De bibliotheek is eenmaal per week voor de leden toegankelijk, op den dag en het uur op het schutblad van de Bijdragen te vermelden. De Adjunct-secretaris moet op dien tijd in de Bibliotheekzaal tegenwoordig zijn.

ART. 10. De Adjunct-secretaris verricht verder de werkzaamheden, waarmede hij door den Secretaris belast wordt; ook staat hij den Penningmeester en de Secretarissen der afdeelingen ten dienste, voor zoover de Secretaris daartegen geen bezwaar heeft.

Nevens de registers der boekerij houdt hij een register aan van afgegeven boeken en geschriften.

Hij zorgt in het bijzonder voor het voltallig houden der werken en tijdschriften en het erkennen der ontvangst van toezendingen.

Hij ondersteunt den Secretaris in het regelmatig onderhouden van briefwisseling met de Commissarissen of gedelegeerden in de kolonien en met de genootschappen, instellingen of personen, waarmede betrekking bestaat.

Hij onderteekent de uitgaande stukken bij verhindering van den Secretaris en treedt telkens voor hem op, wanneer daartoe reden is.

ALGEMEENE VERGADERING

DER

LEDEN VAN HET INSTITUUT,

GEHOUDEN TE 'S GRAVENHAGE, 26 MAART 1866.

De Voorzitter, Jhr. Cornets de Groot van Kraaijenburg, opent op het beschreven uur de vergadering.

De notulen der vorige algemeene vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris doet voorlezing van het verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1865 [1].

De Voorzitter benoemt eene commissie tot het opnemen der rekening en verantwoording van den penningmeester over primo Mei tot ultimo December 1866. Op voorstel dier commissie, die de rekening in goede orde heeft bevonden, wordt deze door de vergadering goedgekeurd.

De vergadering betuigt haren dank aan den Secretaris en den Penningmeester voor de door hen volbrachte taak.

Overgaande tot het verkiezen van Bestuursleden, ter vervanging van de heeren Cornets de Groot van Kraaijenburg, Wintgens en van der Wijck, aan wie de beurt van aftreding is en ter vervanging van den heer Roorda, die zijn ontslag heeft genomen, worden met meerderheid van stemmen tot leden van het bestuur gekozen: in de plaats der drie eerstgenoemden, de heeren dr. P. Bleeker, J. M. Obreen en A. W. Egter van Wissekerke en in de plaats van den heer Roorda, aftredende in 1868, de heer dr. G. K. Niemann.

De nieuw gekozen Bestuursleden verklaren de hun opgedragen betrekking aan te nemen, waarop de vergadering, daar niets verder aan de orde is en ook niemand iets in het midden heeft te brengen, door den Voorzitter wordt gesloten.

---

[1] Dit verslag is opgenomen op bladz. 365—378 der Bijdragen, 3e volgreeks, 1e deel.

ALGEMEENE VERGADERING

GEHOUDEN TE 'SGRAVENHAGE, OP 29 MAART 1867.

Tegenwoordig de heeren Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot, (Voorzitter), J. Millard, A. P. Godon, P. A. Leupe, Prof. J. P. N. Land, Willem Wijt, Dr. G. K. Niemann, A. D. van der Gon Netscher, Prof. Hoffmann, J. M. Obreen, A. W. Egter van Wissekerke, Mr. C. van Heukelom en Robidé van der Aa.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Op uitnoodiging van den Voorzitter doet de Secretaris mededeeling van het verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut in 1866 [1].

De Voorzitter brengt ter tafel de rekening en verantwoording van den penningmeester over 1866 en benoemt eene commissie, bestaande uit de heeren Mr. C. van Heukelom en W. Wijt om die te willen nazien en van hun bevinden verslag te doen aan de vergadering.

Na eenige oogenblikken pauze bericht de heer van Heukelom dat de commissie voor het opnemen der rekening, die in de beste orde heeft gevonden, zoodat zij aan de vergadering voorstelt de rekening goed te keuren, onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor zijn gehouden beheer.

De vergadering vereenigt zich met dit voorstel.

Aan de orde is daarop het kiezen van Bestuursleden, ter vervanging van de heeren Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot, Robidé van der Aa en professor Hoffmann, aan wie de beurt van aftre-

[1] Zie dit verslag op bladz. 5—19 hiervoren.

ding is en van den heer E. Francis, die, ofschoon hij eerst in 1868 moest aftreden, uithoofde van zijn gezondheidstoestand zich verplicht heeft gezien zijn ontslag te nemen. De door art. 6 gevorderde drietallen worden daarvoor door het Bestuur voorgesteld.

Met meerderheid van stemmen worden tot leden van het Bestuur gekozen, de heeren: Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg, Mr. J. E. Banck, Professor H. Kern en J. J. Meinsma, die, daar zij niet tegenwoordig zijn, van hunne benoeming zal worden kennis gegeven.

De Voorzitter stelt aan de orde de behandeling van het voorstel van het Bestuur tot het houden gedurende den winter van wetenschappelijke voordrachten op algemeene vergaderingen. De aanleiding tot het doen van dit voorstel, zegt de Voorzitter, is in het verslag, door den Secretaris uitgebracht, medegedeeld. Het Bestuur meende het denkbeeld tot het houden van zoodanige vergaderingen in den vorm van een voorstel aan de goedkeuring der algemeene vergadering te moeten onderwerpen, omdat men het houden van voordrachten als eene afwijking van het reglement zou kunnen beschouwen, daar dit daarvan zwijgt.

Niemand verlangt het woord te voeren, waarop zonder hoofdelijke stemming het voorstel van het Bestuur wordt goedgekeurd.

Op voorstel van den heer Leupe betuigt de vergadering haren dank aan de afgetreden Bestuursleden voor hetgeen door hen in die betrekking in het belang van het Instituut is verricht.

De heer Land zegt in de gelegenheid te zijn het Instituut ter opname in de Bijdragen aan te bieden eene lijst, opgemaakt door Dr. Engelmann, van de Javaansche manuscripten, toebehoorende aan het Nederlandsche Bijbelgenootschap te Amsterdam. Van die lijst, die evenwel niet geheel volledig bevonden zal worden, omdat Dr. Engelmann niet in de gelegenheid was die af te werken, zou een afschrift genomen moeten worden, indien althans tot de uitgave besloten mocht worden. De heer Land verklaart zich bereid dit afschrift onder zijn toezicht te doen vervaardigen.

De Voorzitter zegt den heer Land dank voor zijn welwillend aanbod en verzoekt deze de bedoeld lijst aan het Bestuur te

willen doen toekomen, ten einde de wenschelijkheid der uitg
te doen onderzoeken.

Niemand verlangt verder het woord, waarop de vergader
door den Voorzitter wordt gesloten.

102DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 19 JANUARI 1867.

Tegenwoordig de heeren Jhr. Mr. Gevers Deyn (Voorzitter), Dr. Bleeker, Robidé van der Aa, Bachie Godon, van der Gon Netscher, Millard, Niem en Obreen en de Adjunct-secretaris. De heeren E van Wissekerke, Francis en Prof. Hoffmann met ken geving afwezig.

De notulen van het verhandelde in de vorige bijeenko worden gelezen en na eenige wijziging goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede:

1. dat voor de bibliotheek zijn ingezonden de volgende bo werken:

Abhandlungen für die Kunde des Morgenländes, IV Ba n°. 5.

Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, Band, IV heft.

Tijdschrift uitgegeven door de Ned. maatschappij ter bev dering van nijverheid, 3e reeks, deel VII, 11e en 12e stul

Handelingen der 89ste algemeene vergadering en van 10de Nijverheidscongres.

Verslag der Algemeene Vergadering van het Indisch Genc schap van 2 November 1866.

Van het Ministerie van kolonien. Togten naar den Mer

Van den heer van der Gon Netscher. Werking van de tot opheffing der slavernij in de Nederlandsche West-Indis kolonien.

Bulletin de la Société de Geographie, afl. Oct. en Nov. 1866.

Tableaux de population, de culture, de commerce et de navigation pour 1864.

Journal of the royal Asiatic society 1866, vol II, part. I.

Tijdschrift van Nederlandsch Indië, afl. December 1866 en Januari 1867.

II. dat naar aanleiding van een schrijven van het Bestuurslid, professor Hoffmann, die (zie Notulen der vorige vergadering) op zich genomen had den heer de Grijs mededeeling te doen van het door het Bestuur genomen besluit omtrent de uitgave der vertaling van de chineesche wetboeken, thans door den Secretaris den heer de Grijs van het genomen besluit is kennis gegeven. Op verzoek van den heer Hoffmann, die het manuscript aan den Adjunct-secretaris heeft toegezonden, is daaraan de mededeeling toegevoegd dat het Bestuur goedgevonden heeft het handschrift nog te bewaren tot dat bericht zal zijn ontvangen hoe de terugzending daarvan zou dienen te geschieden.

III. dat door den Voorzitter en den Secretaris in overleg met den hoogleeraar Dr. H. C. Millies eenige bepalingen zijn vastgesteld omtrent de uitgave door het Instituut van het door genoemden Hoogleeraar geschreven werk over de inlandsche munten van Nederlandsch-Indie. Die bepalingen zijn de volgende:

1o. dat zoowel het druk- als het plaatwerk op kosten van het Instituut door een lithograaf en drukker, die het Bestuur aanwijst, onder toezicht van den Secretaris, uitgevoerd zal worden, doch dat de revisie van het manuscript, de correctie van het druk- en plaatwerk onder leiding en verantwoording van den heer Millies zullen geschieden;

2o. dat de kosten der revisie van den tekst zullen worden voldaan door het Instituut, ten bedrage van *f* 80 à *f* 100.

3o. dat als eene tegemoetkoming aan den heer Millies, na de voltooiing van het werk, door het Instituut zal worden uitgekeerd *f* 25 per vel druks in kwarto van 8 bladzijden.

4o. dat bovendien de heer Millies zal kunnen beschikken over 40 exemplaren op gewoon en 10 exemplaren op best papier.

5o. dat overigens het bedoeld werk zal zijn het uitsluitend en onbelemmerd eigendom van het Instituut en alzoo de grootte der oplage, het in den handel brengen, de prijsbepaling van het werk en al wat het Instituut nuttig en noodig mocht oordeelen, geheel aan het Bestuur blijft overgelaten.

De Voorzitter stelt voor van het in de Maleische taal gesteld schrijven van den regent van Probolingo, het Instituut door tusschenkomst van Commissarissen in Indië toegezonden, eene vertaling te doen vervaardigen om dan bij voorkomende gelegenheid in de Bijdragen te worden opgenomen, met welk voorstel de vergadering zich vereenigt.

De Voorzitter herinnert dat door het Bestuur nog eene beslissing moet genomen worden omtrent eene door den heer J. van Leeuwen, secretaris van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Amsterdam, gedane vraag: of het Bestuur bereid is voor door het Genootschap ingezonden bijdragen in het maleisch of in eenige andere polyneesische taal een deskundig corrector te kiezen en, voor zooveel noodig, te bekostigen.

Naar aanleiding van het daaromtrent gedane voorstel door den Secretaris besluit het Bestuur: den heer van Leeuwen mede te deelen dat het Bestuur het wenschelijk acht ten opzichte der correctie van de toegezonden opstellen geene vaste bepaling te maken, maar telkens naar omstandigheden te handelen. Reeds vroeger had het Bestuurslid, de heer Niemann, de goedheid zich met de correctie van maleische opstellen te belasten en thans heeft deze ook op zich genomen de correctie der reis van Abdullah, die het Bestuur, door tusschenkomst van den heer van Leeuwen, van den heer Klinkert ontving.

De Voorzitter doet mededeeling van een schrijven van het lid des Instituuts, de heer Dr. F. A. C. Dumontier te Paramaribo, daarbij de afzending berichtende van twee indiaansche schedels. De kleinste is van eene vrouw van den stam der Warrou of Warrau-Indianen, de andere van een Caraïbe (man). Daar bedoelde schedels nog niet ontvangen zijn, wordt besloten de ontvangst af te wachten, alvorens daaromtrent eene beschikking te nemen.

De Voorzitter, aan wien met den heer Bachiene werd opgedragen het Bestuur van advies te dienen omtrent de uitgave van een door den heer E. W. A. Ludeking ingezonden opstel, getiteld, „Schets der residentie Amboina", doet daaromtrent verslag. Naar het oordeel van den Voorzitter, waarin door den heer Bachiene wordt gedeeld, is het werk van den heer Ludeking zeer verdienstelijk te noemen. Het bevat een aantal wetenswaardige bijzonderheden, terwijl aan het werk eene menigte

statistieke overzichten zijn toegevoegd, die vooral daarom waarde kunnen hebben omdat zij loopen tot den jongsten tijd. De heer Ludeking treedt in zijne mededeelingen en beschouwingen ook veel op natuurkundig gebied en op grond daarvan stelt de Voorzitter voor alvorens een besluit omtrent de uitgave te nemen, daaromtrent ook het advies te hooren van den heer Bleeker, die zich bereid verklaart het Bestuur te rapporteeren.

De heer Robidé van der Aa erlangt thans het woord tot toelichting van zijn voorstel tot het houden van algemeene vergaderingen, bestemd voor voordrachten en discussie. Hij acht zoodanige vergaderingen wenschelijk, ten einde voortdurend de belangstelling der leden levendig te houden, waartoe de afdeelingen blijken ongeschikt te zijn. Hij zou daarom gaarne zien dat besloten werd tot het houden van drie of vier algemeene vergaderingen in den winter, waarop in het algemeen onderwerpen zouden moeten behandeld worden, die behooren tot den kring van het Instituut, ofschoon het niet belet zou behoeven te worden, dat ook zaken van actueel belang werden besproken. Voor de vervulling der spreekbeurten zou men zich in het algemeen moeten wenden tot de leden van het Instituut, maar in het bijzonder tot de hoogleeraren aan de instellingen voor indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden en te Delft. De voordrachten, zoowel als de discussie, die daaruit volgen mocht, zouden in de Bijdragen opgenomen moeten worden. Daar het saizoen reeds te ver verstreken is om met die vergaderingen thans reeds een aanvang te maken, zal men daarmede eerst in het volgende saizoen kunnen beginnen. Inmiddels zou de opheffing der afdeelingen nog niet behoeven te worden voorgesteld, maar zou men den uitslag der proefneming met het houden van algemeene vergaderingen kunnen afwachten. Blijkt die proef gunstig te zijn, eerst dan zou een voorstel tot wijziging van het reglement gedaan kunnen worden om daaruit de bepalingen omtrent de afdeelingen te doen vervallen.

Het denkbeeld tot het houden van algemeene vergaderingen wordt door vele leden toegejuicht. De heer Bachiene, die daarin door den Voorzitter wordt ondersteund, meent echter dat het houden van dergelijke vergaderingen niet overeen te brengen is met de bepalingen van het reglement, omdat art. 1, waarin het doel van het Instituut omschreven wordt, daarvan niet met name spreekt. Anderen zijn niet van dit gevoelen en meenen

dat althans het reglement het niet verbiedt. Art. 18 zegt: dat algemeene vergaderingen plaats hebben zoo dikwijls het Bestuur het noodig oordeelt, terwijl ook eene ruime uitlegging van de bepaling in art. 1: dat het doel van het Instituut is de taal-, land- en volkenkunde van Indië te bevorderen o. a. door het stellen van vragen ter beantwoording, zou toelaten daaronder ook de behandeling en bespreking van eenig wetenschappelijk onderwerp te rangschikken.

Met meerderheid van stemmen wordt daarop besloten op de aanstaande algemeene vergadering voor te stellen in het volgend wintersaizoen eene proef te nemen met het houden van wetenschappelijke voordrachten op algemeene vergaderingen.

Ter voldoening van het besluit, in de vorige vergadering genomen, worden door den Voorzitter en den Secretaris eenige modellen voor diploma's ter tafel gebracht. Nadat ter voldoening van den door sommigen geuiten wensch bepaald is dat diploma's zullen worden uitgereikt, wordt met meerderheid van stemmen besloten die uitreiking niet enkel te beperken tot de in Indië en in het buitenland gevestigde leden, hetgeen door sommige leden voldoende wordt geacht, maar aan alle leden een diploma toe te zenden, waarna eene keuze uit de voorhanden modellen wordt gedaan.

Ten slotte worden tot leden van het Instituut benoemd, de heeren S. van Dissel, predikant te Paramaribo, en Dr. L. W. G. de Roo, conrector aan het gymnasium Willem III te Batavia, terwijl besloten wordt het lidmaatschap op te dragen aan de heeren: Mr. C. van Heukelom, Mr. E. H. 's Jacob, R. J. de Seyff, allen te 's Gravenhage en W. F. Versteeg te Arnhem.

Niets verder te behandelen zijnde wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

103DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 16 MAART 1867.

Tegenwoordig de heeren: Jhr. Mr. Gevers Deynoot (Voorzitter), Millard, Godon, Robidé van der Aa, Egter van Wissekerke, van der Gon Netscher, Prof. Hoffmann, Niemann en Obreen en de Adjunct-secretaris.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede dat is ingekomen:

I. De volgende boekwerken:

Journal of the Asiatic Society of Bengal, part I no. II, part II no. II.

Proceedings of the royal geographical society, vol X no. VI.

Bibliotheca Indica no. 94, 95, 215.

Bulletin de la société de géographie Dec. 1866, Jan. 1867.

Verslagen van het Indisch Genootschap, algemeene vergaderingen van 18 December 1866 en 29 Januari 1867.

Notulen der vergadering van 18 November 1866 van het Koninklijk Instituut van ingenieurs.

Tijdschrift, uitgegeven door de Nederlandsche maatschappij ter bevordering van nijverheid, 3e reeks, deel VIII, 1e en 2e stuk.

Annales musei botanici Lugd. Bat. deel II, afl. 6—10.

N. Graafland. S. E. Harthoorn's oordeel over het onderwijs in de Minahassa.

L. van Woudrichem van Vliet. Koloniale studien I. De gouvernements-koffijcultuur op Java.

II. Van dr. F. A. C. Dumontier te Paramaribo twee indiaansche schedels, waaromtrent de brief van afzending in de vorige bijeenkomst is medegedeeld. Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten later te bepalen, welke bestemming aan deze schedels gegeven zal worden.

III. Eene missive van het Bestuurslid den heer E. Francis, berichtende dat hij door voortdurende ongesteldheid zich verplicht

gevoelt zijn ontslag te verzoeken als lid van het Bestuur. De vergadering, met leedwezen dit bericht vernemende, besluit om de redenen die tot het doen van het verzoek hebben geleid, het gevraagde ontslag te verleenen.

IV. Missives van de heeren mr. C. van Heukelom, mr. E. H. 's Jacob, R. J. de Seyff en W. F. Versteeg, kennisgevende de aanneming van het hun opgedragen lidmaatschap.

V. Een schrijven van den heer J. van Leeuwen te Amsterdam, ter opneming in de Bijdragen aanbiedende:

1o. eene soendaneesche vertelling, bewerkt door dr. W. H. Engelmann te Bandong;

2o. eene collectie maleische pantons, bewerkt door den heer H. C. Klinkert te Riouw.

Daar deze stukken onmiddellijk na ontvangst door den Secretaris den heer Niemann zijn toegezonden om het Bestuur omtrent de opname dier beide opstellen in de Bijdragen te adviseeren, verklaart dit Bestuurslid thans reeds in de gelegenheid te zijn omtrent het eerstgenoemde zijn gevoelen mede te deelen. Uit een onderzoek is hem gebleken dat dit opstel uit een taalkundig oogpunt belangrijk is te noemen, zoodat hij adviseert tot opneming in de Bijdragen.

De heer Robidé van der Aa, aan wien met den heer Egter van Wissekerke het onderzoek was opgedragen van het register van alle manuscripten, bij de afdeeling Inlandsche zaken op de secretarie te Batavia bewaard wordende, bericht dat het een hoogst belangrijk stuk is om bij voorkomende gelegenheden te worden geraadpleegd. Daar dit register genoemde heeren in handen is gesteld om het Bestuur voorstellen te doen omtrent eene keuze van stukken, die voor openbaarmaking geschikt zouden zijn, vestigt de heer van der Aa de aandacht op het volgende manuscript, waarschijnlijk afkomstig van den beroemden Speelman, die Macassar veroverde:

Speelman. Geschiedenis van de eerste vestiging der Nederlanders op Celebes, 4 dln.

Dit stuk is van zeer veel belang te achten, omdat het zich niet op het Rijks-archief bevindt. Daar het echter nog al omvangrijk is, zou het misschien moeilijk wezen dit, zonder vooraf met den inhoud bekend te zijn, te laten overschrijven. De heer van der Aa geeft daarom in overweging den titel in de Notulen op te nemen, ten einde op die wijze daarop de aandacht te ves-

tigen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen.

In het register komt ook nog voor de volgende titel van een manuscript:

Beknopte geschiedenis van het koningrijk Sidenring of de Adji Tamparang van de vroegste tijden tot 1840.

Dit stuk is, zooals de heer van der Aa vermeldt, niet opgenomen onder de historische bescheiden, die het Tijdschrift van Nederlandsch Indie van 1848 en 1854, deel I, over de geschiedenis van Celebes uit het archief te Batavia heeft gepubliceerd. Daar dit stuk waarschijnlijk van geringen omvang is zou het van belang kunnen geacht worden daarvan een afschrift uit Indië over te zenden.

De Secretaris deelt mede dat in de Bestuursvergadering van 28 December 1864 besloten is den hoogleeraar Roorda in de gelegenheid te stellen tot de uitgaaf van een Javaansch werk, twee stukken bevattende uit de Wayang Poerwa. De heer Roorda heeft kennis gegeven dat hij met de copie thans gereed is en dat hij met de heeren Enschedé in onderhandeling is omtrent den druk, zoodat het na verloop van eenige maanden het licht zal kunnen zien.

De Penningmeester brengt ter tafel de rekening en verantwoording van zijn gehouden finantieel beheer van 1o Januari tot ultimo December 1866. Die rekening en verantwoording met de daarbij behoorende justificatoire bescheiden worden in handen gesteld van de heeren Obreen en Egter van Wissekerke, met verzoek daaromtrent verslag te doen in eene bestuursvergadering, nog te houden vóór de algemeene vergadering, die, volgens de bepaling van het reglement in deze maand moet plaats hebben. In die Bestuursvergadering zal dan tevens worden vastgesteld het door den Secretaris op de algemeene vergadering uit te brengen verslag.

De Penningmeester dient verder in eene begrooting van ontvangsten en uitgaven over 1867, vermeldende eene som in ontvangst van *f* 7283.88 en in uitgaaf van *f* 6650. Onder de ontvangst is begrepen eene som van *f* 2347 voor achterstallige contributien uit Oost- en West-Indië en het bedrag van den wissel van commissarissen te Batavia dd. 27 Augustus 1866, in mindering van hetgeen het Instituut aan contributie uit Indië

te vorderen geeft. Onder de uitgaven is onder anderen opgenomen eene som van ƒ 4400 voor drukloonen voor Bijdragen en afzonderlijke werken, waarbij is gerekend op de uitgave gedurende het loopende jaar van het werk van den hoogleeraar Millies over de inlandsche munten van Nederlandsch Indië, het reisverhaal van den heer von Rosenberg naar de Zuidoostereilanden en het hierboven vermelde Javaansche werk van den hoogleeraar Roorda.

Die begrooting wordt, op voorstel des Voorzitters, door de vergadering goedgekeurd.

Overgaande tot het opmaken van drietallen, die volgens de bepaling van art. 6 van het reglement der algemeene vergadering moeten worden aangeboden, voor de vervulling der vacatures in het Bestuur, wordt vastgesteld dat zal bestaan:

het drietal ter vervanging van den heer Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot, uit de heeren: Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg, Mr. J. E. Banck en Mr. H. Beth Hzn.

het drietal ter vervanging van den heer Robidé van der Aa, uit de heeren: Mr. J. E. Banck, Mr. H. Beth Hzn. en F. C. Rose;

het drietal ter vervanging van den heer Dr. J. Hoffmann, uit de heeren: J. D. van Herwerden, Mr. C. van Heukelom en Dr. H. Kern;

en het drietal ter vervanging van den heer E. Francis, aftredende in 1868, uit de heeren: J. J. Meinsma, Dr. H. Kern en Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer.

Op voorstel des Voorzitters wordt bepaald dat de algemeene vergadering zal worden gehouden op Vrijdag den 29sten Maart des voormiddags ten half twaalf uur in het hotel: het Keizershof.

De Secretaris herinnert dat in vorige Bestuursvergaderingen de vraag ter sprake is gebracht in hoe ver het mogelijk zou zijn eenheid te brengen in de spelling der Indische plaatsnamen, hetgeen met het oog op de weinige kennis van de verschillende talen van den archipel niet wel mogelijk werd geacht. In de Bijdragen, 3e reeks, 1e dl., 4e stuk, blz. 538—539, heeft de redactie een besluit doen opnemen van de indische regeering van 29 Juli 1863, waarin, ter bevordering van die eenheid in spelling het militair departement werd verzocht aan de heeren A. B.

Cohen Stuart en K. F. Holle, te doen toekomen de lijsten van namen, die op de kaarten van eigenlijk Java en de Soendalanden moeten geplaatst worden, zoo nauwkeurig mogelijk met javaansche en soendasche karakters geschreven, terwijl aan de genoemde heeren werd verzocht de op die lijsten voorkomende namen met romeinsche karakters over te schrijven. De Secretaris vindt daarin aanleiding voor te stellen de regeering te verzoeken, zoo dergelijke lijsten reeds aanwezig zijn, een afschrift daarvan aan het Instituut te willen afstaan en het de vrijheid te willen geven om, wanneer het Bestuur dit wenschelijk acht, die lijsten in de Bijdragen op te nemen.

De vergadering vereenigt zich met dit voorstel, zoodat het Bestuur zich omtrent die zaak zal wenden tot den Minister van kolonien.

Niets verder aan de orde zijnde wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

104DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 26 MAART 1867.

Tegenwoordig de heeren: Jhr. Mr. Gevers Deynoot (Voorzitter), Dr. Bleeker, Millard, Robidé van der Aa, Egter van Wissekerke, Godon, van der Gon Netscher, Niemann en Obreen. De heer Bachiene met kennisgeving afwezig.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en na eenige wijziging goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede dat voor de bibliotheek is ingezonden:

Platte grond der stad Soerabaya; en

Memorie van den heer Bachiene, ingediend op het te Bern gehouden internationaal congres.

De voorzitter herinnert dat nog eene beslissing moet genomen worden omtrent de bestemming aan de door den heer Dumontier ingezonden schedels te geven. Na eenige overweging wordt besloten die schedels ter bewaring af te staan aan het Anatomisch kabinet te Leiden.

De heer Bleeker brengt rapport uit omtrent twee in zijne handen gestelde stukken:

1o. het rapport van den heer van Sevenhoven over Billiton. De heer Bleeker acht het allezins wenschelijk dit stuk in de Bijdragen op te nemen, waartoe vervolgens wordt besloten.

2o. de door den heer Ludeking ingezonden Schets van Amboina. De heer Bleeker acht de openbaarmaking ook van dit werk wenschelijk. Evenwel zou het werk en meer bepaaldelijk de daaraan toegevoegde tabellen eenige wijziging en vereenvoudiging behoeven, zoowel omdat sommige tabellen minder te beteekenen hebben, als omdat de uitgaaf van het manuscript, gelijk het thans is ingericht, te veel onkosten zou vorderen. Mocht de heer Ludeking tot die wijziging en vereenvoudiging geneigd zijn, dan zou, naar het oordeel van den heer Bleeker, het werk allezins geschikt zijn door het Instituut te worden gepubliceerd.

De heeren Obreen en Egter van Wissekerke berichten dat zij de rekening van den Penningmeester in volkomen orde hebben bevonden en stellen dus voor die ter goedkeuring aan de algemeene vergadering aan te bieden.

De Secretaris doet voorlezing van het door hem opgesteld verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1866, dat op de aanstaande algemeene vergadering namens het Bestuur zal worden ingediend.

De heer Robidé van der Aa vestigt de aandacht op den onlangs verschenen jaargang van de "Année géographique" van den heer Vivien de Saint Martin, waarin bepaaldelijk eervol vermeld worden de door het Instituut uitgegeven "Reistogten in de afdeeling Gorontalo" van den heer von Rosenberg en het Overzigt der taal- en letterkunde van Nederlandsch Oost-Indie van het Bestuurslid, de heer Niemann, opgenomen in de 1e afl. van het 1e deel der 3e serie. Uit dat werk blijkt dat er te Melbourne

een wetenschappelijk genootschap bestaat onder den titel van »Philosophical society of Victoria«, dat in 1855 tot 1865 zes deelen heeft in het licht gegeven, waarin verschillende geografische opstellen over Australie voorkomen. De heer van der Aa geeft in bedenking om door tusschenkomst van het buitenlandsch lid des Instituuts, den heer J. W. Ploos van Amstel, te trachten eene ruiling van werken tusschen die instelling en het Instituut tot stand te brengen.

De vergadering wordt daarop door den Voorzitter gesloten.

105DE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 20 APRIL 1867.

Tegenwoordig de heeren Dr. Bleeker (Voorzitter), Millard, Bachiene, Godon, Prof. Kern, van der Gon Netscher, Niemann en Obreen en de Adjunct-secretaris.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede dat is ingekomen:

I. Ten behoeve der bibliotheek, van den heer A. B. Cohen Stuart een exemplaar van den Javaanschen almanak voor 1867.

II. Missives van de heeren Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg en J. J. Meinsma, in de jongste algemeene vergadering tot leden van het Bestuur gekozen, houdende bericht dat zij die betrekking niet kunnen aanvaarden.

III. Missive van den heer A. W. Egter van Wissekerke, houdende kennisgeving dat hij door vertrek uit de stad zich verplicht ziet zijn ontslag te nemen als lid van het Bestuur.

IV. Missive van den heer J. A. Boogaard, directeur van het Anatomisch kabinet te Leiden, berichtende de ontvangst der twee aan dat kabinet ter plaatsing aangeboden Indiaansche schedels.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten tot het houden eener algemeene vergadering tot aanvulling der thans in het bestuur bestaande vacatures.

In verband daarmede worden de drietallen opgemaakt, die volgens de bepaling van art. 6 van het reglement der algemeene vergadering moeten worden aangeboden, voor de vervulling der vacatures in het Bestuur. Die drietallen zullen bestaan:

dat ter vervanging van den heer Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg, uit de heeren: Mr. L. A. J. W. baron Sloet van de Beele, A. W. P. Weitzel en J. D. van Herwerden;

dat ter vervanging van den heer J. J. Meinsma, uit de heeren: A. W. P. Weitzel, Mr. C. van Heukelom en Jhr. Mr. H. C. van der Wijck;

dat ter vervanging van den heer A. W. Egter van Wissekerke uit de heeren: Mr. H. Beth Hzn., J. D. van Herwerden en Jhr. Mr. H. C. van der Wijck.

De tijdelijke Voorzitter brengt de vraag ter sprake, daar thans zou moeten worden overgegaan tot het kiezen van een Voorzitter, of het niet wenschelijk te achten is die verkiezing tot na afloop der aanstaande algemeene vergadering uit te stellen, wanneer het Bestuur zal zijn aangevuld. In dien zin wordt door de vergadering beslist.

Op voorstel des Voorzitters wordt besloten de algemeene vergadering te houden Zaturdag 4 Mei des middags ten half twee uur in het locaal van het Instituut.

De heer Niemann, die uitgenoodigd was het Bestuur te willen adviseeren omtrent de opname van de door den heer Klinkert ingezonden collectie maleische pantons, bericht dat die opname is aan te bevelen, maar geeft in overweging met de plaatsing nog eenigen tijd te wachten omdat de heer Klinkert weldra uit Indië hier te lande terugkeert en daardoor in de gelegenheid zal zijn enkele onduidelijkheden in het handschrift op te helderen.

De Secretaris deelt mede dat de heer Ludeking bericht heeft gezonden van zijne aanstaande komst in het moederland, zoodat voor de mededeeling van de bestaande bezwaren tegen de uit-

gave van zijne »Schets van Amboina« zijne komst zal worden afgewacht.

Niets verder aan de orde zijnde wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

106DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 4 MEI 1867.

Tegenwoordig de heeren: Bachiene, Millard, Banck, Godon, professor Kern, Niemann en Obreen en de Adjunct-Secretaris.

De heer Bachiene opent de vergadering en zegt dat hij, als oudste in jaren, door den Secretaris verzocht is zich met de leiding der vergadering te belasten. Hij wijst er evenwel op dat art. 10 van het reglement enkel spreekt van »de oudste in jaren«, zonder daarbij uit te drukken of daaronder oudste in dienstjaren dan wel oudste in levensjaren moet verstaan worden. Hij is van gevoelen dat levensjaren bedoeld worden en mocht dit gevoelen ook door de vergadering gedeeld worden, dan zou de heer Obreen moeten uitgenoodigd worden het voorzitterschap dezer vergadering te bekleeden, zoodat het wenschelijk is daaromtrent eene beslissing te nemen. De meerderheid is van oordeel dat de bedoeling van art. 10 is, ook met het oog op hetgeen elders en met name in de kamers der staten-generaal geldt, de oudste in levensjaren, ofschoon zij niet ontveinst dat dergelijke bepaling niet rationeel is, omdat daardoor de mogelijkheid kan bestaan dat hij, die eerst sedert korten tijd in het bestuur zitting heeft en dus geacht kan worden minder op de hoogte der zaken te zijn, geroepen kan worden de leiding der werkzaamheden op zich te nemen.

De heer Obreen, als oudste in jaren der aanwezige leden, treedt daarop als tijdelijk Voorzitter op.

De notulen van het verhandelde in de vorige bijeenkomst worden vervolgens gelezen en goedgekeurd.

De tijdelijke Voorzitter doet mededeeling van de ontvangst van een schrijven van den heer dr. Bleeker, Onder-voorzitter des Instituuts, waarbij deze kennisgeeft het lidmaatschap van het Bestuur neer te leggen en stelt verder voor eene nominatie op te maken, opdat door de straks te houden algemeene vergadering ook in de thans ontstane vacature zou kunnen voorzien worden.

Overgaande tot het opmaken der nominatie, worden daarop geplaatst de namen der heeren: dr. P. Bleeker, mr. C. van Heukelom en mr. H. Beth Hzn.

De tijdelijke Voorzitter doet mededeeling van een schrijven van den Minister van kolonien, dd. 25 April 1867, waarin in de eerste plaats wordt bericht dat het Indisch bestuur, op een rapport van den inspecteur van het inlandsch onderwijs, den heer J. A. van Chijs, de uitzending verzoekt eener afzonderlijke, zoo goedkoop mogelijke uitgave, tot een getal van 500 à 600 exemplaren, van eene door den heer dr. H. Neubronner v. d. Tuuk het Instituut aangeboden bloemlezing uit maleische geschriften; en waarin de minister in de tweede plaats het oordeel van het Instituut vraagt over de wenschelijkheid der versiering van den omslag van een maleisch leesboek, getiteld: „Pandja tandaran", op de wijze als voor oostersche handschriften gebruikelijk is.

De Secretaris maakt de opmerking dat het Bestuur reeds vroeger het voornemen had opgevat, voor de inlanders een leesboek uit te geven en dat met dit oogmerk met den heer van der Tuuk onderhandelingen waren aangeknoopt.

De maleische verhalen, door dien heer het Instituut aangeboden, zijn niet van dien omvang of zoo talrijk als in des Bestuurs oorspronkelijke bedoeling met een eigenlijk leesboek heeft gelegen en het schijnt dat verschillende omstandigheden den heer van der Tuuk hebben teruggehouden, geheel aan den wensch des Bestuurs gehoor te geven.

De door den Minister gedane vraag geeft den Secretaris aanleiding op het doel des Bestuurs terug te komen. Hij heeft zich thans gewend tot het bestuurslid, den heer Niemann, daar ook bij dezen reeds vroeger het denkbeeld heeft bestaan, eene maleische chrestomathie uit te geven, met uitnoodiging zich met zoodanig werk te willen belasten. Mocht de heer Niemann zich daartoe bereid willen verklaren dan zou de Secretaris het wenschelijk

achten dat den Minister daarvan mededeeling werd gedaan met verzoek de toezegging te willen geven, zoo dit werk gereed is, daarvan een zeker aantal exemplaren ten behoeve van het Indisch bestuur te zullen aankoopen.

De heer Niemann zegt dat hij zich sedert eenigen tijd bezig heeft gehouden met de verzameling van bouwstoffen voor eene maleische chrestomathie, die hij meer bepaald met een linguistisch doel in het licht wilde geven. Nam hij nu de vervaardiging van een volksleesboek, meer uitsluitend voor het inlandsch onderwijs bestemd, op zich, dan zou hij daarvoor nog al de bouwstoffen moeten bijeenbrengen. Om het belang der zaak is hij daartoe volkomen bereid, maar daar zoodanig werk zeer omvangrijk is en er zich onvoorziene omstandigheden kunnen voordoen die de uitvoering kunnen vertragen of beletten, zoo kan hij zich niet vast verbinden het tot stand te zullen brengen. Niettemin wil hij de verzekering geven zijne beste pogingen in het werk te zullen stellen het aan te vangen en te voltooien.

Van deze mededeeling zal den Minister kennis worden gegeven en bereids zijne medewerking worden verzocht wanneer het werk gereed mocht komen.

Wat verder de door den Minister gedane vraag betreft omtrent de versiering van den omslag van een maleisch leesboek, zoo zal hem worden medegedeeld dat dergelijke versiering in den smaak van den inlander valt, maar dat eene versiering van den titel meer dan van den omslag gewoonte is.

Daar nog meer zaken te behandelen zijn, wordt de vergadering geschorst, aangezien zich eenige leden aanmelden tot bijwoning eener algemeene vergadering, waarvoor de leden zijn opgeroepen.

Na afloop der algemeene vergadering wordt de Bestuursvergadering hervat.

De tijdelijke Voorzitter wenscht het bestuur geluk met de toetreding van den heer van Heukelom, die zooeven tot lid van het bestuur benoemd, die betrekking heeft aanvaard.

Daarna wordt mededeeling gedaan van een schrijven van de heeren van den Berg en Levyssohn Norman te Batavia, berichtende dat zij de functien van commissaris hebben neergelegd en aan den heer Bool, onder afgifte van alle stukken, overgedragen.

Zij bieden verder aan:

1°. eene rekening-courant afgesloten onder 12 Februari 1867, blijkens welke het saldo ad *f* 165,40 aan den heer Bool is afgedragen; en

2°. een staat aantoonende de in Nederlandsch-Indië zich bevindende leden en de leden, die wegens vertrek, overlijden, bedanken of wanbetaling van de ledenlijst zijn afgevoerd, met aanwijzing van hetgeen door hen aan contributie betaald of nog verschuldigd is.

Gelijktijdig is ontvangen een schrijven van den heer Bool, waarbij deze vermeldt dat hij op het reeds bovengenoemde tijdstip de administratie met vermeld saldo heeft overgenomen en dat de heer dr. de Roo, zooals ook uit een van dezen ontvangen schrijven blijkt, zich bereid heeft verklaard de functien van commissaris op zich te nemen.

Bij deze stukken was ook gevoegd eene missive van het lid den heer de Grijs te Samarang, die o. a. verzoekt in kennis te worden gesteld met de redenen, waarom indertijd het door hem aangeboden opstel: »Het tractaat van Tientsin« niet geschikt is geacht ter opname in de Bijdragen. Daar uit de Notulen die redenen niet blijken en tot de niet-plaatsing na ingewonnen advies van den hoogleeraar Hoffmann is besloten, zal dit voormalig Bestuurslid van den inhoud van het schrijven des heeren de Grijs kennis worden gegeven, met verzoek het Bestuur te willen onderrichten, wat den heer de Grijs ter inlichting zou kunnen worden medegedeeld.

De heer Niemann deelt vervolgens mede, dat de heer Leupe hem eenige maleische boekjes voor schoolgebruik heeft ter hand gesteld, met het doel die in de bibliotheek van het Instituut te plaatsen.

Daar niets verder aan de orde is wordt de vergadering gesloten.

DE KOMMISSARIS VAN SEVENHOVEN

OVER DEN

TOESTAND VAN BILLITON IN 1823.

Billiton, thans algemeen bekend door de jaarlijks toenemende opbrengst zijner tinmijnen, werd nog geen vijftig jaar geleden voor het eerst aan het Nederlandsch gezag onderworpen. Gedurende de eerste eeuw van haar bestaan bekommerde de Oost-Indische Compagnie zich weinig of niet om dit eiland; zelfs met het ongeveer tweemaal grootere Banka, dat in de zeventiende eeuw nog afzonderlijke, hoezeer aan Palembang leenroerige vorsten had, onderhield dit handelsligchaam zeer geringe betrekkingen. Vandaar het verschijnsel, dat Valentijn in zijne *Beschrijving van Sumatra*, bl. 19 slechts met een paar woorden vermeldt, dat er nabij dit groote eiland nog een ander ligt, Banka geheeten, waarover hij overigens, noch daar, noch elders in zijn uitvoerig werk iets belangrijks mededeelt. Billiton noemt hij daarentegen hoegenaamd niet, noch in het werk zelf, noch op de daarbij behoorende kaarten, waar toch een eiland, welks oppervlakte nagenoeg die onzer drie provinciën Noord-, Zuid-Holland en Utrecht evenaart, wel mogt gevonden worden. Eerst in 1710, weinige jaren voordat Valentijn zijn werk aan de pers toevertrouwde, werden de rijke tinmijnen van Banka ontdekt, eene gebeurtenis, waardoor dit eiland meer de aandacht der Compagnie begon te trekken. Reeds sedert 1722 bedong zij in hare kontrakten met de vorsten van Palembang, uit welk rijk zij tot dusver slechts peper verkregen had, dat al de daar gevonden tin uitsluitend aan haar zou geleverd worden. Deze bepaling doelde wel hoofdzakelijk op de tin van Banka, maar daar in sommige dier kontrakten Billiton eveneens als tinland genoemd wordt, blijkt het, dat de Compagnie reeds eenig vermoeden koesterde omtrent de schatten, die de bodem

van dit eiland bevatte. In 1751 werd de Indische regering door bewindhebbers aangeschreven, een onderzoek in te stellen naar de metalen, die op Billiton zouden voorkomen, zooals tin en ijzer — een last in de beide volgende jaren met aandrang herhaald. Dit onderzoek werd opgedragen aan zekeren van Haak, die zich als een partikulier uit Malakka voordeed om geen achterdocht te wekken. Niettemin heeft deze Billiton niet bezocht, het werd hem ontraden door de hoofden van Banka wegens het gevaar, om in de handen van zeeroovers te vallen, terwijl zij bovendien beweerden, dat Billiton niets dan ijzer opleverde. Door een geloofwaardig Maleijer, die een jaar op Billiton gewoond had, verkreeg men echter de verzekering, dat dit eiland wel degelijk ook tin bevatte, hetwelk daar zelfs eerder gevonden was dan op Banka, maar dat de sultan van Palembang na de ontdekking dier zooveel rijkere en beter gelegen mijnen uit vrees van ontduiking zijner regten het delven op Billiton verboden had. [1] Voor zoover ons bekend is, beproefde de Compagnie sedert niet meer nader met Billiton bekend te worden; zelfs met Banka, welks tin door haar van den sultan werd aangekocht, onderhield zij geene regtstreeksche betrekkingen, die zooveel te minder noodig waren voor Billiton, waar destijds òf geen tin werd opgegraven, òf dit metaal slechts in geringe hoeveelheid ter sluiks door de inwoners werd uitgevoerd.

Kort na den ondergang der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie was het tijdstip daar, waarop deze tineilanden onder Europeesch beheer zouden komen. Naauwelijks had de Engelsche Compagnie Malakka bezet, of de talentvolle, maar voor de bereiking van zijn doel geene middelen ontziende Raffles sloeg op beide begeerige blikken, door wier bezit hij zijnen meesters den alleenhandel

[1] J. C. Baud, de stichter van het Instituut, heeft het eerst van Haaks onderzoekingen bekend gemaakt in de *Bijdragen* van dit genootschap, D. I bl. 41. Ons medelid P. A. Leupe vestigde met zijne bekende welwillendheid mijne aandacht op de uitgaande brieven der vergadering van XVII dd. 27 Sept. 1751, 6 Oct. 1752 en 8 Oct. 1753 en op het afschrift van het reeds door Baud gepubliceerde verhaal des Maleijers in de Bataviasche brieven van 1755 D. III op het Rijksarchief. Daaruit blijkt, dat deze verklaring in Febr. 1754 te Palembang was opgemaakt, zoodat Baud zich òf vergist heeft, door van Haaks zending in het jaar 1755 te stellen, òf diens vruchtelooze togt ondernomen werd tot nadere bevestiging der van den Maleijer bekomen berigten.

in tin hoopte te verzekeren. Aanhoudend zette hij den sultan van Pálembang op, het juk der Hollanders van zich af te schudden. Zoolang de Engelschen slechts eenige onzer buitenposten in den Archipel veroverd hadden, waagde de sultan het niet, dien raad op te volgen, maar nauwelijks waren zij op Java geland en hadden daar belangrijke voordeelen behaald, of hij gaf daaraan gehoor; in September 1811 werd het Nederlandsche fort te Palembang overweldigd, de versterking geslecht en de bezetting op de laaghartigste en gruwelijkste wijze vermoord. De sultan, dus van de heerschappij der Hollanders ontslagen, was evenwel niet gezind, die met het oppergezag der Engelschen te verruilen. Daarom vond Raffles thans in den hoofdzakelijk aan zijne inblazingen te wijten moord eene aanleiding, den sultan den oorlog te verklaren, die met den afstand van Banka en Billiton aan de Engelschen eindigde. Deze vestigden een resident in het eerste eiland en poogden ook hun gezag over Billiton uit te strekken, zonder dat dit wegens den korten tijd van hun gezag op Banka gelukte.

Niettemin beweerde Raffles na de teruggave van Neerlandsch-Indië, dat de souvereiniteit over Billiton aan de Engelschen verbleven was, omdat dit eiland, uitdrukkelijk genoemd in het tractaat met Palembang van 1812, niet vermeld werd in de Londensche conventie van 1814, waarbij Banka in ruil voor Cochin was afgestaan, terwijl van onze zijde betoogd werd, dat Billiton, hetgeen steeds als eene onderhoorigheid van Banka beschouwd was, deswegens van zelf in den afstand van laatstgenoemd eiland begrepen was. Kommissarissen-generaal waren op dien grond reeds in 1817 voornemens, Billiton in bezit te doen nemen, maar zagen wegens de protesten van Raffles voorloopig van dit plan af, om ten aanzien van dit geschil het gevoelen van het opperbestuur in te winnen. Zoo als bekend is, werd die strijd eerst beslecht door het verdrag van 1824, waarbij Nederland afzag van verdere vertoogen tegen de vestiging der Engelschen op Singapoer en deze daarentegen het inbezitnemen van Billiton door de onzen erkenden.

Inmiddels had evenwel die inbezitneming plaats gehad. Reeds sedert de vorige eeuw was Billiton een der voornaamste aanlegplaatsen van de zeeroovers, die uit het rijk van Djohor de wateren tusschen het Maleische schiereiland en Java, Sumatra en Borneo onveilig maakten. Op de regering van Neerlandsch-Indië rustte de dure pligt die plaag van den Archipel zooveel mogelijk

tegen te gaan, hetgeen het tractaat van 1824 zelfs tot een internationale verpligting maakte, evenzeer voor Groot-Brittanje als voor Nederland. Ter volbrenging dier moeijelijke taak was het in de eerste plaats noodig, dat op Billiton een geregeld bestuur gevestigd werd. De Indische regering begreep dan ook in 1821, de beslissing van het opperbestuur niet langer te kunnen afwachten en besloot eene poging te wagen, haar gezag op vreedzame wijze te doen erkennen door de bewoners van het eiland. De uitvoering van dit plan werd opgedragen aan den Palembangschen Pangeran Sarief Mohamed, die met een aantal inlandsche prauwen naar Billiton overstak en daar den 25sten October de Nederlandsche vlag heesch, terwijl de hoofden der bevolking in zijne handen den eed van trouw aan het Nederlandsch gouvernement aflegden. Weinige maanden daarna vertrok de kapitein der infanterie Lamotte, met het burgerlijk gezag over Billiton belast, derwaarts met de noodige bezetting en hulpmiddelen, om er een fort aan te leggen. In 1828 wilde de Indische regering zich vergewissen, in hoever die eerste vestiging van een Europeesch bestuur op een tot dusver genoegzaam aan regeringloosheid overgegeven eiland geslaagd mogt heeten en welke middelen verder tot ontwikkeling van dit land en zijne bewoners konden aangewend worden en zij droeg aan van Sevenhoven de taak op den stand van zaken op Billiton op te nemen. [1]

Geschikter keus kon moeijelijk gedaan worden. Jan Isaäc van Sevenhoven was toch een dier ambtenaren, wier kennis van zaken en rustelooze ijver veel hebben bijgedragen in het moeijelijke tijdvak, toen ons gezag in den Archipel hersteld werd, tot het bedwingen der onlusten en oorlogen, die als de vrucht der door de Engelschen gezaaide drakentanden allerwege bij hun vertrek ontkiemden. In 1817 werd hij terstond na de overname van Java benoemd tot resident van Kadoe en kort daarna in diezelfde betrekking overgeplaatst naar Cheribon, welk laatste, steeds zoo onrustige gewest hij geheel bevredigde en tot een hoogen trap van ontwikkeling bragt. Daarop zond de hooge Indische regering hem in 1821 als haar kommissaris naar Palembang, in welk naauwelijks door het geweld onzer wapenen bedwongen rijk, het geheele bestuur op een vasten en geregelden voet moest gebragt worden. De voornaamste vrucht van van Seven-

[1] Zie (Mr. P. Mijer) *Kroniek van Nederl. Indië*, *Tijdschr. voor Ned. Indië* 4de jaargang, D. I. bl. 39, 136 en 150.

hovens bemoeijingen was het kontrakt van 18 Aug. 1823, waarbij de als regeerder geheel onbruikbare sultan van Palembang tegen een vast jaarlijksch inkomen het burgerlijk bestuur over zijn rijk aan het Nederlandsch gezag afstond. Slechts noode berustte de inlandsche vorst in deze bemoeijing zijner magt, om zijne onderdanen naar willekeur te knevelen; een kort daarna op van Sevenhoven beproefde, maar gelukkig mislukte moordaanslag was hoogst waarschijnlijk op zijn aanstoken ondernomen. Nadat van Sevenhoven in het laatst van 1823 naar Java vertrokken was, waar hij weldra tot resident van Soerakarta benoemd werd, waagde de sultan in November 1824 zelfs eene poging, de bezetting evenals in 1811 te verjagen en vlugtte, toen ook dit mislukt was, naar de binnenlanden, om daar de bevolking tegen het Nederlandsch gezag op te zetten. Daarop werd van Sevenhoven in 1825 ten tweede male als kommissaris naar Palembang gezonden ter bevrediging van dit weder geheel in vuur en vlam staande rijk; weldra slaagde hij er in, den voortvlugtigen sultan te bewegen, zich op lijfsgenade over te geven, die, naar Banda verbannen, daar zijne gepleegde euveldaden boette, terwijl de waardigheid van sultan sedert niet meer vervuld werd, maar in diens plaats een rijksbestierder onder den titel van ferdana mantri, als ambtenaar geheel ondergeschikt aan den resident, aan het hoofd der inlandsche zaken in het voormalige rijk van Palembang gesteld werd — eene regeling, die meer dan een kwart eeuw van kracht bleef en welks deugdelijkheid bleek, toen in 1852 de betrekking van rijksbestierder is ingetrokken, hetgeen onmiddelijk de aanleiding werd tot herhaalde en langdurige onlusten in de Palembangsche Bovenlanden. Reeds bij de aanvaarding dezer tweede zending naar Palembang had van Sevenhoven Banka aangedaan, waar juist de resident de la Fontaine aan eene hevige koortsepidemie bezweken was en ook de sekretaris ten gevolge dierzelfde ziekte niet diens plaats kon vervullen; van Sevenhoven nam toen tijdelijk het bestuur dier residentie op zich en ontwierp als zoodanig eene nieuwe regeling voor het beheer der tindistrikten, waar de Chineesche mijnarbeiders onder een zwaren schuldenlast gebukt gingen. Na den gelukkigen afloop zijner verrigtingen in Palembang begaf hij zich op nieuw naar Muntok en was juist voornemens, tot voorbereiding der invoering van de inmiddels door den gouverneur-generaal goedgekeurde organisatie der tindistrikten eene reis over het geheele eiland Banka te ondernemen, toen daar de

tijding aankwam, dat een gevaarlijke opstand in het gebied van den sultan van Djokjokarta was uitgebarsten. Van Sevenhoven beschouwde het nu zijn pligt, Banka terstond te verlaten, om in deze omstandigheden weder zijne eigenlijke betrekking als resident bij het hof van Soerakarta te aanvaarden. Door dit besluit voorkwam hij de wenschen der hooge Indische regering; deze toch belastte hem, in stede van hem in zijne oude betrekking te herstellen, tijdelijk met het destijds zooveel moeijelijker bestuur over het oproerige Djokjo. Hoezeer hij zich in dit hachelijke tijdstip het in hem gestelde vertrouwen waardig maakte, blijkt daaruit, dat de regering onmiddelijk na den oorlog op Java hem, die intusschen ten tweeden male Cheribon bestuurd had en daarna tot president van den raad van justitie te Batavia benoemd was, nevens den raad van Indië Merkus tot kommissaris ter regeling der zoo zeer door den oorlog geteisterde Vorstenlanden benoemde en na de ontbinding dier kommissie hem nog eenigen tijd als kommissaris hare belangen bij de hoven van Soerakarta en Djokjokarta deed behartigen. Bij de instelling van de directie der kultures in 1831 werd deze zoo belangrijke betrekking het eerst aan van Sevenhoven toevertrouwd, die een jaar later tot raad van Indië gekozen en ook bij de invoering van het regeringsreglement van 1836 als zoodanig herbenoemd werd. Echter bleef hij ook toen niet voortdurend in de hoofdstad van Neêrlandsch-Indië; van 1833—1834 was hij toch werkzaam op Sumatra's Westkust, werwaarts hij den stichter van het kultuurstelsel vergezelde en waar hij na diens vertrek als kommissaris achterbleef, om met den generaal Riesz van den Bosch's plannen ten aanzien van dit gewigtig gouvernement uit te voeren. In 1839 ging van Sevenhoven met verlof naar het moederland, dat hij zeven-en-dertig jaren achtereen in Indië had gediend; reeds het volgende jaar keerde hij terug, om op nieuw in den raad van Indië zitting te nemen, maar overleed in Straat Sunda den 13den Maart 1841, nog voordat hij den vasten wal van Java bereikt had. Een leven van zulk een onafgebroken werkzaamheid verdiende wel, dat het hier kortelijk werd beschreven. [1]

Van Sevenhoven's onderzoek naar den toestand op Billiton had plaats gedurende zijne eerste zending naar Palembang. In

---

[1] (Mr. P. Mijer) *Kroniek, Tijdschrift voor N. I.* 4de jaarg. I. bl. 37, 129—148 en 7de jaarg. II bl. 542; *Hand. van het Ind. Genootschap*, III, bl. 280.

Mei 1823 deed hij van daar een uitstap naar Batavia, om mondeling zijne gevoelens over de zaken van dit rijk aan de hooge Indische regering uit een te zetten, alvorens deze hare goedkeuring schonk aan het voorloopig door hem met den sultan gesloten nieuwe kontrakt. Toen van Sevenhoven naar Palembang terugkeerde, om dit verdrag namens den gouverneur-generaal te bekrachtigen, gelastte deze hem eerst Billiton aan te doen, waarover men van den resident van Banka de la Fontaine min gunstige rapporten ontvangen had, terwijl de gespannen houding tusschen den Europeeschen gezagvoerder en den hem voor het inlandsch bestuur toegevoegden pangeran dringend voorziening scheen te eischen. Van Sevenhoven bevestigde geheel deze ongunstige verwachtingen in het rapport, dat hij over den stand van zaken op Billiton aan den gouverneur-generaal uitbragt.

Dit belangrijke stuk werd benevens andere handschriften verleden jaar door mij voor rekening van het Instituut aangekocht op de publieke verkooping der door den hoogleeraar G. Lauts nagelaten boeken en papieren. Behoudens enkele veranderingen in stijl en spelling wordt dit rapport hier thans in zijn geheel openbaar gemaakt. Al is toch sedert 1823 de toestand van Billiton aanmerkelijk veranderd, vooral na de ontginning der tinmijnen, voor de geschiedenis behoudt dit stuk steeds zijne waarde. Bovendien bevat deze memorie van een hoofdambtenaar, zooals van Sevenhoven, menigen praktischen wenk, die nu of later van nut kan zijn, wanneer eenig gewest in den Archipel, waar het Europeesch gezag tot dusver weinig of geen invloed uitoefende, voor het eerst onder regtstreeksch beheer gebragt wordt. Het oordeel, dat van Sevenhoven velt over de personen, die bij de inbezitneming van Billiton eene rol speelden, is streng en scherp; daar zij echter alle sedert lang van het wereldtooneel zijn afgetreden, bestaat er geen bezwaar, dit oordeel thans bekend te maken. Over gebeurtenissen, zoo lang geleden, dat zij geheel en al tot het gebied der geschiedenis behooren, moet het oordeel van tijdgenooten onveranderd gehoord worden. Te dien aanzien geldt het schoone woord van Schiller: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht.*

Bij van Sevenhovens rapport behoorden drie bijlagen:

1o. eene zeilaanwijzing voor het aandoen van Billiton en het ankeren op de reede voor den mond der rivier Tjoeroetjoep, den 8sten Augustus 1823 opgemaakt door J. Stolze, eersten luitenant der koloniale marine, destijds belast met de

opname van Billiton en naar wien nog heden de oostelijkste straat tusschen Banka en Billiton genoemd wordt.[1] Daar het vaarwater om dit eiland thans door latere opnamen naauwkeuriger bekend is, was het overbodig, dit stuk nu nog te doen drukken.

2o. eene kaart van Billiton, die zich niet bevond in het door het Instituut aangekochte handschrift en waarschijnlijk door Stolze of Lamotte vervaardigd was. Het ontbreken daarvan is minder te bejammeren, dewijl Melvills Atlas van Nederlandsch-Indië eene uitvoerige kaart van dit eiland bevat, waarbij gebruik gemaakt is zoowel van de geologische onderzoekingen van den mijn-ingenieur de Groot, als van de hydrographische opnamen van Stolze en die, welke in de jaren 1851—1854 door de zeeofficieren Modderman, Huyssen van Kattendijke en Moeth zijn verrigt.

3o. een schrijven van van Sevenhoven aan den resident van Banka, gedateerd Muntok, 6 Augustus 1823, waarin grootendeels dezelfde onderwerpen behandeld worden als in het rapport. Ook deze bijlage is hier niet opgenomen, terwijl omtrent enkele bijzonderheden, waarover deze brief uitvoeriger uitweidt en waarnaar van Sevenhoven in zijne memorie verwijst, het noodige gezegd is in de door mij daarbij gevoegde noten. Overigens strekken die aanteekeningen, om den inhoud van dit stuk nader toe te lichten, uit hetgeen ons van elders bekend was.

Tot besluit dezer inleiding moet nog vermeld worden, in hoever de regering van Neerlandsch-Indië gevolg gaf, aan hetgeen van Sevenhoven aan het einde van zijn rapport voor de verdere ontwikkeling van Billiton noodig keurde. In weerwil van verschillende nasporingen is het mij niet mogelijk, die vraag in elk opzigt bevredigend te beantwoorden. Wel blijkt het mij, dat overeenkomstig van Sevenhovens voorstel Bierschill tot assistent-resident over Billiton benoemd en het fort naar het door hem aanbevolen oord aan den mond der rivier Tjoeroet-

---

[1] Onder de redenen, waarom men in de dagen der Compagnie zoo weinig belang in Billiton stelde, behoort ook deze, dat de groote vaart destijds op grooten afstand van dit eiland bleef. Van Batavia naar Straat Malakka voer men toch steeds tusschen Sumatra en Banka door, terwijl de naar Pontianak en verder noordwaarts bestemde schepen Billiton ver westelijk lieten liggen. Eerst in het laatst der vorige eeuw werden de straten tusschen Banka en Billiton meer algemeen bekend door Engelsche Chinavaarders, wier namen steeds in die der Macclesfield- en Clementstraten voortleven. Zie over deze opnamen der Engelschen A. Dalrymple. *Memoirs and charts of the Eastern Passages*, van welk werk de Koninklijke Bibliotheek een exemplaar bezit.

joep verplaatst is; ook verrees spoedig nabij het fort een kampong van vreemde handelaars, Tandjong Pandang, nog steeds de hoofdplaats van het eiland en de zetel van het bestuur, maar van Sevenhovens echt vrijzinnige inzigten tot aanmoediging van den handel werden daarentegen niet opgevolgd. Wel verre toch dat die handel van alle regten bleef vrijgesteld, werd Billiton weldra geheel voor den algemeenen handel gesloten. Dit was misschien alleen het gevolg van de oprigting der handelmaatschappij en van de wijze, waarop in 1825 het tarief voor Neerlandsch-Indië werd vastgesteld met de duidelijke bedoeling, zoo min mogelijk te beantwoorden aan de liberale concessies, die men Engeland bij het tractaat van 1824 had moeten verleenen. Maar ook al ware destijds op het gebied der handelswetgeving niet zulk een bekrompen geest de heerschende geweest, had men de vaart op Billiton aan andere dan inlandsche vaartuigen moeten verbieden, zoodra de Indische regering geheel op hare vroegere plannen tot ontwikkeling van dit eiland terugkwam, daar het Europeesch bestuur introk en het beheer voortaan uitsluitend overliet aan den Dipati, die tot bescherming der Nederlandsche vlag slechts kon rekenen op een garnizoen van een Europeesch korporaal en twaalf Javaansche soldaten. Het juiste tijdstip, waarop die gewigtige verandering plaats greep, kan ik niet opgeven, maar ik gis dat dit in het tijdvak der groote bezuinigingen onder du Bus geschied is. Deze intrekking van het Europeesch bestuur was ook waarschijnlijk de oorzaak, dat de in Februari 1827 door den resident van Banka, Haase, aan den kapitein der Chineezen te Muntok verleende concessie tot het ontginnen van tinmijnen op Billiton nimmer ten uitvoer is gelegd; hoe toch zoude deze industrieel de tot het oprigten van zulk eene onderneming vereischte kosten durven wagen in een gewest, waar zoo goed als geen geregeld beheer bestond.

Eerst in 1852, toen de mijnen van Billiton door de partikuliere nijverheid geopend zijn en dit eiland tevens tot eene op zich zelf staande assistent-residentie verheven is, was het oogenblik daar, waarop het spoedig tot ontwikkeling en bloei zou gebragt worden. De sedert verkregen ondervinding heeft zonneklaar bewezen, dat van Sevenhoven daarvan reeds in 1823 niet ten onregte zulke schoone verwachtingen koesterde.

ROBIDÉ VAN DER AA.

RAPPORT OVER HET EILAND BILLITON

DOOR

J. I. VAN SEVENHOVEN.

Bij besluit van Z. Exc. den Gouverneur-Generaal in rade van 24 Julij 1821, n°. 1, was bepaald, dat het eiland Billiton in bezit zoude worden genomen tot bevestiging der souvereiniteitsregten, aan Z. M. den Koning bij de Londensche conventie van 13 Augustus 1814 afgestaan, en tot beteugeling der zeerooverijen, die van daaruit werden gepleegd. Deze inbezitneming geschiedde met goed gevolg, een etablissement werd opgerigt en daarover een civiel en militair kommandant benoemd, ondergeschikt aan den resident van Banka. Daar de rapporten van Billiton geen licht genoeg over den waren stand van zaken gaven, behaagde het den Gouverneur-Generaal, mij te gelasten, dat ik, alvorens naar Palembang terug te keeren, het eiland zoude bezoeken, nadat ik den toestand aldaar had leeren kennen, den civielen en militairen kommandant de noodige inlichtingen zoude geven en verder na overleg met den kolonel en resident van Banka [1] zoodanige bepalingen zoude maken, als dienstig werden geacht, om de belangen van het gouvernement te bevorderen.

Ingevolge dezen last begaf ik mij op Donderdag den 10den Julij 1823 aan boord van het partikuliere schip *Ennore Transit*, varende onder Nederlandsche vlag en gevoerd door den schipper W. Lindesay. In mijn gevolg bevonden zich de ambtenaren M.

[1] Alfred Désiré Grégoire de la Fontaine, chef van den staf der expeditie naar Palembang in 1821, werd in hetzelfde jaar tot resident van Banka benoemd, welke betrekking hij tot zijn overlijden in 1825 bekleedde

Francis en A. Spruit, benevens de Palembangsche Pangeran Adipati Njeira de Ningrat en vier radeens. Het schip was bevracht met provisiën, geld en geschut voor Billiton. Des avonds te zes uur verlieten wij de reede van Batavia, en zeilden met een matige koelte, nu en dan afgewisseld door buijen, langzaam voort. Maandag den 14den Julij verkenden wij in den namiddag het Shoalwaterisle of Ondiepwatereiland, dat wij met een fellen stroom, die om de oost liep, passeerden; het lood wees een ongelijke diepte van 15 tot 7 vadem aan. Den volgenden dag voeren wij door Straat Macclesfield. Men kan zich geen aangenamer gezigt op zee voorstellen, dan deze straat oplevert, vooral, als men zulk helder en goed weder treft, als wij genoten; men zeilt als het ware in eene groote kom, die omringd is van kleine en groote eilanden, wier verschillende vormen benevens hunne berg- of heuvelachtige oppervlakte de fraaiste figuren vertoonen en, daar men zeer nabij de meeste vaart, gedurig nieuwe gezigten opleveren. Deze verrassingen vergoedden mij het onaangename en ongeruste van het scheepsleven. In den namiddag ontdekten wij behalve eenige kleine vaartuigen een schip, dat ten anker lag; kort daarna kwam de luitenant der koloniale marine Verveer bij ons aan boord, die ons berigtte, dat het schip de korvet *Koerier* was. Ik zond derwaarts de depeches voor den kommandant den 1e luitenant Stolze en wij zeilden verder, van zins bij de korvet te ankeren. Intusschen had de heer Verveer den last gekregen, zijne commissie, het opnemen der kust te vervolgen, waartoe hij een kanonneerboot en eenige kleine vaartuigen bezigde. Daar de wind hard opstak en de lucht betrok, was het niet mogelijk, in de nabijheid der korvet te komen; wij werden door wind en stroom geheel uit den koers gedreven, zoodat het schip voortzeilde, niet zonder gevaar van op de klippen te stooten. Den 16den Julij zagen wij bij het aanbreken van den dag, dat wij de korvet ver voorbij waren en aan alle kanten tusschen klippen lagen. Door het gemis eener goede kaart van dit gevaarlijke vaarwater stootten wij op een klip; gelukkig waaide het niet hard, en kwamen wij door het goed beleid van onzen schipper weder vlot, hetgeen een groot geluk was, omdat kort daarna een zware bui ons schip teisterde. Nadat wij die ontkomen waren, vond de schipper het raadzaam, te ankeren, dewijl dit vaarwater als met klippen bezaaid is. Zoo waren wij den 17den Julij, bijna vijf uur uit den wal van Billiton, op de plaats onzer bestemming. Ik

zond toen den ambtenaar Francis aan land, om den civielen en militairen kommandant mijne aankomst te berigten.

Vrijdag den 18den Julij kwamen bij mij aan boord de Panembahan Sarief Mohamed, de inlandsche majoor Tompel, Pangeran Said Akil en Pangeran Soera di Laga. Te 9 uur des voormiddags vertrok ik met hen van boord en stapte te twee uur aan land aan den mond der rivier Tjoeroetjoep. Hier bezigtigde ik deze schoone situatie, een goede gelegenheid voor een etablissement, waarvan ik hieronder eene opgave zal doen, terwijl ik ook nog den beruchten zeeroover Radeen Alie, met zijne familie en eenige onderhoorigen ontmoette. Na een uur toevens roeide ik de Tjoeroetjoep verder op en werd aangenaam verrast door deze fraaije rivier. Het scheen mij, alsof ik aan alle kanten in spiegels zag, en dat alles zich op het verrukkelijkst terugkaatste en een helder groen vertoonde, waarin ik als besloten scheen, terwijl evenwel het schuitje voortging. Eindelijk ontdekte ik dat het kristalhelder water deze misleiding te weeg bragt; de geheele rivier was een spiegel, waarin de boomen en planten der beide oevers zoodanig teruggekaatst werden, dat zij geheel groen geleek, terwijl eerst bij eene naauwkeurige beschouwing de afzonderlijke voorwerpen zich afscheidden. Naarmate de zon daalde, werd de schaduw langer en bragt de zeldzaamste beelden op het water te voorschijn. Eindelijk bereikte ik eerst des avonds te zes uur, nadat ik acht uur in een klein scheepje had doorgebragt, Tandjong Semba, het verblijf van den kommandant, die mij met blijdschap ontving.

Hiermede breek ik dit dagverhaal af en zal, hetgeen verder in dit rapport moet worden behandeld, in deze orde bespreken:

1o. den staat, waarin ik de zaken op Billiton heb gevonden;

2o. de gesteldheid van het eiland, zijne voortbrengselen en bewoners;

3o. mijne verrigtingen op Billiton en mijne voorstellen aan den kolonel en resident van Banka, omtrent hetgeen naar mijn inzien noodzakelijk moet worden gedaan;

4o. de maatregelen, die volgens mijne geringe kennis ten aanzien van Billiton moeten genomen worden om het op de minst kostbare wijze dienstbaar te maken aan de belangen van het Nederlandsche gouvernement.

Alvorens tot het eerste punt over te gaan, acht ik het noodig, iets te zeggen over de karakters der personen, die in de behandeling der zaken te Billiton een hoofdrol hebben gespeeld, opdat men te beter versta, hoe het mogelijk was, dat de zaken daar in zulk een verwarden toestand zijn gekomen, als ik dien gevonden heb.

De eerste persoon, die hier in aanmerking komt, is de civiele en militaire kommandant. Het is inderdaad moeijelijk eene juiste beschrijving van zijn karakter te geven, omdat braafheid met onverstand en laatdunkenheid met goeden wil zich bij afwisseling in zijne handelingen vertoonen. Nimmer ontmoette ik iemand, die zooveel verbeelding van zijne talenten had als onze kommandant. Hij meent dat alles, wat in zijne gedachten komt, en dat alles, wat hij gedaan heeft, het verstandigste en het beste is, wat ooit een mensch zou kunnen denken of verrigten; ook houdt hij zich voor een bekwaam officier der genie, en doorkneed in alle vakken van administratie, policie, bestuur enz., enz. Vooral beweert hij, dat hij met inlanders kan omgaan, dat hij hunne taal, zeden en gewoonten kent, dat hij de Nederduitsche taal volkomen magtig is, hoezeer het tegendeel uit alles blijkt. Aan dezen zotten eigenwaan wijt ik alleen al de verkeerdheden, die hij gedaan heeft. Dezen eigenwaan heeft hij verkregen door zijne onbeperkte eerzucht, dewijl hij zich onophoudelijk geoefend heeft in vakken van wetenschap, waarvoor zijn natuurlijk verstand geen vatbaarheid bezat, daarvan een en ander zeer oppervlakkig weet en nu meent, dat hij alles kent en van alle zaken boven anderen verstand heeft. Hij is inderdaad te beklagen; men gevoelt innig medelijden met iemand, die zoo veel inspanning doet, om te leeren, en daarbij het beperkste verstand heeft, dat men zich kan voorstellen. Ik ben meermalen op de gedachte gekomen, of zijne overgroote zucht, om meer te zijn dan zijne intellectuele vermogens gedoogen, niet zijn verstand gekrenkt heeft. Althans ik heb verschillende zijner verklaringen niet anders kunnen uitleggen. Maar nog meer beklagen wij dezen man, als wij zien, hoe hij met het ernstigste verlangen om nuttig te zijn voor de taak, die hem is opgedragen, de grootste verkeerdheden begaat, terwijl deze verkeerdheden alleen geschied zijn, omdat zijn eigenzinnigheid niet toeliet, den raad van anderen in te winnen of te volgen en omdat hij alleen de man wil zijn, die alles doet en alles doen kan, en zich verbeeldt dat hij minder eer zal inoogsten, wanneer anderen

iets doen, zelfs zij, die hem tot hulp zijn toegevoegd. Hieraan en aan zijn streven, om 's lands belang te behartigen, moet men het toeschrijven, dat hij niet alleen in persoon de geldkas behandelt en van gemeene inlanders den verkoopprijs voor een halven pikol rijst of zout ontvangt, maar zelfs uit de magazijnen de kleinste verstrekkingen doet en evenals een winkelier met de koopers over het gewigt twist, terwijl hij, door al zijn tijd aan zulke niets beduidende verrigtingen te verkwisten, zijn administratie in deerlijke verwarring bragt. In een woord, ik beschouw hem als een man ten eenemale ongeschikt voor zijn post, niet omdat hij geen braafheid en ijver genoeg zoude bezitten, maar omdat hij hoegenaamd niet in staat is, op zich zelf te staan en te handelen. Aan alle kanten heeft men hem misleid en zijn gering doorzigt, zijne verbeelding van zich zelf, zijne zucht om te voldoen en eer te behalen, hebben hem telkens doen struikelen. Bij het minste uitzigt, dat men hem gaf, zag hij dadelijk de zaak reeds tot stand gebragt. Zoo meende hij bij voorbeeld het gouvernement een schat aan te brengen uit de tin- en goudmijnen van Billiton; hij beschouwde zich als de eenige man, die deze bronnen had kunnen ontdekken, en is reeds gelukkig in den roem, dien hij daardoor zal verwerven, terwijl de goede man met geen mogelijkheid de middelen kan verkrijgen, om eene noemenswaardige hoeveelheid dezer metalen te produceren, en het goud althans nog lang in den schoot der aarde zal blijven rusten, voordat men de enorme kosten zal wagen, die tot het zoeken vereischt worden.

De tweede persoon te Billiton is de Panembahan Sarief Mohamed. Hij is een Palembangsche prins, die vele belangrijke commissiën voor de vorsten van Palembang heeft volbragt en die behalve zijn fijn natuurlijk oordeel veel kennis bezit. Even ongeschikt als de civiele en militaire kommandant is, even geschikt was hij, om Billiton onder het Nederlandsch gezag te brengen, zonder eenig geweld te gebruiken, maar op eene verstandige inlandsche wijs. Zoo hij met een ander had te doen gehad, zoude hij zeker de inzigten van het gouvernement hebben volbragt. Hoe volkomen ik hem ook beschouw ten opzigte van zijne ondervinding en vernuft, evenzeer vol gebreken is zijn hart. Evenals de meeste Palembangsche grooten is hij trotsch, verwaand, hoogmoedig en zeer gesteld op eer en eerbewijzen. Te veel geprezen en vertrouwd, heeft hij daarvan, zooals alle Palembangsche zullen doen, misbruik gemaakt en was dus alleronaangenaamst

Algemeen is mij opgegeven, dat hij, hoezeer hij veel geld gewonnen heeft, dit weder heeft uitgegeven aan armen van zijne familie en aan anderen, die zijn gevolg of aanhang wilden uitmaken. Nu is het gemakkelijk te begrijpen, dat twee karakters, zooals die van den kommandant en den Panembahan, beiden even jaloersch op eer en aanzien, niet met elkander konden harmonieeren, hetgeen de nadeeligste gevolgen heeft gehad.

De derde persoon is zeker inlandsch kind Wetering Buis [1], die als klerk te Muntok tot niets anders kon worden gebruikt, dan tot het invullen van passen voor reizigers. Deze heeft al de gebreken eigen aan inlandsche kinderen. Hij is hoogst nederig tegen den kommandant, vleit hem en heeft door allerlei verzinselen tegen den Panembahan zijn vertrouwen gewonnen en de oneenigheid, die tusschen deze twee bestaat, meer en meer vergroot. Hij is trotsch tegen de inlanders en leeft als een groot heer; hij is te dom, om de oogmerken van het gouvernement met Billiton te kunnen begrijpen en heeft aan hoofden en ingezetenen gedachten omtrent deze oogmerken ingeprent, die den nadeeligsten indruk hebben gemaakt. Hij kan den kommandant in niets dienen, want hoewel hij zeer goed Maleisch verstaat, kent hij te weinig Hollandsch, om den kommandant, die dit ook maar half verstaat, over te brengen wat hem gezegd wordt. Bij het verdriet, dat ik te Billiton had, moest ik meermalen lagchen, als ik onzen kommandant, die volstrekt niet wil, dat Wetering Buis Maleisch tegen hem spreekt, met dezen een Hollandsch gesprek hoorde voeren, waarin zij elkander niet verstonden en als ik hen dan soms teregt hielp, was onze kommandant in het geheel niet in zijn humeur, dat ik twijfelde aan zijn volkomen kennis onzer taal. Hierbij kan ik nog mededeelen, als eene bijdrage, hoe moeilijk de kommandant zich de zaken maakt, dat hij alles eerst in het Fransch en daarna met behulp van een woordenboek in het Hollandsch schrijft. Ik heb hem aangetoond, dat hij geheel iets anders had terneergesteld dan hetgeen hij, zooals mij uit de zaak bleek, had willen zeggen en heb hem geraden, dat hij zijn luitenant van Cattenburg, een jong en fatsoenlijk officier, die gaarne in dit

[1] Waarschijnlijk Willem van de Wetering Buys, die benevens eenige inlandsche vrouwen in 1811 aan den moord der Nederlandsche bezetting te Palembang ontsnapte. Zie J. C Baud, *Palembang in 1811 en 1812*, *Bijdragen*, D. I, bl. 15.

afgelegen verblijf iets te doen zoude hebben, op zoude dragen, zijn brieven en rapporten in het Hollandsch te vertalen, maar hij zeide, dat hij beter Hollandsch verstond dan deze. Hiertegen viel dus niet te redeneren; vooral niet, daar ik hem altijd verzocht, om met mij Fransch te spreken, omdat ik hem anders volstrekt niet begrijpen kon. Men zal uit dit weinige ontwaren, dat Wetering Buis meer nadeelig dan nuttig te Billiton is.

De vierde persoon is de inlandsche majoor Tompel, een oud man, die indertijd verscheiden commissiën voor het gouvernement goed heeft uitgevoerd en toen van nut is geweest, maar die oud is geworden en nu in den verwarden toestand van Billiton op zijne wijze eene rol speelt. Onzeker, wat er van den Panembahan zal worden, maakt hij zoowel dezen als den kommandant komplimenten en tracht altijd bij beiden de goede man te zijn, om in het eind niets te verliezen. Zelf wenscht hij echter het meeste gezag.

De vijfde persoon is de Dipati van het eiland Billiton, die bijzonder de aandacht verdient. Hij is een man van 21 of 25 jaar, de zoon van den voormaligen Dipati, die volgens bekomen informatie gedurende het Engelsch bestuur te Banka door Radja Akil op eene verradelijke wijze zoude zijn vermoord. De Dipati wordt gehouden voor het hoofd van Billiton (hieronder zal men zien, hoe men dit moet verstaan). Toen de Panembahan het eiland in bezit nam, nam hij dit hoofd, die zijn vader niet wettig was opgevolgd, als zoon aan, en gaf hem den titel van zijn vader. Dezen Dipati mag men veilig een der slimste inlanders noemen, maar daarbij behebt met alle ondeugden; gemakkelijk, trotsch, overgegeven aan het spel en de vrouwen, verkwist hij zijn tijd door van het eene inlandsch vermaak tot het andere over te gaan, terwijl hem niets te heilig is, om aan deze levenswijze voedsel te geven. Toen de Panembahan hem tot Dipati verheven had en van hem ondergeschiktheid en orde in zijne handelingen verlangde, was hem dit lastig en onaangenaam. Spoedig zag zijn slimheid, hoe het tusschen den kommandant en den Panembahan stond. Nu vleide hij den eerste en onttrok zich aan den laatste; hij misleidde onzen kommandant op de schandelijkste manier, die, niet opgewassen tegen zijn listen, meende, als hij met het hoofd van Billiton wel was, den Panembahan te kunnen ontberen. In zijn eigenwaan verbeeldde hij zich, door zijn behandeling en beleid de genegenheid van het hoofd gewonnen

te hebben, en in de gedachte, daardoor zeer bevorderlijk te zijn aan zijnen last, sloeg hij de waarschuwingen van den Panembahan in den wind en heeft hij zich door dezen slimmen en slechten Dipati laten bedriegen.

Eindelijk bevinden zich nog te Billiton Pangeran Said Akil, Radeen Tonko Tahat [1] en andere grooten van Linga en Trengano met hun gevolg, die bij den Panembahan behooren en allen nut zouden hebben moeten bewijzen aan de oogmerken van het gouvernement, maar die, zooals dit aan inlanders eigen is, de verwarde huishouding van den kommandant ziende, elk op zijne wijze, daarvan voordeel trachten te trekken. Sommigen van hen doen zich voor, alsof zij spionnen zijn van den Panembahan, anderen van den Dipati en elk brengt zulke berigten aan den kommandant, als hij meent, dat aan zijn eigen zaak of aan die, welke hij dient, nuttig is. Onze kommandant verkrijgt dus allerlei berigten, die hem van de eene gedachte tot de andere brengen; nu eens vreest hij, dat men hem zal afloopen, dan weder ontvangt hij goede berigten over de Billitonneezen, zoodat de verwarring, waarin hij dikwijls gebragt wordt, hem, die niemand raadpleegt, het hoofd doet duizelen. Om zich van spionnen te bedienen tegen zulke kerels, als den kommandant omringen, moet men eene buitengewone schranderheid bezitten en het is slechts weinigen gegeven, nut van spionnen te trekken en voor te komen, dat zij ons zelve bespionneeren en bedriegen. Mij voorstellende, welke angstige uren deze slimme kerels den kommandant veroorzaakt hebben, heb ik alles gedaan, wat ik kon, om hem te bewegen, toch geen spionnen te gebruiken, doch toen hij mij betuigde, dat men zonder spionnen niet kon regeren, heb ik hem bijna gebeden, zich toch te ontdoen van deze ellendigen, die zijn toestand zoo zeer onaangenaam maakten, maar vruchteloos.

Na deze gebrekkige opgaven over de karakters der personen, die te Billiton een hoofdrol spelen, zal ik overgaan tot den staat, waarin ik de zaken aldaar gevonden heb.

Hetgeen het eerst mijne aandacht trok, was de plaats, waar

---

[1] In de derde bij deze memorie behoorende bijlage zijn dit twee personen Radeen Tahat en Tonko Soe.

de kommandant had goed gevonden eene sterkte van paalwerk op te rigten. Dit werk, een vierkant van 160 voet met twee halve cirkels voor de verdediging, stond in het bosch, dat rondom gekapt was, eenige voeten van den oever der rivier en drie uur varens van den mond. Men kan zich geen onaangenamer verblijf voorstellen. De rivier is niet breed en de overkant evenzeer met digt bosch begroeid als de omtrek van het fort. Men heeft dus geen uitzigt dan op wild bosch en kan geen andere wandeling doen dan op het kleine vierkante plein in deze sterkte. Een andere ongelegenheid is, dat de rivier bij laag water zelfs niet met sloepen kan worden bevaren; als het noodig ware, de sterkte te ontruimen, zoude dit niet eens ten allen tijde kunnen geschieden. Ook het ongemak, leeftogt en goederen naar de sterkte te vervoeren, is zeer groot, daar de kleine vaartuigen ten minste 24 uur noodig hebben, om naar boven te varen, als het getij dit getoogt, en anders in den mond der rivier moeten blijven wachten. Indien deze sterkte ongelukkig overmeesterd mogt worden, blijft er geen hoop op redding voor een enkel man der bezetting, daar men dan noch te water noch over land zoude kunnen terugtrekken.

Toen ik den kommandant naar de reden vroeg, waarom hij eene plaats, die zoo ongelegen was en bij zoo vele nadeelen geen enkel voordeel aanbood, had uitgekozen, antwoordde hij mij: dat hij gemeend had, dieper landwaarts gemakkelijker met de ingezetenen in aanraking te komen; dat de Dipati hem deze plaats had aangewezen en beloofd had, in de nabijheid daarvan een dorp te zullen oprigten van twee honderd huizen; dat hij zoo ver van den mond der rivier veiliger was tegen de zeeroovers; eindelijk dat de gelegenheid aan den mond der rivier hem als zeer ongezond was opgegeven. Hij erkende echter, dat hij de ongelegenheid en al, hetgeen tegen de tegenwoordige ligging te Tandjong-Semba te zeggen was, reeds in ruime mate had ondervonden, dat de Dipati hem had misleid door de belofte, een groot dorp in de nabijheid aan te leggen, en dat hij ook reeds voornemens was, het fort naar Tandjong-Goenong aan den mond der rivier te verleggen. Volgens des kommandants eigen erkentenis zijn dus de aan dit fort besteede moeite en kosten vruchteloos aangewend, en zal men te Tandjong-Goenong weder op nieuw moeten beginnen.

Het is hier de geschikte plaats, mijne gedachten over de

stelling te Tandjong-Goenong mede te deelen. [1] Dit ligt ter linkerzijde aan den mond der rivier Tjoeroetjoep, een kwartier van het zeestrand; het is een heuvel, die wel honderd voet hoog is. In den mond der rivier liggen duizende groote en kleine rivier- of klipsteenen, doch voor dezen heuvel is een kom, waar de vaartuigen, zelfs kanonneerbooten, veilig kunnen liggen, die dus, indien er een fortje of sterkte op den heuvel wordt aangelegd, beschermd kunnen worden en wederzijds bescherming kunnen geven. Het zeestrand is van zuiver zand en de rivier zoo helder, dat er zelfs geen nipah groeit. Ter zijde van den heuvel stort zich in den mond der rivier Tjoeroetjoep een klein riviertje, de Soengie Saboerie [2], die altijd zoet water geeft. De grond om den heuvel schijnt zeer vruchtbaar te zijn; althans ik vond er mollige tuinaarde, met allerlei zwaar en ligt hout begroeid, terwijl de geheele omtrek wegens het uitzigt op de zee, waaruit zich eenige eilandjes verheffen, op den breeden mond der rivier en op den overliggenden oever, die schilderachtige heuvelen heeft, als een fraai en aangenaam oord kan beschouwd worden, waar men met genoegen zijn verblijf zal vestigen. Waarom het nu, zooals de kommandant had opgegeven, hier ongezond zou zijn, heb ik niet kunnen nagaan. Mij is integendeel verzekerd, en wel door personen, die in den omtrek wonen, dat het er niet ongezond is. Ook is mij niets voorgekomen, waarom het ongezond zoude zijn. Behalve de geschiktheid voor eene goede verdediging en de aangename en, zoo ik geloof, gezonde ligging aan den mond eener groote rivier biedt deze plaats nog andere voordeelen aan. Zoo geven de koraalriffen in zee stof om kalk te branden en de rivier klipsteenen, waarvan men kan bouwen, zooals ik gezien heb, dat men te Buitenzorg, Tandjoer en elders op Java doet. Bovendien is er in de nabijheid hout in overvloed te vinden. De gronden aan den oever der rivier en eenigzins daarvan verwijderd schijnen zeer geschikt, om in vruchtgevende velden herschapen te worden. Hierdoor zal het gemakkelijk vallen, in de nabijheid van het etablissement een of meer dorpen op te rigten, hetgeen ik als zeer noodig beschouw.

---

[1] Het fort nabij de tegenwoordige hoofdkampong Pandang ligt op T. Goenoeng, maar volgens de kaart van den ingenieur de Groot aan de regterzijde der rivier. *Natuurk. Tijdschr.* III. bl. 146

[2] In dit riviertje werd in 1851 door de Billiton-compagnie het eerste tinerts gevonden. *Tijdschr. voor Neerl. Ind.* 1858. I. bl. 23.

Te eer zal men daartoe overgaan, daar de zee veel smakelijke en voedende visch oplevert, voorts tripang, agar-agar, en andere voordeel gevende voortbrengselen, zoodat de genen, die zich in de nabijheid van Tandjong-Goenong nederzetten, zich terstond voedsel en voordeel kunnen verschaffen, zonderdat zij, zooals te Tandjong-Semba, moeten wachten totdat de veldvruchten rijp zijn, waarvoor het bosch eerst moet worden omgekapt. Het is dan ook gebleken, dat niemand zich te Tandjong-Semba wilde nederzetten, zelfs twee of drie Chineezen van Borneo zijn spoedig weer vertrokken. Alles pleit dus ten voordeele van deze gelegenheid. De Panembahan verhaalde mij, dat hij ook voornemens was geweest, hier het etablissement aan te leggen, maar dat de kommandant zich door den Dipati had laten bepraten, het fort te Tandjong-Semba op te rigten, hetwelk hij ten sterkste had afgeraden.

De tweede zaak, waarmede ik mij bij mijne komst te Billiton moest onledig houden, was de oneenigheid tusschen den kommandant en den Panembahan. Anderhalven dag had ik reeds bij den kommandant doorgebragt en van niets anders door hem hooren spreken dan van zijne moeilijkheden met den Panembahan. Zijne voordragten waren echter zoo verward en in deze zaak zoo veel lieden betrokken, die ik te voren genoemd heb, en wier verhouding ik nog niet kende, dat het mij niet mogelijk was, iets te begrijpen van al, wat hij mij met drift verhaalde, zoodat ik telkens moest verzoeken, toch iedere omstandigheid geheel uit te vertellen. Toen ik er eindelijk zeer verdrietig onder werd, vroeg ik hem, mij punten te noemen, waarover ik den Panembahan zou hooren. Met veel moeite kwam ik eindelijk te weten, dat de Panembahan van hem onafhankelijk had willen zijn, dat hij aan het gouvernement meer vaartuigen en volk in rekening bragt, dan hij in dienst had, en dat hij handel had gedreven hetgeen hij volgens den kommandant niet mogt doen.

De Panembahan hierover gehoord zijnde, antwoordde mij: ik laat het aan uw eigen oordeel over, of ik met een man als de kommandant heb kunnen werken; alles wil hij beter weten; al, wat ik hem zeide, dat goed was, deed hij geheel anders, omdat hij van mij geen raad wilde aannemen. Als ik hem mijn gevoelen over het een of ander zeide, antwoordde hij mij: dat heb ik reeds voorlang geweten; ik weet alles; gij behoeft mij niet te leeren; ik ben de man, die moet weten, hoe alhier

gehandeld moet worden; gij moet mijne orders volgen, enz. Aan dit onverstandig gedrag was het dan ook toe te schrijven, dat er niets goed verrigt kon worden en dat onze kommandant, misleid, bedrogen en geheel op den verkeerden weg gebragt, nu in de grootste verlegenheid is. Wat het beweren betrof, dat hij meer vaartuigen en volk in rekening zoude brengen dan hij in dienst had, was de kommandant niet bevoegd, dit te beoordeelen, daar deze alleen gekwalificeerd was, hem voorschot te geven, maar niet, met hem te rekenen. Dit moest hij met den kolonel en resident van Banka doen, en dit had hij den kommandant gezegd, maar deze, die hem haatte, zocht hierin nu eene beschuldiging tegen hem. Wat de zaak zelf betrof, was het onwaar, dat hij, Panembahan, groote uitgaven te Billiton had gedaan. Naderhand heb ik gezien, dat de kommandant alleen was geautoriseerd, den Panembahan voorschotten te geven. Ook in een verschil over eene som, ik meen van *f* 500 of *f* 600, overtuigde deze den kommandant, dat hij dit geld moest ontvangen, welke hem eerst deze som had teruggevorderd, nadat hij die reeds had uitbetaald en ze hem nu wederom teruggaf, zoodat het mij voorkwam, dat de kommandant wat al te zeer in drift had gehandeld. Op de beschuldiging. dat hij handel zoude gedreven hebben, antwoordde de Panembahan, dat personen van zijne familie te Billiton waren komen handelen, en dat hij, in plaats van te meenen dat dit kwaad was, zulks als zeer goed had beschouwd en aangemoedigd.

Het is geenszins te verwonderen, dat twee personen in deze verhouding en van hunne geaardheid en karakter zeer tegen elkander zijn geweest en elkander niet konden verdragen. Ik beschouw hen beide schuldig en kan gemakkelijk nagaan, dat zij elkander in de weg waren. Beide wilden op Billiton regeren, en beide trachtten elkander dit te beletten of moeijelijk te maken. Was de kommandant verstandiger geweest, dan zoude hij van de kennis, het vernuft en den invloed van den Panembahan gebruik hebben gemaakt ten voordeele van de taak, waartoe hij geroepen was, maar hij kon niet dulden, dat de Panembahan zou worden beschouwd als de man, door wien hij had gewerkt, en nu benam hij hem elk gezag en invloed, door steeds andere bevelen te geven. De Panembahan, hierover gebelgd, werkte nu den kommandant tegen. Jammer maar, dat de belangen van het gouvernement hieronder zooveel geleden

hebben, waardoor het nog lang zal duren, voordat er weder eene goede orde te Billiton is gevestigd.

Behalve deze oneenigheden, die zoo nadeelig zijn geweest, vernam ik nu ook, op welke wijs de Dipati of het zoogenaamde hoofd van Billiton den kommandant had bedrogen. Deze had hem, om hem te vriend te houden, omtrent twee duizend gulden aan geld, rijst en zout op krediet gegeven, waarvoor de Dipati alles beloofde, maar niets is nagekomen. Daarbij voert deze nog een insolenten toon en doet, wat hij goedvindt. Op verzoek van den kommandant onderhield ik hem over de nakoming zijner belofte om een dorp van twee honderd huizen in de nabijheid van het fort op te rigten. In tegenwoordigheid van den kommandant zeide hij, dat hij dit nimmer had beloofd, dat hij gezegd had, over twee honderd menschen gezag te voeren en dat het zijn schuld niet was, als de kommandant geen Maleisch genoeg kende, om hem te verstaan. Ik vroeg hem verder, wat hij dan met het ontvangen geld, rijst en zout had gedaan, en op welke wijze hij zijne schuld wilde vereffenen. Hierop antwoordde hij, dat de kommandant hem had gezegd, dat het gouvernement de inwoners van Billiton zoude helpen aan al, wat zij noodig hadden; dat hij de voorgeschoten gelden als een blijk daarvan beschouwd had; dat hij aan elk der vier overige hoofden van Billiton honderd gulden had gegeven en van het overige geld vrolijk had geleefd en gespeeld; dat nu alles verteerd was, en dat hij, zoo hij het terug moest geven, daaraan zoude denken, maar volstrekt niet kon bepalen, wanneer of op welke wijze de aflossing zoude geschieden. De onbeschofte toon, waarop hij dit alles voordroeg, ergerde mij zeer, en als er een ander man kommandant was geweest, zoude ik den Dipati geleerd hebben, dat wij zulke impertinenties niet straffeloos gedoogen.

Nu vreesde ik, de verwarring slechts te zullen vergrooten, en bedroefde mij, dat het gedrag van den kommandant aanleiding had gegeven, dat hij volstrekt niet geacht is. Hoe kon dit ook anders, daar hij nu eens als winkelier met den gemeenen man twist over het ruilen van rijst en zout voor geld en tripang (welke laatste men hem zelfs in bedorven staat leverde), dan weder den kommandant en chef moet vertoonen; daar hij zich van allerlei gemeene en slechte kerels alles laat wijsmaken, wat zij verkiezen, hem te vertellen, en door den een hier en door den ander ginds geleid wordt; daar hij niet de

bekwaamheid bezit, zijne gewaarwordingen te bedwingen, als men hem iets verhaalt, terwijl eindelijk de domme en trotsche Wetering Buis de zaken nog meer verergert, door de meening van den kommandant te expliceren. Door dit alles is het dan ook gebeurd, dat de Orang-Sekah of zoogenaamde Orang-Laut, die in de nabijheid van de rivier Tjoeroetjoep op het water woonden, naar een ander gedeelte van het eiland zijn vertrokken; dat de vier mindere hoofden van het eiland zich volstrekt niet aan den kommandant laten gelegen liggen, omdat niemand een goed begrip heeft van hetgeen hij wil of van het oogmerk van het gouvernement; dat de voorgenomen ruilhandel, om de inwoners voor spijkers, tripang, agar-agar en andere voortbrengselen van het benoodigde te voorzien, volstrekt niet bestaat; dat de kommandant geen enkel man kan krijgen, om te werken, zoodat hij, toen het schip, waarmede ik gekomen was, ontladen moest worden, eene ropij daags, benevens rijst en zout moest geven aan hen, die daaraan geholpen hebben, zijnde dit volk van onderscheiden personen, die zich aan den mond der rivier hebben nedergezet. Zoo zijn wij te Billiton eigenlijk zonder eenig gezag. En geen wonder, want de kommandant bezit door zijn brouillerie met den Panembahan en door zijne vestiging in het bosch, waar hij zich onmogelijk veilig kan achten, noch magt noch vertrouwen op zijn sterkte; hij moet zich alles laten welgevallen, terwijl hij daarenboven door zijn gedrag geen achting heeft weten in te boezemen voor zijn persoon. Voegt men hier nu bij, dat zijne verantwoording van goederen en gelden in zulk een verwarden staat is, dat het mij niet mogelijk was, daaruit wijs te worden, dan zal niemand betwijfelen, dat het hoogst noodzakelijk is, den kommandant te vervangen. Ook voor hem is zijn toestand allerbeklagenswaardig, daar hij met zijn luitenant en dokter of chirurgijn, de eenige Europeanen, waarmede hij zoude kunnen omgaan, op een verwijderden voet leeft. Meermalen heb ik dan ook het innigste medelijden met hem gevoeld. Overdag is hij bezig met zijne pakhuizen en moet hij allerlei rapporten hooren, zoodat hij zijn schrijfwerk des avonds of 's nachts verrigt. Daardoor is hij dan ook zoo afgewerkt, dat hij er werkelijk ziek van was en niet in staat, die opgaven te doen, welke ik verlangde, om een eisch voor vivres en gelden op te maken, zoovals mij door de hoofddirectie van financiën was opgedragen. In weerwil van dit alles — en dit is voor hem nog een geluk —

verbeeldt hij zich, dat hij zich zeer verdienstelijk maakt, omdat hij van den morgen tot den nacht bezig is. Ik wensch van harte, dat hij geen berisping krijgt over zijn gedrag en verrigtingen, maar dat alles verschoond wordt, dewijl het zijne schuld niet is, dat hem eene betrekking is opgedragen, waarvoor hij niet berekend was, terwijl hij nog steeds meent, zijn best gedaan te hebben, en inderdaad de beste bedoelingen heeft. Hartelijk blijde was ik dat ik, na vijf lange en verdrietige dagen bij den kommandant te hebben doorgebragt, hem vaarwel kon zeggen, zooals ik ook zeer verheugd ben, dit onaangename gedeelte van mijn rapport te hebben afgehandeld, en nu zal overgaan tot het mededeelen van eenige aanteekeningen betreffende de gesteldheid van Billiton de voortbrengselen en de bewoners van dit eiland.

Billiton ligt ten oosten van het eiland Banka op een afstand van 20 a 25 mijlen. Het heeft eene vierhoekige gedaante en wordt gerekend eene oppervlakte te beslaan van 120 vierkante geografische mijlen. Op het eiland verheffen zich verschillende bergen en heuvelen. Het is doorsneden door een aantal rivieren, waarvan de voornaamste zijn: de Blantoe, de Brang, de Kimirie, de Lingan, de Boeding, de Pandang, de Siedjoe, de Koeboe, de Badauw, de Tjoeroetjoep en de Spil, waarvoor een baai ligt, waar nog drie kleine rivieren in uitwateren. Rondom het geheele eiland liggen kleinere eilandjes en rotsen van koraalsteen. De grond van het eiland is geheel bedekt met bosschen, waarin zeer goede houtsoorten worden gevonden zooals het timbesso-, ambello-, billian-, en garoe-hout. Het hart der aarde bevat verscheiden kostbare metalen, als goud, tin en ijzer; van het laatste wordt reeds veel bewerkt, meestal tot spijkers. De grond is zeer vruchtbaar; rijst en alle andere voedingsmiddelen groeijen welig; koffij, suiker en katoen toonen, hoezeer de kultuur daarvan nog in den staat der kindschheid is, dat ook deze artikelen met voordeel zouden kunnen worden aangekweekt. In de bosschen wordt was en in sommige holen vogelnestjes gevonden. De zee levert de beste vischsoorten in overvloed, die ook gedroogd verkocht worden. Agar-agar, tripang en schildpad zijn zeer gewilde artikelen voor den handel op China; men heeft mij ook gezegd, dat er parelreven zouden zijn. Wat dus den grond en de natuurlijke voortbrengselen van Billiton

betreffen, biedt het ruime voordeelen aan, en bevat het middelen, die niet overal in zoo ruime mate tot voeding van den handel en tot bevordering van welvaart gevonden worden. Daarentegen bestaan er groote hinderpalen, die nog lang het genot daarvan in den weg zullen staan. Als een voornaam beletsel, dat beschouwd kan worden tot de gesteldheid van het eiland te behooren, geef ik op, dat het vaarwater om het geheele eiland als bezaaid is met klippen en banken, en dat er in den westmoesson hevige stormen loeijen, waardoor de vaart voor raschepen altoos gevaarlijk zal wezen.

Om zich een denkbeeld daarvan te kunnen maken voeg ik als bijlaag hierachter eene directie, om het eiland aan te doen en op de ree voor de rivier Tjoeroetjoep te ankeren, onlangs opgesteld door den eersten luitenant der koloniale marine Stolze, die door het gouvernement belast is, de kusten van Billiton op te nemen benevens eene kaart van het eiland.

Omtrent het planten- en dierenrijk was ik niet in staat, veel bijzonders te vernemen. De grond is bezaaid met allerlei kruiden en planten. Behalve wilde varkens en herten zijn er geen viervoetige dieren bekend. Noch wilde tijgers, noch andere verscheurende dieren verontrusten de bewoners; daarentegen zijn er slangen en vele insecten. Onder de laatsten heb ik een schorpioen gezien, die van den kop tot het einde der staart één voet lang was. Het varen op de ree over de onder water staande klippen levert het fraaiste gezigt, dat men zich kan voorstellen. De met mos en planten begroeide koraalklippen, de verschillende kleuren dezer steenen en der schelpen, die er zich op gezet hebben, vertoonen zich door de breking der lichtstralen in het helder water als sierlijke pronkstukken onder water aan het oog. Nog schooner was een stuk harde steen, dat van den grond afgestooten was; de zijde, die naar den grond gekeerd lag, was geheel tezaamgesteld uit kleine schelpjes, die de levendigste en schitterendste kleuren verspreidden. Deze toevallige ontdekking leerde mij op nieuw, dat de natuur, zelfs in hare onbekendste plaatsen, niet alleen doelmatig werkt, maar ook schoonheden bevat, die den mensch verrukken.

De geschiedenis van Billiton is ongeveer dezelfde als die der meeste eilanden in dezen archipel. De ware oorsprong der eerste bevolking is niet bekend; waarschijnlijk is die toevallig. De inwoners weten alleen, dat de Javaansche vorsten uit Madjapahit zendelingen tot hen gezonden hebben en dat zij door kracht van

overreding en door hoop op voordeel zijn overgehaald, zich als onderworpen aan deze vorsten te beschouwen of hen ten minste te erkennen als hunne bondgenooten en beschermers, aan wie zij dan ook wel eene weinig kostende hulde wilden bewijzen. [1]

Nadat de vorsten van Madjapahit hun geducht aanzien en gevreesd vermogen verloren hadden en de vorsten van Palembang door de ontdekking der tinmijnen te Banka in vermogen en in magt waren toegenomen, kostten het dezen laatsten weinig moeite, Billiton aan zich te onderwerpen, inzooverre als een volk dat over eene groote uitgebreidheid vruchtbaren grond, ontoegankelijke bosschen en eene ruime zee vol eilanden kan beschikken, zich laat onderwerpen. Inderdaad ging de geheele onderwerping niet verder, dan dat de vorsten van Palembang het door de gezamenlijke inwoners gekozen hoofd bevestigden aan wien zij den titel van Dipati verleenden, en dat zij nu en dan eene kleine schatting vorderden, welke bestond uit producten van het eiland, als staafjes ijzer, rotting, matten, was en honig. Overigens hadden zij aldaar weinig of niets te zeggen.

Toen Banka in 1812 door den sultan van Palembang aan de Engelschen werd afgestaan en Billiton als eene onderhoorigheid van Banka in het contract van afstand genoemd was, trachtte de Engelsche resident van Banka, de majoor Court, Billiton onder zijn gezag te brengen. Hij zond zekeren Radja Akil met gewapende vaartuigen derwaarts, en reeds had de Dipati aangenomen, de bevelen van den Engelschen resident te zullen ontvangen, toen Radja Akil, die Billiton zelf wilde besturen, dezen Dipati op eene verradelijke wijze des nachts overviel en vermoordde. Na zijne terugkomst op Banka werd de Engelsche resident waarschijnlijk van het gedrag van Radja Akil onderrigt en heeft toen de zaken te Billiton gelaten, zoo als die waren. Toen het Nederlandsche gouvernement het eiland Billiton in bezit nam, is de zoon van den door Radja Akil vermoorden Dipati in diens plaats aangesteld onder den naam van Tjakra di Ningrat.

Dit zijn in het kort de groote omtrekken der geschiedenis van Billiton. Indien men ondergeschikte gebeurtenissen wenscht te weten, deze bestaan eensdeels in de oneenigheden, die nu en dan plaats vonden over de keuze tot hoofd van het eiland en die meestal eindigden met toe te geven aan

---

[1] Ook in de bekende lijst der onderhoorigheden van Madjapahit komt Billiton als zoodanig voor. *Tijdschr. voor Nederl Indië*, 1867, I, bl. 90.

de magtigste partij, en met feestvieringen, en ten anderen in invallen, die de bewoners van andere eilanden in sommige districten deden, ten einde vergoeding te verkrijgen voor vermeende of geleden verongelijking. Deze invallen werden òf bloedig en gevolgd door menschenroof, òf in der minne bijgelegd door betaling van boete of door herstel van het geleden onregt. Eindelijk zouden er lange verhalen te doen zijn van oorlogen tegen vermetele zeeroovers, die zelfs niet gevreesd hebben, diep landwaarts in te dringen Doch al deze verhalen zijn zeer omslagtig, en daar men er geen nut uit trekken kan, omdat de waarheid der gebeurtenissen, die daarbij zouden plaats gehad hebben, twijfelachtig is, en men daaruit noch karakters, noch daden zoude leeren kennen, die belangrijk kunnen geacht worden, heb ik vermeend, mij daarmede niet te moeten ophouden. In het algemeen kan men van alle inlandsche oorlogen zeggen, dat de bedreigers meestal de sterksten zijn, dat zij meer door schrik en vrees te verspreiden, dan wel door een krachtigen en welberaden aanval, trachten te overwinnen, dat de verdedigers zelden een geduchten tegenstand bieden, maar al zeer spoedig, door angst overmeesterd, vlugten of zich overgeven, en dat de overwonnenen zich hun lot getroosten en zich gedwee onderwerpen, aan hetgeen de overwinnaar vordert.

Nu zal ik overgaan tot dat, wat ik ontwaard heb omtrent de bewoners van het eiland Billiton, hun maatschappelijke inrigtingen en bedrijf. Men kan de bewoners van dit eiland gevoegelijk in twee soorten onderscheiden: het eene gedeelte bewoont en bebouwt den grond, terwijl het andere zich uitsluitend langs de kusten tusschen eilandjes en rotsen ophoudt, waar zij met vrouw en kinderen op kleine vaartuigen leven. De eersten hebben het voorkomen van gewone inlanders; zij zijn vernuftig en meer beschaafd, dan men zou verwachten, van de inboorlingen van een eiland, waar zich nimmer Europeanen vestigden. Zij kleeden zich zindelijk, hebben zeer goede huizen en spreken het Maleisch zeer zuiver; hun voorkomen teekent gezondheid, sterkte en vergenoegdheid. Het tweede gedeelte, dat onderscheiden wordt door den naam van Orang-Sekah en Orang-Laut, schijnt een geheel ander menschenras. Zij hebben een stout, gespierd en krachtig voorkomen; hunne gelaatstrekken zijn somber, hun hoofdhaar is ongekamd en verwilderd en hunne huid zwart. Zij dragen bijna geen kleederen. Het bijgeloof houdt hen aan hun verblijf op de zee gebonden; zij zeggen, dat de bliksem hen verpletteren zou, wan-

neer zij zich op het land vestigden. Zij eten ook raauwe spijzen en verwerpen zelfs die niet, welke reeds aan bederf onderhevig zijn. Zij kennen geen godsdienst en erneren zich van de vischvangst en van het visschen van agar-agar en tripang, dat voor andere behoeften wordt verruild. Overigens zijn zij alleen door gemeenschappelijk belang aan enkele hoofden verbonden. Velen van hen worden zeeroovers, maar het is eene onwaarheid dat zij zich alleen door den zeeroof zouden onderhouden.

Het eiland Billiton is verdeeld in vijf districten [1], die elk door rivieren van elkander gescheiden zijn. Zij heeten naar de hoofdrivieren: Tjoeroetjoep, Blantoe, Boeding, Siedjoe en Badauw. De tusschen de uitwatering der grensrivieren van elk district op zee verblijf houdende Orang-Sekah en Orang-Laut behooren onder het district, in wier wateren zij zich ophouden. Elk district heeft een hoofd, dat Ingebei heet; alleen die van het district Tjoeroetjoep draagt den titel van Dipati en wordt beschouwd als hoofd van het geheele eiland.

In den loop dezer beschrijving heb ik, van deze hoofden sprekende, steeds gezegd, dat zij geacht, aangemerkt of beschouwd werden als hoofden, waarmede ik heb willen aanwijzen, dat men zich zeer vergissen zoude, indien men meende dat degenen, die hier als hoofden voorkomen, inderdaad eenig gezag konden uitoefenen. Al wat zij door hun invloed kunnen bewerken, geschiedt door raadgevingen en door pogingen, de zaken eenigzins te regelen, maar het is er verre van af, dat zij even als de regenten of hoofden van Java werkelijk gezag zouden uitoefenen. De tegenwoordige Dipati of hoofd van het eiland heeft er niets te bevelen; de overige Ingebei's beschouwen zich in het geheel niet aan hem ondergeschikt en het zal veel moeite kosten en alleen door beleid en eene verstandige handelwijze kunnen geschieden, dat de hoofden, het zoo noodzakelijk gezag verkrijgen. De eenige omstandigheid, waarin thans de hoofden als zoodanig werkzaam zijn, is het beslechten van geschillen tusschen de inlanders. Deze hooren zij en doen uitspraak, nadat zij met eenige oudsten hebben geraadpleegd. Indien hierbij steeds de regtvaardigheid en billijkheid werd in acht genomen, zouden zij zeer nuttig wezen en een grooten

[1] Sedert 1856 is het eiland in zes districten verdeeld, waarbij zeer oneigenaardig de naam van het hoofddistrict in Tandjong Pandang veranderd is. Zie het regeringsverslag over dat jaar.

invloed kunnen verkrijgen, maar helaas, meestal wordt het regt verkocht, en dit maakt dat ook zij geen vertrouwen hebben. Hij, die met het hoogste gezag op Billiton belast wordt, zal zich dus bijzonder verdienstelijk kunnen maken en grooten invloed kunnen verkrijgen, als hij zich bezig houdt met het hooren van de klagten en geschillen der inlanders en dan met inachtneming hunner gebruiken en begrippen, gewijzigd naar onze kennis, regt spreekt met die onpartijdigheid en regtvaardigheid, die van een braaf en verstandig bestuurder kan worden verwacht. Bijna alleen op deze wijze kan mijns inziens het Nederlandsch gezag zoodanig gevestigd worden, dat het in al zijne uitgestrektheid op de bevolking zal kunnen werken. Dit is de grootste weldaad, die over het algemeen aan Indië, maar in het bijzonder aan Billiton kan worden geschonken, want de bewoners zuchten het meest onder het gemis eener goede regtsbedeeling. Zij hebben zich genoeg van het gezag hunner hoofden onafhankelijk gemaakt, dan dat die hun veel leed zouden kunnen doen, maar het is onmogelijk, niet met anderen in aanraking te komen en daarmede geschillen te krijgen. Daar zij nu geen regt dan voor geld of groote opofferingen kunnen bekomen, is dit het voornaamste, dat hen drukt en beklagenswaardig maakt. Hem, die hierin voorziet, en dit kan onder het bestuur van het gouvernement geschieden, dien zullen zij gehoorzamen en eerbiedigen.

Overal in Indië, waar elk mensch zoo gemakkelijk aan zijn geringe behoeften kan voldoen, zal men zien, dat de bewoners daar, waar drukkende bepalingen, verkeerde inrigtingen of eene slechte regering bestaan, zich verspreiden en verwijderen van de personen en van de gelegenheid, waardoor zij kunnen gedrukt en gekweld worden, als dit niet door bijzondere omstandigheden al te moeilijk of onmogelijk wordt gemaakt. In een land, waar vruchtbare grond genoeg voor handen is, waar het volk nog niet door onderdrukking zoodanig verlaagd is, dat het onverschillig voor zijn lot geworden is, waar men bevindt, dat de inwoners de grootere veiligheid, en het genoegen, dat aanzienlijke en wel aangelegde dorpen aanbieden en verzekeren, vaarwel zeggen, om zich in kleine gehuchten of bij enkele huisgezinnen in de eenzaamheid neder te zetten, daar kan men ook verzekerd zijn, dat slechte en drukkende bepalingen bestaan, waaraan de inwoners zich willen onttrekken, en dat deze zoo hard en kwellend moeten zijn, dat zij zich het

ongezellige, het onveilige en al de aan eenzaamheid verbonden ongemakken liever laten welgevallen, dan zich aan de knevela rijen hunner hoofden bloot te stellen. Dit bestaat op Billiton De meeste inwoners hebben zich in kleine gehuchten of bij enkele huisgezinnen over het geheele eiland verspreid. Nu za men gemakkelijk kunnen nagaan, dat de regering vooreerst nog weinig zal kunnen werken op zulk eene bevolking en da menschen, gewoon op zich zelf te leven, een eigenzinnig karakte hebben verkregen en zoozeer aan de eens door hen opgevatt begrippen vasthouden, dat daarin niets dan na lang aanhoude en, nadat hun vertrouwen verkregen is, kan veranderd worden Vooreerst valt er dus niets te doen, dan de inwoners te beschermen, door hun regt te laten wedervaren; deze bescherming zal hen aan ons verbinden, en daardoor eindelijk ter verbetering op hen kunnen gewerkt worden.

Eene bevolking, die zoo verspreid en als het ware zoo geheel op zich zelf leeft, houdt zich weinig aan maatschappelijke of godsdienstige instellingen. Buiten het huwelijk en de besnijdenis, hetgeen nog alleen onder de voornaamsten bestaat, hebben zij niets, wat hen aan de maatschappij of de godsdienst verbindt. Op Billiton beschouwen de ouders zich, evenals te Palembang, in dien graad als de eigenaars hunner kinderen, dat zij die verkoopen of althans hunne dochters niet ten huwelijk geven, dan nadat daarvoor eene zekere som, Djoedjoer genaamd, betaald is. Daar deze overeenkomst, om een soort van wettigheid of kracht te verkrijgen, meestal voor de hoofden wordt aangegaan, zijn zij buitendien verpligt, deze te betalen; hierdoor wordt het trouwen zoo moeilijk en kostbaar, dat dit inderdaad een nadeeligen invloed op de uitbreiding der bevolking heeft. Van de Mohammedaansche godsdienst kennen zij niets meer dan de besnijdenis en weinige andere uiterlijke plegtigheden. De godsdienst der Orang-Sekah en Orang-Laut is niet bekend; zij laten zich niet besnijden en eten varkensvleesch. Daardoor weet men, dat zij geen Mohammedanen zijn; waarschijnlijk vereeren zij een voorwerp der natuur. Hunne lijken begraven zij aan land. Hunne huwelijksplegtigheid bestaat hierin, dat zij bij stormachtig weder zoowel bruid als bruidegom in kleine versierde kano's plaatsen en die in zee duwen; zoodra de ranke schuitjes bij elkander komen of tegen elkander stooten, stapt de bruidegom bij de bruid over en roeit met haar naar den wal; dan zijn zij getrouwd. Ik meen, dat deze ervaren zeebewoners ongemerkt we

middelen zullen weten aan te wenden, die de kano's tot elkander doen komen, anders zoude het vrij lang kunnen duren, voordat zij bij elkander kwamen.

De hoofden der districten oefenen ook gezag, voor zoo verre dit gaan kan, over de Orang-Sekah en Orang-Laut. Indien nu deze hoofden zeerooverij willen plegen, halen zij daartoe eenige Orang-Sekah en Orang-Laut over. De moedigsten worden Panglima's genoemd, aan wie zij geven hetgeen tot de uitrusting noodig is. Eveneens verschaffen zij volk en provisiën aan de zeerooversvaartuigen, die van Lingga, Trengano en andere plaatsen, te Billiton komen. Van den geroofden buit ontvangen zij een ruim aandeel, zoodat de Orang-Sekah en Orang-Laut niet alleen de zeeroovers van Billiton zijn, maar wel degelijk ook de hoofden en andere aan land wonende inlanders, die eveneens bijdragen tot de uitrusting der rooversvaartuigen, en evenzeer, zoo niet nog meer, voor zeeroovers moeten gehouden worden. Waarschijnlijk zouden de Orang-Sekah en Orang-Laut niet vermogend genoeg zijn, om zeeroof te plegen zonder de ondersteuning van de hoofden en bewoners van het eiland. Deze verschuilen zich steeds achter de Orang-Sekah en Orang-Laut, die zij den naam van zeeroovers geven, terwijl die onbeschaafde, woeste en ruwe menschen meenen, dat zij een door de hoofden van het eiland als het ware geautoriseerd en gepermitteerd bedrijf uitoefenen. Men ziet hieruit, hoe deze slechtheden in elkander geweven zijn en elk der bedrijvers zich op zulk een voet wil stellen, dat hij niet gestraft kan worden of althans eene soort van verontschuldiging kan voorwenden, als de een of ander wraak wilde oefenen wegens hetgeen aan zijn landgenooten was overkomen. Hiervan bestaan voorbeelden; onder anderen rusten de inwoners van Banka, wanneer een hunner vaartuigen genomen is, dadelijk eene expeditie uit, om het verlorene terug te krijgen of vergoeding daarvoor te vragen. In zulk een geval komt het te pas, dat elk zich zoo goed mogelijk vrij kan pleiten. Maar men zal er ook uit zien, dat het tegengaan van den zeeroof op Billiton niet zoo moeilijk zal zijn als men wel gemeend heeft, wanneer er een Nederlandsch etablissement gevestigd blijft, waardoor men zelfs dien zal verminderen, welke van andere plaatsen met behulp der bewoners van Billiton bedreven wordt. Te meer zal men de mogelijkheid hiervan inzien, als men weet, dat ten onregte wel eens gezegd wordt, dat de bevolking van Billiton zich niet zoude kunnen erneren, als zij geen zeeroof

bedreef. De Orang-Sekah en Orang-Laut, kunnen evenals de overige bewoners van het eiland zeer goed bestaan, de eersten van hetgeen de zee voortbrengt, en de laatsten van hetgeen zij uit den grond kunnen trekken. Het zal alleen zeer noodig zijn, dat men, wanneer er geen zeerooversvaartuigen meer kunnen komen, zorgt, dat er handel op Billiton wordt gedreven. Daartoe kan zeer veel bijdragen de reeds bepaalde vrijstelling van regten op den in- en uitvoer van goederen en het bestuur van een verstandig man, die de middelen, welke wij hieronder daartoe zullen voordragen, aanwendt.

Aangaande het aantal der bevolking, heb ik geen voldoende onderrigting kunnen bekomen. Dit is zeker dat Billiton in verhouding tot de uitgestrektheid en vruchtbaarheid van den grond, en tot de kostbare voortbrengselen, die er te vinden zijn, zeer weinig bevolkt is. Men meent, dat er zes of zeven duizend menschen op het land zouden wonen, en dat de Orang-Sekah en Orang-Laut drie of vier duizend zielen zouden beloopen, zoodat de geheele bevolking negen à elf duizend zielen zoude bedragen. [1] De inwoners erneren zich door den landbouw, door het verzamelen van voortbrengselen uit de bosschen en door het graven en bewerken van ijzer, welk laatste van eene uitmuntende kwaliteit is, en waarvan zij zeer goede spijkers weten te maken.

De landbouw verkeert nog in zeer ruwen staat. Jaarlijks kappen zij eene zekere uitgebreidheid in het bosch om en laten het hout twee maanden liggen, om te droogen, waarna zij het verbranden en rijst op dezen grond zaaijen. Hiervoor dragen zij dan wel eenige zorg, maar behandelen en bewerken den grond niet genoegzaam, om er al de vruchten van te trekken, die bij meer arbeid daarvan zoude kunnen worden verkregen. Nadat de rijst van het veld is, en ook tusschen de rijst in, planten zij andere gewassen, als djagong, groenten, vruchten, katoen, suikerriet, ristjes of spaansche peper, enz., maar zij laten den uitslag meestal aan de goede natuur over. Zij leggen geen sawavelden of geregelde tuinen aan, waarop behoorlijk wordt acht geslagen, zooals de Javanen, maar vergenoegen zich met hetgeen hunne bijna onbearbeide velden afwerpen.

---

[1] Volgens het regeringsverslag over 1863 — van dat over 1864 zijn de Bijlagen nog niet in het licht verschenen — bedraagt de oorspronkelijke bevolking van Billiton, behalve de Chineesche mijnwerkers en andere vreemde oosterlingen 12,000 zielen.

Uit de bosschen verzamelen de inwoners was, kappen daar een soort van hout, dat voor hechten van krissen gebezigd wordt, en maken van rotting en biezen matten, die zeer fijn en fraai zijn. Ook halen zij het garoehout en al, wat zij voor het bouwen hunner huizen noodig hebben, uit de bosschen. De woningen worden niet van bamboesriet, maar van dunne boomen gebouwd, die zij als staken naast elkander plaatsen en van binnen met drooge bladeren digt maken. Waarschijnlijk tot afwering van slangen en insecten bouwen zij hunne huizen drie à vier voet boven den grond.

Het ijzererts wordt gevonden, somtijds even beneden de oppervlakte van den grond, in steenachtige stukken van meer of mindere grootte. Deze steenen, die vol poriën zijn, worden fijn gekapt en vervolgens wordt het erts gesmolten in een oven door een sterk vuur van houtskolen, dat gedurig met een blaasbalk wordt aangehouden. Het gesmolten ijzer loopt in een daartoe gemaakten bak en wordt daaruit geschept en in vormen gegoten, die één span lang en drie vingers breed zijn, somtijds in kleinere vormen, als het tot spijkers wordt verwerkt. Daarvan worden vier soorten te Billiton verkocht, als: 1e soort, 7 duim lang, à *f* 2 de 100 stuks; 2e soort, 5 duim lang, à *f* 2 de 200; 3e soort, 2½ duim lang, à *f* 2 de 300; 4e soort, 1½ duim lang, à *f* 2 de 400. De staafjes worden verkocht bij het katje tegen *f* 2. Dit ijzer is zeer hard.

Men beschuldigt de inwoners van Billiton, dat zij groote minnaars zijn van het dobbelspel, van hanengevechten en van het amfioen schuiven. Ik durf dit niet verdedigen, omdat dit verderfelijk kwaad genoegzaam door den geheelen archipel verspreid is, en daar het sterkst heerscht, waar goede maatschappelijke inrigtingen ontbreken, die andere en min verderfelijke vermaken in plaats van deze schadelijke aanmoedigen.

De bewoners van Billiton zijn zeer sterk van ligchaamsgestel; zij kunnen, wanneer dit noodig is, dagelijks 12 tot 14 uur te voet gaan over ongemakkelijke voetpaden De Orang-Sekah en Orang-Laut zijn bekwame duikers en kunnen verscheiden minuten onder water blijven; zij vangen ook visch met houten harpoenen en vervolgen die tot aan de kleine openingen in de rotsen en klippen, waar zij ze dooden. Men zegt, dat het wel gebeurd is, dat zij zich bij het overmeesteren van een klein vaartuig met een der opvarenden in zee geworpen en hem onder water gesmoord hebben.

De handel op Billiton wordt met kleine inlandsche vaartuigen gedreven en zal nog lang op deze wijze moeten worden gevoerd, omdat er geen geregelde markten of stapelplaatsen zijn, waar een inlandsch handelaar, zonder veel nadeel te lijden, een geruimen tijd kan blijven vertoeven. De opvarenden dezer vaartuigen hebben òf aandeel in de lading òf zijn gehuurd voor de reis, onverschillig of die lang of kort duurt. Wanneer zij op een plaats komen, laten zij dit aan de inwoners weten en wachten zoolang, totdat hunne lading verkocht of verruild is; intusschen beschouwen zij zich, alsof zij te huis zijn en trachten door vischvangst of ander bedrijf nog eenige voordeelen te verkrijgen.

De artikelen, die door den handel met voordeel kunnen worden aangebragt zijn: opium, tabak, Europeesche sitsen, Javasche en Boegineesche lijnwaden, rijst, zout, Javasche suiker, lamp- en klapper olie, fijn en grof aardewerk en staal. De artikelen, welke daarentegen door den handel op Billiton verkregen worden, zijn: tripang, agar-agar, schildpad, gedroogde visch, vogelnestjes, garoehout, was, hars of ruwe dammer, ijzer, spijkers en andere voorwerpen van mindere waarde, als matjes, enz. enz.

Hiermede eindig ik mijne aanteekeningen over de gesteldheid, de voortbrengselen en de inwoners van Billiton en verzoek, dat met dit onvolmaakte genoegen mag worden genomen, en dat in gunstige verschooning zal komen de korte tijd van mijn verblijf aldaar en de bezigheden, die ik er te doen vond.

Thans moet ik overgaan tot mijne verrigtingen te Billiton en tot de voorstellen aan den kolonel en resident van Banka, omtrent hetgeen noodzakelijk moet worden gedaan.

Daar de hoofddirectie van financiën geen eisch van benoodigdheden voor Billiton ontvangen had en alleen in acht nam het dringend verzoek van den kommandant, hem uit Batavia van alles te voorzien, berekende zij naar haar beste weten, wat hij zoude kunnen noodig hebben, en zond verscheiden artikelen voor vivres, eenige andere goederen tot gerief der inwoners, en vijf-en-twintig-duizend gulden in geld met het schip, dat mij naar Billiton bragt. Tevens magtigde de hoofddirecteur mij al, hetgeen te Billiton niet noodig mogt zijn, naar Muntok op Banka te zenden, werwaarts dit schip verder bestemd was. Kort voor mijn aankomst had de resident van Banka behalve eenige levensmiddelen nog twintig duizend

gulden naar Billiton gezonden. Ik ging dus met den kommandant na, wat hij nog meer noodig had tot aan het einde van den westmoeson en liet het overige aan boord, om het te Muntok aan den resident af te leveren. Van het geld liet ik twaalf duizend gulden op Billiton en deed een kist met dertien duizend gulden overschepen aàn boord der koloniale korvet *Koerier*, omdat ik meende, dat het daar veiliger was dan aan boord van een partikulier schip; die som heb ik te Muntok aan den resident van Banka doen afgeven.

Het militaire departement had twaalf stukken, achtponders, zoo ik mij niet vergis, naar Billiton gezonden, doch daar het niet mogelijk was, meer dan zes stukken in de twee halve cirkels van het fort te Tandjong-Simba te plaatsen, kwam ik met den kommandant overeen, niet meer dan deze te lossen en de overige naar Muntok te brengen. Naderhand heb ik van den resident van Banka berigt ontvangen, dat het schip *Ennore Transit* te Muntok aangekomen was en zijn lading gelost had, als ook dat de kist met dertien duizend gulden door den kommandant der korvet *Koerier* aan den resident afgeleverd was.

Den beruchten zeeroover Radeen Alie vond ik aan den mond der rivier Tjoeroetjoep. Hij had zich vrijwillig onder het Nederlandsche gouvernement begeven, doch de civiele en militaire kommandant wist niet, hoe hij met hem zoude handelen, en had hem slechts voor eene waarde van, ik meen, tweehonderd gulden aan rijst en zout gegeven en dat wel voor een geheel jaar. Van dezen geringen bijstand kon Radeen Alie, die met zijn gezin en aanhang twee honderd menschen moet onderhouden, onmogelijk bestaan. Toen ik den kommandant deze bedenking maakte, moest ik tot mijn grootste verwondering vernemen, dat hij hem verdacht, nog zeeroover te zijn. De gedachte, dat iemand, in de magt en onder de bescherming van het gouvernement, nog zeeroof zoude plegen, ergerde mij zeer; en ik begreep, dat zonder uitstel hierin moest voorzien worden. Derhalve ontbood ik Radeen Alie met de hoofden zijner familie en met zijn gevolg bij mij en kwam na overleg met den kommandant, den Panembahan en den inlandschen majoor Tompel met hem overeen, dat hij zich met zijn gezin en aanhang zoude vestigen op Poeloe Lepar, een eiland tusschen Toebalie op Banka en Billiton, waar hij zoude waken tegen de zeeroovers, die van Lingga, Trengano en andere plaatsen daar vergaderen, en zich erneren zoude met de vangst van visch, tripang en agar-agar en met

den landbouw en andere eerlijke middelen, terwijl ik tot te gemoetkoming in zijne behoeften en tot belooning der diensten, die hij tegen de zeeroovers zoude bewijzen, hem toelegde honderd gulden, een koijang of 30 pikols rijst en eene halve koijang zout in de maand en hem een certificaat gaf, dat het hem vergund werd, zich onder de voorschreven voorwaarden te Poeloe Lepar neder te zetten. Tevens werd de kommandant door mij geautoriseerd, Radeen Alie twee maanden voorschot te geven, en hem voorts maandelijks te betalen en te verstrekken, wat ik bepaald had, totdat hij hieromtrent nadere orders zoude ontvangen. Meer details van deze onderhandeling met Radeen Alie heb ik gegeven in mijn brief van 6 Augustus jongstleden aan den kolonel en resident van Banka, waarnaar ik de vrijheid neem te verwijzen, daar die als bijlage hierachter is gevoegd. Omtrent dezen brief moet ik evenwel opmerken, dat mij door het onverwacht opgekomen vertrek naar Palembang maar weinige uren en dan nog onder gesprekken met heeren, die mij kwamen zien, waren gelaten om dien te schrijven en dat mij daarvan een slecht afschrift is gezonden, ten einde verschooning te erlangen voor de overhaasting, waarmede deze brief geschreven is. [1]

De voet, waarop de Panembahan met den kommandant stond, was zoo gespannen, en zelfs vijandig, dat zij onmogelijk langer

[1] Uit van Sevenhovens brief aan den resident van Banka blijkt nog over deze onderhandelingen, dat Radeen Ali zelf aan den kommissaris een eerlijk middel van bestaan verzocht, daar hij met zijn groot gezin en gevolg onmogelijk van den hem door den kommandant gegeven onderstand leven kon. Van Sevenhoven verwees hem naar den majoor Tompel, om met dezen te overleggen, wat voor hem in het vervolg het wenschelijkst was. Daardoor kwam Radeen Ali tot het verzoek, zich op Poeloe-Lepar te vestigen, waar zich destijds alleen eenige Orang-Laut ophielden en dat voldoende hulpmiddelen voor zijn levensonderhoud aanbood. Van Sevenhoven begreep zeer goed, dat hij op die wijze Radeen Ali in staat kon stellen, zijn oud bedrijf te hervatten, maar er moest raad geschaft worden. Eerst dacht hij er over, hem naar Muntok mede te nemen, maar indien dit Radeen Ali niet aanstond, kon deze zich daaraan onttrekken, door ziekte voor te wenden, terwijl het evenmin aanging, iemand gevangen te nemen, die zich vrijwillig onder de bescherming van het gouvernement had gesteld. Op grond dezer overwegingen besloot van Sevenhoven het verzoek toe te staan. Zonder omwegen gaf hij echter aan Radeen Ali te kennen, zeer goed in te zien, dat hij hem door het verblijf op Poeloe-Lepar de gelegenheid verschaffe, op nieuw zeeroof te plegen, maar dat de edelmoedigheid der Nederlandsche regering zoo groot was, dat zij liever eerst de proef wilde wagen, of hij van het kwaad terug te brengen was,

bijeen konden blijven, daar het zelfs te vreezen was, dat zij elkander eindelijk openlijk zouden beleedigen. Ik oordeelde het dus raadzaam, den Panembahan naar Muntok te doen vertrekken, waar hij een dag na mij is aangekomen; ik meende te meer daartoe de vrijheid te hebben, daar ik bekend was met de resolutie van zijne excellentie den Gouverneur-Generaal in rade van den 15 April jl., nº. 4, waarbij den resident van Banka was aangeschreven, den Panembahan uit Billiton op te roepen.

Voorts heb ik den kommandant gemagtigd, eenige koelies voor zijn magazijn en voor de infirmerie in dienst te nemen, dewijl ik dit hoogst noodig beschouwde en heb hem gezegd, dat hij deswegens eene voordragt zoude doen aan den resident van Banka, wien ik daarover zoude spreken.

De voorstellen die ik meende aan den resident van Banka te moeten doen, om zoo spoedig mogelijk in de bestaande ongeregeldheden te Billiton te voorzien en de zaken in eene goede orde te brengen, zijn vervat in mijne zoo even vermelde missive, waarnaar ik mede de vrijheid neem te verwijzen, om dit reeds te groot rapport niet nog meer te verlengen. Deze voorstellen zijn:

1º. den civielen en militairen kommandant van Billiton op te roepen, zoo tot herstel van zijne gezondheid, als om zijne administratie in orde te brengen;

2º. mede van Billiton te doen opkomen den assistent Wetering Buis;

3º. den heer Bierschill, reeds benoemd tot inspecteur der tinmijnen te Banka, naar Billiton te zenden, om aldaar het civiel gezag te voeren;

---

dan hem reeds nu te straffen. Hierbij merkte van Sevenhoven op, dat Radeen Ali thans geheel in zijne magt was en verzekerde hem eindelijk, dat het gouvernement, wanneer hij ooit van het nu in hem gestelde vertrouwen misbruik maken mogt, niet rusten zou, voordat hij, Radeen Ali, met zijn geheele geslacht en aanhang tot den laatsten man was uitgeroeid. In het bijzijn van zijne familie, den majoor Tompel en andere inlandsche hoofden legde Radeen Ali den eed van trouw aan het Nederlandsch gezag af en beloofde, zich voortaan geheel van den zeeroof te onthouden en niet te dulden, dat die op Lepar door anderen werd uitgeoefend. Derwaarts verzelde hem de zoon van Tompel met den rang van inlandsch kapitein, om op zijne handelingen toezigt te houden.

In hoever Radeen Ali beantwoord heeft aan de verwachtingen van van Sevenhoven, is mij niet bekend. Zijn naam komt niet voor in hetgeen de heer Cornets de Groot over de geschiedenis van den zeeroof heeft bijeenverzameld.

4°. een officier als militair kommandant op Billiton te plaatsen;

5°. den Panenbahan Sarief Mohamed met den heer Bierschill terug te zenden. [1]

en 6°. dadelijk op Billiton maatregelen te nemen door het omkappen der boomen, enz., dat het fort naar Tandjong Goenong aan den mond der rivier Tjoeroetjoep verlegd worde. Op deze verrigtingen hoop ik de goedkeuring van het gouvernement te zullen verkrijgen, die ik bij deze eerbiedig verzoek onder verklaring, dat ik na rijp beraad heb gehandeld, en dat ik het als mijn pligt beschouwde, zoodanig te handelen en niet de zaken haar gang te laten gaan, toen mij gebleken was, dat die zonder groot gevaar niet langer in den staat, waarin ik ze

[1] Alleen over deze herbenoeming van den Panembahan bevat van Sevenhovens brief aan den resident van Banka nadere bijzonderheden. De la Fontaine was toch door de klagten van den kommandant over den Panembaham bewogen, den laatstgenoemde in het ongelijk te stellen en had deswegens aan de Indische regering diens ontslag voorgedragen. Van Sevenhoven trachtte nu in zijn schrijven den resident over te halen, op dit gevoelen terug te komen. Want al erkende ook hij, dat de Panembahan zich onbehoorlijk jegens den kommandant gedragen had, ten deele uit overmoed wegens de groote protectie, die hij te Batavia genoot, iets dat op alle inlanders en vooral op Palembangsche grooten nadeelig werkt, het onverstand van den kommandant was toch de hoofdoorzaak zijner oneenigheid met den Panembahan. Bovendien had van Sevenhoven den laatste reeds verklaard, hoezeer hij de ontevredenheid van den gouverneur-generaal had opgewekt, omdat hij in geenen deele had beantwoord aan het in hem gestelde vertrouwen, noch zijne beloften gestand had gedaan. De Panembahan betuigde toen zijn leedwezen met het voorgevallene en verzocht dringend, in weerwil van zijn hoogen leeftijd tot behoud van zijn goeden naam op nieuw naar Billiton gezonden te worden, om daar te herstellen, wat verzuimd en bedorven was. Van Sevenhoven was nu van oordeel, dat er op Billiton zonder een inlander van aanzien weinig goeds tot stand zoude komen, dat er, daar alle inlanders met hetzelfde zuurdeesem doortrokken zijn, van een ander niet veel beters te wachten was, terwijl de Panembahan èn om de ontevredenheid van den gouverneur-generaal, èn omdat zijn grootste protecteur niet meer in Indië was, thans al zijn invloed, kennis en verstand, zelfs bij inlanders van zijn rang niet algemeen, zoude aanwenden, om het gebeurde uit te wisschen. Indien de resident in deze beschouwingen treden kon, moest hij aan den Panembahan de vijf vaartuigen laten, die deze voor rekening van het gouvernement in dienst had, terwijl het overige inlandsche bestuur te Billiton op den bestaanden voet blijven moest, totdat Bierschill na een verblijf van eenige maanden kon hebben nagegaan, in hoever daarop te bezuinigen viel.

De protecteur van den Panembahan, op wien van Sevenhoven telkens doelt, was mijns inziens de raad van Indië Muntinghe, die in 1818 kommissaris in Palembang was en die in de laatste dagen van 1822 met verlof naar Europa ging.

gevonden had, konden blijven, vertrouwende, dat zijne excellentie de Gouverneur-Generaal, die mij gelast had, naar Billiton te vertrekken, mijne goede oogmerken zoude in aanmerking nemen en al ware het ook, dat ik mij in mijne maatregelen mogt vergist hebben, mij dit niet ten kwade zoude duiden.

Zoo ben ik genaderd tot het laatste gedeelte van dit rapport, namelijk tot de mededeeling, wat volgens mijne geringe inzigten in het vervolg ten aanzien van Billiton dient te worden bepaald, om het op de minst kostbare wijze dienstbaar te maken aan de belangen van het Nederlandsch gouvernement. Niet zonder bedeesdheid waag ik het mijne denkbeelden over dit onderwerp onder de geëerde aandacht van het verlichte gouvernement te brengen en zeker zoude ik deze stoutheid niet nemen, als ik niet mogt vertrouwen op de toegevendheid van zijne excellentie den Gouverneur-Generaal en op de mogelijkheid, dat het mij, die ter plaatse geweest is, misschien kan gelukken iets te zeggen dat, zoo al niet volkomen goed, althans anderen tot het bedenken van betere bepalingen kan brengen, waardoor ik ten minste van mijnen kant iets zal bijdragen, om die te verkrijgen.

Alvorens tot de algemeene bepalingen te komen, meen ik vooraf het gouvernement eerbiedig te mogen voorstellen de volgende bijzondere maatregelen te nemen:

1°. dat de civiele en militaire kommandant eervol uit zijne betrekking worde ontslagen, *eervol*, uit aanmerking dat de man veel werk, veel verdriet en moeijelijkheden heeft gehad en naar zijn beste inzigt met een goeden wil, om het oogmerk van zijn taak te bereiken, heeft gehandeld, terwijl de verkeerdheden, die hij gedaan heeft, alleen moeten worden toegeschreven aan zijne ongeschiktheid, om met den inlander om te gaan, en aan zijne onbekwaamheid voor den post, die hem was opgedragen;

2°. dat mogen worden gevalideerd al de uitgaven, die de kommandant heeft gedaan, zoo voor transportkosten, koelieloonen, als tot het oprigten van een fort, enz. enz. alsmede de voorschotten aan den Dipati en anderen op Billiton;

3°. dat eveneens worden gevalideerd de verstrekkingen die door hem zijn gedaan in rijst en zout voor arbeiders en de afgave van deze en andere artikelen, waarvoor men hem tripang, agar-agar, spijkers en andere voortbrengselen in ruiling beloofd had en dat deze voorschotten en het bedrag der afgegeven artikelen als een schuld aan het gouvernement mogen blijven voortloopen,

om daardoor degenen, die nog geld of goederen schuldig zijn, onder naauwer of sterker verpligtingen te kunnen houden, en in de hoop, dat daarvan later nog eenige afbetaling zal geschieden. Eindelijk dat vergunning worde verleend, om in de boeken van Billiton als verloren af te schrijven al hetgeen bevonden zal worden in de magazijnen te kort te komen, — alzoo dat verloren is geraakt door te min gewigt op de uitgeleverde lading, door diefstallen bij het brengen van boord naar de magazijnen, door diefstallen in de magazijnen, door verzuim van goede aanteekeningen en door bederf, van welke omstandigheden niet behoorlijk proces-verbaal is gehouden.

Ik ben gedreven tot het doen dezer eerbiedige voorstellen, omdat de kommandant zonder deze finale en gunstige afdoening groote moeite zoude hebben, zich te kunnen verantwoorden en omdat, indien deze zaken voort bleven loopen, het voor een volgend gezagvoerder onaangenaam en verdrietig zoude zijn daaromtrent informatiën te moeten geven, waardoor hij welligt den tijd, dien hij noodig heeft, om nuttiger zaken te doen, daaraan zoude moeten opofferen, terwijl er toch geen mogelijkheid bestaat, terug te krijgen hetgeen besteed is en hetgeen verloren moet worden geacht, en ik mij overtuigd houd van de eerlijkheid van den kommandant, die ook dit een en ander met de beste inzigten heeft uitgegeven en buiten zijn schuld is kwijt geraakt;

3o. dat de inspecteur der tinmijnen te Banka Bierschill mag worden benoemd tot assistent-resident van Billiton, en dat hem provisioneel blijve toegevoegd de Panembahan Sarief Mohamed.

Nu overgaande tot de algemeene bepalingen voor Billiton meen ik dat dient te worden vastgesteld:

I. dat het eiland Billiton zal blijven eene onderhoorigheid van de residentie Banka en van daar voorzien zal worden van alle behoeften, hetgeen veel beter kan geschieden dan regtstreeks van Batavia of Java.

II. dat het Nederlandsche etablissement zal worden opgerigt te Tandjong Goenong, gelegen aan den mond der rivier Tjoeroetjoep en op de westkust van het eiland Billiton en dat daar een fort zal worden aangelegd.

Indien de vraag mogt ontstaan, of deze gelegenheid de beste van het eiland is en of er geene andere geschikte plaatsen zijn, die hetzij wegens eene goede reede of wegens andere locale omstandigheden voordeeliger kunnen worden geacht, meen ik daartegen in consideratie te mogen geven; vooreerst al de voordeelen,

die hierboven zijn opgegeven; ten anderen dat deze plaats tegenover Toebalie op het eiland Banka ligt, dat hier sedert zeer langen tijd het hoofddistrict is geweest, terwijl men veronderstellen mag, dat de bevolking de beste en geschiktste plaats daarvoor zal gekozen hebben, en eindelijk dat allen, die ik gevraagd heb, of er nog andere beter gelegen plaatsen op Billiton waren, mij gezegd hebben, die niet te kennen, daar voor alle rivieren klippen en banken liggen, terwijl de Tjoeroetjoep voor de grootste rivier gehouden wordt.

III. dat het etablissement zal bestaan uit een assistent-resident, die in naam van het Nederlandsche gouvernement het gezag over het eiland zal voeren en aan wien worden toegevoegd twee klerken, eenige inlandsche mandoors en koelies en uit eene militaire bezetting van vijftig man, benevens een kanonneerboot of twee pinassen en twee of drie kleinere inlandsch gewapende vaartuigen.

IV. dat in den omtrek van het etablissement zullen moeten worden opgerigt een of meer kampongs of dorpen, waartoe vreemdelingen dienen te worden aangemoedigd. Reeds hadden zich eenige huisgezinnen van Trengano, Lingga, en andere plaatsen aldaar ter nedergezet; ook zouden de residenten van buiten-etablissementen kunnen worden aangeschreven, daartoe menschen aan te moedigen. Vooreerst zoude elk, die zich daar nederzet, vrij van alle belastingen kunnen worden gelaten, en hem het vrije gebruik vergund moeten worden van alles, wat Billiton oplevert.

Het nut van deze dorpen beschouw ik als zeer groot, dewijl het te verwachten is, dat daar de stapelplaats voor den handel op het geheele eiland zal komen, omdat ieder daar niet alleen zijne waren veilig zal kunnen verkoopen en beheeren, maar ook eene dadelijke bescherming tegen bedrog en geweld kan verwachten. De inwoners van Billiton zullen evenals de Orang Sekah en Orang Laut, zoodra het bekend is dat de handelsvaartuigen zich daar bevinden, met hunne goederen derwaarts trekken, en zoo zal hun eene goede gelegenheid worden verschaft, deze op de voordeeligste wijze van de hand te zetten.

Zoolang de handelaren van Java en elders zich nog niet veilig beschouwen om op Billiton te varen, zal het noodig zijn, buitengewone middelen in het werk te stellen, om vooreerst althans aan de inwoners gelegenheid te geven, hunne waren van de hand te zetten en in hunne behoeften te voorzien. Tot heden werd die gelegenheid meestal verschaft door zeeroovers, of door

volk, dat met hen in verband staat. Bij mij is een denkbeeld opgekomen, waardoor ik meen, dat hierin zal kunnen worden voorzien, namelijk het verpachten van sommige artikelen, zoo als de inzameling van tripang, agar-agar en vogelnestjes, vooreerst niet met het oogmerk, om daarvan voordeel te trekken maar om aan de Orang-Sekah en Orang-Laut gelegenheid te geven de voorwerpen, die zij inzamelen, van de hand te zetten, en ook om hen door pachters onder de verpligting te brengen, deze te moeten verzamelen. Deze pachters zouden Chineezen of daarmede gelijkgestelde inlanders moeten zijn. Dit soort van menschen verstaat de kunst, alle hulpbronnen op te sporen en de inlanders door voorschotten en allerlei middelen aan het werk te houden. Hoe schadelijk de Chineezen in sommige gedeelten van Java ook mogen zijn, houd ik hen voor het beste, zoo niet het eenige volk, dat in staat is, uit een land, waar de bevolking nog zeer ruw is, de verborgen hulpbronnen voor den dag te brengen en het als het ware voor te bereiden, om naderhand meer geregelde en met de belangen van de bevolking meer overeenkomende bepalingen te kunnen invoeren. Men zal onder de tegenwoordige omstandigheden geen vermogende Chineezen kunnen vinden, die dit zullen ondernemen, en daarom zoude het noodig zijn, dat het gouvernement in zijne magazijnen een ruimen voorraad voorhanden had van artikelen geschikt voor den handel op Billiton, en dat het den pachter of pachters vergund werd daaruit op krediet te ontvangen onder zoodanige bepalingen en zekerheid, als in 's lands belang noodig werd geoordeeld. Men zal hiertegen kunnen inbrengen, dat de bevolking dan bloot gesteld zoude worden aan knevelarij en bedrog dezer pachters; ik kan dit niet ontkennen, maar mag daartegen in bedenking geven, dat men den prijs zoo van de goederen, die worden verkocht, als van die artikelen, die van de inwoners worden gekocht of in ruil aangenomen, zoude kunnen bepalen; dat een volk als de Billitonneezen zich niet zoo geheel gemakkelijk laat knevelen of bedriegen, dewijl zij sedert lang gewoon zijn, met slecht volk te handelen en eindelijk dat men van den assistent-resident moet verwachten, dat hij zooveel doenlijk hiertegen zal waken.

Indien men deze middelen als ontoereikend, te gevaarlijk, of ondoelmatig mogt beschouwen, zal het vooreerst althans noodig zijn, dat van wege het gouvernement een soort van ruilhandel wordt gedreven met de inwoners en dat de assistent-resident gemagtigd wordt, de ingeruilde artikelen te Billiton te verkoopen,

dewijl er, als deze artikelen naar Banka moeten worden gezonden, geen handel te Billiton kan komen. Deze ruilhandel zal veel moeilijkheden geven en het zal noodig wezen, dat aan den assistent-resident iemand toegevoegd wordt, die kennis heeft van de artikelen, welke hem in ruil worden gegeven, omdat het te vreezen is, dat hij anders met slecht en bedorven goed zal worden bedrogen. De assistent-resident moet dan ook wel worden onderrigt, dat het doel van dezen ruilhandel niet is, voordeel aan het gouvernement te bezorgen, maar alleen de inboorlingen te gerieven, en dat hij alleen zorgen moet, dat het gouvernement zoo veel mogelijk buiten schade blijft; dat hij ook geenszins den handel van anderen moet tegengaan of beletten. Indien na een of twee jaren de hulpbronnen van Billiton bekend zijn, zouden er belastingen kunnen worden geheven, om de kosten van het etablissement goed te maken.

V. dat het besluit van het gouvernement van 7 December 1821 no. 10, waarbij de handel op Billiton is opengesteld en vrij verklaard wordt van regten zoo op den in- als uitvoer, blijft bestaan en dat tevens de invoer van zout uit Java, evenals die op Borneo en Palembang, wordt vrij gesteld onder genot van eene premie van f 15 voor elke koyang, die van Java zal zijn aangebragt.

Omtrent de tin, die op Billiton nog in de aarde is, zoude ik van oordeel zijn, dat men het aan den tijd en de ontwikkeling der nijverheid moet overlaten, wanneer er mijnen zullen worden ontgonnen. [1] Op Banka kunnen nog honderden Chineezen meer, dan er thans zijn, met het ontginnen van tinmijnen worden bezig gehouden. Indien er nu meer Chineezen te bekomen zijn, om in de tinmijnen te arbeiden, dan vermeen ik, dat het veel raadzamer is, dat men die op Banka in het werk stelt dan op Billiton, omdat op Banka reeds geregelde inrigtingen zijn, die dus minder kosten vereischen dan te Billiton, waar alles van nieuws af zoude moeten worden begonnen. Zoo lang er dus nog gebrek aan handen te Banka is, dient men aldaar het delven van tinerts uit te breiden. Is er op Banka geen volk meer met

---

[1] Zonderling is het, dat Dr. Croockewit in zijn bekend betoog tegen het bestaan van tin op Billiton (*Natuurk. Tijdschr.*, III. bl. 396) alleen deze eerste zinsnede aanhaalt en het overige weglaat, waaruit ten duidelijkste blijkt, dat van Sevenhoven hoegenaamd niet betwijfelde, of Billiton tin bevat, maar dat hij het alleen in den toenmaligen stand van zaken niet raadzaam oordeelde, dit van gouvernementswege te doen delven.

nut te gebruiken, dan eerst kan het belangrijk en voordeelig worden de tinmijnen op Billiton te openen. Daar de inboorlingen het ijzererts smelten en bewerken, is het wel mogelijk, dat zij op te wekken zijn, om ook de tinmijnen te bearbeiden, indien deze arbeid, niet zoo als men zegt, te zwaar voor de inlanders is.

Over het goud, dat te Billiton zou worden gevonden, zal ik niets zeggen. Die weet, hoeveel arbeid het kost, dit te zoeken, en welke inrigtingen daarvoor op Borneo zijn, zal mij toegeven, dat er vooreerst nog niets kan worden ondernomen, om daarvan voordeel te trekken. Het zal dus het beste zijn, dit nog maar in den schoot der aarde te laten rusten. [1]

De bewerking en smelting van het ijzer is nog zeer onvolkomen. Mogelijk zouden kundige lieden de kwaliteit door eene andere bewerking kunnen verbeteren, maar hiervoor moet ook eene goede gelegenheid worden afgewacht. Evenwel zoude men kunnen onderzoeken, of de spijkers, die te Billiton worden gemaakt en voor zeer goed worden gehouden, door het gouvernement te gebruiken zijn; in welk geval men de spijkers voor het gouvernement kon laten vervaardigen, om daardoor veel menschen aan den arbeid te krijgen, die nu het maken van spijkers als een bijwerk beschouwen en er zich alleen mede bezig houden, wanneer die gevraagd worden.

Hiermede meen ik al, wat maar eenigzins van belang kan worden geacht ten aanzien van Billiton en van mijne kommissie, te hebben afgehandeld. Ik hoop, dat ik zoo gelukkig zal geweest zijn, eenigzins althans het oogmerk, waartoe ik gezonden was, te hebben mogen bereiken, en verzoek gunstige verschooning voor het gebrekkige van mijn arbeid.

---

[1] De ingenieur de Groot maakt geen gewag van goud op Billiton, maar wel van koper, dat er echter slechts in geringe hoeveelheid gevonden wordt. (*Natuurk. Tijdschr.* III. bl. 138.)

DE VERMEESTERING VAN SIAUW

DOOR

DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE.

Toen in 1651 de vrede van Munster in de Molukken werd afgekondigd, welk verdrag in de Spaansche en Nederlandsche overzeesche bezittingen het bestaande *statusquo* handhaafde, waren de Spanjaarden nog meester van het sterke Gammelamme, dat gedurende een halve eeuw al de aanvallen der Nederlandsche Compagnie had getrotseerd. Behalve deze vesting, die, „van al het noodige wel voorzien, bij goede bouwkundigen en „vernuftelingen voor onwinbaar gekeurd wierdt„ [1] bezaten de Spanjaarden toen nog op Ternate eenige andere sterkten van minder belang; evenzoo op Tidor, welks sultans het meest onder Spaanschen invloed stonden; ook in de Minahassa, ja zelfs tot in den Golf van Tomini hadden zij destijds verschillende posten bezet, terwijl zij door hunne vestiging op het eiland Siauw voortdurend den invloed van de Compagnie en de Ternataansche sultans op de overige Noordereilanden — zoo noemden de onzen toen de Sangi- en Talaur-Eilanden — tegenwerkten. Naauwelijks dertig jaar na den Munsterschen vrede had Spanje dit alles verloren en strekten zijne bezittingen in den Indischen Archipel, evenals heden ten dage, niet zuidelijker dan de vijfde graad noorderbreedte. Hoe kon dit geschieden tijdens den tusschen Spanje en Nederland voortdurend gehandhaafden vrede. De sultans van Tidore waren geene eigenlijke vassallen van Spanje, zoodat de Compagnie met hen verdragen sluiten mogt. Nu wist in 1657 de Nederlandsche landvoogd te Ternate Simon Cos den nieuwen koning van Tidor Saiffoddien te bewegen tot het uitroeijen der nagelboomen in zijn rijk. Reeds in 1644, dus gedurende den oorlog met Spanje, had de bevolking der Minahassa met hulp van Ternate de

[1] Beschr. der Molukken. Valentijn. D. I B, bl. 11.

Spanjaarden uit het tegenwoordige Manado verdreven; in hetzelfde jaar 1657 bouwde Cos daar eene sterkte [1], eene handeling, waartegen de Spanjaarden herhaaldelijk, maar steeds vruchteloos protesteerden; zij zagen zich zelfs genoodzaakt, ook hunne overige posten in Noord-Celebes te verlaten. Beide maatregelen van Cos bragten den nekslag aan het Spaansche gezag in de Molukken. Gammelamme, nu van de Tidoreesche nagelen verstoken, leverde geen voordeel meer op, ja werd zelfs een zware lastpost, dewijl de bezetting na het staken van den rijstaanvoer uit de Minahassa, niet dan met groote kosten uit het afgelegen Manilla van het noodige kon worden voorzien. Hierdoor laat het zich verklaren, dat de Spanjaarden in 1663 vrijwillig hunne vestingen op Ternate en Tidor ontruimden, wier werken terstond op last der Compagnie werden geslecht.

Zoo verkreeg de Compagnie eindelijk de alleenheerschappij over de Molukken, om wier bezit van het oogenblik hunner ontdekking Portugeezen, Castilianen en Nederlanders zooveel stroomen bloeds vergoten, zoo onmenschelijke gruweldaden gepleegd hadden. Doch die alleenheerschappij was niet verkregen dan door de vernieling van dat kostbare voortbrengsel, waardoor deze rijke eilanden juist zoo zeer de begeerte der Europeanen hadden opgewekt. Sedert de Vlaming deze gewesten met ijzeren hand bestuurde, werden toch de nagelboomen alleen op Ambon en de Uliassers geteeld, en overal in de eigenlijke Molukken uitgeroeid; voor het gedoogen van die berooving hunner onderdanen ontvingen de drie Moluksche sultans van Ternate, Tidor en Batsjan eene jaarlijksche schadeloosstelling in geld, maar de eigenlijke bevolking moest het lijdelijk aanzien, ja werd zelfs van de afgelegen eilanden verplaatst naar andere, meer onder het bereik van de magthebbers der Compagnie.

Hoe hecht het specerij-monopolie verzekerd scheen, toch was er aan den noordelijken horizont een zwarte stip, die voort-

---

[1] Valentijn zegt ten onregte (D. I B, bl. 62) dat dit reeds in 1655 door den gouverneur Jacob Hustaert geschiedde. Dat die eer aan Cos toekomt, blijkt uit hetgeen Mr. L. C. D. van Dijk uit het archief der Compagnie mededeelde (*Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo*, bl. 268) terwijl de memorie, waarbij Hustaert het gouvernement der Molukken aan Cos overdroeg aantoont, dat deze wel gepoogd had, zich in de Minahassa te vestigen, maar na de protesten der Spanjaarden vreesde, dat dit niet zonder oorlog met deze natie zoude kunnen geschieden. Dit laatste onlangs door mij aangekochte handschrift geeft tevens een overzigt van hetgeen de Spanjaarden toen nog in de Molukken bezaten.

durend met hevige onweersbuijen dreigde. De Spanjaarden waren nog steeds op Siauw gevestigd; van daar verwekten zij gestadig onlusten tusschen de talrijke vorstjes van het eiland Sangi; daar verkondigden Jesuietsche paters de leer van Rome en verbreidden die op Sangi en op de Talaur-Eilanden, ja zelfs in het rijkje Boelang Itam op de noordkust van Celebes; en wat het ergste van alles was, Siauw leverde nagelen; de hoeveelheid was wel niet naauwkeurig bekend, maar moest juist door die onbekendheid te grooter schijnen. Sedert jaren was dan ook Siauw een doorn in het oog der Nederlandsche landvoogden van Ternate. Maximiliaan de Jong en Abraham Verspreet (de laatste vooral in zijn rapport van 24 Augustus 1669) zetten duidelijk uiteen, hoeveel nadeel Siauw aan het specerij-monopolie moest aanbrengen. Hun aandrang werd door de bewindhebbers niet in den wind geslagen; de heeren Zeventienen gaven bij hun schrijven van 15 Mei 1671 [1] aan de hooge Indische regering den last, Siauw „op de gevoegelijkste wijze onder onze bescherming" te brengen — een last, in ons oog te merkwaardiger om zijne lakonische kortheid, dewijl bewindhebbers daarin met geen enkel woord van Spanje reppen en dus den schijn aannemen, niet te weten, dat deze mogendheid, op dat oogenblik de trouwe bondgenoot der Nederlandsche republiek tegen de heerschzuchtige plannen van Lodewijk XIV, reeds sedert jaar en dag op Siauw gevestigd was.

Er verliepen evenwel eenige jaren, voordat de last der bewindhebbers uitgevoerd werd. Toen die in Indië aankwam, was Verspreet, die zoo krachtig het bezetten van Siauw had aangeraden, overleden. Ook zijne beide opvolgers in de landvoogdij, Cornelis Francx en Willem Corput, hadden door hun spoedig afsterven slechts korten tijd het bewind in handen, terwijl de daarna tot gouverneur der Molukken benoemde David Harthouwer reeds op de reis naar Ternate overleed. Toen nu de hooge Indische regering in het laatst van 1676 over de keuze van een nieuwen landvoogd beraadslaagde, begreep zij, dat het in de bestaande omstandigheden hoog noodig was, het gewigtig gouvernement der Molukken, waarover in de laatste tien jaar zeven verschillende personen het bestuur gevoerd hadden, toe te vertrouwen aan een man van „goed oordeel en beleid." Er waren toch hoog loopende oneenigheden ontstaan tusschen Saifoddien, sultan van

[1] Valentijn verwijst (D I B, bl. 60) naar dit schrijven, welks inhoud wij op het Rijksarchief hebben nagegaan.

Tidor en diens zoon, Prins Ceram, even als tusschen den eerst genoemden vorst en den sultan van Ternate, Koning Amsterdam die eerst sedert 1 Februari 1675 zijn vader Mandar Sjah i het bewind was opgevolgd. Koning Amsterdam zelf leefde, „o „niet erger van hem te zeggen, zoo los, ongebonden, wild e woest," dat hij weldra met zijne bloedverwanten en rijksgroote overhoop lag; twee zijner zwagers waren benevens anderen naa Tidor geweken, terwijl zijne zuster, Prinses Gammelamme, me eenige grooten op het Nederlandsche fort zijne woede ontvlug was. Door dit gedrag des konings waren de rijksraden of Bobatoe' „zeer perplext en versuft en lieten de hoofden hangen"; zel meende de opperkoopman Jacob de Gheyn, die bij ontstenten van den gouverneur tijdelijk het gezag voerde, dat men om erge onheilen te voorkomen, Koning Amsterdam onder eenig voo wendsel naar Batavia moest lokken en een anderen sultan i zijne plaats benoemen. In dien stand van zaken benoemde Gouverneur-Generaal en Raad van Indië met eenparige stemme den opperkoopman Robertus Padtbrugge tot gouverneur de Molukken. [1]

Padtbrugge vertrok weldra naar Ternate, maar deed onderwe Ambon aan, om daar den gouverneur Antonie Hurdt, die ko te voren als kommissaris der drie Oostersche landvoogdijen oo de Molukken bezocht had, over de belangen van dit gouverne ment te raadplegen. In het begin van April 1677 kwam hij t Maleije en nam het bestuur van de Ghein over. Zijn eerst werk was nu, koning Amsterdam met zijne familie en rijk grooten te verzoenen; dit gelukte na veel moeite en inspanning waarna ten overstaan van den gouverneur eene plegtige ve zoeningsacte werd opgemaakt en geteekend, en de uitgeweke prinsen en hoofden achtereenvolgens naar hunne woonplaats terug keerden.

Om den onrustigen vorst van Ternate, zoo het heette, eenig afleiding te bezorgen, stelde Padtbrugge hem voor, eindelij den reeds zoo dikwijls voorgenomen, maar telkens door allerl verhinderingen beletten krijgstogt naar Siauw te onderneme en den koning van dit eiland den oorlog te verklaren wegen al het kwaad, sedert jaren den sultan en het rijk van Terna aangedaan, in welk geval de gouverneur zijne hulp en med

[1] Bovenstaande bijzonderheden zijn ontleend aan den algemeenen br der hooge Indische regering aan bewindhebbers van 13 Febr. 1677. Z derling is het, dat daarin niet gesproken wordt over de plannen op Siau

werking beloofde. Koning Amsterdam nam dit voorstel aan en den 3den Mei werd in den vollen rijksraad van Ternate door den sultan en zijne grooten besloten, Siauw te beoorlogen, doch „zoodanig, dat de vrede tusschen Nederland en Spanje bewaard „zoude blijven, tenzij de Castilianen anders zochten." [1]

Men ziet hieruit, hoe diplomatisch Padtbrugge den last zijner meesters uitvoerde. De Compagnie begeerde het bezit van Siauw, van waar men inbreuk op het nagel-monopolie vreesde, maar de Spanjaarden hadden daar een sterkte en konden wegens den bestaanden vrede niet openlijk door de Compagnie worden aangetast. Dus werd eenvoudig haar vassal, de sultan van Ternate, vooropgezet. Of deze volgens Valentijn (D. I B, bl. 333) zeer vadsige en slaperige vorst immer uit eigen beweging dien oorlog zou hebben ondernomen, acht ik ten hoogste twijfelachtig; hij durfde dit der magtige Compagnie niet weigeren, maar was waarschijnlijk zeer ongenegen tot de vermoeijenissen van een togt, waarvan hij wel bevroeden kon, dat de Compagnie alleen de voordeelen zoude plukken. Hoe dit zij, zoodra het was vastgesteld, dat Ternate den oorlog zoude verklaren, waren daarvoor redenen in overvloed te vinden. In oude tijden was Siauw door Ternate veroverd; Valentijn weet daarvan (D. I B, bl. 60) niet het juiste tijdstip, maar berigt volgens een oude Maleische kroniek, dat dit onder Sultan Hair geschied was, die ruim twee eeuwen voor Koning Amsterdam den troon van Ternate vervulde. Was deze eisch veroudert, ja eigenlijk door de langdurige bezetting der Spanjaarden geheel en al verjaard, ook de laatste tijd verschafte vele bezwaren. Koning Amsterdam had de dochter van den koning van Taboekan op het eiland Sangi gehuwd; ontbrand van liefde voor de vrouw van een zijner grooten, had hij kort na de aanvaarding zijner regering zijne gemalin aan haar vader teruggezonden, die, diep beleedigd over die handeling van zijn leenheer, tot de Spanjaarden begon over te hellen en inmiddels de verlaten vrouw aan den koning van Siauw afstond. Wel mogt een Oostersch vorst, als de sultan van Ternate naar willekeur zijne gade verstooten, maar niet de beleediging dulden, dat die met een ander vorst, nog wel een Christen, zamenwoonde. Eindelijk hadden ontevredenen uit Ternate en van daar weggeloopen slaven een toevlugtsoord op Siauw gevonden.

---

[1] Dagregister van Maleije 3 Mei 1677.

Aan den Ternataanschen rijksraad waren dus bezwaren genoeg aan te voeren, om dien tot den oorlog over te halen.

Zoodra dit besloten was, zorgde de voortvarende Padtbrugge wel, dat men daarop niet terug kwam. Reeds den 12den Mei werd bepaald, dat de expeditie tegen Siauw met de tweede helft van Augustus van Ternate zoude uitzeilen. Intusschen zoude Koning Amsterdam zijne gouverneurs op de talrijke aan hem onderhoorige eilanden aanschrijven, zonder vertraging gewapende korre-korren uit te rusten. Hij zelf vertrok nog voor den bepaalden termijn met dit doel naar de beoosten Celebes gelegen Soela-Eilanden. Manado was de bestemde verzamelplaats voor al de uit het uitgestrekte Ternataansche rijk te verwachten hulptroepen. Zooals bepaald was, scheepte Padtbrugge zich den 16den Augustus in en zette met de overige vaartuigen uit Ternate koers naar Manado.

De vermeestering van Siauw was het hoofddoel dezer op groote schaal uitgeruste onderneming, Padtbrugge maakte echter tevens van deze gelegenheid gebruik, om het noordelijke schiereiland van Celebes en de zich noordwaarts van daar uitstrekkende eilanden nader te leeren kennen en overal, waar dit noodig was, de zaken in het belang der Compagnie te regelen. Zoo begaf hij zich weinige dagen na zijne komst te Manado naar het rijkje Kaudipan op de kust van Celebes, welks koning zich onder de Compagnie gesteld had en zeer begeerde, het Christendom aan te nemen, zoo zelfs, dat hij reeds uit eigen beweging varkensvleesch at. Tevens werd het naburige, steeds met Kaudipan over hoop liggende Boelang-Itam onder de Compagnie en tot de Gereformeerde Kerk gebragt en een Italiaanschen Jezuiet, die zich met enkele Siauwers daar gevestigd had, onder de beleefdste vormen genoodzaakt, zich voor altijd van daar te verwijderen. Van de noordkust van Celebes ondernam Padtbrugge den moeijelijken togt over het gebergte naar Limbotto en Gorontalo, wier vorsten de bescherming der Compagnie tegen de geweldenarijen der Ternatanen hadden ingeroepen; hoewel te dezer gelegenheid nog geen schriftelijk verdrag met beide naauw vereenigde rijken tot stand kwam, was Padtbrugge, zoo ik mij niet bedrieg, de eerste Moluksche landvoogd, die ze bezocht en dienaangaande eenige zekere kennis verkreeg.

Over zee naar Manado teruggekeerd, zorgde Padtbrugge met de hem eigen bedrijvigheid, dat de talrijke vloot, die naar Siauw bestemd was, zoo goed mogelijk van krijgsvoorraad en

leeftogt voorzien was. In eigen persoon verzelde hij de expeditie, die zonder zijne leiding en raadgevingen waarschijnlijk met schade en schande ware afgetrokken; zooals de bevelhebber der Spaansche sterkte te regt opmerkte, was hij de ziel der geheele onderneming. Toch wist Padtbrugge van het oogenblik zijner komst voor het Siauwsche strand een schijn van onzijdigheid te bewaren; van zijn schip werd geen schot op de Spanjaarden gelost, in weerwil dat hun geschut de Ternatanen duchtig bestookte. Ja toen de kleine Spaansche bezetting eindelijk voor de overmagt moest bukken, onttrok de Nederlandsche gouverneur haar en de beide paters genadig aan de wraak der Ternatanen; zelfs toonde hij zich zoo bezorgd voor zijne gasten, dat hij hen volstrekt niet in den kwaden moesson naar de Philippinen wilde laten vertrekken, maar hen eerst naar Ternate deed brengen, om daar het gunstige saizoen af te wachten. Had men toch in Manilla terstond berigt van het gebeurde op Siauw gekregen, misschien ware daar dadelijk eene krijgsmagt uitgerust, die met den van daar gunstigen moesson te Siauw kon zijn, alvorens de magt der Compagnie daar genoegzaam verzekerd was. Want al had de sultan van Ternate en geenszins de Compagnie, de Spanjaarden uit hunne sterkte verjaagd, naauwelijks was dit geschied, of Koning Amsterdam stond, zooals reeds vooraf bepaald was, het door hem veroverde Siauw aan de Compagnie af, waar Padtbrugge terstond bezetting legde en eene nieuwe vesting opригtte.

In weerwil van den kwaden moesson voer Padtbrugge nog naar het eiland Sangi, waar verschillende vroeger zeer Spaansch- en Roomschgezinde vorsten na de vermeestering van Siauw eensklaps groote genegenheid voor de Compagnie en de Gereformeerde kerk toonden. Zelfs vleide Padtbrugge zich, dat ook de Mohammedaansche Sangireezen spoedig tot het Christendom zouden overgaan, hetgeen blijkbaar door enkele Ternatanen met leede oogen werd aangezien en misschien heeft bijgedragen tot het verwekken van den opstand van 1680, toen Padtbrugge ter naauwernood aan den tegen hem door Koning Amsterdam beraamden moordaanslag ontsnapte. Op de terugreis werd Siauw nog even aangedaan, om te zien, of de Nederlandsche sterkte goed vorderde en daarna Tagoelandang, het zuidelijkste der Sangi-Eilanden, bezocht, waar Padtbrugge kerk en school inspecteerde, maar vooral niet minder naauwkeurig de wortels der uitgehaalde jonge nagelboompjes bekeek.

Den 23sten December was Padtbrugge na eene afwezigheid van vier maanden wederom in den hoofdzetel van zijn gouvernement. Gedurende de geheele reis had hij dagelijks naauwkeurig zijn wedervaren geboekt. Dit journaal, hetgeen de heer P. A. Leupe uit de archieven der Oost-Indische Compagnie heeft opgedolven en aan het Instituut ter uitgave afgestaan, ziet hier thans in zijn geheel het licht; slechts zijn van de talrijke daar ingelaschte officieele bescheiden de min belangrijke weg gelaten of alleen uittreksels daaruit opgenomen, terwijl de gewigtigste dier stukken, bepaaldelijk de eigenaardige briefwisseling van Padtbrugge met den Jesuiet Torcottti en den Spaanschen kapitein Serranos, volledig in de hierachter gevoegde bijlagen zijn uitgegeven.

Tot dusver was over deze expeditie tegen Siauw niets bekend, dan de weinige regelen, die Valentijn [1] daaraan wijdt. Deze belangrijke episode onzer vestiging in den Indischen Archipel verdient zeer de aandacht. Al kan de wijze, waarop de Compagnie eene bevriende natie uit Siauw verdrong niet gebillijkt worden, wanneer men in Padtbrugge den dienaar ziet, die een zeer dubbelzinnigen last moest ten uitvoer leggen, dan mag men hem den lof niet onthouden, dat hij met grooten ijver en veel beleid zijne moeijelijke taak ten einde bragt. Zoowel in zijn omgang met de Spanjaarden, als ook in zijne verschillende onderhandelingen met de inlandsche vorsten spreidde hij groote snedigheid en gevatheid ten toon. Er is iets eigenaardigs in, het hem zelven te hooren verhalen met zijn snaakschen trant, hoe hij rondvoer, nagelen uitroeijende en de leer der Dortsche vaderen predikende en meer door magtsvertoon dan wel door ruw geweld zijne tegenstanders noodzaakte, veelal tegen hun bepaalden wil overeenkomstig zijne wenschen te handelen. Daarom is zijn journaal hier onveranderd afgedrukt en wij hopen, dat de ouderwetsche, ja nu en dan langdradige stijl benevens de hier en daar voorkomende dorre bijzonderheden gedurende de zeereis, die in het belang van zeevaart- en aardrijkskunde niet mogten worden weggelaten, de lezers dezer *Bijdragen* niet zullen

[1] D. I. B., bl. 59, waar eenvoudig gezegd wordt, dat Koning Amsterdam in November 1677 Siauw op de Spanjaarden veroverde en dit terstond aan de Compagnie overdroeg. Eene chronologisch juiste, maar zeer diplomatieke voorstelling der zaak, die Valentijn zelf later vergeten is, want op bl. 335 beschouwt hij Koning Amsterdam als zeer ondankbaar wegens zijn afval van de Compagnie, door wier wapenen hij in 1680 eene nieuwe parel aan zijne kroon verkreeg.

afschrikken, aan dit dagboek hunne aandacht te schenken. Uit de in den vorigen jaargang geplaatste beschrijving van de zeden en gewoonten der Minahassers, hebben zij reeds kunnen opmerken, hoe naauwkeurig Padtbrugge de door hem bezochte landen en volken waarnam, waarover hij ook in dit journaal veel belangrijks mededeelt. Het noordelijke schiereiland van Celebes is voor een groot deel nog genoegzaam onbekend land; al is dit minder het geval met de Sangi-Eilanden en vooral na Reinwarts en von Rosenbergs onderzoekingen met Gorontalo en Limbotto, om nu niet te gewagen van de door Padtbrugge in dit journaal slechts ter loops besproken Minahassa, het heden wordt eerst juist gekend uit het verleden, zoodat het ook voor thans beter bekende gewesten van belang is, te kunnen nagaan, in welken toestand land en volk in vorige eeuwen verkeerden. Vooral de zoo ingewikkelde ethnographie van Noord-Celebes kan daaruit veel nut trekken. Daarom hebben wij ons gaarne de inderdaad niet geringe moeite getroost, in een aantal bij dit journaal gevoegde noten, zooveel het ons slechts mogelijk was, de ligging der door Padtbrugge vermelde, soms door verschil van schrijfwijze onkenbare, of sedert verplaatste, vernoemde of gesloopte plaatsen aan te wijzen, zijne berigten met die van Valentijn en anderen te vergelijken en de verouderde door hem gebruikte woorden te verklaren.

Om dezelfde reden achtten wij het niet ondienstig, in deze inleiding met korte trekken uiteen te zetten, waarom de in bezitneming van het betrekkelijk kleine Siauw, welks bevolking Valentijn (D. I B, bl. 58) in het begin der vorige eeuw slechts op iets meer dan drie duizend zielen schat, van zooveel belang was voor de Compagnie. Bewindhebbers hechtten dan ook in hun schrijven aan de Indische regering van 26 Juni 1680 hunne volledige goedkeuring aan dit internationaal wanbedrijf. Tevens vermeldden zij, dat daarover nog geene bezwaarschriften van Spanje waren ontvangen. Wanneer men nagaat, hoeveel voorzorgen Padtbrugge nam, om te beletten, dat het gebeurde te spoedig in Manilla bekend werd en tevens bedenkt, dat de Philippinen destijds alleen over Mexico of, zoo als het toen heette, Nieuw-Spanje met het moederland in betrekking stonden, dan kon het hof van Madrid toen bezwaarlijk weten, hoe bondgenootschappelijk de Nederlanders in het verre westen der Spaansche koloniën eene parel aan de kroon zijner Allerkatholiekste majesteit hadden ontfutseld. Ik

[illegible] niet, dat later een tal van protesten daartegen [illegible] ingeleverd, maar de gelegenheid ontbrak mij, dit nu nader te onderzoeken. Bij de groote behoefte, die Spanje in de eerste helft der zeventiende eeuw had aan de ondersteuning der toen zoo magtige Vereenigde Nederlanden, kon het bewindvoerders niet moeijelijk vallen, de diplomatische onderhandelingen te rekken, totdat het eindelijk niet meer mogelijk was, de Spanjaarden in hun bezit te herstellen. Indien [illegible] uit beslist is, zal ook de vermeestering van Siauw, evenals andere roofden der Compagnie tegen de regten harer Europesche concurrenten, wel eenvoudig door een somme gelds zijn afgekocht.

ROBIDÉ VAN DER AA.

HET JOURNAAL

VAN

PADTBRUGGE'S REIS NAAR NOORD-CELEBES EN DE NOORDEREILANDEN.

(16 AUG.—23 DEC. 1677.)

Maandag 16 *Augustus*. Des namiddags om vijf uren voer den Gouverneur met het gansche gezelschap naar boord van het fluitscheepje de Vliegende Swaen, wezende de chaloup Terlucco [1] vooraf gelast onder zeil te gaan en deszelfs reis regt aan naar de Manado te vervolgen, zonder naar andere om te zien. Op dit chaloupje was den Kapitein-laut Rheti met nog vijf man van zijn volk, daar benevens nog een sergeant, twee corporaals en zeven soldaten van de compe. van Djena, 's Konings oudste broeder [2] en dertien van ons volk, uitmakende 29 koppen. Honderd man hier en boven waren er verdeeld op twee Mindanaosche jonken. De Kapitein Djena en nog een jonger broeder des Konings [3] benevens eenig gevolg van Ternaten waren bij den Gouverneur op de Vliegende Swaen, hebbende de Princes Gammelamme, eerst met veel over en weder zendens trachten te ontschuldigen en te beletten, dat de jonge Prins Maleije [4], vermits zij zeide den bloedloop had, mogt te huis blijven en niet mede gaan, daar de jongeling nogtans met kracht en geweld trachte mede te wezen en zulks ook de meening van den Koning was geweest en daarna onder voorgeven, van zoo zulks toch 's Konings wil was, daar niet tegen te hebben, hem achterhands houdende, zoodat niet aan boord verscheen; hetwelk den Gouverneur, niet wel anders kunnende, voor ditmaal door de vingers zag, doch noodig achtte aangeteekend te worden.

[1] Terlokko of Talucco, zooals Valentijn, D. I B, bl. 12 spelt, is eigenlijk de naam van een fort op Ternate, dat ook Hollandia heette.

[2] Dezelfde, die later Prins Rotterdam genoemd wordt. Zie Valentijn, D. I B, bl. 333.

[3] Dit zal de prins Tolucco zijn, die, hoezeer een onechte zoon van Mandar Sjah na Amsterdams dood sultan van Ternate werd.

[4] Broeder van Koning Amsterdam. Valentijn, D. I B, bl. 333 en 360.

De chaloup Terlocco, Mindanaosche jonken en de vaartuigen van de Sangirezen en Tagulanders, geraakten al een goed stuk vooruit; het luchtje hoewel niet van belang, was echter genoeg om zee te kunnen kiezen en van de wal te geraken, waarop dan het anker werd geligt en onder zeil gegaan in het gezelschap van een sloep van den pachter Pieter Titesz. [1], mede gaande, staande nog een groote, die niet wel had kunnen klaar raken, te volgen, gaande als zoetelaars mede, wezende van 's Compe. wegen mede wat geholpen met 2 stuks kamerbassen, 6 musketten, 100 kogels en eenige andere kleinigheden, als in 's Konings dienst mede gaande.

De Raadspersonen en verdere vrienden, die mede aan boord gekomen waren, namen hun afscheid van den Gouverneur, die den kapitein ter hand stelde een instructie, waarnaar gedurende deszelfs afwezen zich hadden te rigten en vertrokken dus gezamentlijk op den avond weder naar land.

Des nachts geraakten een goed stuk weegs voort, doch met eene in stilte, waarop den stroom zeer hard tegen kregen, die ons zoodanig mede en terug voerde, tot omtrent 1¼ mijl van Oranges reede, onder den hoek van Tidor, de grond vast kregen en op 50 vademen stopten.

Dingsdag, 17 *Augustus*. Des middags gingen onder zeil en met een Zuidelijke wind Oost aan, peilende met zonsondergang den Zuidhoek van Tabobak Z. O. ten O½ Oost omtrent Z. en Toppers Hoedje Z. W. ten W. 1½ mijl van ons, drijvende den ganschen nacht in stilte.

Woensdag 18 *Augustus*. Dreven nog al in stilte en bevonden ons met den stroom nog al redelijk baatswaarts aangezet. De wind was Zk doch slappe koelte. Hadden Pottebakker in het W. Z. W. en de rivier van Stacqúe lamma [2] in het Z. O. ten Z., ieder 1¼ mijl van ons; zagen de chaloup van Pieter Titesz onder Pottebakker en de Mindanaosche, Sangische en Tangulansche vaartuigen daarbuiten en in zee, die hun reis vervorderden, kunnende de chaloup Terlucco niet zien, dewelke geloofden vooruit en uit ons gezigt al te zijn; 's avonds het Nk eiland van Toseko [3] Z. O. ten Z. omtrent 1½ mijl en de Noordhoek

---

[1] Bij Valentijn hoet hij Pieter Titus; hij was diaken der gemeente te Ternate en werd den 9den Juni 1677 tot ouderling benoemd.

[2] Waarschijnlijk Aquilama, plaats op de westkust van Gilolo, tegenover Makjan, waàr de Spanjaarden vroeger een fort hadden. Val. I bl. 95.

[3] Toseko op de westkust van Gilolo. Valentijn D. I B, 95.

van Makian Z. W. ten Z. 2 mijlen van ons, 's nachts de wind veranderlijk en stil.

Donderdag 19 *Augustus*. 's Morgens de wind Zuidelijk en labberkoelte; den Sergeant kommandant [1] kwam aan boord, brengende mede een brief van Paulus Harckeze den Assistent, waarin vervat stond, hoe den Koning Amsterdam ziek op Batsjan lag en alle zijn Tobaresen hem waren ontloopen. Het scheen uit een extract van het dagregister, of den koning van hartzeer ziek was geworden, doch de briefbrengers zeiden, dat Z. H. aan de mazelen lag.

Daar waren nog bij twee Maleische copia brieven van den heer Hurdt aan den Koning Allawadin van Batsjan geschreven, waarin bleek hoe de afgezondene van Batsjan naar Cerams noordkust, [2] al wederom aldaar niets hadden opgedaan, wordende de schuld meest gelegd op eene Kay Soeka, die veel spoors had gemaakt en de lieden met dreigementen afgeschrikt; de brief van den Sergeant daarnevensgaande was deze. [3]

De burgerkoopman Titesz lag hiermede met zijn chaloup en verscheen aan boord, om aan den Gouverneur rapport te doen, die hem naar Tidor met een vaatje brandewijn en zoodanige brief had gezonden als in het afgaande briefboek te Maleije te beoogen is; bragt een wedergeschenk aan den Gouverneur van wat vruchten en bescheid dat den Koning Sayfoedien, [4] zoo haast hunnen oogst zouden ingezameld hebben, zoodanigen lont naar het monster en begeerte van den Gouverneur zoude laten spinnen, zal zijn volk daar aanzetten.

Den Gouverneur schreef dit onderstaande briefje ook naar Batsjan aan den Koning van Ternate en zondt Pieter Titesz daarmede vooraf. [5]

Nadat wij alhier een beest aan land tot ververusing hadden geslagt, een os nog voor de reis en twee koetjes of vaersen voor Batsjan om aldaar aan te bieden, (wezende een bulletje te dien einde ook van Maleije medegenomen) hadden aan boord bekomen, ligtten wij ons anker en gingen met een voorvloed onder zeil.

---

[1] Van Makjan?

[2] Zie over de aanspraak der koningen van Batsjan op een deel dier kust Val. D. I B, bl. 119—123.

[3] Zie Bijlage No. 1.

[4] Zie over dezen koning van Tidor Val. D. I B, bl 106—112.

[5] Dit briefje laten wij weg; het is hoofdzakelijk eene betuiging van leedwezen wegens de ongesteldheid van den koning.

Vrijdag 20 *Augustus*. Des morgens bevonden wij ons redelijk wederom gevorderd, waar wij met zonsopgang den Zuidhoek van Kaijo [1] in het Z. Z. W. 2½ mijl van ons peilden; wat later op den dag kregen wij een kostelijk bramzeilkoeltje met een brave doorgaande wind en betogen lucht, liepen al Zuid over en des namiddags Z. Z. W. aan, peilende 's avonds met zonsondergang de mond van de Straat Batsjan in het Z. W. en half Westelijk van ons omtrent 2 mijlen. 's Nachts was het stil, doch dreven echter met de stroom de Straat in.

Zaturdag 21 *Augustus*. Des morgens omtrent 7 uren moesten door tegenwind en stroom ten anker komen op 15 vadem koraalgrond, zijnde omtrent een mijl binnen de Straat. 's Middags gingen wij met een voorvloed weder onder zeil, zetten het des avonds door de eerste engte, hebbende des nachts veranderlijke winden, de gang valt en was Z. O.

Zondag 22 *Augustus*. Des morgens bevonden wij ons voor de tweede engte, doch dreven in stilte en moesten het schip daardoor met schuit en boot boegseren; op den dag kregen wij een Westelijke wind met regen, wordende met dezelfde wind gebragt tot op de reede van Batsjan, daar des achtermiddags omtrent 4 uren op 25 vadem stekgrond ten anker kwamen, hebbende het fort Barneveld N. O. ½ O. ¼ mijl van ons.

De gouverneur had vooraf naar land en den Koning van Batsjan gezonden onze Lieutenant en tolk, in welkers gezelschap was medegegaan den Prins Rotterdam, om Z. H. deszelfs komst en dat zoo nabij was, bekend te maken; doch alzoo het regenachtig en vuil weder was en den Gouverneur den Koning wilde voorkomen, opdat in zulk een ongelegenheid geen moeite van aan boord te komen mogt doen, stapte zelve mede een wijl daaraan in de schuit, en voer naar land, alwaar de Koning, op strand zijnde, (hem) kwam ontmoeten en verwelkomen, gaande gezamenlijk naar het fort Barneveld, daar alles nog wel en in goeden stand was. Eenlijk lag het woonhuis buiten voor een goed gedeelte onder den voet, door ouderdom geheel vergaan wezende, doch wierden hier nog zes man gecommandeert, om met den Gouverneur mede te gaan, gelijk er ook vier van Makian waren medegenomen. De Koning met zijn Grooten begonnen van die bewuste volkeren op Cerams Noordkust te spreken, maar verzocht den Gouverneur, terwijl

[1] Het eiland Kajou of Kiauw.

het laat was en het voornemen had aan boord te gaan vernachten, dat Z. H. dit voor dien tijd en tot op morgen geliefde uit te stellen, als wanneer daarin Z. H. vergenoegen konde en met een goeden raadgeven, wat verder hieromtrent te doen of te laten waar, daar den Koning zeer wel mede te vreden was. Doch was den Gouverneur hem voorgekomen in het aanlanden, hij wilde zulks nu verschulden, met den Gouverneur naar boord van dezen avond te vergezelschappen, hetwelk met geen beleefdheid af te zetten was en den Gouverneur gedoogen moest, die dan in 's Konings vaartuig ging zitten, waarmede gezamenlijk aan boord kwamen, onthalende Z. H. en deszelfs Grooten naar vermogen. Den Koning wist van de weggeloopene Tobarezen van den Koning Amsterdam niet, zoodat er vertrouwd werd, dat ze wel vermist mogten geweest zijn, doch naderhand weder bij den hoop gekomen: ook had den Koning Amsterdam hier maar drie dagen stil geweest en was (het) waar, dat gemazeld had waar af zoo digt bezet was, dat er geen huid te bekennen waar: echter was hij met koorts, mazelen en al nu drie dagen verleden vertrokken, om zijne reis over Xula naar Manado nog voort te zetten. Het was al zeer laat en vrij donker, toen de Koning van Batsjan naar verscheide verwisselde redenen over en weêr onder het lossen van ons kanon van boord stak en naar land voer.

Maandag 23 *Augustus*. Des morgens kwamen den Goegoegoe, Kapitein-Laut en Kay Tchila, die als gezant naar Batavia was geweest, den morgengroet van den Koning brengen en meteen een geschenk van boomvruchten, zeggende, dat den Koning met verlangen wachte. De Gouverneur stapte met die heeren in de schuit, medenemende een vaandel, hetwelk (hij) voor den Koning van Batsjan zeer cierlijk had laten schilderen, zijnde 's Comps. wapen op geel armozijn, hebbende in deszelfs spiegel in een zon en Arabische letteren SULTHAN ALLAWADIN [1], in de vlag van achteren zon, halve maan en sterren en in de vlag van boven 's Comps. merk. Men moest dit vaandel oprollen, om het in de schuit te kunnen doen, doch nademaal nog niet ten vollen droog was, kleefde het aan den anderen en smette op sommige plaatsen, waardoor het den Koning, voordat het wat verholpen zoude zijn, niet te huis gebragt zoude worden. De Koning ontving den Gouverneur bovenmate minlijk en met

---

[1] De toenmalige vorst van Batsjan was Allawadin XI. Valent. D. I B, 119.

een groote genegenheid; had zijn voornaamste Rijksgrooten bij zich, en (het) leed niet lang, of haalde de zaak van het volk van Cerams Noordkust op het tapijt, echter met een groote bezadigtheid en bedaardheid; daar werd veel over en weder gesproken en door verscheiden, elk op zijn beurt, nu het een dan het ander te berde gebragt, hetwelk al wederlegd werd en meest hierin bestond:

De opregtheid van Haar Edelen te Batavia en genegenheid, om Z. H. aan volk te helpen, bleek genoegzaam en daaraan was niet te twijfelen, doch derzelver meening was niet anders, als die volkeren hunnen eigen vrijen wil en keus te laten, of zij vertrekken wilden of niet [1], alzoo het een zeer harde zaak zoude wezen zoo veele en wel gezeten lieden tegen wil en dank te doen opstaan, hun bezit en ouders graven te verlaten. Dit werd zeer wel begrepen, maar het waren hun eigen volkeren. Hierop werd weder als meermalen geduid, dat het regt van oorlogen en aller volken dit medebragt, dat men een land met de wapenen winnende, het volk mede won, anders was het voordeel weinig, noch ook eenig land zeker van zijne inwoonders, zoo men oude tijden te berde bragt en anders geen bewijs; want die zij nu zeiden, de hunne geweest te zijn voor een eeuw, zouden de Chinezen weder mogen zeggen voor twee eeuwen de hunne waren, en zoo wederom anderen van onze tijden tot in het oneindige, dat maar een doolhof zoude zijn; alzoo van ouds en nog de toevloeijing van verscheiden bijzondere geslachten en volkeren een gemeenebest maken, daar zij zich komen te vesten en stand kunnen houden, zoodat die volkeren nu tegenwoordig op Cerams Noordkust en in die bewuste dorpen niet hunne, maar 's Comps. onderdanen waren, en wanneer er eenige bekwamen, moesten zij zulks achten, een bijzondere weldaad van de E. Comp. te wezen en niet eenig regt van hunne kant, nademaal zij lieden zelve overwonnen volkeren voor slaven rekenen. Van hunnen kant was hieromtrent al te veel geweld, onvoorzigtigheid van sommige en baldadigheid van anderen gehandeld; het fluitje moest zoet gaan, zoo men de vogels uit het slag gaarne wilde lokken; integendeel waren de afgezondene naar derwaarts dreigende gekomen, als volle magt hebbende, willende dezelve gebieden als hunne slaven, en tegen dank doen opstaan, die op vrije voeten stonden, nie-

[1] De koning van Batsjan wilde de bewoners der Ceramsche negorijen, waarop hij aanspraak maakte, naar Batsjan overplaatsen.

mand dan God en onzen Staat onderworpen. De Ed. Heer Hurdt had een zijn gezagrottan weder ontnomen, omdat hij zeide zijn overheer den Koning van Batsjan te zijn. Hij was er tegenwoordig en bevestigde het, zulks was geen wonder, en had hem daarenboven wel strengelijk mogen straffen, dat in het land van zijn geboorte, zijn overheer durfde loochenen, noch min noch meer dan een slaaf, die of wettig in den oorlog gevangen of anderzins door koop of behoorlijke middelen gekregen, zijn lijfheer verwijten wilde dat hem verongelijkte, omdat vrij geboren of weleer een ander had toegekomen. De Koning begeerde wel zoo zeer het volk niet als wel de onderdanigheid, zij mogten op het land van Ceram verblijven, maar wanneer hij dezelve tot eenige (noemende Comp^s.) diensten van nooden had en dezelve ontbood, dat zij dan maar bij beurten mogten overkomen. Dit was almede misgetast, en uit het vorige betoog onmogelijk te wezen, alzoo onder twee oppermagten niemand Heer van een land konde zijn en een ander van het volk; dat ook geen een volk twee Heeren konden dienen; zoo en zag den Koning dan geen kans na zoo veel vergeefsche moeiten en kosten om eenige dier volkeren te bekomen, alzoo wel vermerkte daartoe ongenegen waren.

Den besten raad die den Gouverneur Z. H. konde geven was, geen vergeefsche moeiten meer, met zijn eigen volk over en weder te zenden, te doen, maar het geheel en al te laten aan de bescheidenheid en goed beleid van den Heer Hurdt, die dezelve beter konde bewegen dan iemand anders, zijnde ook beter dat na zoo veel woelen en arbeiden de streng wat geslaakt werd, alzoo de domme boeren even als het domme vee al achterwaarts willen wanneer men ze gaarne voorwaarts had, gaande best aan de hand als men er het minste werk van schijnt te maken. Evenwel dit werd Z. H. verzekerd, dat het werk vrij vermakkelen zoude, bijaldien voornemens was dezelve op het eiland Ouby en niet op Batsjan te zullen plaatsen.

Hiermede liet zich den Koning ten volle vernoegen en zeide zulks te willen doen en daarover ook naar den E. Heer Raad van Indie en Gouverneur Anth. Hurdt te schrijven; verzoekende den Gouverneur zulks mede te willen doen. Hierop zoo nam den Gouverneur zijn afscheid om te gaan middagmalen. Na den eeten kwam het Hoofd der Mardykers met nog eenige andere vergiffenis verzoeken voor een hunner bloedvrienden, wezende voorheen alhier getrouwd geweest, doch uit eenige geschepte misnoeging, buiten 's lands vertrokken, zoo dat men in tien

volle jaren van hem niet had vernomen; zijn verlatene vrouw was met kennis en toestaan van Ds. Montanus [1] weder hertrouwd; en was hij uit de Papoesche eilanden nu weder en ook met een andere vrouw tot de zijne gekeerd, doch hield zich schuil. Deed belofte zoo wanneer zijn misdaad hem mogt vergeven worden van zeven stuks bergen [2] hier digt aan Barneveld en achter 's Konings Hof landwaarts in te zullen aanwijzen, hetwelk ons, den sergeant, ja zelfs den doortrapten Chinees Mesties en loozen nagelspieder Batta [3] vreemd voorkwam, en waar door den Gouverneur te ligter op zulke voorwaarden hem zijn vrijgeleide toezeide Hij verscheen dan, viel den Gouverneur aan de voeten, bevestigde zijn zeggen en erlangde vergiffenis; te meer zijn vorige vrouw en haar tegenwoordige man almede voor hem spraken, maar met beding en vermaninge wederzijdsch, behalven de verpligting tot het aanwijzen der nagelbergen, nooit weder met elkander gemeenschap te hebben. Des namiddags kwam den Koning in 's Comps. huizing onder het fort Barneveld om den Gouverneur uitgeleide te doen, gelijk ook onder behoorlijke eerbewijzing van het kanon geschiedde, varende weder gezamenlijk naar boord, wezende den Koning gezind en voornemens een stijven dronk te doen. Met behoorlijke eerbewijzing werd Z. H. ontvangen, maar hield den Gouverneur hem weinig gezelschap, alzoo bezig was met het ontwerpen van een brief voor den E. Heer Hurdt naar Amboina; evenwel werd den Koning en deszelfs Grooten redelijkjes stijf gelaafd en onthaald, vertrekkende met een ongemeen vernoegen, onder het lossen van het kanon weder van boord en naar land, met zoodanigen brief als hier onder volgt; wezende door haastigheid vergeten de ontvangene brief op Makian van den sergeant van Batsjan daar in te sluiten, die nogtans werd aangehaald origineel daar benevens te gaan [4].

Het landluchtje was te schoon om te verleggen. Den Koning was niet zoo haast van boord of aanstonds haalde men het anker te huis en rukten er de zeilen bij, gaande W. ten Z. aan.

---

[1] Het berigt van Ds. Montanus over de Christengemeente te Laboema op Batsjan. Val. I, bl. 392.

[2] Nagelbergen, welke uitdrukking Valentijn ook bezigt bij de beschrijving van Batsjan D. I bl. 117.

[3] Zie Bijlage II.

[4] In Bijlage I, Bate.

Wordende den sergeant nogmaals op het ernstigst aanbevolen naarstig naar de bewuste en de te wijzen nagelperken te vernemen; ten welken einde den loozen deursnuffelaar Batta, de waardij van omtrent 12 rijksd. werd vereerd, zoo om hem achtervolgens voorgaande beloften van de E. Heer Hurdt en Gouverneur te beloonen als ook te meerder aan te moedigen.

Dingsdag 24 *Augustus*. Met zonnenopgang den hoek van Laboe [1] Z.Z.O. 3 mijlen van ons, de wind veranderlijk en ongestadig; 's avonds den hoek van Marigoran West omtrent 1 mijl van ons, des nachts stilte met regen.

Woensdag 25 *Augustus*. De wind Zuidelijk en bramzeilkoelte, gang West, 's middags de Westhoek van Marigorang N.O. 6 mijlen omtrent van ons.

Donderdag 26 *Augustus*. De wind uit den Z.Z.O. doorgaande koelte en betogen lucht, West ten Zuiden aan, gegiste Zuiderbreedte 1° 22'; vertiert dit etmaal 22 mijlen.

Vrijdag 27 *Augustus*. Koers N.W. ten N. met dezelfde Z.Z.O. wind, bevonden verheffing der Zuidpool 14', voortgezet 20 mijlen. Des namiddags zagen het land van Celebes in het N.W. van ons, waaijende de wind Z.Z.O. meest den ganschen nacht met korte buijen of travaden met regen.

Zaturdag 28 *Augustus*. Kregen wij de wind uit het Z.W. en W.Z.W. met bramzeilskoelte, hebbende des middags de Kaap Evenaar West omtrent 8 mijlen van ons, vindende de strekking van het land alhier heel anders dan in de kaart wordt aangehaald, alzoo dezelve met Castricomsbaai niet O. en W. maar Z.O. en N.W. zich opdeed en vertoonde.

Zondag 29 *Augustus*. Nog al Westelijke onveranderlijke wind met veel stortregenbuijen en haken of travaden, waardoor geweldig door de stroom om de N.O. gevoerd werden, hetwelk des nachts aanhoudende en

Maandag 30 *Augustus* nog niet beterde, maar even stijf in het W.Z.W. doorkoelende met een aanhoudende wind, en geen kans ziende om daar door te booren of Gorontalo en Limbotto dan met veel tijdverlies te zullen bestevenen van dezen kant, liet den Gouverneur het opduwen en de steven naar de Manado wenden; zijnde op gisteren morgen de sloep van den burger koopman Pieter Tidesz. al tijdig gekeerd, als die tegen dit weer

[1] Laboe of Laboeha is het Zuidelijke schiereiland van Batsjan, Martyoran een andere naam voor het eiland Mandioli.

en hol water niet wel boegen konde. Wij hadden des middags de gegiste Zuiderbreedte van 4', hadden 4 mijlen gezeild O.Z.O. ½ Zuidelijker, stelden en hielden de gang nu vooreerst N.W. om de wal van Celebes aan boord te krijgen.

Dingsdag 31 *Augustus* woei de wind nog al even stijf door uit den Z.Z.W.; hadden met zonsopgang de Kemas of Kimas [1] N.W. ten W. omtrent 2½ mijl van ons, gingen N.W. en daarna W. aan de Straat Banka door, daar de sloep van den koopman Pieter Tidesz. voor vonden leggen wel op 100 vademen ten anker; hij volgde ons en wij geraakten des nachts nog buiten de Straat.

Allezins vonden wij alle de kaarten zeer gebrekkelijk aan dezen oord; want van de Kaap Evenaar [2] tot Castricomsbaai, staat de strekking N.O. ten N., daar het eigenlijk O.N.O. opschiet; zijnde naar ons berigt wordt het inkomen van Castricomsbaai, omtrent twee mijlen wijd, en daar binnen wel 5 mijlen in het ronde, alwaar men voor alle winden bevrijd is, hebbende een versche en twee zoute rivieren. Van Castricomsbaai tot het Zuideinde van Lembe valt de koers N.O. ten N. die op N.O. is gecarteert; in dezelfde Straat liggen vijf eilandjes, die in geen kaarten, voor zooveel ons bekend te vinden zijn; men laat dezelve in het doorloopen, om de Noord willende, aan stuurboord leggen. Van de hoek Kemas tot de Noordwesthoek van Celebes, buiten de Straat Banka, staat W.N.W. 3 mijlen, daar het nogtans bevonden W. 7 mijlen; van daar tot de bogt van Manado strekte het Z.W. 6 mijlen, daar in de kaarten maar drie mijlen voor aangehaald staat; om welke en meer andere grover misstellingen, voornamelijk van de gansche Straat van Batsjan, den Gouverneur zeer naarstige en gedurige peilingen heeft laten doen, en daaruit een correcter kaart door den Schipper Jan van der Wal, [3] hier omtrent zeer ervaren, laten opmaken, daar alles naar deze bevinding in verbeterd wordt.

---

[1] De Kema's of Oesterbergen in het Zuiden der Minahassa, wier uitbarsting Valentijn vermeldt. D. I, bl. 64.

[2] Waarschijnlijk de Tandjang Flesko der nieuwere kaarten, die wel benoorden den Evenaar ligt, maar Padtbrugge gaf ook aan Castricomsbaai eene te lage breedte. Zie de noot op bl. 308 van het vorige deel der *Bijdragen*.

[3] Vijf jaar later belastte de heer Padtbrugge denzelfden Schipper de bocht van Tomini in kaart te brengen, welke kaart door het Instituut is uitgegeven bij von Rosenberg, *Reistogten in Gorontalo*. De kaarten, waarvan hier in het journaal gesproken wordt, zijn ongelukkig niet in de verzameling van het Rijksarchief.

Woensdag 1 *September*. Hadden wij den Noordhoek van Celebes O. ten N. een mijl stijf van ons, dreven in stilte en met den stroom om de Z.W.; 's nachts was de wind Z.O. met labber koelte, gingen Z.W. langs de wal aan.

Donderdag 2 *September*. Des voormiddags omtrent 10 uren kwamen op de reede van Manado ten anker op 50 vademen zandgrond, leggende als toen omtrent een musketschoot van de wal, hadden de reduit Z.O. van ons.

Alhier kwamen om den Gouverneur te verwelkomen den provisionele vaandrig Harman Smith en Kapitein-Laut Jeronimo d'Arras [1] aan boord, die kort daaraan hun afscheid bekwamen, en voor af weder naar land voeren; een wijl daaraan stapte den Gouverneur mede in de schuit met deszelfs gezin en liet zich mede aan wal zetten. Doch alzoo het middag was, nuttigde voor af het maal, gaande naar den eeten de reduit bezien, die in goeden stand was; blijkende hieruit hoe voordeelig allezins het metzelen boven het paalwerk is. Rondom was de vesting omheind met een dubbeld ligt paalwerk; voorzien in deszelfs diagonaal of dwars hoeklijn, met twee dwingertjes, bezet elk met twee stukjes; de kruidkelder was wel en droog, doch de deurkozijn geheel vergaan en vermolmd, werden twee anderen weder in plaats belast te maken, waar af in de buitenste onder- en binnendeur boven aan eenige luchtgaatjes zouden worden geboord.

De borstweringen waren boven veel te hoog, daar men de wielen en affuiten had moeten naar rigten, zoodat het kanon zoodanig verheven stond, dat men het niet kon stellen zonder op de affuiten te klimmen; zijnde de Gouverneur hier om voornemens, een voet hoogte daaraf van de binnenkant te laten wegnemen, hetwelk als dan vermaakt om het kanon te kunnen dempen, van buiten wel twee voeten verliezen zal, zijnde zoo als het tegenwoordig staat wel mooi, maar tot gebruik te wanschikkelijk. Hier in het rond en digt onder de redout staan veel kokos en sagueerboomen; een misslag op alle buitenposten van dit gouvernement begaan, waardoor de vestingen eer speelhuizen in het midden van eenige boomgaarden dan sterkten gelijken. Vijf stuks jonge kokosboomen digt onder de redout

[1] Deze vroeger Goegoegoe van Siauw, verliet dit eiland wegens de komst der Spanjaarden, huwde te Manado de dochter van Loloda, koning van Balaäng, maar keerde na de verovering van Siauw derwaarts terug. Val. I, 59, 69, 346.

staande werden gelast aanstonds onder de voeten te kappen, zullende zoo te met meerder worden uit den weg gedaan.

Hier zoude wel aangevoegd dienen de beschrijving van de Manado, maar alzoo den Gouverneur daaraf nog zoodanige onderrigting als wel toe vereischt niet gedaan is, wordt dit uitgesteld ter tijd en wijlen weder van de Manado naar Ternate komen te vertrekken [1].

Nadat de gelegenheid van de plaats rondom wel afgezien was en den Gouverneur voor zoo verre tamelijk vernoeging had, keerde weder naar het buitenhuis, alwaar de dorpshoofden van deze plaats de Gouverneur kwamen verwelkomen, waarmede en met het geven van eenige orders de dag aan den avond kwam.

Vrijdag 3 *September*. Des morgens ging den Gouverneur de loods bezigtigen die voor de smids, timmerlieden en houtzagers was opgerigt; liet aanstonds de smitse vervaardigen, blaasbalk stellen en de timmerlieden hunne schaafbanken maken, en verders naar het strand gegaan bezag de corps du guarde of loodsen den soldaten; zijnde aan een zijde 6 stuks bij den anderen en aan een ander kant nog 3 stuks opgeslagen, alle wel maar van eene tamelijke lengte doch ruim en breed, zoo mede aan wederzijden de beddingen; daar was plaats voor omtrent 1500 man. Ook bezag den Gouverneur het huis voor Z. H. den Koning Amsterdam vervaardigd, zijnde dat van onzen tolk dat ruim en sierlijk was; zoo mede in het wederkeeren het huis van den Predikant dat wel ruim was maar weinig gemak had; in het voorhuis als veel te groot, werden twee kamertjes tot meerder gerief geordonneert.

De Gouverneur weder te huis gekeerd, kreeg berigt als dat alhier eenige Gorontaalders en Limbotters waren, dewelke geroepen, wisten te zeggen hoe die van Paloe Golo hadden georloogt tegen den Koning van Taqwilu Sala [2], dien zij het

[1] Eerst op zijne volgende reis naar Noord-Celebes vervaardigde Padtbrugge de hier beloofde beschrijving van Manado, welke wij reeds in het vorige deel dezer *Bijdragen* plaatsten.

[2] Ook Valentijn maakt D. I bl. 74 gewag van Gola, Koning van Paloe, terwijl Ds. Montanus, aldaar bl. 395 berigt, dat Iala, Koning van Cajeli of Tabali in 1675 van Ieronimo d'Arras een prinsenvlag verkreeg. Beide rijken lagen aan de groote, diep in de Westkust van Celebes indringende baai, die op de nieuwere kaarten alleen Golf van Palos heet, maar die oudtijds zoo door Valentijn en Padtbrugge en nog heden door van der Hart (*Reize rondom het eiland Celebes*, bl. 253) Golf van Kajeli genoemd wordt). De negorij Paloe plaatst Valentijn even als de nieuweren in het binnenste gedeelte der baai; Tabali en Cajeli waren volgens hem twee

zoo bang hadden gemaakt, dat zijn land had moeten ruimen en van Kajeli naar Bala Hissan[1] wijken; zijnde gelegen een weinig bewesten Totoly[2], hetwelk in de kaart mede staat aangewezen te worden, doch met stippen als eenelijk op mondeling verhaal steunende, kunnende den Gouverneur zich nu niet verledigen om verder dan Bobada[3] te gaan, van waar overland voornemens is naar Gorontalo en Limbotto over te stappen. Deze

---

negorijen aan die baai. Melvills kaart in den *Atlas* van *Nederl. Indie* heeft een kampong Towalah even buiten den Westhoek der baai, terwijl Padtbrugge het (zie bijlage XXXIV) nabij den Oosthoek plaatst, maar Kajeli ligt volgens de kaarten van Melvill en von Derfelden aan eene rivier veel Zuidelijker op de Westkust. Het is twijfelachtig, of dit juist is, want deze geheele Noordwesthoek van Celebes is nog steeds eene *terra incognita*, waarmede zoowel de Compagnie als de latere regering van Nederlandsch-Indië weinig betrekkingen onderhield. Daar van der Hart, de eenige, die over zijn bezoek dezer baai in 1850 iets heeft uitgegeven, van Tabali volstrekt geen gewag maakt, zoude men alligt meenen, dat dit rijk niet meer bestond, wanneer het regeringsverslag over 1854 ons niet berigtte, dat toen de verdragen vernieuwd zijn met de vorsten van Palos, Toewaelie en Dongala, te zamen uitmakende het landschap Kajeli, zonder dat echter blijkt, op welke wijze die vernieuwing heeft plaats gehad. Oudtijds verstond men reeds onder Kajeli den geheelen omtrek der baai van dien naam. Uit Padtbrugges journaal ziet men, dat die streek toen als staande onder de Sultans van Ternate tot het gouvernement der Molukken gerekend werd; in 1710 werd Kajeli echter onder dat van Makassar gebragt (van der Hart bl. 262 en Blok, *Geschiedenis van Celebes*, *Tijdschr. voor Neerl. Indië* 10de jaargang bl. 63). Dongala ligt volgens van der Hart nabij de Westhoek der baai van Kajeli, het wordt in de oude bronnen niet vermeld en schijnt eerst omstreeks het begin dezer eeuw door Boegineezen of Mandaneezen gesticht te zijn.

[1] Balaissan, dat geheel van de nieuwere kaarten verdwenen is, lag volgens Valentijn I, 73 tusschen Dondo en Kajeli nabij den Duivelshoek en een binnenwater of golf, waarschijnlijk die bij Kaap Temoel of Samsa der kaart van Melvill en dus bezuiden Dampelas, hetgeen overeenkomt met de opgave van Padtbrugge in zijn schrijven aan de Indische regering (bijlage XXXIV hierachter) Padtbrugge, die dit deel van Celebes niet bezocht en zijne opgaven van de inlanders ontving, zooals zij langs de kust varende de verschillende plaatsen aandeden, scheen toen nog niet te weten, dat bij Kaap Dondo de Noordkust van Celebes eindigt en dat de verder opgegeven plaatsen reeds op de Westkust lagen. Toen in 1822 het fregat Melampus onder den kapitein ter zee de Man de zeeroovers van Tontoli tuchtigde, vlugtten deze naar Balaissang, welke plaats kort daarna eveneens verbrand werd. (Mr. P. Mijer) *Kronijk van Ned. Indië Tijdschr. voor Neerl. Indië* 4de jaarg. D. I bl. 184.

[2] Bij Valent. D I bl. 72 vindt men reeds de juistere spelling Tontoli.

[3] Elders in dit journaal noemt Padtbrugge deze plaats Bobading. Het is zeker het Bobane van Valentijn I, 72 en moet zooals wij later aantoonen, in de baai van Kwandang gezocht worden.

Gorontaalders bevestigden mede als dat hunne vaartuigen en hoopen [1] klaar waren om te gaan daar het Gouverneur geliefde. Zij hadden twee nieuwe vaartuigen herwaarts aangebragt om te verkoopen, zijnde dit alhier hunne jaarlijksche nering en gewoonte; den Gouverneur om hun vooraf naar Gorontalo en Limbotto te kunnen verzenden, kocht hun dezelve voor de waarde van 36 rijksd. in lijnwaden en voor rekening van den Koning Amsterdam af, om op dezen togt te worden gebruikt; alzoo het wel meest aan vaartuigen schijnt te zullen gebreken tot overvoer der hulpbenden, te meer de fluit Helena [2] nog niet vernomen is en kwalijk te weten of de reis wel krijgen mogt, hetwelk echter verhoopt wordt of moest voorz. fluit eenig ongeval zijn overgekomen, dat God verhoede.

Om te beletten dat de verwijdering en haat tusschen Taywila en Paloe niet verder mogt loopen, en op dat zich Jala, Koning Taywila of Kajeli mede met de bondgenooten vervoegden, als zijnde eene merkelijke beleedigde partij, door de moord aan zijn volk gepleegd [3], schreef de Gouverneur aan dien vorst als ook aan de regering van Paloe de onderstaande brieven, en op dat te zekerder besteld zouden worden aan den voortvlugtigen Koning van Taywila werd er nog eenen aan den Koning van Bwool gezonden; waarmede en de chaloup Terlucco benevens vier soldaten ook vertrokken. Een schoolmeester alhier niet meer dan twee rijksd. ter maand winnende en van wien de Eerw. Ds. Caheyng goede getuigenis gaf, werd op zijn verzoek en bij request drie rijksd. toegevoegd; een ander zeer bekwaam persoon mede door zijn Eerw. voorgesteld en die dus lange dienst zonder belooning had gedaan in hoop van bevordering, werd mits goede bekwaamheid mede schoolmeester, met een belooning van twee rijksd. ter maand, gemaakt.

Zaturdag 4 *September*. Des voormiddags kwamen eenige dorpshoofden, als van Aris, Klabat en Manado Bantik, dewelke nadat ze ruimtjes met arak waren gelaefd, onder andere redenen zich gratig betoonden, om die van Datan, Tonsahan en Poeloe-

[1] Troepen, afdeelingen soldaten.

[2] Dit schip kwam eerst in het begin van November te Manado, zie bijlage XXVII.

[3] Op een door den koning van Siauw uitgezonden strooptogt waren zes man van Tarbak gesneuveld, zooals blijkt uit Padtbrugges brief aan den Koning van Tawali. Dezen en de anderen aan den Koning van Palos, aan Dompy Goegoegoe van Boewal en aan den Koning van Tontala, die tot den togt tegen Siauw worden opgeroepen laten wij hier weg.

saccan [1] weder op het lijf te vallen, om reden dat ze hunne Sala niet voldeden, hetwelk ook als onredelijk van ons niet kan worden toegestaan, zijnde niet met vergoeding van eenige kleinigheden van geringe waarde af te doen, gelijk Haar Edelheden voorheen vermeenden, maar met het afgrijsselijkste offer der allerwreedste volkeren, met het slagten namelijk van een oude vrouw, welke wijze van doen bij hun gebruikelijk, omstandig in de beschrijving van de Manado zal worden aangehaald; te meer omdat deze gruwel na zoo lange jaren bezits der Spanjaarden, nog niet is geweerd geworden.

Na eenige voorslagen aan deze Hoofden waren gedaan, om een partij balken te mogen bekomen en of alhier geen genoegzame kwantiteit rottan en tot een billijken prijs te bekomen zoude zijn, namen zij zonder antwoord noch op het een noch op het ander te geven, hun afscheid, met ontschuldiging dat zoo haast alle de andere Hoofden mede zouden zijn afgekomen, daarover gezamelijk zouden beraadslagen, waarmede hun afscheid dan ook namen en vertrokken.

Des achtermiddags kwamen de nog ontbrekende Hoofden mede af, uitgezonderd die van Datan, Tonsahan en Poeloesaccan, dewelke dan ook met een dronk onthaalden, terwijl alle de anderen werden geroepen en bijeen kwamen. Hun werd hetzelfde voorstel gedaan daarop zij zeiden zich te zullen beraden en op morgen den Gouverneur of ja of neen te antwoorden. Deze wijze van doen schijnt wat vreemd en barsch, en zoude men mogen oordeelen dat het uit te weinig ontzag en genegenheid tot de Comp. sproot; doch het tegendeel is niet alleen waarschijnlijker maar zeker dat zij een ongemeene genegenheid tot de Comp. hebben, maar is deze manier van hun een boersche opregtheid, daar in den Gouverneur hen niet begeerde te hinderen noch gehinderd hebben, maar te voeden om dat er met zagtzinnigheid meer van hen te verwachten is als anders. Nadat deze vertrokken

---

[1] Deze drie distrikten, bij Valentijn I bl. 63, 346, 396. Datahan, Tonsaban of Saban en Saccan en thans gewoonlijk Ratahan Tonsawang en Ponosakan genoemd, vormen met het ook reeds bij Valentijn, voorkomende Passang, de afdeeling Belang. Opmerking verdient, dat de in deze distrikten gesproken talen, even als die der Bantikkers geheel verschillen van de taal der overige bevolking van de Minahassa. De bevolking van Ponosakan of Belang is verwant aan die van Bolaång Mongondauw, terwijl die van Ratahan en Passang vroeger het eiland Bentenang bewoonde, *Tijdschr. N. I.* 1856 II bl. 34 en 80 en Graafland bl. 9, 198.

waren werd den Kapitein-Laut Jeronimo d'Arras om aangemoedigt te worden en met eene wat meerder aanzien te bekomen begiftigd met:

2 paar Bethilles [1] blaauwe
1 Suratse deken
1 paar katoenen kousen
1 Coddebex hoed [2]
1 roode Moeris [3]
4 Ellen roode sergie.

Zondag 5 *September*. Des morgens kreeg den Gouverneur berigt hoe de op gisteren verscheenen Alphoerezen dezen nacht besloten hadden geen balken te zullen geven, zijnde daar tegenwoordig geweest den gewonen tolk dezer bezetting, den welken alzoo den Gouverneur vrij wat heerschende en grootsch bevondt, als die bij de Spanjaarden opgebragt den sleur van prestinge vrij wel heeft ingezogen [4], zondt den Gouverneur derwaarts naar deze dorpshoofden onzen tolk Hendrik, om in den minne zulks van hun te verzoeken, met bijzondere last hun te verzekeren dat het niet zonder betaling begeerden; die ook nog voor het aangaan van den Godsdienst met bescheid terug kwam, dat hij hun nu daartoe niet ongenegen had gevonden en des namiddags bescheid zouden brengen.

De voormiddag werd in aandacht en het plegen van onzen waardigen Godsdienst doorgebragt; des namiddags werd de parade gedaan met twaalf gelederen, wordende de troep van den plaatselijke Luitenant opgevoerd en in het sluiten van het rinket met drie algemeene lossinge der musketten geeindigd, dat in deze Inlanders een groote verwondering en opmerking veroorzaakte, als die zulks nooit voorheen gezien hadden. Onder dezen hoop hadden wij alles gevoegt wat maar bij een schrapen konden, zoodat den plaatselijken schoolmeester Joannes Cocq, daar onder almede te pas kwam, die nu twee dagen na den anderen gelast

---

[1] Een Indische stof die op de kust van Coromandel werd ingekocht en waarvan de mannen hoofddoeken of tulbanden, de vrouwen baatjes of halve hemdjes droegen. Valent. *Beschr. van Chorom.*, bl. 54. In Deel I bl. 18 vindt men de afbeelding eener mistice vrouw, met zulk baatje gekleed, hetgeen onze schoonen thans *blouse* noemen.

[2] Een soort van vilten hoeden, dus geheeten naar de Normandysche stad Caudebei aan de Seine.

[3] Ook een stof uit Coromandel.

[4] Ook Valentijn klaagt D. I bl. 63 over den invloed der eerste tolken in de Minahassa.

geweest zijnde aan boord te gaan, te vroom bij den dronk aan land was gebleven, hetwelk hem voor deze maal van den Gouverneur vergeven werdt.

De Gouverneur was voornemens de dorpshoofden in de kerk te gaan spreken, maar vond er zeer afkeerig, en na hun zeggen niet vermogens om in een Christen kerk te gaan, veel min dat ze Christenen zouden wezen, na het hoog opgeven van voorheen. Zij zaten dan allen voor de kerk op straat neder, alwaar den Gouverneur het verzoek van 40 stuks balken vernieuwde, daar zij niets tegen hadden, te meer er vier stukken Guineesch lijwaat bij hun neder gelegd werden, die zij aannamen en met eenen hun afscheid van den Gouverneur; die, na eenig gegevene last en orders aan den sergeant kommandant, des avonds mede naar boord van het fluitscheepje de Vliegende Swaan ging, om daarmede naar Kaudipan te zeilen; staande drie corra-corra's van Menado tot gezelschap te volgen, benevens den Kapitein-Laut en de Goegoegoe. Omtrent 9 uren werd het anker geligt, hebbende een Zuidoostelijk labberkoeltje, waarmede West-zuid-west langs de wal schoven.

Maandag 6 September hadden met zonsopgang de Oosthoek van Amoera Z. W. naar gissing 2½ mijl van ons, wezende de wind Zuidelijk met een labberkoeltje, draaijende op den dag naar het Oosten, de gang was W. Z. W. en W. aan langs de wal; peilden met zonsondergang een hoek af en aan van ons in het Z. ten O. ongeveer 2 mijlen, dewelke (naar het fluitje) den naam Swaantjes-hoek [1] gaven; s'nachts een labberluchtje en tamelijken voortgang.

Dingsdag 7 September. Met den dageraad bevonden wij ons voor de rivier van Boelang, [2] ongeveer 2 mijlen buiten den wal, hebbende een Zuidelijke wind waarmede al West aangingen, 's avonds peilden den vlakken hoek Z. ten W. 4 mijlen van ons, dreven in stilte en zagen een chaloup in het Z. W. dat met den steven naar ons toelag. Zoo als des nachts een klein en voordeelig luchtje kregen, lieten het op den wal en dezen chaloup aanzetten, om het te verkennen, maar misten en konden het niet meer in het gezigt krijgen; gisten dat het onder

---

[1] Misschien Tandjong Nonapar.

[2] De Panag, zie over de vroegere ligging der hoofdnegorij Bolaäng de belangrijke reis der zendelingen Wilken en Schwarz naar Bolaång-Mongondouw in 1866. *Meded. Ned. Zendelingsg.* XI bl. 6.

de wal schuilden, zoo dat den Gouverneur den Schipper met de gewapende schuit digt langs de wal liet roeijen om het te mogen verspreken, en zoo bijaldien het Siauwers waren, de Hoofden aan de fluit te brengen en het vaartuig te verzekeren, doch kwam onverrigter zake, naar ruim twee uren roeijens wederom, zonder iets gevonden te hebben.

Woensdag 8 *September* een labberkoeltje uit de Zuidelijke hand, peilden in het opgaan van de zon den hoek van Boelang Zuiden omtrent ½ mijl en den hoek van Kaudipan, genaamd Bato Bory W. ten Z. 4½ mijlen van ons. Gingen regt West aan en over de diepte van 30 tot 14 vademen zandige stek; des namiddags kwam ons uit den wal opzeilen en nascheppen een vaartuigje, zijnde van den Koning van Kaudipan Binankal [1] die met bemande corra-corra's naar de vergaderplaats de Manado schepten en ons al voorbij was. De gilalo [2] werd aanstonds weder afgevaardigt om den Koning te waarschuwen, dat zoude gelieven weder te keren, te meer, zoo na nog aan Kaudipan waren. Na deze pas vertrokken waren, kwam er weder een ander boord, van den Pater Torcotti [3] gezonden, om te vernemen wat schip het was dat er kwam, en wat sloep het mogt zijn geweest dat vooruit gezien werd, zijnde Terlucco, dat ons op gisteren verbijsterd had, mits het met de steven naar ons toelag en een getaande fok had, die men niet wist bij de sloep te wezen; na deze zoo veel berigt waren als ze van nooden hadden staken zij weder af en naar land.

Onder en tusschen kwamen wij ter reede, naar onze meening voor Kaudipan, liggende voor Boelang-Itam's rivier. De Koning Binankal was ons haastig bij en werd aan boord met behoorlijke eerbewijzen ontvangen; weinig daaraan kwam zijn Hoekom en Singhadje met de andere corra-corra's mede.

Hij was uitermate van vreugde opgetogen, ja! verrukt, roepende op ieder kanonschot, schiet, schiet, dat de Boelang-Itanders sidderen en beven; zelfs toen de gelaste schoten al gedaan waren. Hij werd tot bedaren gebragt, met aanwijzing dat zulk een schieten weinig schade deed en gansch geen hinder toebragt: zijnde onze gewoonte niet, als die het buskruid voor betere ge-

[1] Zie over dezen Koning Martinus Binankal en zijne geschillen met Lingkakoa, Koningin van het naburige Bolang-Itam, Valent. I bl. 70.

[2] Gilala's zijn volgens Valent. I bl. 22 een soort van kleine galeijen op Ternate in gebruik.

[3] Zie over dezen geleerden Iezuiet Carlo Torcotti, en zijne verrigtingen in Siauw en Balang-Itam. Valent. I bl. 59, 70 en 398.

legenheid en onze vijanden bewaarden. Hij voer voort: zijne verlossers, zijn beschermn God was nu gekomen, daarvan den Spaanschen paap zoo veel gezwetst en gesnorkt had, dat hem maar woorden werden verkocht, dat ze onmagtig waren, hem niet helpen konden noch zouden, maar na hunne gewoonlijke manier van liegen en bedriegen, hem maar van zijn nut en verzekerdheid afhielden, hetwelk met de komst van den Siauwschen Koning hem goed en bloed zoude kosten en alsdan met schade en schande eerst wijs worden., wat zotter keur hij gedaan had, enz.; doch al deze schimp en smaad trof hem zoo zeer niet als het schaken, wegvoeren en misbruiken van zijn dochter door den Koning van Siauw hetwelk hij nooit verzetten konde, te meer na zooveel verzoeks en aangewende bemiddeling door de E. Compe. zoo onteerd, als geschonden als zij dan wezen mogt, haar nooit heeft kunnen weder bekomen.

Na veele uitsporige redenen op dit voorwerp werd de ontschuldige gedaan van het lang achterblijven van 's Comps. hulp, in het bevorderen van een zoo heilig werk, als was zijn voornemen, om te gelijk met alle zijne onderdanen de Christelijke ware Godsdienst te aanvaarden. De oorzaak was het afsterven van zooveel gezaghebbers van de E. Compe. en derzelver leeraars aan den anderen; nu bragt er den Gouverneur een mede, [1] benevens een welervaren Europeesche meester, die vooreerst de taal zoude leeren, en om hem niet verlegen te laten hadden wij nog mede gebragt, een tamelijk welervaren inlandsche meester, hetwelk hun zeer verblijdde, zeggende nu reeds met alle de zijnen genoegzaam Christenen te zijn, alzoo zij nu al varkens aten; vermeenende die goede lieden, dat zulks al genoeg was, doch onderrigtte den Gouverneur en de Eerw. predikant Caheyng hun anders en nader. Het was onze wijze van doen, niet zoo ligt over zoo een zware zaak te loopen, waaraan des menschen eeuwig wel of kwalijkvaren en de zaligheid hing. De Castiliaansche beelden en diensvolgens afgodendienst luisterde zoo naauw niet, en daarom liepen zij er te ligter over; onze godsdienst bestond in het kennen van den eenigen waren God en het onderscheiden van de drie personen in een wezen, waar af den Zoon uitgaande

---

[1] Namelijk den predikant Zacharias Caheing, die Padtbrugge op dezen togt verzelde. Reeds in 1676 had Binankal Ds. Gualtherus Peregrinus, die toen Manado en de Sangi-eilanden bezocht, zijn verlangen te kennen gegeven, Christen te worden. Valent. I bl. 405.

en het woord van den Vader, [1] in den vleesche was verschenen, om te zijn middelaar tusschen God en mensch; die moest gekend worden en beleden, eer men tot den doop kwam. Makende de Eerwaarde Ds. Caheyng hier in wat te veel zwarigheid, al wat te stijf staande op het van buiten weten en na de woorden de voornaamste hoofdstukken onzer godsdienst te leren; Ds Montanus [2] zal: nagevende dat hierover wat te ligt geloopen had, waardoor men op de Manado wel naam Christenen en inderdaad geen Christenen vond.

Dit verschrikte den Koning Binankal, en verzette hem zoo zeer, als zijnde een oud man en niet bekwaam om iets van buiten te leren, waardoor de Gouverneur vrezende dat uit deze schroom en al te naauwgezet geweten van Ds. Caheijng, de lieden geheel en al mogten worden afgeschrikt en wanhoopig gemaakt, genoodzaakt werd, voor zijn Eerw. zelve een weinig te prediken: die den Apostel Petrus die eerlijke predikatien hadden hooren doen, waren verslagen in haar harten, vragende: „wat zullen wij doen mannen broeders?” Hier was ook een groote menigte en ver over de duizend zielen, die hetzelfde vroegen en naar bekeering verlangden en snakten. Mannen, vrouwen, kinderen, oud en jong; de jongen beloofden zij alle ter school te doen gaan, en in de Christelijke godsdienst te laten onderrigten; uit deze spruiten moest men den aanwas verwachten en naderhand de vruchten. In de eerste kerk had men die gewoonte te regt waargenomen en naar dat voorbeeld diende men zich omtrent deze lieden van geringe kennis, mede te schikken en te rigten. Het voornaamste, rakende den waren God, het onderscheid der personen, den middelaar en zegels des verbonds, konden de oude lieden beknoptelijk door gemeenzame redenen te verstaan worden gegeven, en daarop den doop met hunnen huisgezinnen; wordende onder de geloovige ouders getrokken derzelver kinderen voor zes of zeven jaren, daar zoo groote zwarigheid, ja ligt minder in te maken waar, dan van kinderen die uit enkel geheugen en van buiten, eenige stukken des geloofs wisten te

[1] Het is waarlijk niet te verwonderen, dat Binankal het ingewikkelde leerstuk der *processie Spiritus Sancti* niet begreep. Uit het vervolg ziet men, dat de Gouverneur Padtbrugge ruim zoo goed inzigt had over den zendelingsarbeid onder de heidenen als de predikant Caheyng.

[2] Jacobus Montanus bezocht in 1675 Manado en de Sangi-Eilanden, zijn uitvoerig berigt over deze kerkvisitatie heeft Valentijn, even als dat van Peregrinus een jaar later geheel in zijn werk opgenomen.

uiten; hetwelk toch in ouder en meeder jaren meestal zonder oordeel geschiedde, wanneer zij de zaken verstonden was er aan de woorden weinig gelegen. Dit alles begreep zijn Eerw. zeer wel en zoude ook zoo veel toegeven als eenigzins van zijn gemoed konde krijgen, daartoe God Almagtig zijnen zegen gelieve te verleenen.

Den ouden Koning Binankal werd dan verzekerd, dat men zijn memorie niet zoude beslommeren met iets van buiten te leeren, maar dat de Eerw. Predikant zoude trachten met gemeenzame redenen zijn Hoogheid den voornaamste grond onzer godsdienst in te scherpen, tot bekwamelijk Christus en zijne Heilige gemeente, door het verbondzegel des H. doops zoude mogen worden ingelijft. Op welke verzekering wederom goeden moed schepte en vrij geruster als te voren verzocht om te mogen naar land våren, om naar het scheen eenige toestel tot het ontvangen van den Gouverneur te bereiden; daar werden weder 5 kanonschoten ter zijner eere in het afsteken van boord gedaan.

Donderdag 9e September. Met den dag kwamen aan boord onze voor heenen van de Manado afgezondene Gorantaalders, zijnde dus lang onderweg geweest. Zij kregen last aanstonds maar voort te scheppen en geen tijd te verzuimen, gelijk ook geschiedde.

De Koning van Kaudipan kwam weder aan boord, wordende als voorheen met het kanon verwelkomt. Z. H. verzocht dat wij met de fluit wat nader en voor zijn stroom wilden komen, zullende den Gouverneur ook aan land verwachten, die des namiddags beloofde te komen. De Koning Binankal verzocht dat zelve (hij) den Gouverneur mogt komen afhalen en naar land vergezelschappen, hetwelk op het allerheuscht werd ontschuldigd. De Gouverneur liet zich ook van den stand, gelegenheid en gemoederen der Boelang-Itanders onderrigten, of er geen kans zoude zijn om ze door zachte en bedekte middelen van daar af te lokken en tot Kaudipan te doen overkomen; in de redenen met voordacht mengende, hoop en vrees, dat zij nu toch Christenen zijnde en meest alle vermaagschapt met de zijne, wel mogten en dienden gewaarschuwd te worden wat al jammers en ellende hun boven het hoofd hing; de Comp. had regtvaardige oorzaken om hun te straffen over de kleinachting en smaad hunne vlag bewezén en aangedaan, in het moorden van zes man, door Intji Mannes [1], van den Koning van Taijwila, onaangezien 's Comps. vlag voerden.

[1] Echtgenoot der vorstin van Balang-Itam. Zie hierachter.

Doch alzoo dezen Siauwschen oorlog zich geheel en al den Ternataanschen Koning had aangetrokken en voornemens was in Boelang-Itan een begin te maken, kon ieder zijne vrienden waarschuwen in tijds hunne toevlugt tot de E. Compe te nemen, hetwelk den Gouverneur uit een Christelijke mededoogendheid hun gaarnè toestond; zullende anderzins en in korten allen te vuur en te zwaard worden vervolgd, hetzij door de Ternatanen, die er reeds verlof toe hadden of die van Taywila, die het mede niet konde geweigerd worden, een wederwrake van zoo schendig een moord aan de hunne gepleegd. Dit werd in het algemeen gezegd, doch alzoo den Koning Binankal teeken gaf, van allen die er tegenwoordig waren niet te kunnen vertrouwen, ging den Gouverneur met Z. H. alleen; hield hem voor, de eer en het voordeel dat er voor hem te behalen wàs; hij zoude bedektelijk de gemoederen laten ondertasten of niet liever genegen zouden zijn, weder een dorp te maken van het gesplitste Kaudipan, dat nu in drieën verdeeld was. Dit behaagde den Koning zeer wel en nam het aan op de gevoeglijkste wijze te bewerken, nemende met eenen zijn afscheid en voer onder behoorlijke eereschoten weder naar land.

Hieraàn zullen wij hechten hetgeen van des Konings Binankals zaken hebben verstaan en hoe van Kaudipan twee deelen zijn afgescheurd en gescheiden geworden.

De vader van den tegenwoordigen Koning van Boelang, wezende toen mede Koning van Manado en Loloda genaamd, had het dorp Bouton [1] in de landen van Gorontalo gelegen, zich door wapens onderdanig en cijnsbaar gemaakt, toen hij aanspande met den Koning van Siauw, om het rijk van Kaudipan, dat hun te magtig was, tegelijk aan te tasten, gelijk ook geschiedde en door hun verheerd werd, wordende den broeder en moeder van dezen tegenwoordigen Koning Binankal gevankelijk weggevoerd. Dit rijk bestond in Dauw en Boelang-Itan; in het deelen der landen viel Dauw den Manadoschen en Boelang-Itan den Siauwschen Koning te beurt. De meeste inwoonders ontvlugte het en weken in Bwool alwaar Binankal en deszelfs geslacht hunne meeste erfgoederen hadden, zijnde afkomstig van Bwool. In Boelang-Itan, hetwelk den Siauwer was te beurt gevallen was

[1] Het dorp Boento aan de rivier van dien naam zes mijlen bewesten Gorontalo. Valent. I bl. 78, 396. Op de nieuwere kaarten komt het niet voor, maar van der Hart bl. 225 vermeldt het nog onder den naam Boenta als de plaats waar uit Gorontalo de noodige sago verkrijgt.

geen manlijk oor meer van Koninklijke afkomst, maar eene vrouw, nu nog tegenwoordig Koningin van Boelang-Itan, Sinkakoa genaamd [1]. Mauw Bejllingh, broeder van Binankal werd zoo wel van den Koning Loloda als den Siauwer weder gesteld over Kaudipan, wordende er een huwelijk bewerkt tusschen hem en de Prinses Sinkakoa, waardoor Dauw en Boelang-Itan weder aan een gehegt werden, doch duurde niet lang of dit huwelijk was gescheiden, alzoo Sinkakoa van een trotschen en opgeblazen aard, daarbij stout en in alles een mannin was; daar Mauw Bejllingh integendeel slap, zoetsappig en meer een wijf dan man geleek. Hij bleef Koning van Dauw en zij Koningin van Boelang-Itan, zonder dat den een den anderen eenigen overlast deed of dat zich den Manadosche of Siauwsche Koning daarmede bemoeide. Omtrent twintig huisgezinnen alleen zonderden zich af en gingen tusschen beide op hun zelven wonen [2] zijnde meest inwoonders van Dauw, die almede in ruste ongemoeid werden gelaten.

Mauw Bejlingh overleed, latende een zoontje na die nu op de Menado is, [3] zoomede deszelfs moeder en trouwde Sinkakoa toen met Intji Mannes. Binankal met het overlijden van zijn broeder gelegenheid hebbende kwam met ettelijke vlugtelingen in Dauw en werd voor hunnen Koning erkend. Den Manadosche Koning had met zijn eigen volk zoo veel te doen dat dit of niet kon of niet wilde beletten; den Siauwschen Koning dit bemerkende leidde alle listen en lagen aan, zoo met zoetigheid als met hardigheid, met beloften en bedreigingen, om Binankal aan zijn snoer te krijgen en dus Kaudipan weder aan een te splitsen en alzoo het geheel aan zich te trekken, doch vergeefsch want den Makassaarschen Koning . . . . . . verschijnende en Binankal zich niet bestendig [4] vindende, ging den Makassaarschen Koning met zijn Grooten vinden en onderwierp zich deszelfs bescherming, doende volle teekenen van onderdanigheid op hunne wijze.

Nadat nu de Makassaren door 's Compe. wapenen weder waren ten onder gebragt, heeft den Koning van Siauw, met behulp der Castilianen meer als voorheenen beginnen te woelen, zijnde met magt gekomen en hebben een geschrift opgesteld in de

[1] Valentijn noemt deze vorstin Lingka-koa. D. I bl. 70.

[2] Op den heuvel Laga tusschen Dauw en Bolang-Itam. Valentijn t. a. p.

[3] Naam niet ingevuld maar is ongetwijfeld de door van Dam en Speelman overwonnen Hassan oddin.

[4] Niet tegen diens magt bestand.

Spaansche taal, hetwelk zij hem deden onderteekenen, wezende naar hun zeggen, eenelijk eene verklaring, dat met Siauw altijd in vrede en vriendschap leven wilden, hetwelk ook begeerde dat hij bezweren zoude, hetwelk hij weigerde, om redenen dat die taal niet verstond, gelijk ook in hetzelfde origineel geschrift staat aangehaald en de waarheid van dit zijn zeggen bevestigt.

Den Gouverneur voer des namiddags omtrent 2 uren naar land, ontmoetende den Koning onderwegen met zijn twee corra-corra's en een gilalo, die met schieten en gejuich hunne vreugde en eerbewijzing betuigden. Op strand stond veel volks, wezende onder de boomen eenige zetels van bamboezen toegerigt, om onder de schaduw wat te rusten. Onderwijl liet den Koning zijn corra-corra op de wal en in het bosch halen en zondt den Gouverneur de schuit heenen, den Schipper te waarschuwen met de fluit nader en voor de Zoute rivier te komen; dus wordt de stroom van Dauw genoemd, omdat men al wat hoog opvaren moet eer men versch water heeft; zijnde bij hoog water nog verre boven het dorp, zout, doch met laag water bij hetzelve heel versch. Dit dorp vonden wij omtrent een ¼ mijl te lande waard en in een laag lari [1] bosch, zoodat alle de voorgrond met den vloed onderloopt; waarom alsmede om de kaymans of krokodillen alle de huizen op staken staan. In het inkomen liet de Koning den Gouverneur ontmoeten met een wapenoefening van eenige wel afgerigte, die te gelijk al drillende met hunne werpspiezen, even als zij gewoon zijn op hunne vijanden los te gaan, tot rakende aan den Gouverneur naderden en aldus met een schielijke heuschheid afbraken, voor welke beleefdheid den Koning bedankt werd.

's Konings huis was niet aanzienlijker dan de anderen maar wel wat ruimer, alzoo het met een voor de vergaderplaats verstrekt. Wij zagen er weinig huisraad maar veel vischnetten en verwonderde ons dat hier alom zeer veel varkens werden aangeteeld, die alle boven en in de kamers bij de menschen in- en uitloopen, ook onder de menschen slapen; zijnde alles zeer reinelijk, zoodat hier alleen het spreekwoord, (van zoo vuil als een varken) niet geld. Het gansche huis is met zwalpjes [2] bevloerd, zoo dat alle de vuiligheid van boven en neder valt. Uit dit

---

[1] De djoekoet lari-lari (*Spinifex squarrosus*) een veel langs de Indische kusten groeijend struikgewas.

[2] Latten, dwarsribben. Het woord is eigenlijk een zeeterm.

ruim aanteelen en gemeenzame omgang met varkens kan men gissen hoe goede Mohammedanen zij geweest zijn.

Hier vergaderde de gansche menigte, immers de aanzienlijkste dezer plaats, waaruit de Gouverneur oorzaak nam, hun te verstendigen de redenen zijner komst: hoe ons zeer leed was, dat hun dus lang ongetroost en in benauwdheid hadden moeten laten; de wil en de genegenheid van Haar Ed. te Batavia en was wel goed, maar het scheen de wil van God niet geweest te zijn, wezende meest alle die het gebied in de Molukken hadden, overleden. De Gouverneur was nu hier tegenwoordig en verzocht te weten of het hun aller meening en begeerte was onze godsdienst te aanvaarden? waarop de geheele menigte ja! zeide. Hierop nam den Gouverneur een hoed met een zilver vergulde hoedband en zette die den Koning Binankal op het hoofd, wenschende in zoo een goed en heilig begin, zijn hoogheid den zegen des allerhoogsten toe; dit werd hem tot nu een teeken van de E. Comp. gegeven en het verdere moest nu God Almagtig door zijne genade bewerken, in het welke de Eerw. Predikant niet missen zoude, zijn pligt waar te nemen; die ook met een beknopte aanspraak zulks den Koning in het bijzonder allen in het gemeen beloofde.

De Koning werd boven de hoed nog beschonken met:

Aan den Koning:

4 ellen roode sergie,
1 zwarten hoed,
1 Suratsen deken,
1 ps. roode Moeri,

Aan den Goegoegoe:

2 parkallen, [1]

Aan den Kapitein-Laut.

1 ps. parkal.

Na een weinig zittens en verwisseling van redenen over en weder, stond den Koning en den Gouverneur op en gingen de nieuwe gemaakte kerk en het woonhuis bezien, dat wel maar van hout en bamboes was, maar vrij netter en zindelijker dan op de Manado; waar in de Gouverneur een groot genoegen schepte en den Koning ook zeer aangenaam was. Pas in het huis van den Koning wedergekeerd, kwamen er afgezondenen

---

[1] Ook dit is een stof, die uit Coromandel werd aangevoerd, Val. V, St. 1 bl. 14.

van den vader Caroli Torcotti, die met een gilalo aan boord van het Swaantje geweest hebbende, en den Gouverneur niet vindende, aan den mond van deze rivier was gekomen om aldaar den Gouverneur in te wachten. Na genomen afscheid van den Koning voer den Gouverneur de stroom af en vond aldaar den Pater, die hem zeer beleefdelijk op het strand kwam begroeten. Den Gouverneur betoonde leedwezen van dat den vader zoo vergeefsch was aan boord geweest, verzoekende het te willen hervatten, hetwelk ook bereidwillig aanvaarde; en alzoo onze schuit nog een goed stuk van de wal was en des Paters gilalo vaardig, stapten daarin gezamenlijk en voeren naar boord van de Swaan.

Den Gouverneur was verhaalt, hoe den Priester misnoegd was geweest, dat aan boord komende en de zijne klakkebussende, aldaar niet weder geschoten was. Zoo haast dan overgekomen en in het schip verwelkomt was, deed den Gouverneur dusdanige ontschuldiging: dat zijn rijk van deze wereld niet zijnde daarom ook nalieten met ijdele eer zijn Eerw. te begroeten, anderzins zoude hem hebben verwelkomt met het lossen van het kanon; hetwelk den goeden vader zeide niet noodig te zijn, maar echter met zulk een gelaat, dat men wel zien konde, dat schoon het geschied ware, hem niet onaangenaam zoude zijn geweest.

Hij leverde een braaf [1] geschenk over, bestaande in twee stuks vette varkens, partij vruchten en sagoeëer; was zeer beleefd en een zeer nette latinist, hebbende naar zijn zeggen ettelijke jaren daaraf professie in Italie gedaan; zijnde niet van Vlaanderen [2] gelijk in het rapport van Dominé Montanus aangehaald staat, maar van Milaan, oud naar zijn zeggen 40 jaren, braaf van opzigt [3], lustig van wezen en schrander van oordeel en in het drinken manierlijk, hupsch en stijf onder zeil, zoodat het den halven nacht wel gaande hield onder verscheidene redenen, allen gerigt naar het belang hunner zaken, daar op ieder maal weder afgeholpen werd. Hij had vijf of zes Siauwsche dienaars, die zeer onhebbelijk, de Pater voort en van boord wilden, (hebben), latende genoegzaam blijken dat zij hem tot spions waren mede gegeven, en zoude men hier uit kunnen oordeelen, dat zij hem niet veel betrouwden. Den Gouverneur was genood-

[1] Mooi.

[2] Valentijn heeft deze onjuiste opgaaf van Montanus overgenomen. D. bl. 59 en 398.

[3] Schoon van gezigt, met een goed uiterlijk.

zaakt hun hier over te berispen, dat zij met zoo weinig ontzag den Pater dus bejegende als of hij onder hun stond; wilden zij gaan, zij konden, niemand belette hen, daarop zij ook van boord naar land voeren, latende den Pater alleen aan boord; schijnende zeer gebelgd dat ze den Pater gedurig een vreemde taal [1] met den Gouverneur hoorden spreken. De Pater bleef dan den ganschen nacht aan boord; verschijnende mede een corra-corra van de Manado, waarmede ook onze burgerkoopman Pieter Tidesz. kwam.

Vrijdag 10 *September*. 's Morgens lieten wij den Pater Torcotti met onze schuit aan land zetten, zijnde zijn volk zoo beleefd niet, dat zij hem kwamen afhalen; hij werd weder beschonken met wat *sek* [2] hebbende geen Spaansche wijn na zijn zeggen, en dat bij gebreke van dien, geen mis langer had kunnen doen. Wij gaven hem ook wat zout, olij, een kustdeken en eenige kleinigheden meer, zoodat zijn varkens ruim voldaan werden. Een wijl na zijn vertrek kwam er een Kapitein van Koning Binankal aan boord (om) het schip te bezien, en een weinig daaraan Koning Binankal zelve, met wien de Gouverneur overleidde, hoe men op het allervoeglijkst nog mogt die van Boelang-Itan bewegen, zich van daar met der woon in Dauw te vervoegen, schoon het ook maar voor een korten tijd zoude zijn, en tot den Pater van zelve mogt komen te vertrekken; hij geliefde hun dit wat ernstig voor te houden en het gevaar daar zij bij overkomst van Ternatanen in staken, die verlof hebbende, niets zouden ontzien. Het was ook best voor de gemeene rust, om dat hier alom alles of Comp^s^. vrienden en bondgenooten of onderdanen waren, en kon onmogelijk dat weinige volk, daar de Siauwers op hoop van meerder voordeel, eenelijk de klauwen inhielden niet tusschenbeiden en als een hinderpaal blijven, niemand kon er meer eer en voordeel van hebben als hij Binankal zelve. Hij begreep het en beloofde zijn ijver en bewerking op nieuw, schijnende nu ook goede hoop daartoe te hebben; immers die van Laga, het kleine gehuchtje tusschen beiden, waren genegen in Dauw met der woon te komen. De Koning onder andere discoursen toonde nog al

[1] Hieruit en uit het voorgaande blijkt, dat het onderhoud tusschen Padtbrugge en den Pater in het Latijn gevoerd werd.

[2] *Vino secco*, dat is wijn, die niet van versche maar van ligt gedroogde druiven bereid wordt, zooals in Spanje, Madeira en andere Zuidelijke landen veel geschiedt.

bekommernis van dat veelligt eenige zaken den Godsdienst rakende, zoo heel makkelijk niet zoude kunnen begrijpen, zijnde al te zeer bejaard. Waarom den Gouverneur den Predikant nogmaals aanmaande hem wat te gemoet te willen komen, van vrees, dat door de nabijheid van den Roomschen Priester, zoo een gewenschte zaak aan het leuteren of ook wel aan het gijpen raakte, dat de E. Compe. alwederom nieuwe moeite zoude veroorzaken. Gelijk zijn Eerw. den Koning dan wederom vertrooste en goeden moed gaf, die daarop voortvoer en den Gouverneur tot gevader verzocht, hetwelk den Gouverneur hoewel daaraf al zijn leven zeer afkeerig was en nooit had willen wezen, echter nu ten dienste der E. Compe. dit aannam en beloofde, waarmede den Koning wel vernoegt met de gewoonlijke betoonde beleefdheid van drie kanonschoten weder naar land vertrok. Na de middag verscheen er al weder een corra-corra van de Manado, daar den Manadosche Goegoegoe in was, hij was den Koning van Amoera [1] onderwegen tegen gekomen, die almede naar de vergaderplaats Manado in het gezelschap van Jeronimo d'Arras vertrok en had vijf stuks corra-corra's bij zich. Deze Manadosche corra-corra, verzocht des Gouverneurs voorspraak omtrent den Koning Binankal om alhier met deszelfs verlof sagoe te poekelen of te kloppen [2], waaraan alzoo er niet getwijfeld werd of zoude het toestaan, liet hun zelfs dit uit des Gouverneurs naam, den Koning Binankal eenelijk aankondigen.

Zaturdag 11 *September*. Verscheen den Kaudipanschen Koning Binankal weder aan boord, zeide de Manadosche corra-corra niet alleen de goemoet' [3] boomen, daar gemeenlijk de sagoe uitgehaald werd, maar zelfs de sagoeëerboomen te poekelen, toegestaan te hebben, dat veel smakelijker is. Hij bragt aan den Gouverneur een wedergeschenk van twee vette varkens en de

[1] Uit het vervolg van dit journaal blijkt, dat deze vorst Loloda heette. Dit is dus dezelfde die Valentijn I bl. 70 Koning van Boelang of Manado noemt. Vroeger woonde deze vorst te Amoerang, maar in 1660 door den Gouverneur der Molukken Cos van daar verdreven, had hij zich te Boelang (Bolaang-Mongondouw) neergezet Val. I 62, 68. Van Dijk, *Neerl. vroegste betrekkingen met Borneo*, bl. 268.

[2] Verbastering van *poekol*, kloppen of slaan.

[3] Padtbrugge moet hier zijn zegsman verkeerd begrepen hebben, want het goemoeti-touw en de sagoweer zijn beide producten van den arengpalm, die Valentijn III bl. 181 dan ook Saguweer- of Goemoetoboom noemt, en die tevens eene slechte soort van sago oplevert, terwijl de echte sagopalm den inlander behalve de beste sago vele nuttige zaken verschaft maar geen touw of sterken drank.

Goegoegoe en Kapitein-Laut ieder een, benevens eenige vruchten; en alzoo zij klaagden noch kruid noch lood te hebben en (dit) ook genoegzaam bleek, werd den Koning 50 ℔ ontlaten kruid, 500 kogels en twee musketten vereerd. De Gouverneur nam den Koning al weder in het bijzonder voor, om het werk van Boelang-Itan, en recommandeerde hem mede zijn gravamina op te stellen, om daar af behoorlijken eisch van vergoeding te mogen doen. Z. H. werd mede gewaarschuwd dat de Boelang-Itanders de voorledene nacht, voor zijn stroom, eenige gewapende op de wagt had gehad. hetwelk zeer kwalijk nam, doch beloofde den Gouverneur daarin te voorzien. Gelijk ook geschiedde zoo als even was vertrokken, aan eenige van des Paters volk, die aan boord kwamen met aantuiginge [1] dat de Boelang-Itanders, dit in het toekomende hadden na te laten of af te wachten hetgeen er op mogte volgen.

Zondag 12 *September*. Vervoegde zich de Gouverneur, Predikant en verdere officieren meer, van boord naar land en het dorp Dauw, alwaar de inwoonders bij den anderen vergaderd waren en de ruigte rondom de kerk en het kerkhuis wegbrandden; na alles een weinig opgeschikt was traden gezamelijk in de kerk om in Godes naam een goed begin onder deze lieden van onze waardige Godsdienst te maken.

Daar was een groote menigte en de kerk bijna vol, wezende daaronder noch vrouwen noch meisjes, zoodat de kerk te klein zal zijn voor zoo een groote gemeente; die den Koning ook aannam te zullen vergrooten, ook zoo zouden de vrouwen en dochters ten naasten mede in de kerk komen.

Het kwam zeer kwalijk dat den Predikant zoo heesch en schor van stem was, zoo dat pas kon worden verstaan, en is te vrezen dat het niet ligt zal overgaan, alzoo het nu al ettelijke maanden aan den anderen heeft geduurd; dat beklaaglijk zoude zijn en de kerk niet wel komen. De menigte zat met tamelijke aandacht en leidden gedurende den godsdienst alle hunne hoofdbanden neder; na den zegen werd hun gezegd, dat wij deze intree met hun in onze godsdienst, ten meesten inzigt heden zelfs, op den rustdag des Heeren te liever hadden willen doen, opdat de wijze daaraf hun mogt bekend worden; doch om hun de vruchten daaraf te doen smaken, zoude de Eerw. Predikant zelve en een meester aan land komen, om de oude aan te tee-

[1] Betuiging.

kenen, die te onderrigten, en kinderen die in de school waren te onderwijzen, daar zij dan ook hunner ijver en aandacht wilden toebrengen.

In 's Konings huis na het plegen van de godsdienst gegaan zijnde, stelde Z. H. den Gouverneur, eer naar boord voer, ter hand een brief van den Castiliaanschen Kapitein Andreas Serranos [1], aan hem Koning geschreven, wegens zijn dochter, waaruit blijkt hoe den Kapitein-Generaal [2] dit gedoente van den Siauwschen Koning niet goed keurt; de brief vertolkt zijnde luid dusdanig. [3]

Maandag 13 *September*. Viel er niet veel voor, eenelijk werd er nog al stilletjes op de Boelang-Itanders gearbeid, opdat ze den Pater van zelve mogten verlaten. Den burger koopman Pieter Tidesz. maakt mede bekend hoe dat in Boelang-Itan zeker zijne gevlugte slavin was, die den Pater had uitgetrouwd aan den Kapitein-Laut; ook was er een slaaf van hem bij den Koning Binankal.

Des achtermiddags kwam er een Gorontaalder en een gevlugte van Tomini aan boord, zeide dat den Koning van Limbotto naar zeker zijn dorp Cattingale [4] met eenig magt was vertrokken, de eene zeide omdat het dorp dat wederstrevig was geworden, te dwingen, de andere weder om tegen den Koning van Boelang te oorlogen.

Dingsdag 14 *September*. Niets van belang voorgevallen dan een brief van den Pater ontvangen, daarin klaagt dat hem de Boelang-Itanders wilden verlaten; verzoekende den Gouverneur geliefde dit te beletten en wachten tot in Siauw kwam, alwaar den Kapitein kon laten zien een brief van de Makassaarsche regering, waarbij hij den Koning heel Kaudipan opdraagt. Het antwoord

---

[1] Hij was de bevelhebber van het Spaansche fort op Siauw. Val. I bl. 59 en Padtbrugge noemen dit fort St. Rossa zich door de harde uitspraak der Spaansche s in *rosa*, *cosa*, ten onregte latende verleiden dit woord met twee *s* te spellen.

[2] van Manilla.

[3] Zie dezen brief, die waarschijnlijk in het Maleisch of Siauwsch geschreven was, en nu bijna drie jaar oud was *Bijlage* III.

[4] Hierachter onder de aan Gorontalo behoorende landen heet het Cattingole. Het is waarschijnlijk Attingola, een rijkje in het gebergte tusschen Kaudipan en Gorontalo. Valentijn noemt het ook Dommogoe en Boelangas, ook berigt hij dat de bevolking het Christendom beleed, (D. I. bl. 72 en 422). In het laatst der vorige eeuw ging zij echter tot den Islam over en verhuisde tevens naar de op de Noordkust bewesten Kaudipan gelegen rivier van Andagile. Zie van Doren, *Herinn.*, D. I bl. 301 en II bl. 325. *De Globe* 1860 D. I bl. 87. In 1857 werd nog een acte van bevestiging aan den vorst van Attingola uitgereikt.

was kort: dat het wel wezen kon dat de brieven verdagt of tot nadeel van den overwinnaar geschreven waren, doch het waren geen zaken die den godsdienst raakten, waar zich den Pater eenelijk mede geliefde te bemoeijen enz.

Den Gouverneur liet de Manadosche corra-corra klaar maken, zoo om weder naar derwaarts als met den Gouverneur op en naar Bobading te vertrekken, van waar voornemens was te land naar Limbotto en Gorontalo te stappen; ook werd den Koning van Kaudipan verzocht door zijn volk eenige palissaden te laten kappen, om wat in voorraad te hebben, tegen dat wij op Siauw kwamen.

Woensdag 15 *September*. Kwamen weder eenige Gorontaalders bij den Gouverneur aan boord, zeiden eenlijk afgezonden te zijn om naar des Gouverneurs komst te vernemen, terwijl den gestelden tijd in den brief van Maleije naar derwaarts gezonden al voorbij was; zij waren den tolk wel ontmoet, maar terwijl zoo nabij waren, hadden zij niet na kunnen laten den Gouverneur zelve te komen zien en spreken. Zij berigtten den Gouverneur ook ietwat van den togt van Cattingale, maar wederom heel anders als de voorgaande, zeggende dat den Gorontaalsche jongen Koning van daar een huisvrouw voor hem was wezen halen.

Den Koning Binankal kwam aan boord en scheen in al zijn doen en zeggen door de Boelang-Itanders heel omgezet; want verzocht zijn gravamina op te willen stellen, daar te voren zoo veel en breed van gesproken had, zeide nu, dat zij dat onder malkanderen wel vereffenen zouden en dat daar niet veel omgaf. Dit kwam den Gouverneur zoo vreemd voor dat genoodzaakt werd hem in den minne te zeggen, dat dit geen stijl van doen was, dat men niet laauw maar warm of koud moest wezen, noch zich aan het zwetsen van den Pater Torcotti vergapen; hij had te volvaardig begonnen, te geduldig uitgehouden en te veel smaad en hoon geleden om het dus klakkeloos te laten varen nu hij van alle zorgen bevrijd was. De gissing was dat hem de Pater met waarschijnlijke redenen had afgeschrikt; schoon genomen de Ternatanen overwonnen of overwinnaars werden, het was voor hem om het even, en diende Boelang-Itan tot den uitslag toe zoodanig te blijven als het tegenwoordig was; want de Ternataander meester wordende, konden zij geen kwaad maar als dan eerst goed doen aan hunne vrienden en buren de Boelang-Itanders, met die te ontvangen; liep het

nu de Ternatanen tegen, zoo hielden zij weder een toevlucht tot de Boelang-Itander en zouden omtrent de Siauwers te min strafbaar zijn enz.

Den Gouverneur ziende den Koning Binankal even koel blijven, zeide het werk dan zelve en alleen af te zullen haspelen, gelastte aanstonds het anker te ligten en met de heldere zeewind die er woei, digt voor de rivier van Boelang-Itan het te zetten. Den Koning dit ziende, verzocht zijn afscheid, dat hem den Gouverneur plat afsloeg, zeggende, zoo hij zijn regt niet zocht te vervolgen, dan ten minste toonen moest een vriend van de E. Comp. te zijn en blijven. Wij liepen digt aan de rivier tot op drie vademen alwaar het zetten en zagen den Pater aan boord komen, als wanneer den Koning weder zijn afscheid verzocht, maar minnelijk opgehouden werd tot den Pater overgekomen was, zonder dat van denzelven veel werks scheen te maken. Toen werd den Koning zijn keur gelaten, die dan ook zocht te vertrekken, wordende met alle mogelijke eer door den Gouverneur aan den valreep gebragt en met de gewoonlijke schooten bevaarweld. Zoo dat den Pater die dit innerlijk smarten en spijten moest, echter met een vrolijk aangezigt het verbergende, zeide, dat onze wijze van doen zeer prees, die de Koningen onze vrienden zoo minlijk en vriendelijk bejegende en behandelde, daar de gemoederen noodzakelijk mede moesten innemen en winnen. De Castilianen integendeel (hetgeen tot zijn leedwezen bekennen moest) verbrodde alles met hun grootsch- en opgeblazenheid en maakten zich hatelijk; — dit werd als een ronde waarheid ook niet geloochend.

Onderwijl was deze Pater niet vergeefsch, maar op de tijding dat wij weder naar Boelang-Itan kwamen aanzeilen, aan boord gekomen, die de reden die wij van ons aannaderen gegeven zouden hebben, zelfs gaf, dat namelijk zoo na aan deze Zoete rivier kwamen, om des te gemakkelijker ons water te mogen halen. Hij trachtte allezins in betwisting te komen over Boelang-Itan, ja geheel Kaudipan en het regt van den Siauwschen Koning daartoe, maar werd op ieder maal gestut en op gemeenzame redenen gebragt; onder dewelke hij niet naliet zijn misnoegen omtrent de Castiliaanen te toonen, verhalende wat al moeijelijkheid en verdriet in Europa had gehad, al eer hij naar Indie kon geraken, zijnde met hun vieren vreemdelingen, (alle Jezuiten,) te gelijk gekomen, als een Nederlander, een Hoogduitscher, hij, en nog een Italiaan, zijn landsman, die nog in de Manilha

was; zijnde de Nederlander en Duitscher naar de eilanden Dos Ladrones, daar hij hem (zich) omtrent wat verpraatte en niet duister te vermoeden was, dat zij aldaar eenige plantagieñ van nagelen hebben [1]. Alle de aanzienlijke Geestelijke bedieningen bleven onder de Castilianen, zonder op de verdiensten, op waardigheid van de personen te letten; daar waren in de Manilhas twee Nederlandsche en een Hoogduitsche Padres, mannen van uitstekende geleerdheid, verwonderlijke gaven en onberispelijk leven en de oudsten wel in de Manilha, die echter nooit iets bijzonders hadden kunnen erlangen, dat in het algemeen een groote afkeer van de Castilianen gaf enz. Dat hier wat aan zij is wel te gelooven, maar ook dat den Pater deze reden dusdanig voerde en ophaalde, om te meer geloofs te vinden. Nadat den Pater met ons wat gegeten had, vertrok weder naar land, wordende met spek, wat Lissabonsche olij, nagelen en andere kleine behoeftigheden meer voorzien; na zijn vertrek zagen wij een vaartuig uit de West komen, zonder te weten, wat voor een het wezen mogt.

Donderdag 16 *September*. 's Morgens werd ons berigt, dat het vaartuig van gisteren een visscher zoude geweest zijn; wij zagen er heden weder twee uit zee komen, het eene uit de N.W., het andere van het Noorden, naar welke laatste onze gewapende schuit heen zonden, doch bevonden het mede visschers te wezen. Ziende geen kans om de Boelang-Itanders te kunnen aflokken, die niet ongenegen, maar magtig onder dwang van den Pater waren, zond den Gouverneur onzen Tolk Hendrik Cors [2] heen, met een schriftelijke aankondiging aan de Koningin en Intji Mannes haar gemaal, met bijzondere last, om de Koningin en Intji Mannes afzonderlijk te spreken en niet in het bijwezen van den Pater, en ware het mogelijk de Boelang-Itan-

[1] De zorg voor het kostbare specerijmonopolie der Compagnie deed Padtbrugge hier een hersenschimmige vrees koesteren, daar de Ladronen of Mariannen nooit kruidnagels hebben opgeleverd. Het was echter geen wonder, dat de toenmalige Nederlanders weinig van dien archipel wisten. Valent. D I a, bl. 47, verwant dien zelfs met de Philippinen — daar de Jesuieten zich eerst in 1667 of 1668 op de Ladronen vestigden, die na vele bloedige krijgstogten, waardoor de eilanden genoegzaam ontvolkt werden, eerst tegen het einde der 17de eeuw geheel aan Spanje onderworpen waren.

[2] Blijkens het vervolg was deze Tolk, misschien wel een inboorling der Sangi-Eilanden, reeds door de Spanjaarden tot het Christendom bekeerd. Toen de Gouverneur der Molukken Simon Cors of Cos een twintig jaar te voren een deel van dien archipel benevens de Minahassa over-

ders nog met minzame redenen te bewegen, van zelve hunne toevlugt tot de E. Comp. te nemen of naar Dauw op te kramen en den Pater alleen te laten, als wanneer van zelve wel zoude trachten te vertrekken; beloovende den Gouverneur aan voorschr. onzen Tolk eene vereering van vijftig rijksd. zoo bijaldien het op deze wijze bewerken konde.

Tegen den avond kwam den Tolk weder met bescheid, hoe tot Boelang-Itan gekomen, regelregt den berg op en bij de Koningin was geweest, doch dat hem ook straks den Pater Torcotti op de hielen was gevolgd aan den welken hij verzocht [1] had dat niet aan Zijn Eerw. maar aan de Koningin en Intji Mannes was gezonden, om iets in het bijzonder hun stand en staat rakende, te spreken; zijn Eerw. geliefde hem dan ook die vrijheid te gunnen en hun alleen toelaten. De Pater viel hierop uit: zij waren niet bevoegd met hem noch niemand alleen te spreken en niets van belang te doen of hooren, buiten zijn kennis en tegenwoordigheid; zulks was hun van den Koning van Siauw wel duidelijk en op ongenade en straf gelast; hetwelk hun bij wederstrevigheid of ongehoorzaamheid ook zekerlijk stond te genaken; zeer hevig en ontsteld voortvarende, zoodat noch de Koningin noch Intji Mannes, noch iemand anders het hart had te kikken noch mikken, zoodat den Tolk niet anders konde doen dan den eisch over te leveren; op de welke eenelijk geantwoord werd, dat Intji Mannes, uit vrees niet aan boord maar op strand beloofde te komen, om daar met den Gouverneur te spreken. Van Binankals slaven waren er twee gestorven, een meid van Pieter Tidesz., met den Kapitein-Laut getrouwd, te zoek; van de zes vermoorden van Taywili waren er maar twee die hij vermoord had, zijnde door die van Bwool de anderen om hals gebragt.

Vrijdag 17 *September*. Kwam er tegen den middag een prauwtje van land en Boelang-Itan, aan den Gouverneur bekend makende, hoe Intji Mannes met eenige van zijn volk op strand was en den

---

haalde, de Spaansche heerschappij met de Nederlandsche te verwisselen, schijnt deze tolk daarin reeds een rol gespeeld te hebben en heeft toen waarschijnlijk bij zijn overgang tot de Gereformeerde kerk den familienaam van dien Gouverneur verkregen.

Zijn vorige naam was Henrico Parera, in het Journaal van Padtbrugge, gehouden op zijne reis naar deze eilanden in 1678—1679, komen nadere bijzonderheden over deze Tolk en zijn aandeel in het overgaan van Manado aan de onze, voor. L.

[1] Beleefdelijk te kennen gaf.

Gouverneur verwachte. Den Tolk werd derwaarts gezonden om hem vrijgeleide naar en van boord toetezeggen en te verzekeren, mits alleen kwam en niet met den Pater verzeld; gelijk hij ook aan den Pater op het allerbeleefst had bekend te maken en te verzoeken van eenlijk een wijl aan land te willen blijven, tot tijd en wijle den Gouverneur met Intji Mannes had gesproken enz. Den Tolk kwam terug met zoete woorden van den Pater: hij wist wel dat Intji Mannes schuldig was en zulks buiten hem te zijn [1], was ook ongaarne met hun herwaarts en op strand gekomen, maar zij hadden hem er toe gedwongen, ja, genoegzaam met geweld medegesleept, en zag wel dat ze niet zonder hem aan boord zoude komen, zulks geliefde hem den Gouverneur in dezen te ontschuldigen enz.

Doch op gisteren den Tolk bij de Koningin zijnde en oude kennis aan haar hebbende, had den Tolk een betel verzocht, hetwelk zij hem toereikte, zijn hand met eenen drukkende; een teeken onder hun gebruikelijk, wanneer de boodschap waarmede men komt aangenaam is. Evenzoo had Intji Mannes nu twee of drie malen omtrent den Tolk gedaan, waaruit bleek dat zulks zijn huisvrouw al gezegt had en hij daarmede ook wel te vreden was; doch door het groot ontzag van Pater Torcotti niet durfde te laten blijken. Het zij hoe het wil, onzen tijd vast dus vruchteloos voorbijschietende, en wel ziende dat het door bedekte wegen of zachte middelen zoo haast niet te doen zoude zijn, zondt den Gouverneur den Tolk weder naar land, met aankondiging dat terwijl geen voldoening noch vergoeding konden bekomen van den hoon, smaad, smart en schade, de E. Compe. en onze bondgenooten aangedaan, dat wij zulks dan genoodzaakt zouden (die) zijn te zoeken op zoo een wijze als wij best konden, gevende hun heden nog tijd van beraad, protesterende met eenen tegen den Pater Torcotti van onschuldig te willen zijn van alle onheilen en bloedstorting, die er uit mogten te zijner tijd komen te ontstaan, mits belettende dat ons werd gedaan billijke vergoeding en vergelding van het ongelijk en geweld aan ons en de onze geschied.

Zaturdag 18 *September*. 's Morgens omtrent twee uren stak de Gouverneur met schuit en boot van boord met dertig man; zijnde de oppassers en officieren alleen gewapend met schietgeweer, en de matrozen elk met een houwer, granaten en vuurpotten; het was laag water en maneschijn.

---

[1] Hetgeen echter de Pater niet helpen kon.

Wij waren wat buiten de wal naar de Zoute rivier daar aan land gestapt; gidsen van de vaartuigen en nog twintig Manaders, in alle stilte medegenomen, om boven Dauw hun en ons den weg naar Boelang-Itan te wijzen, om het voorschr. dorp met den dag te mogen verrassen; zijnde deze weg wel bij de drie uren om en van welke kant ons te minder verwachten zouden. Het was omtrent vier uren toen aan Dauw kwamen, van waar den Gouverneur achter het dorp om, den Schipper van der Wal met al het volk zondt, blijvende zelve met de Burgers Pieter Tidesz. en Jacobus, nog een uur buiten het dorp zitten aleer daarin gingen, hetwelk ook zoo stil in zijn werk ging dat al in ons woonhuis waren eer het iemand gewaar werd. Om echter niet al te grooten wantrouw omtrent Binankal te laten blijken, en gissende dat ons volk al ter halver wege Boelang-Itan zoude zijn, liet den Gouverneur zijne komst in het dorp bekend maken, met verzoek of bij hem geliefde te komen, gelijk ook deed.

De Eerw. Ds. Caheyng had den Gouverneur verhaald, hoe den Koning Binankal van voornemens mede was geweest Intji Mannes dezen nacht te verrassen en in handen van den Gouverneur te leveren; maar den Koning verhaalde het anders, en dat om de gemeene rust van Kaudipan, in der stilte naar Boelang-Itan had gezonden om Intji Mannes in der minne aan te manen zich wederom met de E. Comp^e. te verzoenen, gelijk hij [1] dan ook tot dien einde zijn broeder had gezonden, vergezelschapt met den broeder van de Koningin, die mede na erlangde vrijgeleide verscheen, doende verzekering van hunne goede genegenheid en wil tot de E. Comp^e. en dat zij daartoe afzonderlijk waren afgezonden, maar dat hun den vader Torcotti in den weg was, die hun allen met den dood dreigde en dat het koppen kosten zoude, zoo wanneer deze bui maar over was; ook zoo waren zij bezorgd dat den Pater en de zijne hun dorp zouden in den brand steken. Hun werd verzekerd dat de Hollanders en derzelver bondgenooten mede koppen konden afslaan, en gevraagd of zij voor dezelve ook niet beducht en bevreesd waren dat zij hun dorp ook mogten in den brand steken? waarop zij zwegen; doch verzekerde hun den Gouverneur dat hun geen het minste leed zoude geschieden.

Wij hadden er al een hoop Nederlanders heengeschikt, die

[1] Namelijk Intji Mannes.

eenelijk het huis van Intji Mannes zoude bezetten en den Pater daar van daan houden, ter tijd en wijle nader last van den Gouverneur bekwamen; het zij dat zelve daar verschijnen wilde, of Intji Mannes en de Koningin tot zich brengen laten. Zij konden nu onderwijlen heengaan en in naam van den Gouverneur de Koningin en Intji Mannes verzekeren dat hun geen leed stond te geschieden; ook om te beletten dat er geen misverstand tusschen ons uitgezonden troep en de dorpelingen ontstond. Zij namen dan hierop hun afscheid en stapten heenen; een wijl daaraan verzocht den Koning Binankal ook te gaan, om zijn volk in de wapenen te helpen, dat zoo haastig niet geschieden konde of den dag brak door eer wij aan den gang geraakten, zijnde deze weg niet zoo gemakkelijk, noch door hoog gras of liesvelden, gelijk ons was aangeduid, maar doorgaans met hooge en steile bergen en modderige glibberige dalen zeer moeijelijk. Omtrent acht uren kwamen wij aan het dorp Laga, welkers inwoonders opgekraamd en naar Dauw zich vertrokken hadden; eenige vrouwen hielden alhier eenlijk over hun vee de wacht. De oppasser die den Gouverneur bij zich gehouden had werd naar de onze en Boelang-Itan gezonden, met last de Koningin en Intji Mannes naar herwaarts te brengen, gelijk na ruim twee uren wachtens Intji Mannes verscheen; zijnde ook onderwijlen op de gerugten van dat den Gouverneur naar Boelang-Itan vertrokken was, alle de Manadosche boeren op de been geraakt, die hun corra-corra verlatende, herwaarts aan, den Gouverneur met hunne wapenen volgde en alhier mede verschenen.

Intji Mannes kwam zich voor den Gouverneur verootmoedigen en verklaarde ronduit, geen andere dan 's Comp^s^. bescherming te begeren en dat hier in geweldelijk tot nu toe door den Pater Torcotti was verhinderd. Bekende gaarne zijne misdaad, zoo omtrent 's Comp. vlag als het vermoorden van de twee Taywilezen; doch was ter order en op het bevel van den Siauwschen Koning geschied, hetwelk hij vertrouwde de misdaad verschoonlijker te maken; hij was bereid met volle getrouwheid zulks omtrent de E. Comp. wederom te verschulden. Hij werd in genade aangenomen, blijvende de Sala of vergoeding van de twee vermoorde Taywilezen ter bescheidenheid van voorschr. Koning. Den Tolk Hendrick was gansch afgemat van dezen togt en trachte alhier het werk af te haspelen om niet genoodzaakt te zijn weder naar Boelang-Itan te moeten keeren; maar Koning Binankal dreef

dat den eed en belofte van Intji Mannes niet gelden konde omdat hij schoon met de Koningin gehuwd maar een gemeen persoon was, maar dat zulks door de Koningin zelve of ten minste in hare tegenwoordigheid door haar broeder moest geschieden, als zijnde zij wettige vrouw van Boelang-Itan, aan wien of hare erven alleen de magt van oorlog, vrede en verbonden aan te gaan, stond. Onze Luitenant kwam met vier man mede van Boelang-Itan terug, met bescheid van den Schipper van der Wal, dat zich de Koningin ontschuldigde op haar ouderdom en zwakheid, van in eigen persoon niet wel te kunnen komen; hetwelk te gelooven zijnde sloeg den Gouverneur weder op weg, om verders tot Boelang-Itan toe en bij de Koningin te gaan. De Luitenant verhaalde onder wege aan den Gouverneur, hoe zij achter het dorp omtrekkende een' verkeerden weg waren ingeslagen, zoodat zij wel een mijl weegs verdwaald waren geweest, komende eerst na het opgaan der zon aan den berg en het dorp, dat in alarm geraakte, zijnde door een jongetje gewaar geworden. Zij waren echter tegen de steilte opgeklouterd en kregen den top, als wanneer Intji Mannes, den Schipper al bevende en uitermaten verschrikt, zijn bloote houwer en kris overgaf, die genoeg te doen had om den man weder tot bedaren te brengen, met verzekering dat hem geen leed geschieden zoude; schijnende hij Intji Mannes anders een wakker en vlugge kerel te wezen. Het huis werd onderwijlen bezet en wachten uitgesteld, die den Pater met alle beleefdheid terug hielden; die immers zoo zeer ontsteld was als Intji Mannes, en zeer hevig en verstoord in de Siauwsche taal de Koningin hare ontrouw en valschheid verweet; na hetwelke zoo was Intji Mannes met den Tolk naar den Gouverneur gegaan, zoo als gezegd is.

In Boelang-Itan en ten huize van de Koningin gekomen, maakte het den Gouverneur kort. Vertoonende hoe op de verzekering van hare afgezondenen naar Dauw (nemende dit tot voordeel) dat ze geheel van zin en volkomen voornemens (was) zich met hare landen en volkeren onder 's Comp^{e}. bescherming te begeven, zoo om te beter verzekerd te zijn, als wel voornamelijk om zich met de E. Comp^{e}. weder te verzoenen, wegens den misslag door haar gemaal Intji Mannes (echter door last van den Siauwschen Koning) begaan, niet had kunnen nalaten, om het belet van den Pater eens voor te komen en haar Ed. ze[l] alleen te mogen spreken en hooren, zoodanige middel te g[...]

als er reeds in het werk gesteld was, zoo dat zij nu onbeschroomd haar grond en volle meening mogt openbaren. De Koningin antwoordde nogmaals haar meening dusdanig te zijn, gelijk hare afgezondene den Gouverneur in haar naam hadden aangediend: was bereid den Siauwer af en de E. Compe. getrouwheid te zweren, gelijk ze aan haar broeder gelaste te doen, dien zij zelve van woord tot woord den eed voorzeidde, die dan in handen van den Gouverneur afgelegt werd op hunne wijze, en over een musket, piek, pook, degen en kogel in een schotel waters, drinkende tot besluit, haar broeder en onze Schipper Jan van der Wal, van het zelfde water. [1]

Een weinig voor des Gouverneurs verschijning alhier, en gedurende den tijd dat het huis bezet was, werd de klok door den Pater zijn volk gedurig geluid, die de zijnen in de wapenen had gebragt en waarbij zich een gedeelte van het dorpsvolk voegde. De Koningin werd door den Gouverneur gewaarschuwt, aanstonds de te zamenrotting, aan de hare te verbieden, gelijk ook geschiedde en gehoorzaamt werd. Blijvende den Pater met de zijnen alleen, den welke den Gouverneur liet bekend maken, hoe de Boelang-Itanders, om hunne begane misdaad omtrent de Comp. en derzelver bondgenoten, goed te maken, zich geheel en al over hadden gegeven aan de E. Comp. en reeds ook al den eed van getrouwheid hadden gedaan; verzoekende den Gouverneur met eenen zijn Eerw. geliefde hem bij te komen om zulks zelfs van de Koningin en Intji Mannes te verstaan: gelijk de vader Torcotti ook deed, in den beginne zeer scherp hun overhalende en van ligtvaardigheid beschuldigende, waarschuwende den Gouverneur voor dezelve en zich hieraan te spiegelen; verklaarde wel te weten, dat zij zulks al lang in het zin hadden gehad en daarom ons herwaarts te komen verzocht, hoe zeer het tegendeel ook hadden geveinsd. Doch alle waren ze niet [illegible] omtrent den Koning van Siauw, eenlijk de Koningin en haren aanhang; hij had het wel voorzien en gemerkt toen de Koningin den tolk Hendrik den betel had gegeven, verstaande de [illegible] mede wel. Den Gouverneur kende hij voor al te [illegible], wist zekerlijk dat geen andere dan billijke middelen [illegible] had gebruikt; keurde zelve voor kwaad dat [illegible]

[1] Zie over het verschil tussche[illegible] eene eedsaflegging in de Minaha[illegible] van 1678 in het [illegible]

X (XIV)

tweeën gespleten blijven, daar het om de rust nutter was dat het aan de een of de andere kant in het geheel bleef. Maar gij, (wendende zich tot den tolk Hendrich) snoode en doortrapten boef, gij zeg ik die de oorzaak van alle deze verwarring zijt en het verlies dezer zielen, zult de eeuwige verdoemenis niet ontgaan, maar eeuwig in de hel daar voor branden.

Den Gouverneur verzocht zijn Eerw., hij geliefde wat te bedaren en te gelooven dat wij medechristenen waren, die onze zaligheid verhoopten, en ook niet missen zouden, goede zorg voor deze zielen te laten dragen. Hendrick den tolk ontzette zich weinig over het gestreken vonnis, spottende met den Pater een weinig te aardig; voorheen had hij een rooden letter in den almanak verdient [1] en was door verscheiden Paters van zijn zaligheid verzekerd, dewelke hij zoo veel Christenen had toegevoegd, en ook de goede vaders aan den kost geholpen, behalven dat, had hij uit een erlangde volmagt, zelve zoo veel Christenen gedoopt daar Manado afgetuigde, en dien volgens naar hun eigen zeggen, zalig gemaakt, het was dan onredelijk dat hij verloren zoude kunnen gaan of verdoemd worden enz. Den Pater bezadigde ondertusschen, en liet die haspeling op het verzoek van den Gouverneur varen, zoo dat na een wijl nog gezeten te hebben, den Gouverneur verzocht zijn woning en kerk eens te willen zien, welke hij gissing maakte dat nu te huur of te koop stond, alzoo nu alhier niet langer wilde of kon verblijven, zich niet zeker achtende onder zoo wispelturig en afvallig geslacht. Hij onthaalde den Gouverneur na zijn vermogen redelijk, en deed zijn Eerw. ook uitgeleide tot weder over den berg heen, alwaar vriendelijk zijn afscheid nam en den Gouverneur bijzonderlijk bedankte voor de aangebodene gelegenheid van ons schip, tot zijn vertrek. Den Gouverneur nam ook zijn afscheid van de Koningin en Intji Mannes, en onderwegen ook van den Koning Binankal, alzoo wij den regten weg naar het strand namen zoodat allen en allezins vernoegt scheiden. S'anderen daags 's middags verscheen den Koning Binankal aan boord, om zijn nader afscheid van den Gouverneur te nemen. 's Avonds kwamen drie afgezondene van de Koningin van Boelang-Itan met een geschenk van een varken, wat vruchten en sagoeëer, die ieder met twee vademen lijwaat werden beschonken, en liet den

[1] Hier wordt gedoeld op het oude gebruik, dat de heilige dagen in den kalender met een roode beginletter van de andere onderscheidde.

Gouverneur zijn weder groet, zoo aan haar als aan haar Edel gemaal doen.

De Pater zondt ook een briefje en verzocht om Boelang-Itansche scheppers om hem naar Siauw over te voeren, hetwelk beleefd ontschuldigt werd, met een weder briefje, beide vertolkt dus luidende: [1] Den Gouverneur vaardigde ook twee corra-corra's weder naar de Manado af, als hebbende die nu niet meer van noode, dit briefje ging er nevens [2].

Des avonds stapte den Schipper [3] in het bootje eenlijk verzien met vijf man, doch genoegzaam geweer om eenige vaartuigen van zich te weren, en van mondkost voor 14 dagen, om langs dezen Celebessche wal tot boven Totoly en was het mogelijk Kajeli toe, de gronden en reven te diepen en bogten en hoeken te peilen, tot het voltrekken [4] en opmaken van een verzekerde kaart langs de Noord- en Westzijde van Celebes, wezende voor heen van Makassar gezonden naar de bogt van Kajeli en het dorp Paloe waaraf een nette kaart had.

Zondag 19 *September*. Met den dag werden de geschikte twee Manadosche corra-corra's, om den Gouverneur naar Bobadin te brengen, met een schot geseind om aan boord te komen; doch na lang wachten en bemerkt wordende, het gegeven teeken niet gezien, gehoord of verstaan was, werd er een tweede tot teeken gegeven en met eenen gesiouwt [5], waardoor eindelijk na lang wenken en wuiven aan boord kwamen, in een van welke den Gouverneur gestapt, daarmede van boord afstak en de reis vervorderde, wezende naar gissing 8 uren. Omtrent den middag, onderhaalden en schepten een des avonds van boord gestoken boot voorbij, en liepen in een groote inbogt Tortanus genaamd, alwaar het volk der corra-corra hun eeten aan land gingen kooken en wij gezamenlijk pleisterden. Onze boot kwam hier mede bij ons, na het welk en omtrent 2 uren weder voort-

---

[1] Bijlage IV bevat beide briefjes, die waarschijnlijk oorspronkelijk in het Latijn geschreven waren.

[2] Dezen brief aan Herman Smith, sergeant kommandant te Manado laten wij weg. Onder anderen wordt hem opgedragen den pater allervriendelijkst en minnelijkst te behandelen, opdat hij geen verdriet krijgt.

[3] De meergenoemde Jan van der Wal.

[4] Ook deze kaarten zoekt men te vergeefs in de verzameling op het Rijksarchief.

[5] *Sjouwen* of *een vlag in sjouw laten waaijen*, het hijschen eener opgerolde vlag als noodsignaal.

schepten en liepen tegen den avond de rivier Andagiele [1] binnen, daar een bank voor legt, daar op de zee al vrij hard stort. In deze rivier raakte de Amoeresche Koning met negen corra-corra's voor vier jaren door de Gorontaalders bezet, dien zij te diep en hoog ingeloopen met omtrent de 1000 man de pas afsneden, vier corra-corra's afnamen en verscheiden dood sloegen, ontvlugtende de verdere corra-corra's nog ter zee en eenig volk te land.

Maandag 20 *September*. Met dat de zon rees, haalden wij het deze rivier en tegen de zware storting weder uit, doch niet zonder ongeval, alzoo zekere Manadosche canoa, die wij alhier hadden gevonden, eenelijk met een man en zijn zoontje, en die wij mede namen om ons de plaats te wijzen daar wij in moesten om te lande over naar Gorontalo te geraken (alzoo het vaartuigje met vier man, daartoe van den Koning Binankal geschikt, nog niet vernamen) in de branding omsloeg, waardoor genoodzaakt werden, de eene corra-corra tot deszelfs hulp alhier zoo lang te laten, terwijl wij onze reis vervorderden voorbij de bogt van Mannan, [2] een hoek van Batoterre waarvoor verscheiden eilandjes liggen, aan hetwelk de plaats eenigzins te verkennen is. Hier kookten ons volk weder, schoon het vrij vroeg was, alzoo toch naar onze achtergebleven corra-corra als gidsen moesten wachten. Omtrent den middag kwam onze andere corra-corra bij ons, met verhaal, hoe het omgeslagen canootje hadden moeten achterlaten, zijnde tegen den wal gespoeld, hebbende de vader pas zijn zoon kunnen behouden en bergen, welke half verdronken nog eindelijk mede op strand had gekregen; doch hadden weder in tegendeel, het vaartuigje van Kaudipan met onze vier gidsen en kwam onze boot uit zee ook bij ons, die den ganschen nacht door stilte hadden moeten roeijen. De Schipper verbleef hier niet lang, maar ligte aanstonds weder zijn dreg, om terwijl het nog dag was, deze groote inbogt naar vermogen te verkennen.

[1] Hieruit zoude men opmaken, dat deze streek destijds nog onbewoond was, hetgeen misschien eerst geschiedde, toen de vorst van Attingola zich, zooals wij vroeger mededeelden, daar vestigde.

[2] Blijkens de uitvoerige beschrijving moet dit de baai van Kwandang der tegenwoordige kaarten zijn. Ook ziet men hieruit, dat het dorp, gewoonlijk Kwandang, maar volgens von Rosenberg (*Reis in Gorontalo*, bl. 84) Moloö geheeten, waar de Compagnie in de XVIIIde eeuw eene versterking aanlegde, toen nog niet bestond. Ook Valentijn kent Kwandang niet, maar plaatst in deze bogt de eilandjes Middelburg en Vlissingen. D. I B, bl. 72.

Het was nacht eer die sammelaars van gidsen ons bijkwamen, hebbende hun tijd aan het eiland doorgebragt met kokos klimmen en eijeren in den grond te zoeken, die er met menigte waren van zeker slag van vogels [1], die men alhier ten onregte veldhoenders noemt, zijnde inderdaad strandhoenders, die gewoon zijn diepe kuilen op het strand en in het mulle zand te graven, daarin zij hunne eijeren leggen, verhalende de inwoonders dat ze door de hitte der zon worden uitgebroeid.

Dingsdag 21 *September*. Zette het met den dag dieper bogwaarts in en nog door eenige eilanden, waarachter zich weder een nieuwe bogt vertoonde, aan de Westzijde open naar zee, zoo dat in den hoek zijnde en voor de opening daar wij in moesten uitwaart in zee konden zien, alwaar twee eilandjes, naar hunne gestalte den naam van Groot en Kleine Lessenaar gaven; peilende het kleinste N. N. W. ¼ N. en het grootste N. ⅛ W. van ons, waarbij den ingang tot den vasten wal te vinden is. De kil was ruim en groot doch niet zeer diep, loopende tusschen laribosschen, en hoewel zeer slingerende, meest Z. Z. O. heen, moetende gedurig de Oost houden, hetwelk de spruit tot boven toe genoegzaam aanwijst, alwaar om niet te dwalen, eenige boomen dwars over de rivier gehakt leggen, daar men een beekje aan de regterhand in moet, zijnde helder zoet water, waarmede men aan de vasten wal is; de verheid van omlaag tot hiertoe, is ongeveer 1½ mijlen. Hier moesten wij zoo lang verblijven, tot dat al het goed van de vaartuigen genomen, deels geborgen, deels gepakt was; vindende nog drie andere vaartuigen, van de Gorontaalders alhier opgelegd.

Het was al over den middag eer wij aan den gang geraakten, stappende over eenige steiltens en door eenige morsige vlaktens heenen die nu droog en tamelijk wel te voeteren waren; doch het verdrietigste was een rivier, die wij meermalen over moesten, aan welker kant des achtermiddags omtrent drie uren ter halte kwamen, vindende eenige legerhutten, die ons wel te pas kwamen, alzoo een zwaar weder en regen ons dreigde en wij tegemoet zagen. Gelijk ook omtrent een kwartier uurs daaraan, zoo zwaren stortregen met zware donderslagen en fellen bliksem vermengt, ontstond, dat het onder deze boschdaken nog kwaad genoeg hadden en niet droog bleven; het duurde den ganschen avond tot des nachts omtrent tien uren toe.

[1] De aan Noord-Celebes eigenaardige maleo, wiens broeiwijze uitvoerig beschreven is door von Rosenberg, *Reistogten in Gorontalo*, bl. 114.

Woensdag 22 *September*. In den dageraad weder op weg geslagen, beklouterden verscheiden moeijelijke steile bergen, door den regen van gisteren zeer glibberig, moetende al meer malen door de rivier, die ons herwaarts en derwaarts naar deszelfs loop slingerde, welke gezwollen door het overtollig gevallen water ons al vrij moeijelijk viel. Te meer daar langs en door meer dan een uur gaans nu en dan moesten waden, het welk ons zeer afmattede als wezende den grond vol scherpe steenen, doormengt met gladde ronde keijen, zoo dàt niet eenen stap zeker konden doen, waardoor alle de voetzolen geschaaft en veel kloven kregen. Omtrent tien uren ontmoette wij onze afgezondene van voorheen en die van Manado, om onze komst aan die van Gorontalo en Limbotto bekend te maken; een wijl daaraan volgden de afgezondene van voorsz. dorpen en Koningen om den Gouverneur te gemoeten; wezende van Gorontalo des Konings broeder en Prins Moeda, [1] nevens andere Grooten zoo van Gorontalo als Limbotto, vergezelschapt met een goed getal wel toegedoste krijgers, waaronder twaalf muskettiers redelijk fiks op haar geweer waren, blijkende op de aankomst en ontmoeting van den Gouverneur in het drie malen losbranden, dat zeer wel en ordentelijk toeging. De afgezondene Heeren bragten een ruim geschenk van hoenders mede, daar de Manadosche boeren beter dan ons volk afvoeren alzoo hier geen gelegenheid was om iets toe te rigten [2]. Na omtrent twee uren of wat meer gerust te hebben, sloegen wij weder op weg en kwamen tegen den avond aan den zoom van onze geleidende rivier weder te legeren, alwaar genoegzame lijfsberging van loverhutten vonden, door de afgezondene van Gorontalo en Limbotto tot ons gemak opgeslagen. Hier rustten wij dezen nacht genoegzaam en bekwamen kokosolij om onzer aller stramme verminkte beenen en voeten een weinig te zalven.

Donderdag 23 *September*. Een uur na zonnen opgang zetten wij weder voort langs een zeer goede weg, zijnde de moeijelijkste wegen nu al over en voorbij. De Gorontaalsche en Limbotsche afgezondene trachtten om met alle mogelijke verwijling op te houden, maar aangezien buiten gissing bereids zooveel tijds te zoek gemaakt was, en geylt werd om zoo haast mogelijk, zoo tot Limbotto als Gorontalo, gedaan werk te

[1] De troonsopvolger.

[2] De Alfoeren schijnen de kippen dus raauw verslonden te hebben.

krijgen, uit vrees den Koning van Ternate onderwijlen mogt komen te verschijnen, als wel voornamelijk dat het zoo na en op het kenteren van het moesson was, zetten wij het des onaangezien en hoewel allen zeer afgemat waren, voort, moetende twee à drie malen onderwegen rusten, om de achterhoede telkens in te wachten. Digt bij of een half uurtje van Limbotto gekomen smokten zich de Gorontaalders en Limbotters te gelijk cierlijk op, latende aan den Gouverneur vragen of zich met zijn gezelschap niet mede op zijn elf en dertigste geliefde toe te takelen, daar niemand door vermoeidheid en verlangen van den marsch aan een einde te zien, veel lust toe had. Zoodat wij dan vervolgens en in onze oude gedaante, het dorp instapten, wordende een stuk weegs van alle de Grooten te gemoet gegaan, verwelkomt en in ons logement, dat het eerste huis van het dorp was, gebragt. Wordende op het heuscht ontschuldigd van dat de Koningin zelve den Gouverneur niet kwam verwelkomen, als daartoe niet vermogens noch bevoegd, door een onlangs gemaakt en besworen verbond, tusschen hen en de Gorontaalders, van niet afzonderlijk maar te gelijk met den Gouverneur te spreken. [1] Zoodat er verder niets van belang voorviel, dan dat de Gorontaalsche Heeren hun afscheid namen en vertrokken, met aanbeveling van aan hunne Koningen te vertoonen de noodzakelijkheid van ons spoedig vertrek, zoo van hier als van Gorontalo, en dat zij geliefden vast eenige corra-corra's te vervaardigen om den Gouverneur langs Celebes Zuidkant [2] weder naar de Manado te brengen. Na hun vertrek namen de Limbotsche Heeren mede hun afscheid, verzorgden de keuken overvloedig van kost en drank, bestaande meest in hoenders, rijst, kokos en smakelijke surie, [3] met hetgeen verders in het huis mogt benoodigd wezen; een oppasser werd er nog van onzen hoop vermist.

Vrijdag 24 September. Met den dag kwam den op gisteren achtergebleven oppasser, op een buffel aangereden en weder bij zijne makkers, die vermits het der Mohamedanen Sabat was, uitrusten, gelijk wij allen mede deden. Des achtermiddags na het plegen van hunnen Godsdienst, kwam den Kapitein-Laut

---

[1] Zie ook over de naauwe betrekking tusschen de rijken van Gorontalo en Limbotto von Rosenberg, bovengen. werk bl. 71.

[2] Namelijk de zuidkust van het noordelijke schiereiland.

[3] De vooral op Ceilon gebruikelijke naam van den van klapper gewonnen palmwijn, die anders in de Molukken meest *toewak* genoemd wordt. Val. D. III A bl. 179.

Na veele en verscheiden over en weder verwisselde redenen namen de Gorontaalsche Heeren hun afscheid, om vooraf des Gouverneurs komst aldaar bekend te maken; wiens voornemen was, van het Raadhuis regelregt naar de vaartuigen te gaan, die ons naar Gorontalo over het binnenmeer zouden brengen, dewelke, alzoo nog niet vaardig waren en het al over den middag was, namen de Koningen voor een wijl hun afscheid om onderwijl een middagslaapje te mogen nemen, latende tot gezelschap van den Gouverneur den Goegoegoe en Kapitein-Laut. Deze wel wetende of ten minste gissende wat er oneffens omtrent Gorontalo was, ontschuldende zich van niet medepligtig geweest te zijn, in het beoorlogen en gevankelijk vervoeren der Tominiers, wisten ook niet dat er iemand in Limbotto was die of aan den Koning en Grooten van Ternaten, of eenige 's Comps. onderdanen iets schuldig was. Dit dus zelve ophalende werd als in gemeenzame onderhouding, hun te gemoet gevoerd; dat het bevegten en gevankelijk herwaarts aanvoeren der Tominiers tegen regt en reden was, en wat de schulden belangde, was te verwonderen, dat zich de Gorontaalders niet schaamden, met alle die scharlaken rokken en zijde stoffen te pronken in tegenwoordigheid van hunnen schuldeisscher Pieter Tidesz., die al zijn goed nog zeer wel kende dat hun voor eenige jaren verkocht, doch daaraf tot nu toe nog geen betaling had, moetende hij alleen wel in de zestig slaven hebben en ettelijke pikols schildpadshoorn, en dat meest van de voornaamste. Pieter Tidesz. hier tegenwoordig haalde een lijst uit zijn zak die hij hun vertoonde en waarop ook onder anderen een of twee Limbotters stonden. Zij loochende wel niet dat deze in Limbotto woonachtig, maar beweerden dat het echter Gorontaalders waren; schijnende in alle hunne redenen zeer beschroomd te zijn iets tot nadeel van de Gorontaalders te spreken, en bleek uit veele omstandigheden niet duister, dat zij onder vollen dwang en het juk van Gorontalo waren en dat onder schijn van een naauw verband en vriendschap. De vaartuigen om ons naar Gorontalo te brengen gereed geraakt, kwamen beide Koningen den Gouverneur afhalen, denwelken zij tot aan het binnenwater vergezelschapten, alwaar een vriendelijk afscheid namen, stappende den Gouverneur in een groote cano daar een koningstoel in stond, waar in zitten ging en dus overvoer, volgende het verdere gezelschap met andere mindere cano's. Digt bij Gorontalo ontmoette ons een opgesmokt corra-corra met Princevlag en wimpels, daar den

Gouverneur, hoewel vrij makkelijker in zijn cano zat, eershalven in overstapte, voor het Raadhuis door de Goegoegoes en Kapitein-Laut ontvangen en zoo vervolgens in 's Comp. logie gebragt werd; zijnde den avond ophanden namen zij hun afscheid en werd de keuken na hun vertrek tamelijk verzorgd.

Zondag 26 *September.* 's Morgens vaardigde de Gouverneur nog eenige verblevene Manadoschen met dezen brief [1], naar den Schipper van de Vliegende Swaen af, zijnde alle de andere Alphoerezen van Limbotto al weder terug gezonden.

De Limbotsche volmagtigde, die gezegd was ons op de hielen te zullen volgen, verschenen niet eer dan dezen namiddag, als wanneer vergadering belegt werd en den Gouverneur met de Gorontaalsche pronkbenden, van de Gorontaalsche en Limbotsche Grooten opgehaald werd en ter vergadering geleid, wordende van den Gorontaalschen Koning niet aan den trap als tot Limbotto, maar een weinig meer inwaarts en met wat grootscher beleefdheid verwelkomt, en geplaatst tusschen den jongen als de eerste en ouden Koning. Zittende de derde en minste Koning een weinig aan een zijde alleen; volgende aan den jongen Koning de Gorontaalsche en vervolgens de Limbotsche Rijksgrooten, ieder naar zijne waardigheid. Den Gouverneur deed hierop de opening met een vertoog, hoe smartelijk leed het de E. Compe. was geweest, hun dus lange in zoo begeerig verlangen gelaten te hebben, veroorzaakt eensdeels door dien Koning van Ternate van zijn vermeend regt op Gorontalo en Limbotto af te staan, nooit had kunnen bewogen worden; anderdeels mits het afsterven na den anderen van zooveel 's Compe. gezaghebbers in Molukko; hebbende het geluk, van dezen moeijelijken steen des aanstoots aan een kant gekregen te hebben, blijkende bij de bezegelde en geteekende acte daar af door den Koning van Ternate en zijne Rijksgrooten verleend. Deze zoo gewenschte en blijde tijding had den Gouverneur door niemand anders maar in eigen persoon hun willen deelachtig maken, gelijk men het een bijzonder vernoeging en eer rekend, de voorvruchten en eerstelingen van hetgeen men geplant heeft met eigen handen te plukken. In dezen zelfs konden ze nu vermerken en zien, hoe naauw gezet en stipt wij in onze beloften en toezeggingen waren, in hetwelk schoon door eenige toevallen een wijl verhinderd, echter onveranderlijk bleven. Wij waren met ons schip

[1] Zie Bijlage V.

al digt bij Gorontalo geweest, maar door een aanhoudende Westelijke doorgaande wind, verhinderd geworden, genoodzaakt de steven naar Manado te wenden, van waar, om echter niet nalatig in onze beloften en gegeven woord te zijn, van de Noordkant en over zoo een moeijelijke weg over land, hun bijkwamen.

Hierop werd van den ouden Goegoegoe in hun aller naam een wijdluftig antwoord gevoegd, bedankende den Gouverneur op het allerhoogst en krachtigst dat zij konden voor zoo een weldaad, die zij zeiden nooit naar waarde te kunnen verschulden en waardoor zij altijd ten hoogsten aan de E. Compe zouden verpligt blijven. Na het afleggen van deze wederzijdsche heuschheden werd de acte weder overluid gelezen en vervolgens ook weder vertolkt, en vielen er alhier zooveel woorden niet, als reeds tot Limbotto geschied zijnde, maar werd het zegel van den Koning van Ternaten van allen naauw bezien, vallende eenige woorden over de Romeinsche letteren, waarmede 's Konings naam in het zegel uitgedrukt staat. Daarna kreeg 's Compe. zegel ook een beurt, waartegen zij een Bataviasche pas bragten, om te zien of de zegels overeen kwamen, waarin wel gerust schenen, maar weder zwarigheid maakten op den trouw der Ternatanen en of er op hun brief en zegel wel staat te maken waar; waar in ook vernoegd werden met verzekering, dat de E. Compe deze als hun eigen zaak nu zouden en moeten handhaven en verdedigen. Hierop gaven zij allen den Gouverneur mede de hand, met een hartelijke bedanking ten tweeden male, wordende gelast God Almachtig daarvoor te danken, gelijk dan gelijkelijk deden, tot de vrouwen toe, die mede in den Raad waren.

De dankzegging voleindigd, werd onder gemeenzame redenen deze en gene onordentelijkheden van ter zijden hun wat te kennen gegeven, en vertoond wat een gezegende landsdouw zij hadden, hoe eerlijk zij aan deugdelijke voordeelen door den landbouw konden geraken, zonder op hunne magt te steunen, de buren alom te ontrusten, oorlogen buiten regt en reden te beginnen, eenlijk om slaven en dienvolgens een onregtvaardig gewin. Dat den handel alhier voor de E. Compe: van gansch geen belang als nog was en niet eer iets zoude kunnen aanbrengen voor en aleer den paditeelt voortging, daarin hun meeste welvaren zoude gelegen zijn, alzoo een land niet kon worden gezegd gelukkig noch welvarende daar weinige maar daar ieder een welvoer; vooral diende de aanzienlijkste van geslachten en waardigheid, ook de voornaamste in opregtheid in handel en wandel te wezen, om

andere zoo wel in het een als in het ander tot voorbeeld te verstrekken. Nu moest men integendeel bekennen dat er eenige waren en voornamelijk Quitschil Moeda, die daarom hier niet had durven tegenwoordig zijn, om niet te hooren hetgeen echter waar was, die anders niet deed dan lossen, borgen en met een anders goed te pronken zonder op betaling te denken, en zoo waren er meer; anderen hadden met geweld eenige met vuil bedrog omgegaan, met valsche maat en gewigt, nadat zij het goed onzer burgeren vast in de klaauwen hadden. Hier waren de vrijburgers Pieter Tidesz, Jacob Idesz. en de Secretaris van den Koning van Ternaten tegenwoordig, zoo om de betaling van zoo lange'jarige schulden, als vergoeding wegens gepleegd bedrog. Dit alles had Gorontato en Limbotto, (dat welstaanshalve mede genoemd werd) zoo kwaden naam gegeven, waar door onze burgers gansch niet begeerig maar geheel afkeerig van den handel waren geworden. Dit wist den Gouverneur en het was niet vreemd, moest hem smarten en bitter te verzwelgen vallen, maar was echter genoodzaakt om te meer onze opregtheid te toonen, hun zulks voor te houden, naar het voorbeeld van goede geneesmeesters die ook bittere pillen geven, om er gezondheid mede te erlangen, gelijk ook vertrouwde het niet kwalijk zouden nemen en zoo wel in het een als in het ander in het toekomende beter order te stellen.

Met een nedergeslagen hoofd en beschaamd gezigt hadden ze gedurig en aandachtelijk geluisterd, tot eindelijk den Gorontaalsche Goegoegoe, (anderzins den grootsten bedrieger en geweldenaar van allen) wederom in hun aller naam, de antwoord deed met betuiging van dat ze tot dus lang blind en dom geweest waren en over zulks ontschulding verzocht; zijnde deze vermaning als van een vader aan zijne kinderen die het verkorven hebben, hun een oogzalf, waardoor nu verlicht, verhoopten betere wegen in te slaan en gaarne de landbouw bij den hand zouden vatten, alzoo daarvan niet afkeerig, maar zoo veel jaren belet waren, zoo door de dwinglandij der Makassaren als Ternatanen. Hier tusschen kwam den Gouvernenr denzelven wat te gemoet, zeggende wel te kunnen begrijpen zulks waar te wezen, en dat zoo wel de Makassaren als Ternatanen hun gedurig goud en slaven hadden afgeperst, hetwelk niet hebbende en hun eigen kroost niet willende tot slaven geven, waren genoodzaakt geweest, goud en slaven, het zij met regt of onregt elders te zoeken, om de geweldige baatzugtige maar te vergenoegen, dien het ook niet

scheelde waar ze die van daan hadden of hoe zij er aan kwamen, als zij het maar hadden, en dat dus deze geweldige wijze van doen als tot een gewoonte is geworden. Zij waren niet alleen niet dom noch blind, gelijk zij geliefden te zeggen, maar bekende den Gouverneur gaarne zonder vleijen, dat nog geen schranderder noch vernuftiger verstanden hier omtrent ontmoet had, wezende jammer en onverantwoordelijk dat zij zoo goede gaven tot geen meerder nut en rust voor hun zelven aanleiden. Den Goegoegoe vervolgde dat zij niet missen zouden deze goede vermaning in achting te nemen; verders werd er gesproken en gevraagd hoeveel vaartuigen zij tot den Siauwschen togt zouden geven; daarover lang beraadslaagden en eenige harde betwisting tusschen de Gorontaalders en Limbotters vielen, en eindelijk een besluit kwam, van niet meer dan drie vaartuigen te kunnen geven, twee van Gorontalo en een van Limbotto. Den Gouverneur dacht dit veel te weinig en niet veel eers voor hun te zijn, ook vrij meer verwacht te hebben, maar het bleef er bij, schijnende de Ternataansche Koning niet te willen vernoegen en echter de Comp^e^ ook geen misnoegen te geven. Den Gouverneur nam hier uit gelegenheid om zich te ontschuldigen van de acte van vrijkenning des Konings van Ternate alhier niet te laten, maar dat zij dien uit handen van den Koning van Ternaten zelfs moesten komen ontvangen; dat ook met hun, mits nu geen tijd had, geen verbond konde aangaan, maar hun nog een vol jaar tijds gunde, om het een en het ander eerst te vereffenen en zich wel te bedenken. In welken tijd blijken zoude wat van die valsche gerugten was, als of de Macassaren meesters van gansch Java waren, hetwelk ons heel anders bleek, als zijnde den Gouverneur daar zelve tegenwoordig geweest, wordende de eerste voorvallen naar waarheid hun verhaald. En omdat er tot dien tijd toe nog niet van Tomini gesproken was, en den Gouverneur bij monde dit nu niet meende aan te roeren, gaf hun over de onderstaande notulen, om hunne gedachten over te laten gaan en hetzelve onderwijl te achtervolgen:

> Den Gouverneur der Molukkes vindt noodig op zijn vertrek aan UEd. Hooghedens te laten zoodanige punten en voorstellen, als hij acht voor het aangaan van het contract in billijkheid te bestaan en wel vooraf diende te gaan.

1.

Dat de schulden zoo van den Koning van Ternaten en andere

onze bondgenooten als burgers, die hier nog te betalen staan, voldaan worden.

2.

Dat de Koningen gelieven zorg te dragen en doen dragen dat er opregtelijk gehandeld wordt, zoo wanneer de onze alhier komen om koopmanschap te drijven, en dat er wezen mogen opregte maten en gewigt, opdat naar deze Gorontalo een goeden naam mag hebben.

3.

Dat ze niet gelieven ligtvaardig eenige valsche gerugten te gelooven, noch zich aan eenig ijdel gezwets te vergapen, maar met een gezond en goed oordeel, alles eerst ter degen onderzoeken, wel lettende op onzen handel en wandel.

4.

Dat ze geen oorlogen beginnen buiten 's Comps. kennis, maar hunne geschillen aan den Gouverneur brengen, om in der minne belegt te worden; zoo zij echter door andere worden aangerandt moesten zij zich verweeren.

5.

Geen Koningen noch Grooten buiten kennis van de E. Compe. of en eenige anderen in de plaats te stellen (want de E. Compe. met de Gorontaalders zijn vrienden en moeten er in gekend wezen)

NB. Dit heeft er den schrijver buiten last bijgeflanst.

6.

Dat ze geliefden door een eerlijke landbouw zich te erneeren, daar meerder en geruster voordeelen van te verwachten zijn, dan door die middelen tot nu toe door hun bij de hand genomen en dat ook Gode veel behaaglijker zoude zijn, daaronder konden dan zoodanige smalle koopmanschapjes loopen als er vallen mogten.

7.

Zullende de E. Compe. al de padi tot de Manadosche prijs aannemen.

8.

Bid eindelijk den Gouverneur, dat de Koningen van Gorontalo, de volkeren van Tomini, die gevankelijk alhier gebragt en tot slaven gemaakt zijn, weder ontslagen en naar hun land gezonden werden, als zijnde buiten regt en rede geschied. Dit doende zal hij God Almagtig bidden, dat hij de regering van Gorontalo en Limbotto eeuwiglijk zegenen wil.

Meenende met een zijn afscheid te nemen, dat de Koningen echter met beleefdheid voorkwamen, met een ernstig verzoek van

dus lange nog te willen wachten, tot zij hetzelve over gelezen hadden; het welke niet outgaan kunnende, zoo stemde het den Gouverneur te ligter toe, en verbleef nog zoo lang.

Het werd eenlijk in de Maleische taal gelezen, zonder te vertolken en hadden nergens anders iets tegen, dan op het gestelde voor die van Tomini; zeggende alles gaarne te willen achtervolgen, maar men wilde hun toch de vrijheid laten van over hunne ongehoorzame onderdanen zoodanige straf te doen als zij oordeelden verdiend te hebben. De antwoord was, dat deze voor hunne onderdanen nog niet kouden gerekend worden, alzoo de Ternatanen, op de tijding dat zij dezelve hadden beoorloogd en wel 2000 zielen met zich gevankelijk gevoerd, het zelve zeer hoog en kwalijk hadden genomen. Ook zoo hadden zij zulks wel behooren nagelaten te hebben, terwijl zij van des Gouverneurs komst waren verwittigd, behalven dat die van Pariga [1] mede onder de Tomienders begrepen, reeds al voorheen afzonderlijk bij de E. Compe. om een vlag, en om zich onder derzelver bescherming te begeven, op de Manado hadden geweest. Ten minsten moest den Gouverneur partij hooren, en vermaanden hun, zij wilden eenige Hoofden derzelver ons naar de Manado beschikken om hun regt te mogen verdedigen, en voornamelijk zekere . . . . . . [2] voorheen Goegoegoe en nu gevangen Koning, als zijnde een persoon daar zich de E. Compe. wat aan gelegen liet, hebbende zich in de Makassaarsche oorlog wel en getrouwelijk voor de onzen gekweten enz. Hun regt op de Tomienders of bogtlieden was van over ouds, en zouden zulks omtrent de Ternatanen op de Manado gekomen, staande houden en beweren; aangaande den gevangen Koning die was zeer ziek en ellendig aan de bloedloop, zoude die anders medegaan laten, niet te min waren zij niet vreemd, om hun op vrije voeten te stellen, met beding dat zij zich hier aan de rivier daar zij nu waren zouden erneren en neêrzetten, anders waren zij hunne slaven. Dit werd geloochend en verklaarde den Gouverneur dezelve voor vrije volken door enkeld geweld gedwongen, en waaraf geen voor slaven zouden worden aangezien, en ook onder de onze openbaarlijk verboden, zoodanige voor slaven aan te nemen of te koopen; die zij voor heen op zulk eene wijze hadden bekomen zoude men door de vingeren zien, maar geen van

---

[1] Parigi.

[2] Niet ingevuld.

deze laatste togt en overrompeling. Verbiedende het aanstonds en in hunne tegenwoordigheid aan de burger kooplieden voorheen gemeld. Hierop vroegen zij met eenige bedeestheid of haar hierom ook eenige moeijenis door de E. Compe. zouden worden aangedaan; daarop neen in antwoord bekwamen, zoo zij maar omtrent deze arme lieden, die vast door honger en kommer versmolten, zoodanig deden als zij wenschten dat omtrent hen zelven geschiedden. Verhoopende zij zouden in regt en billijkheid met dezelve handelen, het welke op het ernstigste aanbevolen zijnde, nam den Gouverneur een vriendelijk afscheid en keerde naar zijn logement.

Des avonds kwam den broeder van den jongen Koning den Gouverneur bezoeken, schijnende een liefhebber van maatzang en speeltuig. Den Gouverneur liet een accoord op twee violen spelen, die helder opstreken en den jongeling zeer bekoorde; daarna stak de trompet dat hem wel aanstond en daartoe grooten lust toonde. Hij verzocht den Gouverneur uit den naam van den Koning zijn broeder. of den trompetter mogt mede gaan, hetwelk gaarne toegestaan werd, wordende met eenen deze schenkingen gezonden, als:

Aan den jongen Koning:

Een ps. gouden Allegias. [1]

Een ps. gebleekte Parcal, grove.

Aan den ouden Koning:

Een ps. Salpicados, effen grond,

Een ps. Dromgam gingam.

Aan d° Broeders:

Een ps. Bethilles Ternataansch, aan de oudste broeder die den heer Gouverneur op den weg te gemoet kwam.

Een half ps. Dromgam gingans, aan de jonge broeder die den heer Gouverneur des avonds in zijn logement kwam bezoeken.

Aan de Rijksgrooten:

Een ps. Bethillis Ternataanssh, aan den Goegoegoe,

Een ps. 〃 〃 aan den Kapitein-Laut.

---

[1] Valentijn vermeldt D. V. A. bl. 25 onder de Coromandelsche kleedjes *kleine geruite allegias bethilis* en op de volgende bladzijde spreekt hij van *Maleische Dronggangs* en *gebloemde salpicado gingangs*. De hier bedoelde allegias zullen met gouddraad doorweven stoffen geweest zijn. *Salpicado* beteekent in het Portugeesch *gespikkeld*, *gevlekt*.

gaande den trompetter al blazende daarvoor en werden de geschenken daar achteraan, onder een zonnedek gedragen.

Den Gouverneur had aan den jongen Koning meteen laten zeggen, dat zich de eer geven zoude, van op den avond Z. H. te komen bezoeken, waarop in antwoord bekwam, dat het aangenaam zoude zijn, doch geliefde hem met een weinig arak als dan meteen te bedenken, hetwelk verzocht, bedektelijk geschieden mogt, dat het niemand toch gewaar werd. Hij moest aanstonds weder naar de vergadering, maar zoude zoo haast die scheidde, zulks den Gouverneur met zijn broeder weten laten. Doch daar kwam den avond noch ook dezen nacht geen nader bescheid, maar twee buffels, een voor den Gouverneur en den andere voor de oppassers, zijnde hier vrij schraaltjes van lijftogt voorzien geweest, zoo dat ons den Limbotschen overvloed die wij niet hadden kunnen vororberen, zeer wel te pas kwam; den eenen buffel liet den Gouverneur weder geven, met betuiging, dat hem die kost niet aangenaam was.

Maandag 27 September. Met den dag liet den Gouverneur versoeken om de twee beloofde corra-corra's die nog op ver na niet gereed waren; onderwijlen kwam weder een geschenk van een ouden afgeleefden bok, die den Goegoegoe den Gouverneur zondt, die ook groot gevaar liep, van wederom gezonden te worden, doch werd nog in hunne tegenwoordigheid door de oppassers den hals afgesneden om op de reis mede te nemen. De oppassers lieten ook bij gebrek van tijd en gelegenheid hunnen buffel loopen. Den Gouverneur werd van de Gorontaalders met een oude grijze man, die niet een tand in den mond had, zoo het geoorloofd is een gegeven slaaf in den mond te zien, en van de Limbotters met een oude vrouw vereerd, dewelke als Tominers al mede stonden weder gezonden te worden, doch bewezen en door de slaven ook beleden zijnde, dat zij eenige jaren hunne slaven waren geweest, werden ze aanvaard.

Een wijl daar aan kwamen de beide voornaamste Koningen, ontschuldigende zich den jonge (die een jongen slaaf aan den Gouverneur schonk) van niemand gezonden te hebben, omdat zij den meesten nacht waren vergaderd geweest, wezende van ons ter zijde gezegd dat het over die van Tomini was, en besloten zouden hebben, van dezelve niet weder naar hun land te laten vertrekken; om welke redenen dan den Gouverneur daar af niet meer repte om het liever op zijn beloop en hun nader beraad te laten heenglijden. De corra-corra's raakten onderwijl en omtrent den middag

klaar, wordende de Koningen van verscheiden zaken onderrigt en wel voornamelijk op den stand en staat onzer wapenen in Europa, om te meer die zoo zeer opgegevene en verspreide roep der Makassaarsche overwinning, te verijdelen en uit hunne gedachten, daar die al vrij diepe wortelen had geschoten, te doen verdwijnen. Verder werd er louter opgeblazen en daar tusschen op violons gespeeld, ook een glaasje in der stilte en onder de roos gedronken. De jonge Koning was zeer nieuwsgierig naar alles en hoorde niets liever dan onze manier van oorlogen; verzocht ook om een trompet en deed geen gemeene [1] vragen, maar wel naar de gestalte, stof en eigenschap van petarden, mortieren, granaden en van loopgraven, en wel voornamelijk ondermijning; hoe wij ons kruid zoo bestendig boven het hunne maakten en of er buiten salpeter, kool en zwavel ook brandewijn toegebruikt werd, en meer dergelijke onderzoekingen en zulks al met een goed oordeel; hij werd onderrigt voor zooveel het nodig was en een trompet voor hem toegezegt van Batavia te zullen ontboden worden. Eindelijk werd er beleefdelijk afscheid wederzijdsch genomen en geraakten met de eene corra-corra aan den gang, staande den andere te volgen, zoo mede die van Limbotto, waarmede den burger koopman Pieter Tidesz. en Secretaris Nouro van den Koning van Ternaten zoude nakomen die onder en tusschen, zouden trachten hunne schulden in te manen. Voor die van Limbotto werd het volgende geschenk in handen van Kitobil ..... [2] gelaten, als:

Aan den jongen Koning.
Een ps. goude Allegie.
Een ps. Parcal, witte.
Aan den ouden Koning.
Een ps. Salpicados, effen grond.
Aan de Rijksgrooten.
Den Goegoegoe,
Een ps. Bethilles Ternataansch.
Den Kapitein-Laut.
Een ps. Bethilles Ternataansch.

Deze Prins was getrouwd geweest met des ouden Konings van Limbotto's dochter, dien zij dezelven weder hadden willen afhandig maken, om aan den jongen Koning van Gorontalo

---

[1] Gewone.
[2] Naam niet ingevuld.

weder uit te huwelijken; hebbende hem bevorens nog een huisvrouw afhandig gemaakt. Doch alzoo zich beide jongelieden boven mate lief hadden, vlugtte ze naar Cattingolo, daar heenen dan den Gorontaalsche Koning was geweest, die ze met geweld daar weder van daan gehaald had, en zoude gezegde Prins hebben doodgeslagen ten ware hij (niet) een Compe zegel had getoond, staande op een oude pas, wel eer door den heer Franx [1] verleend; uit welkers ontzag zij hem in het leven lieten. Hij vertoonde den Gouverneur den pas, zelve niet beter wetende of daar stond iets anders in, waardoor hij het leven behouden had en verzocht om een nader getuig [2] en zegel, doch alzoo dit huistwisten waren en den Gouverneur het gemeen om zijnentwil niet begeerde te ontrusten, ook geen volkomen kennis van de zaak had, ontschuldigde zich daarin beleefdelijk; hij beloofde echter op Maleije te willen komen en aldaar Christen te worden, daartoe aangemoedigd werd. [3]

Wij voeren den stroom af, die aangenamelijk met in de zeventig bogten zich omwenteld en kronkeld, verthoonende zeer aangename landsdouw en watervallen, meest langs heenen en tot aan den mond van de zee bewoond, wordende hier en daar nog eenige kokosbogaarden gezien, overblijfselen van de Ternataanshe gewelden en dartelheden, alzoo ons de Gorontaalsche Hoofden wisten te zeggen: dat van Gorontale af tot aan de zee toe, [4] zijnde ruim drie mijlen, beide boorden der rivier met klapperboomen bezet waren, die de Ternatanen uit dartelheid en om de palmiet alle onder den voet hadden gekapt; over niemand meer zich beklagende dan den ouden Majuda, die zij kwalijk mogten hooren noemen.

Aan den mond van de rivier omlaag gekomen zagen wij hoe de corra-corra pas half klaar was, die dan voorts toegetakeld werd.

Gorontalo en Limbotto zijn gelegen op Celebes Noordkust [5],

---

[1] Landvoogd der Molukken van 1672—1674.

[2] Getuigschrift, document.

[3] Ziehier misschien de aanleiding, dat het Christendom werd ingevoerd in het boven door ons besproken rijkje Attingola.

[4] Thans ligt de hoofdplaats Gorontalo meer benedenwaarts, slechts een paal van den mond der rivier, von Rosenberg, bl. 3, 4, 17.

[5] Beter het noordelijk schiereiland van Celebes. Ook is hier stellig door een schrijffout de opgave der breedte omgezet en zal men moeten lezen, dat Limbotto op 36′ Gorontalo op 30′ ligt. Daar nu v. Rosenberg voor de tegenwoordige meer zuidelijke ligging der laatste plaats 28′30″ opgeeft, is deze breedte juister dan elders in het journaal van Padtbrugge.

het eerste 36 en tweede niet meer dan 30 min. of een halve graad van en bij noorden den Evenaar. Gorontalo heeft den naam [1] van verscheiden te landwaarts verspreide volkeren, die zich te gelijk en in een ligchaam, aan het binnenwater ter neder zetten; wat Limbotto belangd wisten geen naam reden te geven, schijnende veel ouder dan Gorontalo. Limbotto legt aan het binnenmeer en Gorontalo aan den Noordzijde des strooms, waarlangs zich dit meer en al het water dat het ontvangt Zuidwaarts of in zee loosd; de plaatsen leggen van elkander Z.W. ten W. en N.O. ten N. omtrent drie mijlen. De gansche landstreek bestaat uit een verhevene vlakte bultig opklimmende, maar het gebergte rondsom meest eendrachtig tot het binnenmeer dalende, behalve aan de Noordzijde, daar eenige kleijige en lage voorgrond is, waaraan de bergen kort en steil steigeren. Verscheiden spranken en spruiten komen zich in dit meer ontlasten, waaraf wel de voornaamste is, die moeijelijke rivier die wij in onze landtogt meer dan honderd maal doorwaden moesten, [2] die zich evenwel niet in een maar verscheiden armen hier loosd, komende meest uit den West N. W. en naar wij onderrigt werden al vrij wat van verre. Het ontvangene water schiet uit dit meer zoo snel af, dat men in min dan twee uren tot aan den mond van de zee drijft en een ganschen dag werk heeft eer men boven kan komen. De mond loopt tusschen twee steile gebergtens heen, daar tusschen en het naauwst pas vijftien roeden water is, en mengt zich aldaar nog een dergelijke stroom, [3] die alsmede zeer diep te lande waart uit en het gebergte van den Oost, Westwaarts af komt zakken, somwijlen zoo overkropt van water, dat de naauwte naar zee het niet kunnende verzwelgen, het water zijn keer neemt, de andere stroom in naar Gorontalo en het binnenmeer, dat zelfs het land daar alom daardoor wordt onder water gezet. Op de vereeniging en tezamenloop omlaag van deze twee stroomen is een voordeelige hoek, daar de Gorontaalders voornemens zijn hun dorp te stigten, om den handel te vermakkelijken naar zij zeggen, maar inderdaad

[1] Over den oorsprong van den naam Gorontalo, eigenlijk Holontalo, zie v. Rosenberg bl. 17, die ook dien van Limbotto niet verklaart.

[2] Waarschijnlijk de Boliha, von Rosenberg, bl. 77.

[3] De rivier van Bone. Uit het volgende ziet men, dat Gorontalo waarschijnlijk weinig na 1677 reeds verplaatst is naar zijne tegenwoordige ligging aan de zamenvloeijing der rivieren van Bone en Bolango of Tapa.

uit vrees omdat dien hoek door iemand anders van buiten mogt bezet en bemagtigd worden.

De gronden zijn overal en allezins zeer bekwaam tot rijstvelden en kunnen zoo er wat naarstigheid en ijver toebrengen, altijd van water verzekerd zijn. Doch nu wordt hier alleen niet geplant, gezaaid noch gemaaid, maar ook hetzelve dat van boomen inwezen is, niet behoorlijk onderhouden; al wat er gezien is zijn pisang boomen, die zij met eenige zorg aankweken; aan de oude kokosboomen, die er in tamelijken overvloed rondsom het meer en langs de rivier nog zijn, blijkt dat hunne voorouders of voorzaten naarstiger waren. Tegenwoordig is den ganschen toeleg om met rooven, stelen, liegen en bedriegen aan de kost te geraken, om hetwelk te beter uit te voeren en de aankomende vreemdelingen en handelaars wat beter uit te melken, niet alleen een dubbeld stel maar ook een driedubbeld getal bestierders hebben, als Gorontalo drie Koningen of een volle sortering Cabessen, Bariga, Pee, [1] en hoewel de jongste Koning wel gezegd wordt het meeste gezag te hebben, zoo voert integendeel in hunne vergaderingen den oudsten Goegoegoe meest alleen het woord, en waren er nog al anderen die ook scheenen vrij wat te zeggen te hebben. Immers niemand mag er met hoe smalle koopmanschappen het ook zij, alhier iets verhandelen of moeten alle deze Koningen, Goegoegoes en Grooten eerst de handen vullen, die dan nog honderde van streekjes hebben om de lieden uit te mergelen; buiten de gewelden, overlast, bedrog en bewimpeling daar zij die dagelijks mede plagen en ophouden en teleurstellen, dat de handelaars het alderverdrietigst valt, waardoor zij eer afkeerig dan begeerig van en tot deze plaats en handel zijn Moetende somwijlen wel twee maanden omlaag blijven liggen, eer hun wordt toegestaan hunne aangebragte goederen te verhandelen, en worden op het vertrek wel tienmaal meerder geplaagd, bedrogen, beknibbeld en beknepen. Gelijk den ouden Goegoegoe gemeenlijk doet, dat wanneer het op een betalen aankomt, de halve waarde van de schuld maar geeft, dreigende die geene die het niet aanvaarden wil, als dan nog niet met al te geven en evenwel te zullen doen vertrekken. Die van Limbotto hebben zoo kwaden naam niet, ook zoo zouden zij het niet kunnen doen, alzoo de Gorontaal-

---

[1] Zie over de talrijke hoofden van Gorontalo, von Rosenberg bl. 20—23, die hun echter geheel andere inlandsche namen geeft. Die van Padtbrugge schijnen meer elders in de Molukken te huis te behooren.

ders meesters van de stroom en diensvolgens den duim hier op den keel hebbende, het alles zelfs inslokken.

Hun gemeen gebruik dan om zich op het gemakkelijkst verders te erneren is eensdeels de Limbotters te schrapen en te villen, doch meest de Tominers of Bogtlieden [1] onder schatting te houden, die hun de caret of schildpadshoorn, slaven en sagoe opbrengen moeten, daarop zij ledig gaan, zelve zeer weinig poekelende.

De caret bekomen die van Tomini van de Orang Badjoés, die jaarlijks in deze bogt komen visschen en alhier de beste schilpadden vangen; waaraf er drie soorten zijn, gevende de grootste noch kleinste niet zoo goede caret als de middelbare slag, en welk caret bij zeker gewigt van ruim dertig pond wordt verhandeld, dat de Gorontaalders onze onnoozele burgers voor een pikol [2] hebben aangesmeerd, en hierdoor schijnt de schildpadhoorn alhier van eenig belang en goedkoop te zijn, die inderdaad, dus ontvangen wordende vrij duur valt en ook niet in zoo een overvloed, dat het de moeite voor de E. Compe. zoude waardig zijn.

De vettte grond, zuivere lucht, tijdige regen bij beurten, overvloed van killen, kreeken en watervallen, gemak van waterlozing, vruchtbaarheid en aangenaamheid der landsdouw, beloofd ja! verzekerd vrij wat anders, zoo er goed volk als land was. Maar nu voed het en moet lijden en verdragen, luije, trage, hoovaardige, trotsche en opgeblazen menschen, die niet ligt tot redelijk bestuur hunner landen en volkeren en afstand van het plegen van geweld en overlast omtrent hunne geburen te brengen zullen zijn, dan met strenger teugel en scherper kippersoen? op den neus. Willens verwarden zij ons de namen der dorpen, mengende die te lande waart en binnen waren met die van buiten, opdat wij niet weten mogten wat geregtigheid onder Gorontalo en Limbotto gehoorde of niet. Wel merkende dat zij zoo veel dorpen eigenlijke onder haar niet hebben als er wel voor heen opgegeven is, en eenlijk door hun magt en ontzag over mindere vrije dorpen geweldelijk heerschen. Wij konden niet bemerken dat er meer dan zes of zeven dorpen onder Gorontalo en Limbotto stonden en omtrent 300 man, zonder vrouwen en kinderen te rekenen, alle de andere dorpen waren Tominische of Bogt dorpen; wij

[1] Volgens Val. I bl. 77, is Tomini gelijk Tonmini dat is *volk van 't bogt.*

[2] 125 halve Nederl. ponden.

zullen dezelve, schoon verward, naar dat zij ons die opgaven, stellen, om in het toekomende verbeterd te worden.

Limbotto heeft naar hun zeggen niet meer onder zich dan de helft van het eiland Togia [1], zoo mede van Wayo Woeye als ook van Ta-onsoe, alles buiten en ligtelijk buiten aanwas van de laatste overrompeling van die van Tomini.

Voorts zoude onder Gorontalo staan half Togia, Woeye en Toehoeloe als boven- en in het geheel Triboeye, Lambeloeto, beide om het meer; Cottingole Oostwaarts in het land, Banto langs de rivier en Tamelatte even buiten aan de Westzijde. Verders: Toale, Bobomba en Tirunde, vertrouwen wij mede binnen te leggen; vervolgens noemden zij Posso, Toreaken, Toeroe-e, Potaya, Teriboeboe, NB. Parigi, Taboeli, Calakka, Tana-eygi, Torole, Ambibaboe, Tolitabongo, Toli-bilo, Toli-lette-lengo, Lingoele, Toli-emboelo, Tolibagito, Patinga, Sada, Pottenang, Taginti, Tipaye, Boenoeye, Tidoga, Ti-ave, Comonti, Tilombo en Tji-mingo.

Alle deze dorpen en dien volgens de gansche bogt, die naar het bewoond eiland Togia genaamd wordt, zoude naar hun zeggen onder Gorontalo behooren; en dat zij die nu overrompeld en gevankelijk weg hadden gevoerd, was, omdat zij zich aan de kant van den Mandharees wilden begeven, die zij een teeken (naar zij zeggen door vrees) van onderdanigheid bewezen hadden, dat de Gorontaalders niet te lijden stond.

Het land is vol wilde buffels, waaraf er veele zijn getemd, ook is er zeker slag van boschosjes [2] met steil overeind staande horens, dat onzes bedunkens een bijzonder geslagt van gedierte is en in deze Noordelijke gewesten van Celebes overal gevonden wordt. Weinig hartebeesten zijn er omtrent Gorontalo en Limbotto, daarentegen veel wilde varkens, en bijzonder mede van dat slag dat men Babi-Rousa noemt. Van wild gevogelte ziet men weinig, eenlijk zijn er blaauwe doch meest buffelreigers [3], stomme kwartels en boschhoenders in tamelijke menigte; verders

---

[1] De spelling der namen dezer plaatsen hebben wij onveranderd gelaten. Vele daarvan vindt men op de lijst der plaatsnamen langs de bogt van Tomini, door ons gevoegd bij het werk van von Rosenberg bl. 150, maar ze zijn hier, zooals Padtbrugge zelf erkent, zoo verward opgegeven, dat het hoogst moeijelijk zijn zou, de ligging van allen aan te wijzen.

[2] De *Anoa depressicornis*, zie de noot in het vorig deel der *Bijdragen* bl. 324.

[3] De *Ardea garzetta*. Ook von Rosenberg beschrijft bl. 13 zijne gewoonte, zich op een buffel neer te zetten.

wat snippen, aardige waterhoentjes met sierlijke roode kammen, en anders geen klein gebeente met al, die ook mits er niet gezaaid wordt niet zoude kunnen aan de kost komen. In het binnenwater en de rivier zijn veel kaaimans en overvloedig cabos die meest in de modder en tusschen de vermakelijke Indische plompen, anders genaamd Egyptische boomen [1] zich houden; de vangst van cabos, benevens den aanteelt van pisang, eendvogel, hoenders en ganzen is wel de meeste zorg van deze luije lieden.

Limbotto teelt ook veel schapen voort; Gorontalo niet zoo veel, maar weder meer bokken. Wat aangaat zeker fort dat zij weleer hadden begonnen, in het klimmen van het gebergte aan de Noord Oostzijde van het meer, digt aan Limbotto, daar af zijn twee gemetselde bolwerkjes in grafsteden verwisseld, in welkers eene dezen Gorontaalsche jongen Konings vader heeft willen begraven zijn.

Veel meer naar waarschijnlijkheid van deze gewesten hier aan te voegen, heeft ons de kortheid des tijds niet willen toelaten, waarom dit overstappende, onze reize vervolgen.

De andere corra-corra die ons stond te volgen was mede gereed geraakt en bij ons omlaag gekomen, als wanneer wij ook gereed geworden waren, behalve dat er nog veel scheppers ontbraken, die te met aankwamen, onderwijlen dat den Gouverneur belaste naar buiten te scheppen, daar de Gorontaalders omdat het een weinig kabbelde niet gaarne aan wilden, doch wel meest omdat zij hun behoorlijke mondkost nog niet hadden. Wij geraakten echter nog buiten, blijvende de andere corra-corra nog binnen liggen, doch vorderden zeer weinig, leuterende de scheppers willens, gelijk zij ook buiten met jollen hunnen meesten voorraad aan boord kregen.

Dingsdag 28 *September* arbeidde men van den morgen tot den middag en van den middag tot den avond, zonder meer dan twee mijlen weegs te vorderen, door de tamelijk doorkoelende Zuid-Oosten wind en flaauwhartigheid onzer zeelieden. De andere corra-corra kwam ons bij, en strekte de wal hier N. W.

[1] Waarschijnlijk de *Nelumbium speciosum*, von Rosenberg bl. 64, die bl. 68 de visschen van het meer van Limbotto opnoemt, onder wier inlandsche namen de Cabos niet weer te vinden is. Deze smakelijke visch, die Valentijn I B. bl. 79 en 396 ook als bewoner van dit meer en dat van Tondano vermeldt, is volgens Bleeker, *Reis Minahassa* I bl. 59 de *ophicephalus striatus*.

en Z. O. van den mond van de rivier tot hier, omtrent vijf mijlen.

Woensdag 29 *September* met den dag moesten onze scheppers, hoe traag en onwillig ook aan den gang, koelende het Zuid-Oostei luchtje al vrij harder dan gisteren en kabbelde het water ook vrij harder; daarenboven hadden wij den hoek die wij te boven moesten en waarop de zee al vrij woelde, zoodat de corra-corra's meenige zeetjes inkregen, dat onze onvoorzigtige scheppers vrij verlegen maakte, hebbende om geen hoosvat gedacht. Daarbij hadden de vaartuigen geen vier duim spelens boven het water; daar waren wel planken tot zetboorden, maar niet een rottingje of werktuigje om die te hegten, zoo dat zij van den nood een deugd makende, met een wakkere arbeid en braaf uit te scheppen, het gebrek hunner zorgeloosheid vergoedde, zoodat 's middags niet alleen den hoek te boven maar nog wel twee mijlen meer gevorderd waren, waarover zij God openbaarlijk dankten, zijnde zeer vreesachtige menschen en geen zeelieden. Wij waren aan land om een goede pleisterplaats te zoeken; na het kooken en smooken en het middagmalen, schepten wij alweder voort, met stiller weêr en slegter water, zoodat des avonds gissing maakten van dezen dag ruim acht mijlen voortgeraakt te zijn, dat zoo al vrij sloeren konde. Het was al vrij donker toen wij achter een rif land koozen en des nachts verbleven. Den Gouverneur belastte hun [1] mits het water op het hoogst en spring was, zij zouden voor het vallen van het water weder afkorten en buiten het rif ter dregge komen, doch volgden zijlieden hun zin.

Donderdag 30 *September* bevonden wij ons met den dag binnen het rif bezet, zoodat de vaartuigen met groote moeiten daarover moesten arbeiden, dat al een wijl verlette, doch het slegte water en het mooije weêr verzoette alles. 's Middags weder gepleistert en te 's avonds een goede rustplaats gezocht, weder acht uren gevorderd, en de strekking van de wal van gisteren en van daag is regt Oost en West.

Vrijdag 1 *October*. Des voormiddags nog omtrent twee mijlen wanneer kaap Evenaar passeerden, vindende de strekking van de wal zoodanig als in de kaart uitgebeeld staat, namelijk Z.W. ten W. en N.O. ten O., pleisterden 's middags aan het eilandje [2]

---

[1] De scheppers.

[2] Op Melvills kaart der Minahassa heet dit eiland Banbajanon. Zie de uitvoerige noot in het vorig deel der *Bijdragen* bl. 307.

op de Zuidhoek van Castricoms baai. 's Achtermiddags de Noordhoek voorbijgezet met een goede voortgang tot 's avonds toe, wanneer omtrent de Vogelnestjes eilanden de wal koozen en vernachten.

Zaturdag 2 October tusschen voorsz. eilanden en vasten wal door tot 's middags ter plaatse [1] kwamen daar de Castilianen weleer een houtenveldpost hadden, alwaar het middagmaal klaar maakten en nuttigden. Des achtermiddags omtrent Boerange vonden wij een Amboineesch vaartuig en vrijman Marten Erhards genaamd, wist van den Koning Amsterdam niet, was van Amboina over Ternaten gekomen om naar Gorontalo te gaan. Pieter de Raedt met zijn sloep en de sloep de Welkomst, stonden kort op zijn vertrek naar Ternaten hem te volgen, wist verder geen nieuws. De scheppers was heden hoopwerk gegeven, namelijk in de Straat Lembe eerst te zullen slapen en uitrusten, daar weinig vermaak in schepten en genoegzaam toonden geen behagen daarin te hebben; waarmede en hunne koppigheid zoo veel uitwonnen, dat ze den ganschen nacht tegen wil en dank moesten scheppen zoo veel zij konden om eenlijk den wal te mogen houden, zouden anders door de fellen stroom te zeewaart in weggevoerd zijn geweest.

Zondag 3 October. Omtrent acht uren des morgens kwamen wij binnen de Straat Lembé, loopende met hetzelfde getij daar door, alwaar wij pleisterden. Zoo als wij weder na den middag vertrekken zouden, kwam onze makker, verleden nacht achter gebleven, ons weder bij en zette met ons weder te gelijk voort. Onze snedige scheppers waren hier alwederom hun eigene meesters, want schoon wij stroom en wind mede hadden, zoo nogthans lieten zij niet na al langs den wal en in de neer te scheppen, dat ons op den hoek van Banka zeer verlegen maakte, liggende op een lager van steile klippen en in een geweldigen maalstroom en vrij zwaarder gevoel van de zee op de rudsen. Hier schepten ze dat het kraakte bijna een uur lang zonder een stap te winnen, en hadden genoeg te doen met hun hoozen, tot eindelijk wat verder van de klippen de regte stroom ons vat kreeg en in een ommezien boven de hoek voerde, om welkers hoek wij het in een slegte zee aan land bragten, alwaar wat aten en het volk ook lieten rusten.

's Avonds omtrent acht uren hebbende een heldere maan, lieten

[1] Waarschijnlijk nabij het tegenwoordige Belang; Boerange is misschien een der eilandjes bij Benteina.

wij weder voortscheppen, dat al langs den wal ging. 's Nachts sliepen wij allen, want onze scheppers gemerkt hebbende dat wij sliepen, lieten het drijven en sliepen mede; tot ons geluk waren wij onder den wal en in de neer, anders waren wij heel buiten de Straat weder gezet geweest.

Maandag 4 *October*. Des namiddag op de Manado, daar den Koning Amsterdam en den Koning van Amoera met hunne Grooten, den Gouverneur op strand verwachtte, en verwelkomden onder het losbranden van het geschut.

Den Koning Amsterdam was hier den 8ste voorleden maand aangekomen met de sloep de Roode Haan en een weinig te voren zijn grootste corra-corra, hebbende nog in Xula gelaten de sloep de Eendragt en eenige corra-corra's met den ouden Sadaha en Majoeda, om van daar het volk zoo haast mogelijk te pressen. Daar was nog niet een van de andere corra-corra's verschenen, noch niemand van het volk op de jonken verdeeld, eenlijk waren er omtrent twaalf Ternatanen die op Tagulanda waren geland, en vier ditos met den zoon van den ouden Koning van Candhaar, Antony van Voorst [1] van daar overgekomen. Anthony een brief medebrengende van zijn vader aan den sergeant kommandant, die den assistent Harcxe heeft vertaald en in zijn aanteekening van 's Konings reis ingevoegd, waarbij het gelaten werd. De Eerw. D°. Caheyng was met klein vaartuig, in gezelschap van den vader Torcotti van omtrent Boelang van boord herwaarts aangekomen; doch was voornoemde Pater des nachts van hem gescheiden en naar zijn meening regt naar Siauw gestoken. De Boelang-Itanders hadden hem nergens in willen behulpzaam zijn; zoodat den Schipper van der Wal zijn goed zelfs had moeten laten aan boord brengen, alzoo Ds. Caheyng den Gouverneur er twee [2] ter hand stelde, zeggende, hem alle zijn getrouwe Siauwsche knechten zelfs verlaten hadden, behoudende niet meer bij zich dan drie zangers [3] van de Manilha medegebragt, met dewelke en den Psalter zingen konde: mijne vrienden en mijne naasten hebben mij verlaten.

Deze brief zullen wij vertolken en hier inlasschen. [4] In de andere verzocht hij om vier stuks hunner slaven, waaraf eene

---

[1] Hij ontleende waarschijnlijk dien naam aan den landvoogd, die van 1662—1667 de Molukken bestierde.

[2] Hier is het woord *brieven* uitgelaten.

[3] Koorzangers.

[4] Zie Bijlage VI.

(bij) onzen Goegoegoe van de Manado was; een ander was ten tijde van Luitenant Sipman verruild en had er een ander tegen ontvangen, doch de andere twee waren geregtig de hunne, waar af den eene in 's Comp. bewaring nog was, om tegen deszelfs slaaf Domingo, dus lange onder Manuel Espagnol [1] onrechtvaardig behouden en bezeten, weder overgegeven te worden, den ander schuild ergens alhier in het dorp, dewelken den Gouverneur zal trachten te bekomen om de Castelianen te toonen, hoe zij behoorden te doen. Den gezegde Pater Torcotti was zoo haast uit Boelang-Itan niet geweest, of den Ternataanschen Priester...... [2] had het kruis getragt onder den voet te hakken, waar aan geen der Boelang-Itanders een hand durfde slaan, alzoo den Pater hun had verzekerd, ja, met eede gezworen, dat wie aan het kruis maar raakte om er eenig leed aan te doen, zekérlijk den dood sterven zoude, dat evenwel niet missen zal, en gebrak er maar een goede uitlegging, die echter de Boelang-Itanders niet verder van nooden hadden. Want ziende, dat den Ternataan, die zoo stoutelijk en onbeschroomt er in kapte, geen ongeval trof, maar even frisch bleef, peurden er de Boelang-Itanders mede aan en hielpen het kruis voorts onder den voet. Alle de paternosters gaven zij mede van zelve over, waaraf het penningje en kruisje eenlijk werd afgenomen, en de koralen ontsnoerd, om de vrouwtjes nog te kunnen tot armsieraad dienen, zoodat deze in een oogenblik van goed papist tamelijk geus werden, alzoo zij zeiden en bekenden dat hetgeen overal en tegenwoordigen God was, dewelke de Paters dusdanig onder hun geweld hadden en vervoerden waar zij wilden; alzoo zij wisten dat hij hem in zijn kist gesloten en medegenomen had; verstaande hierbij het afbeeldsel van een gekruiste.

De Gouverneur vertoonde aan de Koningen van Ternaten en Amoera, hoe naar krijgsgebruik den Siauwer wel diende den oorlog aangezegt, en terwijl men hier toch nog wachten moest naar de Ternatanen en verdere hulpbenden, dat zulks hoe eer hoe liever diende te geschieden, hetgeen ook vastgesteld werd door den Koning van Ternaten in aller beleedigde naam te laten geschieden. Wordende ten dien einde de tegenwoordige alhier zijnde Siauwers en Spaanschgezinden ontboden door den Koning Amsterdam, en hun voorgehouden alle de kwade gangen, moorde-

[1] Jesniel uit Arragon, die op Siauw het Christendom verkondigde. Valent. I 59, 70, 398.

[2] Niet ingevuld.

rijen en rooverijen des Siauwschen Koning, waardoor Z. H. en de bondgenooten genoodzaakt waren geworden, hun regt, hetwelk in der minne en naar billijkheid niet hadden mogen noch kunnen erlangen, door de wapenen te zoeken, zeggende den Koning van Siauw den oorlog aan; dat ze gedachtig zouden zijn, bijaldien zijn te zendene heraut, of niet te regt kwam, of niet gehoord werd. Gevende verlof aan zooveel Siauwers, als er dusverre onder des Gouverneurs bescherming waren geweest, te mogen vertrekken, eenlijk alleen verblijvende Don Juan de Leon [1], in ostagie, tegen zijne derwaarts te zendene Ternatanen; waarmede de Spaanschgezinde vertrokken, om zich tegen morgen en de te huis reis vaardig en klaar te maken. De Koningen en Rijksgrooten namen mede hun afscheid, om den Gouverneur wat te laten rusten en middagmalen. Des achtermiddags kwam den Koning Amsterdam met dewelken den Gouverneur het werk ging bezigtigen, vindende de tien affuiten, voor des Gouverneurs vertrek belast te maken, alle vaardig, behalven twee kleine dito's tot de veldstukjes, daar het beslag eenlijk aan ontbrak, daar waren al een goed gedeelte balken bij de werken, eenige tot affuiten doorgezaagd. Onze kistenmakers waren ook redelijk met de predikstoel gevorderd, doch de metselaars nog niet aan het werk, bij gebrek van kalk. Zij werden echter aan de reduit gezet, om de borstwering rondom vast af te kappen, en den kommandant gelast een kalkoven te laten vervaardigen.

Na de ronde gedaan te hebben, verzocht den Gouverneur den Koning Amsterdam of Zijn Hoogheid geliefde om gezamenlijk den Koning van Amoera een bezoek te geven, hetwelk gaarne toestond; doch was dien vorst alstoen niet in zijn woning, zijnde zich aan de rivier wezen wasschen; zoodat na het dorp wat doorgewandeld te hebben, den Gouverneur den Koning Amsterdam weder te huis geleidde en zijn afscheid nam.

Dingsdag 5 *October*. 's Morgens bekwam den Gouverneur tijding als dat de twintig prauwen der Orang Badjoes, die den Amboineschen vrijburger Erhardt Martensz. [2] ontmoet waren en van Tomini kwamen, alhier verscheenen waren.

Den Gouverneur ging naar strand, om te bezien hoedanig de Ternatanen in de krijgsloodsen gehuisvest waren, en vond aldaar den Koning Amsterdam bij zijnen broeder Jena, en bij Z. H.

[1] Deze was blijkens Bijlage VIII door Serranos met een brief aan Padtbrugge gezonden. Hij was, zoo als later blijkt, schoolmeester op Siauw.

[2] Hiervoor Marten Erhardsz.

de Hoofden der Orang Badjoes, dewelke den Gouverneur welkom heette en minlijk aansprak. Bevindende in het onderzoek meest alles wel van de Eerw. Ds. Montanus [1] aangeteekend te wezen, doch eer overgeloovig dan dat zonder godsdienst, ook eenige omstandigheden van politie en justitie te zijner tijd mede aan te halen. Zij beloofden den Gouverneur te zullen komen bezoeken. Nadat deze zeelieden vertrokken waren, liet den Gouverneur door den Assistent Haroxe Z. H. voorlezen de onderstaande briefjes, in het Maleisch aan de Koningen van Taroena en Kandahaar, alsmede den Koning van Taboekan geschreven; dewelke Z. H. zeer wel aanstonden en wel lijden mogt dat dusdanig afgingen [2].

Den Gouverneur schreef er ook dit Nederlandsch briefje nevens, zonder eenige vertolking, om den Kapitein Andreas Seranos zijn Spaansche grootheid betaald te zetten, en te beantwoorden het Spaansch briefje aan den Gouverneur naar Maleyo geschreven, mede zonder eenige vertolking, even als of wij meer gehouden waren de Spaansche als de Nederlandsche taal te kennen [3].

Den Gouverneur onderhield den Koning van Ternaten nog een wijl met zoodanig verhaal, die de tegenwoordige Ternatanen tot onderrigting konden verstrekken; hoe hij namelijk op zijne reis van hier over Kaudipan en . . . . . . [4] naar Limbotto en Gorontalo, niet alleen een afkeer en schrik, maar ook een walg en vervloeking der Ternatanen tot zijn leedwezen had bespeurd, hetwelk niet alleen op de gezeide plaatsen, maar allezins en hier alom te merken was, meest over de geweldige en onlijdelijke manier van afpersing van goud en slaven van voorheenen; moedwil aan vrouwen en dochters, dartelheid en grootschheid aan grooten en kleinen zonder onderscheid, en brooddronkenschap, verwoesting en vernieling aan gezaai, vruchten, boomen en vee gepleegd. Deze schuld ware des Konings niet, maar van zijn ongebondene schraap- en geldgierige afgezondene, echter had er de Koning de schande en schade van, daar zijn dienaars oorzaak van waren. Vrienden en onderdanen werden niet anders dan vijanden gehandeld; deze smet moesten zij weder afwasschen

[1] De berigten van Montanus over de Orang Badjoes vindt men bij Valentijn I. bl. 396, welke bl. 66 reeds de meer uitvoerige inlichtingen van Padtbrugge over dit volk had medegedeeld.

[2] Zie Bijlage VII.

[3] Zie Bijlage VIII.

[4] Dit woord niet ingevuld, maar moet blijkens het voorgaande Bobading zijn.

en trachten te overwinnen met een andere manier van leven, zoo zij des Konings regtvaardigen haat niet wilden op den hals halen. Op Siauw waren hunne vijanden, maar op Sangi moest hij weten dat er vrienden en vijanden waren, daar hij onderscheid had in te maken of men zou er met scherpe sporen tegen gaan. Dit werd hun eenlijk tot onderrigting gezegd, opdat zij zouden trachten in stede van zoo kwaden, een goeden naam bij vrienden, bondgenoten en 's Konings onderdanen te erlangen. Allen lieten zij het hoofd hierop hangen, en niemand durfde opzien; behagende dit eenlijk den Koning Amsterdam uittermaten, die den Gouverneur somwijlen toeknikte om al voort te varen. Doch dit alles was genoeg voor dees tijd; den Koning en Gouverneur namen weder voor den Koning van Amoera te bezoeken, latende zulks tegen namiddag aan voorsz. HH. weten; nemende den Gouverneur van Z. H. Amsterdam verders zijn afscheid.

De Hoofden der Orang Badjoes kwamen den Gouverneur nog voor den middag bezoeken, brengende een geschenk van visschen en wel voornamelijk van zeekoeijen, zoo men die alhier noemd, zoodanig op de kust van Sofalo en Mosambique zouden vallen. [1]

Nadat zij met arak wel onthaald waren, vertrokken ze, wordende hun aangezegd om op den avond weder te komen, alzoo den Gouverneur voornemens was hun eenige smalle schenkagie te doen.

Des namiddags gingen den Koning Amsterdam en den Gouverneur den Koning Loloda bezoeken na welk bezoek (daar niets van belang in voorviel, dan wederzijdsche heuschheid) wandelden den Koning en Gouverneur naar des kommandants tuin, zeer vermakelijk op de rivier en aan een veer gelegen; te eer van den Koning van Amoera hun afscheid genomen hebbende, omdat denzelven met zeer kwade oogen gekweld, een lang onderhoud niet wel kon velen. Des avonds vernamen de Hoofden der Orang Badjoes niet meer, wezende, naar ons berigt werd, naar de West te visschen vertrokken.

Anthony van Voorst werd weder afgevaardigd met een geschenk van een stuk Guineesch en een pinasse gingan [2], voor den Koning zijn vader; de Tagulanders vertrokken mede met de Siauwers, Papangers [3], en den sergeant Hendrick Muschke met

[1] Of de in bijna al de zeëen van den Archipel voorkomende Doejong ook op Afrika's Oostkust verschijnt, waag ik niet te beslissen.

[2] Ook door Val. I. A. bl. 26 onder de Coromandelsche kleedjes genoemd.

[3] Inboorlingen der Philippinen, dus geheeten naar het district Pampanga op Luçon.

een soldaat tot zijn gezelschap, om den brief te brengen aan den Spaanschen Kapitein; kunnende beide noch Portugeesch [1] noch Maleisch. Den sergeant was gelast de gelegenheid der plaats, zoo der Spanjaarden, Siauwers, als van het dorp van Jeronimo d'Arras, Oelo [2] wel af te zien en in prent te ontwerpen om er de Ternataansche zaken naar te rigten.

Den schrijver Tominea ging nu ook mede om den Siauwschen Koning den oorlog aan te kondigen, hebbende tot zijn gezelschap nog een à twee Ternatanen mede.

Laat op den avond verscheenen van het dorp Lauoede, [3] drie honderd boeren om hun aandeel van balken aan te slepen.

Woensdag 6 October. De fluit de Swaan werd in het Westen af en aan den hoek gezien, drijvende aldaar in stilte, welker Schipper des namiddags met het bootje aan land kwam, medebrengende zoodanige brieven en papieren als er uit Maleije met den sloep van den burger koopman Pieter Tidesz. waren herwaarts en den Gouverneur nagezonden. [4] Den Schipper verhaal doende van zijn verrigtingen in het onderzoeken van deze Celebesche kust was tot Bwool toe geweest, alwaar de chaloup, Terucco nog eerst had beloopen, hebbende voorsz. chaloup, 14 dagen in stilte gedreven zonder iets te vorderen, zoo dat daar zeer over bedugt was en zorgde (zorg had) dat zijn reis naar Paloe bezwaarlijk zoude bekomen. Doch alzoo hem gelast was niet langer dan drie weken of een maand ten uitersten daartoe te besteden, of anders de brieven van Bwool of Totoly maar voort te laten gaan, twijfelde niet of zoude haast wederkeeren.

Donderdag 7 October. Kwam het fluitje de Vliegende Swaan tegen den middag alhier ter reede, strijkende de chaloup de Roode Haan zijn vlag met een schoot ter eere van de Compe. en hijschte die met drie schooten weder op, latende de wimpel daar boven afwaaijen, en kwam de fluit met de vlag op de reede doende vijf eereschoten, zoodanig als tusschen den Koning en Gouverneur was overeengekomen [5].

---

[1] In de 17de eeuw werd echter het Portugeesch nog veel in onze bezittingen gesproken, terwijl de Spaansche kapitein die taal waarschijnlijk wel verstond.

[2] Bij dit dorp lag de Spaansche sterkte op Siauw.

[3] Mij in de Minahassa niet bekend.

[4] Bij deze gelegenheid werden 9 Siauwers uit Ternate overgezonden; ook hadden vijf correcorren, die koning Amsterdam zouden volgen, door storm groot oponthoud en schade gehad.

[5] Volgt de benoeming van vijf inlandsche schoolmeesters.

Tegen den avond bezocht den Gouverneur Z. H. Amsterdam zonder dat er dezen dag iets verders van belang voorviel, dan dat den Koning van Amoera was beschonken met het volgende:

Een ps. Guineesch linnen,
Een ps. Bethilles, bruinblaauw,
Een ps. deken gekatoeneerd,
Een ps. Bethilles rood en
Vier ps. roode sergie.

Vrijdag 8 *October.* Bekwam den Koning van Amoera tijding, dat deszelfs zuster, na aan een kwijnende ziekte lang bedlegerig geweest te zijn, eindelijk dezen wereld was komen te overlijden, hetwelk (hij) den Gouverneur weten liet en met een verlof verzoeken om een keer derwaarts te mogen doen om het doode lijk te beweenen. Den Gouverneur liet in antwoord den rouw heuschelijk beklagen, maar het konde niet wel wezen om eene keer naar derwaarts te doen, alzoo wij tegenwoordig op sprong stonden, om zoo haast de Kaudipanders en Ternatanen gekomen waren, te vertrekken, hetwelk zonder Z. H. als een merkelijk beleedigde partij niet wel geschieden kan. Op dit antwoord liet den Koning nader verzoek doen, om verders alhier op hunne wijze onder trom en bekkenslag de overledene te beschreijen, hetwelk toegestaan werd en onder een gerommel en droevig gehuil geschiedde. Tot een rouwgift waren wij weder genoodzaakt in 's Konings van Ternaten en onzen naam het volgende te zenden; zullende den Koning op zijn rekening voor de helft belast worden.

Rouwgift voor den Koning van Amoera's zuster:

Een bruin blaauwe Bethilles.

Tegen den middag kwam hier ter reede de chaloup Terlucco, hebbende niet verder dan Bwool kunnen geraken, alwaar zijne brieven aan land had gegeven, die dezelve aanstonds met zes man in een prauwtje hadden voortgezonden, gelijk zulks in een kladdetje tot bewijs mede gegeven, aanhalen. Die van Bwool, zeide de kwartiermeester, mede met eenige vaartuigen herwaarts aan te komen, wezende den Koning van Totoly mede op weg geweest, doch door het overlijden van zijn zoon weder terug gekeerd.

Die den Koning van Amoera de tijding van zijn zusters overlijden hadden gebragt, wisten ook te zeggen, hoe zeker Siauwsch vaartuig onder het land van Magonde had geweest, alwaar eenige inwoonders meenden aan te randen, maar ziende dat zij zich

tot tegenweer bereidden, waren ze na verscheiden bedreigingen en lasterlijke scheldwoorden weder vertrokken. Den Gouverneur zorgende dat met de overkomst van den Pater Torcotti op Siauw — onder het gewoel en te meer zij welligt hunne vaartuigen niet wel anders of voordeeliger zouden kunnen gebruiken, iets weder op Boelang-Itan mogten ondernemen, alwaar het maar om het ter vlugts af te loopen en te verrasschen — liet een korporaal en zes man kommanderen, die nog dezen avond met de chaloup Terlucco weder derwaarts zouden vertrekken, om aldaar op strand van Kaudipan, te midden tusschen Dauw en Boelang-Itan of de Zoute en Zoete rivier, de wacht daartegen te houden.

De Koning van Amoera bezorgd mits het afsterven van zijn zuster, wegens de erfenis, deed verzoek om een gilalo met zijn Kapitein-Laut naar derwaarts te zenden, om op alles de vereischte orders te stellen, dat toegestaan werd, mits van hier weinig en terug komende meerder volks zoude brengen, met welke belofte zij vertrokken. Zoo mede de chaloup Terlucco, met de geschikte zeven man voor Kaudipan en dit briefje [1] in het Maleisch voor beide dorpen.

Zaturdag 9 *October* is er niets van belang voorgevallen, alzoo den Koning Amsterdam en zijne Grooten in het gezelschap van den Gouverneur en deszelfs verdere vrienden zich aan Oud-Manado ging vermaken, scheppende derwaarts met twee corra-corra's en onze landschuit. Den vrijburger Pieter de Hoedt, was mede die vooraf aan land was gekomen, terwijl zijn chaloup nog in stilte dreef. Hij had brieven van Maleije voor den Gouverneur, doch had ze aan boord gelaten, van waar Schipper Jan van der Wal die afhaalden, dewelke alhier niet in voegen, omdat den tijd in het uitschrijven dezer ons te zeer ontschiet en copielijk van Maleije er nevens zullen gevoegd worden.

Zondag 10 *October* kwam de chaloup van Sr. Pieter de Hoedt alhier bij de andere ter reede, zoomede verscheen den ouden Sadaha Calamatta van Bangay met de chaloup de Eendracht; wetende te verhalen dat Majoeda [2] met zijn onderhebbende 18 stuks corra-corra's van Xula in de Gorontaalsche zee had gelaten; wijders dat hij van Bangay een anker medebragt, hetwelk geloofd

---

[1] Dit is niet geinsereerd.

[2] Het Ternataansch hoofd wiens geweldenarijen de Gorontaalders zoo afkeerig van Ternate had gemaakt. Montanus bij Valentijn I. bl. 395 en hiervoor bl. 162.

werd van het schip van den burger Hartman te zijn, hebbende nog een zwaarder anker ginds gelaten.

Onze godsdienst werd des morgens in de Nederlandsche en des namiddags naar gewoonte in de Maleische taal stichtelijk waargenomen, na het welke met twaalf gelederen Nederlanders en twee kompagnien Ternatanen de parade gedaan werd, waarmede den dag eindigde.

Maandag 10 *October* ging zich den Koning wat aan het fluitscheepje de Vliegende Swaan vermaken, terwijl er vast geen werk met al door de Ternatanen werd gedaan, latende alles op de onze aankomen, schijnende allezins niet anders te zoeken, dan dat het voornemen te niet mogt loopen, benijdende den Koning naar het schijnt die eer; die onderwijlen ook wat te veel vermaaks in plaats van werk zocht; aan boord geschiedde er ook al eenige schooten meer, dan er vastgesteld en beloofd was.

Den Sadaha Calamatta op het lang uitblijven van Majoeda ondervraagd, zorgde [1] dat voorsz. Majoeda weder eenige verwarring brouwen zoude, alzoo hij hem Calamatta getoetst had, omtrent Gape [2] aan zijn boord zijnde, om een kanswaging van buit en slaven op het eiland Togia in de bogt van Gorontalo te doen, het welke hij vreesde alleen te zullen ondernemen, onaangezien Togia deels onder Gorontalo deels onder Limbotto, naar de meening en het opgeven derzelve gehoorde. Hetwelk strijdig met hetgeen den Gouverneur voorsz. volkeren verzekerd had, van datgeen overlast door de Ternatanen hun zoude worden aangedaan, die lieden een verkeerd gevoelen van den Gouverneur zoude doen hebben, als die zulks wel wetende, met die verzekering hun maar trachte in slaap te wiegen, hetwelk dan door Majoeda geschiedende of geschied zijnde, zoude zich den Gouverneur daarover moeten gevoelig toonen, doch nam voor, dit stilzwijgend dus lange voorbij te stappen ter tijd en wijle daar beter blijk van had. Heden voelde men alhier eenige aardbeving.

Dingsdag 12 *October*. Met den dag liet den Gouverneur den Koning Amsterdam aandienen, dat het werk naar behooren niet voortging en dat het de Ternataansche Hoofden geen ernst scheen;

---

[1] Was bezorgd.

[2] Gape, het grootste der Bangaay-Eilanden, wordt thans gewoonlijk Peling genoemd, hetgeen eigenlijk (zie Val. I. bl. 80) de naam is van een kampong in de groote bogt op de zuidkust van Gape.

ook dat het mousson aan het leuteren [1] en de Weste wind beginnende toe te tasten, het voor de fluit en de chaloupen geen veilige reede alhier was. Dat ook den Gouverneur naar de Mindanao [2] nog willende, zijn tijd van nooden had; ook waren er nog veel zaken te overleggen en kon men romp slomps niet instappen en heengaan. De Koning was het leed die ongemeene traagheid in de zijnen te zien; had ze louter over den hekel gehaald en zondt ze den Gouverneur toe, om over zoodanige zaken zich met den Gouverneur te beraadslaan als er noodig mogt wezen. Doch den Gouverneur zeide met hun afzonderlijk niets te doen te hebben, dan eenlijk tot meerder ijver aan te manen. Duizend stormpalen of meer was vastgesteld dat met de chaloupen van Xula en Gape zouden gebragt worden, benevens genoegzame zware swalpen tot het maken van affuiten en daar was niets gebragt, ja zelfs uit den broodkamer van Xula, geen sagoe voorraad van belang. Zij waren nu zoo dikmaals en alle dagen aangepord geweest om gezeide palissaden, daar zij telkens goede beloften deden van te zullen verzorgen, zonder dat er iets van kwam; den Gouverneur kreeg er verdriet in en zoude zich op een andermaal wel wat nader bedenken om iets tot hunne eer aan te vangen, die zij zelve niet zochten. Hunne loome zorgloosheid ten naastenbij kennende, had hij niet willen wachten naar hunne te brengene affuitplanken, maar had aanstonds en op zijn komst, balken laten kappen, aanslepen, zagen en affuiten in voorraad laten maken; ook reeds zeven honderd stormpalen bijeen, daar zij pas een honderd van de aangenomene duizend hadden en daartoe den Gouverneur hun nog dagelijks had moeten aanpressen en menigmalen tot zijn leedwezen had moeten berispen. Zij moesten niet denken, dat de E. Compe. het minste kanon onder haar zoude vertrouwen om den vijand tot buit te dienen; waren zij in zoo ligte werken zoo traag, hoeveel te meer zouden zij in het zwaarder zijn. Onze rijst en padi, die wij dagelijks moesten verstrekken, kwam ons zeer ongelegen en zoude ons zelfs op Maleije in verlegenheid kunnen brengen, zijnde aan HaarEd. naar Batavia geschreven, dat zich om onzentwil

[1] Verflaauwen.

[2] Padtbrugge heeft op deze reis dit plan niet ten uitvoer gelegd en het later niet weer opgevat, daar de hooge Indische regering bij haar schrijven van 28 Dec. 1677 de reis naar Mindanao veroordeelde voor den gouverneur. Val. maakt D. I. A. bl. 35 van dit verbod gewag, hoewel hij dien brief niet juist begreep.

belangende de rijst, niet te zeer behoefde te bekommeren, zoodat wij van daar niets te verwachten hadden, veel min van de Ternatanen, die reeds al onzen voorraad van sagoe, van den Koning zelve gekocht, ons hadden afgeleend, zonder dat nog zien konde, hoe wij weder zouden voldaan worden; te meer zij hier te lui waren om zelve haar sagoe te poekelen, daar zij nogthans zagen dat die van Boelang, Kaudipan en Gorontalo elk om het zeerst in de weer waren en wel wisten sagoe te vinden, gelijk het ook niemand die maar wat naarstig is, hier rondsom het ontbreekt. Dit was het dat den Gouverneur hun had te zeggen maar belangende een algemeene raadspleging, daar moesten de beleedigde Koningen tegenwoordig zijn; daar waren veel gemengelde zaken, ook eenige die den Gouverneur met den Koning bijzonderlijk en alleen had te overwegen; op Saugi had men den Koning van Taboekan, die op het wippen stond; [1] zijn Manganitaansche afvalligen onder Piantay op Cajouris; [2] zijn verschovene vrouw met den Siauwschen Koning al eens; veele zijner onderzaten christenen, zoo nieuweling geworden, als nog begeerig om gedoopt te worden en onder 's Comps. bescherming te zijn. Taroena, Kandahaar, Boelang, Kaudipan en Taywila hadden hare bijzondere klagten en inzigten, ieder moest weten wat vergoeding te verhoopen had; elk bragt er het zijne toe, behalven Taywila. Zoo moest ook ieder weten op wat voet men naar derwaarts ging, men kon er zoo niet heen loopen als een troep schapen en komen onverrigter zaak en met schande weder terug, of werden aldaar twistig onder elkanderen; en tot besluit werden zij nogmaals aangemaand ten minste duizend stormpalen te maken en zoo veel touwen van goemoeti te spinnen, dat men in het landen aanstonds slagtvaardig raken en post konnen houden, hetwelk dan zij als in ernst scheenen te belooven en daarop vertrokken; zullende den tijd leeren wat er van vallen wil.

Pas waren zij vertrokken of den Koning van Kaudipan kwam alhier aan te landen met twee corra-corra's en ruim 100 koppen, staande zijn Goegoegoe nog met een corra-corra te volgen en vijftig koppen. Met hem kwam ook een gilalo van Boelang-Itan met 15 man, eenlijk zeggende last te hebben van de Koningin, wiens broeder mede gekomen was, om te vernemen wat den Gouverneur hun zoude willen belasten om daaraf rapport te

---

[1] Op het punt om af te vallen en de Spaansche zijde te kiezen.

[2] Zie over Carlo Piantay koning van de door Spaanschen invloed van het rijkje Mangenitoe afgescheiden negory Cajoeris. Valent. I. bl. 46.

kunnen doen, opdat zij zulks zoude mogen achtervolgen. Hoewel den Gouverneur dit voor een vertragen en aarzeling aanzag, zoo liet zulks nogthans niet blijken, maar gelastte hun aanstonds vier man met een prauwtje terug te zenden, met aankondiging aan de Koningin van Boelang-Itan, van een kloek vaartuig, schoon niet zeer gemand, ten eersten herwaarts te zenden, eenlijk om te zien of zij het zullen doen.

Maccarompus [1] de broeder van den Koning van Boelang, kwam mede nog met een vaartuig en omtrent 50 man; hij werd mede met eenige eer ingehaald en beschonken met een roode Bethilles. Den Koning van Boelang liet zich ook door tusschenspraak van Z. H. Amsterdam, met zijn zuster en hare zoon alhier verzoenen, daar hij geen andere haat op had, dan omdat ze te gering, buiten zijn kennis en wil een man had genomen en zich zelven uitgehuwd.

Koning Binankal koos onze twee houten loodsen voor hem en zijn volk, om te nader bij den Gouverneur na zijn zeggen te zijn; Maccarompus voegde zich bij zijn broeder den Koning van Boelang, wezende hun verschil wel nog niet bijgelegd, maar wat gesust.

Koning Amsterdam verliet ook zijn huis zonder iets te zeggen of bevorens den Gouverneur te waarschuwen, en ging op strand bij zijn soldaten wonen, ontschuldigende het, dat het huis te bedompt en warm, en dat daarin te druiloorig werd en ook al te malankolisch was.

Om den Koning een weinig bevorens in te nemen, of Majoeda iets op Togia mogt hebben ondernomen, gaf den Gouverneur den Sadaha Calamatta, de notulen op zijn vertrek van Gorontalo aldaar gelaten, in handen, om den Koning het verrigte, in voordeel van die van Tomini, bekend te maken.

Woensdag 13 *October* werd den dag meest doorgebragt met afluiten te schepen, kruid en lood te verdeelen, touw te spinnen en palissaden te kappen, zonder dat er iets van belang verder voorviel.

Donderdag 14 *October*. Des namiddags gaat den Gouverneur den Koning Amsterdam in zijn tent bezoeken, die nog al ziek was van dat aan boord van het Swaantje zoo wel was onthaald geweest. Het voornemen van den Gouverneur was Z. H. een

[1] Valent. noemt dezen prins Maccarompius en verhaalt dat hij met zijn broeder Laloda over een erfenis in onmin was en daarom meestal de Spanjaarden aanhing. D. I, B. bl. 69,

weinig in het bijzonder te spreken, om zijn regte meening te mogen weten, hoedanig het met wegzenden van zijn huisvrouw, de dochter van den Koning van Taboekan, eigenlijk lag, en hoedanig als nu zijn meening wezen mogt? Doch de ongelegenheid der omstanders en waaronder verscheiden verdachte waren, liet niet toe aldaar die snaar alstoen te roeren, zoodat den Gouverneur Z. H. eenlijk als nog voorhield: de verloopene tijd, de noodzakelijkheid van ten minsten alles klaar te maken, en zijn schepvaartuigen, die allen nog op den wal stonden, te water te brengen en van alle noodzakelijkheid te voorzien, opdat wanneer Majoeda met de Xuleesche en Gapische hoopen en Baccarij [1] met de zijne verscheen, alles slagvaardig mogt zijn om ten eerste af te steken en reis te vervorderen. Ondertusschen konde men ten naasten met de Koningen onze bondgenooten een algemeene vergadering houden, om op het noodzakelijkste voor den tegenwoordigen tijd te letten en ieder zijne grieven te verstaan, en wat voldoening een ieder mogt begeren; hetwelk den Koning zocht te ontwijken en met zijne onpasselijkheid te ontschuldigen, willende zijn Rijksgrooten zenden. Doch den Gouverneur vertoonde Z. H. hoe zulks buiten deszelfs tegenwoordigheid niet kon geschieden, zullende het liever nog een dag of twee aanzien en opschorten, in hoope Z. H. alsdan beter mogt wezen, het welk dan den Koning zich mede liet welgevallen. Z. H. Amsterdam deelde den Gouverneur het nieuws mede, dat deze morgen den Koning van Amoera hem had laten weten, namelijk hoe uit Datahan in zee nu twee dagen verleden acht corra-corra's waren gezien, zijnde eenige lieden, naar Z. H. meende, van daar bij den Koning van Boelang verscheenen; het welk den Gouverneur vreemd voorkwam, doch niet blijken liet. Dan als begeerig om die lieden zelve te hooren liet den Gouverneur hun roepen, dewelke ondervraagd het zelfde nieuws nogmaals verhaalden; waarmede den Gouverneur hun gaan liet zonder verder iets te zeggen.

Jeronimo d'Arras kreeg last om een binantang [2] met drie man af te schikken naar de straat Lembe, om dezelve te gaan ontmoeten en voort te pressen, die echter mits er een onstuimig

[1] Blijkens het vervolg zoude dit Ternataansch hoofd de hulpbenden van Tamboekoe en Lohia aanvoeren. Het eerste rijk op Oost-Celebes staat nog steeds onder Ternate, Lohia ligt op het eiland Pantojano of Moena nabij Boeton.

[2] Inlandsch vaartuig.

weer, wind en regen ontstond deze avond niet kon weggeraken.

Den Gouverneur na genomen afscheid van den Koning Amsterdam, naar huis gaande, ontmoette onderwegen de Koning Binankal, die den Gouverneur tot huis toe vergezelschapte, verlof verzoekende, om tegen morgen den Koning Amsterdam te mogen gaan begroeten, zeggende dit omtrent de E. Compe. verpligt was om te doen, buiten welken kennis en wil hij niets wilde beginnen of ondernemen, als staande onder dezelve en niemand anders. Hij werd bedankt, geprezen en aangemoedigd, ook onderrigt hoe zich omtrent de Koning van Ternaten had te gedragen. Nadat een weinig onthaald was, vertrok weder, wordende door den schipper van der Wall, luitenant, vaandrig en assist. Harcxe weder te huis gebragt.

Vrijdag 15 *October*. De Mooren sabath wezende, bleven de Ternatanen ongemoeid; de Gouverneur liet de Dathanders roepen, die op gisteren de nieuwstijding hadden gebragt, dewelken verschenen, voorgehouden werd, dat ze Compe. onderdanen zijnde, niet vermogens waren herwaarts te komen en zich elders dan omtrent 's Compe. gezaghebbers te vervoegen; dat ons gansch niet behaagde dat zij bij den Koning van Boelang gingen, zonder bevorens of ook naderhand eerst bij de E. Comp. te komen. Zij konden geen twee Heeren te gelijk dienen, of in ongelegenheid zouden ze geen van beiden tot haar hulp gereed vinden. Ook wisten zij wat er nog oneffens was wegens hunne Sala en hoe onze Alfoerezen er op los wilde om met geweld en met de wapenen weder te halen, hetgeen zij met goedwilligheid niet wilden of konden geven. Zelfs hadden wij deernis met hun, hebbende het voornemen alleen niet belet, maar ook gereeds de middelen aangewend om er hun uit te redden en de zaak waar het mogelijk bij te doen leggen.

Dit dienden zij te bedenken en zulks met te meerder genegenheid omtrent de E. Comp. trachten te verschulden. De arme luidjes zagen onnozel bij zich neder, zonder dat ze iets tot hunne verschooning wisten in te brengen, zoodat men deernis moest hebben en hunne onnozelheid te gemoet komen; zij werden dan gewaarschuwd zulks in het toekomende niet meer te doen, waarmede zij vertrokken.

Omtrent den middag verscheenen hier weder in de rivier de zeevolkeren Orang Badjoes genaamd, mede brengende een groote menigte schildpadden, waaronder er sommige waren daaraan drie man zoo veel te doen hadden als zij die slepen konden. Dit kwam zeer wel, niet alleen voor ons volk maar ook voor onze

bondgenooten; hunne twee voorname Hoofden kwamen den Gouverneur begroeten en werden beschonken met twee stukken blaauw Baftas [1].

Zaturdag 16 *October*. 's Morgens verscheen den sergeant Hendrick Muschke weder van Siauw alhier, medebrengende een brief en een protest van den Spaansche Kapitein Andreas Seranos; de brief luidde vertaald dusdanig. [2]

Doch alzoo dit alles in de Spaansche taal geschreven was, wilde het den Gouverneur niet verstaan; hij bragt ook twee briefjes mede van den sergeant van der Linden van Tagulanda, waarbij bleek hoe de Mooren haar rol omtrent den Koning van Taboekan speelden; de briefjes waren deze. [3]

Den schrijver Tamina die den Koning van Ternaten met nog een afgezonden had, om den Siauwers den oorlog te gaan aanzeggen, kwam mede weder terug, hebbende zijn last, door lafhartigheid en vrees van dood geslagen te worden, niet durven achtervolgen; maar had zich ziek geveinsd en was dusdanig op Tagulanda verbleven, tot dat den sergeant [4] weder keerde, als wanneer ook weder gezond was, zoodanig dan hier verscheen. Ook verschijnen alhier mede onzen burger koopman Pieter Tidesz. en schrijver Noero, die op Gorontalo na ons vertrek nog waren verbleven; zij hadden alleenlijk niet opgedaan, maar hadden ook zelve een vaartuig moeten huren om herwaarts aan te komen; de Limbotsche corra-corra was klaar en stoudt te volgen; dit was al het nieuws dat zij wisten. Z. H. Amsterdam verzocht zijnde, kwam den Gouverneur bezoeken; het voornaamste was, om bijzonderlijk te mogen weten hoedanig zijn huisvrouw, de dochter van den Koning Taboekan, weggezonden had, en of Z. H. haar verstoten en volkomen verlaten had? Hierop antwoordde Z. H. van haar niet weder terug gezonden te hebben eigenlijk om te verlaten, maar eensdeels had Z. H. het gedaan op haar ernstige bede en verzoek, anderdeels om de geruchten die reeds op Sangi liepen, dat hij haar om hals gebragt had — hetwelk haar vader wel meest geloofde — logenachtig te maken; Sr. de Gheyn en Hendrick Cors hadden er hem ook gedurig om aan boord geweest in naam van de E. Compe; en dus had

[1] *Baftas*, in het Portugeesch *bafetà* of *bofetà*, een katoenen stof, die volgens Val. D. V. A. bl. 178 uit Bengalen werd aangevoerd.

[2] Zie Bijlage IX.

[3] Zie Bijlage X.

[4] Hendrik Muschke.

hij haar eindelijk laten gaan; gelijk den Tolk Hendrick hier mede tegenwoordig zijnde getuigde.

2. Dat echter den Koning van Taboekan het dus opgenomen had, als of zijn dochter verworpen of verstooten had, en waardoor ook al meermalen daarover geklaagd en gezegd had, dat het hem voortaan niet scheelde, hoe het met zijn land en volk ging; hij zoude daar blijven daar zijn dochter bleef. Dat hem ook hier in het grootste ongelijk niet kon gegeven worden en daarom zoo heel schuldig niet was, ook tot geen wanhoop gebragt diende; hij was reeds aan het waggelen en had laten blijken van genegen tot den Christelijken Godsdienst te zijn en onder de Compe. te willen staan, alzoo niet eigenlijk onder Ternaten hoorde; dit konde men wel beseffen was uit wereldsche inzigten en zijn eigenbelang. Het ware niettemin te vreezen, dat zoo die deur hem gesloten werd, hij alles bij en met den Siauwer zoude opzetten, vragende Z. H. verders wat zijn geliefte hierin waar en of wij hem in 's Comps. bescherming mogten aannemen. De Koning stemde het aanstonds graag toe, te meer, zeide hij, terwijl reeds toch al zich Christen rekende en wilde hem gaarne het vorige vergeven.

3. Werd den Koning ook zijn meening afgevraagd, hoe het met de Siauwsche Christenen zoude gaan bij overwinning van dit eiland; daarop den Koning zeide, zich bevorens en op Ternaten te hebben verklaard en daar nog bij te blijven, namelijk die alsmede de E. Compe. over te laten.

4. Eindelijk hoe het met de gezegde verlatene vrouw alsdan gaan zoude, of den Koning die weder naar zich zoude nemen? Zulks verwierp Z. H. in het geheel, omdat die (de Koning) van Siauw daar al huis bij gehouden had. Den Siauwschen Koning bij contract nog te laten volgen? Konde mede niet wezen, om het ongelijk bij hem geleden en zwarigheden die er uit te vrezen waren; — was wel hunne wijze dezulke te laten zoodanig als zij waren haar leven te eindigen — echter wilde Z. H. uit bijzondere genegenheid tot de E. Compe. en om haar bij het Christen geloof te laten, haar aan den Koning van Taroena ten huwelijk geven. Hetwelke als strijdig met de eerbaarheid niet goed konden keuren, noch te gelooven dat den Koning van Taroena aanstaan zal. Hiermede vertrok Z. H. weder naar zijn tent, zijnde vastgesteld en de andere Koningen, onze bondgenooten verzocht, om tegen vier uren te achtermiddag bij den anderen te willen komen, om over eenige notulen, die den Gouverneur opstellen zoude

te beraadslaan en vast besluit te nemen. Gelijk ook omtrent vier uren gezamelijk kwamen, ieder met zijn Raadslieden en Rijksgrooten; den Gouverneur met den Schipper van de Swaan, Jan van der Wal, en luitenant Jodocus Cromhuysen onderschraagd zijnde.

De notulen en het besluit daarop genomen, waren deze:

Zaturdag, den 16 October 1677.

Vergadering op de Manado gehouden. Pres. den Ed. Heer Gouverneur Robb. Padtbrugge, Gouverneur der Molukken en HH. den Koning van Ternàten, Kandipan, Boelang, nevens derzélver Grooten; den Gouverneur geassisteert door den Schipper Jan van der Wal en den luitenant Jodocus Cromhuysen.

1 Waar eerst op Siauw of Sangi te landen? mits het achterblijven voor als nog van den Kapitein Bacary met de hulpbenden van Tamboeco en Lohia.	Siauw aan de oostkant op de negory Oeloe genaamd. Het overleg van den tijd, plaats of plaatsen blijft den Koning van Ternate aanbevolen, om naar zijn welgevallen te handelen.
2 Zoo op Siauw hoe en waar eerst te landen.	
3 Voet gekregen en post gegrepen, hoe staande gehouden om allezins voorzigtig te gaan en niet struikelen.	Op strand dadelijk een pagger opgeworpen, om te met verder uit te zetten en bestendiger te maken om allezins een veilige toevlugt te houden.
4 Bij tegenstand van den Siauwer met de Castilianen gemengd, hoe zich dan te gedragen?	Zoo bij aldien het zich de Castilianen aantrekken en vijandig stellen, zullen ze driemaal worden geinsinueerd zich af te zonderen; zulks niet helpende, zal er van de kant der bondgenooten geprotesteerd worden onschuldig te willen zijn van het ongeval dat er zoude mogen overkomen, alzoo geweld tegen geweld zoude moeten stellen..
5 Den Siauwschen Koning genegen zich met de beleedigde bondgenooten te verzoenen, en dezelve te voldoen, of dien Koning met of zonder de Castilianen zal worden gehoord en tot het aannemen van billijke voorwaarden aangenomen.	Zullen den eisch doen in tegenwoordigheid van de Castilianen om hun zelfs tot getuigenis te nemen van de regtvaardigheid der zaken.

6

Zoo met de Castilianen hoe verre en wat zaken er zullen getild worden?

Alles wat de gezamenlijke bondgenooten sedert eenige jaren herwaarts is wedervaren.

7

Wat voorwaarden in het algemeen wegens de omleggende vrienden en bondgenooten, de godsdienst, verblijf)f vertrek der Castilianen, uitroeijing ler nagelen, oorlog en vrede onder le gezamenlijke bondgenooten, verchillen die er tusschen dezelve rijzen nogten; dadelijkheden die er mogten epleegd worden en wat iets meer neffens mogt voorvallen.

Zoo bijaldien de Koning van Siauw dit achtervolgd en ieder der bondgenooten vergenoegd en voldoet, de Roomsche in de Gereformeerde godsdienst veranderd, de Castilianen het land ontzegt, de nagelboomen uitgeroeid, geen oorlog zonder kennis aanvangen, verschillen aan het oordeel van den Gouverneur van Maleyo en Ternaten laat, vriend van derzelver vriend en vijand van derzelver vijand blijft, aangaande zoodanig verbond als er is tusschen den Koning van Ternaten, Tidor, Batsjian, Boeton, enz. zoo zal hij in het algemeene bondgenootschap worden aangenomen.

8

Voorwaarden in het bijzonder welke .ie zullen zijn als: Ternaten.

Alle zijne slaven tot een toe, zoo mede die geene die gestorven zijn of gevlugt mogen wezen; zullende de gebrekende moeten betaald worden naar lands gebruik. De onderdanen van Ternaten, die van zelve niet weder in haar plaats komen, zullen ze van Siauw naar hare negory doen vertrekken.

Boelang.

Eischt vergoeding der slaven van zijn zuster, die op Siauw overleden is, nevens een Prince stukje, en verders vergoeding naar lands gebruik van de omgebragte Hoekoms en zijne twee zoonen, nevens drie Bantikers.

Kaudipan.

Restitutie van zijn dochter, kunnende de oneer niet vergoed worden; doch zal zich in alle billijkheid laten vinden.

Taywili.

Van de oneer 's Comps vlag aangedaan, is door Intji Mannes, de man van de Koningin van Boelang-Itan, weder goed gemaakt; maar het vermoorden van des Konings van Taywilis volkeren wordt gereserveert tot zelfsvergoeding naar 's lands gebruik komt te eischen.

Taboekan. D'Arras.	Al zijn volk, slaven en vrienden die er bij hem waren ten tijde toen hij Goegoegoe was, zullen hem weder toegevoegd worden, en zoodanige slaven als er gestorven zijn, naar landsgebruik vergoed; ook hij in zijn vorige bediening en waardigheid allezins hersteld te worden.
Taroena.	Wedergeven van zijn weggevlugte slaven en volkeren.
9	
De Siauwschen Christenen, Taboekanders, Manganiters of die niet onder 's Comp^e bescherming zullen komen gelijk wel billijk is?	Ja, de gedoopte of die nog gedoopt zouden willen worden, latende de Koning van Ternaten zulks in haar keur.
10	
Waar de sloepen en corra-corra's elkander zullen zoeken?	Op den hoek van Pondangh, zijnde de Zuidhoek (van Siauw) alwaar de eerstkomende de laatste zullen inwachten.

Het was in dezer voege dusdanig gesteld en werd alzoo gelaten, om onder de verschillende en ieder in het bijzonder op eigen belang eenlijk lettende Koningen iets ordentelijks te mogen besluiten.

Nergens over viel meer hassebassens dan op het negende voorstel, daar den Kapitein-Laut Rheti, alzins anders nu luipende en toegevende, zich een grooten Mohammedaansche wetijveraar in toonde, en gaarne het anders gedreven had. Ook zelfs na het scheiden der vergadering was hij nog hard doende daarover met den Koning van Boelang, doch bedektelijk, die hij daarin aan zijn snoer had. De Gouverneur die allezins en overal het oog liet gaan, en wel voornamelijk op des Kapitein-Laut's gebaarden, doen en laten, nauw acht sloeg, vermerkte zijn woelen zonder iets te laten blijken, maar waarschuwde er den Koning in stilte van, op dat zij Z. H. met eenig vooroordeel niet mogt innemen, hetwelk de Koning in toorn deed uitbarsten, met het zeggen dat noch den Kapitein-Laut Rheti noch iemand ter wereld hem van dit besluit vermogens was te doen afwijken of hetzelve te veranderen.

Nadat den Koning van Ternaten en andere Koningen onze bondgenooten en vrienden gescheiden waren, liet den Gouverneur een brief schrijven in naam van den Koning van Ternaten aan den Koning van Taboekan, om hem niet alleen daarbij zijn leven en vaste hoop van vergiffenis te verzekeren, maar ook van

de aanneming onder 's Comps. bescherming. 's Konings schrijver dan stelde die zoodanig in als den Gouverneur begeerde, wordende Z. H. Amsterdam dezelve toegezonden om te zien of het zijn geliefte waar, dat dusdanig zoude afgaan. De Koning gebruikte hierin, gelijk meest in alles, zoodanige beleefdheid, dat hij die zelfs niet wilde hooren lezen, maar zeide hem ten vollen te behagen wat den Gouverneur maar goed vondt en noodig achtte, wetende dat alles tot zijn best en de algemeene rust geschiedde; zendende met een zijn zegel daarnevens om er dat op te drukken, gelijk den Gouverneur ook goed vondt 's Comp. zegel en zijn onderteekening tot meerder verzekering van den Taboekander, almede daaronder te stellen.

Zondag 17 *October*. Des morgens kwam de chaloup Terlucco van Kandipan hier weder aan te landen, hebbende de korporaal met 6 man aldaar gebragt; daar kwam van den schoolmeester een briefje in antwoord, vertolkt dus luidende. [1]

Des voormiddags werd er een stichtelijke predicatie voorgelezen, alzoo de Eerw. Ds. Caheyng nog even zwak van stem bleef, zoo dat bijna geen geluid meer kón slaan, het welk ons in deze gelegenheid met zooveel nieuwe Christenen vrij verlegen maakt. Des namiddags werd weder in het Maleisch een predikatie gelezen, waarmede den Zondag dus verre stichtelijk doorbragten. Na het eindigen van den godsdienst werd er weder een algemeene parade of wapenpronk gehouden, zoo van de onze als Ternatanen, het welk even eindigde toen Majoeda met 9 corra-corra's verscheen. De Gouverneur vergezelschapte den Koning naar zijne tent, om van Majoeda eenigs nieuw te vernemen, maar wist niet verders te verhalen, dan dat er 25 corra-corra's van Bangay al op weg waren om Z. H. Amsterdam te volgen, met dewelke de Kapitein Baccary en de zijne benevens de Tamboekers stonden te komen. Den Gouverneur weder te huis gekeerd, vaardigde de brief af naar den Koning van Taboekan, daar nevens een sergeant en soldaat, als ook een schoolmeester zendende; de brief was van dezen inhoud. [2]

Maandag 18 *October*. 's Morgens kwam Z. H. Amsterdam den Gouverneur om de tijdkorting en op een theetje bezoeken, zijnde voornemens in lang geen wijn te proeven, dat wel te pas kwam, alzoo er niet heel veel was en bijna daar af lens

[1] Zie Bijlage XI.
[2] Zie Bijlage XII.

hadden; wordende hetgeen nog hadden gespaard, om den staat en de eer omtrent de Heeren Spanjaarden (op) te houden. Zoo als Z. H. hier zat, kwam mede te voorschijn deszelfs schatbewaarder Gnossa, zijnde op den 25 der verledene maand van Maleyo vertrokken, en onderwegen aan het eiland Mauw [1] geweest, van waar hij medebragt twee groote bamboezen vol nieuwe nagelen, hebbende die van een boom op strand staande geplukt en de boom zoo hij zeide omgehakt; waaruit allezins blijkt, hoe vol specerijen het hier alom nog is, en waaraan al vrij wat werks zal vallen eer men daaraf wederom eensdeels meester wordt. Verder had hij geen nieuws, dan dat sterfte onder de Ternatanen hand over hand toenam; God Almagtig zij gedankt, die de onze in deze gelegenheid zoo merkelijk bewaard.

. . . .

. . . .

's Achtermiddags ging den Gouverneur Z. H. Amsterdam bezoeken, om te zien hoe klaar hij al was met de zijne, hetwelk al eenigzins bijkwam, zoodat er besloten werd morgen nacht onder zeil te gaan.

Heden was ook getuigenis belegt van den moord des Hoekoms van Amoera, met zijn eigen en zijn zusters zoontje; doch was niet dan een singuliere verklaring. [2]

Dingsdag 19 *October*. Des morgens heel vroeg verscheen den Boetonsche Kapitein-Laut van daar, hebbende in naam van zijn Koning de rouwpligten afgelegd en goede zorg, naar ons van bijzijden gezegd werd, voor de erfenis gedragen; weinig daaraan komt mede alhier aan te landen des Konings Binankal's Kapitein-Laut van Dauw. Aan deze beide zeekapiteinen, zoo ook aan Maccarompius, den broeder des Konings van Boelang, werd kruid en lood gegeven, en aan den Kapitein-Laut Rheti en de twee Gorontaalsche vaartuigen, ieder vier muskets; nog werden er vier musketten gelaten, om nevens behoorlijk kruid en lood daartoe, aan de Limbotters, die nog te volgen stonden te geven. Het volk van Boelang-Itan alsnu maar vier man sterk, en een kleine gilalo eenlijk hebbende, waarmede niet wel over weg in zee zoude hebben kunnen komen, werd toegestaan om weder terug te mogen keeren.

---

[1] Het eiland Mejauw of Majoe tusschen Ternate en de Minahassa. Reeds voor ruim twintig jaar waren daar op last van de Vlaming de nagelboomen uitgeroeid en de inwoners naar Ternate verplaatst.

[2] Verklaring van een enkel getuige.

Den Koning Amsterdam voornemens zijnde geen ander afscheid te nemen, dan op strand, alwaar zijne officieren dezen achtermiddag met sagoeeer wilde toeven, en zoo een algemeene monstering doen en naar boord gaan, zoo werd nog van den middag dan Z. H. een bende Sagoeeer piekeniers toegezonden, namelijk omtrent de twintig stuks bamboesche rieten van twaalf voeten, vol sagoeeer, allen met wimpeltjes en vaandeltjes sierlijk toegemaakt. Deze sagoeeer veroorzaakte dat den Koning zich in den gestelden tijd vergiste, alzoo hij op den middag, de sagoeeer zijn werking doende, zijn volk in de wapenen bragt en monsterde zonder tellen of geld te geven. De Koning liet ook om padi verzoeken, waaraf wij hem twee lasten lieten volgen. Des namiddags kwam den Gouverneur op strand, zoo als gisteren versproken was, en vondt den Koning verlegen, als die (door) de sagoeeer zulks schoon vergeten had; evenwel liet Z. H. nogmaals zijn volk in de wapenen komen, doch de meeste waren om brandhout en water uit, zoo dat men het regte getal daaraf nog niet konde weten.

Tegen den avond ging Z. H. met den Gouverneur naar 's Comps. woonhuis, om echter te zamen een maaltijd voor het vertrek te nuttigen. Zoo als men aan zoude zitten, kwam den Koning Binankal mede, hoewel den Gouverneur den eenen bij den anderen niet gaarne zag. Hij werd dan geplaatst aan de lagerhand van den Koning Amsterdam, tegen den Gouverneur over; doch zoowel den Koning Amsterdam als Koning Binankal veinsden beide onbescheidelijk, want schoon er kost naar 's Konings Amsterdams mond was toebereid, hoenders namelijk in arak gestoofd, zoo evenwel wilde er Z. H. niet van proeven, onder voorgeven, dat die door zijne papen niet waren gedood, daar op een andere tijd omtrent den Gouverneur nooit zwarigheden maakt, ja, wel wat anders eeten zoude. Den andere reeds half Christen of wel heel naar zijn meening, bootste den Koning Amsterdam al na, immers zoo zeer veinzende en niet willende eeten, voor en aleer den Koning hard door den Gouverneur aangeperst, een boterham met kaas nuttigde; even hetzelfde deed toen Koning Binankal mede, zonder iets anders te eeten. Vleijende nog daarenboven Koning Amsterdam krachtig met niet een eenig woord tegen Z. H. te spreken, als met te zamen gevoegde en opgeheven handen, zoodanig Z. H. Mohammedaansche onderdanen verpligt zijn te doen. Zoodat hieruit te zorgen is, dat niet heel ligt Christen zal worden, zoo de Eerw. Ds. Caheyng

dezen ouden man niet wat toegeeft en daarin wat rekkelijker wordt, hetwelk den Gouverneur zijn Eerw. voorhield en vertoonde, opdat niet weder, ja ligt meerder en kwamen te verliezen als wij vermeenden gewonnen te hebben. Want ook de Gorontaalders hieraan een voorbeeld namen, zijnde anderszins, en ligt uit een goed inzigt een hunner Priesters met den Gouverneur overgekomen, die zeer rekkelijk en vrij begeerig was, de gronden onzes geloofs te mogen weten. Koning Binankal aan den Gouverneur wel bemerkende, dat deze wijze van doen en veinzen hem mishaagde, verzocht zijn afscheid en vertrok; den Koning Amsterdam had ook geen tier, hetzij Z. H. zich zelve geweld had aangedaan, om dus tegen zijn wil en dank te veinzen of den Gouverneur mishaagt te hebben, rees mede op, waardoor de maaltijd een einde nam; en alzoo er geen vrucht dezen avond te verwachten was, verzocht den Gouverneur aan Z. H. of het hem geliefde dat men wat tijdig naar boord en onder zeil ging, daar den Koning niets tegen had.

De seinbrieven werden dan uitgereikt, alles aan boord gebragt en klaar gemaakt, en vertrokken den Koning en Gouverneur te gelijk met onze landsschuit, onder het losbranden van het kanon; wordende Z. H. aan boord van de Rooden Haan gebragt, waarvan daan den Gouverneur onder eenige eerschoten afscheid nam en naar de Vliegende Swaan zich begaf, gaande des nachts omtrent 11 uren onder zeil, hebbende een Zuidelijk labberlandluchtje, waarmede West ten Noorden aangingen.

Woensdag 20 *October*. 's Morgens het Westeind van Oud-Manado N. ten O. omtrent 2 mijlen, gingen toen eerst N.W. en daarna N. aan, maar dreven meest in stilte. 's Avonds de Noordhoek van het eiland Neijen [1] O. ½ Noordelijker drie mijlen naar gissing van ons; dreven voort den heelen nacht in stilte, voerende de stroom ons N.O. aan.

Donderdag 21 *October*. Met den dag de N.W. hoek van Talissa O. ½ Noordelijker, acht mijlen van ons, de wind Z.W. bramzeilskoelte en ging eerst N.N.W. en daarna N. 's Namiddags de N. Br. van 2°26', zagen Siauw in het N.O. ten O. omtrent 16 mijlen van ons; stelden de koers N.N.O. aan; 's avonds in het dalen van de zon, de Zuidhoek van Siauw O. ten N. ½ N. omtrent 6 à 7 mijlen. Het eilandje Macquelere [2] O.N.O. 4 à

---

[1] Nain, bij Valentijn I. 61 May-in, wat wel een drukfout zijn zal.
[2] Makalehe of Makkalèhi.

5 mijlen. 's Nachts staken wij bij met de steven om de Z. om onze makkers in te wachten.

Vrijdag 22 *October*. Rukken er met den dageraad weder zeilen bij, gaan O.N.O. aan. In het doorbreken van de zon Macquelere N.N.W. 2½ en den Zuidhoek Pondang N.O. ten O. 3 mijlen van ons; komende des middags gezamenlijk aan de Oostzijde van den hoek Pondang ten anker op 15 koraalgrond.

Zaturdag 23 *October*. Verzeilen van hier met zeer zware en harde valwinden naar het dorp Oele en de Spaansche veldpost Rossa, liggende aan de Oostzijde van dit eiland; met ons gingen mede alle de sloepen te gelijk te zeil, Terlucco om nevens ons ten anker te komen en met de Eerw. Ds. Caheyng naar Sangi afgevaardigd te worden, de andere om geheel in de bogt aan de Zuidzijde en omtrent 2 mijlen van ons ankergrond te kiezen en aldaar te blijven leggen. Wij bragten het met groote moeite een weinig beneden of benoorden Rossa digt aan den wal, en ankerden pas een musketschoot daar af op 70 vademen klippige zandgrond; Terlucco was ons wel naast, maar raakten de andere sloepen geheel verstrooid. De discipel [1] van Pater Emanuel Espanjol was op Terlucco, die afgehaald en aan land gezet werd om onze komst aan den kapitein bekend te maken; de geschenken en een brief van den Gouverneur zoude hij dan weder komen halen. Doch mits het vrij lang aanliep en hij niet weder kwam, zoo werd de schuit derwaarts gezonden met een vaatje wijn aan den Kapitein en een dito aan den Pater Espanjol, nevens eenige andere vaderlandsche snuisterijen van ham, rookvleesch enz. benevens deze brief aan den Kapitein, in het Nederduitsch overgezet. [2]

Hiermede staken af de Schipper van de Wal, Boekhouder Ringrijk en Assistent Harcxe, en kwamen omtrent twee uren daar aan weder terug met de schenkage, en verhaal: hoe razende, tierende en uitzinnig den Kapitein na het lezen en vertolken van den brief zich had aangesteld. Hoe, rakende [3] aan het water, gehouden en omsingeld waren geweest en het weinig gescheeld had of zouden hun om hals gebragt hebben. Den Pater Espanjol was tegenwoordig en sprak niet, maar zij vermerkten dat hij den Kapitein op ieder maal het geheugen ververschte met iets in het oor te blazen of te wenken, gaande

[1] De in Bijlage VIII vermelde Don Juan de Leon.
[2] Zie Bijlage XIII.
[3] Aan het strand gekomen.

den Kapitein zoodanig aan als of eenige rol van een treurspel voorhad, dat echter nog beter afliep zoo dat zij er nog heelhuids afgeraakten. Uit des Kapiteins gestadig schreeuwen, dat hij met zijn 17 Castilianen eerst hunnen kop daar bij zouden laten, aleer dulden zouden dat den Ternafaan meester werd enz. Want Harcxe had uit 's Konings Amsterdams naam, Juan de Leon doen zeggen, dat den Koning, gemerkt de vrede die er tusschen Spanje en Holland was, de Castilianen niet zocht, maar verzocht dat zij zich stil geliefden te houden, alzoo hij alhier zijn vijand die hun zoo merkelijk gehoond en beleedigd had kwam zoeken, willende anders onschuldig zijn, zoo zij zich er onder mengden en hun eenig ongeval overkwam. Hetwelk Harcxe op dien tijd weder vernieuwde en den Kapitein zelve aan zeide, en met een den Siauwers den oorlog; hebbende bijzonderlijk daarbij gevoegd, dat Z. H. zijn vriendelijke gebiedenis aan den Kapitein had laten doen, maar niet aan de Paters, als dien hij rekende oorzaken te zijn van alle deze misdrijven des Siauwschen Koning. Den schoolmeester Don Juan de Leon kwam op den avond nog weder, wel meest om zijn goed van de sloep Terlucco te halen, dat wij al in onze boot hadden laten zetten om geen tijd te verzuimen. Hij bragt het vorig protest in de Spaansche taal weder mede, het welk met aangenomen, maar in een andere en gemeene [1] taal verzocht werd.

Hij verzocht ook dat wij met de fluit wat nader wilde komen, om of den Kapitein wat bedaarde en aan boord bij den Gouverneur nog kwam, het welk hun toegezegd werd te zullen geschieden. Dit scheen al weder een Spaansche hoogmoed om hunne bekommering met onverzaagtheid te bedekken; want dezen hoek daar wij lagen was eigenlijk het voorwerp te landen, alwaar niet wel gehinderd konden worden en een rug opwaarts liep, dat beide zoowel de Castiliaansche als Siauwsche bergjes omslingerde, singelde en meester was, al verhevender, meer klimmende en hooger den berg opgelegen, gelijk dat afbeeldsel vertoonde [2].

Na dat den schoolmeester weder vertrokken was, werd Terlucco afgevaardigd met de Eerw. Ds. Caheyng en deze briefjes [3].

---

[1] Gewoon.

[2] Hier is tusschen den tekst een gezigt op het fortje der Spanjaarden, kerk, dorpen enz. Op den achtergrond een brandenden berg en op den voorgrond de positie der schepen en corra-corra's.

[3] In deze briefjes werden de vorsten van Taroena, Kandahar en Taboekan aangespoord ten spoedigste met hunne troepen naar Siauw te komen.

Zondag 24 *October*. Ligtte wij des morgens ons anker, en kwamen op een pistoolschot na aan de wal, en regt voor hunne kerk op 40 vademen zandgrond te leggen, daar in veel bohaai werd gemaakt voor een crusifix daar den Pater eenige dienst deed, en de Siauwers geweldig onder schreeuwden en juichten. Wij maken staat dat zij hier het ouweltje er op ingenomen hadden om de chaloup van Pieter Tidesz., die verre, buiten de andere alleen lag aan te tasten, te meer er na het plegen van den dienst een groot vaartuig vol volks gepropt derwaarts voer. Den Gouverneur zond aanstonds mede daar naar toe onze gewapende boot, om Pieter Tidesz. te gaan bekend maken en te gelasten digt onder de anderen hoek ten anker te komen. Omtrent den middag kwam de schoolmeester Juan de Leon met een brief in de Latijnsche taal, behelzende een protest van den Kapitein en dat wij aanstonds met alle onze vrienden hadden te vertrekken, begeerende niet anders dan mondeling antwoordt, doch werd hem gezegd dat wij die hem schriftelijk wilden toevoegen en op morgen vroeg wederom kon komen. Wij vroegen hem mede of wij nu na genoeg lagen; hij zeide ja; dit werdt gevraagt op dat verzekerd mogten wezen, dat wij niet schroomden na genoeg te komen, maar wel voornamelijk om niet te laten blijken, dat eenige gedachten op de vorige plaats, daar wij gestaan lagen, hadden. Des achtermiddags kwam deze moeijelijken boodschapper al weder, zeggende dat den Kapitein als nog bescheid verwachtte, en dat dralen van den Gouverneur niet anders aanzag, dan als een greep om eenlijk tijd te winnen, tot dat de Ternatanen meerder magt bekwamen, dewelke zij anderzins nu voornemens waren aan te tasten eer zij sterker werden. (Hij) kondigde den Gouverneur nogmaals aan, met de zijnen opstonds te vertrekken en eindelijk hem Kapitein mondeling bescheid op den brief toe te laten komen. Den Gouverneur zeide zulks niet te kunnen geschieden; morgen vroeg zouden zij bescheid op hunne brief hebben, doch nu te vertrekken was ons onmogelijk alzoo in dit ruwe weder van eergisteren onze fokkemast een knak had gekregen en gewangd moest worden; gevende hem tot dien einde de lengte, breedte en dikte naar land mede, zoodanig een hout op het vriendelijkst van den Kapitein verzochten, zonder welk geen zee dorsten kiezen. De boot was onderwijlen op den avond terug gekomen en had de chaloup van Pieter Tidesz. bij de andere gebragt, die ook gewaarschuwd waren van onze gissing. Doch nu het verzekerd, vondt den Gouverneur geraden,

nogmaals den Schipper met de boot weder daar naar toe te zenden, om den Koning het voornemen en besluit der Siauwers bekend te maken, opdat zij toch goede wacht houden en wel op hunnen tegenweer gereed mogten zijn; de boot kwam tegen den dag weder aan boord. De brief van den Kapitein, die wij ontvangen hadden en vertaald, was van dezen inhoud [1].

Maandag 25 *October*. Voor ons; doch der Castilianen Zondag [2], kwam den briefhaalder Juan de Leon aan boord, en werd hem eenen in antwoord van die van gisteren ter hand gestelt. Hij zeide onder anderen dat het den Kapitein vreemd dacht, dat bijaldien er schuld omtrent den Siauwschen Koning was, waarom dan geen eisch van vergelding in de vorige gedaan, daar den Siauwschen Koning welligt toekomen en verstaan zoude: hem werd geantwoord zulks in de vorige brief te staan, daarmede vertrok hij. De brief vertaald was dusdanig. [3]

De Spanjaarden ziende ons niet wel met geweld weg te krijgen, bezochten het met list; stekende op den middag het dorp van achteren in den brand, dat door een geweldige wind gedreven tot op strand kwam, hun kerk en kerkhuis mede in den brand gerakende, waardoor wij ook de vonken en brand in ons groot schoverzeil [4] kregen, hetwelk echter haast gebluscht werd.

Des namiddags verschenen de Ternataansche en Xulasche corra-corra's uit der zee, sterk 25 zeilen; een wijl daaraan kwam mede de Tagulandsche corra-corra, op den 17en dezer met brieven van de Manado aan den Koning van Taboekan, Taroena en Kandhaar afgevaardigt, zijnde door het harde weder en Westelijke wind, dus lange op Tagulanda opgehouden geweest; zij werden dezen nacht voortgezonden, om hunne reis naar derwaarts nog te vervorderen.

Dingsdag 26 *October*. 's Morgens komt den schoolmeester Juan de Leon weder met een brief aan, vertaald van dezen inhoud [5].

Wij ligtten onderwijlen ons anker en verzeilden een goteling schoot Zuidelijker, gevende het den naam om van den brand wat meerder bevrijd te zijn; doch inderdaad om ruimte voor de

---

[1] Zie bijlage XIV.

[2] Aangezien de Spanjaarden steeds uit Mexico naar de Philippijnen gingen, verschilde hunne tijdrekening een dag met de uit het westen komende Nederlanders.

[3] Zie Bijlage XV.

[4] Het zeil van den grooten mast.

[5] Zie Bijlage XVI.

chaloupen en corra-corra's van den Koning van Ternaten te maken, opdat zij niet mogen zeggen, dat wij met den anderen gevoegd waren. Wij gaven den schoolmeester een klein briefje in antwoord en lieten hem daarmede loopen; het briefje was in onze taal dusdanig. [1]

Omtrent den middag komt den schoolmeester weder op strand, en roept de onze toe met de schuit aan land te komen, zeide, hij den Schipper te moeten spreken, die den Gouverneur dan gaan liet, doch met last in de schuit te blijven; hadden ze iets te zeggen, ze mogten aan boord komen. Aan den wal gekomen moest den schoolmeester zich in het water begeven, om duidelijk met den Schipper te kunnen spreken, die als toen niet anders te zeggen had, dan dat hem van den Kapitein verboden was, weder aan boord te komen, en wij, zeide den Schipper van der Wal, hebben last niet aan land te gaan, waarmede weder aan boord kwam, schijnende de Spaansche naar geen voorslagen te willen hooren noch eenige bemiddeling te begeeren.

Des namiddags kwamen er weder zeven corra-corra's uit de zee; varende den Gouverneur des avonds naar den Koning Amsterdam, daar eenige overslag gemaakt werd om eenige van Jeronimo d'Arras zijn volk ergens aan land te zetten, om te zien of niemand van de zijne zoude kunnen komen te spreken. De Koning van Boelang was onder deze zeven stuks corra-corra's mede verscheenen en waren de Ternatanen sterk 1180 koppen. Jeronimo d'Arras vertrok des nachts met den Gouverneur naar boord van de Vliegende Swaan en twee corra-corra's, en zoo voorts den hoek om Noordwaarts op, om twee man aan land te zetten.

Woensdag 27 October. 's Morgens kwam Jeronimo d'Arras weder terug, hebbende twee man aan land gezet; hij kwam van de Noordkant digt omscheppen en aldus rakende langs den wal, daar hij het alles in alarm bragt. Hij riep hun toe dat hij d'Arras was, en opdat zij daaraf te meer verzekerd mogten wezen, ontblootte hij zijn hoofd en smeet zijn hoed neder, als wanneer er een goed gedeelte, die in stand van tegenweer waren, de schilden nederzakken lieten en hem wat bleven staan aanzien. Hij kwam aan boord, en berigtte dit alles en waar zijn volk aan land gezet had aan den Gouverneur; zullende morgen na de middag omtrent drie uren weder derwaarts gaan, om de zijnen af te halen. Den berg, zoolang wij hier nog zijn geweest, heeft

[1] Zie Bijlage XVII.

nacht en dag gebrand [1], schijnende dus gedurig zijn gloed, rook en damp uit te werpen en ruimte daartoe genoeg te hebben, waardoor het ook al hier zoo ongezond niet is.

Donderdag 28 *October*. Met den dag keerden een hoop Siauwers weder naar hunne bezetting, schijnende de wacht om de Zuid te hebben gehad; dezelve op strand af en aan het schip zijnde, maakten een groot geraas en boha, met schreeuwen en sagelillen zoodat wij hieruit oordeelden, dat ze eenige moeskoppers [2] moesten beknipt en om hals gebragt hebben, evenwel zij vertoonden geen hoofden. Omtrent den middag zonden zij een groote menigte volks om de Zuid, daar de onzen in hunne tuinen al vrij wat roesemoesden, zooals wij alom aan den rook bekennen konden. Om of evenwel de onze te zeer verspreid mogten wezen of geen goede wacht hielden, ook om die derwaarts gezonden Siauwsche hoopen weder terug te lokken, zondt den Gouverneur een jolletje met twee visschers naar den Koning Amsterdam, om Z. H. te waarschuwen van den komst der Siauwers en met eenen vier corra-corra's te verzoeken om alhier af en aan van het schip, daar de binnenweg uitkwam, te laten leggen.

Pas was het jolletje weg of wij vernamen Jeronimo d'Arras, die den Zuidhoek om kwam steken, hetwelk de Siauwers ook deed wederkeeren, vrezende van voren en van achteren bezet te worden. D'Arras kwam aan ons boord en ging verder naar de plaats daar hij zijn volk bescheiden had. Des nademiddag bekwamen wij 6 corra-corra's, van den Koning Amsterdam op ons verzoek afgezonden; wezende den Koning van Boelang en den Ternataansche Kapitein-Laut Rheti. Zij kwamen mede aan boord, alwaar niet lang verbleven, maar voort afstaken en digt langs den wal schepten om de plaats daar men landen zoude ter degen af te zien. Zoo als zij de Siauwsche en Castiliaansche paggers voorbij waren, ontmoetten zij Jeronimo d'Arras, met dewelke zij terug keerden, varende rakende den wal langs daar een groote menigte in de wapenen stond, doch die niets deden dan een wapenvertooning en met hunne werpspiessen te drillen. Jeronimo d'Arras stond den ganschen tijd met de bloote sabel

---

[1] De zendeling van de Velde van Capellen, de jongste berigtgever over de Sangi-Eilanden, die hij in 1858 bezocht, vermeldt ook de voortdurende werking van den vulkaan van Siauw. *Mededeelingen van het Nederl. Zend.* D. I bl. 45 vg., ook *Valent.* D. I, B. 58.

[2] Maraudeurs,

op de tent van zijne corra-corra en zwaaide die gedurig over zijn hoofd, en vermerkten wij dat met iemand aan land een lang gesprek hield; houdende zich wederzijdsch geheel stil.

Aan boord gekomen, verhaalde hij hoe in het algemeen de Siauwers had toegeroepen, hoe hij het was en dat ze zich onnuttelijk niet behoefden af te sloven, met vergeefsche schreeuwen, loopen en waken, hij meende hun nog niet; maar op overmorgen mogten zij wel gewissen staat maken, konden zij dan wat doen dat zoude men afwachten. Doch ziende zijn broeder St. Jago mede in de wapenen op strand, sprak hij hem in het bijzonder aan: Hoe broeder zijt gij daar tegen mij? bezie mij wel, ik ben Jeronimo d'Arras uw broeder, of heeft mijn lang afzijn en de menigte verloopen jaren tusschenbeide, eenige verandering veroorzaakt, ik ben het, uw broeder en dezelve. En, alzoo zijn broeder nog even zeer sagelilde en in gestalte van tegenweer staan bleef, voer hij voort: Ben ik dan of dus verandert, verbasterd of van de onzen ontaart? neen, ik weet het te wel, maar het schort daar — zwaaijende met zijn houwer en wijzende naar den Papenberg, daar al zijn geslacht, door de Spanjaarden zeer naauw bewaart werd — als wanneer zijn broeder en eenige die bij hem stonden de schilden zakken lieten en bedrukt voor zich nederzagen. Op strand waren ook een partij vrouwen gekomen, allen zijn naaste bloedvrienden om hem maar te mogen zien; zijnde zijn zusters, nichten en hunne kinderen, doch sprak die om redenen niet aan.

De twee mannen die hij aan land gezet had, bragt hij nu weder mede, doch hadden niemand van d'Arras volk afzonderlijk kunnen komen te spreken, alzoo die altijd onder andere Siauwers gemengt waren en te naauw bewaard werden.

Vermits zij dus lange met den andere achterbleven, kwam Z. H. Amsterdam met eenige corra-corra's de hoek omscheppen, zorgende welligt dat ergens in gevecht waren ingewikkeld, doch hun ontmoetende, zoo als zij een wijl van boord afgestoken waren, keerde Z. H. met hem gelijkelijk weder terug en ging op zijn ouden post leggen.

Des avonds komt er een corra-corra van Tagulandu, zijnde den ouden Goegoegoe, medebrengende dit briefje van den sergeant; zij werden weder heen gezonden om hunnen jongen Koning te halen, gelijk zulks uit dit briefje in antwoord aan den sergeant geschreven te zien is [1].

---

[1] Zie beide briefjes Bijlage XVIII.

Vrijdag 29 *October*. Viel er niet van belang voor, alzoo het den eersten dag van den Mooren Poassa of vasten was, die zij al omstandelijk en naauw wilden vieren, om met eenen dag in deze gelegenheid vrij te mogen zijn.

Den berg wierp heden ongemeen veel stof en asch uit, zoodat de fluit en sloepen heel wit bestoven raakten.

Des namiddags kwam den Koning Binankal en Gorontaalders, sterk 180 mannen; zij deden mede de ronde langs den wal om de gelegenheid af te zien waar men best zoude kunnen landen, zonder dat zij van de Siauwers gemoeit werden. 's Avonds in het donker voor den Gouverneur naar den Roode Haan, daar besloten werd niet voor de kerk maar wel in het baaitje even bij oosten der Castilianen pagger te landen, latende des nachts omtrent een uren ankers ligten en de chaloupen naar derwaarts boegseren, die

Zaturdag 30 *October* des morgens heel verstrooid waren, zijnde den Rooden Haan alleen bij de werken met eenige corra-corra's. Ter plaatse verscheenen was er niemand van den vijand die er weer bood, zelfs ook niet op strand; of zich inbeeldende dat het aldaar niet was gemunt of dat dit een valsch alarm was, mits sloepen en vaartuigen zoo van den anderen verstrooid waren; waardoor den Koning Amsterdam raadzaam oordeelde aanstonds te landen en niet naar de andere sloepen of corra-corra's te wachten, latende de bloedvlag, het sein wezende om te landen, waaijen. De Ternatanen draalden al eenigen tijd al eer iemand er op los wilde, doch Jeronimo d'Arras met 10 of 12 van de zijnen sprong ten eersten aan land, onder een schot van den Rooden Haan, en toen volgden de Ternatanen langzamerhand. De Boelanders, Kaudipanders en Gorontaalders, mede bij de werken komende en ziende kogels waaijen, alzoo de Castilianen snedig naar den sloep den Rooden Haan schooten, schepten meer rugwaarts dan voorwaarts, en zetten het ten laatste verre van de Ternatanen aan land, omtrent den hoek. De chaloup den Rooden Haan bleef de Castilianen niet veel schuldig, maar joeg ettelijke kogels den berg op en dwars door hun pagger heen; nog al verscheen er niemand om tegenweer te bieden, zoodat de Ternatanen meesters van den berg werden en aanstonds hunne pagger begonden te maken. Hiermede en met het aanbrengen van palissaden waren zij een wijl bezig geweest, toen de Siauwers hun kwamen bestoken en verrassen, dringende zoodanig op de Ternatanen aan, dat die uit hunnen post moesten wijken, loopende

alle de Kaudipanders, Boelangers en Gorontaalders den berg af naar hunne vaartuigen en weg. Den ouden Sadaha kweet zich mannelijk, drijvende de Ternataansche vlugtelingen weder den berg op, en naar den vijand, terwijl d'Arras met 10 of twaalf van de zijnen den indruk weerde en den vijand dapper staande hield. Den ouden Majoeda deed ook louter zijn best, en haperde het eenlijk van daag maar aan den Kapitein-Laut Rheti, hoewel eenige hem verschoonen. Het zoude evenwel met den Ternataan gedaan zijn geweest, bijaldien den Koning Amsterdam, zijn broeder den Kapitein Rotterdam met zijn lijfwacht, de zijne niet tot hulp had gezonden, die een andere weg den berg op klouterende, een vrees in de Siauwers baarden van omsingeld te worden, waardoor zij eenigzins weken, en nadat Rotterdam boven was, die er met de zijne geweldig op inhakte, zich heel op de vlugt begaven, zonder van de Ternatanen gevolgd te worden, alzoo vastgesteld was, vooral de veldschans eerst in stand van tegenweer te brengen. Dooden en gekwetsten waren meest aan beide zijden gelijk, hebbende de Ternatanen drie dooden en zes gekwetsten; de barrikade[1] was 's avonds klaar, hegt en sterk.

Zondag 31 *October* of den laatsten, werd den ganschen voormiddag doorgebragt met eenige stukken boven op den berg te arbeiden en in de schans te brengen; twee princestukjes en een metalen 6ponder van den Koning Amsterdam, raakte op zijn stel, waarmede tot achtermiddags over langzaam en wis schooten.

Onderwijl verscheen alhier vier corra-corra's van de Zuid, zijnde twee van Tagulanda met den jongen Koning-Monia overleden zijnde — een corra-corra van Limbotto en een gilalo van Boelang. De Tagulanders waren zeer bezorgd voor Siauw, waardoor den Gouverneur hun toestond een hunner vaartuigen achter om naar Pehe[2] te zenden, met eenige bloedvrienden van denzelfden Koning, om te zien of door zachter middelen, dan er tot nu toe in het werk gesteld waren, niet zoude te bewegen zijn, met verzekering in zulk een geval van des Gouverneurs goeden wil, tot het beslegten in alle billijkheid van de zwevende onlusten. Zulks werd te meer gedaan omdat er in de Ternatanen een algemeene vrees bespeurd werd, en den Gouverneur zich niet gaarne in deze zaak te diep wilde inwikkelen, noch

[1] *Barricada* is in het Portugeesch eene verschansing van paalwerk en komt in dien zin dikwijls voor in de in Indië gestelde Hollandsche stukken.

[2] Dorp aan de westkust van Siauw, residentie van den koning. Valent. I. bl. 58.

ook wel ten halve kon laten steken; zijnde in de Ternatanen noch lust, noch ijver, noch orde. 's Nachts voer den Gouverneur aan boord van den Koning, om Z. H de noodzakelijkheid te vertoonen van zich meester te moeten maken van zekere pagger, die een goteling schoot boven zijn hoofd en den berg op, door de Siauwers gemaakt was; waaraf de Ternatanen meester wordende, konden zij beide de vastigheden, zoo der Castilianen als Siauwers met het kanon volkomenlijk dwingen; niet te twijfelen zijnde, of daarmede zoude Z. H. ook alle of altijd de meeste zwarigheid te boven zijn. Beramende verders die order, dat Z. H. zelve zijne veldschansen met zijn lijfwacht zoude bewaren, op alles goede order stellen en een gedeelte der zijne vóór dag den berg om latende trekken om zoo van achteren op den vijand in te vallen. De verdere zouden van voren met dag er op aanzetten; de achtersten zouden voorzien zijn van een prinsestukje onder opzigt van den Sadaha en met een partij vuurpotten en handgranaten; en moest den Kapitein-Laut Rheti — hebbende zich doch hooren laten, dat hij eenlijk doen zoude hetgeen den Koning belastte, schijnende van zich zelve anders niet genegen — den last gegeven worden van deze posten te verkragten. Dit alles was dus verre wel, en beloofde den Koning dat het ook zoude worden achtervolgd, hangende echter in twijfel en zoude wel zelve derwaarts hebben willen gaan, hetwelk den Gouverneur volkomen afsloeg en niet toestaan wilde. Jeronimo d'Arras, gevraagd wat moed hij er toe had, gaf een duister antwoord, niet willende de Ternatanen verdacht maken, eenlijk zeide hij, voor zich zelve maar te kunnen instaan, genoeg te kennen gevende dat hij geen moed had op de Ternatanen, en dat hij vreesde hem niet zouden volgen. De Kapitein-Laut Rheti was aan boord gehaald en kwam mede achter, aan wien den Koning het besluit bekend maakte en dat hij op morgen die bovenposten der Siauwers moest innemen, zonder meer; daarop antwoorden den Kapitein-Laut Rheti: dat 's Konings wil geschieden zoude. Doch de meeste zorg was voor de Boelanders, Kaudipanders, Gorontaalders, en Limbotters, die den Koning Amsterdam liever zag dat zij vertrokken, dan met hunne lafhartigheid en vlugt den schrik in de zijne te veroorzaken, schijnende eer gekomen om vrede te houden dan om te oorloogen; zulks bleek wel aan de witte vlaggetjes die zij van hunne vaartuigen lieten waaijen, hetwelk waar was en dat onder den schijn van witte broeken en wambuisjes te

droogen, zoodat men uit dit en diergelijke wel zien kan, wat staat men op die lieden kan maken, en hoe hoog noodig deze steen van aanstoot — ik meen Siauw — aan een kant diende. Echter oordeelde den Gouverneur best dezelve te laten verblijven, omdat geen goed doende, ook niet veel kwaad deden, en hun vertrek den Siauwer te moediger en de zijne te verslagender zoude maken; en nam den Gouverneur aan hun wat beter tot hun pligt aan te manen, wilden zij niet vechten zij mogten werken.

Hierop begaf zich den Gouverneur naar land, daar deze volkeren lagen, en vondt ze alle in en buiten de corra-corra's zoo vast in slaap, dat al een wijl werk had, eer iemand voor den dag kreeg. Binankal, Gorontaalders en Limbotters kwamen, maar Boelang wilde niet wakker worden. De Gouverneur haalde ze dapper over den hekel, zoo over haar zorgeloosheid als ontrouw: hier lagen ze allen in een diepen slaap, zonder wacht, zonder zorg, steunende zoo het scheen op hunne witte vlaggetjes en het verstand, [1] dat ze met den vijand hadden; men zoude zulke teekenen dadelijk aan een kant doen — hetwelk ook aanstonds geschiedde — beter ware het hier van daan gebleven, dan andere mede lafhartig te maken; zij hadden mogen doen als Macarompus en liever weder naar hun land keeren dan anderen in den weg te zijn; was het een weerwil omtrent de Ternatanen den Gouverneur was (men het) schuldig, wiens eer nu hier gold en door hun dusdanig te schendig gekrenkt werd, hebbende zulks omtrent haar niet verdiend, maar wel het tegendeel. De Castiljanen geven den Gouverneur toch na, dat aan leider en uitvoerder van dezen ganschen handel was, dus was het dan dat ze voor 's Comps. eer zouden strijden, waar tegen zoo zij gezind waren, zich vijandig te toonen met den vijand dus te heulen, moesten zij weten, dat men hen even als vijanden en niet als vrienden zouden moeten handelen. Alzoo dit en diergelijke met vrij zware hevigheid en beweging gezegd werd, en den Koning Binankal sidderde en beefde zoo mede de anderen, werd de hooggespannen snaar overlangzaam [2] geslaakt, en eindigde hier op uit, dat nu hoopte hunne en onze eer beter zouden betrachten, en op morgen de schande uitwisschen die ze door hunne vlugt, jongst bekomen hadden; de Koning Amsterdam had iets tegen den dag voor, zij zouden zoo haast

[1] De verstandhouding.

[2] Allengs langzamerhand.

gewaarschuwt werden, zich ter plaatse laten vinden; hetwelke gezamenlijk beloofden en hiermede vertrok den Gouverneur weder naar boord.

Maandag 1 *November*. De zon was al boven de kimmen, eer wij eenig gewag der Ternatanen bemerkten; zagen in zee onze chaloup Terlucco, herwaarts aanwillende, vertrouwende al op Sangi had geweest. Het was omtrent tien uren eer de Ternatanen en Siauwers aan elkanderen raakten, lossende lustig met musketten op den anderen; dit duurde een groot uur wederzijdsch even lustig, als wanneer het verslapte en ons toedacht, dat de Ternatanen te kort kwamen, zorgende dat ze weder aftrokken; waarom den Gouverneur de boot straks de chaloup Terlucco zondt om met dit briefje op stond [1] naar de Menado te gaan [2].

Onderwijl ging het treffen weder even hard aan; duurde weder omtrent een uur of anderhalf, als wanneer er weder stilte raakte en zoo als wij zien konden, de Ternatanen aan het deinzen (waren). De Gouverneur zondt bode op bode, en kreeg nu deze dan geene tijding, meest gansch strijdig tegen elkanderen. Eindelijk geraakten partijen weder aan den anderen en losten hunne musketten dapper op elkander, schijnende tromp tegen tromp. Hieronder hoorden wij vuurpotten slaan, en zagen het geele vaandel van den Koning Amsterdam lustig zwaaijen, dat op den pagger geplant raakte, en deden de Ternatanen hier op drie algemeene lossing der musketten, dat zeer ordentlijk toeging; daar onder het kanon van land en sloepen louter speelde. Hierop staken de Castilianen twee witte vlaggen op, en zonden wij aanstonds onze schuit, mede met een vrede vlag voorzien, naar land en hun toe, om dezelve te redden, latende met eenen aan den Koning verzoeken, dat geliefde met schieten naar de Spanjaards te laten ophouden, ter tijd en wijle wij hun gehoord hadden.

Drie Spaansche soldaten kwamen dan aan ons boord en verzochten onze bescherming die wij hun verzekerden, mits met alle man aanstonds maar aan ons boord kwamen, kunnende hun aan land niet verzekeren, noch de overwinning van den Koning van Ternaten stuiten, die hun genoegzaam verzocht, ja, gebeden had, van zich er buiten te willen houden, daar zij integendeel hem eerst aangerand en de meeste afbreuk gedaan hadden; zij konden bij den Koning aan land gaan en hooren

[1] Dadelijk, terstond.
[2] Zie Bijlage XIX.

zijn geliefde. Den Tolk Hendrik ging mede doch bragt ze haast weder aan boord, hebbende den Koning hun niet willen zien noch hooren spreken, maar gelast zoo zij zeker wilden zijn, dat ze die gelegenheid die den Gouverneur hun aanbood, zouden aanvaarden en straks [1] naar boord vertrekken.

De schuit bragt ze aan land, en kwam den Spaanschen Kapitein daarmede weder aan boord, en vertoonde den Gouverneur de onmogelijkheid van zonder de Paters te kunnen of mogen vertrekken, of hij was zijn hoofd kwijt, verzocht uitstel voor nog eenige dagen. eindelijk hij zocht met list te blijven en niet te vertrekken. Den Gouverneur zeide zulks in zijn vermogen niet te zijn maar wel in den overwinnaar, en die zoude niet willen in zijn loop gestuit worden. Hij was genoeg gewaarschuwd geworden, en had den Gouverneur het gaarne anders gezien en alles in der minne bijgelegd gehad, doch hij had er zich ingewikkeld, en moest nu naar de pijpen van den Koning van Ternaten dansen. Niettemin om onze gemeene Christelijke Godsdienst, om de vrede en bijzondere eendracht die er tusschen onzen Staat en den Koning van Spanje was, en om het goede hart dat den Gouverneur den Kapitein in het bijzonder toedroeg, wilde wel zoo veel doen en gaan naar den Koning, om te zien hoedanig het best konde schikken. De Kapitein drong ook hard aan om een schriftelijk blijk, waarbij hij verzekerd mogt zijn, dat de Siauwers niet onder de Mooren, maar (onder) de Compe. zouden staan. Deze groep der vaders Jezuiten gemerkt, werd den Kapitein in antwoord gevoegd, dat wel den Koning Amsterdam voorheen zulks had voorgeslagen, die het ook wel mondeling beloofd had, zoo bij aldien meester van Siauw werd; doch zulks moest nu bij behoorlijke opdragt geschieden, bevestigt met het zegel van Z. H. als Heer en meester van het land. Wanneer nu zulks bekwamen, en den Koning van Siauw daarmede tevreden was en bereidwillig onder de E. Compe. te staan, dan zoude den Gouverneur hem dusdanig een schriftelijke verzekering kunnen geven en anders niet. Hiermede brak den Gouverneur af en ging met den Kapitein naar land. onderwijlen zullen hier aan in het kort splitsen [2] de bijzonderheden des gevechts in het innemen van den vierdubbelden pagger.

---

[1] Dadelijk.

[2] Daar men touwen door aansplitsing aan elkander hecht, gebruikt Padtbrugge hier *aansplitsen* in de schijnbaar tegenovergestelde beteekenis van *aanvoegen*.

De Ternatanen zoo langzaam bijgekomen en nog loomer van de anderen gevolgt, waren voor de eerste beschansing gekomen die nog zoodanig niet voltooid was als het wel had behoord, zoodat zij in de eerste aanval en woede daar meesters van werden; daaruit zij zich zoolang verdedigden als zij konden, hebbende noch granaten, noch vuurpotten, noch prinsestukjes medegenomen. Gorontaalders, Limbotters, Boelanders, Kaudipanders, zoo veel schietgeweer, naar het schijnt, niet gewent of wel van zoodanige genegenheid nog als voorheenen, stelden het in den eersten aanval mede op een loopen en werden sedert niet weder gezien. Na een weinig slakens op de tweede pagger stormende, kregen denzelven mede in, zoo ook den derden, alwaar den ouden Sadaha, die zich allezins zeer dapper droeg, gekwetst raakte.

Met de vierde post hadden zij vrij wat meerder werk en (deze sterkte) dunde de Ternatanen zoodanig, dat zij het gewonnene weder meenden te verlaten en af te trekken; alzoo niet een doode of gekwetste afgedragen werd of daar gingen 30 of 40 mede. Eindelijk kwamen er eenige vuurpotten bij de werken en werden overgeworpen, dat zulk een schrik veroorzaakte, dat de Siauwers er op den dubbelden hals [1] daaruit moesten, en sprong er den Kapitein-Laut Rheti, die niet van de pagger was geweken en wanhopig vogt, het allereerste daarin; welke tijding den Koning bekomende, zondt hem zijn tulband met gouden franje tot een eerteeken en burgkroon.

Aan land ging den Spaanschen Kapitein naar zijn sterkte en den Gouverneur naar den Koning, die op den berg nog in zijn eerste veldschans was. Naar wederzijdsche beleefdheden van gelukwensching en bedanking, werd er goedgevonden, dat Jeronimo d'Arras en Kapitein Jena, ieder met een Comp^{e}. naar de Spaansche schans zoude gaan, om bezit te nemen en zoude den Kapitein vergund worden tot morgen middag daarin te mogen verblijven, kunnende ondertusschen de Paters laten waarschuwen om mede te vertrekken. Met dit volk aan den voet van den Papenberg gekomen — dus noemden de onze den berg, daar de Castilianen hunnen post op hadden, omdat er den Kapitein niet veel te zeggen had en papen meesters waren — [2] werd Hendrick den tolk met

[1] Hals over kop?

[2] Juist omstreeks dezen tijd geeft de geschiedenis der Philippijnen merkwaardige voorbeelden, welk gezag de geestelijkheid aldaar zich over het burgerlijk bestuur aanmatigde. Zoo werd kort te voren de Gouverneur te Manilla door de inquisitie gevangen genomen en naar Mexico vervoerd, terwijl een zijner opvolgers weinige jaren na Padtbrugges reis geëxcom-

drie of vier Ternatanen naar boven gezonden, om de meening van den Spaanschen Kapitein te verstaan. Een Ternataan bragt bescheid weder om, dat den Gouverneur met de Ternatanen vrij boven mogt komen. Den Gouverneur zeide hem zulks niet te raken; d'Arras had bevel van den Koning wat hij doen en laten zoude; hij kon den Kapitein aandienen, dat Jeronimo en 's Konings broeder Jena een Castiliaan en geen Ternataan verwachtte, of het hun eigenlijke meening was de post aan den Koning van Ternaten over te geven of niet. Dit belaste d'Arras met een bruskheid den Kapitein aan te zeggen. Hierop kwam dan de Spaansche sergeant af, die alweder den Gouverneur wilde aanspreken; maar d'Arras nam het woord en vroeg hoe hunne meening was, en of zij met het volk zouden boven komen; daar op den sergeant antwoordde, wel ja dan, zonder van eenige voorwaarden te reppen of te spreken. Hij moest voorgaan, daarop volgde d'Arras en eenige Ternatanen; hieraan den Gouverneur met zijn oppassers en vervolgens de gansche meenigte, zijnde wel 500 sterk, alzo Gorontaalders, Limbotters, Kaudipanders, Boelanders en meer andere zich op hoop van buit hier vinden lieten.

Maar boven gekomen, werden al die dappere helden naar een dorp, wat boven dit dorp en te na aan hetzelve gelegen, gezonden om dat in den brand te steken. Binnen werden niet dan Ternatanen ingelaten, den goeden Kapitein meende dat de Ternatanen zoo onnozel waren, dat ze op het plein zouden blijven vernachten en de Castilianen op de bolwerkjes laten, onder voorgeven dat des Paters goed daarin was, hetwelk den Gouverneur in het laagste bolwerk, daar den Kapitein ingelaten werd, wilde laten brengen; doch al te vergeefsch, houdende zich als of aan die heiligdommen niet durfden raken. Inderdaad was het om de bolwerkjes in te houden daar zijn volk nog in was. Nadat er de Ternatanen in waren en den Gouverneur al vertrokken, zijn de Castilianen de eerste geweest, die hun klaauwen in het goed der Paters sloegen, daar de Ternatanen hun haast in volgden; zoodat hierin met plunderen en steelen en moedwil te bedrijven, al vrij op zijn soldaats zich kweten, verbrandende alle de beelden en steelende al de ornamenten der mis, daar al vrij wat zilverwerks onderliep. Doch het was den Kapitein zijn

municeerd werd en veroordeeld barrevoets en met een touw om den hals in de kerk boete te doen. Sir John Bowring, *Een bezoek aan de Philipp. Eilanden*, bl. 40 en 41.

schuld, want hem geschiedde geen overlast, hebbende den Gouverneur twee zijner oppassers ten dien einde bij hem gelaten. Den Gouverneur had in de Spaansche schans zijnde, afgezondene van den Koning van Siauw gehad, die den Gouverneur verzekerde van zijne genegenheid tot den Compe. en zoude tot dien einde ook dezen avond aan boord komen, zoo hij maar zekerlijk wist van niet verraden en den Ternataansch koning overgeleverd worden. Dit waren de eigene woorden. Daar was hun geantwoord dat vrijelijk komen mogt en dat zulke manier van spreken ons wel wat vreemd voorkwam, maar dat ook wel wisten, dat het van de Castilianen voorkwam, die zulks wel gewoon waren te doen. Een zaak en misdaad niettemin die geen opregte Nederlander ooit in gedachte kwam; ons woord was ons zegel, en die er niet op vertrouwen wilde, mogt het laten; kwam den Koning van Siauw aan boord, hij zoude op des Gouverneurs woord, vrijelijk en verzekerd mogen gaan en keeren! Doch hij kwam niet, maar des nachts in zijnen naam derzelver voornaamste Rijksgrooten, die den Gouverneur niet te spraak stond, en antwoorden liet, had den Siauwschen Koning iets aan den Gouverneur te zeggen, hij geliefde zelve aan boord te komen.

Terlucco de sloep was binnengekomen.

Dingsdag 2 *November*. 's Morgens zonden wij den schuit naar den Koning (Amsterdam), om zijn volk hunne victorie te doen vervolgen en den berg om te trekken, en zich te gelaten als of in het dorp der Siauwers en met een naar Pehe wilden; zoo om den Siauwschen Koning te eer te doen besluiten aan boord te komen, als de Paters en Kapitein te doen vertrekken. De schuit bragt tijding weder terug, dat alle de Ternatanen verstrooid waren, gaande wijd en zijd moeskoppen. Doch den Koning had aan den Kapitein Seranos nogmaals laten weten, dat heden moest vertrekken of met allen die bij hem waren zijne gevangenen blijven of de Papen kwamen of niet. De Ternatanen kwamen met eenige koppen pronken, op gisteren bekomen.

Den Siauwschen Koning zond den eene voor de andere na, kon zeer bezwaarlijk besluiten aan boord te komen; tot den Gouverneur den tolk Hendrik naar land zondt, die hem ook mede bragt. Hij werd met drie schooten verwelkomt en beleefd onthaald, maar bleef een wijle tijds heel bedeesd, vol ontroering en vrees, zeggende zeer ziek en onpasselijk te zijn van het schip, dat toen nogthans vrij stil lag. Doch kwamen hem daarin te

gemoet en kregen er met een roemer wijn 3 a 4 betere moed en levendiger kleur in. Hij is zeer blank, aan de korte kant, wel poezelig doch tenger, levendig van wezen, helder en lieflijk van gezigt; oud omtrent de twee en twintig jaren en verders zoo een mooije man als men zoude kunnen schilderen [1]. Des onaangezien, scheen hij een mannenmoed te hebben; was bezadigd in wezen en reden, zeer mannelijk en wel opgebragt. Al zijn verzoek was onder des Compe. bescherming maar te mogen zijn en dat toch onder geen Ternatanen mogt staan. Den Assistent Harcxe was met een boodschap van den Koning aan boord gekomen; den Gouverneur zondt hem dan weder heen om een opdragt van den Koning Amsterdam te verzoeken, zoodanig als het hem geliefde, als het maar met zijn zegel bekrachtigd was. Het was al achtermiddag eer hij weder kwam, brengende deze acte mede in Arabische letteren en Maleische taal geschreven, luidende vertolkt als volgt [2].

Harcxe bragt ons ook tijding hoe den ouden Sadaha aan zijn wonden overleden was, zoo dat de Ternatanen nu in alles negen dooden en drie en twintig gekwetsten hadden. De Paters Torcotti en Manuel Espanjol meenden met een jolletje aan boord te komen en zich in het gezelschap van den Koning van Siauw in te dringen, doch werden door den Gouverneur beleefdelijk afgewezen, met hun toe te roepen, dat hier noch plaats noch tijd voor hun was, en dienvolgens wat geliefden aan de chaloup Terlucco te vertoeven, zullende den Gouverneur, wanneer er beter gelegenheid was, hun aan boord laten halen. Tercotti zocht evenwel met vriendelijkheid over te raken, doch Pater Espanjol was er tegen en zeer kwaad naar het scheen, graauwenden den Pater Torcotti toe, zij zouden maar weder aan land varen en de ketters laten loopen.

Tegen den avond kwam den Koning Amsterdam aan boord, die zich zeer braaf, tusschen het geven, (en) nemen, minlijk en straf, vriend en vijand wist te dragen; evenwel sloeg het aan de vriendelijkste kant over; hebbende in het eerst elkander [3] maar den hand gegeven, maar toen er eenige glazen waren rond geweest, vloeide de genegenheden zoo tot elkander, dat ze als in een smolten en in wederzijdsche omhelzingen stand grepen.

---

[1] Blijkens Bijlage XXV heette deze Koning van Siauw Don Francisco Xavier Batahe.

[2] Zie bijlage XX.

[3] Namelijk de koningen van Ternate en Siauw.

Daar werd onderwijl geen kruid gespaard, wordende de nieuwe vesting vooraf door den Koning Amsterdam ingewijd en Maetsuyker [1] in plaats van Sta Rossa geheten. Vervolgens werden er nog eenige gezondheden in orde gedronken, zijnde der Castilianen Kapitein mede genoodigd. Den Koning van Siauw nam eerst zijn afscheid en ging weder naar land, zijnde door ons beschonken met:

Een ps. zilver Alegia,
Een ps. deken Souratsch,
Een ps. Bethilles br. bl.,
Een ps. zwarten hoed,
Een ps. roode Bethilles.

Zijne Grooten als: aan de drie gebroeders van gemelden Koning:

Twee ps. Bethilles br. bl. te zamen.

Aan de Rijksgrooten:

Twee ps. Salpicados,
Een ps. roode Bethilles. Tot een wedergeschenk aan den Hoekom voor een vet varken:
Een ps. Bethilles bl. aan de twee Hoekoms,
Een ps. Salpicados aan den Kapitein-Laut,
Een ps. Hoed aan den tweede Kapitein-Laut.

Den Koning Amsterdam om zijne genegenheid mede te betoonen, verzocht van ons een witte Bethilles die (hij) aan den Siauwschen Koning mede schonk, als uit een zuiver en rein hart en genegenheid. Weinig daaraan vertrok den Spaanschen Kapitein weder naar boord van Terlucco, en toen zijlieden allen vertrokken waren, stak den Koning Amsterdam mede af en voer naar land.

Heden verschijnt ook alhier den jongen Koning van Tagulanda met dit briefje. [2]

Woensdag 3 November kwamen de Tagulanders des morgens aan boord dewelke, alzoo derzelver jonge Koning en Grooten nog niet beschonken waren, werden ze vereerd met het volgende:

Een ps. Beth. br. bl.,
Een ps. Souratsche deken.,
Een ps. Salpicados effen grond,
Een ps. gebleekte Parcalla,
Een ps. Hoed Coddebeij.

---

[1] Naar den toenmaligen Gouverneur-Generaal.

[2] Dit is weggelaten; het bevat kennisgeving van den sergeant van der Linden, dat de Koning van Tagulanda met al zijn magt naar Siauw vertrok.

Aan de Rijksgrooten:

8 ellen roode Sergie, aan twee Goegoegoes,
3 ellen aan den Kapitein-Laut,
2 ps. gebleekte Cheavonys [1] aan den Hoekom,
4 ps. dito dito aan den Kapitein en Singhhadjas te zamen.

Den Gouverneur liet eenige Siauwsche Grooten van land roepen, hun aanbevelende de Papen hun land te ontzeggen en met eene te waarschuwen, dat den Koning Amsterdam er volk op uitzenden wilde om dezelve dood te slaan, zoo zij die konden bekomen, zijnde wel meest op de Papen verbitterd. De Kapitein Andreas Seranos was met zijn goedje reeds al aan boord van Terlucco denwelke wij van mondkost en wat drank voorzagen. Tegen den middag zondt den Koning van Siauw een expresse, om den Gouverneur te waarschuwen, dat de vaders Jezuiten met een vaartuig verzochten naar de Manilhas te mogen vertrekken, willende zulks buiten weten en verlof van den Gouverneur niet toestaan. In antwoord bekwam Z. H., zeer welgedaan te hebben en dat hun het verzoek zoude afslaan, alzoo den Koning van Ternaten, om wigtige redenen zulks niet wilde noch kon toestaan. Des namiddags kwam onzen sergeant Hendrick Muschke met de Tagulanders, Limauwers, Sabanwezen [2] en Kaudipanders van Sangi terug, zijnde onder dezelve des Konings van Taboekans zoon die den Gouverneur dezen brief van zijn vader bragt. [3]

Met de andere vaartuigen van Taroena, waren deze onderstaande briefjes gekomen; het eene van den Predik. Caheyng en het andere van den sergeant, als: [4]

Waaruit blijkt hoe door het ontzag van de E. Compe. het Christendom van zelve genoegzaam toevloeit en ware wenschelijk dat maar genoegzame herders tot zoo groote kudde hadden, niet te twijfelen zijnde. of in korte jaren zoude heel Celebes Noordkant, en alle deze eilanden het Christendom aannemen,

[1] Deze stof behoort ook tot de Coromandelsche kleedjes. Valent. D. V. A bl. 26.

[2] Saban en Limauw waren blijkens Padtbrugges beschrijving van Groot-Sangi, toen twee zelfstandige rijkjes op de noordoostkust van dit eiland, die kort daarna bij het rijk van Taroena gevoegd zijn. Val. I. B. bl. 44 en 48.

[3] Zie Bijlage XXI.

[4] De eerste brief hierachter Bijlage XXII; dien van den sergeant Lodewijcksen hebben wij weggelaten, bevattende alleen het berigt dat hij de brieven aan de vorsten van Sangi bezorgd had en dat Don Martin Tatandam, Koning van Taroena spoedig naar Siauw zoude komen.

dáar men nu door gebrek niet alleen van Predikanten, maar ook van schoolmeesters al vrij verlegen valt.

De Taboekanders bij den Gouverneur gezeten, lagen alle hunne tulbanden neder, waardoor den Gouverneur hun weder ieder met een hoed beschonk [1]; vertrekkende naar land om hun eten te koken en hun nachtrust te nemen. Zoo als zij vertrokken waren, kwam Pater Torcotti aan boord; hij werd beleefd onthaald en het afwijzen van jongst ontschuldigt. De geestige en waardige Pater, wierp het over alle boegen om te mogen of met hun eigen volk en vaartuig naar de Manilla vertrekken of verblijven; doch alles werd op den Koning van Ternate geschoven en dus moest hij onverrigter zaak weder terug. Hebbende onder deze discoursen bekend, dat het hun allen zeer had verwonderd, dat, toen uit de Spaansche vastigheid zoo hevig op des Konings chaloup was geschoten, wij ons in de fluit zoo stil hadden gehouden. Hetwelk wij zeiden onze meening immer geweest te zijn en hun hadden verzekerd, als ons niet willende in dit werk inlaten. Nog zeide hij, dat bijaldien de Kapitein en de andere Paters hem hadden willen gelooven en zijn raad volgen, dat ze wel gerust zouden hebben kunnen verblijven, hebbende hun verzekerd de Nederlanders te wel te kennen, enz.

De zorg nu was dat deze Paters zouden trachten te ontvlugten en dat de Siauwers hun oogluikend zouden laten glippen; om dit voor te komen, werden er twee Tagulandsche en Taboekansche corra-corra's gezonden, zoo om op hun te passen als om hun goed te helpen herwaarts brengen. Met dezelve ging onzen Luitenant en tolk Hendrik mede om den Siauwschen Koning te verzoeken, de behulpzame hand de Paters in het afschepen van goed te willen leenen en bieden.

Jeronimo d'Arras kwam zeer laat op den avond nog aan boord, met tijding hoe dat een groot gedeelte van zijn volk al weder bij hem gekomen waren; dat er ook wel 200 man van den Koning van Siauw bij hem wezen wilde. Dit werd hem glad afgeraden, omdat ieder zijn geregtigheid moest behouden, zullende het den Siauwschen Koning genoeg smarten zoo wanneer den Koning van Ternaten en andere bondgenooten zal moeten vernoegen en te vreden stellen, waarbij dit dan gebleven is.

Donderdag 4 *November*. Werd den dag vruchteloos doorgebragt

---

[1] Eene zinnebeeldige handeling ten bewijze hunner gezindheid den islam met het Christendom te verwisselen.

met het zenden naar de Paters, die zeer bezwaarlijk tot vertrek konden besluiten; hebbende tegen den Kapitein Andreas Seranos geprotesteerd, van dat hij dusdanig haar verliet en naar boord was gegaan. Den Kapitein weder tegen de Paters van dat zij weggeloopen waren en hem verlaten hadden, schuivende zoo den eenen den schuld op den anderen, en den Koning van Siauw weder op hun allen en Castilianen op de Siauwers, en dat al vrij hevig onder elkanderen.

's Avonds werden onzen Luitenant en tolk Hendrik Cors naar Pehe gezonden, om uit den naam van den Koning Amsterdam de priesters voort te pressen. Zoo mede ging den Koning van Siauw in eigen persoon derwaarts om hun van het land te helpen, alzoo dezelve niet langer in zijn rijk begeerde te dulden.

Dezen ganschen nacht heeft het meest geregend.

Vrijdag 5 *November*. Nog al kwamen de vaders niet, daar werden weder eenige corra-corra's naar Pehe gezonden, om de Paters haar goed te halen, en werd Terlucco met den Kapitein Andreas Seranos en de zijnen naar Maleije afgevaardigd, met een korporaal, tien man en dit briefje [1].

Zijn Hoogheid den Koning Amsterdam deed verzoek om te mogen vertrekken, dat den Gouverneur vrij vreemd voorkwam, alzoo het werk maar ten halven gedaan was, zulks werd Z. H. dan beleefdelijk voorgedragen en deszelfs vertrek uitgesteld, ter tijd en wijle alles in goeden stand zoude zijn gebragt. Nog al gedurige regen.

Zaturdag 6 *November*. Kwam Jeronimo d'Arras aan boord, dien de Gouverneur wat voornam [2] en onderrigte, hoe dat de E. Compe. tot een steun hebbende, zulks niet behoorde te misbruiken, maar zich wat gezeggelijker en rekkelijker diende aan te stellen, te meer Siauw onder de Compe. stond en dien Koning tot contract was ingelaten. Dat hij dienvolgens geen regt op de kroon had en vernoegen moest met zijn vroegere kwaliteit van Goegoegoe, in het welke hij door die Compe. gehandhaaft zoude worden en anders niet. Alle de grootsche inbeelding, die eenige Ternatanen krachtig in hem gevoed hadden, moest hij varen laten en staat maken, dat hier al zijn wel of kwalijk varen aanhing, naar hij zich wel of kwalijk droeg. Hij beloofde dit alles wel, maar woelde er echter bedektelijk tegen, zoekende gelegenheid om weder

[1] Zie Bijlage XXIII.
[2] Voor oogen hield.

aan den man te raken [1] en aldus het heilzaam werk van minnelijke bemiddeling te doen verijdelen, maar zulks werd hem belet.

Eindelijk kwamen de Paters met den tolk Hendrik te voorschijn, die daarmede regelregt aan den chaloup van den burgerkoopman Pieter de Hoedt voer; daar hun aanstonds een geleide briefje, benevens een korporaal, en zes man gezonden werden en dadelijk onder zeil gingen. Het briefje was van dezen inhoud. [2]

De Koning van Taroena was onderwijlen hiermede verscheenen met zes vaartuigen, zoo groot als klein en stijf 200 weerbare mannen. Hij werd door den Gouverneur zeer vriendelijk en minnelijk onthaald en zoude dezen namiddag met hem en de zoon van Taboekan Z. H. Amsterdam bezoeken gaan; maar liet zich den Koning ontschuldigen, omdat het kajuitje van den Rooden Haan zoo klein was, en kwam des namiddags zelve aan boord van den Gouverneur, daar de Koningen van Taroena en Kaudipan mede verscheenen, benevens de zoon van den Koning van Taboekan, die allen den Koning Martin Tatandam [3] verwelkomden, en bleven den achtermidag onder een glaasje in vrolijkheid bij den anderen, vertrekkende des avonds ieder zijns weegs; zijnde vastgesteld op morgen het kanon boven op den berg te arbeiden.

Zondag 7 November. Met den dag gaan den Gouverneur, Schipper en Luitenant met schuit en boot naar land, daar geen volk vonden, dan eenige Tagulanders, Taboekanders, Taroenezen en Gorontaalders, zijnde niemand dan den Kapitein-Laut van Tagulanda om opzigt op het werk te houden, dat evenzoo toeging als de verwarring van Babel, door de verscheidenheid en verdeeldheid van tongen. Immers hoe de onzen zich afsloofden, hoe wilder het in zijn werk ging. Een ijzeren 6ponder kregen wij met groote moeite eenlijk boven, wanneer den Gouverneur de Koningen liet verzoeken, wat tegenwoordig te willen zijn en beter order op hun volk te stellen. De Koning Amsterdam, Taroena, Kaudipan en Boelang kwamen gezamenlijk aan, maar den gedurigen regen deed ze haast weder verstuiven, behalven den Koning van Taroena, die bij den Gouverneur op den berg

[1] Twist te stoken met den koning van Siauw?

[2] Zie Bijlage XXIV.

[3] Blijkens het verband moet dit de koning van Taroena zijn. Ook Val. D. I. B. bl. 46 en 47 noemt dien vorst aldus en prijst zijn kennis van het Nieuwe Testament, maar geeft bl. 44, naar het schijnt ten onregte, denzelfden naam aan den koning van Kandhar.

kwam, en kregen wij nog een ijzer en een metalen stuk boven, met groote moeite, alzoo het gedurig aan regende. Nog twee ijzeren stukken en een metalen werden verdeeld, het zwaarste voor Ternaten het andere zoude Taroena, Taboekan en Tagulanda boven slepen, en het metalen — zijnde het ligste — zouden de Gorontaalders, Kaudipanders, Limbotters en Boelanders op den berg helpen.

De Koning van Siauw kwam van Pehe weder terug, waardoor den Gouverneur vaststelde om morgen achtermiddag partijen bij den anderen te doen komen, om de verschillen te vergelijken en het werk tot een goed en gewenscht einde te brengen, latende de Koningen daaraf de weet doen. Doch alzoo gevreesd werd, dat het stuiten mogt op het huwelijk tusschen den Koning van Siauw en de dochter van Taboekan, zondt den Gouverneur naar Z. H. Amsterdam, den tolk Hendrick, om Z. H. voor te houden en te vertoonen, hoe bezwaarlijk het met de eerbaarheid overeen zoude komen, dat de huisvrouw van den Koning van Ternaten weder niet alleen verloofd, maar ook op zijn Sangisch getrouwd met den Koning van Siauw en reeds zoo lang gemeenschap met denzelven gehad hebbende, nu nog aan een derde zoude worden ten huwelijk gegeven, en dat eene vrouw van zoo voornaam geslacht en afkomst; zijnde den Koning Amsterdam voornemens geweest deze vrouw aan den Koning van Taroena uit te huwelijken.

Des avonds kwam den tolk weder vergezelschapt met den Assistent Harcxe, met verzekering van den Koning aan den Gouverneur, dat alles wat den Gouverneur deed, noodig en billijk achtte, gaarne en gewillig toestond; hij geliefde het werk maar te beleiden zoodanig als het hem goed dacht, en zoude zijn HH. zich op morgen ter gestelder tijd en plaats laten vinden.

Maandag 8 *November*. Des morgens nog al gedurig regen; aan land werd een tent opgerigt, aan den voet van den berg, daar het huis gestaan had van den Spaanschen Kapitein Andreas Seranos; wordende den grond met een zeil bespreid, daar de Koning Amsterdam een gouden Alcatyf [1] en een dergelijke zijden liet brengen, met zoodanige kussens. Even naar de middag kwam den Koning Amsterdam om de fluit de Vliegende Swaan scheppen, en voer zoo naar land; den Gouverneur stapte mede in de schuit en volgde Z. H. na; zendende den Luitenant

[1] *Alcatifa* beteekent in het Portugeesch *fijn tapijt*, *geborduurd overtrek*. Het woord is van Arabischen oorsprong. Vg. Dr. Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais, dérivés de l'Arabe.*

met twee oppassers naar den Koning van Siauw toe, om Z. H. op te halen en in de veldtent te brengen. Alwaar gezamenlijk verscheenen de Koningen van Ternaten, Siauw, Taroena, Kaudipan, Boelang, nevens hunne Grooten ook Jeronimo d'Arras, den zoon van den Koning van Taboekan, Prinsen van Gorontalo en Limbotta, Grooten van Tagulanda enz.

Het vertoog van den Gouverneur was naar de gelegenheid der zaken en bijeenkomst gerigt, niets scherps inhoudende, maar alles daar heenen leidende, dat de gemoederen mogten bekwaam zijn om zonder vooroordeelen alles in billijkheid te beslegten. Hebbende zulks ook kracht gehad, behalve op Majoeda, die zich gedurende de handeling zeer onbescheiden en onredelijk gedroeg, en den Koning van Boelang, die in alles meest slecht bevallende, blijken liet van vuilgierigen aard te zijn, zoodat zijne pretentie wegens zijne overledene zusters slaven en zeker prinsestukje, in het algemeen tegengesproken werd. Zijnde alle slaven die aan het land gehoorden en het prinsestukje wel eer in Manilha aan en ten behoeve van het rijk van Siauw geschonken; doende den Siauwschen Koning mede eisch van een goed gedeelte goud, door zijn zusters vlugt van Siauw medegenomen en met haar dood te zoek geraakt. Op dezen eisch van den Siauwschen Koning bleef de zaak van den voornoemden Hoekom en zijnen twee zonen steken, ter tijd en wijle daar meerder bewijs uitbragt, alzoo den Siauwer met eede wilde bevestigen dat dien deposant, die op Manado de getuigenis daaraf verleende, daar ter plaatse toen niet tegenwoordig is geweest, Het verdere van de andere bondgenooten werd afgedaan, blijvende dat van Boelang, Taboekan en Taywila in staat zoodanig bij deze artikelen blijkt. [1]

Na het sluiten werden er drie algemeene charges gedaan, tusschen zoo veel kanonschooten van de fluit de Swaan, en vervolgens van fluit, sloepen en corra-corra's rondsom losgebrand, scheidende allen zeer vernoegt, en vertrok nog dezen nacht met zijn sloep den burgerkoopman Pieter Tidesz.

Dinsgdag 9 November. Met den dag was men bezig de affuiten tot het kanon, en rond en lang scherp boven te brengen; gaande nog dezen morgen af met de Tagulandsche vaartuigen, zoo naar Tagulanda als Manado deze briefjes [2].

---

[1] Zie Bijlage XXV.

[2] In het eerste wordt den sergeant van der Linden gelast met de nu op Tagulanda onnoodige bezetting naar Siauw te komen.

Des namiddags werd dit contract tusschen den Gouverneur in naam van der Compe. en Koning van Siauw en zijne Rijksgrooten gesloten en geteekend [1].

Woensdag 10 *November*. Met den dag zag men hoe zich tot het vertrek ieder klaar maakte, waaraf er eenige Ternatanen, Boelanders, en Taboekanders vast vooruit gingen; zijnde den Gouverneur met den Schipper en fluitsvolk den berg opgegaan, om in de vesting Maetsuyker het kanon op de affuiten te helpen, daar den Koning van Siauw zulk een vermaak in schepte, dat den meesten dag en tot alles gedaan was, daar bleef.

Weder aan boord gekomen, ontving den Gouverneur van Manado en den Schipper van de fluit Helena, het jacht de Sampson en Bouton, door een Orang Badjoe, tijding en deze brieven [2].

Met welk nieuws den Gouverneur naar boord van Z. H. Amsterdam ging, om den Koning te vertoonen, hoedanig zich zijne gezanten naar Bouton, aldaar wederom hadden aangesteld, met het eischen van 300 slaven en het stellen van Lohia onder Tibore [3], het welk immers het contract niet mede bragt, noch de meening van voorheen was. Den Gezant zat bij den Koning en wist niet hoe zich hieruit te redden, makende een lang verhaal van al het voorgevallene van dag tot dag op Bouton, en hoe geen drie honderd slaven, maâr wel zooveel soldaten tot den Siauwschen togt had geeischt. De brieven zoo van den Koning en regering van Bouton als Koning van Woena [4] werden gelezen, en den man die met mooi praten zijn zaak niet goed konde maken, met vrede gelaten. Na het lezen verzocht den Gouverneur een nader blijk en bewijs van des Konings ware meening, om die van Bouton gerust te mogen stellen; gelijk den Koning dan ten dien einde zijn schrijver last gaf en met den Gouverneur naar boord liet vertrekken.

Den Gouverneur schreef nog dezen nacht de onderstaande briefjes naar Manado, Banka en Maleije [5], waarmede de Gorontaalders en Limbotters vertrokken.

---

[1] Zie Bijlage XXVI.

[2] Zie Bijlage XXVII.

[3] Een rijk op het eiland Pantsjano of Moena, Val. I. bl. 81; thans schijnt het onder Boeton te behooren.

[4] Woena is eigenlijk het oostelijk deel van Pantsjano, hetgeen van daar waarschijnlijk Moena genaamd wordt.

[5] De niets bijzonders behelzende brieven aan den sergeant Smith te Manado en aan den nabij straat Banka liggenden schipper Livius laten wij weg.

Donderdag 11 *November*. 's Morgens regenachtig weder, zagen de chaloup de Roode Haan zeil maken, waarover den Gouverneur den Koning Amsterdam liet verzoeken; die aan boord komende zeide, voornemens te zijn, om naar Maleye te vertrekken hebbende zijn groote corra-corra voor de. chaloup gesteld, om dezelve voort te boegseren.

Onze Boutonsche brief in antwoord was klaar geraakt en luidde uit het Maleisch vertolkt, dusdanig. [1]

De Koning verzocht om in zijn naam en onze taal aan den E. Heer Gouverneur-Generaal te mogen schrijven, kunnende de zijnen niet wel vertrouwen; hetwelk geschiedde met dit briefje [2].

Onderwijl kwam ook aan boord, om hun afscheid van den Koning Amsterdam te nemen, de Koningen van Taroena, Boelang met hunne Grooten, Jeronimo d'Arras, en eindelijk ook den Koning van Siauw; helpende des Gouverneurs wijn uit den zuren houden en voorts uit, eer der Koning Amsterdam konde vertrekken; gaande den dag naar den avond en de Koning Amsterdam naar zijn boord. Zijnde bevorens van den Koning van Siauw met deszelfs buiksnijder beschonken, die den Koning wederom met een gouden kris vereerde; zwerende elkander broederlijke hulp en trouw, met hartelijke omhelzing, en wenschte den Koning Amsterdam den Koning van Siauw veel heil en zegen, in zijn aan te gaan huwelijk met de dochter van Taboekan, weleer zijn vrouw, die hij nu overliet.

Met den Koning gingen nog — buiten onze Schipper- en Assistent Harcxe die met den Gouverneur nu voorts naar Sangi ging — mede, de Taroensche Koning en zijn Grooten, benevens

In dien aan den raad van Ternate komt het volgende voor ons belangrijk voor:

Ik twijfel niet, of de sloep Terlucco met den Spaanschen kapitein en de zijnen en die van Monsr. de Hoedt met de Eerw. Vaders Jesuiten benevens die van onzen vrij- en burgerkoopman zijn alle behouden bij UEd. overgekomen. Vertrouwende den Spaanschen kapitein en de Paters niet wel met den anderen zullen kunnen overeenkomen, in welk geval den kapitein de hand bieden en staande houden zult, en bijaldien het mogt gebeuren, dat de Jesuiten op hun zelve wilden wonen, zoo zal daar heel nauwe acht op moeten worden geslagen, zijnde van een zeer woelenden aard en die ons wel wat mogten brouwen. Vooral diende zorg gedragen, dat zij geen gemeenschap houden met onze overburen, noch geen van die lieden komen te spreken, enz. enz.

Met dit laatste doelt Padtbrugge op de bewoners der westkust van Halmaheira, waar de Spanjaarden te voren forten bezet hadden.

[1] Zie Bijlage XXVIII.

[2] Zie Bijlage XXIX.

de Siauwsche Grooten, die in het ondergaan der zon wederkeerden zijnde alle rijkelijk van Z. H. Amsterdam beschonken. Onderwijl kwamen ons van Kandhaar mede bij, den Goegoegoe, Kapitein-Laut, Hoekom en verdere Grooten, met vier stuks corra-corra's en twee bonietangs, hebbende hun naar haar zeggen zeer uitgesloofd om klaar te geraken. Na een wijl zittens verzochten zij naar land te mogen gaan om wat uit te rusten, dat hun gaarne toegestaan werd. Deze waren zoo haast niet weg of Koning Binankal kwam met eenige zijner Grooten weder aan, verzoekende den Gouverneur geliefde te verzorgen dat hij zijn dochter bekwam, bijaldien den Siauwschen Koning de moeite niet geliefde te doen, hij zoude zelfs volk zenden, om zijn dochter van Pehe te laten halen. Den Siauwschen Kapitein-Laut werd van land geroepen en naar zijne Koning gezonden met het verzoek van Binankal en gelast weder bescheid te brengen.

Vrijdag 12 *November* kwam er bescheid van den Koning van Siauw en verlof van den Koning Binankal om zijn volk naar Pehe te mogen zenden om zijn dochter te halen; het welk den Gouverneur Z. H. aanstonds liet weten, die er ook dadelijk volk naar toe zondt. Den Goegoegoe van Tagulanda verschijnt hier mede met den sergeant Joannes van der Linden en zijn vier man, onder dewelke nog een getrouwde was, die vermits lange jaren zijn tijd had uitgediend en gereeds 14 gl. per maand won, mede korporaal werd gemaakt, benevens nog eenige andere personen welke in gage zijn verhoogd.

Ook kwam heden mede alhier te verschijnen den Goegoegoe van Bwool, zijnde den Koning door hoogen ouderdom en zwakheid op de Manado verbleven, bragt dit briefje mede. [1]

Als mede een briefje van den schoolmeester van Kaudipan; zijnde den Bwoolschen Goegoegoe vrij lang onder weg geweest; het briefje van den schoolmeester luidde vertolkt zoodanig. [2]

De Sergeant van der Linden stelde den Gouverneur mede ter hand zeker briefje, zijnde de laatste wil van Monia, en een verzoek om den jongen Koning te handhaven, hetwelk opdat het niet te zoek mogt raken in deze voege. [3]

Zaturdag 13 *November* leverde den sergeant van Tagulanda mede over zijne dagelijksche gehoudene aanteekeningen aldaar;

---

[1] Dit laten wij weg.
[2] Zie Bijlage XXX.
[3] Zie Bijlage XXXI.

het welk omdat het kort en beknopt is mede hier aanhegten. [1]

Den Koning van Siauw werd ter hand gesteld.

4 p^s. witte Parcallen
4 „ bruin blaauw Bethilles en
2 „ Chiavonys,

om de lieden te vernoegen die de nagelboomen toekwamen.

Op heden den Schipper van der Wal en Sergeant Hendrick Muschke gecommitteert met Z. H. te landwaart in te gaan, om zoodanige nagelboomen als hun aangewezen zouden worden te laten onder den voet te hakken; gelijk zij ook al tijdig wederom kwamen, breugende twee stammen mede van boomen, die vol bloeisel waren en ongemeen schoon, dik, hoog en breed van kruin geweest.

Den Koning Binankal kwam van Pehe weder terug en aan boord, hebbende zijn dochter en haar moeder bij zich; zij werd beschonken met een roode Bethilles. De Tagulanders vertrokken met den Koning Binankal te gelijk.

Zondag 14 *November*. Werd een Godsdienst door den meester van Tagulanda [2] in het Maleisch stichtelijk gepleegd, met een groote toeloop van volk doch meest vrouwen, zijnde alle paternosters en crucifixen aan een kant. Den Gouverneur ging de rondsom onze post gelegene bergen bezien, om te weten waar van daan de meeste schade zoude kunnen lijden, en vond den stand zeer voordeelig en niet dan een digt aaneengelegen bergje dat in den weg was, tot welks bergje men niet dan langs de steilte van onze bezetting konde komen; immers zeer bezwaarlijk, als van een andere kant en het hooge gebergte, door een zeer diepe kloof, die ongemeen steil en moeijelijk is gescheiden; behalven dat het geheele bolwerkje B. opgevuld zijnde, daarover heen strijken zal, zoo dat er niet wel voordeeliger nog beter gelegen plaats te vinden is. Aan boord des avonds weder gekomen, vondt den Gouverneur den Bwoolschen Goegoegoe, die zijn afscheid verzocht om te mogen vertrekken. Met denzelven vertrok ook weder den Inlandschen schoolmeester Andries Fortados, naar Tagulanda, hebbende last van den Gouverneur bekomen, den Goegoegoe van Bwool te toetsen en ondertasten

---

[1] Ook dit laten wij weg.

[2] Andries Fortados, die blijkens het door Padtbrugge dd. 9 November aan den sergeant van der Linden gezonden briefje met dezen van Tagulanda gekomen was.

of er wel hoop mogt zijn, dat die landstreek de Christelijke Godsdienst aannemen zoude. [1]

Maandag 15 *November*. Is er niets voorgevallen, dan dat den Koning van Siauw naar zijn dorp Pehe vertrok, komende *Dingsdag* 16 *November* weder terug met een partij volk, waarmede zij aan den arbeid vielen, om de vesting in die gestalte, als den Gouverneur afgereid [2] had te brengen; gaande den Gouverneur en den Koning naar boven om het werk aan te presten; weder aan boord gekeerd, verzocht Jeronimo d'Arras voor 25 Rijksd aan lijwaten te borg, om onder de zijne uit te deelen, hetwelk hem gelangt werd.

Woensdag 17 *November*. Werd het volk van gisteren verwisseld en kregen weder anderen tot den arbeid; de afgezondene corra-corra naar Manado, kwam heden weder terug met de huisgezinnen van den constabel en een soldaat, met dit schrijvens van Manado. [3]

Den Gouverneur was des achtermiddags weder boven, doch daar was niets verrigt, zijnde allen om palissaden uitgeweest, gelijk ook

Donderdag 18 *November* wanneer met hunne vaartuigen en lari-palen van de eilanden [4] kwamen, die zij nog dezen avond boven bragten. Heden is er weder een schoone dikke nagelboom gehakt, en zijn de Tagulanders naar huis vertrokken. De Koning van Siauw was weder naar Pehe geweest en heden terug gekomen; ging met den Gouverneur naar boven het werk bezien, dat redelijk wel gevorderd was, en den Koning ongemeen aanstond.

Zaturdag 20 *November* kwam den Koning van Siauw zich aan boord wat vermaken, doende verzoek, alzoo tot het aanwijzen en uitroeijen der nagelen aangemaand en geport werd, zoolang daarmede te mogen wachten tot dat de vruchten mogten rijp zijn, staande ongemeen veel bloeijsel, dit werd beleefdelijk geweigerd en Z. H. eenige ponden van onze nagelen aangeboden, hetwelk echter niet aannam, maar beloofde de boomen te zullen

---

[1] Na 1680 nam de bevolking van Bwool ten deele het Christendom aan, welke gemeente in 1705 en 1712 door predikanten bezocht werd. Valent. D. I. B. bl. 72, 421 en 426.

[2] Afgebakend.

[3] Dit schrijven laten wij weg, maar een daar nevensgaanden brief van Fortados hierachter Bijlage XXXII.

[4] Namelijk van de om Siauw liggende eilandjes.

doen aanwijzen, schijnende geen gebrek maar nagelen genoeg in voorraad te hebben, doch konden daar niet wel achter komen. Tegen den avond gingen wij weder den steilen berg op, het werk bezien, dat al wel voortging.

Zondag 21 *November* werd met het werken opgehouden en naar vermogen onder de onzen gevierd; ook vastgesteld en den Koning aangezocht dezen en niet den dag van morgen voor hunnen Zondag te houden. Wordende dan hunnen Zondag een dag teruggezet en vervroegd, naar de rekening der geene die van de West om de Oost het halfrond omkomen, hetwelk een verschil van twaalf uren min of meer, naar het halve rond minder of meerder is, veroorzaakt. Die weder Westwaarts het halve rond omzeilen, hebben weder twaalf uren als voren verschil, hetwelk te zamen een dag uitmaakt; hebbende wij door het inpalmen van de zon 12 uren gewonnen, en de Castilianen, met het afloopen der zon of het inwinnen tegen de dagelijksche beweging des aardrijks, twaalf uren verlooren.

Een korporaal der bezetting werd heden, om nagelboomen te laten omhakken, met het volk van den Koning te landwaart ingezonden, en verscheen ook een vaartuig van Kandhaar om te zien of den Gouverneur haast stond te komen. Hij bragt de groetenis van zijnen Koning mede en aankondigen, hoe Z. H. aan zijn zoon Anthony van Voorst had laten volgen, alle de Christenen huisgezinnen; doch zijn eigenlijke meening wilde den Koning aan niemand dan den Gouverneur en tolk Hendrick bekend maken, enz.

Maandag 22 *November*. Komt den op gisteren uitgezonden korporaal met zeer schoone nagelbloesem weder terug, hebbende twee boomen omgekapt, die rondsom al effen en schoon gemaakt waren, om de nagelen in te zamelen.

Het Kandahaars vaartuig van gisteren keerde weder terug met een bijzonder briefje aan den Eerw. Predikant Caheyng.

Dingsdag 23 *en Woensdag* 24 *November*. De papieren en brieven naar Batavia, Maleije en Manado klaar gemaakt en den sergeant van der Linden deze Instructie tot zijn narigting gelaten. [1]

Na het sluiten van dezelve wordt het fluitje de Vliegende

[1] De instructie voor den posthouder op Siauw vindt men Bijlage XXXIII, Padtbrugges belangrijk verslag zijner verrigtingen aldaar aan de hooge Indische regering Bijlage XXXIV; daarentegen hebben wij de beide brieven naar Manado en Ternate als van geen belang weggelaten.

Swaan afgevaardigd en gaat den Gouverneur op de chaloup de Eendraght over, om op morgen vroeg daarmede naar Sangi onder zeil te gaan.

Donderdag 25 *November*. 's Morgens een weinig na zonnenopgang komt den Koning van Siauw, benevens alle zijne Rijksgrooten, daaronder ook zijn Eerste Goegoegoe d'Arras, hun afscheid van den Gouverneur nemen, medebrengende eenige palmiten, limoenen en pompelmoesen en verbleven tot omtrent 9 uren. Zijnde den ganschen morgen dood stil weder zoodat het fluitje de Swaan, die omtrent middernacht al in het Zuidergat was geweest, nu door den stroom weder heel diep terug werd gezet, drijvende Noordwaarts in en weder omtrent tot ½ mijl na bij ons.

Het was ruim 10 uren toen wij ons anker ligten, gaande met een leuterende dwarlwind onder zeil. Het weer was zeer veranderlijk, krijgende meermalen een klein Zuidelijk luchtje, dat met de regen weder leggen ging; echter geraakten wij zoo met horten en stootjes al zoetjes het eiland om, zoo dat des avonds in het ondergaan van de zon het te boven waren.

Hebbende het eiland Macquelene in het Z. W. ten W. twee en den Westhoek van Sangi N. ½ Westelijker 7 mijlen van ons. Des nachts kreeg ons een geweldige stroom vat, die ons om de N. O. voerde, zoodat genoodzaakt werden, het weder over te leggen en Z. W. het weder naar Siauw te laten doorstaan.

Vrijdag 26 *November*. Des morgens een weinig na zonnenopgang leidden (wij) het weder over, om te zien of tusschen eenige van de eilanden zoude kunnen doorgeraken, in de hoop de stroomen ons aldaar zooveel schade niet doen zoude noch zoo zeer terug zetten, daarover den ganschen dag, mits het stilletjes was, doorbragten, en vonden ons

Zaturdag 27 *November* weder zoo veel terug gezet en meer dan wij op gisteren gevorderd waren, en dat door de onbedrevenheid van het volk en ziekte van den stuurman. Wij leidden het Westelijk over om maar Siauw weder te mogen krijgen, nademaal ons de stroom geweldig om de N. O. voerde en het stilletjes was, het luchtje N. W. zijnde.

Ter naauwernood kregen wij des namiddags omtrent 4 uren de wal en grond, een stuk boven de Noordhoek van Maetsuyker, naar gissing 1½ mijl; varende den Gouverneur nog eens naar land en ging boven het werk nog eens bezien, dat zeer wel gevorderd was. Zijnde het heele bolwerkje al meest opgevuld en

in stand van tegenweer, en het halve dwingertje met palissaden al afgezet, dat ook zoude beginnen te vullen en was de spijs uit de gracht zeer bekwame stof, vet en kleiachtig, uitgebrande steengruis, namelijk wel eer naar het schijnt uit den berg geworpen, dat braaf te zamen pakt en een vaste stof verschaft; komende de grove steenen die in het graven hinderlijk scheenen, zeer wel te pas om de kanten van de drooge gracht te beschoeijen. Des avonds weder aan boord van de chaloup de Eendragt gekomen, liet omtrent middernacht liet anker weder ligten en nam het den ganschen nacht zelfs waar, hebbende het met korte gangen, digt onder den wal een goed stuk in den wind opgehaald.

Zondag 28 *November.* Doch des morgens de bootsmansmaat te diep in zee en van de wal stekende, geraakten weder in dwang van de stroom en daarmede weder heel om de N. O, zoodat dezen ganschen dag werk hadden, om den verlaten wal weder te bekomen, en zouden van de reis versteken zijn geweest, hadden wij niet een felle wind met gedurige regen vermengt, gekregen, waardoor nog eindelijk des namiddags omtrent drie uren den wal weder bekwamen, waarlangs al weder met korte gangen trachten op te komen, maar vergeefsch, alzoo ons een stilte overviel, als wanneer den Koning van Siauw gewaar werden, die van Pehe kwam op de tijding dat den Gouverneur gisteren op den berg was geweest. Z. H. kwam aan boord en zeide niet te hebben kunnen nalaten zelve weder herwaarts aan te komen, om te zien of den Gouverneur ergens in helpen konde, zijnde toch het weer te rouw en het water te hol voor hem om naar Sangi nu over te kunnen steken, wilde beter weer afwachten. Wij zetten Z. H. gilalo dan voor de sloep om dezelve te boegseren, maar het water was te krap en het vaartuig te ligt, zoodat zij ons eenlijk aan de wal en achter een hoek bragten daar goede zandgrond was, waar op en 18 vademen het anker vallen lieten om met de eb weder onder zeil te gaan. Doch de stroom kenterende, rukte ons anker uit den grond en dreven wat te zeewaart, daar het weder ter houw kwam op 40 vademen, maar tusschen klippen in, zoo dat het touw in het ligten brak en wij het anker met die 40 vademen goemoeti-touw verloren, en onderzeil geraakt, werd den ganschen nacht doorgebragt met over en weder leggen, maar niets gevorderd.

Maandag 29 *November.* Met den dag kregen wij des Konings gilalo bij ons, doch stond het water te hol om ons te kunnen

beogseren, zoodat het weder met laveren moesten zoeken, dat ook met horten en stooten, alzoo heden zeer veranderlijk weer hadden, nog zoo wel lukte dat de Noordhoek van Siauw te boven geraakten en W.N.W. des avonds in zee staken; omtrent middernacht de wind uit den Z.Z.W. waaijende, liepen N.W. heen.

Dingsdag 30 *November*. 's Morgens nog al N.W. gang. Siauw hadden wij in het Z.O. ten O. omtrent 8 en Macquelere in het Z.Z.W. 2 mijlen naar gissing van ons; bogende koers liepen des voormiddags eerst N.N.W. en daarna N. heen, en des namiddags N.N.O. komende een uur voor zonnenondergang in de baai van Taroena genaamd Materace en achter den Zandhoek Maleraoe ten anker op 4 vademen, omtrent twee sloepslengten van de wal.

Den Koning verwelkomde den Gouverneur in het voorbijzeilen van zijn sterkte op den berg, met 3 schoten, en werd met even zooveel bedankt; komende Z. H. aan boord van de sloep, benevens den Eerw. Predikant Caheyng, die den Gouverneur zijn verrigtte bekend maakte en last bekwam daaraf een schriftelijk rapport op te stellen, om dat er al iets opmerkelijks onderliep. In het donker scheidde den Koning van Taroena van boord en stapte aan land, wordende met 3 schoten vereerd. Dezen nacht werden onze boden afgezonden naar Taboekan, Manganitan, Kandhaar en Cajouris om aldaar des Gouverneurs komst bekend te maken.

Woensdag 1 *December*. Kwam Z. H. van Taroena weder aan boord, en verzocht den Gouverneur aan land te willen komen, gelijk ook gelijkelijk gingen, beziende de school en het schoolhuis, zoo mede het huis van den Predikant, dat alles om laag op het strand en digt aan zee was, zijnde zelfs met zeer zware balken tegen de storting [1] gewapend, alzoo het alhier een zeer steile wal zijnde, de zee daar geweldig en meest altoos opwoelt; alle deze huizen waren zeer zindelijk, net en ruim. Boven op een bergje, daar de Koning woont en wel eer der Castiliaansche vastigheid was, stoudt de kerk nog, zijnde van der Spanjaarden tijd en maaksel, doch vrij verkleind en diensvolgens ook te klein, zijnde het voornemen des Konings op dezelfde plaats een nieuwe te bouwen, alzoo deze, hoe wel nog sterk, al vrij oud is gelijk ook 's Konings huis, dat Z. H. ook voornemens is te vernieuwen.

Op een vrij hoogen berg, nog boven dit bergje gelegen, is

[1] Branding.

des Konings vastigheid, dat te voordeeliger ligt om dat het van alle kanten bijna even steil te beklimmen is en al vrij hoog, en daar en boven nog digt onder den top een watersprankje heeft, zoo dat het water hun niet wel kan afgesneden worden, gemerkt de steilte en nabijheid van de vesting. De huizen staan hier rondsom deze steilte hier en daar verstrooid en verspreid, dat zich zeer aardig en als hangende huizen vertoond; zijnde ook den berg vol tuinen en wel meest met kokosboomen beplant. Dusdanig vertoond het zich uit het baaitje Materace. [1]

Onder het bezigtigen van het een en ander, zagen wij mede in zee drie corra-corra's herwaarts aankomen, twee van de Noord en een van de Zuid, gisten dezelve van Kandhaar en Manganitan [2] te zijn, gelijk ook eene nademiddag bevonden te wezen; daarmede herwaarts en bij den Gouverneur komende, den Koning van Kandhaar en zijne Rijksgrooten, benevens zijn dochters zoontje, dien hij gaarne tot een navolger (opvolger) had, en niet zijn zoon Anthony van Voorst, dien hij oordeeld hem in het rijk niet wel te kunnen volgen, omdat uit een bijzit van geringe afkomst is geteeld, zijnde zijn dochters zoontje bij den zoon van den Koning van Taboekan gewonnen, en dienvolgens zoo wel van vaders als moederskant van Koninklijke bloede; waartegen den Gouverneur ook niets had en genoegzaam blijken liet dat zulks niet vreemd zoude zijn, bijaldien het kind maar wel in onze Godsdienst en gewoonten werd opgebragt. Doch nademaal er zooveel lieden omtrent waren, liet den Gouverneur deze als andere redenen varen, rigtende het verdere naar 's Comp^{s}. belang en wel voornamelijk op de specerijboomen; alzoo kennelijk was dat in Manganitoe al lange jaren een schoone vrucht dragende boom had gestaan, die den Koning van Manganitoe zeide, voor het vertrek der Manganitanders met Piantay, door den eigenaar zelve onder den voet gehakt was, op dat er een ander geen voordeel van trekken zoude; het welk den Gouverneur echter bezwaarlijk gelooven konde, doch nu dusdanig en tot nader onderzoek op zijn beloop laten moest. Den Koning van Manganitan verhaalde ook hoe hard en menigmaal Pater Emanuel Espanjol hem aan boord was geweest om de Roomsche Godsdienst aantenemen, zoo met zware bedreigingen

[1] In den tekst is een teekening ingevoegd.

[2] Hieronder Manganitoe; de zendeling van de Velde van Cappellen spelt Mangenitoe.

als beloften en smekingen, dat altijd afgeslagen en geantwoord had, met het zeggen wanneer Christen wilde worden dan wel een beteren weg dan de hunne wist, enz. Na vele en verscheidene bestraffingen en vermaningen in het algemeen, die den Gouverneur hun allen deed, alzoo tot de minste en meeste toe, allen naar de Castilianen hadden geheld, gelijk in het rapport van den Eerw. Caheyng blijken zal, namen en bekwamen zij hun afscheid en vertrokken, voornemens zijnde den Gouverneur naar Taboekan te vergezelschappen, zijnde de reize naar derwaarts dezen nacht vastgesteld.

Alzoo alles hier wel was, behalven omtrent eenige bijzondere misdrijven in het stuk van huwelijk, daar de Eerw. Caheyng hard op verbetering aandrong en ook wel herstelling vereischte, doch alles metter tijd; wordende overal gezien en door de ervarenheid geleerd, dat de Christenen uit Heiden of Moorschdom gekomen, bezwaarlijk daar omtrent en bestiptelijk in teugel te houden zijn of daar loopt altijd wat van St. Anna onder.

Des nachts omtrent 4 uren kwam den Koning van Taroena met zijn corra corra bij de chaloup, in dewelke den Gouverneur overstapte en stak met zijn Hoogheid af om de reize naar Taboekan te ondernemen. De Eerw Predikant Caheyng of zich vergist hebbende of niet tijdig genoeg gewekt wezende, was niet mede gekomen, zoodat een corra-corra alhier moesten laten om op zijn Eerw. te passen, opdat het gezelschap naar Taboekan zoude mogen volgen.

Donderdag 2 December. Weinig voor zonnen opgang vonden wij ons voor Kandhaar, doch zetten het voor deze tijd voorbij, om in onze terugkomst het zelve aan te doen. Omtrent een uur na de middag kwamen wij gezamelijk voor Taboekan, doch konden mits de grove en harde storting der zee niet aan strand komen, wordende genoodzaakt voort en naar Limauw te scheppen, daar een zoute kil langs in zee schiet die tot in Taboekan oploopt, doch was deszelfs mond te droog, zoodat het echter nog op strand moesten aanzetten; doch was hier veel slegter water, noch zoo felle branding niet als voor Taboekan [1] Den Taboekanschen Koning zondt een comp. half muskettiers half met piek

---

[1] Daar Padtbrugge van Taroena om den noordhoek van Sangi naar Taboekan voer, moet men hieruit opmaken, dat Limauw ten zuiden van Taboekan lag. Uit Valentijn, die het toen reeds verwoeste Limauw niet op zijne uitvoerige kaart van Sangi plaatst, zoude men volgens den tekst D. I. B. bl. 48 ligt het tegenovergestelde aannemen.

en zwaard gewapend, in goede orde vooruit en het strand langs; volgende Z. H. een weinig hier aan met alle zijne Rijksgrooten met nog een dergelijke comp. en trokken tot aan Limauw, alwaar den Gouverneur met bijzondere beleefdheid en buitengemeene genegenheid verwelkomden, gaande dus gezamelijk naar Taboekan, des Konings Hof. Wordende den Gouverneur tegen getreden en buiten het Hof verwelkomt door de Koningin en hare dochters, daaronder was ook des Konings van Siauws bruid, tredende, onder het donderen van het kanon uit de vastigheden op den berg en het lossen van musketten, gelijkelijk in het paleis. Daar, na wederzijdsche heuschheden, den Gouverneur vriendelijk den Koning voorhield, hoe daar in een misslag had begaan, met te willen een verkeerde weg inslaan en zich onder der Castilianen bescherming te hebben willen begeven, daar nochthans zelfs wist, dat reeds al en van ouds, in naam en van wege de E. Comp. en Ternaten dit rijk bestierde. Hij was naar zijn eigen belijdenis door de E. Comp. in zijn gezag gesteld en bevestigd, en feilde er omtrent Ternaten wat, sulks konde hem geen oorzaak geven de E. Comp. te verlaten en een ander beschermheer te zoeken, dan die hij reeds had; te meer zoo wanneer tech de meening was Christen te willen worden met de zijnen, alzoo de Ternataan geen ander noch geen langer gebied over hun had noch hebben konden, dan voor zoo veel en zoo lang zij Mohammedaansch waren enz.

Het ongelijk, antwoordde de vorst daar weder op, door den Koning van Ternate zoo zeer niet als wel zijn kwade raadslieden, hem in het wederzenden van zijn dochter aangedaan, had hem door spijt en moeijelijkheid zoodanig een besluit doen nemen. Hij bekende gaarne zijn misslag en zoude niet ligtelijk de E. Compe. hebben trachten te verlaten, waar het niet geweest, eensdeels door de gelegenheid van zijn dochters schande, met een niet versmaadbaar huwelijk weder wat te verzoeten en af te wisschen, anderdeels, dat nu eenige jaren aan den anderen toch te leur gesteld en verhinderd was geweest de gewelden en misdrijven des Siauwschen Konings te mogen tegen gaan, niet wetende of ook de E. Compe. wel voornemens mogt geweest zijn, deze eilanden te verlaten en hun, gelijk de Castilianen wel eertijds deden, zoetjes te laten glijden, nademaal hem dacht, daar weinig naar omgezien was, daar de Siauwschen Koning integendeel door de Castilianen deftig gehandhaafd, allezins hun ontzaggelijk werd. Zijnde hierdoor bewogen

geweest door belang van staat, alzoo voor den welstand van zijn rijk en onderzaten bezorgd, geen zekerder toevlugt als toen wist, doch was alles buiten zijn vermoeden beter na zijn meening gelukt, alzoo hem vrij verzekerder en geruster onder de E. Compe. achtte als onder de Castiliaauen, welkers grootschheid hem nooit had behaagd, en slaagde alles te beter nu zijn toekomende schoonzoon mede onder de E. Compe. was geraakt, niet twijfelende of zulks zoude hier alom bijzondere rust en vrede baren. Dit konde niet missen antwoordde er den Gouverneur op, zoolang zij eenig onder elkanderen en de E. Compe. getrouw bleven, goede zorg dragende dat er geen Roomsche priesters of Castiliauen weder indrongen. Hetgeen er geschied was, kon niet herdaan worden en zoude zulks vergeten en vergeven blijven, niet twijfelende of zouden voor het toekomende beter zorg dragen. Nu was de vraag, hoedanig zijn regte meening en voornemen was, en of zij met een goed en opregt gemoed de Christelijke en onze Godsdienst zochten, ook of zij zich volkomen aan de E. Compe. voornemens waren over te geven. Daarop zeiden zij allen ja! van ganscher harte. Verders vroeg den Gouverneur of er iemand was, die daar iets tegen had; daarop werd mede ja! geantwoord, doch dat die lieden hier niet tegenwoordig waren, maar zich afgezonderd hadden. Wezende de twee Goegoegoes, die een groot getal volks naar zich hadden gesleept en daar den Koning en de zijne vrij over bekommerd waren en verwonderd. Zijnde wel diegene die het meestè hadden aangedrongen om 's Comps. bescherming te zoeken, en nadat zulks besloten was en aan den Gouverneur geschreven, zoo waren zij weder omgezet geworden, door een Quisoessa, die van den Koning Amsterdam naar Limauw was afgezonden, dewelke zoo zeer die lieden had weten op te rokkenen dat het welgemeende werk ter halven scheen te zullen blijven steken. Wezende den eenen genaamd Tayndato, die zich in het dorp Baraô Bauwa [1] digt bij Saban onthield, van afkomst geen Sangirees maar een Mindanauwer zijnde en hier eenlijk getrouwd. De andere Ouwata, broeder van den Kapitein-Laut Gagiboe, was hier digt bij en in het dorp Tangi Bauwa [1] geheten. Deze twee Goegoegoes werden beide ontboden en liet den naasten Suwasa weten, dat zeer ziek was en niet konde komen; doch alzoo dit Moorsch en gemeen compliment te wel bekend was, werd er nogmaals een bode gezonden, dat, zoo bijaldien niet

[1] Deze beide negorijen bestaan niet meer, even als Limauw.

gaan kon, hij zich had te laten dragen en herwaarts aan te komen eer den Gouverneur genoodzaakt werd andere middelen in het werk te stellen.

Den Iman Mohammad gewezen Opperpriester van den Koning van Taboekan, en nu zijn dienst opgezegd en gelast zich buiten het Taboekans gebied te begeven, was er hardnekkig tegen geweest en wilde zelfs niet uit het dorp gaan, maar zonderde zich af op een hoogte, zonder te willen vertrekken; deze was de vader van den Ternataanschen schrijver Quisoessa, die hier zoo veel spooks gemaakt had. Deze dan nu mede geroepen, verscheen ten eersten, en gevraagd: hoe zoo stout durfde te wezen van het bevel des Konings en zijnen Raad zoo openbaar en hardnekkig tegen te streven; of hij niet wist dat onder derzelver oppermagt staande, straf naar verdienste onderhevig was en diende te erlangen; hij wist wel dat Taboekan zijn dienst niet meer van nooden had, en door het verwisselen van Godsdienst ook van leeraars veranderde, en hij door zijn hardnekkig verblijf aan te zien was als een stoorder van de algemeene rust en als zoodanig ook diende gestraft; hij was geen inboorling maar een Tidorees en mogt weder derwaarts of elders daar zijn Godsdienst gold, vertrekken. De Paap antwoordde: Zoo hij het deed, zoo deed hij het niet en zoo hij het niet deed zoo deed hij het. Doch den Gouverneur beet hem toe, hier golden geen dubbelzinnigheden maar vaardige gehoorzaamheid; hij zoude zich ten eersten naar Saban vervoegen en afwachten billijke en regtvaardige straf, hetwelk dan zeide te zullen gehoorzamen. Den Koning van Limauw en Quisoessa, den moeitemaker, waren hier tegenwoordig, en zat Quisoessa nevens en bij zijn vader, die mede over zijn stout spreken en berokkende verwarring overgehaald, zich trachte te verontschuldigen, doch zeer bedeesd en flaauwelijk; als hebbende zich vrij wat meerder gezags aangetrokken, dan hem door den Koning Amsterdam gegeven of verleend was, en in alles verre buiten zijn pligt en last gegaan.

Des avonds scheidde de vergadering en vertrok elk zijns weegs, en kwam als nog geen nader bescheid van de Goegoegoes; wordende onderwijlen den Koning van Taboekan en Rijksgrooten, met het volgende beschonken:

Aan den Koning,

1 Roode scharlakensche rok.

1 ps. Soeratse deken.

1 " Blaauwe Bethilles.

1 Ps. Zwarten hoed.
1 Pr. Katoene kousen.
1 " Schoenen.
Aan den oudsten Zoon des Konings,
1 Ps. Salpicados.
Aan de dochter,
1 Ps. Roode Moeris, aan den nieuwe Goegoegoe genaamd Ouwala.
1 Ps. Roode, aan den Kapitein Ginga.
1 " Blaauwe Bethilles, aan den Kapitein-Laut.
1 " gebleekte Parcal, aan de Hoekom.
1 " gebleekte, aan den Sabandhaar.

Vrijdag 3 *December*. Des morgens nam den Gouverneur de gelegenheid waar, den Koning in het bijzonder af te vragen: hoe danig ten tijde van den E. Heer Seroyen [1] onder de E. Compe. waren geraakt en hoedanig het met Ternaten als toen stond. Z. H. verhaalde hoe onder de Spanjaarden, ten tijden van zijn overledene vader, staande, meest alle Christenen waren en wist zelfs niet beter of was mede gedoopt, en dat den tolk Hendrick Cors als gevader over hem gestaan had; doch Hendrick hier tegenwoordig zeide van neen, en dat zijn vader was gedoopt en Francisco genaamd. Voortvarende dan zeide Z. H. vermits de weinig zorg die de Spanjaards over hun droegen en alom onder de Mohammedanen woonende, zij allengs alle weder tot het Moorschdom vervielen en genoegzaam van de Castilianen verlaten, heul bij de E. Compe. hadden gezocht, en de Tarnatanen, (om de wil van den Mahomedaansche Godsdienst, als zijnde de oudste en geachtste bondgenooten der E. Comp.) altijd zeer geëerd en geacht hadden, om in hunne Godsdienst gehandhaaft te mogen worden. Doch het gezag had hij van wegen de E. Compe, latende ten dien einde een ebbenhouten stok met zwaar zilver beslag en een Compe. vlag halen, hem door den Heer Wouter Seroyen in naam en tot teeken der E. Compe ter hand gesteld. Op de knop van den stok stond 's Comps. wapen, hebbende in de vlag van boven deszelfs merk, welk merk ook in de Prinse vlag stond; doch wat voorwaarden er gemaakt waren, was hem eigenlijk vergeten, zijnde het verbondschrift weg en te zoek geraakt. Den Assistent Harcxe werd naar den belhamel Quisoessa in Limauw gezonden, om hem aan te zeggen van heden nog te

[1] Landvoogd der Molukken van 1642 1648.

moeten naar Taroena vertrekken om voorts met den Gouverneur naar Maleije te gaan.

Omtrent den middag gaan de Koningen van Taboekan, Taroena en Gouverneur naar Limauw, zijnde den Gouverneur aangediend, dat zich de Limauwers op het bevel van Quisoessa tegen Taboekan hadden versterkt, hetwelk ook waar bevonden werd, hebbende een linie tegen Taboekan afgesneden en met heele klapperboomen bezet, zijnde nog daarenboven een bolwerkje onderhanden, om langs de aankomst, die van Taboekan naar dit dorp leid, te kunnen strijken. Op de vergaderplaats gekomen, verscheen den Koning van Limauw en Quisoessa mede, die den Gouverneur vroeg: uit wat magt en door wiens last hij zich alhier versterkte, dat geen bijzonder persoon als hij was paste of geoorloofd was, ware hij daartoe van den Koning gemagtigd hij had zulks hier te doen blijken of anderzins te zijner tijd moeten verantwoorden, als die zich tegen de E. Compe. aanstellende, gewisselijk hiermede zijnen Koning geen dienst deed, maar daarover strafbaar was. Hij bragt een blaauwe ontschuldiging voort, van zich niet tegen Taboekan dat onder de E. Comps. stond, maar tegen Manganitan had gesterkt, uit vrees overvallen te worden, zijnde den toegang der Manganitanders naar herwaarts in het Zuiden, daar zij open waren, en Taboekan in het Noorden daar zij hare werken opgerigt hadden. Hem werd belast aanstonds alles weder onder den voet te werpen en in zoodanig een staat te brengen als het voor de komst van Quisoessa was. Deze roervink zijn vader, den Iman Mohammad was hiermede, om in plaats van tot Saban, in dit dorp te mogen schuilen, hetwelk als te na aan Taboekan gelegen, hem ontzegt werd en hem nogmaals gelast binnen vierentwintig uren naar Saban te vertrekken, hetwelk hij beloofde te zullen doen. Alhier verschenen mede de twee ontbodene Taboekansche Goegoegoes, frisch en gezond zijnde, dewelke in hun keus gelaten werd te kiezen of deelen, als Christenen in het dorp en in hunne bediening te willen blijven, of hunne ampten neder te leggen en zich alleen en zonder volk elders, het zij tot Ternaten, Manganitan of Saban te vertrekken, om dat tweederlei gezindheden in geen een rijk konde zijn.

Na lang over en weder handelens besloot Ouwata in Taboekan te blijven en de Christelijke godsdienst te aanvaarden. Den Mindanauwsche Tayndato bezorgd naar het scheen als nog voor Quisoessa, nam het in zijn beraad en zoude dus lang alleen in

Saban wijken, vermogende onderwijl de zijne de Christelijke Godsdienst aan te nemen, daarin hun niet hinderlijk zoude zijn.

Dit dusverre hier verrigt zijnde, vertrokken de Koningen en Gouverneur weder naar Taboekan, alwaar op derzelver komst, met een dans naar landswijze, door de Grooten haar dochters, eenige tijd werden onderhouden en vermaakt, en nuttigden met een, hoewel het wat laat was, het middagmaal. Tegen den avond omtrent vijf uren, werd de gansche gemeente tot het gebed vergaderd, alwaar de Eerw. Caheyng, het 10de kapittel der Handelingen der Apostelen voornam; behelzende de bekeering des Hoofdmans Cornelius, hetwelk naderhand toeëigende op de gelegenheid van den tijd en de personen, die op hunne belijdenis den doop toen stonden te ontvangen. Zijnde den Koning en zijne drie zonen, de Koningin en hare twee dochters, benevens haar snaar [1] gehuwelijkt aan den tweeden zoon, de dochter zijnde van den Koning van Kandhaar. Deze allen werden dezen avond gedoopt, den Koning naar zijn vader, Franciscus, en de zoonen Mattheus, Marcus en Martinus genaamd, en bekwam de Koningin den naam van Maria en de dochters Catharina en Anna en de schoondochter die van (Susanna) [2]. Na het welke en het eindigen van den godsdienst, werd het kanon van de sterktens op de bergen gelost en om laag eenige charges met musketten gedaan, hebbende den Koning van Taroena en den Gouverneur als gevaders over den doop gestaan.

Na dit en het avondmaal, werden de Rijksgrooten wederom vergaderd en den Koning tot opdragt van zijn rijk aan de E. Compe. aangemaand, die zulks benevens zijne Grooten, met een bijzondere bereidwilligheid deden, latende zijn regimentstok halen, en die in alle eerbiedigheid den Gouverneur overgevende en met eenen zijn rijk en volk; na het welk en het lezen van het eerste artikel van het aan te gaan verbond, dezelve Rijksstaf hem weder plegtiglijk werd overhandigd, om het rijk van Taboekan als een leen van 's Comps. wegen te ontvangen, aan-

[1] Schoondochter.

[2] Deze naam was niet ingevuld, maar zij heette Susanna Lorolabo volgens Valentijn, die ons omtrent de verhouding tusschen haar en haar man, die later koning van Taboekan was en bij hem Marcus Franciscus Lalero heet, uitvoerige weinig stichtelijke verhalen geeft, die tot herhaalde processen voor den kerkeraad te Batavia aanleiding gaven. Deze in weerwil van haar doop zeer Moorschgezinde princes, verloor het leven bij de uitbarsting van den vulkaan Aboe in 1712. Val. D. I. B. bl. 44, 48–50, 54.

vaarden en naar hunne wetten, keuzen en gewoonten in alle billijkheid te rigten. Vervolgens werden alle de voorwaarden een voor een gelezen, en in de Taboekansche taal overluid vertolkt, zijnde in alle bijzonder wel te vreden en vernoegd, niets anders verzoekende, dan dat het in dien staat dusdanig voor altoos mogt blijven en geen verandering daarin geschieden, als wanneer in alle onderdanigheid en gehoorzaamheid gewillig alles zouden achtervolgen en nakomen.

Na het sluiten en onderteekenen van deze voorwaarden, werd den weder tot de zijnen gekeerden Goegoegoe beschonken met een ps. roode Moeris welke hiervoren onder meerder is opgebragt.

Ook op de goede getuigenis van den Eerw. Predikant Caheyng, en het verzoek van den Koning van Taboekan, een Tagulanda Paulus genaamd, tot onderschoolmeester met 2 rijksd^{s}. 's maands en een maat rijst gevorderd.

Daar lag ook nog een oude wrok bij den Koning van Taboekan op den Koning van Taroena, den Heer Martin Tatandam, omdat den Taboekanschen Koning vermeende, dat door zijn HH. Tatandam zijn voornemen eerst aan de Comp^{e}. en den Gouverneur was rugtbaar en door schrijvens bekend geworden, van dat de zijde der Castilianen vermeende te kiezen; hetwelk den Koning van Taroena op den Gouverneur verzocht, dat mogt bijgelegd worden, gelijk ook geschiedde, elkanderen de hand gevende en daarop omhelzende; latende den Taboekanschen Koning die opgenomene haat varen, en bekende zelve dat het over dezelfde zaak, als voren aangehaald is, was, en oordeelde den Koning Tatandam dat zoodanige overdragers behoorden gestraft te worden; doch alzoo het een voornaam persoon was, bleef dit hierbij steken.

Omtrent de middernacht, zijnde het hoogste water, namen den Koning van Taroena en den Gouverneur hun afscheid van den Koning van Taboekan, zijne zoonen, Koningin en dochters, benevens alle andere Rijksgrooten, een vriendelijk afscheid, gaande vergezelschapt door 's Konings zoonen en Grooten, te land naar Limauw daar de corra-corra's lagen. Onderwegen bevond den Gouverneur dat den ouden man, den Koning van Taboekan volgde, waarover beschaamd, wilde het niet hebben dat Z. H. verder ging en nam nogmaals zijn afscheid, waarmede den Koning naar zijn dorp keerde.

Tot Limauw gekomen stapten gezamelijk in de corra-corra's en schepten voort, verblijvende de Eerw. Predikant Caheyng

alhier, om kerk en school op zijn stel te krijgen, en den Koning van Siauw met den dochter van Taboekan, zelve te mogen in den huwelijken staat te bevestigen.

Zaturdag 4 *December*. Met den dag bevonden wij ons omtrent Saban, maar de wind zoo rouw en uit den N.-Westelijken hand, en het water zoo hol dat geen kans zagen dezen, en dien volgens veel minder de kliphoek aan deze zijde van Kandhaar, te boven te geraken; maar werden genoodzaakt wederom te keeren, zoodat omtrent 9 uren des voormiddags weder voor Limauw kwamen; maar stortte de zee alhier mede zoo geweldig dat het voort moesten laten staan en een goed stuk bij Zuiden Limauw het in een baaitjen achter een rif zetten daar slegt water was en wij uitstapten, keerende door Limauw te land weder naar Taboekan. In Limauw lag Quisoessa mede nog verwaaid, vonden dien Koning met zijn Grooten bij den anderen vergaderd, schijnende het zeer druk te hebben; een gedeelte der palisaden lag al onder den voet en werd hun nogmaals aanbevolen, alles weder ter neder te werpen.

In Taboekan gekomen, vertoefden wij niet lang, maar geraakten omtrent 10 uren aan de gang over land, en een zeer moeijelijken weg van hemelhooge glibberige steile bergen, naar Taroena, hebbende meest den geheelen tijd over, zeer zwaren regen, dat den weg niet vermakkelijkte. Omtrent den avond kwamen wij op Taroena, blijvende den Gouverneur, zoo nat als hij was, bij den Koning te eeten, nemende na het avondmaal zijn afscheid en vertrok naar boord van de chaloup de Eendraght, blijvende de Taboekansche Rijksgrooten, waaronder ook 's Konings oudste zoon en navolger in het rijk was, bij den Koning Martin Tatandam vernachten.

Zondag 5 *December*. 's Morgens komt den zoon van Taboekan en verdere Grooten hun afscheid van den Gouverneur nemen, die weder een klein geschenk den zoon ter hand stelde, zoo voor zijn vader, moeder als zuster, de bruid van Siauw; zijnde voor den Koning op zijn verzoek 50 pond buskruid, een paar schoenen en een paar katoenen kustkousen, [1] voor de Koningin en bruid, ieder vier fleschjes roozewater en zoo werd ook den Koning Tatandam met vier fleschjes voorzien. Hiermede scheide de vrienden en keerden weder naar Taboekan; onderwijl werd het tijd ter kerk te gaan, gaande den Gouverneur omtrent negen

---

[1] Waarschijnlijk kousen van de kust van Coromandel.

uren naar boven en den Koning, met dewelke te gelijk ter kerk ging, blijvende dien middag voorts bij Z. H. ten eeten. Wezende onder andere redenen, door den Koning verzoek gedaan om Piantay te mogen beoorlogen, als hebbende tot dus lang zijn slaven en volk, tegen regt en reden gehouden, hoewel verscheiden malen en meest door alle de Heeren, als door de Heeren Verspreet, Franox enz. [1] het wedergeven derzelve was gelast geweest; hebbende op iedermaal belofte gedaan en zelfs in het aanwezen van den Eerw. Predikant Montanus, als kacx [2] zijn volk er om heen gezonden had om dezelve af te halen, dat echter tot heden toe niet was geschied. Weinig achtende naar Z. H. zeggen, 's Comp^{e}. bevelen, en genoegzaam daarmede den spot drijvende, en waarlijk men kon bemerken dat er al wat waars aan is, beter zijnde niets te belasten dan lijden dat een welgegeven last niet zoude worden achtervolgd, waardoor den lastgever in verachting komt; gelijk den Koning Martin Tatandam, door billijke moeijelijkheid meer dan schimp, grimlachende hierop zeide. *En wat is er toch gevolgd tot nu toe op de zoo menigmalen gegeven last?* zich zelven beantwoordende met het zeggen van *niets*.

Z. H. van Taroena ging in alles en hieromtrent meest openhartig, verklarende bij aldien den Gouverneur maar een acht dagen langer terug had gebleven of niet voor heen zoo tijdig den sergeant met de vier soldaten had gezonden, zoo ware heel Sangi al aan de Castilianen kant geweest, en hij door allen te gelijk almede daartoe gedwongen geweest, alzoo zij hem en zijn haven aanzagen, als de poort en ingang waardoor de Hollanders in Sangi kwamen, en zulks zijn verderf al lang bij hun besloten was. Doch nu het zoo wel gelukt en afgeloopen was, verzocht hij op het ernstigste aan den Gouverneur dat hem geen meerder eer dan andere in toekomende mogt geschieden, om van dien nijd en haat, die zijn geburen hierover op hem geladen hadden, te mogen eens ontlast raken, willende gaarne de minste zijn. Hetwelk den Gouverneur Z. H. toezeide en beloofde en ook gevoegelijk nu geschieden kan. Onder andere redenen wist den Taroenaschen Hoekom of Regter, den Gouverneur te berigten, dat 's Comp^{s}. lijfeigen Domingo, tegen alle regt en reden dus lange door den Pater Manuel Espanjol opgehouden, onder

[1] Landvoogden der Molukken van 1669—1674.
[2] Kwansuis, zie Kiliaan, die het door *quasi* vertaalt.

voorgeven van door hem gedoopt te zijn, voor tolk naar de Manilla was vertrokken, en hierdoor scheen er Pater Torcotti te Siauw bij den Gouverneur aan boord zijnde, niet veel tegen te hebben, dat zijn slaaf te Manado ook zoude moeten gaan zoeken en van daar halen. Want door den Gouverneur zijn Eerw. aangediend dat zijn slaaf van de Manado herwaarts had gebragt, om te toonen, dat wij geen ander lieden haar goed zochten, eenlijk verzoekende onzen slaaf weder eerst te mogen hebben, antwoordde den pater dat wij die op Cajouris zouden vinden, daar wij hem konden gaan halen.

Het weer bleef nog al even onstuimig en den wind uit den N.W. waardoor den Gouverneur goed vondt den Koning van Kandhaar te verzoeken, terwijl over zee niet komen konde dat geliefde de moeite te doen van over land te komen, hoewel het bijna een onbruikbare weg is. Naar Piantay, die hier geweest was met zeven stuks vaartuigen, terwijl den Gouverneur op Taboekan was, en den Koning van Manganitan die van Taboekan en den Gouverneur aldaar was gescheiden, om naar zijn dorp eerst een keer te doen en dan weder te komen, konden geen boden gezonden worden, zijnde de wegen, over de steiltens van hier derwaarts te land ontoegankelijk, zoodat dit dus op zijn beloop moest blijven.

Maandag 6 December des namiddags komt van Taboekan alhier, deszelfs Konings jongste zoon, brengende een slaafje en een stuk was tot een geschenk voor den Gouverneur mede, dat aanvaard werd, wordende door den Gouverneur hem weder ter hand gesteld acht stuks nette nagebootste steenen, als twee robijnen, vier saphieren en twee Amersfoortsche bergsteentjes, [1] zijnde voor de onlangs gedoopte Koning, Koningin en hunne kinderen, daar den Gouverneur als getuigen over had gestaan.

Met welke snuisterijen den jongeling zeer vrolijk vertrok als of hij een ongemeene groote schat had, krijgende daar en boven nog voor zich zelven een stuk Salpicados.

Achtervolgens het schrijven van Haar Edelheden van den 27 Februarij 1674, en opdat de visite alhier door de Predikanten als anders, de inwoonders niet mogten tot een last zijn, en hier door mede van de E. Compe. afkeerig gemaakt worden, stelde den Gouverneur dit vast om te verstrekken tot dagelijks onderhoud van den Predikant als zijn gevolg. [2]

[1] Bergkristallen.
[2] Zie Bijlage XXXV.

Hetwelk den Koning van Taroena vertoond wezende, was daarmede bijzonder in zijn schik, zeggende nu te kunnen weten waarmede hij volstaan konde, alzoo hij niet alleen dit maar ook driemaal meer genegen was te geven, zoo de lieden daarmede maar vernoegd waren, en nu meerder gevende zouden zij hem gewisselijk dan dank weten, dat anders zelden geschiedde.

Het woei heden en stormde en regende geweldig, des onaangezien kwam over zee met een kleine binantan, eerst den Kapitein-Laut des Konings van Manganitan, om te zien of den Gouverneur hier al was, en daarna, laat op den avond over land den Koning van Kandhaar. Den eersten werd weder afgevaardigd, alzoo het weder tamelijk bedaarde, met last aan Piantay, des Gouverneurs wederkomst mede te laten weten en aldus gezamelijk alhier te verschijnen.

Don Philip [1] werd willens stil en in zijn rust gelaten, zonder ontboden te worden, dan had den Gouverneur hem eenlijk uit 's Konings van Ternatens naam laten aanzeggen, de chaloup die nog onder handen was, hegt en sterk op te maken en geen ijzerwerk daaraan te sparen, terwijl Z. H. hem genoeg daaraf voorzien had; ook zoo haast het mogelijk is de sloep van Saban naar Limauw te brengen, om door den Noorden wind naderhand niet verhinderd te worden, en dezelve tijdig tot den Koning, naar Ternaten over te kunnen brengen.

Dingsdag 7 December. Des morgens liet den Gouverneur den tolk Hendrick Cors weten, hij zoude met den Koning van Kandhaar en Rijksgrooten bij den Gouverneur aan boord van de chaloup de Eendraght komen; gelijk ook omtrent acht uren geschiedde, wordende met drie schooten verwelkomt. In het schuitje gezeten, stelde den Gouverneur dien Koning voor oogen, zijn verzoek wel eer gedaan van gaarne Christen met al zijn volk te willen worden, doch dat naderhand zich daarin ontschuldigd had, omdat alom in rust en vrede was geraakt nog geen zwarigheid, en dienvolgens ook naar zijn zeggen geen redenen had om van godsdienst te veranderen. Dit was ons wel wat vreemd voorgekomen, maar ook wetende wat er wel al gedaan werd, bijzonderlijk in het stuk van Godsdienst om het belang van staat, zoo konden wij dat nog al wat inschikken. Doch nademaal jongst met zijn afgezonden vaartuig tot Siauw had laten

[1] Datonseka, vroeger Goegoegoe van Taroena maar die zich aan het gezag des konings onttrokken en te Saban onafhankelijk gemaakt had. Valent. D. I. B. bl. 45.

weten, dat wanneer den Gouverneur en tolk Hendrik op Sangi kwamen, zijn eigenlijke meening alsdan te willen daaraan openbaren. Zoo waren nu den Gouverneur en tolk alleen, hij konde onbeschroomd zijn voornemen en meening bekend maken, en zich rondelijk verklaren of het hem ernst ware onze Christelijke Godsdienst te aanvaarden of niet? Hij zweeg een wijle, schijnende in diepe gedachten; eindelijk kwam er dit uit: zijn hooge ouderdom en weinige kennis lieten niet wel toe een andere dan die Godsdienst daarin hij opgebragt was en dus lange geweest had, te kunnen aanvaarden, zijnde in deze geoefend en onderwezen en tot een nieuwe te leeren te oud en onbekwaam; buiten dat hij geen twijfel noch wroeging in zijn gewisse voelde en dus wel genegen waar in dezelve dan te mogen voortvaren, niet wetende hoedanig het God behagen mogt en wat te eeniger tijd nog in hem mogt werken. Dit zeide den ouden man met zulk eene beweging, dat men wel zag hij het opregtelijk meende en zulks uit den grond zijns harten voortkwam. Den Gouverneur vertroostte hem hierin, met te verzekeren dat wij niemand in zijn gewisse dwingen, daar een ieder voor zich zelven alleen aan God almagtig rekening van had te geven, en Z. H. wel niet beletten konde in deszelfs wijze van Godsdienst voort te varen; doch gaf in bedenking of in een rijk, zonder onlusten tweederhande Godsdiensten en even groote achting en waarde zoude kunnen gepleegd worden? Z. H. diende er weder in antwoord op, hij was niet als een ander, maar eigenlijk een Compe. Moor, niet staande onder Ternaten of iemand anders; daartoe zoo had hij gereeds zijn zoon Anthony van Voorst, alle de Christenhuisgezinnen overgelaten, bereid een kerk en school te laten stichten, op zoodanig een plaats als den Gouverneur beliefde, en niemand te verhinderen die Christen zouden willen worden, gelijk nu zelfs zijn dochter nevens haar man [1] gedoopt waren, wenschende zelfs en verzoekende dat zijn dochters zoontje zijn neefje mede ten eersten mogt gedoopt worden, dien hij en zijne Rijksgrooten nogmaals verklaren zijn navolger in het rijk te zullen wezen, zoo bijaldien zulks de E. Compe. behaagd. Verzoekende den Gouverneur wilde hieraf aanteekening houden, om te zijner tijd daartoe hunne toevlugt te kunnen nemen, en met eenen het kind voor aanbevolen te houden, opdat het wel

[1] De hiervoor genoemde Lorolabo, gehuwd met den tweeden zoon des Konings van Taboekan.

in de gronden des Christelijken Godsdienst mogt onderwezen en tot de regering bekwaam worden. Begeerende Z. H. voor zooveel nog te leven mogt hebben, van de Christenen geen andere dan algemeene diensten, tot den welstand van het rijk. Zich dusdanig verklaard hebbende, voer den Gouverneur voort en vertoonde Z. H. dat het wel billijk waar, dat zijn zoon Anthony van Voorst, nu Hoofd van de Christenen zijnde, ook wat aanziens in het rijk had en nademaal de plaats van Kapitein-Laut open was, kon hij hem met die bediening wel voorzien? daar Z. H. in het minste niet tegen had, wordende zijn zoon Anthony geroepen, die omtrent den middag mede aan boord verscheen. Hij werd dan voorgesteld en met die bediening van Zeevoogd begiftigd, gevende den Gouverneur een gezagrottan aan den Koning zijn vader, die dezelve in naam van de E. Compe. tot een teeken van zijn bediening, aan Anthony weder overgaf. Hierop werd hem geluk gewenscht onder een kanonschot, en liet den Koning zijn volk op strand toeroepen hetgeen er voorgevallen, en hoe zijn zoon Anthony van Voorst tot Kapitein-Laut gekozen was; waarmede zoo zij te vreden waren konden zij zulks met een algemeene lossing hunner musketten te kennen geven, gelijk onder het juichen kort daaraan ook een charge van musketten geschiedde.

Na dit werden de Taboekansche voorwaarden gelezen, en den Koning en zijne Rijksgrooten afgevraagd, of zij onder dezelve en met even zoodanige verpligting mede daarin wilde begrepen zijn, daarop eendragtelijk ja! antwoorden en ook aanstonds dezelve teekende; eenlijk met een uitzondering op het 5e artikel zoodanig als in het contract te vinden is, en na dezen en wanneer allen daaronder begrepen zijn, mede staat ingeschreven te worden.

Den Koning ondervraagd naar den stand en gelegenheid der Spanjaarden op Mindanao, berigte den Gouverneur, dat dezelve wel hun vorige post aan de Noord Oostkant van zijn land hadden verlaten, maar integendeel nu weder nader en aan de Oostzijde, digt bij de bogt van Boutouwan waren komen nestelen zonder dat hij het door onvermogen konde verhinderen. Hij kreeg last en beloofde ook zoo haast in Kandhaar gekeerd zoude zijn een vaartuig derwaarts en naar de bogt te zenden, met last aan de zijnen, dat zij de Spanjaarden niet nader zouden dulden noch laten komen, maar aanzeggen dat het land de E. Compe. gehoorde en den Koning van Kandhaar in derzelver naam daar Koning af was, en dienvolgens daarvan daan hadden te vertrek-

ken en op te kramen. Hun verrigten leert den tijd, den Kandhaarschen Koning werd voor zijn vertrek weder beschonken met een stuk Allegia en. . . . [1].

Woensdag 8 *December*. Nog bleef het al even onstuimig, rouw en buijig weder, staande een zee op de wal hemelshoogte. Omtrent negen uren des morgens vaart den Gouverneur aan land en gaat naar Taroena, hebbende naar Taboekan afgevaardigd den sergeant Jan. Lodewijksz. met twee soldaten, zoo om te gaan zien of die van Limauw hunne werken geslegt hadden, als Quisoessa den roervink herwaarts aan, en den belhamel zijn vader den Paap Mohammad naar Saban te dwingen; ook niet eer daarvan daan te vertrekken of alles waar geschied. Ter vergadering van den Koning gekomen, die den Gouverneur had laten beleggen, werd door den Gouverneur dezelve voorgedragen, hoe de Eerw. Predikant Caheyng klachtig gevallen was, over eenige zeer grove misbruiken en onordentelijkheden, wel voornalijk omtrent het stuk van het huwelijk; die allen ten hoogsten strafbaar waren, te meer ook de meest tegenwoordige Grooten daar aan vast waren, die zelfs anderen met een goed voorbeeld behoorden voor te gaan. Ook kwam het al veel hier van daan, dat zij naar der Mooren wijze de kinderen zoo jong aan elkanderen verloofden, dewelke tot haar rijpe jaren gekomen, hunne genegenheid trachtten te volgen, en hierdoor meermalen die zware huistwisten kwamen te ontstaan. Het had omtrent de Mohammedanen in Turkije, Arabiën, Persiën en Hindostan en elders een geheel ander inzigt en lukte daar te beter, te meer de mannen meerder vrouwen hadden, en de verloofde dochters in het gezigt van geen ander manvolk kwamen dan die ze toegevoegd werden, zoodat ze weinig keurs en minder onderscheids wisten. Integendeel werden hier de dochters, zelfs ook onder de Mohammedanen, niet alleen niet opgesloten, maar zoo ruimen teugel als de jongmans gelaten en dan meermalen — gelijk hun spreekwoord valt — gelijk de jongelieden plegen; zoodat de dochters hunne genegenheid naar wil en wensch laten gaan, en door de gelegenheid en 's lands wijze het onderscheid al weten tusschen vrouw en man niet alleen, maar ook tusschen den een en den andere man, en hierdoor kwam het dat die twee hardnekkige al voor eenige jaren met hunne mans getrouwd, geen huwelijkspligten hadden willen gedoogen en hunne mannen be-

[1] Niet ingevuld.

spotten. Dit was een opene deur gesteld voor veelen en diende wel eer andere ten voorbeeld, strengelijk gestraft, dan dat men zoo ligtvaardig tot huwelijksscheiding zoude treden, gelijk er verzocht werd. Alle die omstandigheden die wel kerkelijk schenen doch eigenlijk burgerlijk waren, die men omtrent het huwelijk pleegde, waren om het huwelijk zoo veel te aanzienlijker en vaster te vesten, en de overtreders te zwaarlijker te straffen, als zijnde een vrijwillig verbond tusschen man en vrouw aangegaan ten overstaan der gansche gemeente. De twee vrouwen werden geroepen, die beiden op de bedreiging van straf, zoo zij zonder wettige redenen hunne mannen langer ongehoorzaam waren, te meer er aan dezelve niets schorte, beterschap beloofden, en kregen de mans verlof haar mede naar huis te nemen.

Na eenige slordige verschillen vereffend waren, en op het ernstigste hun de verbetering van dit en diergelijke was aanbevolen, werden de Taboekansche voorwaarden den Koning en zijne Rijksgrooten voorgelezen, in de Maleische taal eerst en daarna in de Sangische vertolkt, en den Koning en zijne Grooten af gevraagd, of zij op die voorwaarden mede intreden wilden en dezelve aanvaarden. Daarop den Koning antwoord van zeer gaarne, en dat toch geen ander gezag had dan door de E. Compe. van dewelke hij het rijk bekomen had en als een leen ontvangen; hetwelk ten alle tijden tot teeken van dankbaarheid gaarne bekennen wilde, en alles doen wat dat de E. Compe. hem gelastte; even hetzelfde zeiden alle zijne Rijksgrooten, en teekende dusdanig mede het verbondschrift, zonder eenige verandering daarin te begeren. Eer alles gedaan was was het al ver over den middag, en verbleef den Gouverneur bij den Koning ten eeten, gaande tegen den avond weder naar Materace en naar boord. Het bleef nog al even onstuimig weder.

Donderdag 9 *December*. Voor de middag komt den sergeant Jan Lodewijksz. weder van Taboekan en Limauw, hebbende alle de werken in Limauw doen slegten, daar de dorpelingen vrij traag en onwillig in waren. Quisoessa trachtte mede aldaar te blijven en niet te vertrekken, willende zich over zulks bij den Gouverneur met een briefje verontschuldigen den ouden Paap, zijn vader Mohammad, was al naar Saban vertrokken. Den sergeant wilde uit Limauw niet voor en aleer alles onder den voet lag en Quisoessa daar uit vertrokken was, zoodanig ook zijn order lag, zoodat zij om den sergeant kwijt te raken, met alle man te werk peurden en in korten tijd alles slegte; ook vertrok

Quisoessa mede om over land naar Taroena en den Gouverneur te gaan, zijnde hij toen ook eerst van daar gegaan.

Een wijl na den sergeant komt nogmaals over een zoon van den Koning van Taboekan, die een deftige scharlakensche rok met pelang gevoerd en een zware zilvere kant bezet, benevens een zilver vergulde sierlijke hoedband wegende vier oncen, en nog een paar kustkoussen bekwam. Hij sloeg den Gouverneur in naam van zijn vader voor, of zij zouden mogen de inwoonders van Limauw, die zich tot de Christelijke Godsdienst wilden begeven of ook eenige slaven om dezelfde redenen, aanhouden? Hem werd geantwoord van neen, en dat bij aldien eenige Limauwers Christenen wilden worden, zulks zeer wel konde en mogt geschieden, ook zelfs slaven. Doch mits Limauw zoo digt aan Taboekan en pas een kanonschot daaraf lag, konden zij wel in hun dorp blijven wonen en in Taboekan ter kerk komen, zoo ook de slaven, die schoon Christenen, lijfeigenen van hunne wettige heeren bleven. Doch zoo dezelve ter zake der godsdienst door hunne lijfheeren te hard en onredelijk gehandeld werden, konden zij zoodanige heeren daarover wel laten aanspreken en vermanen tot hetgeen billijk waar, doch niets daar in doen, maar wachten tot de komst van den Gouverneur of van derzelver gecommitteerdens, om daarin alsdan te kunnen gehandeld worden naar behooren. Met welke onderrigting en verdere aanbeveling, van zich wel te wachten die van Limauw, welkers werken nu gedlegt waren, en maar een handje vol volks bij hun te vergelijken was, in het minste geen redenen van misnoegen of aanstoot te geven; alzoo in een gedurige vrees daarvoor waren en hier om zeiden zich te hebben gesterkt., lettende altijd op de les, een ander niet te doen hetgeen men niet wenschte aan ons te geschieden, en zoo kan er alom rust en vrede gehouden worden en anders niet; hij vertrok hier mede.

Na hem verscheen den Kandhaarschen Goegoegoe aan boord van de chaloup, zijnde door zijnen Koning eenlijk afgezonden om de voorwaarden te teekenen, alzoo hij alstoen daar niet tegenwoordig en plaats voor hem opengelaten was; nadat hij dezelve dan geteekend en een glaasje brandewijn of twee gedronken had, vertrok hij almede. Quisoessa kwam op den middag aan boord, brengende een partij was en olij voor den Koning van Ternaten mede; ook zoo verscheen den Koning van Manganitan in Taroena, en liet den Gouverneur zijne komst bekend maken, die aan den tolk Hendrik weten liet, dat voor alsnog

en tot dat de Prins Piantay zoude gekomen zijn, geliefde te vertoeven, om dan gezamenlijk bij den Gouverneur te komen en de zaak waar het mogelijk tusschen hun beide te vereffenen.

Omtrent den avond komt den Koning van Limauw uit zee met zijn corra-corra bij de chaloup en hij zelve aan boord, wordende met drie schooten verwelkomt en beleefdelijk onthaald; zijnde het weer verleden nacht en heden gansch bedaard en dood stil geweest. Hij was meerendeels herwaarts gekomen, om dat voor die van Taboekan bezorgd was nu zijne werken geslegt waren. Hem werd voorgehouden, dat hij niemand had te vrezen noch te ontzien, zoo lang maar zelve binnen de palen van redelijkheid verbleef; daar was een grove misslag begaan met zich tegen Taboekan te sterken, terwijl het den Koning van Ternaten aan de E. Compe. had overgelaten, zoodat zulks moest worden aangezien als zich niet alleen tegen de E. Compe. maar ook tegen de bevelen van haren Koning aanstellen, alzoo Z. H. meening was Taboekan geheel aan de E. Compe. te laten en niet maar voor een gedeelte; gelijk zij oorzaak waren dat zich de Goegoegoes met zoo een groot aantal volks hadden durven afzonderen, hetwelk niet zoude geschied zijn, zoo hun zoo kwade voorbeeld niet gegeven waar en zij lieden opgeruid. Doch dit alles was niet hun zoo zeer, als wel den schrijver Quisoessa te wijten, die toe te zien had hoe zich best verantwoorden konde. Den gezegde schrijver hier tegenwoordig bekende zijn misdaad, doch zeide zulks uit een goede en opregte meening gedaan te hebben, als denkende zijnen Koning hiermede een goeden dienst te doen. Doch den Gouverneur hem nu beter onderrigtende, verzocht vergiffenis van zijne misdaad en dat zulks hem toch niet mogt tot zijn verderf strekken. Den Gouverneur bemerkende dit leedwezen, vergaf het hem gaarne, met toezegging zulks omtrent den Koning te zullen verkrijgen; hij konde in toekomende voorzigter zijn en wel toezien wat hij begon, voornamelijk zoo wanneer het de E. Compe raakte, die met den Koning van Ternaten als man en vrouw waren, waartusschen geen zaad van oneenigheid diende te zaaijen of het zoude weder op zijn kop vallen. Den Limauwschen Koning en Grooten werden mede gewaarschuwd hoe zich hadden te gedragen, zoo wanneer eenige hunner dorpelingen Christenen werden, of wel ook eenige slaven; met welke onderrigting van den Gouverneur zij ongemeen in haar schik waren, en niet duistelijk te kennen gaven, dat zij zoo een klein hoopje onder

zoo menigte van Christenen, welligt Taboekan mede haast zouden volgen; dat wenschelijk ware en veele oorzaken van twisten wegnemen. Zij voeren van boord en stapten over in haar corra-corratje, om hunne nachtrust te nemen.

Vrijdag 10 *December*. Een weinig na zonnenopgang werden eenige vaartuigen gezien, komende den Zuidhoek omscheppen, zijnde den Prins Piantay met eenige Siauwers en Tammakers, die de baai in en bij den Gouverneur aan boord kwamen. Piantay werd zonder veel omstandigheden verwelkomt; verschijnende den Koning van Manganitan aanstonds mede zoo ook de Limauwsche Grooten, zijnde het Koninkje wat onpasselijk. Ieder was hier even nieuwsgierig en drongen het kajuitje in, dat zoo vol gepropt was, dat noch den Gouverneur, noch Piantay of Koning van Manganitan daar niet in konde.

Alle werden zij verzocht daar buiten te gaan, gelijk met al eenige moeite geschiedde, willende den Gouverneur partijen alleen hooren en spreken; wordende wagt gesteld dat niemand daaromtrent mogt komen. Evenwel drong er den moeitemaker Quisoessa met geweld door en kwam onbeschaamd binnen; die even ook op dezelfde wijze en met scherpe berisping daar weder uitgejaagd werd, zijnde den Gouverneur berigt hoe hij deze gansche nacht omtrent den Manganitanders en Limauwer had gewoeld, om het zaad der oneenigheid te zaaijen, alles overhoop te werpen en deze bemiddeling te doen verijdelen en te niet loopen. Meest bezorgd naar het scheen, dat den Manganitander of ook wel die van Limauw almede mogten Christenen worden, alzoo deze lieden zich met een handje vol volks en elks pas met 3 à 400 zielen, niet zeker genoeg achten onder zoo veel Christenen. Zoo haast partijen gezeten waren, ving den Gouverneur zijn reden aan; halende eerst beknoptelijk op wat voorheen geschied was en wat niet duisterlijk hem uit de papieren van al over ettelijke jaren was gebleken, hoe namelijk het voornemen onder velen alhier op Sangi al lang geweest was, zich onder der Castiliaansche bescherming te begeven, hebbende nu deze dan geene verbloeming en bewimpeling gezocht. En dat hij Piantay jongst hebbende gelieven voor te wenden, dat toen de Koning Amsterdam hem in zijn onthalsdens broeders plaats tot Koning wilde stellen, uit vrees van zoodanig te varen als zijn broeder, niet had durven voor den dag komen, konde wel waar zijn en mede dat zoowel als zijn broeder schuldig was geweest, hetwelk hij genoegzaam had bevestigd, met aanstonds die gang te gaan, die

men zeide dat zijn broeder had willen inslaan. en waarover ook om het leven geraakt was, hoewel buiten behoorlijke regtspleging, niettemin met groote waarschijnlijkheid van zulks verdiend te hebben, alzoo hij Piantay met zijn overloopen korts daaraan, als getuigen van zijn broeders voornemen en misdaad was. Hij wist wel dat Sangi zoowel onder de E. Compe. als Ternaten stond, en dat Ternaten niet dan ter zake der Mohammedaansche Godsdienst, de zorg en het gezag over die gezindheid had en de Compe. over de Christenen.

Zoo zulks nu uit geen kwaad gewisse maar billijke vrees was voortgekomen, had hij billijke middelen bij den hand te nemen en gebruiken; wilde hij Christen worden, de E. Compe. was verpligt hem onder hare bescherming te nemen, en dus behoefde hij geen vreemden, tot schade der geene die er toe geregtigd waren, te zoeken; met welk voorbeeld hij er zoo veel aan het wippen had geholpen en zich zelven zooveel schade gedaan, als wezende hier door vervallen van het regt tot de Manganitaansche Kroon, dat hij voorheen had. Nu was den tegenwoordigen Koning van Manganitan geregtelijk door den Koning van Ternaten gesteld en bevestigd, en schoon Piantay wel het meeste volk toe gevallen waar, zoo nogthans gaf zulks hem zijn regt niet weder; te minder, nu in het veroveren van Siauw door de Ternatanen, onder de overwonnen mede begrepen was; niettemin zoo waren wij ter liefde der Christelijke Godsdienst met hem en zijn volk tot mededogenheid bewogen geworden, het welk wel onze Christelijke pligt was, doch ons over het een en ander gevoelig te toonen niet minder, alzoo het kwaad anderen ten afschrik zoo weinig ongestraft, als het goed tot navolging beloond diende.

Hij bekende ootmoedig zijn schuld, zeggende als toen niet beter geweten ook vermeend te hebben wel en wijzelijk zijn zaken te hebben aangeleid, daar hij nu integendeel zag zeer dwazelijk gedaan te hebben, terwijl alles heel anders en buiten zijn meening uitgevallen was; verzocht vergiffenis en beloofde voor het toekomende zooveel te meerder getrouwigheid. Alles was voorbij en geschied, werd hem geantwoord en konde niet herdaan worden; nu diende er middelen uitgevonden, hoe de vrede in het gescheurde ligchaam van Manganitan best zoude te bewerken en het zekerste zoude te onderhouden zijn. Hij was met veel volk tot Cajoeris en daar was weinig onderhouds, het overgebleven hoopje tot Manganitan had daarentegen overvloedige sagoe en

andere vruchtboomen. Hij en de zijne waren Christenen, den gestelden Koning was Mohammedaansch, met het volk dat bij hem verbleven was, zoo dat alles zijn opmerking en inzigt had; den Gouverneur zag gaarne dat zij het zoodanig onder malkanderen stelden dat het weder een volk en een rijk mogt zijn. Maar hier over vielen al vrij wat woorden, willende den eenen zijn volk niet overlaten en den andere ook niet de Koninklijke waardigheid en het bekomen gezag over Manganitan. Zoo dat na lang overleg en ieder wederzijdsch voor het zijne te dingen, eindelijk hierin overeen kwamen en besloten werd, dat den Mohammedaansche Koning met die eernaam zoude blijven pronken en met de zijnen in Manganitan, en Piantay onder den naam van Prins en Hoofd der Christenen op Cajoeris blijven. Maar over de landscheiding en deeling der vruchten viel weder een hard geding, komende tusschen het geven en nemen nog eindelijk overeen, wordende de landstreek bepaald; zoo dat die van Cajoeris zouden bezitten en de vruchten genieten, van daar tot aan Tanah Maram toe, en die van Manganitan het verdere. Hier op gaven zij elkanderen de hand en voeren voort in wederzijdsche omhelzing; wordende alle de Grooten mede binnen geroepen dewelke zulks bekend gemaakt, elk om het zeerst elkanderen om den hals vielen, alzoo hierdoor geen oorlog geslist waar, alleen onder vijanden en vreemden, maar onder vrienden na, ja bloedvrienden, omhelzende hier elkanderen broeders, ook vader en zoon, die even te voren naar malkanders leven trachtten. Daar werden drie schoten tot een vreugdeteeken gedaan en een roemertje brandewijn rond gedronken, alzoo er niet anders was; wordende de Prins Piantay, Manganitaansche en Limauwschen Koning ieder gelijkelijk beschonken met vier ellen roode Sargie en een blaauwe Salempoeris [1] en vervolgens onder derzelver Grooten .... stuks Chiavonis omgedeeld, vertrekkende allen zeer vernoegd naar hunne corra-corra's om te gaan middagmalen.

Des namiddags kwam den Koning van Taroena mede aan boord, daarop den Koning van Manganitan en Prins Piantay volgde; onderwijlen waren er mede eenige voorwaarden in voorraad vervaardigd voor den Prins Piantay en de zijne, die hem en zijne bijhebbende Grooten voorgelezen, vertolkt en ook door hem en de zijne aangenomen en geteekend werden, ten overstaan

---

[1] Stof van de kust van Coromandel. Valent. V. A. bl. 26.

van de Koningen van Taroena en Manganitan, zijnde van dezen inhoud. [1]

Het verschil, dat er tusschen den Koning van Taroena en Prins Piantay nog was en zooveel jaren nu gesloerd had, wegens volk en slaven die Prins Piantay van den Taroenschen vorst nog onder zich had, werd ook opgehaald en viel er geen twisten tegen, maar scheen den Prins Piantay tot het wedergeven wat onwillig, zoodat den Gouverneur het hem moest gelasten, begeerende dat nog voor zijn vertrek van hier, die lieden den Koning van Taroena werden ter hand gesteld. Hetwelk den Prins Piantay beloofde te gehoorzamen, makende eenlijk zwarigheid, dat zich wanhopig zouden aanstellen, en naar men zegt amok spelen, in welk geval den Taroenschen Koning wel lijden mogt dat onder den voet geschoten werden, met welke order den Prins Piantay dan ook aanstonds vertrok. Met denzelven werd onzen sergeant Jan Lodewijksz. en twee man, nevens een gids mede gezonden, voornamelijk om de vruchtdragende nagelboomen die op Manganitoe zouden staan, te laten omhakken, als ook om 's Comps. slaaf Domingo, die gezegd werd nog in Tamako te wezen, te halen, als ook om aan Paccarilla, den broeder des Konings Martin Tatandam een raadselgift [2] te brengen, hebbende hij Paccarilla op heden, zijn boeder de groetenis laten doen en verzoeken om een broek en een zwaard. Over welk verzoek verscheiden gedachten vielen, duidende sommige zulks ten goede andere ten kwade; en vertrouwde den Gouverneur dat met het eischen van een broek wilde te kennen geven, in zoodanige elende en armoede vervallen te wezen, dat daardoor wanhopig een zwaard wenschte te hebben, dat is: gelegenheid om te doen hetgeen hem zijn wanhoop raden mogt; doch den uitleg hiervan blijft bij den vinder en zender van zoodanige boodschap. Den Gouverneur dan zond door den sergeant een el roode Sergie en een witte Chiavonys, latende Paccarilla aanzeggen: dat den Gouverneur de boodschap aan zijn broeder gedaan wat vreemd voorgekomen was, doch om hem echter te antwoorden en niet verlegen te laten, werd hem gezonden een stuk roode stof, daar wel niet genoeg tot een broek aan was, maar daar was een stukje wit lijwaat nevens. Hij had het eene of het

---

[1] Zie Bijlage XXXVI.

[2] Het zenden van diergelijke raadselachtige boodschappen is overal in de Molukken gebruikelijk. Valent. I. B. bl. 17.

andere te kiezen. [1] Wat het geëischte zwaard belangde, behield den Gouverneur om het regt te handhaven en het kwaad te straffen, hebbende den sergeant last hem mede te laten komen zoo hij het witte aanvaardde, of anders ook wel met geweld hem mede brengen, zoo daarin geen zwarigheid vondt, alzoo hij in Tamako is, daar de Prins Piantay niet te zeggen heeft, en den Koning van Siauw, mits het voorgaande hard weder, tot heden nog niet verscheenen is. Den sergeant vertrok met een vaartuig van Tamako, vermits de Prins Piantay een weinig vooruit geschept was; een weinig daaraan zoude den Koning van Manganitan mede vertrekken, zoo ook den Koning van Taroena. Doch alzoo aan den valreep stonden, hield den Taroenschen Koning met een bijzondere beweging, een zeer heftig en ernstig gesprek met den Manganitander, daar den tolk Hendrick zich mede onder mengde, geschiedende zulks in de Sangische taal, waardoor den Manganitander eerst wat ontzette, doch naderhand heel verslagen en in zijn gemoed zeer ontroerd, den Gouverneur verzocht weder binnen te willen gaan, en hem in tegenwoordigheid van den Koning van Taroena en tolk alleen te spreken, die zich dan daar rondelijk en met een groote genegenheid verklaarde, namelijk, de Christelijke Godsdienst te willen aanvaarden, dat in zijn gemoed daarover al eenige tijd eenige wroeging had gehad, doch door vrees van den Koning van Ternaten en eenige zijner Grooten was wederhouden. [2] Den Gouverneur beloofde zulks omtrent Z. H. Amsterdam goed te zullen maken, en moedigde hem naar vermogen aan; doch opdat den bespieder Quisoessa hieraf niet mogt komen te weten, werd de reden kort afgebroken en vertrokken de Koningen onder behoorlijke eereschoten te gelijk.

Zaturdag 11 *December*. Des morgen komt den Limauwschen Koning aan boord, zijn afscheid van den Gouverneur nemende, voornemens zoo haast het goed van den Eerw. Predikant Caheyng heeft, weder naar zijn dorp te vertrekken; zoo als hij van boord vertrok, werden hem ter eere almede drie schoten gedaan.

Des namiddags komt den Assistent Harcxe van den Koning

[1] Namelijk vrede of oorlog, wat door de witte of roode lap werd aangeduid.

[2] Uit Valent. D. I. B. bl. 47 ziet men, dat de Koning van Taroena dien van Manganitoe in het lezen van het Nieuwe Testament onderrigtte. Daar de laatste bij Valentijn Martijn Takinita heet, was bij zijn doop Don Martin Tatandang waarschijnlijk zijn gevader.

van Taroena met tijding, dat Anthony van Voorst dood krank en op het sterven lag, hetwelk den Gouverneur al wat onverwacht voorkwam, te meer voornoemde Assistent zeide, dat hem de nagels der handen heel blaauw waren uitgeslagen. Een wijl daaraan en omtrent half vijf, bekwam den Gouverneur tijding dat hij was overleden, zendende derhalven derwaarts, twee stuks Chiavonys tot een rouwgift met den tolk. Over dit schielijk overlijden vielen veel redenen over en weder, zijnde den mensch genegen het kwaadste altijd het ligtste te gelooven, en na iemands dood daaraf veel te spreken, zonder dat bij zijn leven ietwat daaraf gerept werd. Hij had al lang gekwijnd en daarbij den bloedgang, die hem deze laatste dagen wel het sterkste had aangetast, en konde men op den 7de toen Kapitein-Laut gemaakt werd, in hem al een stervende of Hypocratisch wezen, zooals men het na de kunst noemt, [1] bespeuren en bemerken, en was het duister te raden of vergeven mogt zijn geweest of niet; alzoo in een hevige koorts, ook wel in langzame [2] het bloed in de nagels, daar het gereeds geen rassche beweging heeft of loomer bewogen wordt of ook wel in stervenden stremt: onkundigen mogt dat vreemt dunken, maar zij slaan den spijker eens mis en kloppen op hun nagel, zoo zal de smart en het geronnen bloed hun zulks leren en verzekeren.

Zondag 12 *December* kwam den sergeant Jan Lodewijksz. van Tamako met den vermaarden Paccarilla, die gewillig en uit zich zelven was mede gekomen, hebbende geen van beide gezondene geschenken willen aanvaarden; zeggende wel te weten en te verstaan het geen den Gouverneur daar met wilde verbeelden. Hij ging met een onbedwongen wil en gaarne van zelve mede, moetende hij sergeant niet denken, dat zulks uit ontzag voor hem deedt, want schoon met tien nederlandsche soldaten gekomen waar, zoo zoude hij hem toch tegen wil en dank niet medegekregen hebben. Den sergeant oordeelende het genoeg te zijn dat dezen vogel in het net had, liet voor dies tijd het geene tot Manganitan en Cajoeris te beschikken had, varen, opdat deze gast hem niet weder mogt komen te ontsnappen.

Aan boord van de sloep en op zijn overkomen was goede orde gesteld, om op zijn minste beweging te letten, alzoo den Koning

[1] Padtbrugge had in de medicijnen gestudeerd, (Valent. II. B. bl. 245) en promoveerde te Leiden in 1653 op eene dissertatie *De apoplexia*.

[2] Langzamerhand.

zijn broeder en een ieder vast stelde, dat hij amok zoude spelen of wanhopig zich aanstellen; maar hij was zoo mak als een lam, en bewoog den Gouverneur hem met minzame doch ernstige redenen, dat hij begreep en zich ook getroostte van naar elders en van Sangi te verhuizen, alzoo zijn wispelturigheid aldaar zoo veel onheilen en verwarring had veroorzaakt, en het geen er toch nog mogt geschieden altoos op zijn kerfstok zoude komen. Hij had hier wel niet tegen, maar verzocht zijn vrouw en kinderen mede te mogen hebben; belangende zijn bijzit op Tamako, die kon hij niet medenemen, als zijnde een slavin van den Siauwschen Koning, en de zes kinderen die hij daarbij gewonnen meende te hebben, moest hij genoegzaam verloren rekenen, alzoo die de moeder volgden. Dit ontstelde hem geweldig, doch troostte hem den Gouverneur hier mede weder, dat men zien zoude, hoe men het stelde en met den Siauwschen Koning het maken zoude; wat zijn getrouwde vrouw aanging, daaraan twijfelde den Gouverneur en met reden of die al met hem zoude willen vertrekken, zijnde zoo klakkeloos nu zooveel jaren verlaten geweest, zoodat zij ook echtscheiding had verzocht; doch zoude daarover den Koning zijn broeder spreken gaan, hij kon onderwijlen zich stil aan boord houden, eischenden den Gouverneur hem zijn kris of pook af, die hij gewillig over gaf.

Den Gouverneur aan land en bij den Koning van Taroena gekomen, vondt ZH. vrij ontsteld over den dood van Anthony van Voorst, zijnde zijn bloedverwant, en oordeelde vastelijk dat hij vergeven was door een bijzit van den Kandhaarschen Koning, willende het wijf bij den kop laten vatten, hetwelk als onredelijk en buiten zijn gebied, daaruit noodzakelijk verwijdering tusschen hem en den Kandhaar moest ontstaan, zeide den Gouverneur niet te kunnen noch te mogen wezen, maar men zoude daaraf zoo veel blijken en bewijs trachten te bekomen op welk men, met goede grond het regt van den vader mogt eischen. En werd den tolk Hendrick Cors, die om zijn particuliere zaken — welligt die daar af in des Assistents Harkszens aanteekening gewag van wordt gemaakt — toch hier verbleef, aangelast van 's Comps. wegen den Kandhaarschen Koning aan te zeggen, scherp onderzoek daarna te doen, en de zaak bewijsbaar zijnde, het wijf naar lands gebruik en hunne wetten te straffen naar verdiensten; kunnende den Koning van Taroena, zoo wanneer het genoegzaam blijkt, streng regt daarover verzoeken, doch zelven niets ondernemen, niet wel te gelooven

zijnde dat de Koning van Kandhaar zoo daar iets mogt geschied zijn, zijne toestemming daarin zoude hebben gegeven.

Den Koning van Taroena werd ook bekend gemaakt, hoe zijn broeder Paccarilla nu in onze handen was, zijnde van zelven gekomen; den Gouverneur verzocht Z.Hs. gevoelen daarover te weten, die geen ander antwoord konde bekomen, dan dat den Gouverneur zijn geliefte met den zelven had te doen, schijnende geen werks daaraf te maken, het zij de schaamte hem wederhield van te laten blijken dat hij zijne dood begeerde, hetzij integendeel dat er nog eenige zucht tot zijn broeder was. Hoe het zij of niet, den Gouverneur kreeg weinig bescheids, die den Koning harder aandrong om ten minsten in zoodanige zijn eigene zaak en daar aan hem zooveel gelegen was, zich te verklaren. Zijnde door Z. H. over denzelven zoo zeer geklaagd, en meermalen getracht geweest en ook last gegeven denzelven te mogen bekomen, het zij levend of dood, en nu men hem had was men er mede verlegen; het ware dan veel nutter hem maar te laten loopen. Den Koning gaf hierop flaauwtjes in antwoord, den Gouverneur geliefde maar te bezorgen, dat van Sangi geraakte en daarop niet weder komen mogt. Hierop stelde den Gouverneur Z. H. voor oogen, dat zulks wel konde geschieden, maar als dan zijn vrouw, dien hij verzocht, mede moest gaan benevens hare kinderen, daartoe bezwaarlijk besluiten konde, doch oordeelden alle zijne Rijksgrooten, dat zulks hem niet wel kon worden geweigerd, daar den Koning dan mede toestemde. Daarop werd de vrouw geroepen, die na lang spartelen en tegenstreven dan eindelijk daartoe mede moest besluiten; als wordende haar door den Raad mede voorgehouden van met al te pluis geweest te hebben, en tot twee malen toe in haar jeugd tot den Kandhaarschen Koning overgeloopen te zijn en eenigen tijd bij denzelven te hebben huisgehouden. Na veel moeiten, dan gehuil en gekerm, nam zij haar afscheid van den Koning, derzelver zusters en alle de vrouwen van aanzien, wordende tot op strand toe uitgeleid, daar zij in een vaartuig gezet en naar boord gevoerd werd met haar zoon, blijvende de dochter, mits met den schoolmeester Simon getrouwd was, alhier.

Den Gouverneur nam mede zijn afscheid van den Koning en Grooten, en voer mede naar boord van de chaloup, waarmede en een zoete landlucht aanstonds ook onder zeil ging, latende aan den sergeant dezen brief om aan den Predikant te bestellen,

en een instructie voor hem zelven, beiden waren van dezen inhoud [1].

Dit eiland Sangi welkers midden meest op vier graden legt bezuiden en benoorden, tien minuten of vijf mijlen begrijpende [2], heeft dan in de lengte tien en naar gissing in deszelfs omtrek dertig mijlen, zijnde het Zuider gedeelte ongelijk breeder dan het Noordelijke en dienvolgens zeer kwalijk gecarteert. Alzoo men van Taroena naar Taboekan scheppende, zulks in een dag kan doen, daar men van daar over Tamako, Manganitan, Cajoeris en Saloeron Zuidwaarts omscheppende, in stil weder een dag en een nacht of een etmaal toe van nooden heeft. Voor desen plagten alhier maar drie Koninkjes te zijn, als die van Kalongan, daar onder Taroena, Kandhaar en Saban gehoorde, Manganitan waar ook was Tamako enz. en Taboekan daar het verdere onderstond. Doch zijn in den oorlog tusschen ons en Spanje, als wanneer deze Ternaten en geene Tidore volgden, zijnde toen wel de meeste Mohammedanen, alzoo weinig de Roomsche godsdienst volgden, veel van een gescheurd als: Kandhaar van Kalongan, Tamako van Manganitan en Limauw van Taboekan. en mag hierbij wel gevoegd worden, Saban, dat door den hinkenden Philip, en Cajoeris, dat door Prins Piantay mede al afgezonderd schijnt, zoodat er nu zijn acht Koninkjes Noordwaarts omloopende, als: Taroena, Kandhaar, Saban, Taboekan, Limauw, Cajoeris, Manganitan en Tamako [3].

Het land is rouw en bergachtig, of liever al bergen zonder voorgrond, behalven van Saban tot Limauw dat eenige voorgrond heeft en vlaktens. Niet een gehuchtje of dorp vindt men alhier of heeft zijn bijzondere berg van toevlugt, waarop zij in ongelegenheid en oorlog wijken. Alle deze bergen, zelfs ook de

---

[1] Ds. Caheyng was te Taboekan achtergebleven. De brief aan hem vindt men Bijlage XXXVII, de instructie aan den sergeant Bijlage XXXVIII.

[2] Hier geeft Padtbrugge de breedte te hoog, daar geheel Sangi volgens de nieuwere kaarten bezuiden den vierden graad N. Br. valt. Ook op de kaart van Sangi bij Valentijn is het zuideinde ten onregte smal toeloopende afgebeeld.

[3] Valentijn I. 44 noemt onder deze rijkjes nog Kolongan, dat echter niet uitkomt met zijne opgave dat er op Sangi zeven en een halve koning waren. (Hij rekent toch dien van Tamakko, als leenvoerig aan Siauw, slechts voor een halven.) In 1656 deed Simon Cos Kolongan, dat met Siauw aan de onderdanen van Ternate veel overlast aandeed, bezetten (v. Dijk a. w. bl. 273), bij welke gelegenheid dit rijk naar het schijnt ten onderging.

hoogste en zwaarste zijn met kokos of klapperboomen beplant, en ontoegankelijke steiltens; meest hebben zij er water boven of omtrent, weinige uitgezonderd en maakt deze zekere toevlugt de lieden te blooder en vertzaagder. De dalen tusschen de bergen zijn alle modder en sagoe-gronden, daar af het geheele eiland wel van is voorzien, behalven Kandhaar, dat wel meerder gebreks van dit boombrood heeft, doch daartegen weder meerder klappers. In het geheel zijn er op het eiland naar ruigen overslag 7000 zielen [1]; alle deze lieden leven meest van hunne tuin-, boom- en aardvruchten, wordende zeer weinig rijst aangeplant. De Koningen van Taroena en Taboekan hebben wel koebeesten maar loopen in het wild, houden zich in de bosschen; ook zijn er wilde varkens, zonder dat er eenige schadelijke of zorgelijke dieren zijn, zelfs ook geen slangen van beduidenis, immers geen die kwaad doen. Den hoogsten berg ligt wel midden in het land, doch den Noordhoek het naast, zijnde bij menschen geheugen tot twee malen gesprongen [2] doch, de laatste reize deszelfs top dusdanig ingestort, dat boven een geheele kolk behouden heeft doch nu een meer is, en altijd met water staat; welk water als het hooger wordt, zoo voelen zij somwijlen weder aardbevingen, en laten de lieden van hier omtrent daar somwijlen naar zien, omdat zij bezorgd zijn wanneer eens weder geheel opgekropt is, den berg wel weder eens mogt springen, en de dorpen daaromtrent gelegen niet alleen met vuur en asch, maar ook met ziedend water te zullen overstroomen, zijnde dit water reeds al en gedurig warm, geheet door de onderaardsche gloed. Om hun kruid te maken halen zij van boven hunne zwavel, en hebben die van Taboekan een dorp, daar een tamelijk salpeter kolk is, schijnende het vlugge of wel het vlug gemaakte zout van den berg te zijn, dat wanneer het regent door het water naar beneden wordt gesleept; of ook nu de zwavel deze verheffing teweeg breugt, en welligt het vaste zout vlug en dusdanig tot salpeter maakt, was de moeite waardig om te onderzoeken, en is het welligt op die wijze, als den chemicus of stofscheider Glauber zegt, met een geringe moeite het zeezout tot sal-

[1] Valentijn geeft I. 56 een veel hooger cijfer, daar hij de weerbare mannen van Sangi alleen reeds op 7000 schat.

[2] Het is wel jammer, dat Padtbrugge het tijdstip dier twee uitbarstingen van den Aboe niet nader aangeeft. Latere uitbarstingen van den vulkaan van Sangi zijn die van 1711, uitvoerig beschreven bij Val. I. 53—55, van 1812 en van 1856.

peter te kunnen maken, doch deze werken passen die geene best, die daartoe ledigen tijd hebben.

Iets wonderlijks moet ik alhier van den laatsten sprong dezes bergs aanhalen en daarmede van Sangi scheiden. Het wordt van ieder een voor de waarheid getuigt, ook zijn er nog in het leven die het zelve gezien hebben, dat toen den berg gesprongen was, de beesten van den Koning van Taroena, in het hangen van het gebergte grazende gevonden werden, meest over eind staande, doch vertoonden zich van verre al even eens en als schaduwen, in zoodanige gestalten als zij te voren gestaan hadden, dewelke als men maar aanraakten in stof en asch vielen. Zoo stonden er honderden van zware stammen, die aangeraakt almede in een hoop asch nederstorten. Dit gaf den Koning van Taroena ook voor een reden, dat zijn getal koebeesten die toen ver over de 1000 stuks waren, nu tot een getal van omtrent de 300 waren geraakt en geminderd [1]. Daar werden geen verstikten of versmoorden door den zwavelreuk gevonden, gelijk wel anders en meermalen geschied, en dien grooten onderzoeker der natuur Plinius, in het springen van den berg Vesuvius gebeurde, die na drie dagen nog ongeschonden en in zijn volle wezen als slapende, ter plaatse daar zijn nieuwsgierigheid hem gelokt had, gevonden werd. Zoo dat onze uitmuntende dichter van den Vondel hier in misgetast heeft, in zeker gedicht op het springen van het kruidhuis te Delft, ten zij zulks een voorregt der dichters is, [2] en ons dus ook voor een vergunning van uitspatting mag aangerekend worden.

Wij zetten het Z.W. in zee, doende drie eerschoten in het

---

[1] Uit de nieuwere berigten schijnt te blijken, dat er nu geen runderen meer op Sangi zijn.

[2] Padtbrugge doelt hier op de volgende regelen, te vinden in het tweede deel van Vondels *Poesy*.

Den zwavelbergh, die, noit geblust,
Maar eeuwigh vlammen braekt en vonken,
En Plinius gebeent noch schonken
Ons gunde, noch het minste merk,
Om zijne dootbus met een zerk
Te dekken, voor den trouwen ijver
En faem van dien Natuurbeschrijver.

Te regt gispt onze gouverneur de dichterlijke vrijheid, die Vondel zich hier veroorloofde, dewijl de jongere Plinius in zijn bekenden brief aan Tacitus over het overlijden zijns ooms (*Epist.* VI. 16) uitdrukkelijk boekstaaft, dat diens lijk op den derden dag ongedeerd werd teruggevonden.

voorbijzeilen van 's Konings huis, daar uit weder met even zoo veel beantwoord werden, daarop met het bedanken over en weder nog wel drie schoten wederzijdsch vlogen. In het ondergaan van de zon, peilde den Gouverneur (zijnde den stuurman op zijn verzoek van Taroena aan land verbleven) den Noordhoek of hoek van Kandhaar N. ten O. 5 en het eiland Siauw Z. ten O. en Z.Z.O. tusschen beide, naar gissing 12 mijlen, hoewel het volgens de kaart zoo ver niet legt. Des avonds en voorts den gantschen nacht over, liepen wij Z.Z.W. heen, om bij stilte genoegzame West te mogen hebben, gelijk wij ons

Maandag 13 *December* des morgens ook bevonden, Macqelere het eilandje in het Z. ten O. twee en Siauw in het O. ten Z. ongeveer 4 mijlen van ons hebbende.

Het luchtje was de heele nacht Noordelijk en slapjes, na Z. Westelijk en stilletjes, dreven zooveel als wij zeilden. Omtrent den middag kregen wat meerder koelte, dat ons tot binnen en tusschen de eilanden bragt; doch het windje daar uit den Z.Z.W. zachtjes koelende, konden niet voor de vesting Maetsuyker ten anker komen, maar zetten het een mijltje lager op 16 vademen.

Dingsdag 14 *December*. Voor dag ligtte wij weder ons anker en kwamen voor Maetsuyker, alwaar den Gouverneur aan land en naar boven ging, vindende het heele en halve bolwerkje wel in haar wezen en opgevuld, doch nog niet een zware stut van heele kokosboomen, gelijk het werk ontworpen is, daar buiten omgezet en in het geheel niet veel gevorderd. Zijnde veroorzaakt door het vertrek van den Koning naar Sangi, die voor vijf dagen van hier was afgestoken; de drooge gracht had ook zijn behoorlijke diepte niet bekomen, vermits de zware klippen in den weg waren.

Nadat Jeronimo d'Arras en andere Goegoegoes was aanbevolen het werk naar behooren te behartigen, dat nu op een weinig na klaar was en eenige orders vastgesteld te hebben, ging den Gouverneur weder den berg af om naar boord te gaan; maar omlaag gekomen vondt daar de vrouw van Paccarilla met haar zoon die verzocht had aan land te gaan, om zich wat te wasschen en verfrisschen, zijnde uitermate zeeziek geweest, als hebbende harde deining uit de Noordelijken hand gehad. Deze zeide dat haar man Paccarilla, langs strand was gegaan, hij werd gezocht en geroepen, doch kwam niet te voorschijn. Hierdoor gezorgd wordende het geen waar was, dat zich schuil zocht te

houden en weder voortvlugtig te worden, werd eerst al om hieromtrent bij zijn vrienden gezocht, daar na hoog den berg op ten huize van zijn moeder, die alhier woont, zoodat den Gouverneur zulks verdrietende naar boord ging, komende voor de kerkvalei ten anker, en kregen geen bescheid van denzelven. Dan hoorden des namiddags dat hij den weg op naar Pehe was opgeslagen, werwaarts aanstonds den tweeden Goegoegoe, met omtrent 20 man gezonden werd om hem na te zetten, en weder herwaarts en aanboord te brengen waar het mogelijk. Zijn vrouw wist te verhalen, dat even zoo voorheen den Heer de Jong [1] nogmaals was ontsnapt, die hem mede met zoetigheid naar Maleije trachtte te brengen. Des avonds laat Jeronimo d'Arras weten dat als nog geen bescheid van Pehe terug had bekomen.

Woensdag 15 *December*. Tegen den middag kwamen beide Goegoegoes aan boord, zijnde den tweeden Goegoegoe tot in Pehe geweest, doch had Paccarilla niet vernomen, zijnde eenlijk ten huize van zijn moeder geweest, alwaar een houwmes had genomen, waarmede wel den weg op naar Pehe, doch schijnt het naderhand in het bosch is geslagen, om zich zoo lang de chaloup al hier legt schuil te houden, oordeelende Jeronimo d'Arras en tweede Goegoegoe dat wanneer den Gouverneur met de chaloup vertrokken waar, wel weder voor den dag zoude komen. En terwijl Paccarilla hiermede genoegzaam toont van wat aart hij nog was, en niet wel te vertrouwen waar, noch eenige gunst waardig, en deszelfs huisvrouw die ongaarne en tegen haar dank genoegzaam had moeten mede gaan, bij zoodanig een persoon niet zeker was, noch ook met geene redenen tegen haren dank konde gelaten worden, te meer er geen hoop van betering te gemoet werd gezien, liet den Gouverneur haar nevens haar zoon alhier verblijven, ter tijd er gelegenheid mogt zijn weder naar Sangi en haar schoonbroeder den Koning van Taroena te mogen vertrekken, tot onderhoud voor dien tijd haar gevende vier stuks Chiavonijs.

De Goegoegoes werden nogmaals op het ernstigste aanbevolen, het werk in de vesting Maetsuyker naar vermogen te bevorderen, alzoo niet veel meer aan ontbrak en op gedaan werk goed rusten was. En alzoo in het afwezen des Gouverneurs hier valsche geruchten gestrooid waren, dat de Tidorezen waarbij zich de

[1] Fiscaal te Ternate in 1662 en landvoogd der Molukken 1667—1669.

Ternatanen hadden gevoegd, het kasteel Orangien hadden overrompeld en alles doodgeslagen, welke grove en openbare leugens van Tagulanda met een binantang was overgevlogen, en den uitstrooijer nu niet te vinden was, werd voorschreven Goegoegoes mede aangelast, zoodanige uitstrooijers van valsche gerugten aanstonds bij den kop te vatten en onzen sergeant over te leveren, om anderen tot een voorbeeld gestraft te worden; als blijkelijke teekens zijnde, dat de zoodanige stoorders en ontrusters van de gemeene rust, vijanden van de E. Compe. en Koning van Siauw zijn. Alles werd beloofd nagekomen te zullen worden, nemende beide Goegoegoes hun afscheid en staken van boord; wij haalden ons anker te huis en gingen met een Z.Westelijk luchtje en voor stroom onder zeil, waarmede tegen den avond wel buiten, doch tot ons leedwezen een mijl daaraan in stilte en in een geweldige stroom raakten, die ons dezen nacht meer dan vijf mijlen om de N. O. voerde.

Donderdag 16 *December*. Nog al stil en dreven nu om de O., omtrent acht uren des morgens kregen een luchtje uit de Oostelijke hand, zette het daarmede zoo eenigzins weder naar de Siauwsche wal, hebbende de Noordhoek van het eiland W. N. W. van ons, naar gissing 7 mijlen. Des namiddags hadden een doorgaande Z.Oosten wind en marszeilskoelte, daar mede weinig meer dan de stroom dood zeilden, tot eindelijk omtrent den avond, achter het eiland Siauw en uit den stroom, en des nachts van de Noordkant daar weder binnen geraakten. Den Assistent Harcxe werd aan land gezonden om te zien of Paccarilla gevat was, des niet, deze nacht daar weder op uit te gaan.

Vrijdag 17 *December*. Met den dag kwam Harcxe weder aan boord, deed verhaal hoe Paccarilla halverwege Pehe en Oele door een vrouw gezien was, doch scheen zich aldaar in het bosch te onthouden, zoo dat al weder zonder dezelve vertrokken, brengende den ganschen voormiddag door al eer te zee geraakten, hebbende wel voor den wind, doch slappe koû en in de stroom. Buiten gekomen hielden wij de wal, West stevenende zoo lang wij konden, en zouden in het oversteken met de slappe koelte door de stroom alweder weg en om de N. O. zijn gedreven, doch naar zonsondergang verhefte zich de wind hoe langs hoe meer, zoodat het marszeiltje in (gehaald) moest. De wind was uit den Oosten en gewenscht, gingen Z. Z. W. aan, doch tegen den dag werd het stil, hebbende in zoo een harde

en gewenschte voorwind, maar twee mijlen gevorderd, zijnde omtrent de bocht van Minanga [1] vervallen.

Zaturdag 18 *December*. Met zonnenopgang kregen weder een luchtje uit den N. O., die tegen den middag aanwakkerde, waarmede ook tusschen de eilanden van Pangasare en de twee [2] die daar voor leggen, door, voor het dorp Tagulanda ten anker kwamen. Wordende niet het eiland maar het dorp aan de Westzijde Tagulanda genoemd, het eiland altijd Pangasare genoemd zijnde, gelijk in het vertoog van den heer Hutzaert [3] en andere papieren blijkt, en ook door de Hoofden ons onderrigt werd.

Een weinig van de plaats en aan het Noordeinde van het dorp was mede een vlugtbergje, daar men nog eenige overblijfselen van onze vastigheid van voorheen konde zien, daar naar het zeggen der Hoofden nog twee ijzere stukken oplagen, welke door de fluit Helena staan afgehaald te worden. De Hoofden hadden berouw van zulks ontdekt te hebben, en verzochten in plaats van dezelve twee ligte om op hunne corra-corra te mogen gebruiken, hetwelk als buiten reden, hun beleefdelijk afgeslagen werd. Hier uit ziet men hoe wild het onlangs daarmede heeft toegegaan, dat men zelfs van deze twee stukken geen kennis heeft, en zoo zullen er welligt al meer op andere plaatsen leggen gelijk op Tidor mede zijn; dus in het gros bij de boeken en zonder aanwijzing waar die liggen, loopende, is het geen wonder dat men er in verdwaald raakt, en aldus tot schade van de E. Compe. genoodzaakt wordt het vermiste af te schrijven, gelijk nog onlangs met het Prinsestukje geschied is, en waarna den Gouverneur nog overal vernaamd [4]; zijnde op Taroena nog een Prinsestukje, dat den Koning zegt van den Heer Francx zalig^r. te hebben bekomen, die ook aan den Koning van Taboekan een zonde geschonken hebben, dat bij de boeken zal moeten blijken. Een metale klok bij de Maleische negotieboeken loopende, die op Taroena was, hebben wij weder medegenomen, omdat ze geheel gescheurd en onbekwaam is, zullende den Koning een andere in plaats zenden, zoo wanneer er van Batavia zullen hebben bekomen.

---

[1] Negory op de noordkust van Tagoelandang of Pangasari, zie de naamsafleiding bij Val. I. 60.

[2] Passigi en Roewang, op Melvills kaart ten onregte Doewang geheeten.

[3] Jacob Hustaerd, gouverneur der Molukken 1653—1656.

[4] Vernam?

De Opperhoofden van Tagulanda, die den Gouverneur waren komen begroeten en verwelkomen, namen weder hun afscheid en voeren naar land; des namiddags ging den Gouverneur mede naar land, en hoewel er een braaf huis tot deszelfs gemak gemaakt is, zoo ging den Gouverneur in dat van den Kapitein-Laut, alzoo het alhier zoo kort meent te maken als het immers mogelijk is, en eenlijk ten inzigte der nagelboomen, twee of drie dagen te vertoeven. Den raad werd dan alhier belegd, en hun eerstelijk voorgehouden de noodzakelijkheid van hun schoolmeester [1] te moeten ligten om op Siauw geplaatst te worden, zijnde mits den grooten toevloei van zoo veel Christenen daartoe genoodzaakt, alzoo Siauw, Taboekan, Cajoeris, Kandhaar en Manganitan, diende verzorgd enz. Dit konden zij zeer wel begrijpen, maar misten echter hun meester niet gaarne, en de meester waar er gaarne van daan, zoo dat eindelijk hun moest worden beloofd, dat zoo wanneer uit Amboina werden gerieft, haar meester hun weder besteld zoude worden, die daarin wel eenigzins te vreden was, maar echter verlof verzocht om eenmaal naar Amboina weder te mogen vertrekken, om zijn vader en vrienden nog eens te mogen zien, zijnde daar nu 18 jaren van daan geweest, hetwelk hem toegezegd en beloofd werd. Met eenen de Opperhoofden van dit eiland Pangasare voorgehouden wordende, hoe beklagelijk en schandelijk het ware, dat men zoo uit Amboina en van andere gewesten meesters moest ontbieden, daar hun eigen inwoonders anders dat voordeel konden genieten, zoo bij al dien wat naarstiger en vlijtiger waren, hunne jeugd ter school te laten komen en te doen onderrigten, om te zijner tijd van eigene schoolmeesters te kunnen bediend worden, alzoo het hun immers zoo weinig als andere aan verstand en kennis ontbrak. Daar viel in het stuk van den Godsdienst en ter kerk te gaan niets te zeggen, alzoo alles wel en te prijzen was, maar de jeugd was als een spruithof, waaruit men de meeste aanplanting en beste vruchten te zijner tijd van had te verwachten, zulks diende dan niet verzuimd, maar naarstig en met goede zorg waargenomen.

Voortgaande werd er in het algemeen gevraagd, of zij ietwat op den meester van Minanga [2] te zeggen hadden en of er iets

---

[1] De hiervoor herhaaldelijk vermelde Andries Furtados.

[2] David Jacobus, zie de verslagen van Montanus en Peregrinus bij Valentijn D. I. B. bl. 398 en 404.

anders in den weg was, dan dat hij een slaaf en geen vrij geborene zoude zijn; ook of hij een landslaaf, dat is onderdaan, dan lijfeigene of koopslaaf waar. Zij zeiden dat hij een landeigen of onderzaat waar, en scheen er niet veel op te zeggen te hebben; maar de man schijnt niet bemind en in een algemeene haat, hetsij hij het er na gemaakt heeft, of dat een propheet in zijn vaderland niet geacht is, achtervolgens het schriftuurlijk spreekwoord [1], zoodat hij bij beter gelegenheid zal dienen geligt en elders geplaatst.

Wegens hunnen jongen Koning werd hun voorgehouden, dat de E. Compe. aan deszelfs verkiezing zich gaarne gedroeg, te meer reeds voorheen Monia [2] gedurende zijn minderjarigheid voor president was gehuld en gesteld. Doch alzoo nog veel te jong was, moest het werk der bestiering toch door anderen worden waargenomen, daartoe den Gouverneur in naam der E. Compe. noemde en stelde beide de Goegoegoes, met gelijke magt, dewelke alle de onderzaten daarvoor zouden hebben te erkennen, achten en aan te zien. Onverminderd echter het aanzien, achting en eer, die de andere Hoofden ieder in het zijne toekwam; zullende dezelve zoo wanneer er iets door de Goegoegoes onredelijks gedaan wordt, daar maar kennis van dragen en naar Maleije mogen bekend maken, zonder iets anders bij der hand te nemen; even hetzelfde zullen de Goegoegoes omtrent de andere voorname Grooten doen, helpende malkanderen getrouwelijk in alles, dat tot het welvaren van het eiland gehoord.

Hunnen jongen Koning belangende, oordeelde den Gouverneur best te zijn, dat ten eersten naar Maleije over kwam, om zoo wel naar ziel als naar ligchaam geholpen te worden. De ellendige ziekte van Lazernij, daarmede hij van zijn geboorte af besmet was, en waartegen van haar kant niets gedaan werd, loopende met zoo zware etterige breede wonden aan armen en beenen, was nog zoo zorgelijk niet als wel den kwaden aard, die er door weinig toezigt en genoegzame zorgeloosheid in deszelfs opvoeding inkwam; wordende zoo een kind zoo lossen toom gelaten, die naar den sergeant den Gouverneur had onderrigt, kwaadaardig genoeg van zich zelven was, wordende onder meiden,

---

[1] Matth. XIII, 57.

[2] Deze heette dus, even als zijn vader, Monia en is degeen, die in de verslagen van Montanus en Peregrinus als *substituut-koning* of *president* voorkomt. Val. D. I. B. bl. 397, 398 en 403.

zonder ander opzigt dan van een lossen ouden man, opgebragt. Daar door de bedorvenheid, guiterij en moedwil dagelijks meer en meer toenamen, beginnende zelfs nu en dan sommige al met de dood te dreigen, welken aard er uit moest of hij kon geen Koning zijn. Hij diende getemd en gebogen terwijl nog jong was, naderhand zoude het te laat zijn; immers hij diende zoodanig opgebragt, dat waardig mogt zijn over anderen te gebieden.

Dit stond hun allen ongemeen wel aan, en bekenden dat het hoog noodig waar, beloovende denzelven ook ten eersten, wanneer van Taboekan, daar hij nu naar toe was om den Koning zijn oom te bezoeken, kwam, naar Maleije te zullen overbrengen. Het wigtig punt der nagelen werd hun wat ernstiger voorgehouden, aanbevolen, en hun lorredraaijerijen, wel voornamelijk der Grooten hier tegenwoordig, naaktelijk en straf voor oogen gesteld; zij en anders niemand waren oorzaak van alle de onlusten die er voorgevallen waren, zijnde hetgeen den Siauwschen Koning nagegeven werd, niet al zijn schuld, maar hadden de Paters op zijn kerfstok en naam, alles naar zich zoeken te slepen en hun wel voornamelijk begoocheld. Het bleek ons dat er heele pikols met nagels aan hun waren verkocht, zoo ook de spruiten [1] en zulks konden zij niet loochenen, als zijnde de verkoopers hier tegenwoordig, hoewel den Gouverneur niemand noemen wilde en ook wel wist dat zij zulks niet begeerden. Zij moesten toezien, dat zij ons geduld niet te zeer tergden, en eenige bijzondere om hun genot geen oorzaak moesten zijn dat het algemeen daarom zoude moeten lijden. Zij wisten wat al bloeds het ons gekost had, eer wij van dezelve meester werden, en niet moesten gelooven, of dit moest ons al vrij na en ter harte gaan, en wel te eeniger tijd andere tot een voorbeeld en afschrik gestrengelijk stonden te straffen. Op dit eiland voornamelijk, daar wij de nagelen zelf voor hun gebragt [2] en aangekweekt hadden en uit dien hoofde alleen, buiten alle andere regt en bevoegd waren, daarmede naar ons welgevallen te han-

[1] Ook Ds. Peregrinus verzekert, dat de Spanjaarden op Siauw hunne nagelboomen het eerst van Tagoelandang verkregen. Val. D. I. B. bl. 405.

[2] De gouverneur Seroyen plaatste in 1646 garnizoen op Tagoelandang, en gelastte de inwoners nagelboomen te planten, die daar echter in 1653 even als elders in het gouvernement der Molukken zijn uitgeroeid. Zie memorie van Hustaerd, gouverneur der Molukken, aan zijn opvolger Simon Cos, Manuscript.

delen. Hetgeen voorbij en voorheen geschied was, werd vergeven en zoude vergeten blijven, maar nu en voor het toekomende hadden zij betere zorg te dragen of zware straffen, zonder inzigt van iemand, af te wachten. En om een ieder te meerder daartoe te bewegen, was den Gouverneur voornemens, dezelve met lijwaat voor tegenwoordig te betalen en voldoen, zullende voor ieder volwasschen boom een Chiavonijs gegeven worden en voor mindere naar advenant.

Den Kapitein-Laut nam voor hun allen het woord op, en zeide: te loochenen dat er geen nagelboomen meer dan die er onlangs omgeveld zijn, zouden wezen, zoude onbeschaamd zijn; ja, daar zijn er, en wel meer dan ons lief is, en hoopen er nog wel achter te komen, maar zoo evenwel de boeren in het gebergte eenige schuil hielden en naderhand ontdekt werden, of dat hier of daar in het hangen van ontoegankelijke steiltens of woeste kloven er mede wieschen, zoude daarom de gansche menigte moeten lijden? Voor zooveel de boeren in het gebergte aanging, zoo daar blijken genoeg waren, dat zij afzonderlijk zouden gestraft worden, en de nagelboomen, die in ontoegankelijke plaatsen voort mogten gekomen zijn of nog voortkomen, daarin zoude men wel weten onderscheid te maken, en niemand schuldig geoordeeld wordende ook niemand straffen.

Zondag 19 *December*. Des voormiddags gaat den Gouverneur naar land en de Kerk, vooraf nogmaals op het ernstigste de Opperhoofden, tot het aanwijzen en vernielen van alle nagelboomen aanmanende en met zware bedreiging aanbevelende, daar den ouden Goegoegoe Totuhu [1] een weinig in hun voordeel op voortbragt, maar straks gestut werd; terwijl den Gouverneur hem sterk aanziende, nogmaals zeide, niemand te willen noemen die weleer nagelen bij canassers vol aan de Castilianen had verkocht, en dat het genoeg was dat wij het wisten, en dit voor deez' tijd door de vingers zagen en ongestraft lieten heen gaan. De andere Hoofden grimlachten allen en sloegen hunne oogen op hem, als zijnde ook de man; doch omdat hij anders de E. Compe. zoo getrouw werd geoordeeld, werd dit overgeslagen en daaraf niet meer gerept. Na het plegen van den Godsdienst, stelde den Gouverneur de beide Goegoegoes als stedehouders van den jongen Koning voor, met dewelke de gansche gemeente

---

[1] Montanus noemt hem Jacobus Tenthoehon. Val. D. I. B. bl. 397, Bijlage XXXIX onderteekent hij Jacobus Tontaco.

wel tevreden was, wetende op dezelve niets te zeggen, maar beloofden hem houw, trouw en gehoorzaam te zijn. Den ouden Goegoegoe Totuhu, schijnt het bedroeft wezende van voor de andere opperhoofden beschaamd gemaakt te zijn, verzocht ontschuldiging van de bestiering der gemeene zaak, schuivende het op zijn ouderdom en zwak ligchaam; doch om hem weder wat moed te geven, werd hem zijn verzoek afgeslagen, onder voorwending, dat Pangasare in deze gelegenheid zijnen dienst niet ontberen konde, te meer den jongen Koning ten minsten twee jaren op Maleije zoude moeten verblijven. Den anderen Goegoegoe en Kapitein waren flukache [1] mannen, die het werk daar wat te loopen of te woelen viel, zeer wel zouden kunnen waarnemen, en hij konde dezelve door zijnen wijzen raad en bekomen ervarenheid weder onderschragen; waarmede hij zich gezeggen liet en den Gouverneur naar boord vertrok.

Des namiddags kwamen de Opperhoofden gezamelijk den Gouverneur aan boord bezoeken, brengende twee jonge nagelboomtjes, mede verhoopende hun volk dat er op uit was, op morgen meerdere zouden brengen. De Goegoegoe en Kapitein-Laut werden elk weder met vier ellen rood Sergie vereerd, om dezelve meer en meer aan te moedigen tot het uitroeijen dier boomen. Na genomen afscheid berigtte den schoolmeester Andries Furtados den Gouverneur, hoe den ouden Goegoegoe toenmaals op Maleije was geweest, toen de nagelen aan de Castilianen waren verkocht, en hierdoor dacht het hem dat hij onschuldig waar, alzoo zijn huisvrouw sulks in zijn afwezen gedaan had, verleid door den tweeden Hoekom of Rigter, die haar zoude hebben wijs gemaakt alsof haar man den Goegoegoe zulks belast had, en zoodanig met de Castilianen overeengekomen was; een schoone ontschulding en waardig aangeteekend te worden. Nadat de Grooten van Pangasare weder vertrokken waren, werden twee kleine nagelboompjes aan boord gebragt en de brengers met een Chiavonijs vereerd.

Maandag 20 *December.* Omtrent den middag kwamen er eenige inwoonders met een hoop takken van nagelboomen, aan den Gouverneur willende wijs maken, zoo menige tak zoo meenigen boom omgehakt te hebben, maar alzoo den Gouverneur wel duidelijk gelast had, den wortel met een palm min of meer stams daaraan te moeten zien en hebben, zoo eenige Chiavonijs

[1] Vlug, vaardig.

daar voor zoude gegeven worden, werden deze takken niet aangenomen maar allen overboord geworpen, hun aanzeggende: dat zoo de stammen met iets van de wortel, al was het maar een vezeltje, zouden brengen, als wanneer de beloofde Chiavonijs voor ieder volwassen stam zouden bekomen. Hierop zochten zij veel uitvlugten: het was diep in het bosch, en meest omtrent ontoegankelijk steiltens en zware kloven daar die stonden, en waren allen meest doorgaans geworteld in de reten der klippen; maar alles hielp hen niet, zij moesten zich die moeitens en arbeid maar getroosten of wij ons lijwaat behouden, met welke troost zij weder naar land voeren. Een wijl daaraan kwamen weder andere met vijf stuks schoone en jeugdige telgen met wortel en al, die betaald werden.

Des namiddags voer den Gouverneur naar land, om eens de school te onderzoeken en wat de kinderen daar al leerden, maar vondt alles zeer slecht, dat het de moeite niet waardig scheen daarom zelfs een school te houden, woonende het volk wijd en zijd op de bergen verspreid, die ook de kinders ongaarne ter school laten gaan, omdat zij die dan zoolang uit hunne bijzondere land- en huisdienst moeten missen. Zijnde dit een algemeene voorwending overal, deed den Gouverneur niet anders dan hun te vertoonen, hoe het tot der kinderen eigen nut en welvaren was, die iets geleerd hebbende, daarna in den dienst der E. Compe. hetzij als meesters, tolken, schrijvers, enz. konden gebruikt worden; zij wilden dit zelve wel bedenken en naar vermogen vlijtig betrachten, de E. Compe. had er onderwijlen niet dan moeiten en kosten van enz.

De Opperhoofden namen aan daarin betere order te stellen. De Gouverneur weder aan boord gekomen, vondt aldaar die zelfde lieden die op gisteren heele armen vol nageltakken hadden gebragt, hebbende nu de stammen; doch daarin was alweder bedrog, alzoo die niet in hun geheel, maar gekloofd waren, zoo dat voor drie stammen die zij bragten maar twee Chiavonijs kregen, alzoo niet duisterlijk bleek de eene stam in tweeën gekloofd te zijn, schoon elk met een bijzondere wortel was voorzien. Hiermede bezig, kwamen er weder anderen met vijf telgen naar het scheen, doch zeiden de wortel afzonderlijk te hebben moeten uitgraven, alzoo die anders niet hadden kunnen bekomen, hetwelk alsoo den Gouverneur wederom toescheen bedrog te zijn, zoo nogthans wilde hij zich gaarne eens laten bedriegen, met beding, dat zij dusdanige takken met ongebonden

worteltjes niet weder behoefden te brengen, alzoo die dusdanig in het toekomende niet weder zouden worden aangenomen. Uit dit alles bleek genoegzaam, hoe gretig zij naar het lijwaat waren, en zoude men mogen gelooven dat er niet veel nagelboomen meer te vinden waren, nademaal alles op bedrog werd aangelegd, ten zij dat zij nog eenige vruchtdragende boomen hebben, die zij achterhands houden, hetwelk zoo het dus mogt zijn, zoo is te gelooven dat het op de kragtige aanrading en het hoog opgeven der Paters zal zijn; die naar hun zeggen, liever heel de Manilhas zullen verliezen dan dit ongewroken te laten, en durfde den tweeden Goegoegoe wel tegen den Gouverneur in ernst zeggen, dat de Castilianen mede mannen en soldaten waren, zoo wel als de Hollanders, meenende den Gouverneur hier mede te bewegen, om bij overkomst van Castilianen zich te mogen verweren, maar dit hielp weinig. Ook zoo had men op Siauw wel gezien hoe noodig hun het kruid was, als hebbende wonderlijke uitwerking gedaan omtrent alle de bondgenooten, uitgezonderd weinige Ternatanen, en dat die menigte van uitgedeelde kogels tot een heel anderen oorlog werden gebruikt, aan hunne werpnetten namelijk, om daar de visschen mede te keer te gaan en te verstrikken. Zij geliefden zich maar stil en gerust te houden, alle deze eilanden waren nu 's Comp^s eigene en daar wij genoegzaam voor zorgen zouden, en hun verzekerden van te kunnen beschermen, ook tegen de Castilianen zoo die de E. Comp^e. zochten. Aan boord werd door hun ook geteekend en aangenomen, het contract tot Sangi met de Taboekanders, Kandharezen en Taroenezen gemaakt en aangegaan hetwelk, dan dus lange uitgesteld, alhier invoegen. [1]

Dingsdag 21 *December* kwamen des morgens vroeg de Pangasaarsche Grooten hun afscheid van den Gouverneur nemen, en bragten sommige weder eenige takken met aangebonden worteltjes, doch werden verworpen en geoordeeld takken en wortelen van de omgekapte groote boomen te zijn; een ander bragt een klein spruitje van maar drie voeten omtrent hoog met wortel en al, en werd echter om de deugdelijkheid met een halve Chiavonij begiftigd. Doch alzoo den Gouverneur voornemens was aanstonds onder zeil te gaan, zoo werden de Grooten verzekerd, dat naar Maleije in April aanstaande, de overige stammen met iets van de wortel daaraan vast brengende, hun

---

[1] Zie Bijlage XXXIX.

even als hier dit jaar daarvoor Chiavonijs zouden worden gegeven, doch in het toekomende niet meer; hun dit nogmaals en emstig aanbevelende; zoo mede de zorg van kerk en scholen, waarmede zij hun afscheid namen en vertrokken. Gelijk wij mede deden, stekende met een mooije koelte naar den hoek van Roang of het Zuidelijkst eilandje, doch konden het mits de harde stroom en schrale W.N.W. wind niet bezeilen, zoodat wij het lieten doorstaan om bewesten Biaro [1] de straat Banka maar te mogen bekomen. Doch een weinig van den wal ging zoo geweldigen stroom om de Oost die ons mede sleepte en weg voerde, dat pas de grond van Pangasare weder konden krijgen, en wij beneden het dorp Tagulanda ter houw raakten, doende een seinschot, alzoo te na aan het rif geloopen en een wijltje vast zaten, doch wonden het met het uitbrengen van onze dreg daar weder af; komende den Kapitein-Laut met een corra-corra aan, zijnde het voornemen ons het gat uit te laten boegseren, om dus zelfs boven het eiland Passige heen te mogen loopen, maar de gilalo was veel te ligt; ook zoo ruimde het luchtje een weinig en schoot in het N.W. met een heldere kou, waarmede het nogmaals bezochten, [2] doch konden den hoek als voren niet bestevenen.

Onderwijl viel den avond, het werd stiller en de wind draaide heel in het Westen, zoodat op de genade van den stroom heen moesten, dewelke alzoo het de geheele nacht stil was, ons heel om de Z.O. voerde, vindende ons

Woensdag 22 *December* des morgens al heel beneden Biaro, hebbende hetzelve W. ten N. 5 en Pangasare N. W. ten N. 4 mijlen naar gissing van ons. Het luchtje wakkerde wel meer en meer, doch de stroom was te geweldig en bleef de wind gestadig in het W.N.W.; zoodat des middags zoo verre waren verdreven, dat Lembe het eiland, al in het Zuiden van ons hadden, zoo dat genoodzaakt werden het naar Ternaten op te duwen; al eer men verdreven en door stilte hetzelve almede mogten komen te missen.

---

[1] Op de kaart van Melvill Bejaren, even als Doeang. Volgens den zendeling van de Velde van Cappellen is echter Bijaro even als Roeang de juiste spelling. *Meded.* I. bl. 33 en 34. Daar Padtbrugge er niet van spreekt schijnt de vulkaan van Roeang toen niet gewerkt te hebben. Eene uitbarsting van 1808 vermeldt van Doren, *Herinneringen* D. I. bl. 97.

[2] Beproefden.

Des avonds zagen Meauw in het Z.O. ten Z. van ons omtre 6 mijlen, liepen O.Z.O. heen tot 's nachts in de tweede wacl als wanneer het Z.O. door lieten staan, vindende ons

Donderdag 23 *December* regt voor Hiry vervallen, tussch welk eilandje en Ternaten doorzetten, komende omtrent d middag ter reede van Maleije.

BIJLAGEN.

I.

Brief van den sergeant van Batsjan aan Padtbrugge.

UE. hoogachtbare missive van den 4e. Augustus is mij op den 13e. door schipper Jan Meeuw wel ter hand gesteld met den soldaat Jan Herrouw die nu naar Ouby is, enz.

Mijnheer vermits dat ik verstaan heb van den Predikant Peregrinus, als dat UE. op den 16e. van Maleye zou vertrekken, zoo heb ik mijn schuldigen pligt niet kunnen nalaten om dit prauwtje af te vaardigen om dezen aan UE. te laten behandigen, en zoo UE. al vertrokken was, te behandigen aan den Ed. Achtb. Raad op Maleye, hoe dat des Konings twee prauwen van Ceram op 12e wederom gekomen zijn, en bragt hier twee brieven aan Z. M., die ik van woord tot woord van den schoolmeester heb laten copieren en die copie hier in besloten ligt, omdat UE. H. A. Heer alles zoude bekend zijn.

Deze twee brieven heb ik den Koning duidelijk voorgelezen en om dat die in de Maleische taal geschreven waren, zoo heb ik ze den schoolmeester den Koning laten voorlezen, zoo dat Z. M. den inhoud heel wel verstaan heeft, even wel zoo was hij heel kwalijk tevreden, omdat Kaychilo en de andere zeiden dat den Hoekom Manuel d'Fretes en den schoolmeester Joannes de Wassenaer, hun verboden hadden dat ze met dat volk niet pitsjaren mogten, en dat het volk van de chaloup hun heel kwalijk bejegend hadden, zoodat den Koning heel te onvreden was, en zeide dat den Heer Gouverneur van Amboina wel goede brieven schreef, maar degeen die van Amboina elke reis met zijn volk naar Ceram varen, dat die het volk opmaakten, dat

ze zouden zeggen, dat ze den Koning niet kenden en bij hem niet wilden komen, gelijk zij nu alreeds zeggen dat ze bij mij niet komen willen, daarom zal ik er zelf naar toe varen. Ik stelde Z. M. te vreden, en zeide ik geloof niet dat het volk die de E. Compr. stuurt meer durven doen dan hun belast is, maar de Alphoerezen zijn schelmen, want bij den een zeggen zij zoo en bij den anderen zeggen zij anders, en principaal Kay Soeka die daar veel omstandigheden gemaakt heeft en dat hij ten laatsten den Koning ook niet bedriegt; Kay Soeka was hierbij wanneer ik dat zeide, en hij hoorde ook wat den Heer Gouverneur van hem schreef, en hoe hij van te voren veel praats gehad had, zweeg nu bot stil, en den Koning gaf mij daarin gelijk, en zeide morgen of overmorgen zal ik met UE. daarvan spreken, daarop nam ik mijn afscheid van Z. M.

Nota. Kay Soeka is met zijn vieren met de twee praauwen hier gekomen en hij vaart elke reis zoo over en weer.

Op den 15e 's morgens kwam den Koning met zijn Bobatos [1] bij mij in de E. Comp. logie, en zeide ik zoude de groetenis aan zijn bapa den E. Heer Gouverneur doen, en schrijven dat hij met het werk [2] van kalk en balken op Ouby wou wachten, tot dat zijn vader den E. Heer Gouverneur met gezondheid wederom van de Manado kwam, en dat hij dan met den E. Heer Gouverneur daarvan spreken zoude. Hoewel ik Z. M. aanraadde om het werk op Ouby te laten voortgaan, zoo bleef hij even wel aan het voorgaande propoost, zoo heb ik op stonds dit prauwtje afgevaardigd en deze met haast geschreven, dat ik verhoop hetzelve UE. nog ter hand zal komen op Makian of onderwegen.

Z. H. Koning van Ternaten is met de twee chaloupen en vijf corra-corra's op den 13e. hier ziekelijk aangekomen, en Z. H. heeft deze medegaande brief aan UE. mede toegezonden. Op den 14e. nadat den Eerw. Predikant Peregrinus kerkelijke zaken verrigt had, heeft voorts zijne reis vervorderd naar Amboina [3].

Mijnheer mits dat de Pagger op Ouby bijkans volmaakt is, behalven de punten en het binden, en of ik den Koning daartoe niet kon bewegen om wat volk, om het afgemeten werk ter

[1] Bobatoe's zijn de leden van den aan de Moluksche vorsten toegevoegden rijksraad.

[2] Padtbrugge veranderde het blokhuis den Bril op Groot-Oebi in een steenen reduit, die tevens den Briel herdoopt werd. Valent. I. bl. 89.

[3] Vg. Valentijn I. bl. 406.

dagen te verzien, of ik dan daartoe Laboers [1] en Mardijkers mag gebruiken, der enthalven ben aan mijn H. A. heer verzoekende dat ik daarop antwoord mogt krijgen.

Mij is ook mede aangediend van eenige nieuwe nagelplekken, die ik nu met de eerste gelegenheid zal visiteren; UE. Achtb. Heer gelieft den Sipees Bate ook eens gedachtig te wezen, die hiervan den principaalsten aanwijzer is.

Mijn gebiedende Heer ben mede verzoekende dat wij mogten wat goed en comptanten bekomen, om wanneer de goede maanden verschenen zijn, aan het guarnisoensvolk te verstrekken, en ook met nog wat kostpenningen en met wat boeken, een testament à twee voor den schoolmeester, daar de psalmen op noten staan, twee à drie oefeningen der Godzaligheid, 3 à 4 Havermantjes, 7 à 4 Allegondes [2] en wat a-b-c-boekjens, die van den Predikant Burenus zaliger aangeteekend zijn, en nu van den Predikant Peregrinus gelast ben daarom te verzoeken, mits dat ze hier van noden zijn.

Hiermede enz. en (was geteekend) Pieter Lijn. (In margine stond:) Batsjian in het fortres Barneveld, den 15 augustus 1677.

II.

Padtbrugge aan Hurdt, Gouverneur van Ambon.

Den 16n dezer vertrok ik van voor het fort Orangie . . .

Tot Makian . . . .

Bij dezen brief ging gevoegd, een van den sergeant komman-

[1] Dus heeten nog steeds de Batsjansche Christenen. Oorspronkelijk de bewoners van het zuidelijke schiereiland van Batsjan, werden zij door de Portugezen tot het Christendom bekeerd; nade verovering van Batsjan in 1609 kwamen zij als Christenen onder het regtstreeksch gezag der Compagnie. Valent. I. 117—118.

[2] De beroemde Marnix van St. Aldegonde schreef: *Cort begrijp, inhoudende de voornaemste hooftstucken der Christelycke Religie, gestelt vrage-ende antwoordischer wyse tot nut ende voordeel des teere aankomende jonckheyt en stichtinge aller Christenen in 't gemeen*. Het zag kort na zijn overlijden in 1599 het licht te Delft, en werd reeds in 1611 door Albert Ruyl in het Maleisch vertaald en sedert meermalen herdrukt. Zie *Bijdragen*, Nieuwe reeks D. II. bl. 102 en Werndly, *Maleische Boekzaal*, bl. 309. De beide vroeger genoemde schoolboekjes ken ik niet.

(Bij resol. van G. G. en R. v. I. van 28 Julij 1719 werd aan den Mardijker Anthonisse toegestaan te mogen laten drukken zeker Portugeesch translaat van Jan Haverman's gebedenboekje met bijvoeging van 72 vragen en derzelver antwoorden. L.)

dant en twee afschriften Maleische brieven door den E. Heer Hurdt aan den Koning Allawadin [1] geschreven. Op den ontvangst van deze brieven en komst van zijn volk, was zijn Hof in een geheelen oploop en Z. H. heel buiten plooi geraakt, tierende en razende heel buitensporig: de Compe. mogt hem liever ten eersten aan hutspot kappen, dan dus over langzaam te martelen en uit te mergelen, daar reeds ellendig genoeg was; hebbende de sergeant werks genoeg eer Z. H. aan het bedaren kreeg. Dit verhaalde den sergeant mij, toen op den 22 aan ons boord en wij op Batsjians reede kwamen; des sergeants brief alzoo die al ingeschreven is, gaat hier nevens origineel en tot speculatie over.

Wij hebben op denzelven trant van den sergeant, Z. H. mede aangewezen en betoogt, dat niet alle menschen zoo edelmoedig als Z. H. waren, en dat hier om, niet ieder een naar den maat van zijne inborst en opregtheid moest meten, dat den vromen meesttijds bedriegt, maar altijds gedenken dat der dienaren eigenbaat, den meester schaad.

Dit over en weder loopen naar Ceram zag op bijzonder voordeel van Kay Soeka en andere, die de E. Compe. hatelijk omtrent Z. H. maakten om hun gewin, en aan te zien waren als stoorders van de gemeene rust, was hij voornemens over te komen, wie belette ten eersten met zijn gansch gezin heen te gaan en dus voorschreven, eindigende met dezelfde redenen van den E. Heer Hurdt: Hij geliefde er geen vergeefsche moeiten meer om te doen met zoo veel over en weder zenden, maar zoude het geheel op den Heer Gouverneur Hurdt laten staan, die er bekwamelijker in verzorgen konde en ook zoude, zoo het zijn E. maar volkomelijk toevertrouwde; onderwijlen zoude wij niet missen, ons voorschrijven daar nevens te voegen, dat er op de wigtigheid der zake zal worden gelet.

Hier alom is het vol noten- en nagelboomen, en kan nog weinig helpen hoeveel er den sergeant gedurig aan opschommeld en uitroeijen laat, al hetwelk genoegzaam tegen den wil van den Koning geschied, hoewel zich anders gelaat [2], en het ware geen wonder zoo armoede en wanhoop, hem naar eenig koopman deed omzien, zoo die maar magtig genoeg ware hem te beschermen en staande te houden; hetwelk hoewel ons voor tegenwoordig welligt niet veel schaden zoude, echter in het aanstaande al

[1] Van Batsjan.
[2] Aanstelt.

moeijelijkheden konde veroorzaken, daar men zulks nu met zijne zaken een weinig te begunstigen en Z. H. wat te gemoet te komen, het weren en voorkomen kan.

In des sergeants brief . . . .
. . . .

Ter reede voor Batsjian dezen 23 Aug. 1677.

Hiermede enz.

(Get.) R. PADTBRUGGE.

III.

SERANOS AAN KONING BINANKAL.

U Hoogheids brief is mij wel ter hand gekomen, waarop voor tegenwoordig tot antwoord dient; ik heb den Koning van Siauw U HH. verzoek op mij bekend gemaakt, die mij daarop antwoord gaf: Que la detiene por Regenes. Deze Spaansche woorden zal den tolk wel kunnen uitleggen [1], en dit zal ik dan ten principalen op U HH. schrijven antwoorden. Belangende deze verschillen heb ik al bereids van den Heer Kapitein Generaal tot Batavia geschreven, hoedanig het land van Kaudipan den Koning van Siauw toebehoord, maar ik heb daarop tot nog geen antwoord bekomen, opdat hetzelve den Kapitein-Generaal tot Manilha zouden kunnen doen verstaan, maar echter heeft hij mij bevolen op U HH. brief dit te antwoorden, namelijk van hetgeen U HH. aan mij schrijft en vraagt. Hoe kan een Christen twee vrouwen hebben? Doch ik weet niet dat den Koning van Siauw meer dan een vrouw heeft, ook kennen wij geen ander dan die eene daarmede hij wettelijk getrouwt is; echter indien hij eenige bijzitten voor dezen gehad heeft, dit mag niet meer zijn, want ik en de Paters kunnen dit niet gedoogen. Ook is U HH. dochter tegenwoordig verre van des Konings negorij woonachtig, en omdat voortaan zulke praatjes niet meer mogen omloopen, heb ik aan den Koning verzocht, dat hij U HH. dochter van hier naar de negorij Tomako [2] zoude verzenden, opdat die praatjes een einde mogen nemen, tot tijd en wijle den Kapitein-Generaal tot Batavia op mijn schrijvens antwoord.

In het fortres St. Rossa, den 7e December 1674.

(Onder stond) U HH. Vriend,

(Was geteekend) ANDREAS SERANOS.

[1] Dat hij haar als koningin houdt.

[2] Negorij op Groot-Sangi, staande onder den koning van Siauw.

IV.

Pater Torcottus aan Padtbrugge en antwoord van dezen.

Doorluchtigste Heer, Vrede in Christus.

Ik zal zoo haast ik kan hier van daan moeten vertrekken met een Siauwsche prauw, terwijl mijn verblijf alhier langer niet zeker is, daar UEd. achtbaarhedens gebied nu verder zich uitstrekt, van dewelke ik nu eenige scheppers verzoek, benevens een of twee voorname lieden om zeker te mogen zijn, alzoo ik niet meer dan twaalf Siauwsche vrienden bij mij heb. UEd. gelieve toe te staan, dat eenige Kaudipanders mij weder mogen wegbrengen, gelijk ze mij hier gebragt hebben; doch ik vrees dat zij zulks niet zullen willen doen, daarom was het beter dat UEd. mij eenig volk van de Manado geliefde bij de zetten, dewelke wij dan zullen bezorgen dat weder van Siauw bij de hare mogen geraken.

Vaarwel Achtb. Heer, God almagtig gelieve UEd. heen en wederreis te begenadigen, dewelke ik van God bidde gelukkig mag zijn; mijn reis naar Siauw staat in UEd. vermogen om voor- of tegenspoedig te zijn.

In het dorp Carolio 16 [1] 1677.

(Onder stond) UEd. Heerlijkheids dienaar,

(Was geteekend) Carolus Torcottus, Societatis Jesu.

Eerwaardige Heer.

Ik wil mede gelooven dat die van Kaudipan UEd. geen scheppers zullen geven, terwijl er onlangs dertig naar Siauw met een vaartuig zijn verzonden en nog niet weder gekomen, ook zouden ze aldaar niet te zeker zijn; tot Manado zal UEd. Eerw. 14 of 15 Siauwers vinden, die ik dus lang onder mijn bewaring, tot daartoe heb gehad, met voornemen hen tot Siauw komende, zeker en ongemoeid bij de hunne te brengen. Doch dewijl UEd. Eerw. die nu benoodigd is, kan ik zulks niet weigeren maar sta het gaarne toe; zoodat van hier tot Manado toe UEd. Eerw. zich zal moeten behelpen met zoodanige scheppers als het haar gelieft.

In mijn schrijven aan onzen kommandant op Manado, gelast ik dat zij UEd. Eerw. de Siauwers zullen laten volgen; ander-

[1] Karel II was toen koning van Spanje, naar wien Pater Torcottus Boelang-Itan dus schijnt te noemen.

zins had ik wel gewenscht UEd. Eerw. tot een vriendelijk en aangenaam metgezel te mogen hebben, en onderhouding van zoo verre verschovene kunstgodin; hebben niet getwijfeld of zoude mij die eer gedaan hebben; niettemin ik ben en blijf altoos

(Onder stond) UEd. Eerw. verpligte,

(Was geteekend) R. P. B.

(ter zijde stond) In het fluitje de Vliegende Swaan deze 18e September 1677.

V.

Padtbrugge aan Schipper Jan van de Wal.

Wij hebben zoo een moeijelijke en ongemakkelijke weg over land naar Gorontalo en Limbotto gehad, en daardoor is al ons volk zoo afgemat, dat wij denzelfden weg niet weder over kunnen komen, maar genoodzaakt worden van hier met corra-corra's langs de Zuidzijde weder naar Manado te keeren. Zullende UE. aanstonds en zoo haast weder aan boord zijt of dezen ontvangt, kennis daar af aan den Koning Binankal doen, opdat te gelijk met UE. naar de Manado met zijn geschikten hoop vertrekken mag. Laat Intji Mannes mijnentwegen ook aanzeggen, dat ze een corra-corra daar nevens zenden, eenelijk om de dertien Boelang-Itanders van Siau weder te huis te halen; aan zijn huisvrouw, de vrouw van Boelang Itam zult uit het pak t in naam van de E. Compe. vereeren met een roode Bethilles en aan Intji Mannes een Parcal, [1] dat ze voor deze tijd dus in dank gelieven aan te nemen, alzoo dit jaar niet weder aldaar kan komen, zullende het aanstaande jaar zoo het God belieft en wij leven, verbeteren. Wij hebben alhier sedert ons vertrek gehoord, dat de Siauwers van den Pater Torcotti en boschwaarts ingevlugt zijn, wat er van zij staat UE. te vernemen, en ondertusschen Intji Mannes gelasten, na ons vertrek noch ook nooit dezelve aldaar te laten verblijven, maar te doen vertrekken, opdat zij hierdoor geen bezit mogten betuigen. Den Pater zult als reeds gelast is, op het vriendelijkst en minnelijkst trakteeren en mede naar de Manado nemen zoo ook onze chaloup Terlucco.

Belangende den schoolmeester Kocq en Inlandsche leermeester [2] zult ze beiden voor drie maanden rijst geven, ieder

[1] Lijnwaad.

[2] Die op Kaudipang geplaatst werden.

namelijk 120 pond, en aan Coccius voor of in plaats van kostgeld voor drie maanden, 100 pond roetijzer, daar hij best mede teregt zal kunnen komen, en zal de Eerw. Ds. Caheyng dezelve een instructie of memorie mogen laten, waarna zij zich omtrent dit tedere Christendom zullen hebben te rigten. Vaart onderwijle alle wel en blijft Gode bevolen enz.

Gorontalo den 26e September 1677. (W. get.) R. P.

PS. De groetenis aan den Koning, Ds. Caheyng en Pater Torcotti, en denkt om den jongen en de meid van Pieter Tidesz.

VI.

Torcotti aan Padtbrugge.

Doorluchtige Heer, Vrede in Christo.

Dezen nacht zijn mij mijne dappere Siauwsche makkers door ijdele vrees verschrikt, uitgezonderd dezen eenigen briefbrenger, ontsnapt en naar de toppen der bergen gevloden, of zoo andere zeggen met een vaartuig van Siauw gevlugt, zoodat ik alleen gebleven ben met drie Manilhasche maatzingers en mag nu billijk met den Psalmist opzingen: „Ook mijne vrienden en mijne naasten hebben mij verlaten” [1] dat mij waarlijk meer smart, dan dat mijne geloofsnieuwelingen van mij geweken zijn. Dierhalven door nood gedrongen, zoo aanvaarde ik zeer gaarne de aangeboden weldaad van UE. en de gelegenheid van het schip, en waarlijk de noodzakelijkheid in zulk een gelegenheid acht ik een geluk, te meer UE. heuschheid mij algeheel den uwen maakten, als dewelke mijne genegenheid in UE. geweld en gevangen hebt, zoodat ik mij dan als een gevangen — bij manier van spreken — aan zoodanig een heer overgeef, zoo kan het niet anders zijn dan een veilige verzekering van mij zelve. Zoo verzoeke ik dan dat UEd. naar deszelfs bescheidenheid, mij de boot van het jacht geliefd toe te schikken met iemand van de uwe, die de Koningin mogt aanmanen dat zij mijn goed daar en mogt laten dragen, door haar volk, die zulks zeer ligt op UEd. bevel en hare toestemming zullen achtervolgen. Vaarwel, Doorluchtig Heer! ik ben verzekerd dat, schoon ik onvermogend ben dergelijke weldaad te verschulden,

[1] Psalm XXVII vs. 10.

dat God almachtig zoodanige heuschheid en goedertierenheid, niet zal nalaten naar zijne oneindige goedheid duizendvoud te beloonen.

In mijn verblijfplaats, 18e September 1677.

(Onder stond) UEd. Doorl. gansch genegen dien. in Christo,

(Was geteekend) CAROLUS TORCOTTUS, Soc. Jes.

VII.

TRANSLAATBRIEF UIT HET MALEISCH IN HET DUITSCH.

Aan de Koningen van Taroena en Kandhaar,
onze goede Vrienden en Bondgenoten.

Ik zende UEd. dit briefje, in welke ik bekend make, dat ik in korte dagen op Siauw om redenshalve sta te komen, en van waar (dewijl het mousson zoo na verloopen is) naar de Mindanao met mijn schip vermeen te verzeilen, en dan wanneer van ginds weder zal keren, zal ik bij UEd. Heeren ook op Sangi komen.

De Koning van Ternaten onzen medevriend, als die om UEd. hulp op Siauw (daar heenen gaat om zijn schanden met het zwaard te wreeken) komt te verzoeken, gelieve UEd. hem toch niet verlegen te laten, maar met al uwe magt van volkeren en vaartuigen hem toch bij te komen en te helpen; wijders schrijf ik niet, dan blijft den hemel van mij bevolen en ook gegroet.

(Onder stond) enz.

(get.) R. P.

Manado aan het fort Amsterdam, den
5e van de maand October, 1677.

TRANSLAATBRIEF UIT HET MALEISCH IN HET DUITSCH.

Aan den Koning van Taboekan, Kaitschil Garoeda. [1]

Zekerlijk gij hebt tegen uwen Koning Z. H. Amsterdam misdaan, dierhalven staat hij haast op Siauw (om zich met het zwaard te wreeken) te komen. Doch indien Kaitschil Garoeda voor Z. H. van Ternatens toorn zich wil wachten, zoo haast

[1] In Bijlage XXI onderteekent deze vorst zich Boeroedao, in Bijlage XXXVIII heet hij Franciscus Maccarompus.

u dan met al uw magt van volkeren, en komt den Koning van Ternaten tegen, met een nedrig en berouwhebbend hart. Zulks doende gelooft mij dat u geen leed alsdan geschieden zal, zulks ik u verzekere, dewijl den Koning van Ternate mij (dit) belooft heeft, zeggende, indien Kaitschil Garoeda hem met leedwezen van zijn misdaad mij te gemoet komt, zal ik alles vergeten en vergeven. Dierhalven zoo haast u dan en volgt mijn raad, dewijl ik deernis met u heb; waarmede vaartwel en blijf gewaarschuwd van mij den Gouverneur van de Molukken.

(Was get.) R. P.

VIII.

PADTBRUGGE AAN ANDREAS SERANOS.

Edelmoedige, manhafte, dappere, zeer bescheidene Heer en Vriend,

Met de opvoedeling in den geloove van den Pater Emanuel Espanjol, Juan de Leon, ontvingen wij UEd. overbeleefd briefje, als een betuiging van UEd. genegenheid, hetwelk voor zooverre ons wel geviel en volkomen vernoegd zoude hebben, bijaldien er niets oneffens nog te beslegten ware geweest; maar den overlast, moorderijen, rooverijen en verdere gewelden van den Siauwschen Koning, omtrent meest alle onze gezamelijke bondgenooten gepleegd en daarover zoo menigmalen vergeefsch is geklaagd, had wel eenige verhandeling van zaken vereischt, daar wij nu in dezen voor UEd. beleefde woorden eenlijk dankbaar blijven. UEd. onzentwege mede verzekerende van alle goede en behoorlijke vriend- en nabuurschap, met aanbieding van onzen dienst waar wij kunnen of mogen.

(Onder stond) enz.

(Get.) R. P.

IX.

BRIEF EN PROTEST VAN SERANOS AAN PADTBRUGGE.

Aan den Edelmoedigen Ridder, den Heer R. P. waardigste Gouverneur tot Maleije, van wegen de Doorlugtige Vereenigde Staten van de Nederlanden.

Ik heb UE. brief van den 4 October wel ontvangen, waarop

niet antwoorde, omdat in Siauw niemand heb die de taal verstaat, en dat ik wederom in de Spaansche taal schrijf, is omdat verzekerd ben dat UE. genoegzame lieden bij zich heeft, die grondig de taal kennen, en hierom zenden wij UE. een protest in dezelfde spraak geschreven. Zoo bij aldien het UE. niet aangenaam mogt zijn, dat wij in die taal schrijven, zoo gelieft maar na UE. keur te nemen in wat taal dan, hetzij in het Latijn, Portugeesch, Catalonisch, Italiaansch, Celebisch, Tagaalsch of Maleisch. Hiermede enz.

In het fort St. Rossa 8 October 1677.

(Onder stond) UE. bereidwillige vriend

(Get.) ANDREAS SERANOS.

PROTEST.

Pater Carolus Torcottus berigtte mij wat UE. op Kaudipan deedt, als mede hoe den Koning van Ternaten in het zin had oorlog tegen den Koning van Siauw te voeren enz. Eerstelijk zoo zeg ik E. Heer dat het geene UE. op Kaudipan ondernomen heeft, strijdig is tegen den vrede, niet achtende de blijkelijke redenen en het regtvaardig gerust bezit van over de 80 jaren van dat landschap; zelfs ook na het veroveren van Makassar [1] door UE., hetwelk nogthans door UE. is bemagtigd; den Pater ontzettende en stuttende in zijn voortgang, daar hij was om den Christelijken Godsdienst in dat rijk voort te zetten.

Wat aangaat het tweede, verwonder ik mij ten hoogsten, dat UE. den Koning van Ternaten verlof hebt gegeven, om tegen den Koning van Siauw te oorlogen, zonder mij eens bevorens de redenen daaraf bekend te maken, die al zeer zwaar moesten zijn, nademaal daarop den oorlog wordt aangevangen in dit rijk, tot welkers bescherming ik van mijn Kapitein-Generaal ben gesteld, zoo dat ik daar voor eer mijn leven zal laten, waartoe ik verpligt ben, dan gedogen dat alhier eenige vijandschap gepleegd wordt.

Hierom zoo protesteer ik — behoudens de eer die ik aan Hr. doorlugte persoon schuldig ben — eens, andermaal, ten derden maal en nog eenmaal daarenboven; meer zijnde dan in

[1] Serranos wil hiermede zeggen, dat de onderwerping van Makassar de Nederlanders geen regt gaf op Kaudipan, al had Binankal, zooals in dit journaal en ook door Valent. D. I. A. bl. 70 is medegedeeld, zich onder den sultan van Makasser gesteld.

regten vereischt wordt, over hetgeene tegen de vrede die er is, tusschen onzen Heer en Doorlugtige monarch den Koning van Spanje (die God beware) en de Doorlugtigste Staten van Holland gepleegd hebt, zoo omtrent Kaudipan, als dat daarenboven nog, gedoogt dat den Koning van Ternaten en andere UE. bondgenooten, Siauw of eenige andere plaatsen onzen Catholischen monarch toebehoorende, den oorlog aandoen zullen; alzoo het zeker is, dat ik en allen die onder mijn gebied zijn, daarvoor eer sterven zullen om het te verdedigen, alzoo zulks onze pligt is. Zoo protesteer ik ook op dezelfde wijze over de bloedstorting en schade dat er uit zoodanige een vijandschap te verwachten staat, die er tegens onze bondgenooten begonnen wordt; verklarende UE. dat wij geen andere dan vredelievende voornemens hebben, en zoo daar eenige schuld in onzen bondgenoot den Koning van Siauw gevonden en betuigd wordt, zal hij naar behooren gestraft worden.

Ook zoo protesteer ik in diervoegen als voren, zoo bijaldien UE. komt, met voornemen om de zaak bij te leggen in een schip, zullen UE. naar gewoonte met alle bedenkelijke beleefdheid ontvangen, maar niet in geval UE. met een vloot komt, dat geen gebruik is, zoo wanneer men komt om verschillen bij te leggen. Want dusdanig komende, kan ik daar niets goeds uit besluiten, als die te wel geleerd ben en bewust wat in Kaudipan hebt verrigt, zoodat wanneer UE. met een vloot komt, zoo zijt verzekerd, dat wij UE. zullen onthalen als vijand die oorlog zoekt te verwekken in dit rijk zonder op de vrede te passen.

Zoo protesteer ik ook al op dezelfde wijze dat in dit rijk niet komen, noch Jeronimo d'Arras noch Hendrik Cors, blijkelijk zijnde dat zij daarin veel verwarring en verraderijen hebben gebrouwen, zoodat wij in geenderhande manier zullen toestaan, dat zij een voet aan land zetten of eenig Siauwer spreken; doch wien dat UE. anders gelieft te zenden, zal ontvangen worden als voorheen. En dit protest zende ik U toe opdat daarop zoudet gelieven te antwoorden, opdat ik het tegelijk met UE. antwoord naar de Manilha aan mijnen Kapitein-Generaal mag zenden.

In het fort St. Rossa, 8 October 1677.

(Onder stond) UE. bereidwillige vriend,

(Was get.) Andreas Seranos.

X.

Sergeant van der Linden aan Padtbrugge.

Mijnheer ik ben genoodzaakt UE. deze letteren toe te voegen, met vertrouwen dat den Koning van Taboekan zijn woord zal houden, indien men daar haast bij is, alleen omdat Takella Loman [1] met een schrijver en 4 Mooren naar Taboekan zijn, en vertrouwen dat zij daar in dit werk niet veel goeds werken. Mede is meester Marcus van Tareena den 10den hier gepasseert, vorders is het hier zeer stil; van de Siauwers hoor ik hier niet; van het Christendom is hier weder meest op zijn stel; mede heb ik omtrent 30 nagelboomen bedorven.

Hiermede ens.

Tagulanda, 13 Oct. 1677.

Memorie voor den Ed. Heer Gouverneur.

Op het vertrek van mijn prauw, zoo komt de zoon van den Koning van Taboekan met nog drie opperhoofden, en brengen mij tijding als dat Takkelalou op Taboekan zegt, als dat den Koning van Taboekan nu geen kwartier zal hebben; mede verzocht hij de tweede maal het vorige verzoek, dat is, zijn land en volk aan de E. Comp. te geven, en mede om het Christendom te ontvangen, en zeggen mede, als dat van ouds de Ed. Heer Wouter Seroijen [2] haar ingesteld heeft, en den Koning van Ternaten niet meer als vriendschap gemaakt heeft met haar, en klagen niet over den Koning van Ternaten, maar over zijn opperhoofden en hierover verzoeken zij als dat de E. Compe. haar de hand gelieft te bieden. Hiermede enz.

XI.

Franciscus Ferdinandus, schoolmeester te Kaudipan aan Padtbrugge.

Translaat van een Maleisch briefje.

God met ons.

Mijn Heer ik UEd. dienaar maak bekend van wegen de

---

[1] Misschien dezelfde als de later voorkomende Takkelalon. Het zal een afgezant van koning Amsterdam geweest zijn. In Bijlage XII heet hij Tacaloema.

[2] Landvoogd der Molukken van 1642—1648.

volkeren van Boelang Itan, welk onder de bescherming van de E. Compe. stonden, gelijk ook inzonderheid Intji Mannes met de Prinses, wien met de E. Compe. opregt houden, heb ik en Cocq naar de negory Boelang-Itan geweest, om te vernemen of Intji Mannes ook vertrokken was, maar wij vonden hem, dierhalven wij hem vraagden, hoe het met zijn negory stondt, kreeg tot antwoord, dat hij zijn volk om de prauwen op te maken al gezonden had, om daarmede naar den E. Heer Gouverneur te doen volgen. Deze lieden geven mij geen gehoor, dierhalven merk ik haarlieden humeur, als zijnde nog niet wel genegen om de Compe. te kennen. Ook zijn er drie van Boelang-Itan, met name Goma, Bilanoa en Bilaso, deze drie zijn althans niet tot de E. Compe. genegen; ook induceren zij meer andere met hun, willende voor zich een nieuwe negorij opmaken, tot tijd en wijle dat Siauw te onder gebragt zal worden, wanneer zulks gezien hebbende, willen zij als dan de E. Compe. mede toevallen en zich vernederen, des niet. Wijders wanneer den korporaal hier op Dauw gekomen is, zijn wij zamen naar de negorij Boelang-Itan geweest en hebben hen gerecommandeert om een huis voor den korporaal op te maken.

Ook heb ik Intji Mannes gevraagd waar Gomo was, wien mij antwoordde dat hij er niet van wist, gemerkt hij Gomo het met hem niet houden wil. Wat aanbelangt het huis voor de korporaal en de soldaten zal conform mijn Heer en schrijven achtervolgt worden.

(Onderstond) UE. Dienaar en die van de Compe.

(Was get.) FRANCISCUS FERDINANDUS.

Dauw, 12 Octr. 1677.

XII.

KONING AMSTERDAM AAN DEN KONING VAN TABOEKAN.

Koning van Taboekan, weet dat de brief dien de Heer Gouverneur aan U nu jongst gezonden heeft uit mijn naam geschreven zij, dierhalve gelooft het en twijfelt niet aan mijn Koninklijk woord, noch geloofd ook niet van al hetgeen dat Tacaloema UE. gedreigd heeft, maar zijt verzekerd, zoo gij weder bij mij komt, dat ik u waarlijk vergeven zal, of is het dat gij onder 's Comps. bescherming wilt zijn, ik zag het gaarne, wijl de E. Compe. en Ternaten een ligchaam is. Om dit alles

UE. wel te mogen verzekeren, zend de E. Comp^{e}. den schoolmeester van Menado; laat ook van uw kant aan die van Manganitan Piantay weten, zoo zij mede verzekerd en onder deze algemeene vergiffenis begrepen willen wezen, dat zij dan weder naar hunne negorij keeren, en haar met UE. te zamen onder 's Comp^{s}. zekere bescherming begeven; opdat gij en zij dit alles wel gelooven mogt, bevestig ik dit met mijn eigen zegel, gelijk de Heer Gouverneur ook met 's Comp^{s}. doet.

Manado aan de redout Amsterdam den 17^{e} October 1677.

(Onderstond) nevens malkanderen 's Konings van Ternaten en 's Comp^{s}. zegelen, gedrukt in roode lak en ter zijde:

R. P. en Kon. Amsterdam.

XIII.

Padtbrugge aan Serranos.

Erntfeste manhafte Heer.

Ik had aan den Eerw. Pater Carolus Torcottus bekend gemaakt, dat het mij wonder dacht, hoe UE. of om te pronken met derzelver taal of uit eenig voorregt, of ook wel uit den aard het volk eigen, of aangeboren moedigheid, in de Spaansche taal aan ons schrijft. Maar dat UE. wederom aan mij twee dergelijke brieven in dezelfde taal geschreven hebt, daarover verwónder ik mij nog best, terwijl zoo heusch en zwijgende het zelve U te kennen gaf, toen ik ook in onze moedertaal weder terug schreef, eenlijk opdat gij weten mogt, dat wij niet verpligt zijn uwe taal te leeren, terwijl dat de onze, gelijk een ieder het zijne altijd het schoonst is, bijzonderlijk behaagt. Ik zoude niet willen zeggen dat het een grootschheid of laatdunkenheid zij, te meer zoo het uit UE. koker komt en van deszelfs stellinge is; veel liever zoude ik willen gelooven dat het eer door geval uit de pen gevloeid, dan met voorbedachten raad geschied is. Want wij kennen UE. achtbaarheid anderzins te wel, ook zoo is UE. onzen inborst en aard, die wel eenvoudig en onopgesmukt maar echter zuiver en opregt is, mede genoegzaam bekend.

Ik zoude dit niet aangeroerd hebben, had ik het niet ten hoogsten noodig geoordeeld, om de eer en achtbaarheid onzer Staats, die zoowel als de uwe niemand onderworpen is, staande te houden; zijnde niet weder onder het juk van Spanje gelijk tot ons nadeel weleer valschelijk uitgestrooid is, en zulke val-

sche gerugten bekomen haar geloof en kracht hoe langs hoe meer, terwijl UE. (of wij willen of niet,) ons uwe taal opdringt, als of de Maleische taal in deze gewesten niet verstaan werd. UE. gelieve voortaan of in die of in de Latijnsche taal te schrijven, zoo bijaldien wilt dat wij u verstaan, want zoodanige brieven (behalven de oneer en het verkeerd gevoelen dat er anderen van krijgen,) zijn mij in plaats van straf, als die nu zoo veel dagen en nachten aan den anderen vergeefsch doorgebragt hebben om dezelve te mogen verstaan, en heb er niets ter wereld af kunnen begrijpen, zoodat ik met Plauto zeggen mag, dat dit Grieksch is, dat noch gelezen noch verstaan kan worden.

De Paters mogen om onze onnozelheid eens lagchen, als die al te zorgvuldig en te naauwgezet zijn, tot onze bijzondere schade, in het onderhouden der vrede, terwijl hare ongetoomde eerzucht gedurig een geestelijk gebied en het Spaansch nog verder, eenlijk oogt, zoekende dit, het zij met list het zij met geweld, als het Koningrijk der heemelen, (zoo het God behaagt,) opdat alle andere dingen hun mogen toegeworpen worden [1]. Een geheim waarlijk niet te verachten in haar gemeenebest, zoo bijaldien het maar geschiede; buiten schade en ongemak van een ander, en dat het verbleef binnen hare kloosterpalen; want zelden gaat het wel, daar het heilige met het onheilige en den hemel met de aarde gemengd wordt, getuigende onze Heer Jesus Christus dat zijn rijk niet is van deze wereld [2]. Maar nu moet ik zeggen, doch niet van allen, dat er een hoop vaders zijn, zelfs ook uit de gemeenschap, [3] die anderzins in veele geprezen worden, en die het regt en de billijkheid zeer wel verstaan, zoo zij maar willen, en nogthans onder het momaangezigt van vroomheid en haar keuvel [4] grijns, moorden, verwoestingen gewelden en rooverijen verbergen. Hetzelve toestemden, toestaan, bevorderen en uitwerken; die zelfs van menschen diefte niet vrij zijn; die omdat ze in groote en zware schulden steken en onvermogend zijn te betalen, andere lieden hare slaven stelen en aldus een andermans geld, door kwade listen aan zich trekken en ontkruipen. Die ook de onderdanen van haar schuldige gehoorzaamheid, omtrent haar Prins aftrekken en oprokkenen, alle die geene

---

[1] Toespeling op Matth. VI. 33. *Zoekt eerst het Koningrijk Gods en zijne geregtigheid en alle deze dingen zullen u toegeworpen worden.*

[2] Joh. XVIII. 36.

[3] De societeit van Jezus.

[4] *Keuvel* is hier de kap der monniken, maar *grijns* versta ik niet.

die zij maar met water gesprengt hebben, gedoopte Christenen, en alle regten ontwassene achten, om er hun voordeel uit te trekken; zoodat geen lijfheer van zijn slaaf, noch vader van zijn dochter, noch man van zijn vrouw langer verzekerd is, terwijl het hun al regt schijnt waar maar voordeel aan vast is.

Deftige voorstanders der Godsdienst, die zoo wij de indulgentien hebben als conscientien; doch zij zien toe, of het God almagtig ook al goed zal keuren; en of zij deze beroerte en storm, die zij zich zelve verwekt hebben, zoo gemakkelijk en met een gerust gemoed, wederom zullen kunnen stillen en zich er weder uitredden.

Ik neem God en menschen tot getuigen, hoe ongaarne de Koningen verlof gaf om hun regt door de wapenen te zoeken, terwijl noch van UE. noch van den Koning van Siauw, eenige vergoeding of vergelding heb kunnen erlangen zoodanig het billijk was, opdat ik niet geheel ontrouw zoude zijn omtrent onze naaste vrienden. Zoodat het geene door het regt geweigerd is, zij nu door de wapenen gaan zoeken, want zoo hier niet eenmaal een schoot [1] voorgeschooten, en hun een breidel in den mond gelegd wordt, zouden zij alle onze bondgenooten of door dreigementen, geweld, moorden of andere ongemakken naar zich rukken.

Wij hebben den Koning van Ternaten zijn gewoonlijke lijfwacht van de onze gelaten, onder opzigt nochthans van onze Luitenant, opdat den Koning dezelve in deze zijne verschillen niet mogt gebruiken, noch dat er UE. eenig ongemak van mogt bekomen of iets geschiede dat onze vrede mogt storen, terwijl dit niet ons, maar onze wederzijdsche bondgenooten aangaat, dit zij in korte eene herhaling van al het geen er voor heen geschreven is. Op UEd. twee brieven kan ik, gelijk voorheen gezegd heb, niet antwoorden, alzoo dezelve niet versta; zoo daar echter iets van belang in is, gelief mij zulks te laten weten opdat ik er op antwoorden mag, hoewel dat er van ons zoo veel vergeefsch geschreven, herschreven en geprotesteert zij en het niet heel nodig schijnt.

Zoo ik onderwijlen in eenige andere zaken UE. dienst kan doen, zult mij altijd en overal vinden.

(Onder stond enz.)

In het fluitscheepje de Vliegende Swaan dezen 27[e] Oct. 1677. (Was get.) R. P.

[1] *Schoot* of *tong van een slot*; thans zegt men *ergens een schotje voor schieten*.

XIV.

SERANOS AAN PADTBRUGGE.

(Vertaald uit het Spaansch.)

Ik heb UE. brief ontvangen, op dewelke om UE. niet lang op te houden kortelijk antwoorden zal. Dat het waar is dat UE. den Eerw. Pater Carolus Torcottus laten blijken had, UE. niet aangenaam zoude zijn wij weder in de Spaansche taal aan UE. schreven; doch zoo wij van den Eerw. Vader gaarne wilden weten, in wat taal dan onze brieven wildet ontvangen, zeide hij zulks niet te weten. Hiervan hebben wij wederom in onze moedertaal aan UE. geschreven, opdat wij verzekerd waren, dat er van UE. vrienden genoeg bij UE. zijn, die dezelve taal heel wel verstaan; te meer aan al de Gouverneurs van voorheen in die taal geschreven hebben, zonder dat ons ooit te voren gekomen is dat hun zulks onaangenaam geweest is, te meer wij geen andere talen kennen. Niettemin zullen wij gaarne doen hetgeen UE. belieft, te weten, in het aanstaande of in het Latijn of in het Maleisch schrijven; hoewel wij ons even weinig verpligt achten om dezelve te leren. En UE. moet verders weten, dat onzen aard en gewoonte heel anders is, als er van gezegd wordt, zoodat die verwijtingen heel kwalijk zijn, en die hoogdravende verdraaijde woorden niet gelden kunnen, terwijl wij met UE. altijd, met een bereidwilligheid en bijzondere vriendelijkheid hebben gehandeld. ook kan ik niet zien wat dat tot de zaak doet, het ophalen der gerugten die wij zouden uitgestrooid hebben, het welk buiten schreef gaat. Evenwel opdat UE. verzekerd mogt zijn hoe zeer wij de waarheid beminnen, zoo willen wij niet loochenen, dat voor twee jaren uit Hispagnen tijding kregen, hoe de Zeelanders getracht hadden weder onder het gebied van de Katholijke Spaansche majesteit te zijn, en dat er goede hoope was dat zich alle de Nederlandsche provintien onder het gezag van de Katholijke majesteit weder zouden voegen en onderwerpen [1]. Zoodanig als voorheen deze tijding uit Spanje gekomen is, even zoo hebben wij die weder

---

[1] De benarde toestand waarin de Nederlandsche republiek tijdelijk gedurende het jaar 1672 verkeerde, was ongetwijfeld de aanleiding, dat deze geruchten in de Spaansche koloniën van het verre westen verspreid werden.

verhaald, als bijzonderlijk tot de waarheid genegen. Doch zoo er iets anders verteld is, is zulks ter kwader trouw geschied en niet aannemelijk.

Op hetgeen UE. zegt van al te naauwgezet te zijn in het oefenen der vrede, is verkeerd, en moet ik meer de werken dan de woorden gelooven. Het is zeker duidelijk en in zich zelfs openbaar, want wie zal iemand al te zeer tot den vrede genegen oordeelen, die zoo een vaste en onkrenkbare, als er nu is tusschen Spanje en Holland, zoo weinig acht, en met dusdanig bedrijf zoo openbaarlijk breekt, die de landen onzer bondgenooten na zich trekt of liever ondermijnd, zoo met streelen, gaven, als list, ontzag en vrees der wapenen, voornamelijk in een twist nog niet voldongen, en die een man daar uitbonsd, gezonden van de Katholijke Majt., beroovende hem van zijn gedoopte van de heilige Katholijke kerk. Die niet heeft kunnen bewogen worden, met zoo veel betuiging en blijk van de gezeide vrede? Wie bid ik zal zeggen, dat zoo een man die zulks doet, zorgvuldig is in het onderhouden van de vrede, veel eer een hater der vrede, die zoo veel in zijn vermogen is, gereeds al de wapenen opgenomen, en een anders rijk overrompeld heeft. Zoo deed den Aller Christelijkste Koning van Frankrijk, toen hij onder schijn van vrede, in de Nederlanden, onze Katholijke Majt. zijn provintie ontfutselde en van de onderdanen den eed van getrouwheid nam, beweerende dat het een huwelijksgave van zijn huisvrouw was. Verders, wie zal zoo een man een liefhebber der vrede achten, die zonder reden te geven, te waarschuwen, of iets te zeggen, toelaat zoodanig hij zelve bekend, dat zijne en onze bondgenooten, onder dewelke de vrede ook plaats heeft, en nu zoo veel jaren in acht genomen is, onder elkander zouden oorlogen; zeggende, bij aldien de Spanjaards hare bondgenooten verdedigen, dat alsdan ook de Hollanders den oorlog tegen de Spanjaarden zullen beginnen. Die den oorlog zoodanig aanvoerd en begunstigd, dat ook aan dien Koning, die den oorlog begint, laat volgen en geeft, schepen, wapenen en haar toebehooren; bezorgende en maken latende al het geene tot uitvoering van zoo een oorlog behoort; ook zoodanige mannen bijzet, die leden van hunne republiek zijn, omdat zij vrijlieden zijn, gelijk hij zelve getuigt, even als of de vrijlieden geen leden van het gemeenebest waren, en een en hetzelfde ligchaam maakten met de republiek. Onder dezelve nog mengende, andere bondgenooten van hun staat, en hetwelk het voornaamste nog is, dat

hij zelve als medgezel nog komt, met zich en in zijn eigen schip eenige behoefte tot den oorlog medebrengt; die ook naar de gemeene roep werkmeester en aanvoerder van den oorlog is.

Wie heeft ooit gedacht, dat dit alles onder den dekmantel van vrede konde verborgen worden? die dat geloofd, moet wel blind of doof zijn. Dierhalven Ed. Heer, terwijl uit al het voorgaande blijkt, dat UE. buiten allen twijfel tegen den vrede hebt gehandeld, zoo geef en lever ik UE. een protest over naar regten een, twee maal en ten derden maal, en nog eenmaal meer dan naar regten vereischt wordt, in den name van Mijn Heer den Grootmagtigsten Catholijken Koning van Spanje, en steunende altijds op de vrede die er is tusschen hem en UE. Republiek, en vertrouwt vastelijk dat wij zonder ergens naar te zien, dit Rijk en alle haar inwoonders tot der dood toe zullen beschermen, terwijl het ons dusdanig aanbevolen is van onzen Heer Gouverneur der Philippinen. Hierom protesteer ik nogmaal naar regten als boven, dat UE. aanstonds uit dit Rijk zult vertrekken met alle UE. Bondgenooten, hetwelk zoo het niet geschied, protesteer ik nogmaals als voren onschuldig te willen zijn aan alle het bloed, schade en onheilen die van dezen uur aan, uit den aanstaanden oorlog volgen mogt. Zijnde niet van zins UE. te bezoeken of bezoek af te wachten of in of buiten vreede, terwijl wij UE. al te wel kennen als die met list dit eiland zoekt ten onder te brengen, en een voortvlugtige tot Koning (aan) te stellen, door geweld en bedrog den wettigen Koning onzen bondgenoot uit te stooten, en dat in een land daar een vastigheid is van zijn Catholijke Majesteit. Wat hier af de doorluchtige Comp^e^. zal oordeelen laat ik aan UE. eigen gedachten; dit getuige ik er meermalen van, te weten, dat ik niet wenschte dat mijn hoofd op uwe schouderen stond, want wat zullen hiervan oordeelen die deftige Raadsheeren die gemeenlijk genoemd werden Demi-Partis?, als al dit bovenstaande voor haar ten toon komt. Even zoo protesteer ik mede, dat in dit eiland noch Hendrik Cors noch Jeronimo d'Arras komen, omdat ons blijkt dat zij wel eer aanstokers en uitvoerders van grove misdaden en hoog verraad waren, zoodat niet toestaan kan, dat ze hier voet aan land zetten. Zoo wil ik ook UE. gewaarschuwt hebben, dat bijaldien zij door de inwoonders worden omhals gebragt, het mijn schuld niet zal zijn; eindelijk zoo protesteer ik nogmaals en meermalen naar regten, dat wij geen ander dan een vredelievend gemoed hebben, en altijd trachten de vrede te beharti-

gen en vrienden te zijn en blijven; ook te willen dat de blijkelijke misdaden onzer bondgenooten worden gestraft en hetgeen er schuldig is, volkomen voldaan. Hierom weet ik niet waar dit op steunt, dat noch van ons noch van den Siauwschen Koning voldoening heeft kunnen erlangt worden, terwijl er van geen nieuwe misdaad noch omtrent ons noch ook aan hem geklaagt is. Ik zeg willens en met voordragt, nieuwe, nademaal eenige oude dingen, deels valschelijk onze bondgenooten ten laste gelegd zijn, deels door de Uwe verdicht, ook een gedeelte waar, maar door UE. daartoe eerst aanleïding gegeven, waarover meermalen met krachtige reden is geschreven; en zonder dat daarop behoorlijk geantwoord is, klaagt gij telkens als begeerig om oude en lang vergetene en afgedane besliste twisten op te halen. Doch hetgeen UEd. van de vaders Jezuiten ophaald, dunkt mij waarlijk wat te ruim gegaan. UEd. moet weten dat haar wijze van doen heel anders is, als men wel valschelijk en zonder bewijs haar te laste legd, voornamelijk diegene die de nieuwe Godsdienst aanhangen. Doch dit bedrog is haast ontdekt, gelijk hetgeen voor weinige jaren de vaders Manuel Espanjol en Jeronimo Celbreros in een UEd. brieven is te laste gelegd, namelijk dat zij autheuren zouden zijn van den moord op Talauw geschied, daar het nogthans blijkelijk is, dat den eene die eilanden nooit gezien heeft, en de andere daar toen nog niet gekomen was, wanneer de moord geschiedde. [1] Zoo is al het bedrog dat de vaders Jezuiten nagaat, [2] voornamelijk onder de nieuwe ieveraars van onzen tijd, en bijaldien ons niet gelooven wilt, terwijl wij Spanjaarden zijn, zoo gelief dan te lezen de zevende reden van dit nevensgaande boekje, welke wij UEd. toezenden, met verzoek van het wederom te mogen hebben, zijnde van een Nederlander geschreven; een man van bijzondere geleerdheid en heiligheid. God almagtig bewaard UEd. Gegeven in de vastigheid St. Rossa, den 24 October 1677.

(Was get.) A. S.

XV.

Padtbrugge aan Seranos.

Ernfeste Heer.

Op UEd. brief mij gisteren ter hand gesteld, zal ik kortelijk

[1] Zie over de handelingen dezer Jezuieten op de Talaut-Eilanden, Montanus bij Val. I. 398, die den tweeden pater Crebrenos noemt.

[2] Dat van de Jezuiten verteld wordt.

antwoorden, namelijk dat zich UEd. toond een liefhel waarheid en edelmoedig, wanneer ter liefde van dezel baarlijk getuigt, dat de valsche gerugten die over tw uit Spanjen zijn overgevlogen, door UEd. uitgestroo geworden, dat ons genoeg is.

Doch dat ik een andermans land zoude overrompeld komt met de waarheid gansch niet overeen, noch ten h in geding, hetgeen de onze door het regt des oorlogs bezitten, want nadat Makassar overwonnen was, zijn den van Ternaten ingeruimd, alle de landen die tusschen M en Manado leggen, welke volkeren, voornamelijk wel Kaudipan, alzoo de Ternatanen (hun) niet naar beho schermde tegen den overlast en het geweld des Sia Konings, zoo hebben zij onze hulp en bescherming ver van overlang die van Dauw, nog onlangs die van Boela Dit getuigen allen die er tegenwoordig waren, en zulk den Eerw. vader Torcotti niet loochenen, die hun z heeft hooren bevestigen en bekennen, en hoe zij hem waren getuigen deszelfs brieven aan mij geschreven, i eene onder andere zegt, dat hij aldaar niet langer z en vertrekken wilde. Dit is zeker dat hij niemand heeft g behalven ons volk, die zijn goed wilden helpen drag nu verders omtrent hem geschied zij en hoe wij den man aldaar uitgestoten hebben, kan hij zelve getuigen.

Dat UEd. zegt dat ik den oorlog bereidde tegen d jaarts, en hem mede op het lijf wil zoo wanneer zij den verdedigden, heb ik aan UEd. nooit geschreven, n niemand gezegd, ook niet in het zin, ten ware mij noodzaakte of reden gaaft, waardoor wij mogten ge worden, zulks te moeten doen. Want ten ontbreekt den van Ternaten aan geen magt, dat hij zoude behoeven t alwaar het ook dat de Castilianen onder de Siauwers g waren, hetwelk hij echter niet verhoopt, alzoo hij dezel zijn vrienden rekend, en nogmaal en andermaals op he delijkst verzoekende, ja bid, dat zij zich toch in zijne dere geschillen niet willen mengen, terwijl hij dezen o meerendeele aanvangt, om de oneer en schande, omt huisvrouw geleden. Wat de schepen aanbelangt zijn des eigen of gehuurden; het is wel waar dat hij ons de twee heeft verkocht, doch met beding van niet eer dan na digen van dezen togt te leveren. Wat belangt de wape

UEd. van spreekt, moeten UEd. weten dat wij kooplieden zijn en alle deze dingen aan onze vrienden verkoopen; zoo daarom benoodigd zijt, voor dezelfde prijs die zij betalen, zullen wij UEd. leveren, kruid, lood, musketten, kanon, enz. alzoo wij van die waren ruim genoeg voorzien zijn.

Dat UEd. zegt dat ik oorzaak van al het kwaad ben, zoo gaat het gemeenlijk, dat diegeene die schuld hebben dezelve op een ander werpen, en dat niet gaarne UEd. hoofd op mijn hals zaagt, prijs ik ten hoogsten, opdat er geen nieuw gedrogt uitspruit, want ik eet gaarne vleesch zelfs ook op een Vrijdag, en UEd. zijt gewend veel visch te nuttigen.

De misdaden des Siauwschen Konings, die UE. over oud noemt en al dood en begraven zoude zijn, blijkt genoeg dat jaarlijks door ons van den dooden zijn opgewekt — ik wil zeggen — vernieuwd, en 't blijkt ons genoegzaam, buiten al het geene dat niet kan geloochend worden, alhoewel UE. Koningske het zelve alleen loochent, ten ware UE. begeerde dat wij hem alleen, buiten alle anderen zouden gelooven. Daarom en opdat ik diezelfde sleur houde die UE. gebruikt heb, zoo lever ik UE. over, een volkomene contra protestatie naar regten, eens, tweemaal en ten derden maal, en nog eenmaal daarenboven meer als naar regten vereischt wordt, en dat in naam en van wegen H. H. Mog. de Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, tegen zoo onhebbelijk en onregtvaardig protest, omdat UE. niet hebt doen wedergeven, noch vergoeden, noch gedaan, hetgeen moest wedergegeven, vergoed en gedaan worden. Zoo mede geef ik en lever UE. over een contra protest op dezelfde wijze, naar regten als voren, betuigende dat wij zijn onschuldig en gijlieden schuldig aan al het bloed, schade en ongemakken die uit dezen oorlog staan te volgen.

Het verdere stap ik over als van weinig belang, hebbende geen regt over de Koningen, onze vrienden, noch weet ook niet dat den Koning van Ternaten, Hieronimo d'Arras medegenomen heeft om hem tot Koning te verheffen, hoewel van Koninklijke afkomst is, maar wel om hem in zijn vorige staat, daaruit met geweld gedreven is, wederom te herstellen, zoo wanneer zijn oogmerk bereikt, en dit zoekt hij zoo zeer niet door den oorlog als wel dat hem gegeven worde regtvaardige en billijke voldoening en vergoeding.

Wat mij aangaat ik weet niet hoedanig UEd. gelieft dat ik vertrekken zal of, als vriend of als vijand? Want vrienden plagt

men zoo niet weg te jagen, en ik weet niet dat ik ooit eenige vijandschap aan UEd. getoond heb. Ook zoo zijn wij in dien staat niet om te kunnen onder zeil gaan, alzoo onze fokkemast gebroken is en wij al eenige dagen van noden hebben om dezelve wederom te vermaken. Vaarwel Erntfeste Heer, en hoewel UEd. geheel schijnt te twijfelen, zoo geloof mij nogthans tot de vrede en UEd. genegen.

25 October 1677. (Was get.) R. P.

XVI.

Seranos aan Padtbrugge.

UE. brief vereischte geen antwoord, eensdeels omdat het een antwoord op de mijne is, anderdeels dat ons UE. gemoed genoegzaam bekend is: namelijk dat UE. anders niet zoekt dan oorlog tegen de Spanjaard zonder inzigt der vrede, waardoor dezelve ook aanbrengt in dit eiland daar den Koning van Spanje een vesting heeft, zoodat UE. uitvlugt van een gebroken mast en misdaad des Siauschen Koning, ons blijkelijk genoeg is en bekend. Want zoo men den behoorlijken weg insloeg — die er wel behoorde, achtervolgens den vrede onder ons — diende er eerst gewaarschuwd, de misdaad dan onderzocht en na onderzoek betuigt naar regten, en naar geveld vonnis, moesten volgen, bedreigingen, invallen en dan den oorlog beginnen. Doch van dit alles is er niets geschied, maar komt onder schijn van vrede alhier, een voornaam dienaar van de doorlugte Nederlandsche republiek, die met dreigementen, giften, ontzag en gerugt van wapenen, landen inneemt onder onzen vermogendste Catholijken Koning gehoorende, en daartoe nog noodigt de bondgenooten zijner republiek; die zich medevoegt als voorganger des oorlogs en al het noodige verschaft tot den oorlog. Een ongehoorde zaak, doch nog ongehoorder zulks te loochenen, terwijl alles zoo blijkelijk en klaarder dan middagzon is, en niemand hier omtrent daaraan twijfeld, zoodat hij wel een bord voor 't hoofd moet hebben die dat durft loochenen, en blijkt mij ten volle — en daarin zullen geen getuigen ontbreken, die dit ter zijner tijd zoo het noodig is met eeden zullen bevestigen — dat zelfs Heeren Nederlanders bekend hebben, hun ten hoogste te verwonderen, hoe UE. in zoo een vaste verzekerde en openbare vrede tegen dezelve aanwoelen durft en niet achten; eenlijk vernoegd

onder een dekmantel van vrede te zekerder en onbeschroomder onze bondgenooten zoo door streelen, gaven en giften, als schrik van oorlogen en van wapenen naar zich te trekken en onder zijn geweld te brengen. Hierover zoo lever ik UE. over, nogmaals en andermaals dit laatste protest, protesterende in de gewoonlijke manier en regten gebruikelijk tegen UE. eenmaal, andermaal, ten derden maal en nog eenmaal meer, dan het voorz. regt vereischt, dat UE. de wapenen nederlegt, met dewelke tegen alle regt dit rijk dreigt door den hand van den Ternataanschen Koning, die ongaarne, zoo als men zegt, dezen oorlog wilde beginnen, doch door UEd. daartoe opgemaakt is, en niet ten oorzake van zijn geschonden eer! Want zij was zijn vrouw niet, gelijk den Doorlugtigen Koning zelve getuigd heeft daar verscheiden lieden bij waren, en onder anderen ook onzen meester Juan de Leon en Josephus de Kattawedo, maar zij was eenlijk zijn bijzit, verlaten en verschovene, zoodat eer den Siauwschen Koning voornemens was haar te begeeren, is zij al verzocht geweest van den Koning van Taroena; maar hare ouders en vrienden stonden dezen Koning niet aan, maar wel den Koning van Siauw; dit weten wij alles waar te zijn.

Nogmaals en andermaals protesteer ik tegen UE. op dezelfde wijze naar regten als voren, dat UE. uit dit rijk ga of doet gaan de bondgenooten uwer republiek, gelijk gij die hebt doen komen en zoo een onregtvaardigen oorlog zonder reden beginnen, en zoo zulks niet en doet, zoo wil ik van dezen uur aan onschuldig zijn van al het bloed en schade, en werp hetzelve op uwen hals, gelijk ik gereeds geprotesteert heb en zal ook niet meer protesteren, noch ook met schrijvens vergeefsch met UE. meer twisten, nademaal de voornaamste zaken in mijn brief van gisteren vervat, of spottende aanvaard of niet beantwoord, eenelijk zaken van weinig belang ophalende.

Hoe UE. Kandipan aangetast heb, heeft den vader Carolus Torcottus bij geschrifte, met eede gesterkt, overgeleverd, en dit hebben wij ook aan den Gouverneur van Manilha onder andere zaken dezen oorlog rakende, die UE. voornemens waart te bebeginnen, geschreven; behalve dat UE. als Hoofd daarmede kwaamt, dewijl wij zulks niet dachten noch door ons konde gelooft worden, hadden wij zulks niet gezien.

De voornoemde vader zegt ook, dat die van Kandipan zijn goed niet hebben willen aan de boot brengen, omdat ze niet schijnen zouden hem te hebben weggejaagt, ook dat zij getuigen

onderdanen van den Siauwschen Koning (gelijk ook waar is) en onze bondgenooten zijn en niet dan door vrees en dreigementen hun toestemming afgeperst te wezen.

De Heer Jeronimo d'Arras is niet van dit eiland verjaagt, zooals alle de inwoonders getuigen kunnen, maar is gevlugt, nadat hij door. de wapenen gedwongen was, hebbende zich tegen zijns wettelijken Koning opgesteld gehad. Dat hij van Koninklijke afkomst is, is waar, doch in eene zijlinie, in dewelke geen Koningen meer geweest zijn dan Passoeman; maar hij is uit geen regte linie waaruit de wettige Koningen gekozen worden, en uit geen andere, terwijl er een manlijk oor is. Doch ik versta niet hoe het niet tegen de vrede is, een wederspannige de hand boven het hoofd te houden en te begunstigen, en wat dit raakt de verloving aan den Koning van Siauw, van de verlatene en verschovene bijzit van den Koning van Ternaten, terwijl dit op het ernstig begeeren en verzoek van hare ouders geschied is.

Maar nog veel minder versta ik, hoe het UE. (schoon ook kooplieden) geoorloofd zij, behoud [1] de vrede, kruid en lood en dergelijk oorlogsvaartuig tot nadeel van UE. vrienden te verkoopen, het in UE. schepen of schip, naar derzelver land te voeren, gelijk wij in dit eiland gezien hebben, geschied te zijn. God almagtig wil UE. bewaren.

In de vesting van de Heilige Roos den 25e. October 1677.

(Was get.) A. S.

XVII.

Padtbrugge aan Seranos.

Erntfeste Heer.

Terwijl onzen brief geen antwoord behoefde was het nutter geweest gezwegen, en zoo veel openbare leugens niet overhoop gehaald te hebben; dat onze mast gebroken is heeft UE. schoolmeester Juan de Leon gezien.

Wat en hoedanige vergoeding de onze gedurig geëischt hebben, en wat er jaarlijks geschreven en gedaan is, sedert den stilstand van wapenen tusschen UE. en den President Franx [2] getroffen, is UE. en ons genoegzaam bekend.

[1] Behoudens of met behoud van

[2] Cornelis Francx bestuurde het gouvernement der Molukken van

Dat den Koning van Ternaten dezen oorlog niet aangevangen heeft, dan op onze aanrading is valsch.

Hoe den Koning van Ternaten nu al veel jaren verleden en nog een jongeling zijnde, aan des Konings van Taboekans dochter verloofd geweest en te zijner tijd daarmede ook wettelijk, naar hunne wijze getrouwd is, en haar nooit voor bijzit gehouden, verlaten noch ook verstooten, maar den vader eerlijk toegezonden heeft is blijkbaar genoeg. Of nu den Pater Carolus Torcotti ter goeder trouw zijn overgegeven relaas bezworen heeft, moeten wij te zijner tijd zien en of hij zoo vroom is als wij hem gelooven.

Ik verzeil met het schip, doch niet anders dan om zeker te zijn, hebbende gisteren wel gezien hoe vijandelijk zich tegens ons steldet, met het dorp en den kerk in den brand te steken, opdat met die vlam te gelijk het schip vernielen mogt! Zoodanig ook dat ons groot zeil in den brand raakte, hetwelk door Godes hulp (hoewel niet zonder schade en nog grooter ongemak voor ons) weder uitgebluscht is. God almachtig verlenge UE. dagen en spare UE. gezondheid, terwijl ik ben en blijven enz.

(Ter zijde stond:) (Was get.) R. P.
dezen 26 October 1677.

XVIII.

De Sergeant van der Linden aan Padtbrugge en antwoord van dezen.

Ik maak den E. Heere bekend als dat de Goegoegoe van Tagulanda zich zelven inbeeld, en meent den Koning van Siauw te bepraten om zijn land aan de Compe. over te geven, want hij zegd als dat den Koning van Siauw onder geen zwarten staan wil. Mijnheer, gelieft den Goegoegoe daarvan te examineren.

Hiermede beveele ik zijn Ed. enz.

Tagulanda, 28 Oct. 1677. (was get.) J. v. d. L.

Het briefje van heden gewerd mij wel en geviel mij nog beter, hebbende ook dergelijke verzekering van den Kapitein-Laut gehad, of het naar onze wensch en buiten bloedstorting zal afloopen, verhopen wij door Gods genade en moeten zulks afwachten. Dezen gaat nu om den jongen Koning herwaarts te

1672—1674; van den door hem gesloten wapenstilstand vind ik bij Valentijn niets.

doen komen, opdat hij van jongs op mag zien en gewaar worden wat er in de wereld omgaat, en met een hoedanig een ernst en ijver de E. Compe. het regt hunner bondgenooten bewaard en handhaafd. Laat die jongen vorst maar zonder eenig tijdverzuim aanstonds en op den ontvang dezer instappen, zoo hij het landen wil bijwonen en zien, alzoo op overmorgen vroeg zulks is vastgesteld. Vaarwel enz.

28 October 1677. (Was get.) R. P.

XIX.

Padtbrugge aan den vaandrig Smith.

De Chaloup Terlucco blijft hier omtrent zoo lang zwerven, dat ik best gedacht heb dezelven naar de Manado te zenden. Morgen staan de chaloupen van Pieter de Hoedt en de Eendragt te volgen, zullende UE. zooveel van de stoutste Alfoerezen daarin proppen, als er bekwamelijk mede overgevoerd kunnen worden en ons aanstonds dezelve toeschikken. Wij hebben alhier een berg in en aldaar een hegte pagger op, maar de Boelanders, Kaudipanders, Gorontaalders en Limbotters doen niet dan ons hier te hinderen, schijnende het met den vijand te houden; en dezelve nu weder weg te zenden, zoude te grooten moed in den vijand en te veel verslagenheid in de onzen veroorzaken, zoodat wij dit nog al oogluikende moeten door de vingers zien. In het landen stelden zij het dadelijk aan het loopen en zouden de Ternatanen haast in wanorde gebragt hebben; rept u snedig en vaart wel enz.

Voor St. Rossa p^m^. November 1677. (Was get.) R. P.

PS. Groet mijn huisvrouw, dochter en nichtjes, alzoo geen tijd heb om te schrijven.

XX.

Acte waarbij de Koning van Ternate, Siauw aan de Compagnie afstaat.

Dit bezegeld geschrift wordt ten verzoeke van den Spaanschen Kapitein, tegenwoordig hier tot Siauw op zijn vertrek staande, door mij Koning van Ternaten verleend, in manier als volgt:

Namelijk dat ik Koning van Ternaten, met mijn medegebragte

magt van volkeren. om den onlijdelijken hoon door den Siauwschen Koning mij aangedaan, te wreken, al zulks nagekomen en Siauw dan onder mij, door Godes hulpe met de wapenen gebragt heb, welke ik aan de E. Compe. ten vollen overgeve, om Siauw in alles tot welstand van dezelve te besturen en als eigen te gebieden. Doch mits dezen begeerende dat alle de Castilianen, die zich als publieke vijanden omtrent mij en mijn volkeren getoond hebben, eer dezen dag ten einde is, nog uit mijn overwonnen land zullen vertrekken, zonder ooit daar weder in te komen.

Aldus gedaan en verleend tot Siauw voor de barricade der Spanjaarden, door mij vernaamd Maetsuyker, te voren geheeten St. Rossa, op den 6n. dag van Ramadlan, van Hedjira den profeet in het jaar 1088, naar onze rekening den 2 November 1677.

(Onder stond) Door mij ter order van den Koning van Ternaten gesteld, getranslateerd en geteekend.

(Was get.) P. Harcksz.

XXI.

De Koning van Taboekan aan Padtbrugge.

Mijnheer Gouverneur, den 28ste dezer des ochtends is er een prauw met een sergeant, meester en Kapitein-Laut van mijnheer Gouverneur afgezonden, alhier gelukkig gearriveert; medebrengende een brief den 17e gedateerd, welke ons verzoek en van ons lang gewenschte begeeren, met een ons zeer aangename tijding van mijnheer Gouverneur, als de E. Compe. presenteerende, en den Grootmagtigen Sulthan Amsterdam, Koning van Ternaten en Molukkes, in zich houd, voor welke groote genade wij met een opregt hart, ten allen tijde ons in onderdanigheid dankbaar zullen betoonen, als waardige onderdanen van de E. Compe. en gepardonneerde van den Sulthan Amsterdam.

Mijnheer den 28e is er nog een brief van Taroena aan ons gekomen, den 22e gedateert op het schip de Swaan voor Siauw, inhoudende van onze magt derwaarts te zenden, welke onze magt, ter dier tijd van vele valsche rapporten, meest gevlugt en gebroken is. Wij zeer onpasselijk, zullen evenwel ons devoir doen, een prauw met een van onze zoons derwaarts te laten gaan, en daarbij mondeling van alles rapport en excuus aan mijnheer de Gouverneur te doen, en in onderdanigheid aan mijnheer

Gouverneur en de Sulthan van Ternaten verzoek te doen, om van deze kant naar Siauw geexcuseert te worden; mijnheer Gouverneur wel bekend zijnde, wat vaders hart en liefde is tot het vleesch en bloed; in andere occasie zullen ons zooveel te meerder benaarstigen om gehoorzaamheid te betoonen, verzoeken nogmaals in consideratie te trekken. Het Christendom belangende verhoope zulk devoir in te betoonen, dat mijn Heer Gouverneur groot genoegen (daar) in zal hebben; als den laatsten dezer maand, wezende Zondag, alreede het eerste gebed gehouden (is) alwaar wij met onze zoons en eenige Bobatos daarbij wezende, om andere met een goed exempel voor te gaan, opdat zij geen excuus hebben kunnen om achter te blijven, zonder ons volgende met zoo veel te meerder kracht daartoe getrokken zullen worden, waarvan (aan) onze kant geen manquement zal betoond worden. Hiermede enz.

Taboekan, (Get.) BOKROKDAO,
Ultimo Octr. 1777. Koning van Taboekan.

XXII.

Ds. CAHEYNG AAN PADTBRUGGE.

Sedert mijn vertrek van u hebben wij drie dagen gezworven na de begeerte van den wind en stroom. Op den vierden dag met een goeden wind alhier gearriveert, hebben meester Hendrick gedestineert op Taboekan, hier nog niet vernomen, zullen na hem vernemen of hij op Taboekan mogt beland zijn. De Koning van Taboekan is alhier ontboden door order van den Koning van Taroena en mijn toestemming, opdat hij hem mogt verzekeren van het goede aan hem door UE. voorspraak verrigt, en mede uit hem te verstaan zijn regte genegenheid tot het Christendom, opdat wij ons daar naar in onze reizen derwaarts mogen schikken.

De Koning van Taroena, die UE. hartelijk doet groeten, is bezig met zijn praauw klaar te maken, om volgens UE. order op aanstaande maandag van hier te vertrekken, om met den eersten bij UE. te zijn. Hiermede vaart wel en zijt Gode bevolen enz.

(Get.) Z. C.

Datum Sangi op de negorij Taroena dezer 28. October 1677.

XXIII.

Padtbrugge aan den Raad van Ternate.

(Berigt van het voorgevallene sedert de komst op Kaudipan tot den 5 Nov. 1677.)

Verder kennisgave dat de Kapitein Seranos naar Maleije verzonden was en de Paters stonden te volgen; hoedanig hij wenscht dat men hem aldaar zal huisvesten, bezoldigen enz. met deze woorden.

Met het verlies van deze paggers staken de Castilianen de vredevlag ten eersten op, zorgende (vrezende?) gelijk ook te gelooven was door de Ternatanen alle dood geslagen te zullen worden, zoodat wij hun in onze hoede hebben genomen en den Kapitein UE. overzenden, [1] denwelken in 't huis daar de Tagulanders in onze tuin ingewoond hebben zult plaatsen, gevende ieder naar zijn kwaliteit zoodanig rantsoen en kostgeld, als de onze genieten; met die voorzorg, van een recepis van hun hand te nemen, opdat zij 't naderhand niet weder mogten loochenen, alzoo in allen vermerken dat zij weinig op een leugentje passen; andere kleinigheden meer die den Kapitein benoodigt mogt wezen kunt hem geven, en verders in alles behulpzaam zijn, hoe wel wij er geen dank van hebben zullen. De Koning heeft ons acte van opdragt verleend en de Siauwers overgelaten, hebbende zich ook den Siauwer aan ons overgegeven, om in de Christelijke Godsdienst gehandhaaft te worden, zoodat wij naar het vertrek van de Castilianen tot voorwaarde en in verband met dezelve zullen treden. De fluit de Vliegende Swaan zal ik UE. over acht à tien dagen mede toezenden, om nog wat voorzien, de onkostrekening opgemaakt en met zoodanig nader schrijven van UE. aan Haar Edel Hoog Achtb. naar Batavia over de Zuid zijn reize derwaarts te vervorderen

. . . .

. . . .

Onder 't schrijven dezer komt ons afgezondene Tagulandsch vaartuig van Sangi weder terug, komende met dezelve in een corra-corra de zoon van den Koning van Taboecan, die den Koning Amsterdam ons almede heeft overgelaten, en allen onzen Godsdienst willen aanvaarden, gelijk UE. uit 't afschrift van den brief, in des Konings naam aan ons gezonden, kunt zien; in hun

[1] Met de Chaloup Terlucco.

gezelschap, kwamen mede twee corra-corra's, een van Limauw, de ander van Saban, staande den Koning Don Martin op morgen naar hun zeggen, te volgen.

De Paters die er zeer kwalijk uit willen en ons hierdoor vrij verletten, staan nu mede te volgen met de chaloup van Pieter Tidesz. en de Hoedt, en een groot getal lieden; doch UE. zullen geen andere kostgeld of randzoen geven, dan die in den dienst der Castilianen zijn geweest, zijnde 13 st. ten uitersten, alzoo vertrouwe nog eenige alhier zullen verblijven; om dezelve evenwel niet te laten vergaan, kund ze wel voor de gewoonlijke dagloonen aan 't werk zetten enz.

De Paters zullen onderkoopmans onderhoud en randzoen hebben, zonder meer, en op dezelve wat nauwer acht als op de andere geslagen worden. Wij zullen deze hiermede afbreken en UE. gezamenlijk Gode bevelen enz.

In de Swaan voor Siauw den 5 Novr. 1677.

(Was get.) R. P.

XXIV.

Padtbrugge aan den Raad van Ternate.

Gisteren zonden wij UEd. den Kapitein Andreas Seranos toe, met eenige van de zijne. Tegenwoordig gaan de Paters over, die wij verstaan geen gebrek van geld hebben, alzoo zij alhier ettelijke slaven hebben willen koopen. Het kostgeld dat wij hun toegelegd hadden, mag nog wel ingehouden worden tot den tijd toe dat men vermeend zij het van nooden hebben, alzoo dezelve niet kunnen worden aangezien als onderzaten van Castilie maar als onderdanen van Rome, daarmede wij weinig te schaffen hebben. Ook zoo zal hun volk voor tropwerkers ingelaten wordende, geen padi, veel minder rijst worden gegeven, zijnde dit een zaak, dat wij met onze wederkomst meenen af te schaffen, alzoo kwalijk genoeg voor ons garnizoen voorzien zijn, en onze padi van de Manado zoo haast niet zullen kunnen afhalen, alzoo de fluit Helena tot heden nog niet verschenen is. Hierop zal dienen staat gemaakt en niet dan om de andere maand padi tot randsoen gegeven worden. Vaart allen wel, enz

Siauw voor het Fort Maetsuycker den 6 Novr. 1677.

(Was get.) R. P.

XXV.

Artikelen en Conditien, waarop HH. den Koning Amsterdam van Ternaten, Koning van

Taroena, Koning van Boelang en Koning van Kandipan den vreede vergunnen, aan den Hoog geboren Vorst en Heer Francisco Batahe, Koning van Siauw en zijne Rijksgrooten, zijnde niet aangeroerd de pretentien van Taboekan en Taywila, alzoo die Koningen niet tegenwoordig waren.

I.

De Kouing van Siauw en zijne Rijksgrooten belooven aan den Koning van Ternaten, tot een boete en breuke van zijne misdrijven omtrent Ternaten gepleegd:

500 stuks Porcelijnen,
50 " Houwers.
50 " Speelbekkens of Gommen.
50 " Muskets.
50 katis goud,
50 slaven en
1 corra-corra om dit over te voeren, voorzien met een bas [1].

Dit neemt Z. H. den Koning van Ternate aan tot een verzoening en verklaard daarmede vernoegd te zijn; gunnende daar en boven nog aan den Koning van Siauw tijd en uitstel, om het bovenstaande op zijn gemak te voldoen.

2.

Belooven den Koning van Siauw en zijne Rijksgrooten, alle de tot hem overgeloopen Ternatanen weder over te zullen geven, hetzij vrijen, hetzij slaven, zoo wel die van Manganitoe als Saloeran [2] zijn weggeloopen, zijnde omtrent 1500 zielen.

3.

Jeronimo d'Arras, wordt door den Koning van Siauw en zijne Rijksgrooten, hersteld en weder aangenomen in zijn vorige bediening en gezag van voorheen, zullende dezelve in eer en aanzien als Goegoegoe des Rijks erkennen en doen erkennen zoo het behoord, zonder dat den een den ander iets zal hebben te verwijten, van hetgeen voor heen mogt geschied wezen.

---

[1] Draaibas.

[2] Saloeran op de zuidoostkust van Sangi, volgens Val. I. B. bl. 47 en 52 een der grootste negorijen van dit eiland, behoort onder den koning van Taboekan. Veel der inwoners waren echter naar Tamakko verhuisd en hadden zich even als de onder Piantay uitgeweken Manganiters onder Siauw gesteld.

4.

Belooven den Koning van Siauw en zijne Rijksgrooten, aan den Koning van Kaudipan weder ter hand te stellen, zijne dochter en deszelfs moeder, zoo haast deze (dit verdrag) zal geteekend zijn.

5.

Zoo mede aan Z. H. Martin Tatandam, Koning van Taroena, zoodanig overgeloopen volk en slaven, als bij de lijst daar af overgeleverd blijkt; behoudens dat den Koning van Taroena mede weder zal geven zoodanig volk en slaven, als bij deugdelijk bewijs in zijne landen te zijn, zal komen te blijken.

6.

Den Koning Loloda van Boelang, belangende, blijft de zaak van zijn vermoorde lieden in staat [1] tot meerder bewijs daar af erlangt, zijnde maar een singuliere getuigenis; zullende zoo wanneer het deugdelijk komt te blijken, vergoeding naar 's lands wijs geschieden.

7.

Wat aangaat deszelfs overleden zusters, slaven en het Prinsestukje, gehoord [2] zoowel het eene als het ander aan het land behalven dat er een goed gedeelte gouds, door haar dood vermist is, zoodat het eene tegen het andere zal gaan en vereffen worden, zonder dat ooit hier na over het een als het and eenig verschil zal mogen ontstaan.

Aldus overeen gekomen en vastgesteld op het eiland Siauw in een veldtent, dezen 8ste November 1677. Onderstond het zegel van den Koning van Ternaten in roode lak gedrukt, en vervolgens geteekend bij:

Don Martin Tatandam, Loloda Koning van Manado en Binankal Koning van Kaudipan enz.

Don Francisco Xavier, [3] Don Thomas, Goegoegoe.

Juan Nauchas, Kapitein-Laut.

Don St. Jago, 〃

Don Pedro, Hoekom en

Don Vincent, Senghadja.

---

[1] *In statu quo ante.*

[2] Behoort.

[3] Dit moet de koning van Siauw zijn, die in het opschrift van dit stuk met zijn inlandschen naam Don Francisco Batahe genoemd wordt. Verg. ook voor de andere namen de onderteekening der volgende bijlage.

XXVI.

Verbond en voorwaarden, aangegaan, vastgesteld en besloten, tusschen den Gouvern. der Molukkes den Heer R. P. in naam en van wegen den E. Heer G. G. J. M. en de E. HH. Raden van Indie, representerend de G. N. G. O. I. C. en den staat der V. N. in Indie ter eenre en, den Hooggeboren Heer Francisco Batahe, Koning van Siauw en zijn Rijksgrooten ter andere zijde.

1.

Vooreerst en vooral zoo keuren den Koning van Siauw en zijne Rijksgrooten, voor goed, vast, van kracht en van waarde, voor hun en hunne nakomelingen, nu en in het toekomende zoodanig een opdragt en overlating van hun land en volk; als den Koning Amsterdam aan de E. Compe. bij schrift en zegel heeft bevestigd op den 2 dezer, in het overgeven op genade en ongenade aan Z. H. Amsterdam, van de Spaansche veldpost Rossa, door den Castiliaanschen Kapitein.

2.

Verklarende den Koning en zijne Rijksgrooten, zijn land te houden als een leen van de E. Compe., zullende hetzelve bij zijne navolgers in de bestiering als Koningen successivelijk, en op het aannemen van het rijk moeten worden geheft, of op Maleije, of zoodanige plaats als dan des Compe. oppergezaghebber der Molukkes zijn verblijf mogt hebben. Alwaar eerst de toestemming en teekens van Koninklijk gebied zullen erlangen, zonder dat eenige Koning van Siauw of aldaar of elders zal mogen bevestigd worden; in welk geval zulks aangezien moet worden als nul van geen waarde, krachteloos en als niet geschied.

3.

En hierop zoo verklaard hij Koning en zijne Rijksgrooten, met de Compe. aan te gaan een vast, verzekerd, bestendig, bondig en eeuwigdurend verbond, vrede en vriendschap, voor hem en zijn nakomelingen altoos.

4.

Geen andere dan de Gereformeerde Christelijke Godsdienst, zoodanig als in de Nederl. kerk, achtervolgens de algemeene Kerkvergadering gehouden tot Dordrecht, en vastgesteld in den jare 1619, wordt geleerd, beloofd den Koning en zijne Rijksgr.

in zijn rijk van Siauw te zullen dulden. Maar dat aanstonds alle paternosters, crucifixen, beelden en andere teekens van afgodendienst, afgelegd, verbrand en aan een kant geholpen zullen worden. Beloovende verders alle Predikanten, school- en leermeesters, die er nu of hier namaals geplaatst zullen worden, of alhier verschijnen, hetzij tot onderwijzen, onderzoeking in de leer en over school en kerken te doen of anders, hun minlijk te zullen bejegenen, dezelve alle hulp en bijstand in hun heilig werk tot bevordering der ware Christelijke Godsdienst te doen, en ieder naar zijn staat en waardigheid in eer en aanzien te houden en te doen houden.

Om het welk te beter te kunnen nakomen en achtervolgen, zoo zal hij Koning noch zijne Rijksgr. niet toelaten, dat alhier op Siauw of elders onder zijn gebied, eenige papen, priesters, schoolmeesters of leken der Roomsche kerk, ergens indringen, zich ter nederstellen of onthouden, maar zal die afwijzen, het land ontzeggen, of bij wederstrevigheid met geweld daar uitjagen en doen jagen, of wel zoodanig als ontroerders der gemeene rust openbaarlijk straffen.

6.

Ook beloofd gem. Koning en zijne Rijksgr. geen Europeanen hetzij Spanjaards, Portugezen, Franschen, Engelschen, Denen, Zweden [1] of hoedanig en van waar die zouden mogen zijn, noch ook geen vlugtelingen en uitgewekene Makassaren, of eenige andere vijanden van de E. Compe. hoedanig die ook wezen mogten, in zijn land te ontvangen of aan land te velen, maar af en naar Maleije, aan die geene, die indertijd het gezag des E. Compe. heeft, te wijzen; ook geweldelijk, zoo het den nood vereischt en iemand tegen dank staud grijpen wilde, uit zijn gebied te drijven.

7.

Zullende zich allezins en overal toonen vrienden van 's Compe. vrienden en vijanden van 's Compe. vijanden te zijn. Ook tot zoodanige togten of oorlogen nevens andere bondgenooten de

[1] Hier worden niet alleen die Europeesche natiën opgenoemd, welke zooals de vijf eerste werkelijk op Oost-Indië gevaren hadden, maar ook de Zweden, die, voor zoover mij bekend is, destijds nimmer een schip derwaarts hadden gezonden Zij hadden echter in de eerste helft der zeventiende eeuw in Noord-Amerika eene kolonie nabij Nieuw Nederland en poogden ook een tiental jaren voor Padtbrugges reis onder de leiding van een voormalig Nederlandsch ambtenaar zich tusschen onze kantoren op de kust van Guinea te vestigen.

E. Comp[e] ten dienste te zijn, als buiten gevaar van hunne landen en naar billijkheid zal kunnen geschieden, waardoor E. Comp[e]. in alle voorvallende ongelegenheden en ongemakken, dezelve getrouwelijk en naar vermogen zal helpen en zoeken te redden, voor zooveel als dan de nood en tijd zullen vereischen.

8.

En omdat de Castiliaansche Kapitein en Roomsche papen, naar hun eigenbelang en zinnelijkheid, welligt verscheiden dingen alhier op hun vertrek voorgevallen, listig verdraaijen en niet naar de ware geschapenheid der zaken in Europa verbreiden zullen, gelijk zij bereids begonnen hebben, zoo verstaan den Koning van Siauw en alle zijne Rijksgr. en hebben gewild, dat als een artikel in deze zoude zijn, hetgeen de waarheid is: dat den Gouverneur meermalen getragt heeft, de Castilianen te bewegen tot een minnelijk verdrag, daar den Spaansche Kapitein in tegendeel aan hun last gegeven had, de afgezondene van den Gouverneur te vermoorden; hebbende de Siauwers niet dan op het teeken gewacht, dat den Kapitein hun geven zoude. Ook bekend den Koning en zijne Rijksgrooten, dat den Gouverneur met zijn schip gedurig aan een kant gelegen heeft, zich niets ter wereld aantrekkende, zijnde geen andere dan Ternatanen en bondgenooten in het treffen geweest. Dat ook den Koning en zijne Rijksgr. de E. Comp[e]. bescherming hebben gezocht, en de Castilianen en Paters het land ontzegd en weggejaagt (hebben) om dat hun zoo trouwelooslijk en zonder nood hadden overgegeven, hun verlatende en verradende.

9.

Beloofd en neemt den Koning en zijne Rijksgrooten, aanstonds en na het sluiten dezer (aan) alle de nagelboomen, zoo die alhier op Siauw als aanleggende eilanden staan, aan te wijzen en te doen aanwijzen, zoo mede die op Kaboeroeang en Talauw [1] mogten zijn, om alle uitgeroeid en onder den voet gehakt te worden, zonder dat er ooit of ooit weder andere zullen mogen aangekweekt, maar alle die er nog nader mogten gevonden worden verdelgt en vernield worden.

10.

Geen oorlog noch geen vrede, het zij met wien het ook wezen mogt, zullen den Koning van Siauw noch zijne Rijksgrooten

[1] Het eiland Kaboeroeang staat nog heden grootendeels onder den vorst van Siauw. Over de nagelboomen aldaar zie men Val. D. I. B. bl. 40.

vermogen aan te gaan noch te beginnen, zonder alvorens van de E. Compe daartoe te hebben verlof en toestemming; doch door andere aangetast hun zelve verweren moeten, zonder verder iets te ondernemen, ter tijd en wijle den Gouverneur in Maleije daar kennis af heeft.

11.

Bij aldien 'er eenige verschillen onder de bondgenooten of wel onder den Koning en zijn eigen Rijksgrooten ontstonden, daarin zal wederzijds niets gedaan worden, dan goede aanteekening gehouden, om naar billijkheid door den Gouverneur of zijne gecommitteerden, benevens gecommitteerden van partijen gehoord, onderzocht en beslist te worden in der minne of naar regt en billijkheid.

12.

Zoo het echter mindere en geringer zaken waren, die door de bondgenooten onder elkander konden bijgelegd en vereffend worden, kan zulks gevoegelijk geschieden, door keur wederzijdsch van scheidsheeren die partijen niet verdacht zijn, en naam hebben van eer-, trouw- en vredelievende mannen te zijn, door welken weg veel kleine beginselen, tot grooter onheilen anders een weg banende, kunnen geweert en in hunne geboorte gesmoord worden.

13.

En blijven den Koning van Siauw en zijne Rijksgrooten verpligt, iemand der bondgenooten in ongelegenheid zijnde of aangerand wordende door iemand van buiten, bij te staan en alle mogelijke hulp toe te voegen; gelijk de bondgenooten ook verpligt zijn den Koning van Siauw en zijne Rijksgrooten land en lieden, in dergelijk geval te helpen en bij te staan, zooveel als hun mogelijk zal zijn.

14.

Niemand hetzij Koning of Rijksgrooten, zal vermogen uit zijne bediening afgezet en een ander aangesteld te worden, dan met kennis en goedkeuring der E. Comp.; zullende of onbekwame of verdachte in des rijksbestieringe, gehoord, onderzocht en na blijken van bewijzen, of afgesteld of ook gehandhaafd worden, opdat niemand eenig ongelijk geschiede en alles in rust en vrede toegaan mag.

15.

Alzoo Boelang-Itam gehoord onder Kaudipan, en Kaudipan achtervolgens het 17e art. der Makassaarsche vrede van den jare 1667, den 18 November aan Ternaten en de E. Compe.

gekomen is, zoo staan mits deze den Koning en zijne Rijksgrooten, voor hun en hunne erven af, hun vermeend regt over dezelve, latende die in het geheel aan de E. Compe.

16.

Eindelijk alzoo bevonden is dat den broeder van den Koning van Taroena, Don Martin Tatanda, Pacarilla [1] tot veel onheilen, verwarring en moeijelijkheden oorzaak gegeven heeft, zoo beloven den Koning en zijne Rijksgrooten, denzelven in Comps. handen te zullen leveren, of hun ontsnappende, nooit te lijden, dat ergens in hun gebied zich onthoude, noch verblijve, opdat de eendragt en liefde onder de bondgenooten meer en meer aangroeije, rust en vrede zooveel mogelijk bewerkt, en alle beroerte, ontstigting, verwarring en kwade achterdocht mag geweerd worden, om dusdanig een goede eenigheid en vast vertrouwen, goede vaste en verzekerde vrede alom te hebben, het welk God almachtig geve.

Aldus gedaan en vastgesteld in het fluitscheepje de Vliegende Swaan, aan het eiland Siauw, ter reede voor de Nederlandsche veldpost Maetsuycker, den 9e. November; en was geteekend:

Don Franciseo Xavier;
d'Arras, Goegoegoe; Don Thomas, Goegoe;
Don Juan Nauochos, Kapitein-Laut; St. Jaga, mede Kapitein-Laut;
Don Pedro Laomba, Hoekom;
Vincent Gamoelala, Hoekom;

en in margine geteekend R. P. waaronder stond:

Hierbij waren wij, en was geteekend:
Don Martin Tatandam,
Beta Lalero,
Jan van der Wal, Jodocus Cromhuijzen en Paulus Harcksz. Clerq.

XXVII.

Den Vaandrig Smith te Manado aan den Gouverneur Padtbrugge.

Edele Erntfeste enz.

Dezen Orang Badjoes hebben noodzakelijk geacht met deze inleggende brieven UE. Hoog Achtbh. toe te zenden, doordien

[1] Deze Paccarilla bevond zich te Taumakko op Sangi, dat onder den koning van Siauw stond.

de fluit Helena den eersten November met zijn scheepslading in Banka zijn (is) gekomen, en aldaar UE. Achtb. order blijft verwachten, alzoo hij tot zoo verre zijn vorige order gevolgt heeft en hiermede eindigt.

Voor eenige dagen zijn (is) hier aangeland een prauw van Gorontalo, berigtende hoe dat Majoeda met de Ternataansche magt daar voorbij was gepasseert, en een Gorontaalsche prauw gerescontreert, dezelve aangetast en overweldigd (had) waarvan een of twee van dezelfde prauw waren doodgebleven en een Prins zeer hard gekwetst.

Zoo haast was UE. Hoog Achtb. niet vertrokken, of den tweeden dag heb ik mijn reis vervorderd en landwaarts in gemarcheerd, met de Comp^{e}. kleeden om padi te ruilen, en heb goede kwantiteit ingekocht. Verders is 't God lof alles wel, deze hiermede eindigende, enz.

P. S. Met deze prauw komt over den Hoekom Singhadji met vier Ternatanen, die met het schip Helena in Banka zijn gekomen en blijven nog 20 Ternatanen met de twee Mootiers [1] die wij door gebrek van prauwen niet konden verzenden.

A. De gezaghebber van de fluit Helena Jacob Livius, meld zijn wedervaren sedert dat hij op den 22^{n} Junij 1677, van Maleije was vertrokken, hetgeen in substantie hier op neer komt: Hij kwam met de Helena van Lohia ter reede, op het oogenblik dat de Sampson van daar vertrok en die aldaar drie of vier dagen voor hem was gekomen. Het hout laden was niet voorspoedig gegaan, zoo door de traagheid als het niet geregeld door werken van het volk, die nu eens drie à vier dagen werkten en daarna vertrokken, voor dat er anderen in hunne plaats waren gekomen, zoodat ze genoodzaakt werden de meeste lading rompslomps in te nemen en meestal onbehouwen. Den 7^{n} Augustus waren ze van het Djatibosch gezeild, naar de negory Terlucco ter reede van Lohia, om daar verder het schip vol te laden met drooge djatiehouten balkjes, kromhouten en knieën enz. Vol zijnde vertrokken zij van de reede van Lohia den 15 Augustus, en zettende koers bezuiden den straat naar Boeton, omdat men vernomen had dat daar brieven van den Gouverneur en den Koning van Ternate gereed lagen; deze aan boord gekregen en

[1] Inwoners van Motir, een eiland niet ver van Ternate gelegen. L.

daarenboven nog elf stuks slaven, als: vijf van den Koning van Boeton en zes van die van Woena, werd de koers om de Zuid gesteld, om volgens order tusschen de hoek van de Dwaalbaai en de Toekan Bessie eilanden door te steken, maar na hiermede wel drie weken bezig geweest te zijn zonder er door te kunnen komen, door de gestadige O. en Z.O. winden en tegen stroom, werden zij genoodzaakt naar Boeton terug te keeren, te meer daar de provisie en water begon te ontbreken.

Den 16e. September vertrokken ze weder van daar, en stelden de koers om de Noord, doch van het Noordeinde van de Straat, hadden ze weder zoodanigen tegenspoed door de O. en Z. O. winden en tegenstroomen, dat daarmede weder 15 of 16 etmalen verliepen voor dat ze eindelijk buiten de Straat kwamen. Het werd nu onder de Boetonsche wal opgehaald met een Zuidelijk windje, tot dat ze overstekende, den 15de October voor de negorij Fattamatta in Xoela Bessie ten anker kwamen. Het verblijf alhier werd door verschillende omstandigheden ook al gerekt, zoo dat ze niet voor den 23e. October van daar vertrokken om hunne reis te vervorderen naar Straat Limbe, waar ze 's avonds van den 30e. October aan het Noordeinde, omtrent 3 mijl buiten de Portugeesche baai, ten anker kwamen; dewijl ze door stilte en stroom het Zuideinde van de Straat waren voorbijgeloopen. Geen orders daar omstreeks vindende, werd het anker weder geligt en waren nog niet onder zeil, toen ze een vaartuigje gewaar werden, dat bij hun aan boord komende, vernamen dat van Manado kwam en naar Siauw bestemd was, de koers werd nu gesteld naar Straat Banca, waar ze des avonds van den 2e. Nov. ten anker kwamen; de gezaghebber vertrok den volgenden morgen met de boot naar Manado om provisie, en tevens om hunne komst aldaar bekend te maken zoo mede om nadere orden van den Gouverneur af te wachten.

B. De brief van den Schipper Jan Verschuur van de Samson behelst zijn wedervaren van den 6 Junij, dat ze van Batsjan onder zeil waren gegaan, tot de 29e derzelfde maand, toen voor Boeton ten anker liggende. Ze liepen bewesten Oebij heen, omdat ze door de stroom in drie dagen niet gevorderd waren; den 14e kwamen ze bij de Westhoek van Boeroe — het naaste land O. ten Z. ¼ Z. omtrent 2 mijl uit de wal — te land; de koers werd nu Z. W. ten W. genomen. Den 16e. zagen ze Wawony en kwamen tegen den avond tusschen den Noord-

oosthoek van Boeton en de Waterplaats, op 41 vadem water ten anker. Den 18e. kwamen ze voor Lohia op 19 vadem bij het Kajati bosch ten anker; kapten aan wal een fokkera en ander rondhout, om daarmede die op de reis derwaarts gebroken waren te vervangen.

De brief vervolgt aldus:

Den Hoekom Singhadji verzocht toen 20 soldaten, om mede te nemen tot zijn staathouders, dat hem toegestaan werd, die ook dadelijk aan zijn boord werd gezonden. Den 22e gingen onder zeil, zagen de Helena en Schipper Livius kwam aan boord, en na eenige discoursen aangaande zijnentwege gehouden te hebben, is weder naar de Helena (die ondertusschen voor Lohia ten anker was gekomen) vertrokken.

Den 26e zijn wij naar den Koning gegaan, vorderde de slaven voor UE. Achtb. als mede die voor den E. Heer Admiraal Speelman, daar dan geen raad toe was om die te bekomen, alzoo den Goegoegoe uit was om dezelve op te halen; wist niet wanneer dezelve weder zoude komen, maar dat er een corra-corra hem zoude gaan opzoeken. Verzochten een briefje aan den E. Heer Admiraal dat wij ons devoir hadden gedaan, hetwelk den Koning ons toestond naar ons eigen goeddunken te stellen hij zoude het onderteekenen, wilde ook een op 't Maleisch van denzelven inhoud schrijven. Zoude ook den Singhadj en den Koning van Woena van boord gehaald worden, waartoe drie Compe. naar strand gecommandeerd werden, om den Singhadji te halen; gingen ook drie papen mede, die den eed van den Koning van Woena namen op haren alkoran, dat dezelve nooit iets tegen de Compe. of den Koning van Boeton en Ternate zoude ondernemen, waarvan ik en Meester Anthony, op zijn Majt. verzoek als getuigen van wegen de E. Comp. hebben gestaan; zonder dezen eed afgelegt te hebben mogt Radja Woena niet in de stad komen, noch ook geen wapendrager achter hem hebben, noch ook met geen kris gewapend zijn. Dit dan verrigt zijnde gingen weder naar boven, daar wij zijn Majt. met de Rijksraden in de baleij vonden, alwaar toen de brieven overgeleverd en met genoegen gelezen werden. Verzochten aan Z. Maj. dat nog geliefde order te stellen op het hakken van balken voor de Helena, alzoo de zelve niet langer als 1½ maand mogt wagten, dat het schip dan moest vertrekken, hout hebbende of geen; gaf ten antwoord, dat zoodra hiermede gedaan hadden daar zorg voor zoude dragen, dat het den Kapitein-Laut zoude aanbevolen worden enz. — Verzochten

verder, dat zoo bij aldien Z. M. aan Haar Edelen wilde schrijven, dat doch daarmede geliefde voort te gaan, opdat wij daardoor in onze reize niet mogten verachterd worden, en van onze gebieders kwalijk bejegend; gingen hiermede des avonds naar boord op belofte dat morgen de brieven zouden gereed zijn. Den 27ste is Radja Woena met zijn goed, almede het goed van den Senghadji van boord gehaald; tegen den avond maakten het voormarszeil los en deden een schoot, [1] doch kwam niemand te voorschijn. Den 28ste stuurden — door dien mijne en de boekhouders beenen, niet vrij van de lammigheid waren, en geen moed hadden weder om boven te komen — den opperstuurman en mr. Anthonij naar den Koning, en maakten de marszeils los; tegen den middag deden een schoot. Na den middag kwamen de afgezanten weder aan boord, bragten drie goede slaven voor UE. Achtb. mede; zeiden dat Z. M. verzocht dat wij doch zouden wachten tot morgen zeven uur, dat de brieven dan aan Haar Edele zouden klaar zijn, dat wij dan goed vonden. Den 29sten des morgens omtrent 7 uren, zagen vijf corra-corra's van de Noord komen en kwamen ons aan boord, was Kapitein Baccary en den Radja van Tibore, waarmede ook Schipper Livius kwam om aan te pressen dat met de houthakkerij spoedig mogt voortgegaan worden, kwamen voor ons nog geen brieven; tegen den middag de wind Westelijk, tamelijk koeltje, gingen onder zeil, vertrouwden dat zij wat meer haast zouden maken, dit is dan Edele Erntfeste enz.

(Was get.) Jan Verschuur.

(In margine stond:)
Het jacht Samson, liggende voor Boeton onder zeil,
29 Junij 1677.

C. Brief van den Sulthan van Boeton aan den Gouverneur Padtbrugge.

Deze brief van P. S. Sulthan van Boeton, komt aan onzen vriend den heer Gouverneur, wien Gods zegen en alle geluk op aarde verleenen wil, opdat alle 't geene bij hem bij der hand genomen wordt mag gelukken en hij lang leven.

Naar dat zoo weet Heer Gouverneur dat UE. brief door den Bontos, Rakea en bij de Pangalasas den Padoeka zeer wel be-

---

[1] Nog niet geheel in onbruik als een teeken of sein dat men gereed is te zeilen. L.

steld zijn, welke geopend en gelezen hebbende, was den Koning en den Goegoegoe nevens den Kapitein-Laut, mitsgaders alle de Bobatoes zeer aangenaam van harten te hooren, gemerkt wij in de brief de zuivere en opregtigheid van des Gouverneurs hart hebben bespeurt, want hebbende 't Rijk van Ternate en Boeton weder teregt gebragt, is ons zulks zekerlijk tot bijzondere vreugde en blijdschap, waarvoor den Heer Gouverneur in het binnenste van onze harten zullen bewaren en altijd aangedenken.

Doch naar deze blijven wij alle beklemt en bedroefd, dewijl den Hoekom Singhadji van ons eischte 300 stuks slaven, welk nogmaal zeggen den Padoeka, Koning van Boeton en den Padoeka Goegoegoe te bedroeven, vermits wij van dezen eisch in des Gouverneurs aangename brief niet hebben kunnen lezen noch vinden, te meer en heeft UE. Heer Gouverneur aan de Bontos nooit mondeling hiervan iets gezegt. Den Padoeka en den Goegoegoe nevens alle de Bobatos zeggen eerbiediglijk dat immers geen gebruik zij, zoowel in Boeton als in Ternate, dat men 300 stuks slaven zal eischen. Was dat den Heer Gouverneur slaven wilde van hier hebben, willen tot vier, vijf, ja was 't ook tot 10 stuks, de E. Heer Gouverneur gaarne wegens de groote weldaden omtrent ons gedaan, toe zenden, welk wel behoorlijk is, want het voor een teeken van onderlinge en ware vriendschap strekken zal. Zenden dan weshalven den Padoeka Koning en den Goegoegoe nevens alle Bobatos, vijf stuks jonge mansslaven; bidde smekelijk deze geringe toezending niet te versmaden, maar tot een teeken van onzer aller opregt hart dan aan te nemen.

Nopende de Heer Gonverneurs recommandatie van kiaten balken, om die voor de Compe. te helpen kappen, hebben die van Lohia 30 lange stukken gekapt, welke schrijvens dan wij met den Hoekom Senghadji besloten hebben naar Tibore te zenden. Den Padoeka Sirie Sulthan van Boeton verzocht aan den Gouverneur om wat roode gengber. Den tolk Harcks en drie slaven heb ik hem willen toezenden, maar 't schip konde geen twee dagen (om de slaven zamen te brengen) wachten. Wij verzoeken en wenschen te weten waarom dat Lohia, dat immers onder Woena staat, nu Tibore zich toeeigend, 't welk den Koning van Boeton mede doet bedroeven.

(Onder stond) 's Konings van Boetons zegel met zwartsel gedrukt.

D. De Kaitschil van Woena aan den Gouverneur Padtbrugge.

Naar veele groetenissen en een lang leven den Gouverneur gewenscht hebbende, zoo komt dezen brief uit een zuiver en opregt hart, van den Kaitschil van Woena aan den Gouverneur die 's Comps. magt en de Molukkes wijs en manlijk regeert.

Naardat zoo maakt Kaitschil van Woena aan den Gouverneur bekend, dat de schuld van hem, hij aan den Hoekom Singhadji met 6 mansslaven, volgens voorwaarden, betaald heeft, biddende echter Kaitschil van Woena, dewijl niet buiten dien voor tegenwoordig te zenden heeft om vergiffenis.

Den Kaitschil van Woena maakt mede aan den Heer Gouverneur bekend, wegens de zaak van Kaitschil Woena, die genaamd is Lomba Daloe, dat hij met alle zijne dienaren en slaven weder, gelijkerwijs den Koning van Ternate en den Heer Gouverneur gewild hebben, is losgelaten en weder bij ons gekomen, enz.

XXVIII.

Padtbrugge aan den Koning van Boeton.

Deze brief komt uit een zuiver rein en opregt hart, van den Gouverneur der Molukkes, Robbertus Padtbrugge, aan den Hooggeboren Vorst den Koning van Boeton, mitsgaders aan zijne Heeren de Rijksgrooten, wien God de Heere gezamenlijk met een lang leven zegenen en bewaren wil. Amen.

Naar dat zoo maakt den Heer Gouverneur aan den Padoeka Sirie Sulthan Koning van Boeton bekend, dat de Heer de brief met Schipper Jacob Livius gezonden, wel ontvangen, geopend en verstaan heeft, hoe dat den Hoekom Senghadji 300 stuks slaven van UE. HH. geëischt had. Overzulks heeft den Heer Gouverneur aanstonds den Koning van Ternate, onzen vriend gevraagt of ook met zijn kennisse den Hoekom zulks ondernomen heeft, die hier van ten minste niet wist, zeggende daar toe ook aan dezen Hoekom Senghadji geen orders gegeven te hebben; insgelijks zegt zijn HH. ook van Lohia niet te weten. Weshalve zijn HH. van Ternate, nogmaals (nevens deze) heeft geschreven aan den Tiboresche Koning, dat hij van Lohia zal moeten afstaan, en aan Woena, waaronder hetzelve staat, volgens gemaakt contract weder overgeven, op dat zulks den Padoeka

S. S. vast gelooven mag, en niet meer zich behoeft te bedroeven zoo heeft zijn HH. den Koning van Ternate hier boven, nevens 's Comps. zegel, de zijne medegedrukt.

De gezondene vijf stuks slaven van UE. HH. daarvan zijn er drie wel overgekomen en twee onderwegen gestorven, voor welke groote gift den Gouverneur duizendmaal dank zegt — met verzoek van vergiffenis, dewijl de Heer Gouverneur voor tegenwoordig op de reede van 't eiland Siauw, welk eiland den Koning van Ternate overwonnen en aan de Edele Compagnie overgegeven heeft — niets heeft, om UE. HH. groot geschenk weder te vergelden, doch zullen wanneer weder op Maleije komen en gelegenheid vindende, dat zelve weder met wat raars erkennen.

UE. HH. heeft den Gouverneur van roode gember geschreven, zoo zenden wij dan hetzelve met eenige jonge plantjes om voort te kweeken, in handen van den brenger dezes Schipper Jan der Wal, waarmede deze sluiten.

Geschreven voor Siauw op 't fluitje de Vliegende Swaan, in de maand Rammelan 19e nacht, wezende een nacht van Annis Hedjira der Propheet 1088, naar onze jaarrekening, den 11 November A°. 1677.

XXIX.

Den Koning van Ternate aan den Gouverneur-Generaal.

Edele Erntfeste, enz.

Mijnheer.

Mijn jongste aan UE. H.A. ging af met de Sampson en een gering geschenk van twee stuks slaven. (Zoo mijn gezant naar Boeton mij berigt, als die in handen van den Schipper vijf stuks overgeleverd zoude hebben) twee voor UE., twee voor den Heer Admiraal Speelman en een voor Juff. de Weduwe Harthouwer; zullende gaarne in antwoord verwagten of het ook waar zij, dewijl allezins door de mijne bedrogen wordt. Tegenwoordig kan ik niet nalaten UE. H.A. te bedeelen hoe onze wapenen het ongelijk door de Siauwers mij en verdere bondgenooten aangedaan, hebben vereffend. Hebbende de Castilianen noch door verzoek, noch door bede, noch door smeeking bewogen kunnen worden, zich gerust en daar buiten te houden, die integendeel, nergens anders dan op mijn persoon

toeleiden en zeer hevig met kanon op de chaloup daar ik in was, schoot, hetwelk dan met gelijke munt betaald zette, jagende eenige kogels door hun vesting heen, waar door buiten nood de vrede vlag opstaken, en op genade en ongenade hunne vastigheid en zich zelven aan mij overgaven, waarmede ook meester van Siauw werd, hetwelk op der Castilianen eigen verzoek, doch voornamelijk volgens besprek, aan de E. Compe. gelijk Gorontalo en Limbotta, heb overgelaten, zoo mede die van Taboecan, voornemens zijnde met alle die nog Christenen zullen worden even zoo te doen, latende de erkentenis hier af aan UE. HA. bescheidenheid, terwijl ik onveranderlijk voor altoos blijve

(Onderstond) UE. H.A.H., UE. H.A. getrouwe en gansch verpligte vriend,

(Was get.) Kitschil Amsterdam, Koning van Ternate.

(In margine stond) Siauw voor de vesting Maetsuiker ten anker. 11 November 1677.

XXX.

Den Schoolmeester Franciscus Ferdinandus te Dauw aan den Gouverneur Padtbrugge.

Translaat.

God met ons.

Mijn Heer, ik UE. dienaar maak bekend van wegen de volkeren van Boelang-Itam, welke onder de bescherming van de E. Compe. staan, gelijk ook inzonderheid Intje Mannes met de Princes wie 't met de E. Compe. opregt houden, hebbende ik en Cocq naar de negory Boelang-Itam geweest, om te vernemen of Intji Mannes ook vertrokken was, maar wij vonden hem; dierhalven wij hem vraagden hoe het met zijn negorij stond, kreeg tot antwoord, dat hij zijn volk om de praauwen op te maken al gezonden had, om daarmede naar de Heer Gouverneur te doen volgen, deze lieden geven mij geen gehoor, dierhalven merk ik haar lieden humeur, als zijnde nog niet wel genegen om de Compe. te kennen. Ook zijn er drie van Boelang-Itam, met name Goma, Bolanoa en Bilaso, deze drie zijn althans niet aan de Compe. genegen, ook induceren zij meer andere met hun, willende voor zich een nieuwe negorij opmaken, tot tijd en wijle dat Siauw te onder zal gebragt worden, wanneer zij zulks zullen

gezien hebben willen zij alsdan de E. Compe. mede toevallen en vernederen, des niet.

Wijders wanneer de corporaal hier op daar gekomen is, bennen wij zamen naar de negorij Boelang-Itam geweest, en hebben de Boelang-Itanders gerecommandeert, om een huis voor den corporaal en zes man op te maken, ook heb ik Intji Mannes gevraagd waar Goma was, wien mij antwoorde dat hij er niet van wist, gemerkt hij Goma met Intje Manes niet houden wil.

Wat aanbelangt 't huis van den corporaal en soldaten zal conform mijns Heeren schrijvens achtervolgt werden.

(Onderstond) Mijn Heer UE. dienaar en die van de E. Compe.

(Was get.) FRANCISCUS FERDINANDUS.

(Ter zijde stond) Dauw 12 Nov. 1677.

XXXI.

DIT IS HET UITERSTE VERZOEK VAN DEN PRESIDENT MONIA.

Nademaal dat zij hem verkooren hebben na de dood van den Koning, als President op 't eiland Tagulanda te regeren, in den naam van de E. Compe. Verders verzoekt hij als dat de E. Compe. het land zal laten regeren, tot den tijd dat den jongen Koning mondig is, hiermet (mede) is den geheelen Raad van Tagulanda mede vernoegd.

(Onder stond en was get.) MONIA.

(Ter zijde stond) Adij Tagulanda, den 16n. Sept. Ao. 1677.

XXXII.

ANDRIES FURTADOS AAN PADTBRUGGE.

Ik UE. dienaar maak bekend, dat ik den Goegoegoe van Bwool voorgehouden heb wegens het Christengeloof, om hetzelve aan te nemen en het Mohammedaansch geloof af te staan; die mij dan tot antwoord gaf, dat hij het gaarne wilde aannemen, te weten, om Christen te worden, dewijl zeide hij geen twee Heeren dienen konde, maar met de Compe. een God aanroepen en die ook houden wilde.

Doch verzoekt hij vooreerst naar zijne negorij te keeren, als wanneer toekomende jaar zich weder op de Manado zal laten vinden, wanneer hij als dan verhoopte de Heer Gouverneur op de

Manado te zullen vinden, willende alsdan persoonlijk zelve mijnheer over deze zaak spreken. Wijders enz.

Tagulanda 15 Nov. 1677.

XXXIII.

Instructie voor den sergeant op Siauw.

Wij nemen daaruit slechts het volgende over: Na herinnerd te hebben hoe de Koning van Ternaten door de wapenen meester is geworden van Siauw, dat deze het uit eigen vrijen wil aan de Compe. heeft overgedragen en dit met opene en bezegelde brieven heeft bevestigd, waardoor de Compe. ten vollen regt heeft op dat eiland, draagt de Gouverneur den sergeant op hier wel op te letten, en deze hem aanbevolen plaats naar krijgsgebruik te bewaren en niet dan op het bevel der Compe. of met den dood te ruimen.

„Deze volckeren Christenen doch naar de Roomsche wijze zijnde, en bij contract verbonden onze Gereformeerde Godsdienst te aanvaarden, zult UE. evenwel geen overlast daarin doen, noch te gedogen dat door iemand geschied, alzoo de gewissens eenlijk onder den almagtigen God staan. Wat het uiterlijk belangt zult niet gedogen dat zij eenige openbare beelden honden of cruisifixen, noch met paternosters om den hals of in handen gaan, als zijnde dit bijzonderlijk bedongen, en wederom zult niemand hinderen die in onze kerken genegen zijn te komen, gelijk voorleden Zondag aan een Spanjaard geschied is, zijnde u kwalijk te weten, hoedanig God almagtig in het gemoed der zijnen werkt, als maar goede toezigt houdt en zorg draagt dat zij met onze Godsdienst openbaarlijk niet spotten of eenige moedwil bedrijven, in welk geval strafbaar zijn.

UE. is voorheen en wordt nu weder als op nieuw aanbevolen en gelast, naarstig de gebeden, nu vooreerst onder ons volk, morgen en avond en op alle Zondagen waar te nemen, en wanneer de Tagulandsche meester hier zal zijn, goede acht op kerk en scholen te slaan, en zelfs (zelve) voorganger te zijn, opdat alles stigtelijk mag toegaan, en deze lieden weten mogen en overtuigd worden dat onze leer beter zij de Roomsche, en God loven mogen wanneer zij onzen deugdelijken wandel zien. Tot dien einde laat ik u zoo veel getrouwde lieden, zijnde gereeds zes huisgezinnen sterk."

Hem werd tot bezetting gelaten 1 konstapel, 2 korporaals en 8 schildergasten [1].

Wat ter verdediging aan de post nog ontbrak, zoude hij zoo spoedig mogelijk in order maken, zooals het voor hem uitgebakend was. De zorg voor het geschut en kruid werd hem ten hoogste aanbevolen; ook moest hij zorg dragen dat er altijd een goede partij stormpalen voorhanden was, en honderd stuks bamboezen met water gevuld in voorraad, om in geval van brand of belegering niet verlegen te zijn.

Padtbrugge hoopt dat de Goegoegoe Jeronimo d'Arras met den Koning in goede overeenstemming mogt leven; mogt evenwel onverhoopt daarin iets oneffens ontstaan, dan moest hij dat zooveel mogelijk trachten in der minne bij te leggen, en vooral zorg dragen dat het tusschen hen tot geen dadelijkheden kwam; verder moest hij daar van goede aanteekening houden, zoo wel van reden als oorzaak van wederzijden, om door den Gouverneur in billijkheid daarin beslist te kunnen worden. Daar er naar gewoonte in Januarij of Februarij eenige corra-corra's of sampans uit Manilla zouden komen, — in het vertrouwen van daar nog hunne landgenooten te zullen vinden — zoo moest de sergeant hen bij hunne komst op het strand te woord staan, en niet toestaan dat iemand van hen naar boven kwam. Overigens moest hij hen vriendelijk bejegenen, en "mannelijk bescheid geven, hen verhalende hoe zich de zaak had toegedragen, en hoe wij den Kapitein en zijn volk uit der Ternatanen handen gered en onder onze bescherming te Maleijen genomen hebben, alwaar zij deze sampans en vaartuigen verwagten om daarmede weder naar de Manilha te keeren."

Daar het uitroeijen der nagelboomen alom in de Molukkes het voornaamste werk en de hoofdzorg is, zoo zal hij trachten te weten te komen waar deze staan, opdat bij de wederkomst van den Gouverneur, hij ze tegen eenige kleine geschenken mag doen opschommelen en uitroeijen, "want wanneer er maar eenige doen omhakken van gemeene lieden, zal den eene des anderen boomen, uit een aangeboren nijdigheid, den menschen eigen, wel aanwijzen en dus doende kunnen wij er meester van worden en UE. bijzondere eer daarbij behalen."

Wanneer iemand van zijn volk zich in den huwelijken staat wilde begeven, zoude dit niet vermogen te doen, zonder een

---

[1] Schildwachten, gemeene soldaten.

bewijs van den Koning te hebben, dat de vrouw vrij en niemands slavin was, en ten gevolge daarvan het land mogt verlaten; om wanneer mèn er toe mogt overgaan deze post in te trekken als dan de moeijelijkheid voortekomen, die men gezien heeft dat de Spanjaarden ondervonden bij hun vertrek, waarvan er eenige moesten blijven en anderen zonder vrouwen en kinderen vertrokken.

XXXIV.

Padtbrugge aan Gouverneur-Generaal en Raad van Indië.

Deze brief bevat veel wat reeds in den tekst is gemeld; de volgende bijzonderheden nemen wij er uit over:

„Dit is in het kort wat op deze Siauwsche togt en hieromtrent tot dusverre voorgevallen is, waaruit blijkt wat een schoone oogst en ruim aantal Christenen er te verwachtèn, en hoe weinig arbeiders dat er tot den wijngaard des Heeren zijn. Behalve dat er aanstaande jaar naar onze gissing al vrij meer toe vallen zullen, en welligt die van Tomini, Gorontalo, Limbotto, Bwool, Totoly, ook wel Kajeli en Paloe; zoodat er onzes oordeels niet minder dan vier vaste predikanten in de Molukkes zullen mogen zijn, een op Maleije, een op Manado, een op de eilanden [1] en een op Gorontalo; daarover wij UE. H.Achtb.hed. goedvinden zullen verwachten, terwijl wij nog eenige schoolmeesters van Amboina zullen verzoeken.

Waar nu Taywila legt, blijkt genoegzaam uit onze aanteekening [2] even om de Oosthoek, namelijk van de bogt van Kajeli; de andere nog begeerde plaatsen komt mede genoegzaam te blijken, waar die gelegen zijn. Die dus lange onbekend zijn gebleven omdat niemand zich de zorg daarover aantrok, gelijk onzes oordeels wel behoorde, en niet vreemd zoude zijn, dat de landstreek van Makasser af tot de Westhoek van Kajeli, onder die presidie werd gesteld, en van Paloe verder onder de zorg van ons Gouvernement, waardoor alles met meerder lust en ijver zoude behartigd worden, zullende in alle eerbiedigheid afwachten wat besluit UE. H.A.H. hier omtrent zullen gelieven te nemen. Om UE. H.A.H. van de plaatsen boven [3] Bwool en

[1] Sangi, Siauw en Tagulanda.
[2] Op de kaart, zie hiervoor bl. 267.
[3] Achter voor hem, die van Manado komt.

Totoly gelegen, naar vermogen echter te onderrigten, zoo volgen daar aan Rondo [1] Dampelas, Bayla-Issan, daar den Koning van Taywila nu gevlugt was. Silensak, Kajeli of Taywila, Paloe, en is van de Menado tot Bwool toe de verheid ongelijk meerder bevonden dan in de kaart aangehaald staat, welke kaart allezins zeer gebrekkelijk in deze Celebesche Noordhoek vonden. Bijwesten de bogt van Kajeli heeft men Manjoeijoe [2] Tampalan, Tsiandana [3], Parampouan [4] Mayena en Balanipa, zijnde meest het rijk van Mandhaar. Al de verwarringen, oorlogen en onlusten die in deze Celebesche Noordhoek ontstaan, is, om dat er niemand meester dan de sterkste en niemand knegt dan de zwakste is, zonder op eenig regt of billijkheid te passen; spottende met de Ternataansche regering, als wel ziende dat daar of niet dan schade, en geen hulp noch voordeel hebben. Zoodat het wenschelijk ware, dat de Ternatanen dezen ganschen hoek de E. Compe. eenmaal volkomen overliet, als wanneer er betere zorg voor gedragen zoude worden, zoodat dit overgeven der Christenen nu en dan een groot gemor omtrent die van 's Konings partij veroorzaakt en zoude alsdan met een slag gedaan zijn [5].

De Eerw. Predikant Caheyng vrezen wij bezwaarlijk weder aan zijn spraak zal geraken, kunnende geen geluid meer slaan, dat nu al eenige maanden aan den anderen geduurt heeft, behalven dat zijn Eerw. aan handen lam en zeer zwakkelijk is, zoodat het naar oogenschijn welligt niet lang zal maken; immers bezwaarlijk tot zijn vorige gezondheid geraken, hetwelk ons tegenwoordig heel verlegen maakt [6].

Onder de vernielde boeken van den Pater Manuel Espanjol, heb ik nog heel en onbeschend bekomen en als uit den brand gered, een woordenboek in het opschrift van de Tagulandsche taal, maar is van de taal dezer eilanden alom [7], naar dat ons

[1] Dondo Val. I. 63 en 73.

[2] Mamoedjo.

[3] Tjinrana.

[4] Pamboang, vormende deze rijkjes met het hier niet genoemde Binoang nog heden de zeven vorstendommen van Mandhar.

[5] Zulks is geschied, nadat Padtbrugge koning Amsterdam tot straf van zijn moordaanslag in 1680 op nieuw geheel had onderworpen.

[6] Caheyng werd in Junij 1680 van Ternate naar Ambon verplaatst en overleed aldaar in December van dat jaar. Valent. D, III, A, bl. 78.

[7] De zendeling van de Velde van Cappellen verzekert eveneens, dat op deze groep en de Talaur-eilanden overal met geringe afwijkingen dezelfde taal gesproken wordt. *Meded. Zendel.* I, bl. 54.

den tolk Hendrick Cors berigt, dat noodig geacht heb hier nevens te zenden, opdat het uit de Spaansche in onze Nederduitsche taal overgezet, zoodanige Predikanten mogten ten nutte worden, die hun kerk en bediening in deze eilanden mogten bekomen, alzoo hetzelve met groote moeite en omzigtigheid gemaakt schijnt te wezen [1].

Bij deze gelegenheid van onze eerste aankomst en bezoeking van deze gewesten onder zoo verscheiden zaken, zoo is er al vrij meer verschonken als wel gegist hadden, eensdeels om de sluimerende genegenheid tot de Comp^e. te doen ontwaken en in deze lieden een goeden dunk te laten, als wel voornamelijk de gemoederen met deze kleinigheden in te nemen en meester te worden, om in het toekomende van dezelve te mogen verzekerd zijn. Behalven dat onzes oordeels die scherpe Siauwsche doorn uit 's Compe. voet gehaald, dit wel ruimtjes verzoet, gelijk ook vast vertrouwen wil UE. H. Achtb. dit ons verrigten voor wel gedaan en aangenaam zullen keuren en opnemen, als zijnde ten meesten dienst van de Compe. en rust der Molukken geschied; hebbende ook niet wel anders kunnen wezen of zoude meer schade dan baat hebben gedaan. Ook zoo kan de Koning van Ternaten onzes oordeels in deze togt geen lasten dragen, als die alles de E. Compe. heeft overgelaten, buiten dat het zoo heel hoog niet loopt; zijnde wel het meest 4000 pond buskruid, 6000 musketkogels of ruim drie zeugen loods; twee lasten padi,

---

[1] Door Gouverneur Generaal en Raden van Indiën, werd bij hunne missive van 13 Februarij 1679, onder de generale papieren der Secretarie, in de kas voor de kamer Amsterdam, gezonden «een zeer curieus boek in de Spaansche taal, vervattende alle Tagulandsche woorden, niet zonder groote moeite te zamen gezet, en door den E. Padtbrugge herwaarts geschikt, om was 't mogelijk getranslateerd te worden, waartoe hier niemand te vinden is, en twijfelen wij mede of het ginder al zal kunnen geschieden, immers niet zonder groote kosten, want daaraan vrij wat te doen zal vallen, mits welke wij het aan UEd. discretie gedefereerd laten.» De heeren bewindhebbers vonden geen reden om het te laten drukken. Zij schreven onder dagteekening van 23 Jan. 1681 aan G. G. en R. v. I. «Het boek dat UEd. voor deze ons in geschrifte hebben toegezonden, zijnde een dictionarium uit de Manilhasche taal in het Nederduitsch, en dat om hier onder de pers gebragt en gedrukt te worden, hebben wij niet kunnen oordeelen van zoodanige merite te wezen om die kosten daar aan te doen, gelijk wij meenen dat UE. mede zullen weldoen het drukken van de Spaansche dictionarium in het Nederduitsch, in UE. voorschreven eerste missive vermeld, na te laten, alzoo wij niet kunnen voorzien dat zulks van eenige nuttigheid of de minste aftrek daarin zoude te verwachten wezen." L.

duizend takken [1] sagoe, honderd bijlen, die Z. H. tot zijn eigen gebruik behouden heeft, partij rond en lang scherp tot de kleine stukjes en andere kleinigheden meer.

. . . .

. . . .

Voorschreven Schipper van der Wal, nu over de Zuid van (naar) Java wederkeerende met het fluitje de Vliegende Swaen, heeft ons bijzonder vernoeging gegeven en getoond allezins en alom in dit vaarwater buitengemeen ervaren te zijn; daaraan het hier veeltijds haperd door de krachtige verleidende stroomen en menigte van rudsen en reven, en nademaal hij wel genegen is met zijn huisgezin in Ternaten met ter woon te komen, en wel iemand benoodigd zijn om goede toezigt op de equipaadje te houden, verzoeken wij eerbiediglijk, UE. H. Achtb. gelieven denzelfde Schipper van der Wal ons ten eersten weder toe te laten komen, zoomede deszelfs zwager den Opper-chirurgijn Francois Roodenburg, alzoo den bekomene Opperchirurgijn van Amboina niet zeer genegen is te blijven.

Wij hebben den Schipper tot deze reis, en het nieuwe vaarwater, geen zeilaas order gegeven, om denzelven niet hinderlijker dan voordeelig te zijn, wezende omtrent de Oostereilanden van Java genoegzaam ervaren, zoo dat wij hem hierin de vrijheid hebben gelaten om allezins naar zeemanschap te werk te gaan.

De Spaansche Kapitein en zijn volk zoo wel als de Paters, zijn naar Maleije gezonden, om van daar, wanneer hun volk uit de Manilhas verschijnd, met derzelver vaartuigen of wel die van Mindanauw, in het laatst van Mei weder te vertrekken; ten ware UE. HAchtb. ons andere last geliefde te geven. Hebbende de Paters met alle vermogen gewoeld om van hier met eigen vaartuigen naar de Manilha te vertrekken onaangezien het in de wind was; hetwelk verhinderd hebben, opdat zij ons met dat mouson geen ontijdige magt van Manilha alhier weder op den hals mogten werpen, dat nog wat ongelegen komen zoude; tegen het geene dat ons aanstaande Januarij over een jaar mogt overkomen, daarin hoopen wij zoodanig te voorzien dat hunne pogingen zullen kunnen weren en hun niet veel behoeven te vragen.

---

[1] Is hier sprake van een zekere hoeveelheid sagomeel of wordt de tot veelvuldige doeleinden gebruikte gaba-gaba, bladsteel van den sagoboom, bedoeld?

De Koning van Siauw is een zeer redelijk man, en die wij niet twijfelen of zal de E. Compe. getrouw zijn, ook in alle billijkheid zich laten vinden; zorgende veel eer dat Jeronimo d'Arras, dewelke de Ternatanen veel winds in het hoofd gebragt hebben, eenige redenen en oorzaak tot twist en oneenigheid zal geven dan den Koning, die gezeggelijk genoeg is. Z. H. heeft vaste belofte gedaan van de E. Compe. niet te zullen bedriegen; maar alle de nagelboomen die er zijn te laten onder den voet hakken, hetwelk hij zegt zijn tijd van nooden heeft, mits zoo zeer verspreid zijn. Wij hebben Z. H. weder belofte gedaan van dat ook jaarlijks 3 à 4 pond nagelen tot zijn huishouding zullen schenken.

Wat UE. H. Achtb. nu verders gelieven te doen, laten wij aan derzelver wijze oordeel; dit heeft ons gebleken dat jaarlijks uit de Manilha twee of drie rolletjes Chineesch satijn, en nog twee of drie Haarlemmer stofjes van de Paters Jesuiten tot een vereering heeft gehad."

Na te hebben opgegeven wat hij noodig had geacht ter verbetering van de post te moeten in het werk stellen, vervolgt hij: „Doch zoo men alhier post zoude houden ware het nutter almede een beknopte steenen reduit, dat eeuwig werk is, te maken, [1] alzoo het palissaatwerk in deze gewesten jaarlijks bijna vermaakt dient, tot welk reduit den Koning van Siauw, volk, steen, kalk en hout wil verschaffen, en zoude de E. Compe. geen andere lasten hebben, dan van ijzerwerk en arbeidsloon van onze timmerlieden, smits en metselaars. Doch hierop zoude in bedenking komen of het niet nutter was een post voorwaarder en op de Mindanao te houden, daar de Spanjaarden uit verhuisd zijn, kunnende met goed regt zulks doen, en hetzelve of op de hoek van Sarangani of liever in de bogt van Boetoean begrijpen, [2] als wanneer meesters van het meeste was en van dat goed zouden zijn, behalven weinig dat bewesten Simoij valt, en weinig was dat aldaar uit het gebergte komt; alzoo den Koning van Kandhaar dat land toekomt en door onvermogen het niet beheeren kan. Zijnde ten tijde van den Heer Gouverneur Cors en de Nijs, toen vrijman en naderhand pro-

---

[1] Overeenkomstig dit voorstel werd in 1682 de vesting Doornenburg op Siauw gebouwd, welks bezetting echter in 1696 weder is ingetrokken. Val. I, bl. 59.

[2] Zie over het regt van den koning van Kandhar op het eiland Sarangani en een deel der Zuidkust van Mindanao Val. I, 36.

cureur te Batavia [1] derwaarts met den tolk Hendrick geweest, die om zijn bijzonder genot, buiten last, de lieden aldaar had gaande gemaakt, met beloften dat er een vastigheid gemaakt zoude worden; hetwelk tot schande van de E. Comp. en schaamte van den Kandhaarschen Koning niet is geschied; gelijk zulks welligt in de papieren van dien tijd nader en duidelijker zal blijken.

Niet over geheel Kaudipau, gelijk voor hem de Spanjaards dreven, maar over Boelang-Itam klaagd den Koning van Siauw als nog, hoe wel volgens contract hetzelve afstaat, en hebben wij moeten belooven aan UE. Achtb. daarover te zullen schrijven, blijkende daartoe geregtigd te zijn geweest; maar zijnde voor het aangaan van het gezegde contract aan onze kant gekomen, en om het gevolg van zoo weinig als mogelijk is van Celebes Noordkant te laten afscheuren, dat in zijn geheel wel onder 's Compe. vollen gebied te zijner tijd diende te raken, als ook om der Castilianen voorwending en meening niet te bekrachtigen, dient het niet weder aan Siauw, immers vooralsnog niet, hetwelk echter in alle nederigheid UE. wijzer en rijper oordeel onderwerp.

Saban, daarover Don Philip [2] tot Koning van Mandarsaha was gesteld, en naderhand door den Koning Amsterdam bevestigt, hebben wij bij deze gelegenheid Z. H. Amsterdam mede vertoond, hoe hetzelve onder Taroena behoorde, en den Koning Amsterdam de schelmstukken van Don Philip aangewezen, als die wel den meesten ijveraar is geweest Taboekan Z. H. Amsterdam te doen af- en den Siauwer of liever Castilianen, toevallen. Hebbende wel meest het huwelijk tusschen de dochter van Taboekan en Koning van Siauw gekoppeld, te gelooven zijnde dat zoo wij niet gekomen waren, almede de Spanjaarden tot schutsheeren zouden genomen en het rokje gelijk men zegt, weder omgekeerd hebben en met alle de zijnen weder Roomsch geworden.

Hierop zoo heeft den Koning Amsterdam besloten denzelven

---

[1] Zie over de door Cos naar Mindanao gezonden schepen, van Dijk, *Neerl. vroegste betrekkingen* met Borneo, bl. 270–274, waar echter juist van de Nijs geen gewag gemaakt wordt, maar waaruit blijkt, hoe de Spanjaarden in 1658 Nederlanders, die reeds eene sterkte op Magindanao hadden opgeworpen, met geweld van daar verdreven.

[2] Zie over dezen Philippo Datonseka en zijn heulen met den Spanjaard, Val. I, 45 en 398.

met een zoet lijntje naar Ternate te lokken, hebbende op mij verzocht, als dan de verdere Mooren mede te zijner tijd over te willen helpen voeren, zoo ook die van Limauw, omdat de sterfte Ternaten zoo zeer ontbloot heeft. Waarmede heel Sangi van Mooren met ter tijd gezuiverd zal worden, alzoo vaste staat maak, Kandhaar nu mede de Christelijke Godsdienst zal aanvaarden; hebbende den Koning mij met een vaartuig op den 21e alhier verscheenen, laten zeggen, dat Anthony van Voorst alle de Christen huisgezinnen had toegevoegd, en zijn uiterste meening niet dan aan mij, wanneer op Sangi verscheen, wilde te kennen geven. God almagtig wil er zijn zegen toe verleenen.

Alles zoude alom in het Gouvernement wel en gewenscht staan, bij aldien het vertrouwen tusschen den Koning Amsterdam en zijne Rijksgrooten wat meerder en opregter was, maar hebben tot ons leedwezen in deze togt te veel slinksche streken en grepen van den ouden Majoeda gezien, die wij vrezen, ja vaststellen, dat weder eenige verwarring brouwen zal, gelijk gereeds al omtrent die van Gorontalo begonnen heeft, met het aanranden en vermoorden van eenige lieden, en het zwaar kwetsen van een voornaam persoon, dat nu onze zaak zal zijn, nademaal die volkeren volkomen aan ons zijn overgedragen.

De Koning Amsterdam wenschte wel met eere hem aan een kant te hebben, zijnde Z.H. nu al te toegevende aan zijne Grooten, omtrent dewelke ik gestadig de kwaadste man moet zijn. Zoo heb ik dan Z.H. geraden, onder een eerlijken schijn Majoeda naar Batavia te zenden, om UE. het overgaan van Siauw, en overlaten van hetzelve aan de E. Compe. benevens Taboekan, en alle die nog Christenen zouden willen worden, bekend te maken, om te zien wat erkentenis UE.H. Achtb. Z.H. hierover zoude willen toevoegen. Zoo den ouden vos nu te loos is, de listen en strikken vermerkt en met het Swaantje nu niet komt te vertrekken, zullen wij ons van hem, op de klachten, blijken en bewijzen der Gorontaalders, verzekeren, met kennis en toestemming van den Koning en Rijksgrooten zoo het lukken wil, en hem UEdele met het fluitje de Helena toezenden, om als dan met denzelven te doen en handelen naar behooren."

24 Nov. 1677.

XXXV.

Lijst van hetgeene den Eerw. Predikant, gecom-

mitteerdens en schoolmeesters als hun gevolg, in kerk en school visite gaarnde, 's daags door de dorpelingen (van Sangi) zal worden toegevoegd.

Voor den Predikant des daags:

Een volwassen of twee halfwassen hoenders, of in plaats van dezelve een bokje of braadvarken voor twee dagen;

twee oude klappernooten;

vier dito jonge;

zes eijeren;

een riet sagoeëer;

een katti rijst;

lampolie om 's nachts te branden;

brandhout en water zooveel er dagelijks van noode is, twee of drie kookpotten op deszelfs aankomst eens.

Voor twee oppassers 's daags:

twee halfwassen kuikens of een volwassen haan, of ook een bokje of speenvarken voor twee dagen en hun beide;

een katti rijst of sagoe naar gelegenheid destijds en plaats; ieder een oude klapper.

Voor twee slaven van den Predikant:

genoegzame sagoe en ieder een oude klapper daags.

Dit wordt verstaan zoo wanneer kerk en school visite doen; doch alwaar vast geplaatst zijn, zal hun niets worden gegeven, dan uit eigen vrije wil, en zal ook geen schoolmeester gehouden wezen iets te verstrekken, alzoo het van 's Compe. wegen niet zal worden vergoed.

In de gemeene bezoeking der kerken en schoolen, zullen de Predikanten ook zorg dragen, dat alhier op het eiland Sangi, gedurende hun verblijf op de eene plaats niet langer blijven dan op de andere, eensdeels, omdat ons alle even na zijn, en ook opdat den last van volk en corra-corra's, en het onderhoud te verschaffen op een alleen niet aankomen mogt, hetwelk verdeeld ligter om te dragen zal zijn.

Hetgeene van de Predikanten gezegd wordt, dient mede verstaan van de commissarissen, die ieder zoo veel als een Predikant zullen genieten, zoo ook hun gevolg.

(Onder stond:) In de chaloup de Eendraght,

Taroena, dezen 6 December 1677. (Was get.) R. P.

XXXVI.

Verbond en voorwaarden aangegaan, vastgesteld en besloten, tusschen den Gouverneur der Molukkes Robertus Padtbrugge, in naam en van wegen den E. Heer Gouv.-Gener. Joan Maatzuyker en de E. H.H. Raden van India, representerende de gen. Nederl. Geoctr. O. I. Compe. en staat der Vereen. Nederl. in India ter eenre en

Prins Piantay, hoofd der Manganitaansche Christenen tot Cajoeris ter andere zijde.

Z. H. den Koning van Ternaten, in den jare 1675 tot Manganitoe zijnde, en den Koning St. Jago, op aanklachte van te hebben getracht zich de Ternataansche regering te onttrekken en der Castilianen bescherming te verzoeken, ter dood gebragt, werd deszelfs broeder ingeroepen om in des omgebragtens plaats gesteld te worden, doch is de voorz. Piantay niet te voorschijn gekomen, door vrees — zoo hij zegt — van denzelfden gang van zijn broeder te zullen gaan; hebbende zich niet alleen de Ternataansche regering onttrokken, maar ook met het meeste volk afgezonderd en onder de Siauwsche regering begeven, zijnde door den Koning Amsterdam over Manganitoe als Koning gesteld den Prins Takineta. Doch alzoo den Koning van Ternaten, hem en het afgewekene volk naar Cajoeris met hem, genadiglijk zulks heeft gelieven te vergeven en aan de E. Compe. opgedragen en overgelaten, in zekere brief aan den Koning van Taboekan, in dato 17 October 1677 geschreven, en Siauw naderhand door den Koning van Ternaten door de wapenen, nog daarenboven is overwonnen, en almede aan de E. Compe. overgelaten, zoo legt hij Piantay in alle eerbiedigheid de opgenomen eernaam van Koning ter neder, ter tijd en wijle de E. Compe noodig mogt achten hem die weder op te dragen, hiermede den Gouverneur met denzelven tot beding en voorwaarden tredende.

1.

Verklaart den Gouverneur eerstelijk en bevorens in naam als in het hoofd dezes, den voorz. Piantay te noemen en te stellen, tot Prins en Oppergebieder over die volkeren die met hem zijn afgeweken geweest, bevestigende daaronder zoodanige bevelhebbers en bewindslieden als er bij hem tegenwoordig mogten zijn.

2.

Zullende hij Pianty door zijn bevelhebbers daarvoor moeten

erkend en gehoorzaamd worden zoo zulks behoord, gelijk ook alle zoodanige hooge en mindere bevelhebbers ieder in het zijne, ter tijd en wijle door de E. Compe. daarin anders mogt worden voorzien.

3.

En zal den Prins Piantay zoodanig als nu door de E. Compe. aangesteld is, hetzij onder wat schijn en glimp het ook wezen mogt, vermogen afgezet en iemand anders in zijn plaats gesteld te worden, dan met bewilliging, voorkennis en toestemming der E. Comp.

4.

Zoo zullen mede niet vermogen uit hunne ampten en bedieningen gestoten of verschoven te worden noch door den Prins Piantay of zijne Grooten hetzij Goegoegoe, Kapitein-Laut, Itoekom, Singhadji of eenige andere bediening, zonder voorgaande kennis als boven.

(De volgende artikels 5—8 zijn geheel gelijkluidend met art. 4—7 van het contract met Siauw, bijlage XXVI.)

(Art. 9—13 gelijk aan dezelfde artikels van het contract van Siauw; alleen is hier bij art. 13 nog gevoegd de bepaling): Achtervolgens het algemeene besluit in den jare 1670 genomen ten overstaan van den Commandant der Manado, Jochum Sipman en den Ternataansche Hoekom Senghadji.

14.

En opdat er geen nieuw verschil zoude ontstaan over den voorraad van sagoe en andere land- en boschvruchten, zoo is goed gevonden en tusschen de Prins Piantay en Koning van Manganitoe over een gekomen, een landscheiding te doen, zullende de Christenen onder den Prins Piantay vermogen sagoe te kloppen en de land- en boschvruchten genieten van Cajoeris tot Tanah Marama toe, blijvende het verdere voor die geene die onder den Koning van Manganitoe zijn.

(Onder stond). Aldus gedaan en vastgesteld in de sloep de Eendraght, in de baai Makarassa ten anker, den 10 December 1677 en was geteekend:

Piantay.

Matheos Papoea, Hoekom.

Matheo Adiel, Senghadji.

(Ter zijde stond 's Compe. zegel in rood lak gedrukt, waaronder geteekend had de Gouverneur R. P.

(Lager stond). In tegenwoordigheid van Don Martin Tutandam en den Koning van Manganitoe, en was geteekend: Paulus Harkz., Clercq.

XXXVII.

Padtbrugge aan Ds. Caheyng.

Eerwaarde, Godzalige, Vroome, Welgeleerde,
Zeer bescheidene.

Voor mijn vertrek achte ik nog noodig U Eerw. de kerkelijke zaken belangende ietwat te schrijven, eerstelijk hoe die een kraak schijnt te zullen bekomen [1] op Kandhaar; wezende Anthony van Voorst, nadat eenigen tijd zoo als U Eerw. weet, heeft gaan kwijnen, op gisteren des namiddags omtrent vier uren overleden. Niet zonder waarschijnlijk nadenken door vergift zulks geschied is, door een zijns vaders bijzitten; het zij den jongman zich voor heen zelfs iets mogt hebben laten ontvallen, van het geen de meening gansch niet was, dat hij tot navolger in het rijk herwaarts overkwam, of wel iemand van de zijne; gelijk UEerw. weet, hoe bezorgd den Koning van Kandhaar en zijne Grooten daarover zijn geweest, of om iets anders, doch God almagtig is alles bekend, en of die gedachten ook al eens waar, zijn, nadien zoo lang aan de bloedloop gegaan heeft. De hoogste en meeste zorg zal nu zijn, dat echter de kerk en school op de beraamde plaats worden gemaakt, op dat de Christenen huisgezinnen van Anthony behoorlijk hunne Godsdienst mogen plegen, benevens nog zoodanige als er onderwijlen Christenen zouden willen worden, kunnende het opzigt daar voor eerst over hebben den tweeden zoon van Taboekan, dewijl zijn zoontje het rijk van Kandhaar, na den dood van den tegenwoordigen Koning is toegezegd en verzekerd.

Piantay de Prins is ook alhier en bij mij geweest, zijnde met den Koning van Manganitan verdragen, zullende hij Pianty op Cajoeris het gezag over de Christenen behouden, en den Koning van Manganitan over de Mooren; doch alles zal in Christus schaapskooi komen, hebbende zich den Koning van Manganitan aan mij, den Koning van Taroena, zijn Hoekom en en den tolk Hendrick verklaard en belofte gedaan, Christen te zullen worden; zijnde eenlijk wederhouden en bevreesd voor den verklikker Quisoesa, en heb ik aangenomen bij Z.H. Amsterdam dit zijn voornemen goed te doen keuren. Paccarilla heb

[1] Nog heden zijn de bewoners van het rijkje Kandhar de eenige Mohammedanen op Sangi. *Meded. Zend.* I, bl. 56.

ik mede alhier en zal naar Maleije hem medenemen, om elders in dienst der E. Compe. gebruikt te worden, waar mede vast een der ontrusters van Sangi aan een kant raakt, staande de andere [1] (mogen wij hopen) alsmede haast te volgen, en waarmede een gerusten stand hier alom zullen bekomen, en na ik voorzien kan, zoo zoete overeenkoming als men (in eenige bestiering van zoo veel verscheidene Koningen hier op een eiland) zoude kunnen wenschen en verhoopen, waartoe wij uit den grond onzes harten bidden, dat God almagtig zijn zegen gelieve te verleenen.

(Onder stond) UEerw. genegen vriend,
(Was get.) R. P.

XXXVIII.

Instructie voor den sergeant Jan Lodewijksz. op Sangi.

Zijnde met mijne verschijning alhier, als het verrigte op Siauw de zaken in een geheel andere gestalte en gedaante als voorheen, zoo was ook noodig dat ik UE. weder andere last gaf, en eenige bevelpunten opstelde, die na de tegenwoordige gelegenheid des tijds gerigt waren, om dezelve gedurende mijn afwezen en UE. verblijf alhier, stiptelijk te achtervolgen en gehoorzamen.

Taroena is tot nu toe wel u vast verblijfplaats geweest, doch mits Taboekan, dat ongelijk meerder van vermogen is, nu het Christen geloof mede aangenomen heeft, Kandhaar staat aan te nemen, en de Manganitanders Christenen onder de Prins Piantay nu mede aan de Compe. gekomen zijn; ook den Manganitaansche Koning Christen staat te worden, en geen Mohammedanen alsdan meer overschieten zullen, dan die onder den ketterschen of afvalligen Don Philip in Saban zijn, en die in het dorpje Limauw woonen, zal UE. zich de gezamenlijke Christenen als die Christenen staat te worden, nu te gelijk en even na aantrekken, om te toonen dat zij ons even lief en waard zijn; bezorgende verders dat de onze, mits nu de overhand hebben en de andere bij hun in geen vergelijking van getal kunnen komen, aan de Mohammedanen gansch geen overlast doen, hun stadig voorhoudende, dat de regtvaardigheid, billijk-

[1] Naar ik gis Quisoesa.

heid en opregtheid, de ware en eigenlijke kenteekenen van een opregt Christen zijn.

Zoo bijaldien er onderwijlen eenige onvermijdelijke twist of tweespalt tusschen de Christenen en Mohammedanen ontstond, zullen daarin na vermogen voorzien, partijen hooren, trachten in der minne te doen verdragen, of des niet kunnende, wederzijds gelasten zich stil te houden tot ik zelve weder overkom of eenige gecommitteerden in mijn naam zende.

De meeste verschillen zullen wel bijzonderlijk ontstaan met het toevallen van Christenen en voornamelijk van slaven, die Christenen zullen trachten te worden, omdat zij gelooven alsdan van het juk van slavernij ontslagen te wezen, gelijk zij door de Roomsche Priesters gedoopt zijnde, aanstonds geacht en aangezien worden, hetwelk als strijdig tegen alle regt en reden niet zijn kan noch mag. Zoodat wanneer eenige lieden Christenen zouden mogen worden, zulks de Mohammedanen gedoogen moeten als zijnde dit ons door den Koning Amsterdam toegestaan; maar met die voorzorg, dat ieder in zijn dorp en onder zijn volk verblijve, en de slaven bij haar meester, die daarom wel Christenen kunnen zijn en hare Heeren, achtervolgens de les des Apostels [1], met schuldige gehoorzaamheid gehouden zijn te dienen.

Doch zoo het gebeurde, dat zij om de wil van den Godsdienst te harder daarom werden gehandeld, en zulks volkomen bleek, om ook op hun zeggen niet aan te gaan, alzoo een slaaf altijd geacht wordt een natuurlijke vijand van zijn lijfheer, die zijn vrijheid bezit, kunt in zoo een blijkelijk geval, de slaven wel elders en onder de Christenen zoo lang laten verblijven, ter tijd daarin door ons of door gecommitteerden mogt worden voorzien.

De geschillen onder de Christenen zullen of door hun zelve, of door UE. bemiddeling bijgelegd worden, dit niet kunnende, eenlijk goede aanteekening gehouden, om te zijner tijd naar bevinding van zaken te kunnen beslist worden.

Vooral zal UE. goede zorg dragen, dat de Christelijke Godsdienst in haar eer en waarde worde gehouden, waarop ik vrij gerust ben, te meer ik in u niet anders heb kunnen bespeuren dan hetgeen verhoopt had, namelijk dat een goed voorbeeld alhier wel de meeste stigting baart, daarin dan meer en meer moet volharden.

---

[1] 1 Timoth. VI, 1.

Half Januarij zult UE. zich naar Cajoeris vervoegen, om aldaar op de aankomst der vaartuigen uit Manilha bij de werken [1] te zijn, wijzende dezelve hier af en naar Siauw, daar zij haar bescheid mede bekomen zullen, haar verder 't geen aanzeggende dat UE. wijdloopig bij monde heb gelast, en terwijl mijn vertrek op handen is, en ik niets meer acht voor deez' tijd noodig te zijn tot UE. onderrigting, mij gedragende aan de vorige verleende Instructie, zoo zal ik besluiten, verblijvende enz.

(Onder stond). UE. Goeden vriend,

(Was get.) R. P.

XXXIX.

Verbond en voorwaarden, aangegaan, vastgesteld en besloten tusschen den Gouverneur der Molukken R. P. enz. ten eenre.

En Z. H. Francisco Macarompo, Koning van Taboekan en zijne Rijksgrooten ten andere zijde, benevens nog andere Koningen en Rijksgrooten, die op dezelfde conditien mede zullen ingelaten worden, deze mede zullen onderteekenen.

Alzoo den Koning van Taboekan en Zijne Rijksgrooten oordeelen, dat ten tijde van den Heer Gouverneur Wouter Seroyen onder de E. Compe. zijn aangenomen en geraakt, en niet dan goede en naauwe vriendschap met de Ternataansche Koningen hebben onderhouden, ook niet geregtelijk daaronder behoorden, hetwelk nogthans van tijd tot tijd zoo verre gekomen was, dat als onderdanen daar af zijn aangezien en gerekend, en zich zelven naar de gelegenheid des tijds hebben moeten voegen en schikken, van den nood een deugd makende als niet wel anders kunnende. Doch naderhand, (niet door den Koning Amsterdam, den welken in alles onschuldig kennen) maar door deszelfs kwade dienaren raad, den Taboekanschen Koning zich naar zijne meening gevoelig in het bijzonder en omtrent zijne dochter beledigd achtte, en hierdoor als andere redenen, het Ternataansche juk van zijn hals trachtten te werpen, zoo is hij goedertierenlijk en edelmoedig door den Koning van Ternaten zelve vrij gekend, ontslagen en ten vollen met zijn land en volk aan de E. Compe. bij brief en zegel van den 17e October verleden, overgelaten, zoo dat bevorens met den Gouverneur der Molukkes, in naam als in het hoofd dezes, aan te gaan

[1] Bij de hand.

eenige voorwaarde of beding, den Koning aflegt, zoo mede alle zijne Rijksgrooten al het regt en eigendom, dat zij voorheenen hadden of mogten gehad hebben, op de landen en volkeren van Taboekan en onder hun gebied staande, voor hun en hunne nakomelingen eeuwig en erfelijk, latende het in zijn geheel aan de E. Comp^e. over.

Onaangezien den staatsregel van de nakomelingen en erfgenamen van het rijk, en het regt daarover niet nadeelig te kunnen zijn, niet willende noch verstaande, dat deze regel voor het toekomende of hun of hunne erfgenamen zal gelden, alzoo niemand, dan God almagtig onderworpen, oordeelden geregtigd te zijn, hunne magt naar welgevallen te mogen en kunnen gebruiken en over te laten aan die zij willen, en zulks tot den welstand des rijks te behooren. Hierop tot voorwaarde tredende:

1.

Eerstelijk zoo verklaard den Gouverneur in naam als voren en mits dezen, den Koning en zijne Rijksgrooten, het rijk van Taboekan als een leen van de E. Comp^e. weder te geven, over te laten en te gunnen, om hetzelve zoodanig als voren te besturen en rigten, achtervolgens hunne wetten en gewoontens, onverminderd ieders regt in het bijzonder. Zullende eenlijk bij versterf of plaatsruiming der Koningen het leen geheft worden van die geene, die alsdan op het goed vinden van de E. Comp^e. in des overledene of anderzins ontslagene plaats tot Koning zal wezen aangesteld, en dat ter plaatse daar alsdan den oppergezaghebber der E. Comp^e. in de Molukkes zal zijn.

2.

En zal geen Koning bevestigd noch wettig gekeurd worden, dan die zoodanig en op het goedvinden van de E. Comp^e. de behoorlijke teekenen, kracht en aanzien zal hebben erlangd en het leen geheft.

3.

Noch zal ook geen Koning zoodanig aangesteld door iemand ter wereld, hetzij onder wat voorgevens het ook wezen mogt, vermogen af- en een ander in deszelfs plaats gezet worden, dan op het goedvinden en ter order van de E. Comp^e.

4.

Gelijk ook noch door den Koning noch door iemand anders, of Goegoegoe, of Kapitein-Laut, of Hoekom zal vermogen afgezet, en met een ander of andere in deszelfs of derzelver plaatsen

gesteld te worden, dan met voorgaande kennis, bewilliging en toestemming der E. Compe.

(De volgende artikels 5—13 zijn gelijkluidend met dezelfde artikels van het contract met Prins Piantay Bijlage XXXVI.)

(Onder stond:) Aldus gedaan en vastgesteld in het rijk van Taboekan, in des Konings Hof, den 3 November 1677, en was geteekend:

Franciscus Maccarampo;
Ouwala, Goegoegoe;
Kapitein-Laut Gagibo;
Jan de Almassa, Hoekom;
Kapitein Gengam, en
Senghadji Palaccaoe.

Ter zijde stond 's Comps. zegel in rood lak gedrukt.

(Waaronder geteekend) R. P.

(Lager stond) ons present en was geteekend:

Zacharias Caheyng, V. D. M.;
Enrique Cors en
Paulus Harxe, Clerq.

Welke vorenstaande artikelen ook aangenomen zijn bij den Koning en Rijksgrooten van Taroena, tot teeken van dien dezelve met eigen handteekening hebbende bekrachtigd. (Onder stond en was get.)

Don Martin Tatandam;
Francisco, Goegoegoe en
Mateo, Hoekom.

In margine stond 's Comps. zegel enz. en was get. R. P. Lager stond: ons present en was get. Enr. Cors en P. Harxe.

Gelijk ook in manier en als voren dezelfde punten aanvaarden, den Koning en Rijksgr. van Kandhaar en dierhalven ook geteekend:

Data Boysa [1] Koning;
Wanka, Goegoegoe;
Tanapia, Hoekom;
Anthony van Voorst, Kapitein-Laut en
Papia, Kapitein.

Ter zijde stond enz., en get. R. P.

Lager stond ons present en was get. E. C. en P. H. Clerq.

---

[1] Volgens Val. I, B, bl. 44 noemde de koning van Kandhar zich wegens zijne aanspraken op het rijk Boewissang in Magindanao, meest Datoe (vorst) Boewissang.

Zoo mede deden des Konings voogden en Grooten van Tagulanda, en was geteekend:

Jacobus Tontaeo, Goegoegoe;

Johan Hofman Batansoekoe, Idem.

Cornelis Franx, [1] Kapitein-Laut;

Petrus Cafaheyn, Hoekom;

Claes Papene, Id. Singhadji van Menanga en

Pedro Macasa, Id.

Ter zijde stond enz., en was get. R. P.

Lager stond: ons present en was get.:

Cornelis Ringerijk, Hendrik Muche en P. Harxe Clerq.

---

[1] Ook deze naam is ontleend aan dien van den landvoogd der Molukken van 1672–1674.

AANHANGSEL. [1]

Bij den algemeenen brief van Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, van den 1 December 1668 werd aan de Bewindhebbers in het vaderland het volgende over het eiland Siauw berigt:

„Op het eilandje Siauw staande onder den Spanjaard, waren door de Spanjaarden nagelen geplant en al gewassen tot een manslengte en begonden vrucht te geven. Deszelfs Koning had zijn Goegoegoe of eersten regter beschuldigt van rebellie, daarom ook vervolgd met al zijnen aanhang, zoodat eindelijk genoodzaakt is geweest, alleen met negen scheppers van daar te vlugten en zich bij de onzen op Manado, na bekomen licentie, die hem ook gaarne verleend is, neder te slaan. Hierover en tegen had den Siauwschen Koning geprotesteert, dezelve of immers een der twee papen aldaar residerende, werd beschuldigd zijn personage gespeeld te hebben met den Koning van Menado, ten tijde zijns afvals of immers gedurende zijn afval van 's Comp^{e}. vriend of bondgenootschap. Het is altoos zeker dat een derzelve te dier tijd daar geweest is, ook bij de onze die hem ook toen al voor een spion aanzagen, echter niet wel konden kwalijk bejegenen, gelijk ook niet gedaan hadden.

De vader van gemelden Goegoegoe was door de Spanjaarden

[1] Onder het afdrukken kwamen ons nog de hier volgende bijzonderheden voor, betrekkelijk het eiland Siauw en de voorgenomen expeditien; zij mogen tot aanvulling strekken van hetgeen de heer Robidé v. d. Aa aan het Journaal van Padtbrugge wel heeft willen doen voorafgaan.

in Manilha voor eenige jaren, omdat beschuldigd werd te goed Hollandsch te wezen, omgebragt, en daarom viel er suspicien op deze of wel die dood mogt zoeken te wreken, dat wel de eigenlijke oorzaak dezer vervolging scheen. Onzen President aldaar (Ternaten) scheen niet vreemd gemelden Goegoégoe door hulp van zijn schoonvader, een Koninkje van Taruena, een van de vier die er op Sangi zijn te doen helpen en misschien ook wel door onze andere bondgenooten daarom hier; meer onzes bedunkens uit inzigten op de nagelen aldaar groeijende, als uit eenige andere beooging, dat ook om die reden al van belang schijnt te wezen.″

In antwoord op het schrijven van Bewindhebberen aan den G. G. en R. v. Indië van den 15e Mei 1671, waarbij zij onder anderen gelast werden ″op de gevoegelijkste wijze Siauw onder de bescherming van de Compe. te brengen″, schreven deze laatsten den 31ste Januarij 1673:

″Wij hebben al getracht op geoorloofde en onaanstootelijke wijze het Koninkje van Siauw tot ons te trekken, en te bewegen zich tot onze vriendschap en verbindtenis te begeven, maar hetzelve heeft tot nog toe geen gewenschte uitslag genomen. Dat hetzelve onder de Spanjaarden staat, hebben voordezen in den onzen van den 1ste Dec. 1668 al geschreven; hoedanig nu die onderhoorigheid te verstaan zij, of wel dat het maar wil zeggen dat zij derzelver bescherming hebben aangenomen, kan men zoo ten naauwsten niet verklaren; altoos het blijkt uit hetgeen in het voorste dezes brief hebben aangehaald [1], dat ze al haar heul en troost op de Castilianen zetten, en vermits de tijden tegenswoordig geheel niet zijn, om daar van onze kant eenige dingen te beginnen, die in Europa aan de Castilianen onzes bedunkens aanstoot zoude kunnen geven, zoo meenen dat het voor dezen tijd genoeg zal wezen, op de Siauwers en Spanjaarden nauwe opmerking te nemen, of ze niet aan onze bondgenooten daarom gelegen aanstoot geven en redenen van misnoegen, om in bekwamer tijd refactie en voldoening van dezelve dienaangaande te verzoeken, gelijk in onze brieven derwaarts

[1] Dat de bezetting op Siauw was versterkt met: 1 sergeant, 1 korporaal, 11 of 12 Europ. en 6 of 9 Inlandsche soldaten. De Koning van Siauw was in persoon naar de Manilha geweest en had daar deze versterking verzocht.

afgegaan dezen voorjaare, al aanteekening van hebben begin
te doen.

Dat de Spanjaarden daaromtrent zouden zoeken eenige o
noegen te toonen, veel min in onze ontwijffelijk regtvaar
bezittingen met feitelijkheden aan te tasten, komt bij ons in g
bedenken."

De Bewindhebbers namen met dit schrijven genoegen, w
zij antwoordden 12e Mei 1674:

„UE. consideratien in het reguarde van 't eiland Siauw,
hoe wij ons in 't reguarde van de Spanjaarden, en om
dezelve daarover in geen twist of verwijdering te geraken, zu
gouverneren, zoo als dezelve in UE. voorschreven missive
den 31ste Januarij 1673 staan geextendeert, gevallen ons wel zo
dat wij iets verder daar weten bij te doen."

Eindelijk scheen de tijd gekomen om den togt tegen Si
te doen plaats hebben. Wij lezen in het dagregister van '
nate op den 18de Mei 1677 het volgende:

„Zaturdag Primo Mei is den Koning Amsterdam wede
binnen het kasteel verscheenen; alleenlijk zoo het scheen
zijn melankolie wat te verzetten. [1] Onder andere redene
discours, heeft den Heer Gouverneur zijn HH. indachtig
maakt van des Siauwschen Konings bedrijven, zoo omtrent
onderdanen als Comps. bondgenooten in eenige jaren herw
gepleegd, en met een in bedenking gegeven, in het particu
of om zulks te revengeren den regten tijd nog niet geko
was, zoo ja, of zijn HH. daartoe niet zoude willen resolv
Waarop van zijn HH. geantwoord zij: dat zijne gedachten
op al lang had gespeeld, maar mits de onderlinge allia
tusschen den Koning van Spanje en den Nederlandschen St
had hij voor als nog tot geen vast besluit kunnen treden.
Heer Gouverneur daarop weder gedient hebbende, dat Haar
Hoog Achtb. van Batavia goed gedacht hadden, dat me
bondgenooten, als niet anders kunnende, zoude toestaa
licentieeren om hun regt van den Siauwer met de wapene
halen, nogthans met zoodanige intentie dat de vrede tusschen
en de Spanjaarden zoude blijven geconserveert, ten

[1] Den vorigen dag had de begravenis van de moeder des Ko
Amsterdam plaats gehad.

de Castilianen anders sochten: [illegible] maar den Siauwer hoeven te [illegible] zelve duidelijk verstaan had, [illegible] zonderling behagen ingenomen [illegible] alles uit tot nader overleg; [illegible] gedronken en tot in den [illegible] gebragt is.

»Den 3n Mei ging den Gouverneur [illegible] Politieken Raad naar Ternate, [illegible] Amsterdam. Nadat aldaar [illegible] Rijksgrooten mede vergaderd [illegible] nogmaals een breedvoerig vertoog [illegible] men tegen den Koning van [illegible] de kroon van Ternate [illegible] strekte.

»Hierop werd van zijn HH. [illegible] klaard, dat de Siauwers [illegible] een vast besluit genomen om [illegible] de Ternataansche magt zeer [illegible] raadzaamst geoordeeld, dat [illegible] uitvoeren van dien oorlog [illegible] volgens hunne maxime, den [illegible] waartoe zijn HH. zonder eenig [illegible] toonden. Waarop dan in [illegible] wanneer deze aantogt best [illegible] geoordeeld tegen ultimo [illegible] nemen, vermits hunne magt [illegible] ten inzigte van Kapitein [illegible] bijhebbende magt moest in [illegible] bij den Koning en zijne [illegible] den Heer Gouverneur den [illegible] [illegible]chen oorlog van ons, [illegible] [illegible]ogen vastgesteld [illegible] [illegible]nde, en de hiervoren [illegible] [illegible]nen in opmerking [illegible] [illegible]rresteerd en besloten. [illegible] [illegible]rt te zetten; ten [illegible] [illegible] eenige notulen [illegible] [illegible]nderen te delibe[illegible] [illegible]en gewigtige [illegible] [illegible]reert.»

			1864
			7392
			12476
			5433
		[illegible]4	1994
		[illegible]54	2294
		7269	7281
		[illegible]606	9859
		11491	11600
		11708	11465
		12470	12600
		6733	6969
		13829	15000
	[illegible]6	6270	6413
	[illegible]9	6325	6450
	[illegible]23	2143	2137
	[illegible]462	4644	4776
	[illegible]186	3275	3358
	[illegible]5958	14139	14276
	5812	5900	5955
	11394	11666	11784
[illegible]	4304	4434	5006
[illegible]	4283	4374	4436
[illegible]	3692	3778	3788
191	500	517	537
5326	5473	5583	5693
5384	5531	5683	5731

[illegible] jaar 1861 bedroeg [illegible] 64,75 □ g. m., die [illegible] slechts 117,71 en die [illegible] mijlen. Indien deze op- [illegible] dichtheidsverhouding der [illegible] gesteld worden, wat het [illegible] op 5588, voor Patjitan op voor Pasoeroean 4760 zielen [illegible]ndere uitgestrektheid van

Den 1e Augustus vertrok Koning Amsterdam met de chaloupen de Rooden Haan en de Eendracht, benevens twee corracorra's over de eilanden Soeloe, Gape en Bangaai naar Manado, waar hij zich bij den Gouverneur Padtbrugge zoude voegen.

LEUPE.

DE BEVOLKINGSDICHTHEID VAN JAVA EN MADURA

OP HET EINDE VAN 1864.

RESIDENTIEN.	Uitgestrektheid in □ geogr. mijlen.	Volstrekte Bevolking einde 1864.	BEVOLKING PER □ GEOGRAFISCHE MIJL IN: 1815.	1830.	1845.	1860.	1861.	1862.	1863.	1864.
Bantam	159,9	607386	1448	2108	2467	3441	3476	3555	3756	7392
Batavia	41,5	517762		5913	6774	11310	11645	11970	12232	12476
Buitenzorg	66,5	361283	3780	3621	3914	5147	5365	5460	5533	5433
Krawang	96,1	191619	329	827	1808	1734	1635	1705	1784	1994
Preanger	379,8	871434	510	1272	1916	2189	2207	2229	2254	2294
Cheribon	127,7	929790	1832	3363	4827	7083	7165	7223	7269	7281
Tagal	58,1	523491	3360	3372	5590	8554	8850	9276	9606	9859
Pekalongan	29,1	337545	3967	8587	8094	11154	113[illegible]3	11401	11491	11600
Samarang	88,9	1020275	3883	4334	4487	10913	11162	11516	11708	11465
Kadoe	39,4	496382	5007	7800	9063	11941	12121	12239	12470	12600
Banjoemas	99,3	692039		4245	4085	5412	6191	6729	6733	6969
Bagelen	57,7	865470	4343	6575	10087	12546	12790	12987	13829	15000
Djokjokarta	57,9	371318		5861	6002	6093	6170	6216	6270	6413
Soerakarta	112,7	726883			4473	6169	6363	6439	6325	6450
Patjitan	48,3	103215	469	1822	1847	2242	2236	2223	2148	2137
Madioen	99,8	476630	939		3180	4148	4278	4462	4644	4776
Kediri	128,4	431178		1302	1824	2777	2926	3186	3275	3358
Japara	42,0	599576	2459	8816	10033	12960	13481	13058	14138	14276
Rembang	124,0	738468	1672	8333	3861	5576	5719	5812	5900	5055
Soerabaya	108,5	1278600	2488	2502	8903	10940	11233	11394	11666	11784
Madura	115,6	578646	1891		2558	4401	4142	4304	4434	5006
Pasoeroean	111,5	494582	975	2138	3015	4165	4208	4283	4874	4486
Probolingo	173,9	340271					3605	3692	3778	3788
Bezoeki		318478	439	1195	1949	2540				
Banjoewangi . . .	84.—	45097					491	500	517	537
Tot. Java en Madura	2444,6	13917368	1887	2890	3910	5202	5326	5478	5583	5693
Af voor Madura .	115,6	578746								
Totaal Java. . . .	2329,0	13338722	1892	—	3977	5242	5384	5531	5683	5731

Volgens de statistieken van Java van het jaar 1861 bedroeg de uitgestrektheid van Buitenzorg slechts 64,75 □ g. m., die van Patjitan slechts 37,5, die van Kediri slechts 117,71 en die van Pasoeroean slechts 103,9 □ geogr. mijlen. Indien deze opgaven juist zijn, verandert daardoor de dichtheidsverhouding der bevolking in die gewesten en moet zij gesteld worden, wat het jaar 1864 betreft: voor Buitenzorg op 5588, voor Patjitan op 2752, voor Kediri op 3663 en voor Pasoeroean 4760 zielen per □ geogr. mijl. Het totaal der mindere uitgestrektheid van

de vier genoemde gewesten zou 30,94 □ mijlen bedragen, en indien deze mijlen van het geheel der uitgestrektheid van Java en Madura behooren afgetrokken te worden zou voor beide eilanden eene uitgestrektheid overblijven van 2403,66, of voor Java alleen van slechts 2298,06 □ geogr. mijlen. Voor het jaar 1864 zou dan het cijfer der bevolkingsdichtheid van Java en Madura te zamen worden = 5790 en dat voor Java alleen = 5804.

Hetzij men nu voor Java aanneme het cijfer, in den staat vermeld, = 5731[5], of het laatstgenoemde = 5804, beiden verschillen slechts weinig van het cijfer der bevolkingsdichtheid van Nederland op hetzelfde tijdstip. Op het einde van 1864 toch was dat cijfer op 5871[5] te stellen.

Bij den sterken aanwas der bevolking van Java is het aannemelijk dat zij thans reeds het cijfer van 15 miljoen heeft bereikt, dat bij gevolg elke □ geogr. mijl gemiddeld geacht kan worden bevolkt te zijn met ruim 6100 zielen en dat de bevolkingsdichtheid er thans reeds die van Nederland overtreft.

Uit den staat ontwaart men, dat niet minder dan 7 residentiën van Java bevolkt zijn met méér dan 10000 zielen per □ geogr. mijl en dat Bagelen op het einde van 1864 zelfs reeds 15000 zielen per □ geogr. mijl telde. Die cijfers zijn voor Japara 14276, voor Kadoe 12600, voor Batavia 12476, voor Soerabaya 11784, voor Pekalongan 11600 en voor Samarang 11465.

In 8 andere residentiën was de bevolkingsdichtheid onder de 10000 maar boven de 5000 zielen per □ geogr. mijl, nl. in Tegal = 9859, in Cheribon = 7281, in Banjoemas = 6969, in Soerakarta = 6450, in Djokdjokarta = 6413, in Rembang = 5955, in Buitenzorg = 5433, en in Madura = 5006.

Met een cijfer van tusschen de 4000 en 5000 zielen per □ m. komen slechts voor 2 residentiën t. w. Pasoeroean met 4374 en Madioen met 4776.

Tusschen de 3000 en 4000 zielen per □ mijl bezaten slechts Bantam, Kediri en Probolingo en Bezoeki (te zamen), t. w. beide laatste residentiën 3778, Bantam 3792 en Kediri 3358.

In slechts 2 residentiën voorts bleef genoemd cijfer tusschen 2000 en 3000, bedragende het voor de Preanger-regentschappen slechts 2294 en voor Patjitan 2137. Krawang naderde het cijfer van 2000 (1994.)

In een enkel gewest, Banjoewangi, kwamen slechts 537 zielen per □ geogr. mijl.

Vergelijkt men de bevolkingsdichtheid der gewesten van Java op het einde van 1864 met die op hetzelfde tijdstip in de verschillende provinciën van Nederland, dan bekomt men het volgend overzicht.

JAVA.	Zielen per □ geogr. mijl.		NEDERLAND.
Bagelen	15000		
Japara	14276		
Kadoe	12600		
Batavia	12476	12286	Noordholland.
Soerabaya.	11784	11955	Zuidholland.
Pekalongan.	11600		
Samarang.	11465		
Tegal	9859		
Cheribon	7281		
Banjoemas	6969	6809	Utrecht.
Soerakarta	6450		
Djokdjokarta	6413		
Rembang	5955	5797	Zeeland.
Buitenzorg	5433	5510	Limburg.
Madura	5006	5199	Groningen.
Madioen	4776	4800	Friesland.
Pasoeroean	4374	4576	Gelderland.
Bantam	3792	4509	Noordbrabant.
Bezoeki en Probolingo	3778	4025	Overijssel.
Kediri	3358		
Preanger	2294		
Patjitan.	2137	2134	Drenthe.
Krawang	1994		
Banjoewangi	537		

De meest bevolkte provinciën van Nederland, Noordholland en Zuidholland, staan alzoo in bevolkingsdichtheid nog beneden Batavia en Kadoe en ver beneden Japara en Bagelen, terwijl slechts Krawang en Banjoewangi minder dicht bevolkt zijn dan de minst dicht bevolkte provincie van Nederland.

Wanneer men Java in drie deelen splitst, en tot West-Java rekent de gewesten gelegen bewesten Tegal en Banjoemas, en tot Oost-Java de residentiën beoosten Japara, Samarang en Soerakarta, dan blijft er voor Midden-Java over eene uitgestrektheid van 580,1 □ geogr. mijlen, dus slechts weinig kleiner dan die van Nederland, en omvattende de residentiën Tegal, Banjoemas,

[illegible] te in [illegible]

[illegible] te [illegible]

[illegible] op Java [illegible]

[illegible] medegedeeld.

gaan echter niet verder dan het jaar 1860, en het is zeker niet overbodig na te gaan in hoever de verkregen kennis over de sedert verloopen jaren met de vroeger gemaakte berekeningen in overeenstemming is.

In den volgenden staat zijn de vroeger reeds gedane opgaven tot en met 1864 aangevuld.

JAREN.	Bevolking.	Toename.	Vermindering.	Procentsgewijze toename.	
				IN	'S JAARS.
1795	3500000				
1802	3647167	147165		7 jaar 4,20	0,60
1807	3770000	122835		5 „ 3,63	0,72
1815	4615270	899573		8 „ 23,86	2,98
1824	6368020	1753820		9 „ 38,00	4,22
1826	5295542		1072448		
1827	5839266	543724		1 „ 10,45	10,45
1828	6168089	328823		1 „ 5,63	5,63
1829	6691114	523025		1 „ 8,48	8,48
1830	7064936	373822		1 „ 5,58	5,58
1832	7323982	259046		2 „ 3,66	1,83
1834	7511106	187124		2 „ 2,55	1,27
1837	7981284	470178		3 „ 6,25	2,08
1838	8103080	121796		1 „ 1,52	1,52
1845	9551385	1448305		7 „ 17,87	2,55
1846	9499944		51441		
1847	9657002	157058		1 „ 1,65	1,65
1848	9666582	9580		1 „ 0,09	0,09
1849	9584130		82452		
1850	9570023		14107		
1851	9687346	117323		1 „ 1,22	1,22
1852	9943075	255729		1 „ 2,63	2,63
1853	10290045	346970		1 „ 3,58	3,58
1854	10581890	291845		1 „ 2,83	2,83
1855	10911241	329351		1 „ 3,11	3;11
1856	11290450	379209		1 „ 3,47	3,47
1857	11594158	303708		1 „ 2,68	2,68
1858	11943019	348861		1 „ 3,00	3,00
1859	12324095	381076		1 „ 3,19	3,19
1860	12718717	394622		1 „ 3,20	3,20
1861	13019106	300389		1 „ 2,44	2,44
1862	13380268	361162		1 „ 2,77	2,77
1863	13649680	269412		1 „ 2,01	2,01
1864	13917368	261688		1 „ 1,91	1,91

In het artikel over de Bevolkingstoename op Java, hiervoren aangehaald, is reeds gehandeld over de waarde, welke aan bevolkingscijfers, op verschillende tijdstippen omtrent Java bekend gemaakt, is te hechten en aangetoond, niet alleen dat zij met zekerheid aangenomen kunnen worden als voorstellende minstens het minimum der bevolking, maar ook dat zij meer vertrouwen verdienen dan aan ze pleegt te worden toegekend.

Wanneer men nu de cijfers der 20 laatste jaren raadpleegt, vindt men eene vermeerdering, in dat tijdvak, van niet minder dan 4365983 zielen, hetgeen wijst op eene toename van gemiddeld 2.28[5] pCt. 's jaars. Trekt men echter af de cijfers der jaren 1845 tot 1850, in drie van welke (1846, 1849, 1850) de bevolking door hongersnood en epidemieën zoodanig werd geteisterd dat zij in plaats van, zoo als gewoonlijk, toe te nemen, sterk verminderde, dan blijft voor de 14 jaren van 1851 tot 1864 eene vermeerdering over van 4330022 zielen, wat neerkomt op eene gemiddelde jaarlijksche toename van 3,19 pCt. Men weet echter dat de meerdere zorg, in de laatste 10 jaren aan de telling der bevolking besteed, de toename hooger doet schijnen dan zij inderdaad was, maar er is grond om aan te nemen, ook na de bekendwording der cijfers over de latere jaren, dat, zooals in een vroeger artikel reeds werd aangegeven, de bevolkingstoename op Java gemiddeld op ongeveer 2½ pCt. 's jaars te stellen is.

Ten opzichte van het cijfer van 1864, onder aan den staat voorkomende, en waaruit blijkt een aanwas van slechts 1,91 pCt. zij herinnerd aan de hevige cholera-epidemie, waardoor de bevolking in dit jaar werd geteisterd, en die in Samarang zelfs teweegbracht dat de bevolking daar in 1864 met meer dan 20000 zielen verminderde.

Neemt men overigens de bevolkingstoename der laatste 5 jaren (1860 t/m 1864) alleen dan bekomt men eene vermeerdering van 1593273 zielen, overeenkomende met een gemiddelden jaarlijkschen aanwas van 2,58 of ruim 2½ pCt.

Indien inderdaad 2½ pCt. de normale jaarlijksche bevolkingstoename op Java voorstelt en geene belangrijke stoornissen in die vermeerdering plaats hebben, zal de populatie op het einde dezes jaars een cijfer van nagenoeg 15 miljoen zielen (14991482) kunnen bereikt hebben. Denzelfden maatstaf aannemende kan die bevolking over 10 jaren tot ruim 19 miljoen en over 20

jaren tot nagenoeg 25 miljoen zielen zijn geklommen, en, zoo voortgaande, zou zij nog vóór het einde dezer eeuw, in het jaar 1896, tot een cijfer van ruim 30 miljoen kunnen zijn gestegen.

Van 1795 tot 1864, en dus in een tijdvak van 70 jaren, is de bevolking van Java van 3½ miljoen tot 14 miljoen geklommen en alzoo verviervoudigd, en het is opmerkelijk dat de verdubbeling telkens juist in 35 jaren plaats had. De voorgaande staat wijst zulks aan, komende er het jaar 1830 voor met een cijfer van ruim 7 miljoen zielen, terwijl 1864 een cijfer van nagenoeg 14 miljoen aantoont. De oorlogen en onlusten in de eerste helft van het 70jarig tijdvak en de hongersnooden en epidemieën in de tweede helft, hebben alzoo teweeggebracht dat de normale tijd van verdubbeling slechts eenige jaren werd verlengd. Neemt men dergelijke faktoren van stremming in de toename der populatie ook voor de eerste tientallen jaren aan, ook dan nog laat zich vermoeden dat de bevolking vóór het einde dezer eeuw op nieuw verdubbeld en tot een cijfer van 28 miljoen zielen zal zijn geklommen.

BL.

DE OTTER EN DE KRAB.

(*Eene Soendaneesche dongeng.*)

DOOR

DR. W. H. ENGELMANN.

Dongeng is bij de Soendanezen de algemeene naam voor alle mogelijke verhalen, vertelsels, dierfabelen enz. Onder 't volk zijn eene menigte zulke *dongeng's* in omloop, doch alleen bij mondelinge overlevering, terwijl slechts zeer weinige opgeschreven zijn. Enkele zijn berijmd in tĕmbang. Daar 't echter voor beoefenaren der taal van belang is *proza*-stukken te hebben, die zooveel mogelijk de volkstaal teruggeven, heb ik allengs verscheidene dongeng's laten opschrijven. In meer dan één opzicht zijn dergelijke stukken zeer gebrekkig. Vooreerst doet de inlander bij 't schrijven van proza volstrekt geen moeite voor een goeden stijl, en ten tweede sluipen er deels uit zorgeloosheid, deels uit pedanterie, al licht eenige onnoodige vreemde (Jav. Maleische en zelfs Hollandsche) woorden in. Van een en ander zal men ook in de hier uitgegeven dongeng blijken vinden. 't Was echter mijn plan eene proeve te geven, hoe de inlander *schrijft* en niet hoe hij wel zou *kunnen* of *moeten* schrijven: daarom heb ik mij, behalve blijkbare schrijffouten, geen veranderingen of verbeteringen veroorloofd. Zoo heb ik ook de spelling onveranderd gelaten met al hare onregelmatigheden (b. v. in 't al of niet verdubbelen van medeklinkers, 't al of niet inschuiven van *w* en *j* tusschen sommige klinkers enz.) ik heb dit met opzet gedaan, ten einde anderen in de gelegenheid te stellen later mijn systeem van spelling en transscriptie te controleeren.

AANTEEKENINGEN.

Kadoeng sangsang. Oorsprong en beteekenis van dezen bijnaam van de otter zijn mij geheel en al onbekend. De meeste bijnamen van andere dieren b. v. de aap *Mandah* zijn mij eveneens tot noch toe onverklaarbaar. *Boedoeg*, dat ik als naam van de pad door *Dikbuik* vertaald heb, is eigenlijk de naam eener huidziekte en doelt dus op de gezwollene, oneffene, puistige huid van dit dier. De moderne naam van de otter *sero* is etymologisch verwant met 't Bataksche *silo silo* (cf. Soend. *era*, Bat. *ila*). In 't Jav. heet hij *lingsang*.

Alam. Hoogst moeilijk is 't ons woord *tijd* in zijne verschillende beteekenissen in 't Soend. uit te drukken. Op raad van den panghoeloe van Garoet heb ik op deze plaats het Europeesche *tempo* vervangen door 't Arabische *alam*, dat ook in 't Jav. naast *djaman* gebruikt wordt om een lang tijd*perk* aan te duiden. *Tempo* is evenwel niet meer geheel te verdringen, daar men er reeds een werkwoord van gemaakt heeft *nempo(w)an* in den zin van „iemand tijd d. i. uitstel geven." — *Tijd* in den zin van „geschikt tijdstip" kan men door *meudjeuhna* vertalen b. v. *meudjeuhna toewang* „'t is tijd om te eten." *Tijdens* heet *basa*, dat etymologisch verwant is met 't Jav. *masa* (*mangsa*). — *Tijd* in *time is money* is in 't Soend. te eenenmale *onvertaalbaar*, daar de inlander van de waarde des tijds geen begrip heeft en 't ook vooreerst niet krijgen zal, zoolang er nog dagelijks met de grootste willekeur over zijn tijd beschikt wordt. In een zijner boekjes heeft de panghoeloe van Garoet getracht 't idee van „tijd verknoeien" te vertolken door *mitjeun waktoe*, doch dit wordt niet algemeen verstaan; en een inlander, wien ik vroeg wat 't beteekende ten einde hem op de proef te stellen, antwoordde mij: „'t uur om te bidden laten voorbijgaan", want in dezen bepaalden zin hebben de Soendanezen 't Arabische *waktoe* (uur) overgenomen.

Baranghakan. 't praefix *barang* voor werkwoorden, die alsdan de neusletter verliezen, dient om de door 't werken uitgedrukte handeling geheel algemeen voor te stellen b. v. *geus tiloe tahoen lamina hĕnteu pisan barangbere ka kaoela* „drie jaren lang hebben zij mij volstrekt niets gegeven"; *geus meunang tiloe pöe* (ꦥꦺꦴꦲꦼ) *tiloe peuting hĕnteu barangdahar* „hij had in drie dagen en drie nachten volstrekt *niets* gegeten;" *tamba teu*

barangtjandak „als middel tegen 't in 't geheel niets meênemen" d. i. „om u toch iets meê te geven, om u niet met ledige handen te laten heengaan:" *Baranghakan* kan ook beteekenen „zich bezighouden met 't eten, 't zij om 't klaar te maken, 't zij, zoo als hier op deze plaats, om 't te zoeken." Zoo zegt men van *sijar* (zoeken) *balang sijar* „zich bezig houden met den kost te zoeken."

Sakadang, dat men volgens 't Jav. met *broeder* zou kunnen vertalen, komt in 't Soend. alleen voor bij de namen van dieren, die in de *dongeng* optreden.

Hos bae paeh. Hos behoort tot eene klasse van woorden, waardoor zich 't Soend. bijzonder van de verwante talen onderscheidt, en die ik, bij gebrek aan beter naam, in navolging van sommige inlanders, voorloopig maar *oempak basa* zal noemen. Men kan ze eenigzins vergelijken met onze klanknabootsende interjecties in zinnen als: „plof viel hij op den grond," in zooverre zij even als deze dienen om de handeling sterker te kleuren en daardoor levendiger voor te stellen, met dit onderscheid echter dat zij in 't Soend. gebruikt worden van allerlei handelingen, waarbij van klanknabootsing geen spraak kan zijn: b. v. *gek dijoek* „hij ging zitten;" *kop njatoe* „hij at" *bral angkat* „hij vertrok;" *tret* (ook *kotret*) *noeliskeun* „hij schreef 't op" enz. Zoo vindt men in 't vervolg dezer vertelling vijf werkwoorden achter elkander elk met eene *oempak basa* (p.....) *djol dongko*, *gek sila*, *tjedok njĕmbah*, *roj mando bĕloek toengkoel*. — In 't dagelijksch leven worden ze ook wel allen op zich zelf als werkwoorden gebruikt b. v. *geus bral* „hij is vertrokken"; *teu dek rĕp* „ik kan niet in slaap komen," vooral ook als Imperativen, b. v. *kop* „eet," *doeg* „ga liggen" enz. — Sommige werkwoorden schijnen van zulke woordjes gevormd te zijn b. v. *ngareret* „naar iemand zien" en *roeroetreret* van *ret*, dat gebruikt wordt als *oempak basá* bij de verba, die *zien* beteekenen.

Kidang is Javaansch en brabbelmaleisch. De Soend. naam is *mĕntjĕk*. Zoo komt later *nagara* voor in plaats van t Soend. *dajeuh*. Van Maleische woorden gebruikt de schrijver o. a. herhaalde malen *tatkala*, *mănjaoet* enz.

Birigidig of *ngabirigidig* beteekent *beven*, niet alleen van angst, maar ook van kwaadheid of verontwaardiging.

Tampa rarapan „onaangediend" is geheel uit 't Jav. overgenomen (*tanpa larapan*).

Kasima „van schrik bevangen” stamt af van 't Jav. *sima* „tijger” en beteekent dus eigenlijk de schrik, die men gevoelt als men besprongen wordt door een tijger.

Dija als voornaamwoord van den tweeden persoon heb ik hier voor 't eerst aangetroffen; Rigg geeft 't echter ook op en daarom vond ik geen vrijheid 't in 't meer gewone *sija* te veranderen.

Da is de echt Soendaneesche redegevende partikel, die in geschriften meer en meer verdrongen wordt door 't Arab. Jav. *sabab* of *sawab*.

Oerang lawoengkeun landrat. De zoogenaamde propositief van Roorda, en wel in 't meervoud, is 't eenige geval waarin in 't Soend. 't zoogenaamde subjectieve passief voorkomt, b. v. *oerang paehan* „laten wij hem dooden; „ *oerang podaran* „ laten wij hem kapot (*modar*) maken. 't Schijnt evenwel niet noodig te zijn dezen vorm te gebruiken, daar men ook *oerang maehan* vindt.

Dina powejan landrat, 't aanhechtsel *an* achter *powe* is mij hier onverklaarbaar. Van *powe*, dikwijls plat uitgesproken *poj*, krijgt men *pojan* „zonneschijn hebbende” en van daar *mojan* „zich in den zonneschijn koesteren.” — Misschien schuilt hier een schrijffout.

Tadjir ganti koë oewang kisas. De assessor, die dit advies uitbrengt, is blijkbaar de *panghoeloe*, die als representant van 't Mohammedaansch recht in den landraad zitting heeft, en wiens advies geregeld gevraagd en, altans in strafzaken, nooit opgevolgd wordt.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

1. [illegible]

[illegible] 2. [illegible]

[illegible] 3. [illegible]

[illegible] 4—10. [illegible]

TRANSSCRIPTIE.

Ijeu tjarita kadoeng sangsang baheula alam sagala sato hewan bisa keneh ngoetjap: ari kadoeng sangsang teja ajeuna ngaranna sero.

Katjarita eta sero teh boga anak hidji kakara oemoer tiloe peuting, ari koe indoengna di toenda di sisi tjai. Ari indoengna njaba baranghakan. Sabot euweuh indoengna eta anakna kapanggih koe sakadang keujeup: di tjapit beuteungna datang ka raheut, sărta di seuseup gĕtihna hos bae paeh eta anak sero teh, poen keujeup teh njoempoet kana lijang. Hĕnteu lila datang indoengna, ari di tendjo anakna geus paeh; ari di ilikan beuteungna raheut. Hoelĕng indoengna mikiran, teu kaharti noe matak raheut. Geus kitoe loewak líjeuk ngadĕpong kana lijang — beh sakadang keujeup dina lijang: „Eh! bĕt aja sakadang keujeup eta dina lijang! Tjing kadijeu, sakadang keujeup! kaoela arek nanja ka sampejan." Geus kitoe njampeurkeun sakadang keujeup kasakadang sero. Tjarek sakadang keujeup: „Eh bĕt sakadang sero, tjalik kadijeu mas! Keur naon tjalik di dinja?" Ari tjek poen sero: „Bo Mas! koela teh katitiwasan; kaoela noen, da anak ijeu di deukeut boemi sampejan, kaoela njaba balangsijar; ari datang, anak kaoela bĕt paeh, „sărta ra„heut beuteungna, soegan koe sampejan katingali noe nganiaja „ka anak kaoela, poma oelah dipindingan, kaoela hajang njaho. „Tjarek sakadang keujeup: adeuh! bĕt sampoera! kaoela „hĕnteu njaho jen aja anak sampejan di dinja, ngan aja noe „ngaliwat mah, tadi koe kaoela katendjo sakadang kidang sărta „loempat tarik atjir-atjiran, tatapi ari maehan atawa kitoe kijeu „mah hĕnteu kadeuleu, ngan eta bae tadi sakadang kidang „ngaliwat sărta loempat atjir-atjiran. Ari anak sakadang sero „paeh sarta raheut beuteungna, sĕmoena mah katintjak koe sa„kadang kidang da eta tapak tjeker raheut teh dina beuteungna."

Tjek sero: „Eh sakadang keujeup, ajeuna kaoela hajang „nĕmpoehkeun kasakadang kidang, koemaha pĕtana? Kaoela hajang meunang ganti." Atoeh, tjarek sakadang keujeup, „gam„pang katjida eta mah: dawa bae ka nagara, oendjoekan ka „sang ratoe boehaja di Moehara; kaoela saksina, soepaja meu-

„nang boeroehan bae kaoela tangtoe daek: naon nja sanggoep? — „Kaoela sanggoep mere saboek tjinde woeloeng: hajoe oerang „leumpang ka nagara.„ Geus kitoe toeloej pada indit leumpang ka nagara. Hĕnteu katjarita di djalanna, katjarita geus dongkap ka paseban bae ngadeuheus ka sang ratoe, doewaän sarila barina toengkoel. Dipariksa koe sakadang koeja, djaksa nagara: eta ngomongna sĕntor sĕrta sila toempang bari noelak tjangkeng — birigidig ah eta noe doewaän — „Maneh teh oerang „mana? Kitoe deui saha nja ngaran? „Toro djog tampa rarapan datang ka kami, dek naräon nja pikarĕpeun maneh? — Ah ah eta noe doewa ngadegdeg, hĕnteu bisa ngawangsoel kasima di pariksa koe raden djaksa; ĕnggeus lila kakara bisa ngawangsoel. Ari pokna: „Noen soemoehoen pariksa goesti, ari ngaran „djisim koering sakadang sero, ari ijeu noe hidji sakadang keujeup, ari nja lĕmboer ti paroeng halang — kaoela noen. Ari sapoerwa ngadeuheus ka pajoeneun goesti noen djisim koering soemĕdja pioendjoek: awitna djisim koering gadoeh anak sahidji kakara oemoer tiloe peuting, ari koe djisim koering di toenda di sisi tjai, ari koering leumpang nejangan hakaneun. Hĕnteu lila koering balik nejang anak noe ditoenda teja. Ari datang, bĕt ĕnggeus paeh anak koering teh: diilikan aja tjatjadna raheut dina beuteungna. Geus kitoe djisim koering bingoeng teu kaharti, tadi r hĕnteu raheut taja kitoe kijeu-ajeuna tjatjad sarta paeh. Koering teh loewak lijeuk soegan aja tanja-tanja-eun; ari ngadĕpong kana lijang, beh sakadang keujeup dina djĕro lijang; di tjĕloekan koe koering bidjil sakadang keujeup tina lijang, pek koering nanja ka sakadang keujeup soegan manggihan atawa nendjo anoe nganiaja ka anak koering rehing deukeut ka boemina. Sakadang keujeup ngawangsoel: Adeuh sampoera, kaoela mah hĕnteu njaho jeu aja anak sampejan dinja, soemawona noe nganiaja kaoela hĕnteu manggihan, tatapi kaoela manggih noe ngaliwat mah tadi — sakadang kidang sarta loempat tarik ngaliwat ka lĕbah dinja: ari anak sakadang sero paeh sarta raheut beuteungna, sĕmoe r na pangpaehna teh, tjek sakadang keujeup, di tintjak koe sakadang kidang sakadang keujeup saksina. Tah sakitoe noe matak djisim koering ngadeuheus ka Goesti soemĕdja njoehoenkeun hoekoeman, rehing kitoe pĕtana kaoela noen.

Geus kitoe tret di toeliskĕun tjaritaäuana sakadang sero koe sakadang koeja djaksa. Toeloej di oendjoekkeun ka sang ratoe boehaja: di aos koe sang ratoe, geus kahartos. Ladjĕng nimbalan ka djaksa, jeu koedoe ngahatoeranan tjalik sang ratoe

maoeng. Pek raden djaksa ka paseban miwarang sahidji mantri noe bisa leumpang kadarat, djĕnĕngan sakadang bangkong boedoeg, mawa soerat ngatoeranan tjalik sang ratoe. Bangkong boedoeg geus toeloej. Teu katjarita di djalanna, katjarita geus tĕpi ka sang ratoe. Toeloej soerat disanggakeun, ditampi koe sang ratoe sarta toeloej di aos, geus kahartos jeu di hatoeranan tjalik koe sang ratoe boehaja.

Geus kitoe sang ratoe maoeng njaoer djaksa monjet mandah, pandakawannana sakadang peutjang patjalang; njaoer deui toemĕnggoeng loetoeng, rangga owa, mantri soerili, dĕmang heulang: di tjandak nĕpoengan sang ratoe boehaja ka Moehara. Teu katjarita di djalanna, katjarita geus tĕpi bae ka Moehara. Ladjĕng koempoelan di pantjaniti batoe datar tjadas ngampar, mihatoer prĕkawis pangdawana sakadang sero; soerat diwatja koe sakadang koeja djaksa Moehara di pajoenĕn djaksa monjet mandah ti darat. Koe sang monjet mandah geus kaharti „Ijeu prĕkara bangĕt katjida, sakadang kidang kadawa maehan anak sakadang sero.„ Geus kitoe raden monjet mandah reret kapandakawan sakadang peutjang: „Eh peutjang! denge koe tjeuli dija „masing kadenge, ajeuna maneh koedoe leumpang njaoer sakadang „kidang sarta koedoe kairingkeun, lamoen baha talijan; iring„keun masing kĕntjĕng, oelah lila, beurang peuting oelah „kandĕg, karana sakadang kidang kasangkoet prakara — koe sa„kadang sero kadawa maehan anakna sakadang sero. Tah! kitoe „noe matak koedoe ka-iringkeun koe maneh sakadang kidang.” Sakadang peutjang kantjad kintjid tjoelang tjileung sĕsĕgor bari molotot. Teu katjarita di djalanna, katjarita geus tĕpi bae ka sakadang kidang. Sa djongdjongan teu bisa ngomong olohok bari molotot. Geus lila sakadang kidang ho-okeun: „Aja djalma „datang molotot taja omongna.„ Geus kitoe sakadang peutjang ngomong bari sĕntor: „Eh sakadang kidang silaing teh di „saoer koe djoeragan djaksa monjet mandah srawoeh koe sang „ratoe tapi lain ka nagara oerang, ka nagara Moehara — di sang„koet prakara koe ratoe boehaja. Ari noe djadi prakara nja „silaing pisan didawa koe sakadang sero — saksina sakadang „keujeup, jeu sakadang kidang teh maehan anak sakadang sero: „pangpaehna ditintjak koe sakadang kidang. Sakitoe silaing noe „matak disaoer kĕntjĕng kabinabina, lamoen baha silaing bakal „ditalijan, sabab tangtoe silaing digantoeng di Moehara.„ Geus kitoe sakadang kidang rĕg ngahoelĕng krana teu pisan roemasa boga dosa, tatapi sĕmoena hese nampikna, eta prakara make

saksi kitoe. Geus kitoe sang kidang nanja ka patjalang sang peutjang koemaha pétana soepaja salamĕt sarereja: tjing, mas koemaha rasijahna? Tjarek poeu patjalang. „Ih! eta mah gan „pang katjida: bab maehan hĕnteu pisan „, ari loempat m „tarima, sărta djalan kadinja; ari noe matak loempat tar „sabab aja kasijeun ngadenge sakadang mĕrak soesoerakan — kit „bae, hajoe geura indit.„ Geus kaharti koe sakadang kidang toeloej indit di-iringkeun koe mas patjalang. Teu katjarita djalanna, katjarita geus datang bae ka Moehara. Toeloej b ngădeuheus ka pantjaniti batoe datar djol dongko, gek sil tjedok njĕmbah, roj mando, hĕloek toengkoel sĕmoe noe adj katjida. Geus kitoe reret Raden Djaksa monjet mandah sang kidang. Eh sang kidang! di priksa koe sang ratoe koed oendjoekan noe troes trang, oelah moengkir oelah linjok oel bohong, masing trang sa ĕnjana pisan, jen ajeuna maneh dawa koe sakadang sero, sakadang keujeup saksina — sakadang se anakna di paehan koe maneh ditintjak beuteungna datang paeh, tatkala maneh loempat tarik atjir-atjiran. Tjik, koemah eta maneh trima — mangke maneh tangtoe ditĕpoengkeun. Noe sŏemoehoen: ari maehan koering teu trima, ari lóempat tar mah trima; ari noe matak loempat tarik sabab aja kasijeu ngadenge sakadang mĕrak soesoerakan. Geus kitoe raden djak nimbalan deui njaoer sakadang mĕrak: „Ajeuna patjalang mané indit deui, sakadang mĕrak disaoer kasangkoet prakara maeha anak sakadang sero geuwat masing kĕntjĕng beurang peuti oelah kandĕg; baha talijan.„ Geus kitoe patjalang toeloej njao sakadang mĕrak. „Eh! sakadang mĕrak! Silaing disaoer k djoeragan djaksa monjet mandah timbalan ratoe koedoe kairing keun bae, aja prakara bangĕt katjida, kasangkoet prakara maeha anakna sakadang sero — saksina sakadang keujeup — pangpaeh katintjak koe sakadang kidang tătkala loempat tarik, ari sakada kidang pangloempatna tarik koe sawab ngadenge sakadang mĕr soesoerakan.„ Tjek sakadang mĕrak: „Bo atoeh koemaha pĕtan mas patjalang! piwangsoelĕn ka ratoe?„ „Eh! gampang katjid soemoehoen, kitoe noe matak soesoerakan sabab ngadenge s kadang doedoet titir. Geus kaharti, sakadang mĕrak toelo indit di-iringkeun koe patjalang. Teu lila djol datang ka paseb ngadeuheus ka pantjaniti batoe datar. Reret raden djaksa monj mandah: „Eh sakadang mĕrak! ajeuna maneh di dawa maeh anakna sakadang sero — sakadang keujeup saksina — pa paehna teh katintjak koe sang kidang tătkala loempat tarik

ari sang kidang pangloempatna tarik ngadenge sora sakadang mĕrak soesoerakan.„ Ngawangsoel sang mĕrak: soemoehoen koering soesoerakan sabab ngadenge sang doedoet titir. Ngawangsoel sang doedoet soemoehoen koering titir, sabab koering nendjo sang koenang r mawa. r obor noe matak titir.„ Geus kitoe djaksa reret deui ka patjalang: „Ajeuna maneh koedoe leum„pang deui, saoer sang koenangr, sarta koedoe iringkeun koe „maneh kĕntjĕng teu meunang lat.„ Sang peutjang patjalang indit deui njaoer sang koenang. r Teu katjarita di djalanna, katjarita geus tĕpi bae ka sang koenangr. Eh! sang koenangr ! silaing disaoer koe djoeragan djaksa monjet mandah timbalan ratoe: kaämbat prakara maehan anakna sang sero — sang keujeup saksina — ari pangpaehna teh katintjak koe sang kidang tatkala loempat tarik; sang kidang noe matak loempat ngadenge sang mĕrak soesoerakan: sang mĕrak soesoerakan ngadenge sang doedoet titir: sang doedoet titir sabab nendjo sang koenangr mawa obor: „Bo tarima koela mawa obor koemaha nja piwangsoelĕn ka ratoe?„

Ih! gampang eta mah: soemoehoen mawa obor da nendjo sakadang papatong ngalajang bae di awangr. Geus kaharti, sang koenangr indit. Teu katjarita di djalanna, katjarita geus tĕpi bae ka pantjaniti ngadeuheus ka raden djaksa monjet mandah. Reret — „Eh! sang koenangr, maneh di dawa maehan anakna sakadang sero — sakadang keujeup saksina — ari pangpaehna katintjak koe sang kidang tatkala loempat tarik; ari sang kidang loempat tarik sabab ngadenge sakadang mĕrak soesoerakan; sang mĕrak ĕnja soesoerakan ngadenge sang doedoet titir; sang doedoet ĕnja titir sabab nendjo sang koenangr mawa obor. „Soemoehoen koering mawa obor sawab nendjo sakadang papatong ngalajang bae di awangr, noe matak mawa obor kaoela noen.„ Reret raden djaksa ka patjalang: „saoer deui sakadang papatong, koedoe ka-iringkeun masing kĕntjĕng oelah kandĕg: kasangkoet prakara.„ Indit patjalang kantjad kintjid. Teu katjarita di djalanna katjarita geus nĕpi bae.„ Eh! sakadang papatong silaing ajeuna disaoer ka nagara Moehara koe djoeragan djaksa monjet mandah; silaing ka sangkoet prakara maehan anakna sakadang sero — sakadang keujeup saksina — pangpaehna teh katintjak koe sang kidang tatkala loempat tarik: sang kidang noe matak loempat sawab ngadenge sang mĕrak soesoerakan; sang mĕrak noe matak soesoerakan sawab ngadenge sang doedoet titir; sang

doedoet noe matak titir sabab nendjo sang koenang[r] mawa obor; sang koenang[r] noe matak mawa obor sabab nendjo sakadang papatong ngalajang bae di awang[r]. Bo ĕnja kaoela ngalajang di awang[r], koemaha piwangsoeleun, mas patjalang? — „Gampang eta mah; ĕnja kaoela ngalajang di awang[r] sabab nendjo sakadang keujeup kahilir kagirang mawa[r] tjagak.” Geus kaharti, „haj oe oerang indit.” Toeloej kanagara. Katjarita geus nĕpi ka pantjaniti batoe datar tjadas ngampar. Toeloej ngadeuheus ka raden djaksa monjet mandah. Reret raden djaksa: „Eh sakadang papatong maneh kasangkoet prakara maehan anakna sakadang sero — sakadang keujeup saksina — pangpaehna teh katintjak koe sang kidang tatkala loempat tarik; sang kidang noe matak loempat tarik sawab ngadenge sang mĕrak soesoerakan, sang mĕrak noe matak soesoerakan sawab ngadenge sang doedoet titir: sang doedoet noe matak titir sabab nendjo sang koenang[r] mawa obor, sang koenang[r] noe matak mawa obor sabab nendjo sang papatong ngalajang bae di awang[r]. Noen soemoehoen ngalajang di awang[r], sabab koering nendjo sakadang keujeup mawa[r] tjagak kahilir kagirang bari njapitan beuteung boedak, gĕtihna di seuseupan.” Geus beres noe lima ponggawa sărta geus kapriksa koe raden djaksa monjet mandah. Geus taja manah salĕmpang dina salirana; babari di papaj ka asalna deni. Geus kitoe raden djaksa monjet mandah oendjoekan ka sang praboe ratoe maoeng, jen geus sadija baris saksi lima djĕlma. Isoekan mah soemangga oerang lawoengkeun landrat gĕde di pajoeneun sang praboe, ratoe[r] sami koempoel sarĕng para ponggawa sadaja taja noe kaliwat sahidji atjan. Kotjap isoekna dina powejan landrat dinagara Moehara di pantjaniti. Noe tjalik dina tĕmpat landrat. 1. Sang ratoe boehaja, 2. toemĕnggoeng tjoetjoet 3. rangga loebang, 4. dĕmang kantjra, 5. sakadang koeja hop-djaksa; — sakitana sakadang sero, saksina sakadang keujeup. Geus beres, priboemi pada geus tjaralik. Soemping semah ti darat 1. sang ratoe maoeng 2. toemĕnggoeng loetoeng, 3. rangga owa 4. mantri soerili, 5. dĕmang heulang, 6. sakadang monjet mandah djaksa, 7. Sakadang peutjang patjalang; — Lima sakitan 1. Sakadang kidang 2. sakadang mĕrak, 3. sakadang doedoet, 4. sakadang koenang[r] 5. sakadang papatong. Sadaja geus beres tjaralik: ratoe tjalikna dina korsi majoenan medja: djaksa djeung para ponggawa tjaralik majak[r] beres dina samak, sakitan di tĕpas pantjaniti. Kotjap noe mariksa sakitan raden djaksa sakadang koeja pa-pajoen[r] djeung raden djaksa monjet mandah.

Njaoer ka sakadang sero. „Eta sakadang sero maneh oenggah kaloehoer" Tjat sakadang sero oenggah Raden djaksa mariksa: „eh sakadang sero! maneh tjing geura njarita'koemaha asalna.„ Tjedok njĕmbah ki sero: „ Noen soemoehoen pariksa goesti awitna djisim abdi gadoeh anak sahidji kakara oemoer tiloe peuting, koe djisim koering di toenda dina gawir sisi tjai, ari djisim koering toeloej leumpang balang sijar. Hĕnteu lila koering balik nejang anak, ari ditejang geus paeh sarta tjatjad, raheut dina beuteungna. Geus kitoe koering bingoeng katjida dek nanja, taja tanja-eun. Geus kitoe koering loewak lijeuk ngadĕpong kana lijang: beh sakadang keujeup dina lijang. Di tjĕloekan koe koering, sĕg bidjil njampeurkeun ka koering. Tjarek koering: Eh sakadang keujeup! Kaoela katitiwasan tadi koela noenda anak di dijeu deukeut ka boemi sampejan; ari datang nejang anak geus paeh sarta raheut beuteungna, soegan koe sampejan kanjahowan noe nganiaja anak kaoela. Adeuh koela mah teu njaho aja boedak sampejan di dinja, soemawona noe nganiaja teu kapanggih; tatapi koela nendjo noe djalan kadinja sarta loempat tarik atjiratjiran sakadang kidang, sĕmoerna nja eta noe nintjak kana eta beuteung boedak, mowal sahada ngan eta noe ngaliwat. Kitoe awitna kaoela noen. „ — Djaksa mariksa deui ka sakadang keujeup: „Koemaha kanjaho maneh? „ „Soemoehoen nja kitoe pisan raos djisim koering nja eta pisan noe nganiaja teh.„ Timbalan moendoer. „Tjing madjoe sakadang kidang.„ Sor sang kidang kaloehoer madjoe. Djaksa mariksa: „Eh sakadang kidang, koemaha kadenge eta tjaritaännana sakadang keujeup? — „Noen soemoehoen kakoeping, tatapi ari maehan mah teu pisan, ngan loempat tarik soemoehoen: noe matak koering loempat tarik sawab ngadenge sakadang mĕrak sosowak.„ Sor deui sakadang mĕrak madjoe. Timbalan: „ Koemaha sang mĕrak kadenge koe maneh tjarita sang kidang? — Ngawangsoel sang mĕrak: „noen soemoehoen kakoeping pisan koe djisim koering, sarĕng trima soesoerakan sabab ngadenge sakadang doedoet titir „. Sor deui sakadang doedoet. Timbalan; „ Tjing koemaha eta sang doedoet kadenge tjarita sang mĕrak? Wangsoel sang doedoet: „Soemoehoen koering titir sabab nendjo sakadang koenang[r] mawa obor„. Sor sang koenang[r]. Timbalan: „tjing sang koenang[r] kadenge koe maneh tjaritana sang doedoet? „Noen soemoehoen kakoeping pisan sarĕng trima koering mawa obor sabab nendjo sakadang papatong ngalajang di awang[r].„ Sor papatang timbalan:

„Tjing papatong eta kadenge koe maneh tjaritana sang koenang" ! Ngawangsoel sang papatong: „Noen soemoehoen kakoeping pisan sarĕng trima ngalajang diawang" sabab nendjo sakadang keujeup kahilir kagirang mawa" tjagak sarta bari njapitan beuteung boedak gĕtihna diseuseupan koe sakadang keujeup noe matak ngĕdjat loempat ka awang" djisim koering kaoela noen. Geus kitoe djaksa malik mariksa ka sakadang keujeup: Eh sang keujeup tjing maneh masing trang, oelah bohong linjok, ajeuna maneh geura manjaoet. Sĕg bae sakadang keujeup ngaboedah soengoetna hĕnteu bisa ngawangsoel, paparoengkoetan hĕnteu poejoeh. Gĕr paraponggawa ti darat soerak para asesor ĕnggeus moepakat sadaja jen sakadang keujeup eleh adoena tĕtĕp salahna. Sang ratoe maoeng ngandika eh para asesor eta koemaha pihoekoemaneunana noe kitoe pĕtana moepakatna djeung sadaja. Oendjoekan asesor nomĕr

N°. I. hoekoemanana sakadang keujeup kisas moedoe di gantoeng.
N°. 2. id. id. id. id. id.
N°. 3. (tadjir ganti koe oewang kisas).
N°. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 id. id.

Geus di poetoes koe sang ratoe boehaja sarĕng sang ratoe maoeng: poetoesanana hoetang pati taoer pati. Ijeu sabab na hakan djadina sakadang keujeup sa-anakna poetoena djadi para sakadang sero palawasna.

Tamat tjarita.

VERTALING.

Dit is eene vertelling van de otter, uit den ouden tijd toen al de dieren nog spreken konden. (De otter, die vroeger *kadoeng sangsang* heette, wordt tegenwoordig *sero* genoemd). Er wordt verhaald, dat die otter een jong had pas drie dagen oud. De moeder zette 't neer aan den kant van 't water en ging zelf uit om eten te zoeken. In hare afwezigheid werd dat jong daar gevonden door de krab; deze prikte 't in zijn buik, zoodat 't bloed er uit kwam, en zoog dit op, zoodat de jonge otter stierf. De krab verschool zich daarop in een kuil. 't Duurde niet lang of de moeder kwam terug; zij zag reeds van verre dat haar jong dood was: nader bezien bleek 't dat zijn buik opengereten was. Zij peinsde en begreep er niets van, hoe dat kwam. Rondkijkende viel haar blik op die kuil, en zie! daar zat de krab in. „He, daar zit de krab in die kuil: kom hier, krab! ik heb u iets te vragen.” Daarop kwam de krab, zeggende: „He, otter! kom hier zitten; waartoe daar gindsch?” De otter sprak: „Och vriend! ik heb daar een ongeluk gekregen: terwijl ik ging eten zoeken, heb ik mijn kind daar neërgezet digt bij uwe woning; terugkomende vond ik hem dood en zijn buik opengescheurd. Misschien hebt gij gezien wie mijn kind mishandeld heeft. Wind er geen doekjes om, want ik verlang 't te weten.” Daarop antwoordde de krab: „Pardon! ik wist niet eens, dat uw kind daar was; alleen weet ik, dat er zoo even iemand voorbijgegaan is namelijk 't reebokje, en ik zag, dat hij heel hard liep, maar van uw kind dooden of zoo iets heb ik niets gezien, alleen dit dat hij liep zoo hard als hij kon; zoo nu uw kind dood en zijn buik opengescheurd is, is hij mogelijk door 't reebokje getrapt, daar die wond in de buik de sporen draagt van zijne pooten.” „Dan wil ik 't op 't reebokje verhalen,” zeide de otter: „hoe moet ik dat aanleggen, want ik wil schadevergoeding hebben.” „Wel, dat is immers zeer gemakkelijk, zeide de krab; ga maar klagen naar de hoofdstad, geef 't aan bij den Koning Krokodil te Moehara, ik ben uw getuige; als ik er mijn loon voor krijg, wil ik bepaald; wat belooft gij?” „Ik beloof u een zwarten gebatikten gordel;

kom laat ons gaan naar de stad." Daarop vertrokken beide naar de hoofdplaats. Wat er onderweg gebeurde wordt niet verteld; alleen wordt er verhaald dat zij op de *paseban* aankwamen om te verschijnen voor den Koning. Beiden zaten ze met gekruiste beenen en neergebogen hoofd. De Schildpad, de djaksa ter hoofdplaats, ondervroeg hen op snaauwenden toon, terwijl hij gezeten was met een voet op zijn dij en de handen aan zijne heupen geslagen. Beiden beefden, toen hij hen vroeg: "Waar zijt gij van daan, hoe is uw naam? Wat wilt gij, dat gij zoo maar onaangediend bij mij komt?" Ze sidderden van vrees op deze vragen van den Raden Djaksa, en konden geen woord uitbrengen. Eindelijk na lang wachten antwoordde de Otter: "Wanneer ik op de vraag van mijnheer mag antwoorden, mijn naam is Otter, en deze ééne hier is de Krab, beide uit de kampoeng *paroeng halang*. Ik waag 't voor mijnheer te verschijnen, omdat ik eene aangifte te doen heb; ik had namelijk een jong, pas drie dagen oud. Ik zette het neêr aan den kant van 't water en ging uit om eten te zoeken. 't Duurde niet lang of ik kwam terug om naar mijn kind te kijken, en zie! 't was dood. Toen ik 't nader bekeek, was hij mishandeld en zijn buik opengescheurd. Ik was verbijsterd en begreep volstrekt niet, hoe hij zoo even nog gezond en wel was, en nu verminkt en dood. Daarop keek ik rond naar alle kanten, of er iemand was, dien ik er naar vragen kon. Zoo kijkende, viel mijn oog op een kuil, en zie! daar zat de Krab in Op mijn geroep kwam hij uit zijn kuil te voorschijn. Ik vroeg hem of hij soms den moordenaar van mijn kind tegen gekomen was of gezien had, daar 't digt bij zijn huis was. De Krab antwoordde mij daarop: Pardon! ik wist niet eens dat uw kind daar was, en dengene die hem mishandeld heeft ben ik niet tegen gekomen; alleen is hier pas even iemand voorbijgegaan, 't reebokje, en hij liep heel hard gindschen weg op. Zoo nu de jonge otter gedood en zijn buik opengescheurd is, zeide de Krab, is zijn dood waarschijnlijk veroorzaakt door dat 't reebokje hem getrapt heeft, zooals de Krab getuigen kan. Dit is de reden dat ik mij tot mijnheer wend ten einde om recht te smeeken, daar dit de weg daar toe is."

Dit geheele verhaal van de Otter werd door den Djaksa Schildpad opgeschreven, en ter kennis gebracht van den Koning Krokodil. Toen deze 't gelezen en begrepen had, gaf hij onmiddelijk bevel aan den Djaksa om den Koning Tijger uit te

noodigen tot een bezoek. De Raden Djaksa spoedde zich naar de paseban en gelastte een mantri, die over land kon gaan, met name de pad Dikbuik, om den uitnoodigingsbrief naar den Koning te brengen. De pad Dikbuik ging dadelijk op marsch. Van zijn tocht wordt niets verhaald, alleen wordt verhaald dat hij bij den Koning kwam en den brief indiende, die door den Koning aangenomen werd. Hij las hem en begreep er uit, dat hij door Zijne Majesteit de Krokodil tot een bezoek werd uitgenoodigd.

Daarop riep Z. M. de Tijger zijn Djaksa, de Aap Mandah met diens *pandakawan*, 't Dwerghert, die als gerechtsdienaar fungeerde; verder riep hij nog de Toemĕnggoeng Loetoeng (zwarte aap), den Rangga Owa (slingeraap), den Mantri Soerili (grijze aap) en den Dĕmang Valk: deze werden allen meêgenomen op zijn bezoek bij Z M. den Krokodil te Moehara.

Daarop was er vergadering in de *pantjaniti* op eene vloer van rotsblokken, ten einde de aanklacht van de Otter mede te deelen. 't Stuk werd voorgelezen door de Schildpad, djaksa van Moehara, ten overstaan van den djaksa van 't vasteland, de Aap Mandah. Deze begreep 't: „dat is een zeer gewigtige zaak," zei hij; „'t Reebokje aangeklaagd van moord gepleegd op 't jong van de Otter." Daarop wendde hij zich tot zijn *pandakawan* het Dwerghert. „Gij Dwerghert! hoor met uwe ooren en luister „goed: gij moet 't Reebokje gaan roepen en hem hierheên be-„geleiden; als hij weêrspannig is, bind hem dan maar: gij „moet hem heel spoedig brengen en niet lang uitblijven, en u „nergens ophouden, noch bij dag noch bij nacht, want 't Ree-„bokje is in een regtszaak betrokken en door de Otter aange-„klaagd wegens 't vermoorden van zijn kind. Dat is de reden „waarom gij 't Reebokje moet hierheen brengen." 't Dwerghert spoedde zich voort, met groote oogen overal rondkijkende en grommende. Wat er onderweg met hem gebeurde wordt niet verhaald: alleen wordt verteld dat hij bij 't Reebokje aankwam. In 't eerste oogenblik kon hij niet spreken: hij stond met zijn mond vol tanden en staarde hem aan. Dit duurde een heele poos, tot dat 't Reebokje zijne verbazing lucht gaf door te zeggen: „Kijk daar is me een vent, die met open oogen staat te kijken zonder een woord te spreken." Toen sprak eindelijk 't Dwerghert op grommenden toon: „Hoor eens, Reebokje, gij wordt geroepen door den djaksa, de Aap Mandah en door den Koning, doch niet naar onze stad maar naar Moehara, daar gij door Z. M. den

"Krokodil betrokken zijt in eene rechtszaak. Die zaak is dat "gij zelf aangeklaagd zijt door de Otter, op getuigenis van de "Krab, dat gij 't jong van de Otter gedood hebt door hem te "trappen. Dit is de reden, dat gij heel haastig geroepen wordt: "als gij weerstand biedt, wordt gij geboeid, daar gij toch be- "paald te Moehara wordt opgehangen." 't Reebokje verschrikte en peinsde, daar hij zich volstrekt van geen schuld bewust was: doch, naar 't zich liet aanzien, was 't moeilijk te ontkennen, daar er zoo'n getuige in de zaak was. Hij vroeg den patjalang 't Dwerghert om raad: "Hoe moet ik 't toch aanleggen om vrij te komen? Is daar ook een middel op?" "Wel, dat is heel gemakkelijk, antwoordde de patjalang: den moord moet gij bepaald ontkennen, doch dat gij hard geloopen hebt en gindschen kant zijt opgegaan moet gij bekennen, en als reden van uw harde loopen opgeven, dat gij bevreesd waart, omdat gij de Paauw hadt hooren schreeuwen: dit is voldoende, kom! laat ons vertrekken." 't Roebokje begreep 't en vertrok begeleid door den patjalang. Zonder verdere ontmoetingen kwamen zij te Moehara en begaven zich naar de pantjaniti op de vloer van rotsblokken. In neêrgebogen houding trad de beschuldigde op, ging met gekruiste beenen zitten, maakte een *sĕmbah*, en bleef toen in deemoedige houding met neerhangend hoofd zitten, als iemand die zeer beangst was. De raden Djaksa ondervroeg hem: zeg eens, Reebokje, gij wordt in naam des konings in 't verhoor genomen, en moet nu ronduit spreken, zonder ontkennen en zonder leugens of uitvluchten, niets anders dan de waarheid: gij zijt namelijk door de Otter aangeklaagd — haar getuige is de Krab — dat gij haar kind gedood hebt, door 't op den buik te trappen toen gij zoo hard geloopen hebt Hoe is 't daar mêe? Bekent gij dat? want men zal u bepaald daarover ter verantwoording roepen." 't Antwoord was: "Dat ik dat jong gedood zou hebben erken ik volstrekt niet, maar wel beken ik hard geloopen te hebben: de reden van dat harde loopen was vrees, daar ik de paauw hoorde schreeuwen." De raden Djaksa beval daarop de paauw te roepen. "Patjalang, ga weêr op marsch en roep de paauw; hij is betrokken in de zaak van 't dooden van de jonge otter: haast u en houd u nergens op bij dag noch bij nacht; als hij weerbarstig is moet gij hem binden." De patjalang vertrok en riep de paauw: "Hoor eens paauw! gij wordt geroepen door den heer Djaksa, den Aap Mandah: op last des konings moet gij mêe, want er is een gewigtige zaak aanhangig

zijt betrokken in den moord van de jonge Otter; volgens ligenis van de Krab, is die dood getrapt door 't Reebokje dit heel hard liep: 't Reebokje heeft zoo hard geloopen at hij u hoorde schreeuwen." De Paauw zeide: "Hoe moet dat toch aanleggen, vriend Patjalang, om een antwoord te en aan den koning?" Wel dat is gemakkelijk, gij moet gen: "ja ik heb geschreeuwd omdat ik de *doedoet*-vogel alarm rde slaan." De paauw begreep 't, en vertrok begeleid door Patjalang. 't Duurde niet lang of zij kwamen aan de paseban kwamen op naar de pantjaniti.

)e Raden Djaksa keek hem aan en vroeg: "Hoor eens Paauw! wordt beschuldigd van moord gepleegd op 't jong van de er — de Krab is zijn getuige — deze is dood getrapt door leebokje terwijl hij heel hard liep; 't Reebokje heeft zoo hard oopen omdat hij de Paauw hoorde schreeuwen."

)e Paauw antwoordde: "Ja dat is zoo, ik heb geschreeuwd lat ik de *doedoet* alarm hoorde slaan."

De *doedoet* antwoordde daarop: "Ik heb alarm geslagen, lat ik de *koenang-koenang* met een fakkel zag loopen."

)e Raden Djaksa keek weêr zijn Patjalang aan, zeggende: j moet nog eens gaan om de *koenang-koenang* te roepen, en moet hem meebrengen en wel heel spoedig en niet lang uit-'en." 't Dwerghert vertrok weêr om de *koenang-koenang* te en. Van 't gebeurde onder weg wordt niets verteld, alleen dat hij er kwam. "Hoor eens *koenang-koenang!* gij wordt ge-en door den heer Djaksa, op last des konings, als zijnde okken in de zaak van 't dooden van de jonge Otter — met Krab als getuige; de dood van die Otter is veroorzaakt door 't Reebokje hem getrapt heeft, terwijl hij heel hard liep; eebokje heeft zoo hard geloopen omdat hij de Paauw hoorde eeuwen. De Paauw heeft geschreeuwd omdat hij de *doedoet* m hoorde slaan; de *doedoet* heeft alarm geslagen omdat hij net een fakkel heeft zien loopen." "Dat ik met een fakkel opeu heb erken ik, wat moet ik dan antwoorden aan den ing?" — "Wel, dat is gemakkelijk, gij moet zeggen: ja ik met een fakkel geloopen, omdat ik den glazemaker door lucht zag vliegen." De *koenang-koenang* begreep 't en ver-t. Er wordt verhaald, dat hij al op de pantjaniti aankwam verscheen voor den Raden Djaksa. Deze ondervroeg hem: *oenang-koenang*, gij zijt aangeklaagd wegens moord gepleegd 't jong van de Otter, op getuigenis van de Krab; die jonge

Otter is gedood, door dat 't Reebokje hem onder 't loopen vertrapt heeft, 't Reebokje heeft hard geloopen omdat hij de paauw hoorde schreeuwen. De Paauw heeft werkelijk geschreeuwd, omdat hij de *doedoet* alarm hoorde slaan: de *doedoet* heeft alarm geslagen, omdat hij de vuurvlieg (*koenang-koenang*) met een fakkel zag loopen.»

»Dat is zoo, ik heb met een fakkel geloopen, omdat ik den glazemaker door de lucht zag vliegen, dit is de reden, dat ik met een fakkel liep. Wederom sprak de Djaksa tot zijn Patjalang: »Roep den glazemaker, en breng hem hier heel spoedig zonder talmen.» De Patjalang vertrok in aller ijl. Wat hem onderweg wedervoer wordt niet verhaald, alleen dat hij er kwam. »Hoor eens glazemaker, gij wordt opgeroepen naar Moehara door den Raden Djaksa: gij zijt betrokken in de zaak van 't dooden van 't jong van de Otter, met de Krab als getuige. Dit jong is doodgetrapt door 't Reebokje, terwijl deze heel hard liep. 't Reebokje heeft hard geloopen omdat hij de Paauw hoorde schreeuwen. De Paauw heeft geschreeuwd omdat hij de *doedoet* alarm hoorde slaan; de *doedoet* heeft alarm geslagen omdat hij de vuurvlieg met een fakkel zag loopen: de vuurvlieg heeft met een fakkel geloopen, omdat zij den glazemaker door de lucht zag vliegen.» »Inderdaad, ik heb door de lucht gevlogen, sprak de glazemaker, wat moet ik antwoorden, patjalang? »Wel dat is gemakkelijk, zeg: ik heb door de lucht gevlogen omdat ik de krab met zijne scharen de rivier op en neer zag gaan.» Hij begreep 't en verklaarde zich bereid te vertrekken. Daarop gingen ze naar de stad. Men verhaalt dat zij reeds aangekomen waren op de pantjaniti en verschenen voor den Raden Djaksa de Aap Mandah. De Djaksa sprak: »Glazemaker! gij zijt betrokken in de zaak van 't dooden van 't jong van de Otter, waarin de Krab getuige is; dat jong is gedood geworden, door dat 't reebokje hem getrapt heeft, terwijl hij heel hard liep; 't reebokje nu heeft zoo hard geloopen omdat hij de paauw hoorde schreeuwen: de paauw heeft geschreeuwd omdat hij de *doedoet* alarm hoorde slaan: de *doedoet* heeft alarm geslagen omdat hij de vuurvlieg een fakkel zag dragen: de vuurvlieg heeft een fakkel gedragen, omdat hij u, glazemaker! door de lucht zag vliegen.»

»Ja ik heb door de lucht gevlogen, omdat ik de krab met scharen gewapend op en neer zag gaan, en hij kneep een kind in zijn buik en zoog zijn bloed uit.»

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

oog op een kuil en ziet daar zat de Krab in. Op mijn geroep kwam hij er uit en naar mij toe. Toen sprak ik tot hem: Hoor eens Krab, ik heb daar een ongeluk gehad, zoo even heb ik mijn kind hier neêrgezet dicht-bij uw huis, en toen ik naar hem kwam kijken, was hij dood en zijn buik opengescheurd; misschien weet gij 't, wie hem zoo mishandeld heeft. Neem mij niet kwalijk, zeide de Krab, maar ik wist niet eens dat uw kind hier was, en ik heb niemand ontmoet, die hem kwaad gedaan heeft; maar ik heb iemand gindschen kant zien uitgaan en hij liep zoo hard als hij kon, namelijk 't Reebokje: waarschijnlijk is hij 't die uw kind op zijn buik getrapt heeft, 't kan onmogelijk iemand anders geweest zijn, daar niemand anders dan hij daâr voorbij is gekomen. Aldus is 't begin van de zaak geweest, heer regter.»

Daarop ondervroeg de djaksa de Krab: »Wat is u van de zaak bekend?»

»Wat mij betreft, 't is juist zoo als de Otter gezegd heeft; volgens mijn gevoelen is 't het Reebokje, dat de mishandeling gepleegd heeft.» Daarop kreeg de Krab bevel om terug te treden en werd 't Reebokje opgeroepen. De djaksa ondervroeg hem: »Zeg eens Reebokje, hoe is 't, hebt gij dat verhaal van de Krab gehoord? »Ja wel, sprak 't Reebokje, ik heb 't gehoord, doch ik beken volstrekt niet, dat ik aan den moord schuld heb, alleen is 't waar dat ik hard geloopen heb; de reden daarvan is, dat ik de Paauw hoorde schreeuwen.» Daarop moest de Paauw voorkomen. »Hoe is 't, Paauw, hebt gij de woorden van 't Reebokje gehoord.» »Ja wel,» antwoordde de Paauw, »ik heb ze gehoord en ik erken, dat ik geschreeuwd heb, omdat ik de *Doedoet*-vogel alarm hoorde slaan.» Toen kwam de *Doedoet* voor, en werd ondervraagd: »Zeg, Doedoet, hebt gij dat gezegde van de Paauw gehoord.» »Ja wel, ik heb alarm geslagen omdat ik de Vuurvlieg met een fakkel zag loopen.» Daarop trad de Vuurvlieg op. »Vuurvlieg! hebt gij dat verhaal van de Doedoet gehoord?» »Ja wel, mijnheer, ik heb 't gehoord, en ik erken met een fakkel geloopen te hebben, omdat ik den Glazenmaker door de lucht heb zien vliegen.» Toen kwam de Glazenmaker voor. »Hebt gij gehoord, wat de Vuurvlieg daar vertelde?» »Ja wel, mijnheer, ik heb 't gehoord, en ik beken door de lucht gevlogen te hebben, omdat ik de Krab in 't water op en neêr zag gaan met scharen gewapend, en hij prikte een kind in den buik en zoog zijn bloed op: dat is de reden, waarom

ik plotseling wegvloog in de lucht." Daarop ondervroeg de Djaksa andermaal de Krab: "Krab, spreek nu eens de ronde waarheid zonder leugens of uitvluchten. Geef spoedig antwoord." De Krab schuimbekte en kon geen woord uitbrengen, doch kromp vän vrees ineen. Al de Hoofden van 't vaste land juichten; al de assessoren waren 't eens, dat de Krab zijn proces verloren had en dat zijne schuld uitgemaakt was. Z. M. de Tijger sprak: "Assessoren, wat moet de straf zijn van hem, over wiens schuld allen 't zoo eens zijn?" De eerste Assessor adviseerde: "de Krab moet door ophanging ter dood gebragt worden." Zoo was ook 't advies van de overige negen assessoren. Alleen de derde voegde er bij, dat de straf kon vervangen worden door betaling van 't bloedgeld. Z. M. de Krokodil en Z. M. de Tijger sloegen daarop 't vonnis, dat de Krab schuldig was aan moord en met den dood moest gestraft worden. Tengevolge daarvan werd hij opgegeten, en dit is de reden waarom ten eeuwige dage de Krab met zijne kinderen en verdere nakomelingen tot voedsel dient voor de Otter. [1]

---

[1] In den Soendaneschen text heeft men overal de Jav. woeloe, taroeng, k pasangan en b moeten bezigen, omdat er geen typen waren voor de daarmede overeenkomende Soendanesche karakters. Om dezelfde reden staat ook de tjĕtjak in de pĕpĕt in plaats van daarnaast, zoo als in de copij van den heer Engelmann. Enkele onregelmatigheden in de transscriptie, zooals dat hij nu eens sarta en tatkala, dan weer sărta en tătkala schrijft, heb ik gemeend niet te mogen veranderen. CORRECTOR.

VERHAAL

EENER

PELGRIMSREIS VAN SINGAPOERA NAAR MEKAH,

DOOR

ABDOELLAH BIN ABDIL KADIR MOENSJI,

GEDAAN IN HET JAAR 1854.

VERTAALD DOOR

H. A. KLINKERT,

Afgevaardigde van het Nederlandsche Bijbelgenootschap te Riouw. [1]

Dit zijn de herinneringen mijner reis van Singapoera met het schip van Sjech Abdoel Karîm, genaamd *Soeblá Salám*, in het jaar 1270 der Hegira, op den 29sten dag der maand

---

[1] Het Bestuur van het Instituut ontving nevens deze vertaling van het reisverhaal ook den maleischen tekst, dien het evenwel gemeend heeft te kunnen weglaten op grond dat hij te Singapore gelithographeerd en ook opgenomen is in een in 1866 te Batavia verschenen werkje, getiteld: Tjermin mata bagi segala orang jang menoentoet pengetahoewan, Bahagian jang kadoewa. De redactie meent daarom toch na de vertaling de aanteekeningen te moeten laten volgen, die ook op den maleischen tekst betrekking hebben.

Aan de inleiding, die de heer Klinkert er bijvoegde maar die thans, omdat wij enkel de vertaling afdrukken, niet in haar geheel meer kan worden opgenomen, ontleenen wij het volgende:

«Dit reisverhaal is het laatste werk van den ijverigen schrijver en kon door hem niet worden voltooid, daar hij plotseling te Mekah overleed. Voor de kennis van een paar landen en volken en vooral van het Mohamedanisme, zooals het zich in het werkelijke leven openbaart, is het niet onbelangrijk. Wel werd de schrijver verhinderd ons iets over Mekah te geven, doch wat hij overigens gegeven heeft is van te veel belang om het onbekend te laten blijven.

Zijn stijl is minder zamenhangend en vloeiend dan in zijne andere werken en daardoor hier en daar duister. Dit is een gevolg van de omstandigheden, waaronder hij schreef. Daardoor was ook de vertaling, hoewel niet moeijelijk van het geheel, van sommige plaatsen verre van gemakkelijk. Dit kan men het beste gewaar worden als men, vóór mijne vertaling te lezen, zelf de overzetting eens beproeft.

Dat ik in mijne vertaling geen fraai nederduitsch heb geleverd volgt uit den aard der zaak. Wilde ik zooveel mogelijk getrouw zijn, — en ik heb getracht dit te wezen — dan moest ik daarvan afzien. Waar echter die vertaling door woordelijke getrouwheid al te onduitsch zou geworden zijn, heb ik mij kleine vrijheden veroorloofd.»

Djoemadilawal, dat is het jaar 1854 der Christelijke tijdrekening en komt overeen met den eersten dag der maand van het Chineesche nieuwjaar.

Met Gods hulp dan kwamen wij na twee à drie dagen in de zee van Malaka, doch gierden daar niet aan, maar zeilden met een noordenwind door. Zoo gaf God dat wij na drie dagen zeilens, dus op den vierden bij Poelaoe Pinang [1] waren, doch ook dit deden wij niet aan, maar zeilden door.

Op Zondag, den zevenden dag der maand, 's avonds ten negen ure, stak er een zeer stevige noordewind op, zoodat de golven en de deining zeer aangroeiden en dit zoo groote schip als een kokosnotenschil door de deining op en neder gesmeten werd. Al de kisten en goederen in het schip, die aan bakboord stonden kwamen naar stuurboord en die aan stuurboord kwamen naar bakboord. Dit duurde tot 's morgens, toen om elf ure de wind ging liggen [2]. Nogthans zeilden wij door en kwamen ongeveer tegen vier ure in den namiddag tegenover Poelaoe Perak. Op dit eiland is geen spruitje gras of eenige boom, maar slechts opeengehoopte steen, die van verre gezien wit is en het voorkomen van zilver heeft. Hierom is het dat men het Poelaoe Perak (zilver-eiland) heeft genoemd. Daar is de plaats, waar allerhande soorten van zeevogels bijeenkomen om te slapen. Op het uur van het avond-gebed (van 6—7 ure) kwamen er vier vogels rondom het schip vliegen, en daar het reeds te duister was om nog naar dat eiland te gaan slapen, zoo streken zij neder op de ra's van het schip. Daarop klommen matrozen stilletjes naar boven om ze te pakken en kregen ze. Wat deze vogels betreft zoo waren hunne vederen blaauw, hun bek geel en hunne pooten gelijk aan eendenpooten. Er werden dan vier gevangen, vervolgens geslagt, gekookt en gebraden.

Op den negenden dag der maand kwamen de streken van Atjeh [3] in 't gezigt, waarvan de lengte gedurende ongeveer twee dagen zeilens onafgebroken was. Daarna zeilden wij in den grooten Oceaan, zonder iets anders te zien dan lucht en water,

---

[1] *Poelaoe Pinang* is een eiland in de zee van Malaka, dat den Engelschen toebehoort.

[2] Het woord ردوه *rĕdoeh*, door den S. hier gebruikt, komt in de woordenboeken niet voor. De beteekenis daarvan is dezelfde als die van تدوه *tĕdoeh*. Dit laatste alleen is hier te Riouw in gebruik, het eerste meer te Malaka.

[3] Een Maleisch rijk in het noorden van Sumatra.

toen het eiland Ceilon pas in 't zigt kwam, even als de drijfkurken van een treknet [1], en op den elfden dag kwamen wij pas te Gali. Toen naderde eene menigte hengelaars-schuiten, die van buiten op verschillende wijze beschilderd waren. Deze bragten allerlei slag van visch, die er ongeveer als *bambangan* [2] uitzag, doch een weinig meer spits, en inktvisch bijna een *gantang* [3]. Dit werd gekocht voor twaalf centen [4]. Tegen den avond kwamen er weder twee of drie schuiten, die wat sinaasappelen, djamboe-meloenen en ananas bragten. Ook bragten zij een koker mede, van banden voorzien, vol van allerlei Ceilonsche steenen, ringen en juweelen, waarvan ik alle soorten en varieteiten niet beschrijven kan. Dit was alles om te verkoopen. Daarna kwam het schip op de hoogte tegenover den berg van Ceilon [5]. Op dat oogenblik schreeuwden al de matrozen en sloegen op bekkens en trommels en op hetzelfde oogenblik kleedden zij een Abyssiniër aan als een oud man met een stok in de hand en een langen baard. Deze werd door de meeste anderen al dansende gevolgd tot voor hunnen gezagvoerder, bij wien ik gezeten was, en bewezen hem hulde. Ook gaf ieder hem zooveel geld als betamelijk was [6]. Toen vroeg ik aan het hoofd der matrozen, namelijk den bootsman Mahmoed genaamd, (wat dit te beduiden had?) [7]. Hij zeide: „Zoo is de gewoonte op elk schip, zoodra het tot hier gekomen „is, is men vrolijk en vraagt geld om eenige spijzen te koopen „ten einde het eerste hoofdstuk van den Koren te lezen in den „naam van onzen vader Adam [8], over wien vrede zij!„

---

[1] D. i. Het doemde uit zee op en zag er van verre uit als de drijfkurken van een treknet aan de oppervlakte van het water,

[2] De *bambangan* is een welsmakende zeevisch ter grootte van een kabeljaauw, geschubd en gevind.

[3] Een *gantang* is een maat voor drooge waren, inhoudende vijf *kati* rijst. De *kati* is 1¼ Oud Amst. pond. Twintig *gantangs* gaan er in een *pikoel*.

[4] Dat wil zeggen: Engelsche of liever Amerikaansche centen, die eene geheel andere waarde hebben dan de onze, daar er honderd van op een mexicaanschen dollar gaan.

[5] De zoogenoemde *Adamspiek*, waar men zegt, dat Adam nedergedaald is uit den hemel.

[6] Eigenlijk staat er: zooveel als in zijn vermogen was.

[7] Deze woorden worden in den tekst niet gevonden, maar heb ik voor de duidelijkheid in de vertaling moeten gebruiken. Hetzelfde geldt voor alle woorden, die tusschen twee haakjes voorkomen.

[8] Zoowel Adam als Noach, Mozes, Moehamad enz. wordt door de Moehamedanen als middelaar tusschen God en mensch beschouwd.

Daarna woei er een harde wind, waarop wij zeilden om kaap Comorin. 't Is ondoenlijk [1] om te verhalen welke de moeijelijkheden en hoe groot de golven [2] waren. God alleen weet het 't beste. Men zou wenschen niet geboren te zijn [3]. De golven rolden van stuurboord naar bakboord en van bakboord naar stuurboord. Al de goederen, kisten, matten en kussens lagen hier en daar neêrgesmakt en tot zelfs in de hutten spoot het water, zoodat allen door en door nat werden. In deze omstandigheden dacht ieder aan niets anders dan aan sterven. Dat zoo groote schip verdween telkens door de golven daarheen gesmeten, en die golven waren naar gissing hooger dan de top van den scheepsmast. Zoo men zittende zijn gebed deed moest men zich nog vasthouden, en in de hutten was het geluid van braken en waterlozen onbeschrijfelijk. De matrozen daarentegen stonden voortdurend aan de pomp, doch het water kwam ook onophoudelijk in het schip. Op dat oogenblik werd er niets anders gehoord dan het gonzen der touwen. De wind kwam aan alsof men hem uitstortte, al heviger en heviger. Des daags, bij helder weder, werd dikwerf zonneschijn gezien, doch de wind was onbeschrijfelijk, zoo ook de golven. De zee zag er zoo wit uit als ze kon [4]. Ieder moest zich aan touwen vasthouden. Herhaalde malen scheurden de zeilen en braken de touwen. Om te weenen waren er geen tranen, daarentegen waren de lippen van ieder droog. Op allerlei wijze riep men den naam van God en den profeet aan: „want,” zeide de stuurman, „kaap Comorin „is er voor bekend, dat men hem vreest. Bidt gij allen tot God; „want ieder jaar vergaan hier vele schepen, waarvan men den „naam niet meer te weten komt en geen man in het leven „blijft.” Och, och! in dezen toestand waren wij drie nachten

---

[1] De tekst heeft hier اللّهم. Wij mogen den S. niet volgen in dat driemalen herhaald onnoodig gebruik van Gods naam, en laten dien dus weg.

[2] De tekst heeft گلمبڠ *galoembang*. De beteekenis daarvan is zoo wel deining als onafgebroken voortrollende golven, zooals men die in den oceaan ziet, terwijl اومبق *ombak* korte, afgebroken golven beteekent.

[3] Eigenlijk staat er رساان هندق مكلق كدالم فروة ايبو كمبالي d. i. het gevoel er van was om te begeeren in den buik van zijne moeder weder te keeren.

[4] Het MSS. heeft hier فوتيه سفوتيهڽ *poetih sa'poetihnja*, dat ik volgens mijn schrijver aldus vertalen moet. Volgens hem wordt dezelfde vorm ook voor andere benamingen van kleuren gebezigd, b. v. *hitam sa'hitamnja*, *koening sa'koeningnja*, *hidjaoe sa'hidjaoenja* enz.

en twee dagen toen door Gods medelijden en hulp de wind een weinig ging liggen en wij kaap Comorin voorbij kwamen. Ook de golven werden stil.

Wij waren nu reeds digt bij de stad Alfiah [1], doch het schip was te ver in zee afgedreven. Op dien tijd kwam er van verre een groot schip in 't zigt, dat tegen den middag digt bij was. Toen het nabij was gekomen heesch het de roode vlag en wij beantwoordden dit met het hijschen van de roode vlag. Daarop naderde het ons met volle bram-, schei- en leizeilen tot op een afstand van ongeveer twintig vademen, toen deszelfs manschappen ons hunne groete toeriepen. Wij beantwoordden dit en de geheele bemanning van het schip groette wederkeerig. Vervolgens werd er naar eenig narigt gevraagd, waarop zij zeiden: „De naam van dit schip is *Fatakoe-l-Moebarak* en die „des eigenaars kapitein Hadji Ali bin Ahmad bin Isa. Wij „komen van Benggalen en brengen acht duizend vijf honderd „balen naar Maskat [2].” Ook de gezagvoerder praaide kapitein Abdoel Karîm en wenschte hem eene goede reis, en op dat zelfde oogenblik ging dat schip ons voor, waarop beide schepen elkander achterna zeilden, koers stellende naar de haven van Alfiah.

Na twee dagen wierpen wij het anker voor Alfiah en den volgenden dag ging ik met den kapitein naar den wal. Ik wandelde in de stad rond en lette op de gewoonten daar in zwang. Wat mij vooral verwondering baarde, bij het zien van de gebruiken der inwoners was, dat het bij hen geen schande is als de vrouwen bij honderden en duizenden naakt gaan, dat wil zeggen: volstrekt zonder een bovenkleed te gebruiken. Hunne borsten bengelen [3] maar heen en weder, zoowel bij de jongen als bij de ouden. Dit zijn namelijk alle Hindoesche vrouwen; de Moehamedaansche doen zoo niet, maar dekken hun hoofd en gebruiken een bovenkleed. Verder bestaat de dakbedekking van alle huizen in die stad uit kokospalmbladeren. Slechts weinige huizen zijn van een pannendak voorzien. Ook zijn hunne dakpannen anders dan de onze [4].

[1] Eene stad op de westkust van Voor-Indie, ten zuiden van Goa.

[2] Eene stad op de oostkust van Arabie.

[3] Het woord كنتل كنتيل *kontal-kantil*, wordt in het maleisch zoowel als in het Javaansch van het heen en wederbengelen der borsten eener vrouw gebruikt.

[4] Dit is welligt niet ten nadeele der Alfiasche dakpannen geschreven; want ondoelmatiger pannen dan die van Malaka en Singapoera heb ik nog nooit gezien. De op Java gebakkene, volgens Hollandsch model, verdienen in doelmatigheid verre de voorkeur.

Wat den eigenaar van dit landgoed en dit rijk betreft, zoo behoort alles aan een Hindoesch vorst, Darma Radja geheeten, wiens residentie van Alfiah drie dagreizen over land is verwijderd. Daar wonen zeer veel menschen. De naam van die plaats is Triwoe Ananda Poeram. De vorst betaalt schatting [1] aan de Engelschen acht litjioem 's jaars. Elke litjioem is gelijk aan honderd duizend gulden. Het geheele bestuur van het land is in handen van den vorst. De Engelschen doen zijne wetten slechts eerbiedigen.

De verboden goederen, die in deze plaats niet mogen worden binnengevoerd, zijn: zout, tabak, zwarte peper, kardamom, was en ivoor. De grootte van het land, bedraagt tien dagreizen te land en ter zee. De koopwaren, die van daar uitgevoerd worden, zijn: drooge gember [2], kurkuma, drooge kokosnoten, kardamom, kokosolie, touw van de vezels der kokosnotenschil, ivoor, zwarte peper, gedroogde spaansche peper, djatiehout en arrowroot.

Hare afgodstempels zijn zeer vele. Er zijn er met afgoden van goud, zilver, enz. Moskeeën zijn er slechts tien in Alfiah, waarvan er maar drie eene gemeente [3] hebben. Ook is er eene rivier met zoet water, die vijftien dagen ver kan worden opgevaren. In deze rivier zijn zeer vele visschen en zoetwatergarnalen [4]. De dieren, die in de bosschen gevonden worden, zijn: olifanten, tijgers, rhinocerossen, wilde zwijnen, herten, gazellen, dwergherten, wilde honden en wolven. Slangen zijn er zeer veel en daaronder zeer groote. Onder de vogels zijn zeer vele soorten, als paauwen en allerlei andere vogels, doch die er het meeste gevonden worden zijn de kraaijen. Deze zijn er als de vliegen in huis.

Het geld, dat men op die plaats gebruikt, bestaat uit bĕragan [5]. Een bĕragan is gelijk in waarde aan 33 kalin, een kalin gelijk

---

[1] Eigenlijk beteekent ممبري كاجي كڠد traktement geven aan.

[2] Het woord چوكو *tjoekoe*, door den S. hier gebruikt, is de naam, dien de Klinganezen aan den gedroogden gemberwortel geven.

[3] Zoo meen ik برجماعه *berdjĕmääh* te moeten vertalen.

[4] In de indische rivieren vindt men eene soort van groote garnalen, ter lengte van een span, die in gedaante en smaak iets van de zeegarnalen verschillen.

[5] De *bĕragan* is een gouden muntstuk, bij de Hindoes nog in gebruik. Al de verder genoemde munten, behalve de *dollar* en de *ropy*, schijnen voor de Engelsche te hebben plaats gemaakt.

4 tjakram, een tjakram gelijk 15 kai. Een dollar [1] is gelijk aan 60 tjakram, een tjakram gelijk 16 kai [2]. Een gouden Bombay ropij geldt 15 ropijen [3]. Elke sabrana doet tien en een halve ropij.

Wat de gewoonte van den huwelijksuitzet betreft, die bedraagt te Alfiah twaalf honderd tjakram [4]. Men heeft er geestelijke regters, predikers en oproepers tot het gebed. In die stad ziet men geen andere natien dan inboorlingen van Malabaar, die nog niet tot de Moehammedaansche godsdienst zijn overgegaan, Moehammedaansche Klinganezen en Mamaan, dat zijn handelaren. Een van deze Mamaans is zeer rijk, daar hij een stuk of vier vijf driemastschepen bezit en acht of negen patamari, dat zijn vaartuigen met één naar het voorschip overhellenden mast. Zijn naam is Hadji Jakoeb en hij is het die eene gemeente-moskee heeft laten bouwen. Dat werk, door zijn vader, Joesoef Sĕbar genaamd, begonnen, is vervolgens door diens zoon voleindigd. Naar de gissing der menschen bedroegen de kosten voor die moskee ongeveer twee duizend dollars.

Maar in Alfiah bestaat nog een zeer slechte en schandelijke gewoonte, namelijk dat bijna de helft harer inwoners aalmoezen bedelt, zoowel mannen als vrouwen. Waar wij ook gingen daar volgden zij ons en bedelden met grofheid. Gaf men weinig, dat was niet voldoende; zij moesten veel hebben. Nog erger was het met hunne kinderen gesteld. Er waren er honderden, allen uitgeleerd in het bedelen. Aten wij iets, dat vroegen ze: hielden wij iets in de hand, dat bedelden ze.

Wat den engelschman betreft, die resident te Alfiah is, deze heet Master Krafat (Crawfurd?) en de plaats staat onder de engelsche vlag. Ook is het daar gewoonlijk zes maanden lang heet en zes maanden regentijd. De wegen worden er niet in orde gebragt. De geheele stad is een en al zand, waarin het zeer moeijelijk is te gaan, daar de voeten er onophoudelijk inzakken. Op de markt vindt men meer rivier- dan zeevisch, zooals onder anderen: taboek, tĕrboel, poetah, zoetwatergarnalen

[1] De waarde van den Mexicaanschen dollar varieert van *f* 2.50 tot *f* 2.70.

[2] Hier moet eene fout bij den S. zijn; want zoo even stelde hij de waarde van een *tjakram* op 15 *kai*.

[3] De *ropijen*, in Eng. Indie in gebruik, hebben eene mindere waarde dan onze guldens. Hierom worden deze nog voortdurend uit onze bezittingen naar Bengalen verzonden, waar ze tot ropijen worden omgesmolten.

[4] Dat is *f* 54.— de Mexicaansche dollar van 60 tjakram tegen *f* 2.70 berekend.

en de hemel weet nog hoeveel honderde soorten van zoetwatervisch en diergelijke.

Op deze wijze dan vertoefde ik zes dagen in Alfiah om op een passagiersschip te wachten. Met Gods hulp kwam er een van Calcutta, genaamd *Ita Rackman*. Deszelfs kapitein heette Moehammad Tawim en de eigenaar Moehammad Gahtan, die in stad Hoedeidah [1] woonde. Hij bragt Benggalezen mede, die ter bedevaart naar Mĕkah wilden gaan, in 't geheel, mannen en vrouwen, honderd en vijftig koppen. Zoo gingen wij allen dan om plaats te nemen op het schip tot Djoedah [2]. Daar al de schepen reeds gezeild waren, zoo was de vracht hoog. Voor één persoon vroeg hij acht dollars, waarmede wij allen genoegen namen. Ook zocht ik een bediende (en kreeg) den zoon van een Malabaar, Mahidin geheeten.

Op den derden dag van de maand Djoemadi-l-achir, des Vrijdags, ging ik aan boord en onder zeil. Wat mijne omstandigheden aan boord betreft, slechts God alleen weet, welk eene pijniging het was om te eten, te zitten en te slapen, doordat er veel te veel menschen waren.

Na twee dagen kwamen wij tot Kotji [3], den derden dag tot Soewakadoe, vervolgens tot Poenakei, Tanoer en Bĕlatoeroe en in zes dagen tot Kalikoet [4]. Die anderen zijn maar namen van dorpen [5]. In de haven van Kalikoet is van verre een hooge toren zigtbaar, vervaardigd van steen, beneden vierkant ter hoogte van acht elleboogsellen en daar boven honderd elleboogsellen hoog rond opgetrokken. Dezen maakt men tot eene plaats om lampen op te steken, dat is, opdat ze een teeken zouden zijn voor alle schepen, die uitzeilen of binnenkomen.

Daarop ankerde het schip des Donderdags, tegen twaalf ure des middags en de gezagvoerder ging naar den wal. Den vol-

---

[1] Hoedeidah is een plaatsje op de westkust van Arabie, even benoorden de stad Mocha.

[2] Hetzelfde wat op onze kaarten nu eens Djedda dan weêr Dschidda en Djidda wordt genoemd. Dit is de groote landingsplaats voor de bedevaartgangers.

[3] Kotji, op de kaarten Cochin, is eene stad aan de westzijde van Voor-Indiens zuidpunt met 40.000 inwoners.

[4] Kalikoet ligt ten noorden van Kotji en heeft 24.000 inwoners. Het is bekend door de landing van Vasco da Gama en door deszelfs calicotfabrieken.

[5] De S. bedoelt, dat de namen der plaatsen, die hij tusschen Kotji en Kalikoet genoemd heeft, slechts die van inlandsche buurten of dorpen zijn, in tegenoverstelling van die beide steden.

genden dag ging ik met Wan Joesoef en toen wij digt bij 't strand waren, was er een hevig gedruisch, het geluid der brekende golven. Ook was er eene groote menigte menschen bijeengestroomd. Tien of vijftien man kwamen door het water de schuit vasthouden, waarover ik, dit ziende, zeer verwonderd was. De schuitenvoerders leggen, zoodra zij tot daar gekomen is, de schuit dwars. O, hemel! ik dacht, 't kan niet missen of ze gaat 't onderste boven; want zeer groote golven kwamen aanrollen. Deze stuwden haar voort, terwijl die lieden in het water haar trokken, waarop zij den wal bereikte. De lieden, die op de schuit waren, sprongen er af naar het land. Sommigen werden door en door nat, vielen en stonden weêr op. Dit gaat zoo dag aan dag met alle schuiten, die naar den wal komen; want de golven nabij 't strand zijn met stil weder zeer groot, hoeveel te meer met storm, dat weet God alleen het best.

Ik ging dan aan den wal wandelen om de stad te bezigtigen. Er waren zeer veel huizen te zien en rijen van winkels, schoenmakers- en kruidenierswinkels bij honderden, zeer vele steengoed- en katoenwinkels en allerlei soorten van etenswaren, vruchten, jonge en oude kokosnoten, rijst enz. Ook zijn er zeer veel straten. Deze zijn echter niet zoo als die te Alfiah; er was geen zand in den grond, maar [1] ze hadden (daarin) steenen gestampt.

De stad Kalikoet is grooter dan Alfiah en heeft zeer vele huizen en winkels, doch hunne groote gebouwen hebben ook al daken van kokosbladeren en op straat gaan alle hindoesche vrouwen, zoowel jonge als oude, mede naakt, dat is, zonder bovenkleed met bengelende borsten. Wat hunne buurten [2] betreft, die zijn vol kokos- pinang- nangka- en mangga-boomen. Dit is al wat men ziet. Ook zijn er veel pisang-struiken.

Vervolgens stapte ik voort om de gemeente-moskee te gaan zien. Vele straten ging ik inwandelen en allerwegen waren veel kelor-boomen [3] vol vruchten. De steenen, waarvan de inwo-

---

[1] De S. gebruikt hier دان en niet مليئكن waardoor de zin ondu delijk is. Hij bedoelt dat de wegen te Kalikoet gemac-adamiseerd ware

[2] Het woord كمڤڠ *kampoeny*, is hier moeijelijk zonder omschrijvin juist te bepalen. In groote steden noemt men die wijken zoo, waar gee groote gebouwen of woningen van Europeanen, maar slechts huizen va inlanders of Chinezen worden gevonden.

[3] De *kelor* is een middelmatig hooge boom, welks bladeren en peu vruchten tot eene welsmakende groente worden bereid en welks worte als een waardig plaatsvervanger van onzen mierikswortel, zoowel b spijzen als in de geneeskunde wordt gebruikt.

ners hunne huizen bouwen, zijn allen ijzersteenen en van afkomst geen door bakkers vervaardigde, maar allen door hen uit de bergen aangebragt. Hunne grootte is twee elleboogsellen lang en één breed, glad afgehouwen, dik een span, en wonderlijk! de prijs daarvan is inderdaad (slechts) anderhalve gulden de honderd, vrij 't huis en van zeer verre door hen aangevoerd. Het voorkomen der door hen gebouwde huizen is zeer laag; de hoogen zijn schaarsch en alle deuren en ramen zijn louter kleine. Allerlei soorten van huizen (bouwt men), klinganesche en hindoesche, ieder naar zijn smaak, zonder regeling, aan kleine wegen en aan groote. Er zijn er, die met het front, anderen, die met het achterste gedeelte naar den weg staan; er zijn er op hoogten en tusschen andere is een gangetje, waar net een man door kan, doch de gedaante van den bouw der stad en van al de huizen en muren is het werk der lieden van vroegeren tijd, alles sterk met heel dikke muren. Ook zijn er veel huizen en werken onafgemaakt en ledig gebleven, die door de menschen van tegenwoordig niet kunnen worden voltooid. Vele groote buurten zijn er, rondom door muren omgeven, en al die muren zijn van ijzersteen, zoo ook de huizen.

Zoo kwam ik dan aan de Moskee. Hare gedaante is anders dan die in ons land. Deze is zeer groot, doch de deuren en ramen zijn heel klein. Rondom is een muur, waar binnen kamertjes zijn. Dáár is ook een vijver. De moskee heeft drie verdiepingen en tot de bovenste verdieping klom ik op. Het maaksel er van is zeer sterk, zoodat men zelfs boven zijn gebed kan doen. De preekstoel is mede geheel van steen. Vóór de moskee is een zeer groote en lange vijver, honderd vademen lang en tachtig breed, rondom voorzien van een ijzersteenen rand, waarvan de trap dertig treden heeft. Gedurende den regentijd is de diepte van het water daarin tot vijf vademen en gedurende den droogen tijd één vadem, met zeer veel visch en garnalen. Dit is de plaats, waar men zich baadt, wascht en wat dies meer zij. Toen ik het maaksel van die Moskee en dien vijver zag, was ik zeer wonderlijk te moede bij de gedachte: als iemand later dit boek leest, zal hij stellig willen weten wie dit werk tot stand heeft gebragt. Daarom beijverde ik mij om achter dit geheim te komen, doch hoeveel personen ik ook daarnaar vroeg, niemand wist er iets van. Onder allen was echter een oud man, ongeveer van tachtigjarigen leeftijd, die de Moskee bewaakte. Tot hem ging ik en vroeg naar deze onbekende zaak. Hij zeide: „Het verwondert mij.

„Zoo lang reeds (ben ik hier) en niemand heeft de moeite „willen doen van naar dit werk te vragen. Vanwaar zijt gij en „waarom wilt ge dit weten?„

Ik antwoordde: „Ik ben een vreemdeling, die ter bedevaar „wil gaan en deze plaats aandoet. Zeer verwonderd was ik toe „ik dit werk bezag. Hoeveel mogen toch wel de kosten zij „geweest, gemaakt om dit werk tot stand te brengen?„

Daarop hernam hij: „Van de ouden van dagen heb ik gehoor „dat deze Moskee reeds voor meer dan vijf eeuwen is gebouw „door een bedelmonnik, die de chemie verstond en elken da „een beetje goud maakte. Dit was het geld waarmede hij „kosten voor het bouwen van deze moskee en dezen vijver b „streed. Hij was een man, die overvloedige goede werken ve „rigtte en ook zijn naam er niet op wilde schrijven. Alleen „er boven de hoofddeur geschreven: „Moskee Gods.„ Verd „zeide hij: „Verwonder u niet over dezen vijver. Er is hier n „een grootere, daargesteld door Thaijib Soelthan. Ga di „zien.„

Daarop ging ik verder landwaarts in, ongeveer eene m ver [1] van de moskee. Dáár was een vijver met een vierkant rand van ijzersteen, tweemaal grooter dan die vijver bij moskee. Het water daarin was zeer helder en ook zeer koud door de wachthebbende sopayers [2] wordt niet toegelaten dat me zich daar wascht of baadt. Alleen drinkwater mag men da halen; daarvoor moeten die sopayers waken. Omtrent dien vijv zegt de overlevering, dat, toen Thaijib Soelthan, deze stad ha gekregen en de tenten op die plek opsloeg, zijn volk geen wate vond. Daarom beval hij dien vijver, welks bouw zeer fraai is te maken, doch de Hemel alleen weet hoeveel kosten daarvoo zijn gemaakt.

Daarop ging ik weer wandelen om de stad te bezigtigen Daar waren ongeveer veertig of vijftig kleine vijvers en he aantal moskeeën bedroeg vijftig, waarvan echter slechts twe eene gemeente hebben. Tegenwoordig hebben de lieden in di stad een verschil, daarom wordt in beide moskeeën gepreekt, waarna de namiddagdienst in eene gedaan wordt, nu pas twee

---

[1] De mijlen, waarvan S. spreekt, zijn engelsche, waarvan er drie één uur gaans uitmaken.

[2] Zoo worden de inlandsche soldaten in Engelsch Indie genoemd. Vgl. de Aanteekeningen hierachter.

maanden lang. Voor dien tijd geschiedde zulks den eenen Vrijdag hier en den anderen daar; want die moskeeën zijn zeer digt bij elkander.

De jaargetijden daar ter plaatse zijn zes maanden hitte en zes maanden regen. In den droogen tijd is het verschrikkelijk heet en droog.

De levensmiddelen zijn er zeer goedkoop. Een dozijn kippen kost een gulden en een groot schaap van één tot anderhalve gulden. De honderd eijeren kosten een halve gulden, rijst anderhalve gulden de *man* [1] en de honderd kokosnoten een gulden.

Verder bestaat er eene zeer schandelijke gewoonte daar ter plaatse, namelijk dat er geen privé's zijn en alle menschen hun gevoeg gaan doen aan het strand, zittende op rijen, zonder zich voor elkander te schamen. En dan is het daar ook eene gewoonte dat zoowel mannen als vrouwen aalmoezen bedelen. Waar wij ook gingen, daar volgden zij ons en waar wij zaten, daar stroomden zij bijeen. Ook zijn daar honderde lieden die de Alfiasche kalotjes naaijen.

Acht dagen lang was ik in Kalikoet en op den zestienden dag van de maand Djoemadi-l-achir ging ik aan boord en vervolgens des nachts, dat is in den nacht vóór Donderdag, onder zeil. Zoo zeilden wij dan veertien dagen nacht en dag door en staken den grooten Oceaan over, toen het eiland Socotora dwars voor in 't zigt kwam.

Op den vijftienden dag, dat is des Donderdags, waren wij tusschen twee eilanden, die digt bij elkander liggen. De afstand van het eene tot het andere was ongeveer twee mijlen en hunne gedaante is een wonder door God gewrocht. Op beide deze eilanden is zelfs geen sprietje gras, laat staan boomen of andere zaken. Van deze beide eerste eilanden kan niets gezegd worden; alleen van het eiland Abdoelkoeri, dat er een weinig kleine boomen zijn. Daar is het dat de bewoners van Socotora hunne honderde schapen voor eenige maanden komen loslaten. Zoodra deze hebben geworpen en vruchtbaar zijn geweest, komen zij ze halen en maken smeer [2]. Die smeer van het eiland Soco-

[1] De *man* is een rijstmaat in Bengalen en mogelijk ook in Arabie in gebruik, inhoudende 120 *kati* of 150 oude Amsterdamsche ponden.

[2] Wat in de werken van Abdoellah doorgaans ميڽق ساڤي wordt genoemd is geen boter maar een soort van vet of smeer, door de Klinganezen, Armeniers en Arabieren gebruikt als boter bij de spijsbereiding. Doorgaans bestaat het uit drie soorten van diervet en wordt door de Klinganezen *gie* genoemd.

tora is de beste en riekt zeer aangenaam [1] Ook heeft men daar zwarte kĕmbili en roode kopyah kĕmbili [2]. Verder wonen er vele bedouinen, wier levenswijze gelijk is aan die der Djakoen's [3] in de Maleische landen.

Den volgenden dag zeilden wij ook die eilanden voorbij. Daarna kwam ons een schip achterop en toen het nabij was sprak de stuurman van ons schip met al de bedevaartgangers, die aan boord waren, en beval hun op het achterschip te gaan zitten. Op hetzelfde oogenblik raakte het schip, dat nabij was gekomen, hoe langer hoe verder achteruit. Onder deze omstandigheden werd er ook bevolen om ongeveer twee en dertig balen rijst te verstouwen, die naar achter werden gebragt benevens twee kanonnen en vaten water. Den volgenden dag was het schip reeds verdwenen en achtergebleven. Daarna ontmoetten wij weder een Engelsche schoener [4] en zoo kwamen wij op den vijftienden van de maand Radjab, des maandagsavonds tot tegenover Aden. Het Engelsche schip deed deze plaats aan, doch wij lieten haar regts liggen en zeilden verder om spoedig de straat Iskandar [5] te halen. Wij zeilden dan ook dien ganschen nacht door en den volgenden dag, dat is Dingsdags, zagen wij de eilanden in de straat Iskandar, regts waren er zes op eene lijn, lange en korte en van bergen voorzien, doch op al die eilanden is noch boom noch houtgewas of gras, allen zijn enkel steen. Wie weet welke wijze bedoeling God heeft gehad met ze zoo te maken. Aan den linkerkant was het even zoo, al de eilanden bestonden uit steen en dat ongeveer eene mijl ver, iets meer of minder. Daar nu is de plaats waar alle schepen (de straat) uitgaan en binnen komen. De diepte van het vaarwater is er van tien tot twaalf vademen. Wegens de vele gevaren vreest men

[1] Altijd voor de liefhebbers. De reuk- en smaakorganen der Europeanen worden er door aangedaan als door russische talk of ranzige boter.

[2] De *kĕmbili* is een zeer melige aardvrucht. De *kopyah kĕmbili* wordt zoo genoemd omdat zij de vorm van een kalotje heeft.

[3] Dit zijn wilden, die in de bosschen van het Maleische schiereiland omzwerven Eenige bijzonderheden omtrent hen kan men vinden in de *Hikajat Abdoellah*, Singapoersche uitgave, pag. 347—356, waar de S. verslag doet van een bezoek, dat hij hen met den heer Newbold heeft gebragt. De Roomsch Catholieken hebben sedert eenige jaren in de boven landen van Malaka eene zending onder de Djakoen's, die, naar men opgeeft, nog al bloeijend moet zijn. Vgl. de Aanteekeningen.

[4] De tekst heeft تڠه دواتيڠ d. i. anderhalve mast, de gewone benaming voor *schoener*. (Vgl. Aanteekeningen.)

[5] D. i. Bab-el-Mandeb.

deze plaats zeer. Er bevinden zich klippen en ondiepten, zoodat er vele schepen vergaan. Gemelde plaats nu wordt *bab* genoemd, hetwelk *poort* beteekent, welke poort moet gemaakt zijn door soelthan Iskandar Dzoel Karnein [1]. Op de eilanden ter regter wonen veel bedouinen en op die ter linker is de plaats, waar men drinkwater kan krijgen.

Vervolgens zeilden wij met een zacht koeltje tot voor de straat en door het beleid en overleg van kapitein en stuurlieden kwam het schip behouden in de straat. Nog was er op de eilanden ter regter het graf van een vriend Gods, Sjech Said genaamd. Ongeveer om drie ure des namiddags begreep de kapitein, dat wij dien avond niet meer tot Mocha zouden kunnen komen; want op die plaats binnen te komen is zeer moeijelijk, wegens de vele klippen en de krommingen van het vaarwater, daarom ankerden wij op ongeveer twee mijlen afstands van de straat. Naar hunne meening zouden wij den volgenden dag te Mocha kunnen binnenloopen. Dien nacht was het water in de zee zoo stil als in een houten bak. Alle matrozen gingen hengelen en kregen verscheidene visschen als spiegel- en graatvisch. Ook sliepen wij dien nacht heel rustig. Ongeveer ten twaalf ure 's nachts stond de stuurman op en beval den matrozen het anker te ligten. Dat was een rumoer in het donker! Zij staken twee kleine bollantaarns op en hieven daarop het anker met veel moeite tot het aanbreken van den dag, toen er onverwachts een motregen viel, waardoor allen, die aan 't dek sliepen, nat werden. Ieder vlugtte toen in 't donker als de muizen uit een brandend huis. Men kroop overal onder en liep hier en daar binnen. Ook de kussens en matten werden allen nat. Ondertusschen stak er een zeer hevige westewind op, zoodat men de oogen niet kon open doen. Toen het anker was geligt, was het reeds dag geworden. Op dat oogenblik wiessen de golven en hadden wij den wind van voren. Daar golven en wind te zamen ons tegen waren, was het al te moeijelijk om het schip te doen vorderen. Ondertusschen zeilden wij toch dien ganschen dag, doch in plaats van voorwaarts veeleer achteruit. Ook kreeg het schip water in. Toen het avond geworden was lensde men, omdat het niet uit te houden was (tegen den wind op te werken). Dien ganschen nacht werd het schip door den wind voortgezweept, zoodat het de straat weêr uitging en zeer ver achteruit raakte.

---

[1] Hiermede wordt Alexander de Groote bedoeld.

Op dien tijd was ieder bezorgd, omdat het drinkwater aan boord bijna op was, zoodat, als wij in één of twee dagen de plaats niet bereikten, er geen water meer zou zijn om te drinken. Het water werd nu bij beetjes uitgedeeld. Door Gods hulp was de wind den volgenden dag wat zachter, ook zeilde men op de zee [1] aan, doch onder deze omstandigheden kon men de straat van vroeger niet meer binnenkomen, omdat het schip te ver beneden dezelve was vervallen. Wij liepen dan eene grootere straat binnen. Ongeveer ten een ure ankerden wij op de reede van Mocha en daar gekomen werden tot het geven van een saluut drie stukken afgevuurd. Op dat oogenblik stak er weder een zeer sterke wind uit het westen op en verhieven zich de golven. Ook waren er meer dan twintig man aan boord, die de pokken kregen, waarvan er twee of drie stierven. Ik zal het u, mijne heeren! die dit mijn verhaal aanhoort, wel niet behoeven te zeggen, dat de gezonden reeds veel uit te staan hadden van de moeijelijkheden der reis, hoe veel te meer dan de zieken. Toch waren er onder wien God het gaf gaauw en voorspoedig te genezen. Sommigen hadden zeer zwaar te lijden, daar zij in benaauwdheid en hitte ter neder zaten. Daarbij kwam nog dat het schip rijst tot lading had, waarvan de hitte nacht en dag was als die boven een vuur.

Den volgenden dag ging ik aan land om de inrigtingen der stad Mocha te zien. Aan wal gekomen trad ik de poort aan de zeezijde binnen en wandelde daarop in de stad rond. Zeer verwonderd was ik toen ik den bouw hunner huizen zag. Zij waren groot en zeer schoon gebouwd, allen voorzien van ramen, waaraan snijwerk en zeer fraaije figuren met bloemen waren, doch van de honderd huizen waren er geen tien, waarin een bank was. Allen waren ledig, sommigen half ingestort, anderen gesloten. Elk hunner huizen kan door ongeveer honderd menschen bewoond worden, andere door vijftig of zestig. Kleine huizen worden er in die stad niet gezien, alleen daarbuiten. Ook hebben de huizen geen pannendak, maar alle zijn met platte daken. Verder zijn de muren zoo dik als de halve borst eens mans en sterk. Het voorkomen van de stad was als dat van eene, waar elke winkel of markt met militairen bezet is. Op weinige plaatsen slechts komen de menschen des avonds te zamen om waren te verkoopen en wat dies meer zij. In de buurt van de winkels

[1] Hier wordt de Roode zee bedoeld.

hunner groothandelaren was het evenzoo gesteld; vier of vijf waren geopend, vijf of zes gesloten. Zeer verbaasd was ik toen ik dit zag.

Zoo bleef ik dan twee of drie nachten in de stad, daar ik de verborgenheden dier plaats wilde weten. Ik wandelde haar buiten om. Daar zijn vier groote poorten, allen door met geweren gewapende Turken bewaakt. Des avonds om zeven ure sluiten zij de poorten en 's morgens om zeven ure openen zij dezelve. Ik vroeg dan naar de aangelegenheden der plaats, waarop mij lieden, daar geboren, zeidén: „Vroeger was Mocha beroemd „in alle landen, dezen kant uit; daarbij zeer levendig en volkrijk „met veel kooplieden en rijken. Daarom bouwden zij al deze „fraaije huizen met veel kosten. In de haven lagen de schepen „bij tientallen en hier waren honderde muildieren. Wilde men „wandelen dan verdrongen de menschen elkander op straat, zóó „levendig was de stad. Intusschen was het in Gods raad besloten „deze plaats te vernielen. De bedouinen kwamen uit het ge„bergte, ongeveer 14 à 15.000 man, om te plunderen en te „rooven. De Turken boden hun gewapenden tegenstand en schoten „eenige duizenden neder, doch de bedouinen namen de lijken „hunner gesneuvelde makkers, stapelden die op elkander en „maakten ze tot ladders om de vesting te beklimmen. Wel „schoten de Turken dat de koppen er afvlogen, doch hunne „handen bleven vastgeklemd. Op deze wijze geraakten zij in de „vesting en begonnen woedend te moorden. Alle Turken werden „door hen gedood, (slechts) enkelen reddeden zich door de vlucht. „Daarop namen zij de stad Mocha in, plunderden alles, ver„nielden de huizen en kwamen daar binnen het geld en goed „rooven. De inwoners werden bedelaars. Sommigen vlugtten naar „Adan, anderen naar Hoedeidah, Zabid, Beit Fakih, Darimi „enz. Zoo bleef Mocha eenzaam en ledig en deze overgeblevene „huizen, daar ze sedert lang niet zijn bewoond, zijn allen in„gestort en gebroken. Zoo is de staat van zaken en de geschie„denis van de vernieling dezer stad.”

In Mocha heeft men ook de heilige graven [1] van Sjech Ali bin Omar 's Sjadali, Said Hatim en Said Sandali. Daarheen ging ik een bedevaart doen en mijne gebeden lezen. Op alle drie deze plaatsen waren naalden, doch de naald van Sjech 's Sjadali was de grootste en hoogste.

[1] Het woord مقام, dat in het H.S. voorkomt, beteekent zoowel heilig graf of verblijfplaats van een doode, die vereerd wordt, als residentie.

De prijs der levensmiddelen is daar goedkoop. Een schaap van de gewone grootte (kost) tot één dollar, meer niet, twintig kippen kosten iets meer dan een dollar en honderd eijeren een gulden. Van de vruchten zijn er niet veel soorten. Men heeft er dadels, mangga en twee of drie andere. Wat de handelsartikelen betreft, die van deze plaats worden uitgevoerd, die zijn: heel veel koffij, rozijnen, indigo en dergelijke. Aangaande de bevolking dezer stad (kan gezegd worden) dat men niet anders ziet dan Arabieren en Bedouinen benevens een of twee Hindoes. Ook zeide men dat drie dagreizen ver in het gebergte zeer vele Bedouinen wonen. Alle levensmiddelen en vruchten komen van daar. Verder is al het water in Mocha brak. Goed water heb ik er niet gevonden. Er is (verder) slechts ééne gemeente moskee en kleinere moskeeën zijn er ongeveer veertig.

Het schip nu bleef daar veertien dagen lang ankeren, omdat de gezagvoerder Moehammad Tamîm van daar geboortig was, alsmede de stuurman Abdoel Chalik genaamd. Hier ter plaatse werden de handelswaren gelost en andere ingenomen. Des donderdagsavonds ging de kapitein aan boord en vervolgens onder zeil. God gaf een goeden wind en wij zeilden den ganschen nacht door. Den volgenden dag, dat was Vrijdags, ankerden wij ongeveer om twaalf ure des middags te Hoedeidah. De reden, waarom het zoo lang duurde eer men ankerde, was dat het land van Hoedeidah noch bergen, noch eenig ander teeken heeft en de zee vol gevaren is, zooals klippen, ondiepten en diepten. De kapitein en de stuurman hadden veel moeite om de kenteekenen van deze plaats te zoeken; want dit land is geheel en al vlak. Menigmalen klom de stuurman zelf in de mast om ze op te sporen.

Ik ging daar aan wal om de stad te zien. Ons schip lág zeer ver op zee, omdat het water ondiep was, ongeveer vijf mijlen ver van den wal. Digt bij 't land gekomen, op eene distantie van tien of twaalf vademen, sprongen sjouwers van den wal in het water en kwamen naar de sloep. Door en door nat maakte elk zich meester van zijn man, zeggende de een: dat is de mijne, en de ander: dat de mijne, onder een verschrikkelijk getier als of de sloep 't onderste boven moest. Toen dit tumult bedaard was bragt ieder een man op zijne schouders naar den wal. Sommigen werden geheel en al nat, anderen vielen met hun beiden. Aan wal gekomen stroomden de sjouwer-

lieden bijeen [1], kletsnat, met ruwe gedragingen, alsof ze wilden vechten en een onbegrijpelijk leven en vroegen geld, van ieder een goeroesj. Voor den geheelen afstand van het schip, vijf of zes mijlen, had ieder een goeroesj betaald en nu vroegen ze voor de tien vademen van de sloep af voor ieder een goeroesj, doch wegens hunne verschrikkelijke grofheid en hun geschreeuw werd het maar betaald. Nadat ze dit ontvangen hadden volgden ze nog al schreeuwende onder het gaan, zeggende: Ik heb nog niets ontvangen; hij heeft nog niets ontvangen! Dit gaf op nieuw rumoer. Van hunne meer fatsoenlijke lieden stonden er velen naar dit tooneel, waarbij vreemdelingen door de pakkendragers werden verdrukt, te kijken, doch zij lachten maar en hielden zich stil; want dit was voor hen een pretje.

Hierna wandelde ik de stad binnen en daar wij den weg niet wisten zoo vroegen wij naar dien tot de moskee, waarop er jongens kwamen die de moskee aanwezen, doch ook zij verlangden hun loon. De moskee is zeer groot. Ook is het bij hen eene gewoonte dat ieder naakt nederspringt en baadt in den vijver, de plaats vanwaar men het bidwater neemt. Indien men zich slechts wascht [2] wordt men beknord.

De stad staat onder het beheer der Turken. Meer dan vier duizend Turken zijn er in en buiten Hoedeidah, met een turkschen pacha. Ook zijn de levensmiddelen daar bijna even goedkoop als te Mocha, doch al het water in de stad is brak. Dit is het water, dat zoowel door grooten als kleinen gedronken wordt. Kooplieden, handel en katoenwinkels zijn er meer in Hoedeidah dan in Mocha. De handelsartikelen, die van daar uitgevoerd worden, zijn: koffij en rozijnen. Schapen en kippen zijn er mede goedkoop. Ook is er een nieuw gebruik, hetwelk ik in die stad gezien heb, namelijk, dat de menschen bladeren eten even als de schapen. Daar is eene soort van bladeren, twee vingers breed, met stelen er aan, die een belangrijk handelsartikel uitmaken, daar de menschen deze bladeren voort-

[1] Het woord بركرومن *berkaroemoen* beteekent: met zwermen of in groote menigte op iets of iemand zamenstroomen, zooals b. v. eene menigte mieren op de suiker of een zwerm bijen op iemand, die ze stoort. In het Jav. heeft men daarvoor ꦫꦸꦧꦸꦁ *roeboeng*.

[1] De Maleijers en Javanen hebben de gewoonte vóór het gebed zich slechts even de handen, de voeten en het hoofd nat te maken. Vgl. de Aanteekeningen.

durend eten. Niet zooals de *Sirih*, waarbij andere toekruiden komen [1], maar deze bladeren worden alleen door hen gemommeld bij geheele monden vol. Wanneer zij bij elkander zitten, dan is het vóór hen vol van het vuil dezer bladeren. Ook spuwen zij groen speeksel uit [2]. Ik ondervroeg hen naar het nut van het eten daarvan, waarop zij antwoordden: „In het „geheel niets; 't is alleen eene vermeerdering van uitgaven, „daar wij er aan gewoon zijn en als men deze bladeren eet, „dan moet men veel smeer en honig gebruiken, anders wordt „men ziek." De naam dezer bladeren is *Kad* of *Kat*.

Het aantal moskeeën groot en klein, is ongeveer veertig. De straten der stad zijn zeer naauw, ter breedte van een vadem. Er zijn er van iets meer. De grond der gansche stad bestaat uit zwart zand met stof. Aarde is er in het geheel niet. Ook zijn er geen boomen en gras, maar is de bodem slechts kaal. Alleen zijn er dadelboomen en een boom, *doem* geheeten. Het is van de bladeren van dezen boom dat door hen matten, manden, touw, doosjes [3] enz. worden gemaakt. Het voedsel van alle paarden, ezels en koeijen is daar drooge koornstengels [4]. Er zijn plaatsen met een weinig spichtig gras. De huizen der armen worden allen door hen van gras gemaakt, zoo ook al de omheiningen en wanden.

Wij waren zes dagen lang in Hoedeidah. Des donderdags, bij 't aanbreken van den dag, ligtten wij het anker en gingen onder zeil. God gaf een gunstigen wind, die van ter zijde aankwam [5]. Ongeveer tegen het namiddaggebedsuur [6] kwamen de

[1] Zou het noodig zijn hier aan te stippen, dat bij en tegelijk met de *sirih*-bladeren door de Maleijers en Javanen een weinig kalk, gambir en een stukje van een areka-noot wordt gekaauwd? Dit zijn de toekruiden, hier bedoeld.

[2] Inderdaad iets vreemds voor een Maleischen sirihkaauwer, die niet anders gewoon is dan dagelijks het roode sirihspog en de daardoor roodgekleurde lippen te zien.

[3] De S. gebruikt hier بستا (*bosta?*), dat hoogst waarschijnlijk niet anders is dan het in Indie gebruikelijke بسيت *boseta*, een doosje van vlechtwerk.

[4] Het MS. heeft داون *daoen*, d. i. bladeren.

[5] Het HS. heeft hier منيمب روڠ *menimba roewang*, dat van den wind gezegd wordt als hij van ter zijde aankomt. De letterlijke beteekenis daarvan is: het scheepshol uitscheppen. Hoe dit van toepassing is op den wind durf ik niet beslist zeggen. Maleijers, die ik daaromtrent geraadpleegd heb, konden mij dit niet ophelderen. Ik gis dat als de wind van ter zijde aankomt en daardoor het vaartuig zeer naar de andere zijde

eilanden Djibal Soewabih geheeten in 't zigt. Dit zijn zeven eilanden, die achter elkander liggen, allen louter steen, zonder ook maar een enkel boomblad. Van deze eilanden zeilden wij met een goeden wind ongeveer anderhalf uur lang, toen er weder een groot eiland zigtbaar werd. Ook daarop was weder geen enkel boomblad of grasscheutje Alleen zijn er veel zeevogels, die daar hun verblijf houden, en ook is er zwavel. Ondertusschen ging de wind liggen, zoodat God gaf dat wij tot *Lamlam* kwamen, dat is de plaats, waar de bedevaartgangers de witte pelgrimskleeding aandoen. Het schip dreef voort tot 's avonds. Den volgenden dag werd de stad *Djoedah* gezien, doch het schip durfde er niet op aanhouden. Op dat oogenblik kwamen voor 't eerst de beide loodsen buiten, die van *Hoedeidah* waren medegenomen. Een klom in den achtersten mast, een zat op den voorsteven en de stuurman van het schip zat in het midden. Die loodsen hadden verzekerd het schip veilig binnen Djoedah te zullen brengen en daarvoor werden veertig dollars betaald. Vervolgens zag ik hoe het vaarwater, waarin men het schip wilde brengen, vol koraalriffen was, zoodat het voorkomen der zee was als in stukken gebroken door het zigtbaar zijn der riffen. Slechts waren er een weinig geulen, waarin men het schip stuurde, terwijl de loods in den mast riep tot dien op den voorsteven [1] en deze antwoordde, waarop dit pas door den stuurman van het schip werd beantwoord met den roerganger op het achterschip toe te roepen. Ook de kapitein stond er bij vol bezorgdheid. Niemand was het veroorloofd te spreken, zoodat ieder zich stil

overhelt, het onophoudelijk uitscheppen van het water, vooral bij kleine vaartuigen, eene noodzakelijkheid en tevens gemakkelijk is. Noodzakelijk omdat het water naar eene zijde verplaatst, in vereeniging met de drukking van den wind, het schip daar te veel bezwaart. Gemakkelijk, omdat 1o. bij kleine vaartuigen de verschansing dan nader bij de oppervlakte der zee en het water binnen boord digter bij die verschansing is, waardoor men niet zoo diep behoeft te scheppen en zoo hoog op te werpen; 2o. het water binnen boord dan aan dien kant stil ligt, terwijl, als de wind van achteren komt, het onophoudelijk in eene schommelende beweging is. Ik heb opgemerkt dat de Maleijers bij zulk eene rigting van den wind zich altijd onder het zeilen aan het uithoozen zetten.

[6] Dat is van 1 tot 2 ure.

[1] In het MS. wordt te dezer plaatse noch van loods in den mast noch van loods op den voorsteven gerept, maar alleen gesproken van يڠ داتس تيڠ en ممبري هلوان, doch hier bestaan ongetwijfeld uitlatingen, want zóó kort is de Mal. taal niet. De zin zal dus moeten zijn: سرت برتريق معاليم يڠ داتس تيڠ ايت ممبري تاهو كڤد معاليم يڠ د هلوان *

hield en intusschen bad om het gevaar der klippen te ontkomen. Een oogenblik later werden klippen gezien, die als eene stad rondom boven het water uitstaken. Toen werden alle zeilen gestreken, zoodat er maar vier overbleven. De snelheid, waarmede het water naar binnen stroomde was alsof het werd gesmeten. Zoo zullen er ongeveer drie uren verloopen zijn, toen God gaf dat het schip behouden binnenkwam, zonder eenig ongeluk te hebben gekregen. Op dit oogenblik pas lachten de kapitein en allen die aan boord waren en nu eerst zeide men drie malen het geloofsformulier op en bad om voorspoed. De kanonnen waren reeds geladen, waarop er drie achtereen werden afgevuurd en het schip ankerde. Het water in de haven is zeer stil, als dat in een houten bak. De stad Djoedah ziet er van verre zeer fraai uit. Op dat oogenblik had ik een fraai potlood in mijne hand, waarom de kapitein zeide: "Abdoellah! "dit is eene gunstige gelegenheid voor u om eene teekening "van Djoedah te maken; want met wind of storm is het niet "duidelijk zigtbaar." Ik klom dan op de barkas [1] en begon te teekenen. Daarop kwam er een sloep van den wal met een der Turksche grooten, die op zee bevel voeren, en bragt een krijgsknecht mede in volle wapenrusting. Hij kwam aan boord en zette zich naast den kapitein neder. Onder het vertellen zag hij mij op de barkas zitten teekenen. Daarop kwam hij kijken terwijl hij vroeg: "Van waar is deze mensch?" De kapitein deelde hem vervolgens mijne omstandigheden mede. Hij zeide toen: "zoo de Pacha wist dat deze kan teekenen, dan zou hij hem zeker "tot zich nemen." Daarop hernam de kapitein: "Hij wil ter bedevaart naar Mĕkah"

Hij bleef lang zitten, groette daarna den kapitein en mij en liet een soldaat achter om het schip te bewaken; want het is daar zoo de gewoonte elk schip door een soldaat te laten bewaken uit vrees dat men welligt zou smokkelen. [2]

Den volgenden dag kwamen er eenige schuiten van den wal om al de bedevaartgangers en goederen af te halen, waarop ieder met zijn gezelschap naar den wal ging. Te Djoedah be-

---

[1] De S. gebruikt hier جالي بوت *djalei boot*, waarvan het eerste *galei* en het laatste ons *boot* is en verstaat daardoor zeker de barkas, die midscheeps staat, wegens hare grootte en vele roeijers. Hij zat daar rustig afgezonderd en hoog genoeg om over de verschansing te kunnen zien.

[2] Het woord چمبرون *tjĕmboeroewan*, beteekent eigenlijk: jaloerschheid, ijverzucht, minnenijd.

staat eene gewoonte, dat er van ieder een vierde dollar hoofdgeld genomen wordt. Ook worden de goederen, die van zee aan land komen, niet geteld maar allen opgestapeld op de plaats waar de belasting ontvangen wordt. Daar zijn zeer veel spionnen en wakers, bovendien twee Turken met hunne schrijvers en soldaten, die met hunne geweren in de hand op de wacht staan. Op dat oogenblik ging het daar toe zooals men doet in een grooten oorlog; want de goederen lagen berghoog opgestapeld en ieder zocht het zijne. Zij hielden die niet van elkander afgescheiden, maar alles lag verward door een als groente met haar. Het eene brak, het andere ging verloren of werd verwisseld. God weet de moeijelijkheden van dat oogenblik. De menschen waren als mieren. Werden de oogen een weinig afgewend dan was het goed verdwenen. Ook stroomden er honderde pakkendragers bijeen. Deze namen het een of ander goed op en bragten het voor degenen, die de belasting ontvingen. Zoo het wat lang duurde met het openen van eene kist dan werd zij door hen stuk geslagen en wat gebonden was stuk gesneden en gescheurd op eene zeer ruwe wijze. Zij konden niet weêrhouden worden en deden slechts wat zij begeerden. Zeiden zij: „dit betaalt zooveel en dat zooveel," wat zij zeiden dat gebeurde. Zelfs gebruikte kleederen werden door hen belast; weêr andere belastten zij niet. Slechts wat zij zeiden gold, zonder dat er verder gevraagd of verzocht of geweten kon worden hoeveel men gewoon was te betalen. Hunne gewoonten zijn ten eenenmale onzeker [1] Al de schrijfkistjes keerden zij 't onderste boven en haalden er alles uit, zoodat de inktkokers omvielen en al het papier vol inkt werd; want zij onderzochten te veel menschen op eenmaal. Nadat we van dit onheil verlost waren, (dachten wij): wat weg is, zij weg en wat stuk is, zij stuk. Vervolgens nam ieder zijn goed op en bragt het naar elders.

Een dag na de aankomst te Djoedah zond ik een brief naar Mekah om kennis te geven, dat ik te Djoedah was aangekomen

---

[1] Ik zie mij genoodzaakt سكالي٢ تياد بركتهوان عادتن *sa'kali kali tiada bĕrkatahoeän adatnja* aldus te vertalen, hoewel *tiada bĕrkatahoeän* meer beteekent dan *onzeker*. Men verstaat er ook onder: slecht, los, ongeregeld enz. b. v. *kalakoewan jang tiada bĕrkatahoeän*, een ongeregelde of losse levenswandel. Het komt volkomen overeen met het Jav. [illegible]

en om den Sjech daarheen te ontbieden. Daar ik op hem moest wachten, zoo wandelde ik in Djoedah en ging Sjech Abdoel-Gafar opzoeken, om hem den brief van vriend Aboe Bakr Masjhoer van Singapoera ter hand te stellen. Bij hem gekomen gaf ik den brief over aan zijn schrijver. Hij nu zeide: "Gij "zijt Abdoellah; wij hebben reeds een brief van vriend Aboe "Bakr Masjhoer ontvangen en al uwe omstandigheden weten wij "reeds. Gij hebt hier een geopend crediet [1] en wanneer ge ook "maar wilt kan ik u uitkeeren. Hij meldt dat gij naar Con-"stantinopel wilt" [2]. Ik antwoordde: "Ja, zoo heb ik mij "voorgenomen, indien God geeft dat ik de bedevaart volbreng." Hij nu zeide: "Morgen, na het aanbreken van den dag, kom "dan hier! dan kunt ge den heer Sjech ontmoeten." Hierop antwoordde ik: "dat is goed." Daarna keerde ik huiswaarts en den volgenden dag kwam ik terug. Hij bragt mij toen boven op zijn huis, waar ik (den Sjech) ontmoette. Ik groette hem, hetwelk hij beantwoordde. Terwijl hij mij beval digt bij hem te gaan zitten vroeg hij naar Aboe Bakr of het wel met hem was. Ik antwoordde: "het gaat hem goed, hij is thans genezen "van zijne vroegere borstkwaal." Hij zeide: "Ik heb van hem "een brief ontvangen over u. Er is hier voor u een geopend "crediet; wanneer ge wilt kunt ge opnemen." Ik antwoordde: "'k Dank u, en God zegene Said Aboe Bakr Masjhoer, "omdat hij mij wil helpen. Ik wist hiervan waarlijk niets, doch "daar ik een weinig geld meê gebragt heb, wil ik er geen "(gebruik van maken). Zoo God geeft, als ik later te Mĕkah "ben en ik kom te kort, dan kan ik u schrijven." Hij antwoordde: "Dat is goed." Daarop nam ik afscheid en ging naar huis.

Den volgenden dag, des Vrijdags, gingen allen in Djoedah, mannen en vrouwen, ter bedevaart naar het graf van Eva, de vrouw van den profeet Gods Adam. Dit is eene gewoonte in Arabie, dat elken Vrijdag allen mannen en vrouwen ter bede-

[1] Zoo meen ik het Arab. woord حوالهم te moeten vertalen. Bij gebrek van een Arabisch woordenboek moet ik de beteekenis er van slechts uit den zin opmaken.

[2] Alle Moehammedanen in den Indischen Archipel beschouwen deze plaats als het centrum van alle Islamitische magt en grootheid en den sulthan van Turkije als den vorst, die over alle Moehammedanen, zonder onderscheid, het gebied voert. Zoo vindt men bij vele inlandsche hoofden op Java het portret van den Sulthan van Turkije en daarnaast dat van den Soesoehoenan van Solo, maar zelden dat van onzen koning.

vaart gaan. Zoo wandelde ik dan te zamen met een vriend. Den ganschen weg over ontmoette ik eene golvende menigte van menschen. Eindelijk werd het graf gezien. Na het doen van de bedevaart naar dit graf keerde ik terug, terwijl ik de stad en omliggende buurten bekeek. Ik zag dan dat Djoedah zeer levendig is doordat het de aanlegplaats is van alle schepen en allerlei slag van menschen van alle plaatsen. Ook zijn er zeer veel kooplieden en de handelsartikelen worden daar (als) uitgestort. Ook kan men daar lieden van allerlei natien zien en er zijn veel winkels met allerlei soort van goederen van alle landen; want deze stad is het havenhoofd van vele steden.

Ik bleef dan eenige dagen te Djoedah, omdat ik moest wachten op de komst van den Sjech uit Mĕkah. Daarop kwam Hadji Adam. Toen ik hem ontmoette groette ik hem. Hij bleef twee dagen te Djoedah, waarna hij kameelen huurde en er goederen op laadde. Vervolgens gingen wij tegen het namiddaggebed op reis naar Mĕkah. Dien ganschen nacht reisden wij door en den volgenden dag 's morgens vroeg kwamen wij Mĕkah binnen door de poort van Mahmoed, te zamen wandelende met Sjech Hadji Adam en gekleed in de witte pelgrimskleeding en den witten sluijer.

GEDICHT.

Toen ik de heerlijke stad binnentrad,
Vergat ik de lekkernijen en vreugde der aarde,
't Was mij alsof ik den hemel met zijn inhoud gereed vond,
En duizendmaal dankte ik den grootheerlijken Heer.
Vergeten waren die vele moeijelijkheden en plagen op de reis,
Door het verlangen en smachten naar het huis Gods gedurende
[zoovele maanden.

NASCHRIFT.

En de schrijver was tevens aan het einde zijner levensreize gekomen. Mogelijk weinige uren nadat hij dit laatste ter neder schreef had hij reeds den geest gegeven, naar men vermoedt, gedood door het gif, hem heimelijk door de fanatieke Arabieren toegediend.

Zoo men zegt, is het in Mĕkah den vreemdelingen verboden te schrijven. De S., welligt daarmede onbekend, schijnt zijne

aanteekeningen juist daar te hebben gemaakt. Volgens het getuigenis van iemand, die met hem de reis heeft gedaan, werd hij plotseling ongesteld en stierf een paar uren daarna. Deze persoon heeft het handschrift naar Singapoera weten over te brengen, waar het in handen is gekomen van den heer Keasberry, den ouden leermeester, leerling en vriend van Abdoellah. Het is te betreuren dat zulk een braaf en ontwikkeld Maleijer, ondanks zijn omgang met tientallen van Engelsche zendelingen, nooit tot het Christendom is gekomen en welligt door het Islamisme is vermoord. Ik zal mij hier onthouden van het geven eener levensschets van dezen merkwaardigen man, daar ik hoop nog eens de levensbeschrijving, door hem zelven geleverd, met eene vertaling in het licht te kunnen geven.

Hopende dat er meer zulke mannen als Abdoellah onder de Maleijers mogen opstaan, leg ik voor ditmaal de pen ter zijde.

RIOUW, 10 Julij 1865.

AANTEEKENINGEN.

Bij pag. 384 regel 4. In den titel staat Abdoelkadir, maar dit zal Abdilkadir moeten zijn, volgens de regelen der Arabische grammatica.

Pag. 386 r. 3. Met Gali is wel Galle op Ceylon bedoeld.

Pag. 388 reg. 4 Waarschijnlijk is hier de stad Alapé bedoeld; men vindt dien naam ook wel *Aleppi* en *Alapola* geschreven.

Pag. 389 reg. 1. K. heeft *tanah ajĕr* door landgoed vertaald. A. bedoelt dat de grond en het vorstelijk gezag daarover aan een Hindoesch vorst behoorden enz.

Pag. 389 r. 5. De Maleische text heeft تيرو انندا فورام Waarschijnlijk is hier Trivanderam in Travancore bedoeld.

Pag. 389 r. 6. Het hier vermelde litjioem wordt gewoonlijk een *lakh* genoemd, van het Sanskritsche laksha = 100,000.

Pag. 389 r. 20 v. o. Iets verder in dit stuk leest men مسجيد جماع De schrijver bedoelt de djáme's' (الجامِع of مسجد الجامِع bij Lane Lex. Arab. vertaald: congregational mosques) waarin de gemeente tot het Vrijdaggebed bijeenkomt.

Pag. 389 r. 25. Het woord سريكال is hier wegens den zamenhang waarin het voorkomt een weinig vrijer vertaald door *wolf*. Het beteekent anders een *jakhals*.

Pag. 389 r. 3 v. o. is *bĕragan* welligt eene verbastering van het Malajalimwoord varáhan, in het sanskrit varáha = ever, aldus genoemd naar de daarop voorkomende figuur van Wisnoe in de everincarnatie? Het weldra volgende *sabrana* سبرن is misschien eene verbastering van *soewarna*, *swarna*, een oude naam van een gouden munt.

Pag. 394 r. 15. Er staat pintoe mihráb, deur der *mihráb*. De *mihráb* in moskeen is eene nis, die de rigting naar Mekka aanduidt.

Pag. 394 r. 22 Het woord wordt gewoonlijk *cipay* geschreven en is het Perzische *sipahi* = krijgsman, soldaat.

Pag. 396 r. 3 v. o. Men zie over hen ook, behalve Newbold's British settlements in Malaka, het geschrift van Favre Account of the wild tribes, inhabiting the Malayan peninsula etc. Paris 1865 en dit tijdschrift N. V. IV p. 127 vgg.

Pag. 396 r. 3 v. o. In den text staat تڠه تيک تيڠ d. i. twee en een halve mast.

Pag. 398 r. 4 v. o. De text heeft: مک اداله کلکونن نکري ايت سقرت نکري تڠکل سوبي تيڤ٢ کدي دان ڤاسرن d. i. het voorkomen van de stad was als dat van eene, waar elke winkel en markt onbezocht (of: verlaten, ledig) blijft.

Pag. 401 r. 20 De text heeft بربساهن, dat hier moet beteekenen: een badkleed aanhebben. Ik zou dus liever vertalen: "indien men een badkleed aan heeft enz." Deze vertaling verdient de voorkeur, zoowel wegens den zamenhang als om hetgeen bekend is aangaande de voorschriften en gebruiken betreffende het bad غسل en de wassching وضوء in den islam.

Pag. 402 r. 9 v. o. Het is het Portugesche *boceta* = het Fransche boîte.

Pag. 403 r. 19. Deze vertaling: "zoodat 't voorkomen der zee was als in stukken gebroken door het zigtbaar zijn der riffen", berust, naar K. mij schrijft, op eene fout in zijn HS. Er staat: de zee zag er groen uit (zoodat) de riffen zigtbaar waren.

Pag. 404 r. 6 v. o. Zal men niet liever جالي بوت moeten beschouwen als verbastering van het Engelsche jolly-boat, gelijk de Heer van der Tuuk meent in zijne uitgave der Pandja Tandăran pag. XX? (*Corrector.*)

ALPHABETISCH OVERZICHT

VAN HET WERK

VAN DEN HEER

S. VAN DEVENTER JSZN.

„Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java."

DOOR

J. BOUDEWIJNSE.

Moge men al niet zonder grond klagen, dat de belangstelling in onze indische bezittingen niet algemeen genoeg is doorgedrongen, zeker is het toch, dat vooral in de laatste jaren de bronnen, waaruit de kennis van haren maatschappelijken toestand, hare hulpmiddelen en behoeften ruimschoots kan worden geput, zeer zijn toegenomen, en dat de indische litteratuur met talrijke geschriften, waaronder van zeer degelijk gehalte, is verrijkt.

Maar toch bleef er veel verborgen: veel ontbrak er nog, dat noodig is voor de intieme kennismaking met de staathuishoudkundige geschiedenis van Indië, met de roerselen en beweegredenen van afwisselende bestuurshandelingen.

Het gordijn was wel is waar meer opgetrokken, het ware karakter der dramatis personae werd wel beter onderscheiden en de feiten kwamen wel helderder op den voorgrond, maar meestal bleven de draden, die alles in beweging hadden gebracht, aan het oog onttrokken, soms misschien om den algemeenen toeschouwer de illusien der begoocheling niet te benemen.

In 's lands archieven vooral waren de bouwstoffen zorgvuldig weggeborgen, zonder welke een grondig en vrij oordeel niet kon worden gevormd. Tot die geheime werkplaats, of liever tot die groote necropolis moest ook alles terugkeeren wat in het bezit van de dienaren der regeering was, al wat aan hunnen geest en hunne werkzaamheid het leven had te danken.

Hoe vaak ontstonden daaruit scheve voorstellingen van regeeringsmaatregelen, maar ook hoe dikwijls werd het licht onder-

schept, dat heldere hoofden over gewichtige economische vraagstukken hadden kunnen verspreiden, gezwegen nog van het recht of de aanspraak op de kennis daarvan, die het volk kon doen gelden.

Slechts eene enkele maal mocht het eene krachtige poging gelukken, onder het oog van het publiek te brengen wat den werkelijken toestand en de geschiedenis van diens ontstaan beter kon doen kennen. Wij rekenen daaronder met voldoening de memorie van den gouverneur-generaal van den Bosch bij zijn vertrek van Java, in den aanvang van 1834, aan zijn tijdelijken opvolger, den gouverneur-generaal ad-interim J. C. Baud overgegeven, bevattende een verslag zijner verrichtingen in Indië, gedurende 1830—1833, zonder daarom in het minst te kort te doen aan de verdienstelijke werken van anderen, waarbij hun in meerdere of mindere mate de inzage van officieele bescheiden vergund is.

Het verdient daarom onzes inziens alle toejuiching, dat de minister Fransen van de Putte een kundigen indischen hoofdambtenaar, den heer S. van Deventer, in de gelegenheid stelde, de stukken, die de hoofdtrekken van het laatste vijftigjarig indisch bestuur behelsden, uit het stof der archieven over te brengen in het daglicht der openbaarheid, en welke, uit hoofde van de vermengde attributen der regeering als bestuurder, handelaar en planter eene menigte daardoor wel met elkander in nauw verband staande, doch zeer heterogene bestanddeelen omvatten, als daar zijn: rechtsbedeeling, koffie-, suiker- en andere kultures, grondeigendom, belasting en heerediensten, woeste gronden en handelsberekeningen en publieke veilingen: alles van zoo bonten aard als maar zelden in staatsstukken wordt aangetroffen.

Geen wonder, dat de verzameling aan het gevaar van gebrek aan orde en regelmaat was blootgesteld, te meer omdat de gekozen indeelingswijze geene scheiding en schifting toeliet of het doel van het werk, de mededeeling van stukken in hun geheel uit het koloniaal archief, zou van aard veranderen en de persoonlijke inzichten van den verzamelaar zouden meer op den voorgrond worden gebracht en hem minder getrouw doen worden aan zijn verklaard, hoewel niet altijd stipt gevolgd voornemen, spaarzaam te zijn met eigen opmerkingen en beschouwingen, alleen de feiten, officieele bescheiden, bekende auteurs en getuigenissen van bevoegde autoriteiten te laten spreken.

Immers in den tegenwoordigen vorm van het werk is misschien niet zonder recht den verzamelaar het verwijt gedaan, dat hij te dikwijls zijne eigene denkwijze blootlegt, zekere partijkleur aan het werk bijzet en als het ware de vrees schijnt te koesteren, dat zonder zijne vingerwijzing de lezer, wien het om waarheid is te doen, die moeilijk zal ontdekken.

Deze afwijking van het onzijdig standpunt, hoezeer min oordeelkundig, achten wij evenwel voor den zelfstandigen lezer van geen bijzonder gewicht. Grooter grief zou tegen den verzamelaar aan te voeren zijn, indien met eenigen grond den twijfel voedsel kon worden gegeven, dat belangrijke stukken, om welke redenen en hoe te goeder trouw ook, waren teruggehouden, waardoor het oordeel van den onderzoeker der geschiedenis op een dwaalspoor kon worden geleid.

Wij hebben daarvoor geen enkel bewijs hooren aanvoeren, veel minder kunnen opsporen. Immers wij mogen daarvoor niet doen gelden een enkel ongestaafd vermoeden. Evenmin kunnen wij als gegrond aannemen de aanmerking, dat, ware de verzameling met onpartijdigheid vervaardigd, het rapport van den gouverneur-generaal van den Bosch van 25 Januari 1834 in deze Bijdragen evenzeer eene plaats had behooren te vinden als het verslag van de commissie tot de oost-indische zaken van het staatsbestuur der Bataafsche republiek van 1803. [1]

Hun, die eenige studie maken van indische aangelegenheden, kon het niet onbekend zijn, dat het merkwaardig verslag dier commissie te vinden is in de verzameling van instructiën, ordonnantiën en reglementen, door Mr. P. Mijer in 1848 uitgegeven, en dat het koninklijk Instituut het rapport van den commissaris-generaal van den Bosch niet alleen in zijne Bijdragen [2] heeft opgenomen, maar het bovendien afzonderlijk voor het algemeen verkrijgbaar heeft gesteld. [3]

Wanneer wij den grooten omvang dezer Bijdragen overzien, moet de lezer, dunkt ons, eerder reden tot tevredenheid dan tot verwijt hebben, dat die omvang niet noodeloos is vermeerderd door bescheiden, die reeds in druk verschenen en onder ieders bereik zijn.

---

[1] Conservatieve koloniale politiek. — Redevoeringen over koloniale onderwerpen in de tweede kamer der staten-generaal door mr. W. Wintgens; blz. 260, *noot*.

[2] Bijdragen van het Koninklijk Instituut tot de Taal-, Land-, en Volkenkunde van Nederlandsch Indie, Nieuwe volgreeks, 7e deel 5e stuk.

[3] Bij den boekhandelaar F. Muller, te Amsterdam.

Bovendien eischt de billijkheid de aandacht er op te vestig dat in de Bijdragen eene getrouwe analyse der hoofdpunten het vermeld verslag voorkomt [1] en wij meenen wijders de vr te mogen opperen, of, hoe belangrijk ook het aangeha verslag van den commissaris-generaal van den Bosch z dit niet meer is te beschouwen als eene samentrekking de denkbeelden, die in alle bijzonderheden zijn te ond kennen in de stukken daartoe betrekkelijk, in de verzameli opgenomen. [2]

Wat daarvan ook zij, de gelegenheid zal niet ontbrek wat over het hoofd gezien of verzuimd mocht zijn, aan licht te brengen. Hun, die daartoe kunnen en willen me werken, zal men daarvoor voorzekér erkentelijk zijn. De wa heid kan er niet dan bij winnen.

Wij hebben het beaamd, dat de heer van Deventer verzamelaar der stukken over het landelijk stelsel op Java m dan eens buiten zijn rol is getreden; maar wij mogen n voorbijzien, dat daarmede is gepaard gegaan menige noot mededeeling, die den weg wijst naar geschriften van vroege en lateren tijd, waarin de verschillende gevoelens zijn uite gezet over de belangrijkste onderwerpen der indische sta huishouding. Meer in het bijzonder vestigen wij de aanda op de mededeeling der hoogst belangrijke Substance of a min en daartoe betrekkelijke stukken van Sir Th. Stamford Raffle die òf in het oorspronkelijke zeer zeldzaam is òf slechts gebr kig, onvolledig en verminkt door vertalingen bekend is. [4]

Maar al is het, dat wij zeer ingenomen zijn met den ri dom, dien deze bijdragen bevatten, hebben wij groot bezw tegen de bruikbaarheid van het werk voor het algemeen in vorm, waarin het is uitgegeven.

Niet een ieder heeft den tijd of den lust het anderh duizendtal bladzijden van dat werk te doorworstelen en draad te volgen van zoodanig onderwerp, waarin hij meer

[1] Deel 1, bladz. 6 en vv.

[2] Vooral in het IX^de hoofdstuk en in de volgende van het twe deel.

[3] Deel I, blz. 64 en vv.

[4] Behalve in de buitengewone nommers van den Nederlandsc Hermes, door den heer van Deventer bedoeld, is ook eene afzonderli extract-vertaling van dezelfde hand in 1828 voor het algemeen verkr baar gesteld.

in anderen belang stelt. Moeilijk toch valt het zijnen weg af te bakenen van een dooreengemengden, ongeordenden voorraad van de meest verschillende stoffen van zeer uiteenloopende waarde; waarover dan ook onzes inziens te recht wordt geklaagd [1] en wat de beweegreden geweest is om althans een overzicht te geven der uitkomsten, waartoe de stukken in de Bijdragen leiden. [2]

Daarmede is echter het gemis van bakens in den doolhof of handwijzers naar den weg, dien ieder lezer voor zich zelven wenscht te kiezen, niet weggenomen.

Het scheen daarom wenschelijk, daarin te voorzien door eene uitgewerkte, naar tijdorde geregelde aanwijzing van elk onderwerp, waarbij zooveel mogelijk de hoofdtrekken zouden worden teruggegeven, wat soms den tijd zou kunnen besparen, noodig om den geheelen inhoud der bescheiden te doorloopen, en in elk geval de raadpleging van het werk zelf gemakkelijk maken en bevorderen zou.

Deze lastige taak heeft de adjunct-secretaris van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, de heer J. Boudewijnse, met den stalen ijver hem eigen op zich genomen en, naar wij vertrouwen, met den besten uitslag volbracht; het oordeel daarover blijve echter aan het algemeen overgelaten.

Dewijl sommigen de verzameling van den heer van Deventer kennen uit het Tijdschrift van Nederlandsch Indie (Jaargangen 1864, 1865 en 1866) en anderen in het bezit zijn van het afzonderlijk werk, uitgegeven te Zalt Bommel door de boekhandelaren Joh. Noman en Zoon, wordt in dezen Index zoowel naar het een als het ander verwezen.

's Gravenhage, *De Secretaris van het Koninklijk Instituut.*
28 November 1867. J. MILLARD.

---

[1] Onze kennis van Indië door Mr. H. van Alphen in «de Gids» jaargang 1867, afl. Mei.

[2] Java's hervormers door Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer, Gids 1866, afl. Maart.

voor de opleiding van Indische ambtenaren. II 49—51; T. v. N. I. 1865 I 109—111. — Dienstbaarmaken van de academie te Delft, bestemd ter opleiding van burgerlijke ingenieurs, ook ter opleiding tot indisch ambtenaar. II 51; T. v. N. I. 1865 I 111—112. — Ongunstig oordeel van mr. P. Mijer en J. C. Baud, in 1857 en 1858 uitgebracht, over de opleiding aan die academie. Beide meenden dat niet alleen het getal maar ook het gehalte der aldaar gevormden veel te wenschen overliet. II 52—54; T. v. N. I. 1865 I 112—113.

Commissarissen-generaal waren, volgens hun rapport van 16 Maart 1818, bedacht op eene vermeerdering van het getal ambtenaren. I 390; T. v. N. I. 1863 II 288.

Tijdens het bestuur van commissarissen-generaal was het gehalte der ambtenaren in 't algemeen zeer gering, terwijl Raffles, volgens het oordeel van Baud, in de gelegenheid was geweest bekwame medehelpers te vinden. I 261—262; T. v. N. I. 1864 II 348—349. — Kennis der inlandsche talen, gebruiken en instellingen werd door den raad van finantien voor de europeesche ambtenaren noodzakelijk geacht. I 273, 338, 341, II 40—41; T. v. N. I. 1864 II 360, 1865 I 101—102. — Bepalingen in 1819, 1826 en 1827 vastgesteld tot uitbreiding van de kennis der inlandsche talen onder die ambtenaren. II 42—43; T. v. N. I. 1865 I 103—104. — In 1837 werd bepaald dat de ambtenaren niet alleen kennis der inlandsche talen, maar een zedelijk gedrag en de geschiktheid om met hoofden en minderen om te gaan, moeten bezitten. II 45—47; T. v. N. I. 1865 I 105—107. — Bij resolutie van Maart 1833 werd bepaald dat bij het etablissement van landbouw te Krawang jonge ambtenaren zouden worden geplaatst om onderricht in de verschillende takken van landbouw te ontvangen. II 415; T. v. N. I. 1865 II 275.

Inlandsche ambtenaren. Zie Hoofden.

Zie verder omtrent Ambtenaren op de woorden: Instituut, Kultuurprocenten, Landbouwondernemingen, Samarang.

Arbeiders.

In het gebrek aan arbeiders voor den landbouw werd in 1830 en 1831 voorzien door het gebruiken van boegineesche soldaten, later door aanvoer van chineesche arbeiders. II 338—340; T. v. N. I. 1865 II 187—189. — Contract voor de levering in 1834 van inlandsche mandoors en koelies bij de onderscheidene

civiele administraties te Batavia. II 594; T. v. N. I. 1865 I 476. — Voorzien in de behoefte aan arbeiders voor de vestin werken in de residentie Samarang; zie Arbeidsloonen.

Arbeidsloonen.

Tarief van dagloonen voor de werklieden bij de munt Soerabaya en bij den pletmolen te Tawangsari, vastgesteld Febr. 1834. II 677; T. v. N. I. 1866 I 54. – Het loon vo den opbouw van gouvernements-suikerfabrieken in Madioen be paald op 8 cent per man daags, vastgesteld 2 Dec. 1834. I 764; T. v. N. I. 1866 I 250. — Verhooging van het loo aan 's lands timmerwerf te Soerabaya, in verhouding met het geen door de werklieden bij particulieren kan worden verdiend met bepaling dat zij ook vrij zouden zijn van alle heerediensten. II 764–765; T. v. N. I. 1866 I 250—251. — Loon van de werklieden op het eiland Onrust en op de reede te Batavia. II 765; T. v. N. I. 1866 I 251. — Het loon aan de arbeiders voor de vestingwerken in de residentie Samarang toegekend, was veel geringer dan aan de landswerken te Soerabaya en Batavia. In de behoeften aan arbeiders werd voorzien door het opzenden van kettinggangers uit Soerakarta en Djokdjokarta, terwijl bepaald werd dat de condemnatien bij de inlandsche rechtbanken zooveel mogelijk in verwijdering tot kettingarbeid zouden moeten bestaan. II 766—767; T. v. N. I. 1866 I 252—253.

Bagelen.

Het civiel gezag in deze residentie werd in 1828 opgedragen aan een civiel ambtenaar. II 103; T. v. N. I. 1865 I 220. — Onlusten in deze residentie in 1831 en 1832. II 469—472; T. v. N. I. 1865 II 324—327.

Mededeelingen door Baud, na zijne inspectiereis in 1834, omtrent de indigo-, koffie- en rijstkultuur in die residentie en omtrent het graven van een kanaal door die residentie van het oosten naar het westen. II 649—652; T. v. N. I. 1866 I 28—31. — Invoering en uitbreiding der indigokultuur in Bagelen in 1832. II 437; T. v. N. I. 1865 II 295. — Van 1 Januari 1836 af zouden de planters bij de groote indigofabrieken in deze residentie bij de voordeelen der kultuur ook die der fabricatie genieten. II 714; T. v. N. I. 1866 I 152. — In 1838 werd bepaald dat op daarvoor geschikte plaatsen in die residentie aanplantingen van djattiboomen zouden plaats hebben, terwijl de bevolking, met die aanplantingen belast, bevrijd zou zijn

„van alle andere werkzaamheden, zoomede van het verrichten van heerediensten". III 88; T. v. N. I. 1866 II 41. — Uitslag van de hermeting der velden in die residentie in 1842, die eene meerdere uitgestrektheid dan in 1840 aanwees. III 169; T. v. N. I. 1866 II 147. — Invoering in 1831 van het landelijk stelsel in deze residentie. II 431; T. v. N. I. 1865 II 290. — Bepaling in 1834 vastgesteld dat de theekultuur in Bagelen door vrijwillige arbeiders tegen het loon gewoonlijk plaatselijk voor particuliere diensten bedongen, moest worden verricht. II 737—738; T. v. N. I. 1866 I 225—226. — In 1835 werd verlof gegeven in Bagelen zich voor het planten van suikerriet te verstaan met de bevolking, mits zulks geschiede vrijwillig en zonder dwang. II 708; T. v. N. I. 1866 I 146. — In 1835 bleek het dat in Bagelen *f* 3.— 's maands aan den wedono werd betaald om van de heerediensten bevrijd te wezen. II 763; T. v. N. I. 1866 I 249.

Zie ook Ledok.

Bahar.

Opgave omtrent deze maat. De bahar is in Indië gelijk aan 3 pikols. Zij was in Bantam en een gedeelte der Lampongsche districten verdeeld in 200 goelaks, terwijl zij in een ander gedeelte der Lampongsche districten verdeeld was in 250 goelaks. I. 210—211; T. v. N. I. 1864 II 281.

Banjoemas.

Mededeelingen door Baud, na zijne inspectiereis in 1834, omtrent den stand der indigo-, koffie- en rijstkultuur in die residentie, het graven van het kanaal van Tjilatjap en den gunstig gestemden geest der bevolking na de onttrekking dezer provincie aan het bestuur der inlandsche vorsten. II 645—649; T. v. N. I. 1866 I 24—28. — In 1833 werd besloten eene proef te nemen in deze residentie tot het doen kultiveeren en fabriceeren van indigo door den Javaan. II 559—560; T. v. N. I. 1865 II 444. — Blijkens de mededeelingen van Baud werden er in 1834 in deze residentie 23 kleine of dorpsfabrieken opgericht. II 645; T. v. N. I. 1866 I 24. — Het getal kleine indigofabrieken in deze residentie in 1835 en 1836 uitgebreid. II 714—715: T. v. N. I. 1866 I 152.

Invoering van het landrentestelsel in Banjoemas in 1831. II 431; T. v. N. I. 1865 II 290. — In het regentschap Dayoeloehoer werd echter in 1831 de bevolking tegen vrijstelling van

landrente tot het planten en onderhouden van koffieboomen en peperranken verplicht. II 432—433; T. v. N. I. 1865 II 291. — Een voorstel van den resident in 1835 afgewezen om het in Dayoeloehoer ingevoerde stelsel van kultuur tegen vrijstelling van landrente in te trekken. II 749; T. v. N. I. 1866 I 236. — Op het in 1835 genomen besluit werd in Januari 1838 teruggekomen en het stelsel van landrente in Dayoeloehoer weer ingevoerd. III 86—87; T. v. N. I. 1866 II 40. — In 1856 werd de koffiekultuur om den druk voor de bevolking ingetrokken en vervangen door djatikultuur. II 433; T. v. N. I. 1865 II 291. — Proef genomen met de theekultuur in deze residentie. II 646; T. v. N. I. 1866 I 26. — Bepaling, in 1834 vastgesteld, dat de theekultuur in Banjoemas door vrijwillige arbeiders, tegen het loon gewoonlijk plaatselijk voor particuliere diensten bedongen, moest worden verricht. II 737—738; T. v. N. I. 1866 I 225—226. — In 1835 werd bepaald dat drie midjin-dessa's in Banjoemas zouden worden begrepen in de verplichting tot het verrichten van gouvernements-transporten en andere diensten van dien aard. II 761—762; T. v. N. I. 1866 I 247—248.

Zie ook Tjilatjap.

Bantam.

Den 15den Nov. 1808 werd de kommandeur te Bantam P. P. du Puy met nog andere ambtenaren en militairen op last van den rijksbestuurder vermoord, waarop deze werd gefusilleerd, de sultan verbannen naar Amboina, Bantam verklaard tot domein van den koning van Holland en een nieuwe sultan onder bepaalde voorwaarden benoemd. I 51—52; T. v. N. I. 1864 I 61—62. — Daar de wanorde en regeeringloosheid bleef voortduren, werd 22 Aug. 1810 Bantam nader georganiseerd, waarbij de Benedenlanden geheel aan het gouvernement getrokken werden en het bestuur over de Bovenlanden werd opgedragen aan een anderen sultan, die zijn verblijf te Pandeglang hield. I 52; T. v. N. I. 1864 I 62. — Met dezen sultan sloot Raffles in 1813 eene overeenkomst, waarbij hij afstand deed van zijn bestuur der Bovenlanden, tegen behoud van zijn sultanstitel en een jaargeld, onder verplichting zich te vestigen in den dalm te Bantam. I 61; T. v. N. I. 1864 I 107. — Uitkomsten der genomen maatregelen. I 154, II 26—30; T. v. N. I. 1864 II 144, 1865 I 87—91.

Ongunstige resultaten der invoering van het stelsel van Raffles omtrent de landelijke inkomsten in die residentie. Er bestond toch in 1816 een aanmerkelijke achterstand, die moet worden toegeschreven aan den buitensporigen prijs, waarvoor de landerijen in Bantam zijn verpacht. I 363—366; T. v. N. I. 1863 II 262—265. — Aanslag voor de landrente in die residentie in 1816—1821. II 32; T. v. N. I. 1865 I 93. — Achterstand aan landrente in 1818—1820. II 32; T. v. N. I. 1865 I 94. — Opbrengst der landrente, het zoutmonopolie en de pachten in die residentie in 1861 en 1862, in vergelijking met vroeger. II 37; T. v. N. I. 1865 I 98. — Verbetering van den aanslag der landrente door weging van het product in Bantam in 1844 en volgende jaren verkregen. III 243—244; T. v. N. I. 1866 II 348—349. — Deze wijze van aanslag werd in 1863 afgekeurd, op grond dat die in dadelijken strijd is met de organieke bepalingen van 1818 en 1819, volgens welke de aanslag dessasgewijze gedaan en, omtrent de bepaling van het bedrag van den aanslag, met de hoofden en oudsten van elke dessa eene overeenkomst getroffen moet worden, met inachtneming van de vermoedelijke gesteldheid van het gewas. III 256; T. v. N. I. 1866 II 360.

Gunstige uitkomsten in 1831 verkregen van de suikerkultuur in die residentie met gewone javasche suikermolentjes en fornuizen. II 374; T. v. N. I. 1865 II 236—237. — Intrekking der suikerkultuur in die residentie in 1834, op grond dat door een onderzoek van den heer Ament gebleken was, dat die kultuur zich daar in een zeer ongunstigen toestand bevond. II 697—698; T. v. N. I. 1866 I 135—136. — De suikerkultuur werd later op nieuw in die residentie ingevoerd om weinige jaren daarna weer te worden ingetrokken. III 140; T. v. N. I. 1866 II 119. — Als gevolg van de intrekking der suikerkultuur in 1834, werd in 1835 de indigokultuur in de afdeeling Pandeglang ingevoerd. II 712—713; T. v. N. I. 1866 I 149—150. — In 1843 werd bepaald dat schadeloosstelling zou worden verleend voor gronden voor de indigokultuur in Bantam ingenomen. III 138; T. v. N. I. 1866 II 117.

Het eigendomsrecht op koffieboomen en hunne vruchten in die residentie. II 722; T. v. N. I. 1866 I 159.

Mededeelingen omtrent het grondbezit in Bantam: Blijkens het rapport van majoor Yule was door de gewoonte om stukken grond aan de verschillende takken der vorstelijke familie en

aan andere hoofden en gunstelingen van het hof af te staan, een zeer klein gedeelte overgebleven, waarop niet de een of ander aanspraak heeft; de poesakka's aan de betrekkingen van den sultan afgestaan, werden als werkelijken eigendom beschouwd, die aan de hoofden gegeven, keerden bij overlijden van het hoofd aan de kroon terug. De bezitters der poesakkagronden waren zelden de gebruikers. De gronden werden verhuurd, doch niet voor vasten tijd en de huur kon naar willekeur worden opgezegd. I 208—211; T. v. N. I. 1864 II 280—282. — In deze residentie bestaat de gewoonte dat wanneer aldaar een grondbezitter uit armoede zijn veld verlaat en een ander het wil laten bewerken door middel van huurlingen, die ander verplicht is den oorspronkelijken ontginner of zijn erfgenaam en geen derde in dienst te nemen en hem tegen het overeengekomen loon dat veld te laten bebouwen. III 317; T. v. N. I. 1866 II 436. — Van Noord Borski beschouwt het individueel bezit in Bantam als eene afwijking door tijd en adat veroorzaakt. III 235—236; T. v. N. I. 1866 II 341.

Barissans.

Oprichting van barissans in de verschillende residentien; zie Militie.

Baud. (G. L.)

Zijne memorie als directeur van kultures in 1844 (?) waarin hij vermeldt dat de aanslag der landrente in de onderscheidene residentien op zeer verschillende en uiteenloopende wijze geschiedt, waarvan hij eenige voorbeelden opgeeft. Hij achtte het overweging waardig het landrentestelsel, na nauwkeurige meting der velden en constateering der vruchtbaarheid, te vervangen door een grondlast, te heffen van $\frac{1}{5}$ der opbrengsten in geld. III 191—199; T. v. N. I. 1866 II 274—282.

Baud (J. C.)

Bij kon. besluit van 28 Juli 1832 werd hem eene tijdelijke zending naar Java opgedragen, ten einde voorloopig en in afwachting van nadere beschikkingen het bestuur in Ned. Indië over te nemen. II 483—484; T. v. N. I. 1865 II 337—338. — Baud kwam 11 Januari 1833 te Batavia aan en werd den 23sten daaraanvolgende als vice-president der indische regeering beëedigd en geinstalleerd. II 488; T. v. N. I. 1865 II 341. — Nadat v. d. Bosch de waardigheid van commissaris-generaal v. N. I. had aanvaard, legde Baud den 2 Juli

1833 den eed af als gouverneur-generaal ad interim. II 490; T. v. N. I. 1865 II 343. — Baud droeg 29 Febr. 1836 het bestuur over N. I. over aan den gouv.-gen. D. J. de Eerens en vertrok 11 April daaraanvolgende naar Nederland. II 773—774; T. v. N. I. 1866 I 259. — Na zijne komst in het vaderland werd hij benoemd tot staatsraad in buitengewone dienst en in betrekking gesteld met den min. v. kol. III 18; T. v. N. I. 1866 I 429. — Met 1o Januari 1840 trad hij op aan het hoofd van het departement van kolonien. III 44; T. v. N. I. 1866 I 453.

Zijne denkbeelden omtrent de opleiding van ambtenaren voor de indische dienst. II 50—51; T. v. N. I. 1865 I 109—110, 111. — Zijn oordeel over de opleiding van personen voor de indische dienst aan de academie te Delft. Hij meende dat niet alleen het getal maar ook het gehalte der aldaar gevormden veel te wenschen overliet. II 53—54; T. v. N. I. 1865 I 113. — Zijne pro-memorie als directeur voor de zaken der kolonien, van 1 Juni 1829 omtrent de primitieve plannen van van den Bosch, waarin hij verklaart eene vermeerdering van productie van Java te verwachten van het sluiten van contracten tusschen Europeanen en Inlanders, maar het bedenkelijk te achten dwang bij de kultuur vergezeld te doen gaan van verplichte levering van het gouvernement. II 184—185, 188—193; T. v. N. I. 1865 I 432, 435—440. — Baud kleefde ten opzichte van het kultuurstelsel, dat hij „percenten- en contractenstelsel” noemde, andere en meer vrijgevige denkbeelden aan dan van den Bosch. In 1844 meende hij dat veranderingen in het stelsel noodig zouden worden en gaf de afschaffing der kultuurprocenten in overweging, terwijl hij in 1847 eene opheffing der gouvernements indigoteelt wenschelijk achtte. II 615—617. T. v. N. I. 1865 II 496—497. — In 1840 wenschte Baud dat de ambtenaren zouden worden gelast „zich zorgvuldig te onthouden van alle onnoodige bemoeinis met de huishoudelijke instellingen en gebruiken der inlandsche bevolking”. III 93—94; T. v. N. I. 1866 II 46—47. — In 1844 beweerde Baud dat alleen dan over rijstvelden der bevolking voor kultuur-ondernemingen mag worden beschikt wanneer het gemeentegronden zijn, die aan niemand uitsluitend toebehooren; dat er in geheel Westelijk Java een erkend eigendomsrecht der sawas bestaat, waarvan geen andere last dan de kwijting der belasting verschuldigd is, zoodat de verplichting om een gedeelte daarvan

met suikerriet of indigo te beplanten ten behoeve van particuliere ondernemers of van het gouvernement ontevredenheid moet verwekken. Hij gaf daarom in overweging, althans voor de residenten, de kultuurprocenten in eene vaste toelage te veranderen. III 139—142; T. v. N. I. 1866 II 118—121.

Bawean.

Invoering van het landelijk stelsel op dit eiland, met bepaling dat de hoofden in geld zouden worden bezoldigd, ofschoon de niet in dienst van het gouvernement tredende radens en verdere bloedverwanten van den regent, in 't bezit zouden blijven van de hun tot dusver toebehoord hebbende landen, uithoofde de hoofden slechts eene matige uitgestrektheid lands bezitten. II 93—95; T. v. N. I. 1865 I 213—215. — Aan inlandsche hoofden op dit eiland werden in Oct. 1833 en Aug. 1834 maandelijksche toelagen verstrekt als schadeloosstelling voor het gemis van inkomsten door de invoering van het landelijk stelsel aldaar. II 581—582; T. v. N. I. 1865 II 464—465.

Bazarpacht.

Afkeurend oordeel van Raffles over die pacht. I 168; T. v. N. I. 1864 II 1858.

Begrootingen.

In 1825 werd bepaald dat voortaan, met afschaffing der begrootingen van inkomsten, eene gewone vijfjarige en eene buitengewone jaarlijksche begrooting van uitgaven zouden worden vastgesteld. II 96—97; T. v. N. I. 1865 I 215. — Voorschriften omtrent de jaarlijksche vaststelling der begrooting door van den Bosch gegeven vóór zijn vertrek naar Nederland. II 608—610; T. v. N. I. 1865 II 489—491. — In 1825 werden aanwijzingen gedaan tot vermindering der uitgaven en vermeerdering der inkomsten. II 97; T. v. N. I. 1865 I 215. — Door de maatregelen tot bezuiniging geraakten vele ambtenaren buiten betrekking. II 99; T. v. N. I. 1865 I 217.

Belastingen.

Daendels voerde bij de organisatie van 1 Sept. 1808 eene belasting van 2 Sp. matten in van hen, die niet waren ingedeeld bij de kapasteelt of bij de koffiekultuur, terwijl bij besluit van 10 Mei 1809 dit enkel voor de koffiekultuur behouden bleef. I 34; T. v. N. I. 1864 I 43—44. — In de instructie

omtrent de padikultuur schreef hij eene geregelde, individueele belasting op de padi uit. I 42; T. v. N. I. 1864 I 52.

Het stelsel van belastingen door Raffles op Java ingevoerd. I 77—81, 147—240; T. v. N. I. 1864, I 212—216, II 137—165, 249—309. — Beschouwingen van Muntinghe over dit stelsel. I 281—335; T. v. N. I. 1850 II 308—337, 1851 I 1—13, 100—106. Zie hieromtrent meer in het bijzonder op het woord Landrente.

Volgens van den Bosch strookt eene belasting in natura meer dan die in geld met de inzichten van den Inlander. II 257; T. v. N. I. 1865 II 79.

Commissarissen-generaal betoogden in hunne missive van 16 Maart 1818 de wenschelijkheid der wijziging van de belasting op de huizen (huistaks). I 388; T. v. N. I. 1863 II 287. (Zie ook I 402—403; T. v. N. I. 1864 II 403—404). — In Madioen en Kediri werd in 1831 een huistaks ingevoerd. II 426; T. v. N. I. 1865 II 285. — De bepalingen omtrent de huistaks voor zooveel de Chineezen betrof in Mei 1832 ook van toepassing op de residentien Banjoemas, Bagelen, Madioen en Kediri. II 435—436; T. v. N. I. 1865 II 294. — In 1833 werden nieuwe bepalingen ingevoerd voor de huistaks in Banjoemas, Bagelen, Madioen en Kediri en die huistaks toegepast op alle Javanen, die buiten den landbouw hun voornaamste middel van bestaan vinden. II 445; T. v. N. I. II 302. — De huistaks in Madioen werd in Juni 1836 eenigzins gewijzigd en daarbij de naam veranderd in belasting op het bedrijf [1]. III 82; T. v. N. I. 1866 II 36. — In Juni 1836 werd de belasting op het bedrijf in Kediri en Madioen ook toegepast op alle, eenig bedrijf uitoefenende, geene landbouwers noch ambtenaren zijnde ingezetenen, terwijl tevens bepaald werd den aanslag hoofdelijk te doen en de verdeeling niet over te laten aan de dessa- en kamponghoofden. III 82—83; T. v. N. I. 1866 II 36. — In Dec. 1851 is ter vervanging van de huistaks ingevoerd eene belasting op het bedrijf op Java, verschuldigd door Inlanders en daarmede gelijkgestelden, die van den landbouw niet hun hoofdbedrijf maken. I 402; T. v. N. I. 1864 II 403—404.

---

[1] Huistaks of belasting op het bedrijf is de belasting op de gebouwde eigendommen, in tegenstelling van de landrente, die belasting op de ongebouwde eigendommen genoemd wordt.

Belasting op de verponding, vastgesteld bij publicatie v
Januari 1823. III 108—109; T. v. N. I. 1866 II 90—9
Afschaffing der belasting, strekkende tot bekostiging der am
tenaren, belast met de bevordering der koepok-inenting. I 39
T. v. N. I. 1863 II 293.

Vrijstelling van perdikan-dessas van de betaling van belasti
I 407, II 437—438; T. v. N. I. 1864 II 407, 1865 II 2
In 1836 werd bepaald dat de afschaffing der belasting v
elken reispas, in Pekalongan afgegeven, nader zou worden
handeld. II 772; T. v. N. I. 1866 I 257.

Belasting in elke residentie per ziel verschuldigd. II 7
T. v. N. I. 1866 I 165.

Het stelsel van belastingen in Britsch-Indië gehuldigd.
306—313; T. v. N. I. 1850 II 331—337.

Benkoelen.

Opstand te Benkoelen in 1833 ten gevolge der handelin
van den assistent-resident Knoerle. II 598—600; T. v. N.
1865 II 480—482. — Bij besluit van 14 Oct. 1833 w
Benkoelen verklaard te zijn eene op zich zelf staande assiste
residentie. II 600; T. v. N. I. 1865 II 482.

Beusechem. (J. M. van)

In 1832 werd hem opgedragen het maken van eene statistie
beschrijving van N. I. II 477; T. v. N. I. 1865 II 331.

Bevolking.

De bevolking van Java, met uitzondering van het eiland Bawean, de landschappen Oeloedjami, Bezoeki en Panaroekan, wees in 1796 een cijfer aan van 1,495,908.

De bevolking van Java's Noord-Oostkust bedroeg in 1803 een cijfer van ruim 1,800,000 zielen. I 3; T. v. N. I. 1863 II 395. — De bevolking van Java, die in 1803 geschat werd tusschen de 3 en 4 millioen zielen te bedragen, had onder Daendels geen hooger cijfer bereikt. I 52—53; T. v. N. I. 1864, I 62 — In 1815 werd de bevolking van Java opgegeven te bedragen ruim 4,600,000 zielen. I 64; T. v. N. I. 1864 I 110.

Bezoeki.

Instructie voor Hopkins, commissaris voor de invoering van het landelijk stelsel in Bezoeki, Panaroekan en Probolingo (van de Chineezen overgenomen districten). I 156; T. v. N. I. 1864 II 146. — In deze districten komt, blijkens het rapport van

Hopkins, aan den tegenwoordigen bezitter een zeker recht op den grond toe. Hij blijft daarvan in het bezit, zoolang hij de gronden met zorg bebouwt en de door het gouvernement gevorderde billijke schattingen betaalt. I 193—195; T. v. N. I. 1864 II 265—268. Zie verder op het woord Grondbezit.

Mededeelingen van Baud na zijne inspectiereis in 1834 omtrent den stand der suiker-, koffie- en rijstkultuur in de residentie Bezoeki. II 669—673; T. v. N. I. 1866 I 47—50.

In deze residentie moest volgens resolutie van Maart 1834 bij het doen van aanplantingen, bijzondere aandacht worden geschonken aan bosch- en paggerkoffie. II 715—716; T. v. N. I. 1866 I 153.

Intrekking in 1835 der suikerkultuur in de afdeeling Panaroekan. II 699—700; T. v. N. I. 1866 I 137—138.

Bezuiniging; zie Begrootingen.

Bijgeloof.

Van het bijgeloof der bevolking wordt door sluwe bedriegers partij getrokken. II 26, 87—89; T. v. N. I. 1865 I 88, 207—209.

Blik.

„Blik op het bestuur van N. I. onder v. d. Bosch, voor zoover het door denzelven ingevoerde stelsel van kultures op Java betreft.” Onder dezen titel werd in 1835 door de redactie van het Tijdschrift „De Oosterling” eene brochure uitgegeven (van de hand van Merkus). III 5—6; T. v. N. I. 1866 I 417—418. — Onderzoek in Indie naar den schrijver dezer brochure. III 12—14; T. v. N. I. 1866 I 423—425.

Deze brochure werd wederlegd in een door van Elten uitgegeven geschrift. III 6—9; T. v. N. I. 1866 I 418—421.

Van Elten's geschrift werd beoordeeld in eene nadere brochure door de redactie van „De Oosterling” uitgegeven. III 10—11; T. v. N. I. 1866 I 421—422.

Blora.

De regent van Blora in 1823 ter zake van verkeerde handelingen uit zijn ambt ontzet. II 76; T. v. N. I. 1865 I 197.

Boro-Boedoer. (Oudheden van)

De bewaring dier oudheden in Oct. 1819 opgedragen aan twee dessas in Kadoe tegen genot van vrijstelling van betaling der landrente. I 407.

Bosch. (J. van den)

Neemt 16 Januari 1830 het bestuur over Ned. Indie van du Bus over. II 185; T. v. N. I. 1865 I 386. — Bij open brief des konings van 17 Januari 1832 wordt v. d. Bosch benoemd tot commissaris-generaal over Ned. Indie en bekleed met eene uitgebreide macht. II 360—361, 485, 487; T. v. N. I. 1865 II 207—208, 338, 341. — Bij Kon. besluit van 22 Juli 1832 wordt hem vergund, om redenen van gezondheid, de functien van gouverneur-generaal neer te leggen. II 483; T. v. N. I. 1865 II 337. — V. d. Bosch verklaart bij publicatie van 27 Juni 1833 de waardigheid van commissaris-generaal te aanvaarden. II 489; T. v. N. I. 1865 II 342. — Den 11den Augustus 1833 gaat hij naar Sumatra. II 598; T. v. N. I. 1865 II 480. — Op 1 Februari 1834 vertrekt hij naar Nederland. II 607; T. v. N. I. 1865 II 488. — Bij besluit van 30 Mei 1834 wordt hij benoemd tot minister van kolonien. II 612; T. v. N. I. 1865 II 492. — Met ulto. Dec. 1839 treedt hij als zoodanig af, ten gevolge der verwerping van een voorstel tot het aangaan eener nieuwe schuld ten laste der overzeesche bezittingen. Hij wordt opgevolgd door J. C. Baud. II 43—44; T. v. N. I. 1866 I 453.

In Aug. en Sept. 1830 doet hij eene reis over Java, die hem gelegenheid geeft gunstige mededeelingen te doen omtrent het personeel der ambtenaren en den staat van den landbouw. II 156; T. v. N. I. 1865 I 405—406.

Zijne memorie van Juli 1830, waarbij de noodzakelijkheid wordt betoogd de kultures uit te breiden en als middel daartoe voorgesteld het beschikken over een vijfde van de gronden der bevolking ten behoeve der suikerkultuur en het contracteeren met de dessabevolking voor het teelen en bearbeiden van suiker. II 157—162; T. v. N. I. 1865 I 406—411. — In Oct. 1830 legt hij bij kabinets-missive zijne handelingen ten deze aan den minister van kolonien bloot. II 180; T. v. N. I. 1865 I 428.

Bij nota van Januari 1831 geeft hij in overweging ter bevordering en uitbreiding der indigokultuur schikkingen aan te gaan met de hoofden en oudsten der dessas voor het teelen van zaad-indigo en overeenkomsten te treffen met europeesche of chineesche ondernemers tot het leveren van indigo. II 215—217; T. v. N. I. 1865 II 40—42. — Nadat mr. P. Merkus het stelsel, dat aan het voorstel tot uitbreiding der indigokultuur

evenals aan het vroegere omtrent de suikerkultuur ten grondslag lag en dat het stelsel van bestuur zou zijn ten einde het moederland remises te bezorgen, had bestreden en het stelsel van Raffles en commissarissen-generaal voorgestaan, zendt v. d. Bosch onder dagteekening van 8 Maart 1831 eene nieuwe nota aan den raad van Indië, om het nieuwe stelsel van bestuur te verdedigen, de beginselen daarvan nader uit een te zetten, de gepastheid en noodzakelijkheid zijner maatregelen met het oog op den toestand van Java en zijne bewoners te doen uitkomen en de overeenstemming van die maatregelen met de bevelen des konings in 't licht te stellen. II 227—278; T. v. N. I. 1865 II 51—98. — Van den Bosch ontwikkelt en handhaaft in eene derde nota van 2 April 1831 op nieuw zijne denkbeelden, nadat Merkus in eene nota v. d. Bosch had beantwoord. II 297—307; T. v. N. I. 1865 II 116—125.

In zijne nota van 31 Aug. 1831 stelt v. d. Bosch voor onder het stelsel van kultures ook te begrijpen de thee, zijde, havana- en manillatabak, kaneel, cochenielje en katoen. Hij geeft daarin op de hoeveelheid der onderscheidene producten, die gevorderd zullen worden en onderzoekt of de teelt van die hoeveelheid mogelijk is en welke pecunieele middelen daartoe worden gevorderd. Hij ontwikkelt verder zijne denkbeelden over uitbreiding der kultures in verband met de landrente en stelt de oprichting voor van eene directie voor de kultures. II 324—350; T. v. N. I. 1865 II 172—198.

Zijne nota van Januari 1831 waarin hij in overweging geeft de hoofden voor de helft in geld en voor de helft in land te betalen en in ieder regentschap eene militie op te richten, ten einde het aanzien en de macht der hoofden te vermeerderen. II 198—207; T. v. N. I. 1865 II 24—33.

In 1861 deed v. d. Bosch eene reis naar de Preanger-regentschappen, Cheribon, Tagal en Bantam; in 1832 reisde hij over Java en in 1833 bezocht hij andermaal de Preanger-regentschappen, Cheribon, Tagal, Pekalongan en Samarang. II 481—482; T. v. N. I. 1865 II 335—336.

Hij bestrijdt in eene nota van 25 Mei 1832 de denkbeelden van Merkus omtrent de koffiekultuur. Hij wenscht dat al de aan het gouvernement geleverde koffie, waarover ter kwijting der aan het moederland verschuldigde betalingen, niet zal worden beschikt, aan de meestbiedenden zal worden verkocht en dat voor de betaling aan den Inlander voor het koffieproduct een

vaste prijs per katti zal worden aangenomen. II 523—525; T. v. N. I. 1865 II 400—403. — Nadat Merkus onder dagteekening van 9 Juni 1832 deze nota van v. d. Bosch had beantwoord, verdedigt deze laatste in geheime nota's van 24 Juni en 8 Aug. 1832 nader zijne meening omtrent de koffiekultuur en omtrent de uitbreiding aan het stelsel van kultures in het algemeen te geven. II 535—546, 547; T. v. N. I. 1865 II 412—422.

Vóór zijn vertrek van Java arresteerde hij eenige bepalingen ten aanzien van het geldelijk beheer en gaf een omstandig verslag van den staat van zaken toen v. d. Bosch in Indie kwam, de maatregelen door hem genomen en de resultaten daarvan verkregen. II 607—612; T. v. N. I. 1865 II 488—492.

Van den Bosch (toen minister van kolonien) meende uit de missives van Baud te bespeuren dat deze twijfelde aan de mogelijkheid door het kultuurstelsel de verlangde remises te kunnen overmaken, waarop van den Bosch, 16 Febr. 1835, te kennen gaf dat „eene volledige en ongeveinsde aankleving van het ingevoerde stelsel van bestuur, een ijverig streven om van jaar tot jaar de remises te doen stijgen, benevens een stipt achtervolgen der nagelaten instructien en verordeningen van den gouverneur-generaal wordt gevorderd.” III 22—24; T. v. N. I. 1866 I 432—434.

Boschwezen.

Regeling der blandongdiensten door Raffles in zijne memorie van 14 Juni 1813. I 84—85; T. v. N. I. 1864 I 218. — Maatregelen door Raffles omtrent het beheer der bosschen in zijne memorie van 11 februari 1814 aangegeven. I 171—172; T. v. N. I. 1864 I 161—162. — Bij resolutie van 5 December 1820 werd opneming en meting der boschgronden bevolen. II 106—107. — De functien van directeur der bosschen opgedragen aan den resident van Rembang. II 75—77; T. v. N. I. 1865 I 196—198. — Nadere voorziening door Baud in 1834 omtrent de djattibosschen wenschelijk geacht. II 679; T. v. N. I. 1866 I 56. — De bevolking van Rembang wenschte den aankap in de bosschen voor den kleinen scheepsbouw. II 680; T. v. N. I. 1866 I 56.

Bousquet. (Mr. J.)

Zijne nota's betrekkelijk de voorstellen van van den Bosch tot uitbreiding der indigokultuur, waarbij hij in het algemeen de denkbeelden van v. d. Bosch ondersteunde, doch verder als

gevoelen te kennen gaf: aan de ambtenaren geen percents- |ze belooning van 10 pCt. toe te staan; alvorens de indigo- :ers van heerediensten vrij te stellen de residenten te hooren »ij de prijsbepaling in kopergeld steeds daarbij te voegen: 100 duiten op den gulden. II 218—219, 281—284; T. [. I. 1865 II 43—44, 101—104.

Britsch-Indië.

ervormingen in het bestuur door Cornwallis aangebracht. I —310; T. v. N. I. 1850 II 331—333. — Als bronnen inkomsten bestonden daar: landelijke belastingen en markt- :htigheden, op de munt, de posterijen en het zegel; 10—313. T. v. N. I. 1850 II 333—336. — Voordeelen het daar ingevoerde stelsel van belastingen verkregen. I —314; T. v. N. I. 1850 II 336—337. — Overgemaakte en naar Engeland in 1781—1793. I 354. — Inkomsten Britsch-Indie in 1814. I 325, 354.

Buitenbezittingen.

aar de finantieele hulpbronnen moesten aangewend worden et belang der productie van Java, werd in 1834 het toe- van gelden voor de bevordering van kultures op de Bui- :zittingen afgewezen. II 709; T. v. N. I. 1866 I 146—147.

Bus de Gisignies. (Burggraaf du)

›mmissaris-generaal in Indie van 1825—1830. II 98; T. . I. 1865 I 216. — Zijn rapport van 1 Mei 1827 omtrent olonisatie. II 101—102; T. v. N. I. 1865 I 218—219. — eel van den minister van kolonien en marine, van den raad state, van den gouv.-gen. van den Bosch en van den direc- voor de zaken der kolonien J. C. Baud over het kolo- ieplan. II 183—185; T. v. N. I. 1865 I 431—432. — |zende beschikking op het rapport van du Bus genomen. 86—187; T. v. N. I. 1865 I 433—434.

Capellen. (Gouv.-gen. v. d.)

|ne missive van 9 Mei 1820 ter aanbieding aan den mi- r en tevens toelichting van het reglement op de verplich- n, titels en rangen der regenten op Java. II 55—60; T. [. I. 1865 I 114—119. — Treedt af als gouv. gen. en t vervangen door den luit. gouv. H. Merkus de Kock. II ·98; T. v. N. I. 1865 I 216.

Cheribon.

Opstand in die residentie in 1804 ten gevolge der uitsluiting van den radja Kanoman van den troon. I 213, II 229—230; T. v. N. I. 1864 II 283—284, 1865 II 53—54.

Organisatie der Cheribonsche landen van 2 Febr. en 31 Maart 1809. I 34—36; T. v. N. I. 1864 I 44—46. — Raffles ging in 1813 eene schikking aan met de overgebleven sultans van Cheribon. I 61; T. v. N. I. 1864 I 107. — Van 1 Januari 1820 werd de toelage aan de sultans van Cheribon in geld uitbetaald, terwijl de landen, aan hen afgestaan, gebracht werden onder het onmiddellijk beheer van het gouvernement. II 95—96. — In December 1830 hadden in deze residentie onlusten plaats, die vermoedelijk aan de indigokultuur moeten worden toegeschreven. II 195—196; T. v. N. I. 1865 I 441—443. — Merkus meende ook dat die onlusten gedeeltelijk aan de indigokultuur moeten worden toegeschreven. II 224, 227, 294—295; T. v. N. I. 1865 II 48, 51, 113—114. — Van den Bosch ontkende dit. II 268—272; T. v. N. I. 1865 II 89—92. — Resolutie van 26 Juli 1831 omtrent die onlusten, waarin wordt aangenomen dat de oorzaak daarvan niet aan de indigokultuur is te wijten. II 310—316; T. v. N. I. 1865 II 127—133.

Bijzonderheden aangaande de dorpsinstellingen in Cheribon. II 270, III 242; T. v. N. I. 1865 II 90—91, 1866 II 347. Zie ook op het woord Hoofden. — Volgens Crawfurd worden in deze residentie de dessahoofden ook door de gemeente gekozen of aangesteld met hare toestemming. I 200; T. v. N. I. 1864 II 272. — Regeling en rangschikking van het bestuur en de bevolking eener dessa in Cheribon. III 242; T. v. N. I. 1866 II 347.

Instructie van Crawfurd als speciaal commissaris voor de invoering van het landelijk stelsel in de residentie Cheribon. I 155; T. v. N. I. 1864 II 145—146. — Ten opzichte van de resultaten der invoering van het landelijke stelsel in die residentie wordt vermeld dat het de eerste maal vastgestelde bedrag der landelijke inkomsten behoorlijk werd betaald. Dit bedrag werd later aanzienlijk verhoogd, maar overtrof toen verre hetgeen met billijkheid kon worden geheven. Daarop volgde eene vermindering tot bijna de helft. Die veranderingen waren oorzaak dat het stelsel niet zeer gewaardeerd werd. I 866—370. — In die residentie heeft de voorloopige taxatie van het gewas voor den aanslag der landrente alleen plaats wanneer

;ewas nog te velde staat, waarna het gewas niet meer nagegaan. III 57; T. v. N. I. 1866 II 12.
palingen voor de Cheribonsche landen ten aanzien van het en gebruik der rijstvelden en de beschikking over het ct. I 36—49; T. v. N. I. 1864 I 46—59. Zie verder nt het landbezit op het woord: Grondbezit.
ffles liet de koffiekultuur in dat gewest aan den vrijen wil andbouwers over. I 170; T. v. N. I. 1864 II 160. — msten volgens het verslag van Baud van zijne inspectiereis 834, van de suiker-, indigo-, koffie- en rijstkultuur in esidentie. II 627—631; T. v. N. I. 1866 I 8—12.
voering der indigokultuur in Cheribon in 1830. II 152— T. v. N. I. 1865 I 402—403. — In 1832 werd be- in deze residentie eene proef te nemen met het doen eeren en fabriceeren van indigo door den Javaan. II -386, 388; T. v. N. I. 1865 II 247, 250. — In 1834 fde de maatregel om de bevolking te belasten niet alleen let kultiveeren maar ook het bereiden van indigo, een ge- hten uitslag. II 629—630; T. v. N. I. 1866 I 10.
palingen in 1834 vastgesteld dat de theekultuur in Che- door vrijwillige arbeiders, tegen het loon gewoonlijk elijk voor particuliere diensten bedongen, moest worden ht. II 737—738; T. v. N. I. 1866 I 225—226.
jze van afschaffing der heerediensten door Raffles in Cheribon. ; T. v. N. I. 1864 II 145. — In deze residentie werd in 1833 ngezeten der hoofdplaats tegen betaling eener jaarlijksche som 3 vrijgesteld van alle heerediensten buiten de grenzen zijner of kampong. II 479—480; T. v. N. I. 1865 II 334. ingezetenen der dessa Pedangjan ontheven van de bewa- der gevangenis te Indramayoe. II 103; T. v. N. I. 1865 0. — Aan de levering van boedjangs uit Cheribon ten eve van andere residentiën, die sedert jaren plaats had, in 1834 een einde gemaakt. II 316—320, 633—634; . N. I. 1865 II 133—136, 1866 I 13—14. — bevolking der dessa Djatti-pring, die in 1839 weigerde rriet aan te planten, werd bedreigd met verdeeling harer elden onder andere dessas; de regeering verklaarde even- dat der bevolking niet dan bij dringende noodzakelijkheid sawas mochten worden ontnomen. III 131—132; T. v. . 1866 II 111—112.
regent van Bengawan-wettan en andere inlandsche hoofden

ter zake van willekeurige handelingen ontslagen en op andere wijze gestraft. II 85—86; T. v. N. I. 1865 I 206—207.

Clignett. (P. F.)

Aan hem werd bij besluit van 16 April 1836 opgedragen uit elk regentschap in Cheribon, Tagal en Pekalongan de sawavelden van een of twee dessas op te meten. II 758; T. v. N. I. 1866 I 244—245. — Zijne instructie. II 759—761; T. v. N. I. 1866 I 246—247. — Onder dagteekening van 13 Nov. 1836 bracht hij verslag uit van zijne verrichtingen en bevindingen, waaruit o. a. blijkt dat de werking van het landelijk stelsel zeer ongelijk is, vooral in het oog springende door de verhouding welke bestaat tusschen den aanslag der landrente en het vermoedelijk product, in geldswaarde berekend. In Pekalongan wordt 28, in Tagal 33 en in Cheribon 12 pCt. van het product aan landrente opgebracht. Clignett diende een ontwerp van wijziging in het landelijk stelsel in, waarbij hij aannam eene percentsgewijze betaling voor landrente, die niet zou mogen verhoogd worden zoolang de sawas niet uitgebreid worden en alleen verminderd in jaren van werkelijk misgewas. III 45—46; T. v. N. I. 1866 II 1—19.

Cochenieljeteelt. Zie Nopalkultuur.

Commissarissen-generaal.

Geschiedenis der overgave van de O. I. kolonien aan commissarissen-generaal door de Engelschen. I 252—257; T. v. N. I. 1864 II 340—345. — Rapport van commissarissen-generaal van 16 Maart 1818 over de resultaten van het landelijk stelsel. I 360—394; T. v. N. I. 1863 II 259—293. — Redevoering van den commissaris Elout bij het nederleggen van het bestuur van commissarissen-generaal. I 424—425; T. v. N. I. 1864 II 422—423.

Compagnie. (Nederlandsche Oost-Indische).

Het stelsel der compagnie in vergelijking met dat van vrije kultuur en handel. I 283, 285—288; T. v. N. I. 1850 II 309—310, 311—314. — Beantwoording der vraag: of de compagnie gezorgd heeft voor het behoud en de verdediging onzer indische bezittingen. I 292—293; T. v. N. I. 1850 II 317—318. — Finantieele toestand der compagnie: Tekort in 1779. I 294; T. v. N. I. 1850 II 319; oorzaken van dit tekort I 295—296; T. v. N. I. 1850 II 320—321; toe-

stand van 1780—1791. I 298; T. v. N. I. 1850 II 322—323. — Raming van ontvangsten en uitgaven door de compagnie voor het varen alleen met gehuurde schepen. I 350—352.

Compagnie (Engelsche O. I.)

Hare geschiedenis I 304—306; T. v. N. I. 1850 II 328—331. — Regeling van 's lands inkomsten en territoriale belastingen door Cornwallis. I 306—310; T. v. N. I. 1850 II 331—333.

Contracten.

Commissarissen-generaal bepaalden, bij publicatie van 5 Jan. 1819, dat contracten of overeenkomsten individueel met de Inlanders aangegaan en door den resident geregisteerd moesten worden. I 408—409; T. v. N. I. 1864 II 408—409. — Het sluiten van contracten met de inlandsche bevolking door tusschenkomst der hoofden en oudsten der dessas voor de teelt en levering van producten werd door van den Bosch in 1830 voorgesteld. II 157—162, 165; T. v. N. I. 1865 I 406—411, 413—414; (zie ook II 251; T. v. N. I. 1865 II 73—74). — J. C. Baud was ook van oordeel dat het aangaan van contracten met Inlanders het middel was om de productie van Java te vermeerderen. II 185; T. v. N. I. 1865 I 432. — Merkus meende dat de contracten met de dessabevolking slechts in naam bestaan, zoodat de arbeid niet *bedongen* maar *gevorderd* wordt, terwijl bij het aangaan van contracten individueel met de Inlanders meer zekerheid is voor vrijwillige toestemming. II 221—222; T. v. N. I. 1865 II 45—47. — Van den Bosch komt hiertegen op en verdedigt vooral het sluiten van contracten met hoofden en oudsten der dessas, in plaats individueel met de Inlanders. II 255—268; T. v. N. I. 1865 II 77—89. — In eene nieuwe nota komt Merkus op deze zaak terug en geeft in overweging de voorgenomen uitbreiding der indigokultuur niet te doen plaats hebben door middel van contracten maar door invoering van eene wijziging in de betaling der landrente. II 293—296; T. v. N. I. 1865 II 112—114. — In de Vorstenlanden werd het sluiten van contracten met de hoofden en oudsten der dessas niet ingevoerd. II 336; T. v. N. I. 1865 II 185. — Bij publicatie van 25 Dec. 1838 werd die van 5 Januari 1819 (waarbij het contracteeren individueel met elk ingezeten was voorgeschreven) zoodanig gewijzigd dat de contracten met de bevolking door tusschenkomst van de

oudsten en voornaamsten der dessas moesten plaats hebben. I 409—410; T. v. N. I. 1864 II 409. — Volgens besluiten van 1840 en 1841 moesten echter geene overeenkomsten worden aangegaan, die ten nadeele strekken van 's gouvernements kultures en moest in twijfelachtige gevallen de directeur der kultures worden geraadpleegd. I 410; T. v. N. I. 1864 II 409—410. — Bij besluit van 7 Nov. 1863 werd het sluiten van overeenkomsten individueel met bezitters of gebruikers van gronden weer voorgeschreven. I 410—412; T. v. N. I. 1864 II 410—411.

Crawfurd.

Uit zijn rapport omtrent het grondbezit in de Vorstenlanden blijkt dat het eigendomsrecht van den grond ontwijfelbaar is gevestigd in den souverein en dat geen der onder het europeesch gezag staande klassen van ambtenaren, noch volgens de beginselen van het inlandsch bestuur, noch op grond van sedert lang bestaande voorschriften, is bekleed met eenigerlei erfelijk recht of privilegie op gronden of ambten en dat integendeel het vorderen van die rechten geheel in strijd is met de erkende grondbeginselen van het javaansche bestuur. I 177—193; T. v. N. I. 1864 II 251—265. — In zijn rapport over de residentie Cheribon komt Crawfurd tot het besluit dat het recht van privaateigendom van den grond algemeen erkend is; dat in het grootste gedeelte van het land de aanspraak van den souverein op het eigendomsrecht van den grond in de landsinstellingen niet bekend is, dat de dorps- en districtshoofden, die in het algemeen beambten zijn van de inkomsten en de policie, gekozen door de gemeente of met hare toestemming en goedkeuring aangesteld, noch ambtelijk noch erfelijk recht hebben op den eigendom van den grond; dat de bebouwers over het algemeen de eigenaren zijn van den grond; dat het recht van den souverein op een gedeelte van het product van den grond, ten volle bevestigd en erkend is. II 200; T. v. N. I. 1864 II 272.

Daendels. (Maarschalk).

Zijn optreden als gouv. gen. I; 14 T. v. N. I. 1863 II 405. — Zijne instructien. I 14—16; T. v. N. I. 1863 II 406—407. — Zijne bijeenkomsten te Samarang met 38 regenten. I 17; T. v. N. I. 1863 II 408—409.

Dayoeloehoer; zie Banjoemas.

Dessahoofden; zie Hoofden.

Dessas aan particulieren (Afschaffing van het misbruik van het verhuren van) Zie Negorijen.

Djabarangka en Karangkobar. (Landen van)
Het landelijk stelsel in die landen werd in Maart 1825 ingevoerd. II 91—92; T. v. N. I. 1865 I 211—213.

Djagongkultuur. — Turksche tarwe of maïs.
Opbrengst, kosten en belasting der djagongkultuur in Kadoe, blijkens de opname der velden in die residentie in 1819. II 18—19; T. v. N. I. 1865 I 80—81.

Djakat. — Paditienden.
Opgave omtrent de djakat. I 179—180; T. v. N. I. 1864 II 253 (zie ook I 159 III 241; T. v. N. I. 1864 II 149, 1866 II 346). — In 1835 werd besloten geene vergoeding te geven aan hoofden en priesters in Banjoemas voor het gemis der djakat van eene uitgestrektheid sawavelden, voor de indigokultuur afgezonderd. II 768—769; T. v. N. I. 1866 I 254. — In 1843 werd bepaald dat de djakat zou blijven eene vrijwillige betaling of opbrengst en niet meer plaats hebben bij wijze van directe heffing door 's lands dienaren, terwijl men zou moeten zorgen dat het gebruik daarvan gemaakt niet zou afwijken van het doel, waarmede zij werd opgebracht. III 182—183; T. v. N. I. 1866 II 158—159.

Djayang-sekars.
Daendels richtte, in plaats van de afgeschafte pradjoerits, in elke prefecture een corps van 50 tot 100 strikruiters of maréchaussée (djayang-sekars) op. I 22; T. v. N. I. 1863 II 413. — In Cheribon werd een corps djayang-sekars van 50 man opgericht om onlusten te voorkomen. II 196, 272; T. v. N. I. 1865 I 443, II 92. — Plaatsing van djayang-sekars in de afdeeling Ledok. II 435; T. v. N. I. 1865 II 293.

Djoyo-Kessoemo op Noesa Kembangan.
Bij het optreden van een nieuwen soesoehoenan van Soerakarta worden vertrouwde hoofden uitgezonden om bloemen van dezen boom te plukken. Het verkrijgen van de bloem strekt tot teeken dat het bestuur van den opgetreden vorst gelukkig zal zijn. II 438—439; T. v. N. I. 1865 II 297.

Domis.

Blijkens zijne nota van 1831 over het grondbezit in Passaroean had de grootvader van den toenmaligen regent de bebouwde velden doen meten en verdeelen, waarbij dorpshoofden en gewezen dorpshoofden de meeste velden kregen. Wie velden bezat kon het recht om ze te bearbeiden niet verliezen dan door ze niet te bebouwen, de dessa te verlaten, eene misdaad te plegen, niet aan zijne verplichtingen te voldoen en door willekeur. Ten opzichte van het bezitrecht deelt hij mede dat vroeger de beschikking over de velden zeer willekeurig was, doch dat later de landbouwers een ander denkbeeld hebben verkregen van hun recht op de sawavelden, die zij beschouwen als een soort van eigendom, wel niet verkoopbaar maar dat kan worden overgedragen aan de kinderen. II 288—289; T. v. N. I. 1865 II 107—108.

Dorpsbestuur. (Inrichting van het) Zie Hoofden.

Eales. (Kolonel.)

Zijn rapport over het recht op den grond in de residentie Samarang, waaruit blijkt dat individuen uit hun zelven geen uitsluitend recht hebben op den grond, welk recht geacht wordt alleen in den souverein te zijn gevestigd; dat aan de bevolking woesten grond ter ontginning gegeven werd, waarvoor zij gedurende zekeren tijd (niet langer dan drie jaren) vrij van belasting was; dat de ontgonnen grond onder geen voorwendsel aan de ontginners kon worden ontnomen dan alleen uit hoofde van wangedrag of vertrek naar elders; dat het recht op den grond bij erfopvolging overging van vader op zoon. I 199—200; T. v. N. I. 1864 II 271.

Eerens. (D. J. de).

Bij kon. besluit van 5 Sept. 1834 benoemd tot luit.-gouv.-gen. v. N. I. II 773; T. v. N. I. 1866 I 258. — Den 24sten Febr. 1835 kwam de Eerens te Batavia aan en aanvaardde zijne waardigheid 5 Maart 1835. II 773; T. v. N. I. 1866 I 258. — Den 29sten Febr. 1836 aanvaardde hij de waardigheid van gouv.-gen. II 773—774; T. v. N. I. 1866 I 259. — Hij overleed te Buitenzorg 30 Mei 1840. III 99; T. v. N. I. 1866 II 81.

Elias. (B. J.)

Benoemd tot directeur der kultures. II 408; T. v. N. I. 1865 II 269.

Elten DJzn. (N. van)

Gaf in 1835 eene wederlegging in het licht van twee door de redactie van het Tijdschrift „De Oosterling" uitgegeven brochures van Merkus. III 6—9; T. v. N. I. 1866 I 418—421. — van Elten's geschrift werd beoordeeld in eene nadere brochure, door de redactie van „De Oosterling" uitgegeven. III 10—11; T. v. N. I. 1866 I 421—422.

Fabrieken.

Bij resolutie van 3 Febr. 1836 werden bepalingen vastgesteld omtrent de oprichting van fabrieken en neringen in N. I., waarbij o. a. gelast werd dat de nijverheid der ingezetenen zoo min mogelijk mocht worden belemmerd. II 772; T. v. N. I. 1866 I 257.

Gantang.

Eene inhoudsmaat, waarvan er, voor de rijst, tien gaan op een pikol. II 159; T. v. N. I. 1865 I 409.

Geldgebrek.

Geldgebrek op Java tijdens het eerste tijdperk van het bestuur van commissarissen-generaal. Zij besloten daarom eerst tot onderhandschen verkoop, later tot publieke veiling van eenige producten, bepaaldelijk koffie. I 267—269; T. v. N. I. 1864 II 354—356. — Ook later (1818) bestond nog dat geldgebrek, waarin men toen voorzag door den aanslag der landrente te bespoedigen. I 395—396.

Goelak.

De goelak was de maat, waarbij de koning van Bantam de peper van zijne onderdanen ontving. Bij dien ontvang gebruikte men echter willekeurig een veel te groote goelak. I 210—211; T. v. N. I. 1864 II 281.

Goeni-zakken.

Doen aanmaken van goeni-zakken door de bevolking der districten Sleman en Indramayoe. II 421—422; T. v. N. I. 1865 II 281.

Goldman (J. C.)

Zijne nota betrekkelijk de voorstellen van van den Bosch tot uitbreiding der indigokultuur. II 217—218; T. v. N. I. 1865 II 42. — In eene tweede nota over hetzelfde onderwerp bestrijdt hij het stelsel van vrije kultuur en onbelemmerde be-

schikking over eigendommen en bezittingen. II 278—281; T. v. N. I. 1865 II 98—101.

Gomboomen.

Aan het denkbeeld in 1830 bestaande om arabische gomboomen naar Java over te voeren, werd, met het oog op de daaraan verbonden kosten geen gevolg gegeven. II 402—403; T. v. N. I. 1865 II 263—264.

Goud en zilver.

Raffles was gestemd voor vrijen uitvoer van edel metaal van Java. I 169; T. v. N. I. 1864 II 159.

Gouverneur-Generaal.

Omschrijving van zijne macht door het opperbestuur in 1829. Hij zou zijn de vertegenwoordiger des konings in Indie, daar het hoogste gezag uitoefenen en niet gebonden zijn aan de besluiten van den raad van Indie, daar hij voor alle besluiten verantwoordelijk zou zijn. II 309; T. v. N. I. 1865 II 126—127. — Denkbeelden van van den Bosch omtrent de macht, die de gouv.-gen. moet bezitten. Hij behoorde geheel onafhankelijk te zijn van den raad van Indie. Aan den raad zou het dagelijksch beloop der zaken kunnen worden overgelaten, maar al zijne besluiten zouden aan de bekrachtiging van den gouv.-gen. moeten worden onderworpen, die bevoegd zou zijn die te wijzigen. II 355; T. v. N. I. 1865 II 202—203. — Het maken van aanmerkingen in openbare stukken op de besluiten van den gouverneur-generaal door het ministerie van kolonien werd door den gouv.-gen. de Eerens minder wenschelijk geacht, zoowel omdat men bij het ministerie door het ontbreken van vele stukken niet geheel op de hoogte is als met het oog op de waardigheid en positie van den gouv.-gen. III 74—77; T. v. N. I. 1866 II 29—31.

Graaff. (Van de)

Zijn advies in 1823 tot het benoemen van een afzonderlijk regent voor Probolingo. II 73—74; T. v. N. I. 1865 I 194—196.

Grondbezit, Grondeigendom.

Volgens het rapport der commissie van 11 November 1802 komt de beschikking over den grond toe aan den vorst of regent en zou het verleenen van grondeigendom nadeelig kunnen zijn voor het lot van Java. I 6—8; T. v. N. I. 1863 II 398—399.

Daendels zegt dat landeigendom onder de Javanen nimmer bekend is geweest. I 16; T. v. N. I. 1863 II 408. — De instructie omtrent de padikultuur in de cheribonsche landen wijst den individueelen landbouwer aan als eigenaar of bezitter van den grond. I 42; T. v. N. I. 1864 I 52.

N. Engelhard verklaart in zijn geschrift tegen het werk van Daendels dat in de Preanger de sawavelden het eigendom zijn van den Javaan, maar dat de toestand op Java's Noord-Oostkust geheel anders is, waar de beplante velden, met uitzondering van vruchtboomen, aan den heer van de landen behooren. I 49—50; T. v. N. I. 1864 I 59.

Raffles is in zijne memorie van 14 Juni 1813 en van 11 Febr. 1814 van oordeel dat het recht van eigendom van den grond in den vorst gevestigd is. I 69—73, 148; T. v. N. I. 1864 I 204—208, II 138—139. — Wanneer in de oostelijke residentien gronden werden toegekend aan den adel of de ambtenaren, dan — aldus verklaarde Raffles — volgde daaruit nog niet dat de begiftigden op die gronden woonden of op de kultivatie toezicht hielden. Zij beschouwden zich enkel als rechthebbenden op dat gedeelte van den oogst, dat de landbouwer gewoon was aan zijn superieur te geven. I 175—177; T. v. N. I. 1864 II 249—251. — Raffles zet het verschil tusschen het grondbezit in oostelijk en westelijk Java uiteen. De betrekkelijke bestendigheid van bezit in het westen moet voornamelijk worden toegeschreven aan den toestand van de bevolking en van den landbouw. I 201; T. v. N. I. 1864 II 272—273. — Naar aanleiding van de gedane onderzoekingen en ingeleverde rapporten acht Raffles het duidelijk dat de jaarlijksche veranderingen onder de bebouwers van de sawavelden eerder moeten worden toegeschreven aan de vorderingen van het europeesch gouvernement en aan de op diens last voortdurend gedane toewijzingen van gronden, ter betaling van alle soorten van dienst, dan aan eenig oud landsgebruik. Als algemeen beginsel kan, naar zijn oordeel, worden aangenomen dat de oorspronkelijke bebouwers geacht worden in 't bezit der gronden te zijn gebleven. I 215—216; T. v. N. I. 1864 II 286—287.

De schrijver der brochure: „Blik op het bestuur van van den Bosch” zegt: dat het eigendomsrecht van den vorst in Indië op den grond bestaat in de macht om van de voortbrengselen van den bebouwden grond een zeker aandeel te heffen doch

nimmer om over dien grond te beschikken. Het recht van den landbouwer op het ontgonnen en bebouwde land is van reëelen aard en wordt nimmer zonder wettige redenen geschonden of aangerand. I 187—188; T. v. N. I. 1864 II 260.

De commissie voor de opneming der suikerfabrieken op Java zegt in haar rapport van September 1857: dat hoezeer, met uitzondering van de residentien Probolingo en Bezoeki en ook de Soendasche landstreken geen individueel landbezit, ten aanzien der rijstvelden, onder de opgezetenen bekend is, toch de sawas zooveel mogelijk in het bezit van dezelfde personen blijven en men overal het gebruik vindt dat de zoon treedt in de rechten zijns vaders. I 404; T. v. N. I. 1864 II 404—405.

Du Bus verklaarde in zijn kolonisatieplan dat het individueel landbezit het eenige is dat in staat is eene krachtige inspanning van den arbeid op te wekken. II 102; T. v. N. I. 1865 I 219.

De meening van Raffles dat de grond den vorst toebehoort, verklaart van den Bosch eene onwaarheid. Deze zegt dat waar de grond duurzaam werd aanvaard en bebouwd, die het bijzonder eigendom werd òf van een markgenootschap, òf van een bijzonder persoon, veelal met het volle recht om òf het bezit, òf het vruchtgebruik daarvan te verkoopen of te verhuren, te verlaten of zelf te bearbeiden of te doen bearbeiden. Niemand kon van zijn wettig recht, anders dan bij de adat was voorgeschreven, worden ontzet. II 237—238, 304; T. v. N. I. 1865 II 60—61, 12[illegible]

Baud verklaarde in 1844 dat er in West-Java een erkend eigendomsrecht der sawas bestaat. III 139; T. v. N. I. 186[illegible] II 119.

Potter meende in 1845 dat volgens de begrippen van den Inlander uit eene eerste ontginning geen recht van eigendom op den alzoo ontgonnen grond voortvloeide. III 148; T. v. N. I. 1866 II 127.

Schiff bericht in zijne nota van 1852 dat door verloop van tijd het recht, dat hij, die een stuk woest land ontgint, het zoolang mag behouden als hij de verschuldigde belasting betaalt, in de streken beoosten de Soendadistricten meerendeels verdwenen is. Alleen in Bantam bestaat het. III 317; T. v. N. I. 1866 II 435—436.

Van Noord Borski beweert in zijne memorie van 1847 dat het recht van individueelen eigendom op den grond in principe bij den Javaan niet bekend is en dat de grond moet beschouwd

worden als de eigendom van den vorst. III 235; T. v. N. I. 1866 II 341.

Grondbezit in *Bantam*. Blijkens het rapport van majoor Yule was door de gewoonte om stukken grond aan de verschillende takken der vorstelijke familie en aan andere hoofden en gunstelingen van het hof af te staan, een zeer klein gedeelte overgebleven, waarop niet de een of ander aanspraak heeft; de poesakka's aan de betrekkingen van den sultan afgestaan, werden als werkelijken eigendom beschouwd, die aan de hoofden gegeven, keerden bij overlijden van het hoofd aan de kroon terug. De bezitters der poesakkagronden waren zelden de gebruikers. De gronden werden verhuurd, doch niet voor vasten tijd en de huur kon naar willekeur worden opgezegd. I 208—211; T. v. N. I. 1864 II 280—282. — In deze residentie bestaat de gewoonte dat wanneer aldaar een grondbezitter uit armoede zijn veld verlaat en een ander het wil laten bewerken door middel van huurlingen, die ander verplicht is den oorspronkelijken ontginner of zijn erfgenaam en geen derde in dienst te nemen en hem tegen het overeengekomen loon dat veld te laten bebouwen. III 317; T. v. N. I. 1866 II 436. — Van Noord Borski beschouwt het individueel bezit in Bantam eene afwijking, door tijd en adat veroorzaakt. III 235—236; T. v. N. I. 1866 II 341.

Landbezit op *Bawean*. De regent en verdere hoofden zijn slechts in 't bezit van ¼ der bebouwde gronden. De geringe man op Bawean heeft een landbezit zooals wellicht nergens op Java. De velden op Bawean vervallen, bij overlijden, van den vader aan de kinderen, die ze onder elkander verdeelen, koopen en verkoopen. II 93; T. v. N. I. 1865 I 213.

In *Bezoeki*, *Panaroekan* en *Probolingo* komt, blijkens het rapport van Hopkins, aan den tegenwoordigen bezitter een zeker recht op den grond toe. Hij blijft daarvan in het bezit zoolang hij de gronden met zorg bebouwt en de door het gouvernement gevorderde billijke schattingen betaalt. I 193—195; T. v. N. I. 1864 II 265—268. — Nadat door den assistent-resident van Probolingo, v. Herwerden, in 1842 het denkbeeld daartoe reeds was geopperd, werd in 1845 het voorstel gedaan in de regentschappen van Bezoeki en Probolingo, met vernietiging van het daar bestaande individueel grondbezit, voortaan de gronden onder de bevolking te verdeelen en dus alle gronden als gemeente-gronden aan te merken. De inspecteur van kultures

de Muunick had daartegen bezwaar o. a. omdat het individueel bezit een erkend recht was, daar ten tijde van den resident de Bruin Prince eigendomsbewijzen zijn afgegeven. Het veranderen van het individueel in gemeenschappelijk bezit zou dan ook moeten geschieden met erkenning der rechten van de tegenwoordige bezitters, dus met schadeloosstelling. De heer van Herwerden, toen resident van Madioen, omtrent deze aangelegenheid gehoord, verklaarde in Nov. 1845 ofschoon in het algemeen voor eene verdeeling der velden gestemd, dat een onpartijdig onderzoek naar den oorsprong van de gronden, waarop het landbezit rust, noodig is. Den resident van Bezoeki werd daarop het doen van een volledig onderzoek omtrent deze aangelegenheid opgedragen, die verklaarde dat het individueel grondbezit strijdig is met beginselen van recht en billijkheid, zoodat het eene weldaad zou zijn wanneer daaraan een einde werd gemaakt. Daar dit oordeel oppervlakkig werd beschouwd, werd een nieuw onderzoek bevolen, waarbij de wenschelijkheid werd betoogd den bestaanden toestand te handhaven. III 144—162; T. v. N. I. 1866 II 123—140.

Crawfurd kwam in zijn rapport over de residentie *Cheribon* tot het besluit dat het recht van privaateigendom van den grond algemeen erkend is; dat in het grootste gedeelte van het land de aanspraak van den souverein op het eigendomsrecht van den grond in de landsinstellingen niet bekend is; dat de dorps- en districtshoofden noch ambtelijk noch erfelijk recht hebben op den eigendom van den grond; dat de bebouwers over het algemeen de eigenaren zijn van den grond. II 200; T. v. N. I. 1864 II 272. — Volgens het rapport van Lawick van Pabst en Rothenbuler heeft elk regentschap en dessa in Cheribon zijn eigen gronden; de dorpen en gronden te zamen zijn evenwel den beweerden eigendom van de hoofden of van de betrekkingen of gunstelingen van de sultans, die daarover kunnen beschikken, behoudens eene uitzondering, ten aanzien van dat deel, hetwelk aan de lagere volksklasse is toegekend. II 212—214; T. v. N. I. 1864 II 282—285. -- In 1833 werd het individueel grondbezit in het district Gegesik-Lor vernietigd door den toenmaligen regent, die alle registers en eigendomsbewijzen van dessahoofden en landbouwers in dat district invorderde en liet verbranden. III 94; T. v. N. I. 1866 II 47. — Mededeelingen omtrent het bezit en het gebruik der rijstvelden en de beschikking over het daarvan verkregen product. I 36—49; T. v. N. I. 1864 I 46—59.

Toen, men in de residentie *Kadoe* de indigokultuur op de sawavelden wilde invoeren, kwamen de sawahouders daarover klagen als over eene inbreuk op hunne rechten. III 141; T. v. N. I. 1866 II 120. — De directeur der kultures verklaarde in 1845 dat het hem niet bekend was dat in Kadoe grondbezit bestond; de hoofden werden in zeker opzicht als huurders der dessas beschouwd. III 142; T. v. N. I. 1866 II 121.

Volgens het rapport van Jourdan over *Passaroean* bestaat er tusschen den souverein en den landbouwer geen intermediair eigendomsrecht. Eene gemotiveerde verklaring van de rechten van den landbouwer zal leiden tot bevordering van het geluk en de industrie van het volk. I 223. T. v. N. I. 1864 II 293. — Blijkens de nota van Domis van 1831 had de grootvader van den toenmaligen regent in Passaroean de bebouwde velden doen meten en verdeelen, waarbij dorpshoofden en gewezen dorpshoofden de meeste velden kregen. Wie velden bezat kon het recht om ze te bearbeiden niet verliezen dan door ze niet te bebouwen, de dessa te verlaten, eene misdaad te plegen, niet aan zijne verplichtingen te voldoen en door willekeur. Vroeger was de beschikking over de velden zeer willekeurig, doch later kregen de landbouwers een ander denkbeeld van hun recht op de sawavelden, die zij beschouwen als een soort van eigendom, wel niet verkoopbaar, maar vatbaar om te worden overgedragen aan de kinderen. II 288—289; T. v. N. I. 1865 II 107—108.

In de *Preanger-regentschappen* worden de gronden beschouwd te behooren aan dorpen of individuen. Alle onbebouwde gronden worden toegekend aan dessas of dorpen, zekere aandeelen in de bebouwde gronden of sawavelden aan de individuen. Deze meenen evenwel een onbetwistbaar recht te hebben op alle vruchtboomen en siri-planten, in of nabij hunne kampongs of dessas. I 212, 214; T. v. N. I. 1864 II 283, 284.

Regeling van het apanage-grondbezit der hoofden in *Probolingo* in Januari en Mei 1857. III 162—164; T. v. N. I. 1866 II 140—142.

Blijkens het rapport van kolonel Eales hebben in de residentie *Samarang* de individuen uit hen zelven geen uitsluitend recht op den grond, dat geacht wordt alleen in den souverein te zijn gevestigd. Aan de bevolking wordt woeste grond ter ontginning gegeven, waarvoor zij gedurende niet langer dan drie jaren vrij van belasting is. De ontgonnen grond kan onder geen

voorwendsel aan de ontginners worden ontnomen dan alleen uit hoofde van wangedrag of vertrek naar elders. Het recht op den grond gaat bij erfopvolging over van vader op zoon. I 199—200; T. v. N. I. 1864 II 271. — In zijn rapport over het landbezit in Samarang verklaart Knops dat de Javaan van meening is dat de grond den souverein toebehoort. De rijstvelden in die residentie behooren het eene jaar aan dezen, het volgende aan een ander ingezeten. De Javaan, die de gagas (gronden waarop de berg- of drooge rijst verbouwd wordt) zuivert van de boomwortels, struikgewassen enz. en eene wildernis geschikt maakt voor kultuur, beschouwt zichzelven als eigenaar van die gronden. Niettemin heeft de Javaan geen werkelijk begrip van eigendom; de adat gaat voor wet door en daarom worden alle genomen beschikkingen, niet met de adat in strijd, als wettig beschouwd. I 214—215; T. v. N. I. 1864 II 285—286.

Kolonel Adams verklaart in zijn rapport over de residentie *Soerabaya* dat hij nooit eenige reden heeft gehad om er aan te twijfelen dat het stelsel der Muzelmannen, om alle gronden als den eigendom van den vorst te beschouwen, bij de inboorlingen is aangenomen, ofschoon men omtrent het landbezit zeer in het onzekere verkeert door onvolkomen kennis der taal en het ontbreken van goede boeken en oorkonden die over die zaak licht kunnen verspreiden. Er zijn echter in die residentie individuen die een recht van preferentie bezitten in het kiezen van bijzondere stukken grond, ontleend aan het langdurig bezit of aan de omstandigheid dat zij de oorspronkelijke ontginners en bewoners van den grond of de afstammelingen van dezen zijn. I 204; T. v. N. I. 1864 II 275—276.

Bij de verdeeling der velden in *Tagal* worden, indien de bevolking te groot is voor de uitgestrektheid der velden, die van andere dessas, welke te veel velden en te weinig manschappen bevatten, gebezigd om onder de bewoners van de uit te weinig landerijen bestaande dessas te worden verdeeld. Aanvankelijk hebben commissarissen-generaal deze wijze van verdeeling niet goedgekeurd, maar die toch later (zie art. 15 Staatsblad 1819, n°. 5) aangenomen. I 370—371; T v. N. I. 1864 II 269—270.

In zijne memorie van 14 Juni 1813 over het landelijk stelsel verklaart Raffles dat in de *Vorstenlanden* de pangerans en tommengongs van den vorst eene gift in land ontvangen, waarbij tegelijk de beschikking over de bevolking van dat land word-

geschonken. Het geschonken land kan echter naar welgevallen worden teruggenomen en is in geen geval erfelijk. Daaruit blijkt zegt Raffles, dat het recht van eigendom van den grond in den vorst gevestigd is. I 70; T. v. N. I. 1864 I 204—205. — Uit het rapport van Crawfurd omtrent het grondbezit in de Vorstenlanden blijkt dat het eigendomsrecht van den grond ontwijfelbaar is gevestigd in den souverein en dat geen der onder het europeesch gezag staande klassen van ambtenaren, noch volgens de beginselen van het inlandsch bestuur, noch op grond van sedert lang bestaande voorschriften, is bekleed met eenigerlei erfelijk recht of privilegie op gronden of ambten en dat integendeel het vorderen van die rechten geheel in strijd is met de erkende grondbeginselen van het javaansche bestuur. I 177—193; T. v. N. I. 1864 II 251—265.

Het ontnemen van gronden aan de bevolking werd in 1840 beschouwd als een zeer strenge maatregel, waartoe niet dan bij volstrekte en dringende noodzakelijkheid moet en kan worden overgegaan. III 131—132; T. v. N. I. 1866 II 111—112. — Van Sevenhoven stelde in zijne memorie van 1840 voor aan de Javanen op aanvraag en tegen betaling in eigendom af te staan de erven, waarop hunne woningen in de dessas gelegen zijn. Hij verwachtte daarvan eene groote verbetering van het lot van den Javaan in zijn bijzonder leven, maar verwachtte daarvan ook groot nut voor de algemeene aangelegenheden, inzonderheid voor de policie. Uit een finantieel oogpunt was die zaak ook zeer aan te bevelen. III 100—107; T. v. N. I. 1866 II 83—89. — Baud had, volgens zijn advies aan den koning omtrent deze memorie, geen bezwaar tegen de zaak, maar wees er op dat reeds vroeger vergunning was gegeven tot het verkoopen van kleine stukken grond, waarvan door Javanen zeer weinig gebruik was gemaakt. Hij gaf daarom in overweging het meer algemeen bekend maken der bestaande gelegenheid, zonder den maatregel aan de Javanen op te dringen of de onafhankelijkheid der Javaansche dorpsbesturen aan te randen. III 107—108, 110—112; T. v. N. I. 1866 II 89, 91—93.

Regeling van den grondeigendom en de daarvoor verschuldigde belasting in Britsch-Indië, daarin bestaande dat een recht van eigendom op den grond aan de zemindars werd toegekend, die een onveranderlijk bedrag van lasten verschuldigd waren. I 307; T. v. N. I. 1850 II 331.

Gronden.

In 1831 werd door W. Scheffer te Enkhuizen voorgesteld de aan het gouvernement behoorende gronden op Java aan Hollanders te verkoopen, welk voorstel werd afgewezen. II 193—195; T. v. N. I. 1865 I 440—441. — In datzelfde jaar werd, naar aanleiding van een verzoek van een Chinees om aan hem in eigendom af te staan aangespoelden grond in Soerabaya, bepaald dat aangespoelde grond en gedeeltelijk bebouwde gronden zooveel mogelijk aan de belastingen moesten worden onderworpen. II 418; T. v. N. I. 1865 II 278. — In December 1846 werd bepaald dat verhuur en afstand van gronden niet behoort plaats te hebben zonder vooraf verkregen vergunning van het gouvernement. III 165—167; T. v. N. I. 1866 II 143—145.

Onderzoek in 1835 opgedragen aan den heer Diard naar de gesteldheid der gronden in de verschillende residenties van Java. II 746; T. v. N. I. 1866 I 233—234.

Zie hierbij ook op het woord Landerijen.

Haan Pzn. (P. de)

Overzicht van zijn in 1829 uitgegeven werk: „Schetsen aangaande de landelijke administratie van Java„ II 104—106; T. v. N. I. 1865 I 221—223.

Handel.

Verslag der commissie van 11 Nov. 1802 omtrent de wijze van handeldrijven op de O. I bezittingen. I 5—13; T. v. N. I. 1863 II 397—404. — Beschouwingen van Muntinghe over de eigenschappen en verdiensten van den handel. I 315—318; T. v. N. I. 1851 I 2—5. — Toestand van den particulieren handel in Indië in 1795. I 317; T. v. N. I. 1851 I 3.

Handelmaatschappij. (Nederlandsche).

In 1830 werd met de factorij overeengekomen dat het gouvernement aan de maatschappij jaarlijks een zeker getal ponden indigo en pikols suiker tegen bepaalden prijs zou leveren. II 154; T. v. N. I. 1865 I 403—404.

Naar het oordeel van v. d. Bosch moest door middel van de handelmaatschappij Nederland voorzien op Java in de behoefte aan fabrikaten, waartegenover dit lichaam zoodanige producten moet ontvangen als op Java door het gouvernement worden voortgebracht. II 537; T. v. N. I. 1865 II 414. —

Van den Bosch was van oordeel dat het zenden van lijnwaden door de handelmaatschappij naar Indie, volgens de met haar aangegane overeenkomsten, nadeel voor het gouvernement opleverde, daar het de maatschappij tegen verliezen heeft gewaarborgd, eerst tot 12½, later tot 6 pCt. III 39—42; T. v. N. I. 1866 I 448—451.

In Nov. 1835 werd met dit handelslichaam een contract gesloten wegens de jaarlijksche consignatie van producten tot een geldswaardig bedrag van 18 millioen. III 24; T. v. N. I. 1866 I 434—435. — Van den Bosch had in Dec. 1837 bezwaar tegen de opofferingen die het gouvernement zich voor het overmaken der producten, door middel van de handelmaatschappij, moest getroosten. III 29—30; T. v. N. I. 1866 I 439—440. — Hooge provisie aan dit handelslichaam voor den verkoop van Preanger-koffie. II 777; T. v. N. I. 1866 I 262. — Finantieele moeilijkheden tusschen de regeering en de handelmaatschappij, daar deze laatste beweerde meer geld te vorderen te hebben dan uit Indie was opgegeven. III 38—39; T. v. N. I. 1866 I 448.

Hasselman. (J. J.)

Notas in 1846 ingediend omtrent de kwijting der landrente in arbeid en in geld. Uit zijne eerste nota blijkt dat in 1832 de bevolking werd verplicht de landrente in stede in geld in arbeid op te brengen, met welke verandering de bevolking zeer tevreden was en die ook zeer gunstige resultaten opleverde. De productie breidde zich uit, het rendement der amfioen-verpachtingen steeg trapsgewijze, terwijl ook bevolking en vee aanmerkelijk toenamen. De meening van sommigen dat het stelsel om de landrente in arbeid te kwijten, gebrekkig of onbillijk werkt, acht hij daarom niet aannemelijk. In zijne tweede nota deelt hij zijn bezwaar mede tegen het opdragen der bij besluit van 20 Juni 1844 bevolen opneming en meting van Java aan controleurs. Ofschoon onder de controleurs eenige ijverige en ervaren personen worden aangetroffen, zijn er toch ook zeer onbedrevene onder, die voor die taak niet berekend zijn. Hij verlangde daarom de benoeming van eene commissie, die het werk der opneming zou nagaan en daarin eenheid brengen. III 225—232.

Heerediensten.

Raffles wijst in zijne memorie van 14 Juni 1813 op het nadeel der heerediensten. I 69; T. v. N. I. 1864 I 203—204. —

Hij verlangde afschaffing van alle gedwongen levering van producten en van alle heerediensten. I 74—75; T. v. N. I. 1864 I 209—210. — Muntinghe vereenigde zich hiermede. I 93; T. v N. I. 1864 I 273. — Hij geloofde echter dat de heerediensten aan de hoofden niet zijn te beletten. I 96; T. v. N. I. 1864 I 276. — In de proclamatie van Raffles van 15 October 1813 werd verklaard dat het stelsel van dienstplichtigheid en gedwongen leveringen over het geheele eiland is afgeschaft, met uitzondering in de Bataviasche en Preanger-regentschappen, waar wijzigingen in de bestaande verordeningen zijn gebracht. I 100; T. v. N. I. 1864 I 279. — In zijne memorie van 11 Februari 1814 betoogde hij nader de nadeelen der heerediensten. I 149—150; T. v. N. I. 1864 II 139—140.

Van den Bosch wenschte blijkens zijne memorie van Juli 1830, dat een koelie-etablissement in iedere residentie zou worden opgericht, waarbij aangenomen zou worden het noodige aantal menschen voor de transporten, het maken der wegen benevens den fabriekarbeid, onder voorwaarde van het verschaffen aan ieder hunner van een halve jonk rijstveld, vrij van landrente, waardoor alle andere dorpsbewoners vrij zouden zijn van die soort van arbeid. II 159; T. v. N. I. 1865 I 408. — In Pekalongan werd in 1834 het koelie-etablissement ingetrokken en de heerediensten ten laste der bevolking in het algemeen gebracht. II 643—644; T. v. N. I. 1866 I 23.

Van den Bosch wilde de bevolking, die zich voor de teelt van indigo verbond, vrijstellen van heerediensten. II 216; T. v. N. I. 1865 II 41. — Zoowel Goldman en Bousquet als mr. P. Merkus vonden dit onrechtvaardig tegenover het overige deel der bevolking, zoodat dit zou behooren te worden te gemoet gekomen. II 217, 218, 227; T. v. N. I. 1865 II 42, 43, 51. — Van den Bosch kon niet treden in het denkbeeld van Goldman, Bousquet en Merkus en kondigde een voorstel aan om bij uitbreiding der kultures de diensten aan wegen en bruggen te doen verrichten tegen genot van rentvrije rijstvelden. II 277—278; T. v. N. I. 1865 II 98.

De directeur der kultures stelde in 1832 voor de heerediensten door vaste daarvoor schadeloos te stellen koelies te doen verrichten. II 478—479; T. v. N. I. 1865 II 333—334.

Verbod in 1834 uitgevaardigd tegen het onwettig vorderen van leverantien en diensten van den Inlander. II 750—752; T. v. N. I. 1866 I 238—239. — In 1838 werd aan de in-

specteurs der kultures aanbevolen te onderzoeken in hoever de bepalingen tegen het onwettig vorderen van diensten of levensbehoeften van den Inlander worden gehandhaafd. III 87—88; T. v. N. I. 1866 II 40—41. — In 1835 werd een onderzoek bevolen naar alle verplichte diensten welke, behalve de kultuurdiensten, door de bevolking moeten worden verricht. II 763; T. v. N. I. 1866 I 249. — Door Baud werd bij resolutie van 23 Februari 1836 eene algemeene regeling der heerediensten beproefd. II 763-764; T. v. N. I. 1866 I 249—250. — Ter uitvoering dezer resolutie werd in October 1838 bepaald, daar de directeur van kultures op de moeilijkheden had gewezen om eene algemeene regeling tot stand te brengen, dat die regeling op zoodanige wijze zou plaats hebben als ter bereiking van het voorgestelde doel, naar gelang der omstandigheden en plaatselijke gesteldheden, het meest doelmatig zal voorkomen. III 88—89, T. v. N. I. 1866 II 41—42. — Zonder één of meer residentien tot veld van onderzoeking en regeling te kiezen, bood de directeur van kultures in Maart 1840 aan eene ontwerp-regeling der heerediensten met modelstaat, waarin opgegeven werd: 1° wie tot heerediensten verplicht zijn; 2° wat door heerediensten verstaan wordt; 3°. benaming en verdeeling der onderscheidene bij het gouvernement erkende heerediensten. III 113—118; T. v. N. I. 1866 II 94—99. — De gouv.-generaal had bezwaar tegen die ontwerp-regeling en verlangde bepaaldelijk vooraf een nauwkeurig en met oordeel ingesteld onderzoek in een of twee residentien. III 119—120; T. v. N. I. 1866 II 100. — Van Sevenhoven stelde, ten einde de heerediensten te verminderen, in Mei 1840 in eene memorie de oprichting voor van transport-etablissementen in alle residentien, waarvan de uitgaven zouden bestreden worden door eene opbrengst in geld van de heeredienstplichtigen. III 112; T. v. N. I. 1866 II 93. — De heeredienstplichtigheid bepaalde zich, zooals o. a. blijkt uit eene missive van den resident van Soerabaya van 1863, niet enkel tot de grondbezitters, maar strekte zich ook tot de geheele bevolking uit. II 243; T. v. N. I. 1865 II 65—66.

Van der Poel gaf bij zijne memorie van 1849 over de herziening van het landelijk stelsel, een ontwerp tot regeling der heerediensten, waarbij als beginsel werd aangenomen: afschaffing van alle diensten, onder de benaming van heerediensten, welke tot dusver aan de inlandsche bevolking opgelegd zijn zonder

betaling, waartegen alle ingezetenen van Java, geen Europeal of hunne afstammelingen en niet uitdrukkelijk vrijgesteld zijnde de vrijgestelden worden aangewezen — onderworpen zou worden aan het verrichten van verplichte diensten, somm zonder ander met betaling. Onder de verplichte diensten zon betaling zouden behooren: het aanleggen en onderhouden den grooten postweg, het doen van wachten. het bewaken gevangenissen, gouvernementsgebouwen in de districten en sangrahans, nachtwachten bij de ambtenaren in de binnenland het onderhouden van reeds bestaande waterleidingen en damn en het overbrengen der landrente uit de dorpen tot op hoofdplaats van het district. Onder de verplichte diensten te betaling zouden behooren: het kappen en vervoeren van h tot bouw of reparatie van bruggen en gouvernements-gebouw het verstrekken van werkvolk daartoe benoodigd, het verstrek van volk tot het graven van kanalen en aanleggen van damm het overbrengen der landrente van de hoofdplaatsen der tricten tot in 's lands kas, het begeleiden van gevangenen, overbrengen van 's lands goederen en gelden en van de goede en des noodig ook, der personen van alle ambtenaren en m taire reizigers, het bewaken van den gladak. III 302—31 T. v. N. I. 1866 II 422—430.

Onderscheidene bepalingen in 1837—1839 genomen omtr de heerediensten aan de vestingwerken op Java. III 89—9 T. v. N. I. 1866 II 43—45.

Bij besluit van 5 Juni 1835 werd bepaald dat drie midj dessas in Banjoemas zouden worden begrepen in de verplicht tot het verrichten van gouvernements-transporten en and diensten van dien aard. II 761—762; T. v. N. I. 186 247—248. — Bij besluit van 24 Mei 1836 werd bepaald omtrent de perdikan- en midjin-dessas, die men voorgest had met de overige dessas gelijk te stellen, geene verandering zullen worden gemaakt, maar dat die instelling ten stipste m worden geëerbiedigd. II 762—763; T. v. N. I. 1866 I 248—2

In 1835 bleek het dat in Bagelen *f* 3.— 's maands aan wedono werd betaald om van de heerediensten bevrijd te wez II 763; T. v. N. I. 1866 I 249. — De bevolking in Bagel met den aanplant van djattiboomen belast, in 1838 bevrijd heerediensten III 88; T. v. N. I. 1866 II 41.

Wijze van afschaffing der heerediensten door Raffles in Cl ribon. I 155; T. v. N. I. 1864 II 145. — In Cheribon we

in 1833 elk ingezeten der hoofdplaats tegen betaling eener jaarlijksche som van ƒ 3.— vrijgesteld van alle heerediensten buiten de grenzen zijner dessa of kampong. II 479—480; T. v. N. I. 1865 II 334.

In Jan. 1831 werd de bevolking van eenige dessas in Japara en Joanna, welke gecontracteerd hadden voor de levering van koelies ten behoeve der suikerkultuur, vrijstelling van gewone heerediensten verleend, ofschoon deze bepaling in Aug. 1831 weer grootendeels werd ingetrokken. II 368; T. v. N. I. 1865 II 231; — Druk der heerediensten in Japara. III 126, 127—128; T. v. N. I. 1866 II 106, 107—108.

Druk der diensten in Passaroean. I 221—222; T. v. N. I. 1864 II 291—292.

In Samarang bestond, van Demak naar Kradenan, eene binnenlandsche paardenpost ten laste der bevolking, waarvoor de paarden door haar werden geleverd, onderhouden en gevoed. III 120; T. v. N. I. 1866 II 101. — De gouv.-gen. meende dat deze en dergelijke misbruiken bij de voorgeschreven spaarzaamheid moesten blijven bestaan. De minister keurde het bestaan van die posterij af en verzocht den gouv.-gen haar in te trekken, zoomede alle posterijen in dezelfde cathegorie vallende, die elders mochten bestaan. III 121—122; T. v. N. I. 1866 II 101—103.

Vrijstelling in 1833 der bevolking op Sumatra van heerediensten om niet, terwijl door vrijwillige arbeiders de werkzaamheden voor het gouvernement zouden moeten worden verricht en door een koeli-etablissement voorzien in het dagelijksch transport van goederen. II 601—605; T. v. N. I. 1865 II 483—486.

Heinecken. (J. C.)

Deze wilde in 1843 duitsche landverhuizers naar Banjoewangi overbrengen, ten einde daar een établissement van landbouw op te richten. III 190; T. v. N. I. 1866 II 166.

Hoofden. (Inlandsche).

De Oost-Indische compagnie beschouwde de inlandsche regenten als hare stedehouders. I 2; T. v. N. I. 1863 II 394. — In het verslag der staatscommissie van 1803 is nergens sprake van de instelling der dorpsbesturen op Java. I 11; T. v. N. I. 1863 II 403.

Daendels kende den regenten rangen toe. I 21; T. v. N. I.

1863 II 412—413. — Hij verminderde den huisstoet voor regenten en mindere hoofden. I 29—30; T. v. N. I. 1864 I 39—40. — Hij stelde, onder dagteekening van 27 Sept. 1808, eene instructie voor de regenten vast. I 31; T. v. N. I. 1864 I 40—41. — Hij wilde dat ook de dessahoofden door het gouvernement zouden worden aangesteld. I 20; T. v. N. I. 1863 II 411.

De regenten staan, volgens Raffles in zijne memorie van 14 Juni 1813, gelijk met den pangerang of anderen hoogen inlandschen ambtenaar; zij worden benoemd door het gouvernement en kunnen naar welgevallen ontslagen worden. I 73—74; T. v. N. I. 1864 I 208. — Voordeelen die hij aan de hoofden in 't algemeen wilde toekennen voor de vermindering van hunne persoonlijke waardigheid en invloed. I 81—82; T. v. N. I 1864 I 216—217. — Muntinghe raadt voorzichtigheid aan bij de toepassing van deze denkbeelden van Raffles. I 95—96; T. v. N. I. 1864 II 275—276 (zie ook I 337—338; T. v. N. I. 1851 I 108—109). — In de proclamatie van Raffles van 15 October 1813, wordt als een der grondslagen der nieuwe bepalingen opgegeven „dat de onbehoorlijke invloed en het gezag der inlandsche hoofden zijn beperkt, maar dat het gouvernement hunne diensten benuttigt voor de inlandsche policie.” I 99; T. v. N. I. 1864 I 279 (zie ook I 245; T. v. N. I. 1864 II 333). — Bepaling der positie en bezoldiging van de regenten in de oostelijke residentien, volgens de memorie van Raffles van 11 Februari 1814. I 158; T. v. N. I. 1864 II 148. — Door het nieuwe stelsel van Raffles verminderde het getal volgelingen voor de hoofden en de slaafsche eerbetooning door het volk bewezen. I 222; T. v. N. I. 1864 II 292—293. — Omschrijving van den werkkring der bopatties (hoofden van regentschappen) in het reglement voor de provinciale gerechtshoven op Java van 11 Februari 1814. I 131—134; T. v. N. I. 1864 I 414—416. — De derde klasse van regenten, die van raden of mas ingebey in 1824 ingetrokken en vervangen door den rang van rongo of onderregent. II 64, 72; T. v. N. I. 1865 I 122, 194.

Omschrijving van den werkkring der districtshoofden door Raffles in de instructie voor de landelijke inkomsten op Java en in het reglement voor de provinciale gerechtshoven op Java, beide van 11 Febr. 1814. I 104—105, 127—131; T. v. N. I. 1864 I 344, 409—414. — In 1833 werd het wenschelijk gekeurd tot districtshoofden geene personen te kiezen, die in

de betrokken districten vreemdelingen zijn. II 593; T. v. N. I. 1865 II 475.

In 1833 was er sprake van afschaffing der penatoes, ook wel wedono's genaamd (eene klasse van inlandsche hoofden tusschen het dorps- en districtshoofd), waartegen Baud waarschuwde, zoodat de gouverneur-generaal ook verzocht werd, zonder zeer dringende redenen, geene verandering in het inlandsch bestuur te brengen. III 79--81; T. v. N. I. 1866 II 33—35.

Volgens de instructie voor de landelijke inkomsten op Java van Raffles van 11 Febr. 1814 wordt het ambt van dessahoofd, als uitoefenende het algemeene oppertoezicht over de tot het dorp betrekking hebbende aangelegenheden, door verkiezing vervuld en de macht die hij uitoefent door de keuze der medeingezetenen aan hem toevertrouwd. Het dessahoofd wordt in zijne werkzaamheden ondersteund door een schrijver, een priester en andere ondergeschikte beambten en bedienden. I 104; T. v. N. I. 1864 I 343—344. — Het beginsel van verkiezing van het dorpshoofd door zijne medeingezetenen ook opgenomen in het reglement van 11 Febr. 1814 voor de provinciale gerechtshoven op Java, waarbij verder de werkkring der dorpshoofden wordt omschreven. I 124—127; T. v. N. I. 1864 I 407—409. — Raffles verklaart in zijne memorie van 11 Febr. 1814 dat hij, na de hem gedane rapporten en na zijn persoonlijk onderzoek, de overtuiging had dat het recht van verkiezing der dorpshoofden nog altijd onder de Javanen wordt erkend. De benoeming van den bekel door den superieur naar welgevallen is een misbruik van lateren tijd. Raffles geeft daarbij de inrichting van het dorpsbestuur op. I 201—203; T. v. N. I. 1864 II 273—274. — Muntinghe, in zijn rapport van 14 Juli 1817, doet hulde aan hetgeen door Raffles gedaan is voor de ontdekking van de aloude instellingen der javasche bevolking en daaronder ook de dorpsinrichting. Het aloude dorpsbestuur, zegt hij verder, is de eerste en ware schakel, waardoor het europeesch gezag zich in aanraking stelt met de indische bevolking. Hij, die aan de aziatische bevolking haar dorpsbestuur verzekert, is haar vriend en gunsteling, die het verkracht, is haar vijand. I 330—332; T. v. N. I. 1851 I 103. — Commissarissen-generaal stelden onder dagteekening van 8 Januari 1819 eenige bepalingen vast omtrent de dorpshoofden, waarbij de oude gewoonte, dat de dessavolkeren hunne hoofden kiezen, wordt in stand gehouden. Die verkiezing, onderworpen aan de goedkeuring van

den resident, zou moeten plaats hebben vóór de regeling van den aanslag der landrente. I 414; T. v. N. I. 1864 II 413.

Hopkins in zijn rapport omtrent het grondbezit in Bezoeki, Panaroekan en Probolingo vermeldt dat ook daar het dorpshoofd door de ingezetenen werd gekozen en omschrijft verder zijn werkkring. I 194—195; T. v. N. I. 1864 II 266—267. — In Soerabaya wordt het dessahoofd, volgens het rapport van kolonel Adams, geregeld elke drie jaren gekozen; de aftredende is herkiesbaar. I 197, 205; T. v. N. I. 1864 II 268—269, 276. — In Japara en Joanna geschiedt, blijkens het rapport van Mac Quoid, de benoeming gewoonlijk voor één jaar en is de aftredende ook daar herkiesbaar. De keuze der bevolking vordert de bekrachtiging van den regent, die op de verkiezing zelve geen invloed uitoefent. I 197—198; T. v. N. I. 1864 II 269. — In Cheribon worden volgens Crawfurd de dessahoofden ook door de gemeente gekozen of aangesteld met hare toestemming en goedkeuring. I 200; T. v. N. I. 1864 II 272. — In 1833 werd bepaald dat in de residentie Kediri de dessahoofden onder nadere bevestiging van den resident zouden worden gekozen; deze zou ook acten of bewijzen van aanstelling uitreiken. II 593; T. v. N. I. 1865 II 475. — In 1838 werden de maatregelen goedgekeurd door den assistent-resident van Patjitan genomen, ten einde misbruiken bij de verkiezing van dessahoofden te keeren. III 94; T. v. N. I. 1866 II 47. — In de tweede kamer der staten-generaal was de wensch uitgedrukt bij het bevestigen van de keuze van dorpshoofden, voorkeur te schenken aan personen, die lezen en schrijven kunnen. Het gouvernement bepaalde evenwel in Februari 1860 dat de keuze der bevolking geheel vrij moet blijven en dat die keuze alleen dan niet bevestigd moet worden wanneer de kandidaat zich aan slechte handelingen heeft schuldig gemaakt. I 422; T. v. N. I. 1864 II 420—421. — Ook de minister Fransen van de Putte verklaarde zich voor eene vrije en onbelemmerde verkiezing der dessahoofden. I 423; T. v. N. I. 1864 II 421.

Bijzonderheden omtrent de dorpsinstellingen in Cheribon, medegedeeld door den resident van Cheribon van Oct. 1830 en v. Noord Borski in zijne memorie van 1847. II 270, III 242; T. v. N. I. 1865 II 90—91, 1866 II 347. — De resident van Cheribon wilde in 1838 de dorpsbesturen verkleinen en zoo mogelijk geheel afschaffen, waarop hij werd aan-

geschreven daarin niet verder te gaan dan geschieden kan zonder vrees voor ontevredenheid op te wekken. Baud drukte bij die gelegenheid den wensch uit dat men zich zorgvuldig zou onthouden van alle onnoodige bemoeinis met de huishoudelijke instellingen en gebruiken der inlandsche bevolking. III 92—94; T. v. N. I. 1866 II 45—47. — S. C. Schiff deelt in zijne nota van Sept. 1852 eenige bijzonderheden mede omtrent den oorsprong van het dorpshoofd, den aard van zijn gezag enz. III 314—316; T. v. N. I. 1866 II 433—435. — Mededeelingen van van Sevenhoven in zijne memorie van Maart 1840 omtrent de dorpsinrichting. III 105; T. v. N. I. 1866 II 86—87. — Bijzonderheden omtrent de inrichting van het dorpsbestuur en de benoeming van het dessahoofd, medegedeeld door den schrijver van den „Blik op het bestuur van van den Bosch," door Winter in zijne „Instellingen, gewoonten en gebruiken der Javanen te Soerakarta" en door dr. Mounier in zijn „Nawolo Pradhoto." I 182—184; T. v. N. I. 1864 II 255—257.

Reglement van 9 Mei 1820 op de verplichtingen, titels en rangen der regenten op Java, met uitzondering der Vorstenlanden. II 61—65; T. v. N. I. 1865 I 120—123. — Toelichting van dit reglement door v. d. Capellen, waaruit blijkt dat hij meende dat, zoo er geen regenten waren geweest, het overweging had kunnen verdienen de bevolking rechtstreeks door het europeesch gezag te besturen, maar dat, nu die er waren, het uit een politiek en financieel belang wenschelijk was hen te behouden. II 55—60; T. v. N. I. 1865 I 114—119. — Van de Graaff geloofde in 1823 dat het schier onoverkomelijke moeilijkheden zou opleveren zonder intermediair van een inlandsch gezag te regeeren en dat in stede eener vermindering eene vermeerdering van dat gezag moet worden aanbevolen. II 73—74; T. v. N. I. 1865 I 195. — Reglement van 24 Februari 1824 op de titels, rangen, de staatsie en het gevolg der inlandsche ambtenaren op Java, aan regenten ondergeschikt. II 65—67; T. v. N. I. 1865 I 123—125. — In 1827 en 1859 werden de europeesche ambtenaren, ten opzichte der behandeling van regenten, herinnerd aan de bepaling van het reglement van 1824. II 67—69; T. v. N. I. 1865 I 125—127. — Bij geheime missive van 23 Mei 1835, herinnerd in 1857, 1859 en 1860, werd aan de residenten opgedragen de ijdelheid der inlandsche hoofden tot het erlangen van rangsverhooging niet aan te moedigen en die verhooging

niet aan te vragen. II 70—71; T. v. N. I. 1865 I 128—129. — Bij besluit van 17 September 1838 werd aan inlandsche hoofden en grooten verboden het dragen van borduursels, behoorende tot het costuum van N. I. ambtenaren. II 69—70; T. v. N. I. 1865 I 127.

Raffles wilde de inlandsche hoofden, boven een vastgesteld salaris, perceelen gronds in huur geven tegen matige huur en de voornaamste hoofden vrij van huur. I 82; T. v. N. I. 1864 I 216—217. — Commissarissen-generaal waren gestemd tegen het betalen der regenten, inlandsche hoofden en andere beambten in land, daar afstand van land, in de denkbeelden van den Javaan, afstand van volk in zich bevat. En daar de vruchtgebruiker in den regel ruim gebruik maakt van de gehechtheid van den Inlander aan de gewoonte om zijne diensten aan zijn meerdere te leenen, hebben de bewoners van landen, afgestaan aan inlandsche grooten, een ander lot dan de bevolking der gouvernementslanden. I 383—384; T. v. N. I. 1863 II 282—283. — Ten einde een anderen toestand voor te bereiden schreven commissarissen-generaal in hun besluit van 9 Maart 1818 de bepaling dat aan regenten en hoofden, die verkiezen mochten de hun toegelegde bezoldiging in geld, instede in land, te ontvangen, zulks zal worden toegestaan. II 359, 389; T. v. N. I. 1863 II 289, 1864 II 396. — Bij besluit van 1819 werden nadere bepalingen vastgesteld omtrent het betalen der regenten en hoofden in geld. I 413—414; T. v. N. I. 1864 II 412—413. — Vaststelling van de tractementen der regenten in 1820 II 60. — Bij de invoering van het landelijk stelsel op Bawean werd bepaald dat de hoofden in geld zouden worden bezoldigd. II 93—95; T. v. N. I. 1865 I 213—215 (zie ook II 581—582; T. v. N. I. 1865 II 464—465).

Van den Bosch gaf in zijne nota aan de leden der indische regeering van Januari 1831 in overweging de inlandsche hoofden voor de helft te betalen in geld en voor de andere helft in rentvrije padivelden, met beschikbaarstelling van zekere uitgestrektheid woesten grond. II 201, 205; T. v. N. I. 1865 II 27, 31 (zie ook II 249; T. v. N. I. 1865 II 71). — Merkus meende ook dat het raadzaam was de hoofden met velden te bezoldigen, maar op andere gronden dan van den Bosch en gaf daarom nader onderzoek in overweging. II 207—212; T. v. N. I. 1865 II 33—38. — Door het opperbestuur werd bij kon. besluit van 12 Januari 1832 goedgekeurd de javasche regenten en hoofden

te bezoldigen in land. II 358—359; T. v. N. I. 1865 II 260. — Bij resolutie van 23 Augustus 1832 werd aan het kon. besluit van 12 Januari 1832 uitvoering gegeven, maar alleen voor zooveel de regenten betrof. II 448—451; T, v. N. I. 1865 II 305—308. — Dientengevolge werd aan de regenten van Japara, Joanna, Rembang, Toeban, Bodjonegoro, Blora en Demak, gedeeltelijk bezoldiging in land toegekend. II 451—453; T. v. N. I. 1865 II 308—310. — In Demak was de bevolking zeer tegen den maatregel gestemd. II 458, 459, 460—461; T. v. N. I. 1865 II 314, 315—317. — Het landbezit van den regent van Demak nam een einde bij de benoeming van den regent van Koedoes tot regent van Demak. II 461—462; T. v. N. I. 1865 II 317—318. — De regenten van Patti, Koedoes, Kendal, Samarang en Grobogan, die in de residentien Madioen, Bezoeki en Banjoewangi en Passaroean maakten van de aanbieding der regeering geen gebruik en bleven dus hunne bezoldiging in geld ontvangen. II 452—453; T. v. N. I. 1865 II 308—310. — In 1833 werden aan regenten in Tagal en Banjoemas woeste gronden afgestaan. II 453—454; T. v. N. I. 1865 II 310. — Ofschoon bijna alle residenten en ook de directeur der kultures in 1838 (deze laatste herhaalde het in 1847) adviseerden om het beginsel van bezoldiging der regenten in land te laten varen, werd het door de regeering gehandhaafd. II 458—459; T. v. N. I. 1865 II 315. — Van der Poel wilde, blijkens zijne nota van 1849, dat de toewijzing van land en de perceptie van 's lands inkomsten aan de dorpshoofden zou worden ontnomen. Daarentegen achtte hij het billijk hun een zeker gedeelte van de sawavelden toe te kennen, waarvoor zij geene belasting zouden behoeven te betalen, met behoud van het recht uit de beste gronden hunne velden te kiezen en boven de van belasting vrijgestelde uitgestrektheid, nog meer gronden te bewerken of te laten bewerken. III 284—286; T. v N. I. 1866 II 406—407. — De gouverneur-generaal Pahud stelde in 1856 voor bij overlijden of aftreding van regenten de resolutie van 1832 niet verder toe te passen, maar de regenten geheel in geld te bezoldigen, waaromtrent echter door het opperbestuur een opzettelijk onderzoek werd verlangd. II 462—463; T. v. N. I. 1865 II 318—319. — Nota in 1861 opgemaakt omtrent het aan de regenten toegekende landbezit. II 451—457; T. v. N. I 1865 II 311—313. — In 1864 en 1865

werd tot geheele bezoldiging in geld der regenten van Karanganjer, Ledok en Koetoardjo besloten. II 463; T. v. N I. 1865 II 319. — Stand van het landbezit der regenten in 1866. II 463—466; T. v. N I. 1865 II 319—321.

Ter vermeerdering der inkomsten van den pangerang Widjil van Kadilangoe werd hem in 1843 een of meer dessas, met de daarbij behoorende rijstvelden afgestaan. III 183; T. v. N. I. 1866 II 159—160.

De tractementen der inlandsche ambtenaren voor gelijke rangen en ambten verschilden naar gelang van plaatselijke omstandigheden of persoonlijke inzichten. II 72; T. v. N. I. 1865 I 193. — Baud erkende in 1834 de onvoldoende bezoldiging der districtshoofden, die zich uit dien hoofde aan ongeoorloofde handelingen schuldig maken om hunne inkomsten aan te vullen. II 631—632; T. v. N. I. 1866 I 12.

Niettegenstaande afschrijving van landrente moest aan de dessahoofden de 8 percent collecteloon worden uitbetaald. II 579; T. v. N. I. 1865 II 462. Zie verdere bijzonderheden omtrent dit loon op het woord: Landelijk stelsel. — Het inhouden van f 0.50 per pikol koffie van de planters ten behoeve der dessahoofden werd in 1836 en 1837 afgeschaft. II 721—722; T. v. N. I. 1866 I 158—159.

Regenten en andere ambtenaren door commissarissen-generaal ontslagen. I 391; T. v. N. I. 1863. II 290. — In 1823 werd de regent van Blora en in 1825 de regent van Bengawan en andere inlandsche hoofden ter zake van verkeerde en willekeurige handelingen ontslagen of op andere wijze gestraft. II 76, 85—86; T. v. N. I. 1865 I 197, 206—207. — Residenten bevoegd dessahoofden te ontslaan. I 421; T. v. N. I. 1864 II 419—420. — Door den minister Fransen van de Putte werd in 1864 de willekeurige wijze waarop dikwijls dessahoofden werden ontslagen, afgekeurd. I 423; T. v. N. I. 1864 II 421. — Het opleggen der straf van rottingslagen aan dessahoofden verboden. I 416—420, III 130—131; T. v. N. I. 1864 II 414—419, 1866 II 110. — Maatregelen van bestraffing door hoofden van gewestelijk bestuur, ten opzichte van inlandsche hoofden en ambtenaren te nemen. I 421; T. v. N. I. 1864 II 419. — Verbod, in 1833 aan europeesche ambtenaren gegeven, om zonder autorisatie van het gouvernement over te gaan tot het nemen van offensieve maatregelen tegen inlandsche vorsten en volken. II 593—594; T. v. N. I. 1865 II 476. —

In Pekalongan werden rechtstreeksche bevelen gegeven door den resident aan de districtshoofden met voorbijgaan der regenten, waaraan echter een eind werd gemaakt. II 643; T. v. N. I. 1866 I 23. — Rechterlijke vervolging van inlandsche hoofden wegens knevelarij. II 770 T. v. N. I. 1866 I 255. — Maatregelen in 1839—1842 om trent dessa- en districtshoofden genomen ten gevolge van door hen gepleegde handelingen. III 184—186; T. v. N. I. 1866 II 161—162. — In 1833 werd bepaald dat alle districtshoofden in Passaroean den titel zouden voeren van wedono, instede van dien van demang. II 588; T. v. N. I. 1865 II 471.

Hopkins.

Zijn rapport omtrent het grondbezit in Bezoeki, Panaroekan en Probolingo, waaruit blijkt dat den tegenwoordigen bezitter een zeker recht op den grond toekomt. Hij blijft daarvan in het bezit zoolang hij de gronden met zorg bebouwt en de door het gouvernement gevorderde billijke schattingen betaalt. I 193—195; T. v. N. I. 1864 II 265—268. — Zijn rapport over de inning van achterstallige landrente, waarbij hij in overweging geeft de achterstallen op winst of verlies af te schrijven en den landbouwer aan te moedigen door hem een nieuw krediet te openen. Achterstallen zouden verder worden voorkomen door een bepaald gewicht in padi of rijst voor eene zekere uitgestrektheid grond te heffen of een zeker gedeelte van den oogst. I 223—226; T. v. N. I. 1864 II 294—296. — Uittreksel uit een brief van Hopkins over het onderwerpen der inboorlingen aan de wetten, voortvloeiende uit hunnen regeeringsvorm en godsdienst. De koran, met de commentarien daarop, vormt de algemeene wet op Java. Elk vonnis tegen een gevangene moet versterkt worden door eenigen tekst uit dat boek. I 231—232; T. v. N. I. 1864 II 301—302.

In- en uitvoerrechten.

Raffles verlangde dat de rechten op den in- en uitvoer van koloniale voortbrengselen op Java zouden worden afgeschaft. I 75; T. v. N. I. 1864 I 209.

Indigokultuur.

Daar de aanvankelijke kultuur en aanmaak van indigo in de Preanger aanmerkelijk uitgebreid konden worden, werd, bij resolutie van 8 April 1830, de heer G. E. Teisseire, als provisioneel inspecteur der indigokultuur, belast met een plaatselijk onderzoek. II 148; T. v. N. I. 1865 I 398. — Zijn verslag als

zoodanig ten gunste van eene uitbreiding dier kultuur in de Preanger. II 150—152; T. v. N. I. 1865 I 400—402. — Hierop werd door de regeering besloten de werkzaamheden ten opzichte van de indigokultuur voort te zetten. II 149, 154; T. v. N. I. 1865 I 399, 404.

In 1830 werd de indigokultuur in Cheribon ingevoerd. II 152—153; T. v. N. I. 1865 I 402—403.

Door v. d. Bosch werd in Januari 1831 in overweging gegeven ter bevordering en uitbreiding der indigokultuur schikkingen aan te gaan met de hoofden en oudsten der dessas voor het telen van zaad-indigo en overeenkomsten te treffen met europeesche en chineesche ondernemers tot het leveren van indigo. II 215—217; T. v. N. I. 1865 II 40—42. — Oordeel van de raden van Indië Goldman, Bousquet en Merkus hieromtrent. II 217—119, 226—227; T. v. N. I. 1865 II 42—44, 50—51. — Wederlegging van dit oordeel door van den Bosch in eene tweede nota. II 277—278; T. v. N. I. 1865 II 97—98.

Uitbreiding dier kultuur in 1831, met bepaling dat door het betelen van $\frac{1}{5}$ zijner rijstvelden met dat product de Javaan zijne landrente zou voldoen. II 336; T. v. N. I. 1865 II 185.

Bij het ontbreken van particulieren voor de bereiding van indigo, zou dit voor rekening van het gouvernement geschieden. II 340—341; T. v. N. I. 1865 II 189—190.

Merkus meende dat de indigo geen voordeelig product voor remises zou zijn, terwijl hij geloofde dat de Java-indigo niet zou kunnen concurreeren met die van Bengalen. II 345; T. v. N. I. 1865 II 193. — v. d. Bosch betwijfelde de juistheid van dit gevoelen. II 346; T. v. N. I. 1865 II 194.

In 1832 werd besloten eene proef te nemen in Cheribon en later ook in Japara en Joanna tot het doen kultiveeren en fabriceeren van indigo door den Javaan. II 385—386, 388; T. v. N. I. 1865 II 247, 250. — Deze maatregel in 1833 ook op de residentie Banjoemas toegepast. II 559—560; T. v. N. I. 1865. II 444.

De indigo-kultuur in de Preanger-regentschappen was voor de bevolking drukkend en bezwarend, zoodat in Juli 1832 besloten werd tot eene vermindering dier kultuur aldaar. II 386—387; T. v. N. I. 1865 II 248—249. — In Sept. van hetzelfde jaar werd bepaald dat de te Bodjanegara voor die kultuur bestemde bevolking voor de theekultuur zou worden

gebezigd. II 387; T. v. N. I. 1865 II 249. — Bij resolutie van 31 Mei 1838 werd bepaald de indigo-fabrieken in de Preanger-regentschappen, evenals in Cheribon had plaats gehad, aan de bevolking af te staan, die tegen een vastgestelden prijs indigo aan het gouvernement zou leveren. II 388; T. v. N. I. 1865 II 250.

Invoering en uitbreiding der indigokultuur in de residentie Bagelen in 1832. II 437; T. v. N. I. 1865 II 295.

Intrekking in 1834 der indigokultuur in de regentschappen Bandong en Tjanjor (Preanger). II 560; T. v. N. I. 1865 II 444—445.

Bepalingen in 1833 vastgesteld voor Tagal omtrent den prijs aan de bevolking te betalen en de percenten voor de europeesche en inlandsche ambtenaren en bepalingen voor Pekalongan en Madioen omtrent den afstand, die mag bestaan tusschen de velden en de fabriek. II 558—559; T. v. N. I. 1865 II 443—444.

Verslag van Baud, wat de indigokultuur betreft, omtrent zijne in 1834 gedane inspectiereis: Ongunstige uitkomsten dier kultuur in de Preanger-regentschappen. II 624; T. v. N. I. 1866 I 4—5. — In de Preanger werden in 1834 de fabrieken, die eenig voordeel afwierpen, ingericht naar het beginsel dat de bevolking niet slechts de indigo zou kultiveeren maar ook bereiden. II 624—625; T. v. N. I. 1866 I 5. — Ongunstige uitkomsten van de indigokultuur in Cheribon in 1834 voor de groote fabrieken, ten gevolge van de spoedige uitputting der gronden, de onmogelijkheid om ze door besproeiing met water weder vruchtbaar te maken en het drukkende bezwaar der groote afstanden, zoodat, naarmate de groote fabrieken werden verlaten, het systeem der kleine of dorpsfabrieken werd beproefd, waarbij de planter tevens fabrikant is, dat een gewenschten uitslag beloofde. II 629—631; T. v. N. I. 1866 I 10—11. — Ook in Tagal werden de gouvernements-fabrieken door kleine of dorpsfabrieken vervangen. II 636; T. v. N. I. 1866 I 16. — In Pekalongan waren al de fabrieken particulier eigendom. De grondstof werd, door tusschenkomst van het gouvernement, door de inlandsche bevolking geteeld, tegen een vast loon. Dit loon werd evenwel, daar het laag was, verhoogd, terwijl om te gemoet te komen aan andere bezwaren der bevolking, besloten werd tot het concentreeren van den aanplant, het daarstellen van hulpinrichtingen enz. II 640—642; T. v. N. I. 1866 I

19—21. (Zie ook II 713—714; T. v. N. I. 1866 I 150—151). — Ook in Banjoemas werden kleine of dorpsfabrieken opgericht en de bevolking beloond naar mate van de hoeveelheid verfstof, die zij fabriceert. II 645—646; T. v. N. I. 1866 I 24—26. — Dit getal kleine indigofabrieken werd later nog vermeerderd. II 714—715; T. v. N. I 1866 I 152. — Oprichting van kleine of dorpsfabrieken ook in Bagelen, in welke residentie de grondstof werd geleverd tegen vrijstelling van landrente. II 649—650; T. v. N. I. 1866 I 28—29. — In Madioen leverde de indigokultuur geene gunstige resultaten. II 656; T. v. N. I. 1866 I 34—35. — Hetzelfde was het geval in Kediri. II 659—660; T. v. N. I. 1866 I 37—38. — In de afdeeling Panaroekan werden in 1834 kleine indigofabrieken opgericht. II 672; T. v. N. I. 1866 I 49. — Gunstige uitkomsten eener proef met de oprichting van kleine indigofabrieken in Japara genomen. II 684; T. v. N. I. 1866 I 60.

In 1835 werden de in de Preanger-regentschappen bestaande indigofabrieken, met uitzondering van die te Radja-binangon ingetrokken. II 709—712; T. v. N. I. 1866 I 147—149.

Invoering in 1835 der indigokultuur in de afdeeling Pandeglang (Bantam). II 712—713; T. v. N. I. 1866 I 149—150.

De indigoplanters in Tagal ontvingen in 1835 een voorschot tengevolge van het niet slagen der djagong-aanplantingen. III 713; T. v. N. I. 1866 I 150.

Bedrag, 12 Sept. 1835 vastgesteld, voor het kloppen en wegwerpen van den ampas in de residentie Kediri aan de bevolking te voldoen. II 715; T. v. N. I. 1866 I 152—153.

Van 1 Jan. 1836 af zouden de planters bij de groote indigofabrieken in de residentie Bagelen, bij de voordeelen der kultuur ook genieten die der fabricatie. II 714; T. v. N. I. 1866 I 152.

Bedrag te rekenen van 1 Januari 1836 vastgesteld voor het transport der indigobladeren in de residentie Madioen. II 715; T. v. N. I. 1866 I 152.

Het getal kleine indigo-fabrieken in Banjoemas in 1835 en 1836 uitgebreid. II 714—715; T. v. N. I. 1866 I 152.

Bij besluit van 28 Febr. 1837 werd bepaald dat de door de bevolking geleverde indigo, in stede van dessasgewijze met de verschuldigde landrente te worden verrekend, hoofdelijk aan de belanghebbenden zou worden voldaan. III 73; T. v. N. I. 1866 II 28.

De betaling aan de indigoplanters werd in December 1839 verhoogd. III 83—84; T. v. N. I. 1866 II 37—38.

Ongunstige uitkomsten in Nov. 1841 medegedeeld omtrent de indigokultuur in Japara. III 124; T. v. N. I. 1866 II 104.

In 1843 werd bepaald dat schadeloosstelling zou worden verleend voor gronden voor de indigokultuur in Bantam ingenomen. III 138; T. v. N. I. 1866 II 117.

In 1845 bleek het dat de bevolking van eenige dessas in Pekalongan de helft harer sawas voor de indigokultuur had moeten missen. III 141; T. v. N. I. 1866 II 121.

In 1847 achtte Baud de intrekking der indigokultuur wenschelijk. II 616; T. v. N. I. 1865 II 496.

Industrie (Particuliere).

Volgens mr. P. Merkus zouden de denkbeelden van v. d. Bosch (van 1830) leiden tot vernietiging der particuliere industrie. II 225; T. v. N. I. 1865 II 49. — Van den Bosch verdedigt zich daaromtrent. II 273; T. v. N. I. 1865 II 93—94. Zie ook Landbouwondernemingen.

Instituut.

Instituut te Soerakarta bestemd om jonge ambtenaren in de gelegenheid te stellen eene wetenschappelijke kennis der javaansche taal te verkrijgen. II 44—45; T. v. N. I. 1865 I 104—105. — Ongunstig oordeel over het onderwijs op dit instituut gegeven. II 47—48; T. v. N. I. 1865 I 107—108.

Jacobson (J. J. L. L.)

Zijne bemoeiingen voor de theekultuur. II 398—400; T. v. N. I. 1865 II 259—261. — Men achtte hem minder geschikt voor de kultuur en bereiding der thee. II 626; T. v. N. I. 1866 I 6—7.

Japara.

Verslag der invoering van het landelijk stelsel in de residentie Japara en Joanna. I 162; T. v. N. I. 1864 II 152—153. — Mededeelingen van Mac Quoid omtrent de wijze waarop de dorpsbeambten in Japara en Joanna hunne betrekking verkrijgen en omtrent het landbezit aldaar. I 197—199; T. v. N. I. 1864 II 269—271. — Maatregelen in 1823 in Japara en Joanna genomen tegen verhooging van landrente, afpersing van geld en knevelarijen door dorpshoofden en tegen het nalaten der billijke verdeeling der bouwlanden onder de gezamenlijke dessabewoners. II 81—84; T. v. N. I. 1865 I 202—205. — In Januari 1831 werd de bevolking van eenige dessas, welke

gecontracteerd hadden voor de levering van koelies ten behoeve der suikerkultuur, vrijstelling van heerediensten verleend, ofschoon deze bepaling in Aug. 1831 weer grootendeels werd ingetrokken. II 368; T. v. N. I. 1865 II 231. — Druk der heerediensten in Japara. III 126, 127—128; T. v. N. I. 1866 II 106, 107—108.

Overdrijving bij de invoering van het kultuurstelsel in die residentie. II 680—681; T. v. N. I. 1866 I 56—57. — Mededeeling van Baud na zijne inspectiereis in 1834 omtrent de suiker-, indigo-, koffie-, en rijstkultuur in Japara. II 680—684; T. v. N. I. 1866 I 56—60. — In 1832 werd eene proef genomen in die residentie tot het doen kultiveeren en fabriceeren van indigo door den Javaan. II 386; T. v. N. I. 1865 II 247. — Ongunstige uitkomsten in 1841 van de indigokultuur in Japara. III 124; T. v. N. I. 1866 II 104. — Bezwaren voor de bevolking aan de koffiekultuur in die residentie verbonden. III 125, 128—129; T. v. N. I. 1866 II 105, 109. — Slechte resultaten van de theekultuur in deze residentie, zoodat die werd ingetrokken. III 124, 129; T. v. N. I. 1866 II 104—105, 109. — In het district Glongong moest in 1833 eene proef genomen worden met de zijdeteelt. II 554; T. v. N. I. 1865 II 439. — Intrekking in 1835 der suikerkultuur op alle daarvoor ongeschikte gronden. II 698—699; T. v. N. I. 1866 I 137. (Zie ook III 123—124, 127; T. v. N. I. 1866 II 103—104, 107). — Bezwaren voor de bevolking aan de nopalkultuur in die residentie verbonden. III 124—125, 128; T. v. N. I. 1866 II 105, 108. — Volksverhuizing uit Japara naar Grobogan ten gevolge van de vele werkzaamheden van de bevolking gevorderd, waardoor haar geen tijd overbleef voor het bewerken harer eigene velden. III 122—123; T. v. N. I. 1866 II 103.

Javaan.

Onderzoek door Muntinghe van de vraag of de Javaan al of niet voor vrijen handel en kultuur geschikt is. I 288—292; T. v. N. I. 1850 II 312—317. — De welvaart en gezetenheid van den Javaan naar het oordeel van Muntinghe niet minder dan die van den Bengalees. I 324—325; T. v. N. I. 1851 I 10—11.

Javasche oorlog.

De finantien des lands lieten niet toe de noodige maatregelen

tot beteugeling van dien oorlog te nemen. II 99; T. v. N. I. 1865 I 217. — De oorlog veroorzaakte veel ellende onder de bevolking en deed velen, uit gebrek aan voedsel, uit de Vorstenlanden naar Malang verhuizen. II 99—100; T. v. N. I. 1865 I 218. — De oorlog eindigde met de onderwerping van Dipo Negoro. II 135; T. v. N. I. 1865 I 386; — Maatregelen tot handhaving der rust na het eindigen van den oorlog. II 422—424; T. v. N. I. 1865 II 282—284.

J o n k.

Deze landmaat verschilde in uitgestrektheid. Gewoonlijk bevat zij 2000 vierkante rijnlandsche roeden. Sommige oude javaansche jonken bevatten 5600 vierkante roeden. I 195—196, 380, II 15; T. v. N. I. 1863 II 279, 1864 II 267, 1865 I 78.

J o u r d a n.

Zijn rapport over de residentie Passaroean, waaruit blijkt dat de invordering der belasting weinig moeite veroorzaakt. Voor de tabakskultuur is de grond zeer geschikt. Slechts een klein gedeelte der gronden is bebouwd, zoodat de bevolking de beste gronden kon uitkiezen. Met voldoening der verschuldigde belasting is de bevolking vrij van alle andere opbrengsten aan den staat; de winsten der tweede gewassen zijn geheel ten haren voordeele. Zij, die geen sawas of tegals bezitten, zijn een matige grondhuur verschuldigd om te voorkomen dat de luiaards de velden verlaten. De persoonlijke diensten, waartoe de bevolking verplicht was, waren zeer uitgebreid, maar daarin werd gaandeweg verbetering gebracht. I 219—223; T. v. N. I. 1864 II 289—293.

K a d o e.

Instructie aan den resident Lawrence voor de invoering van het landelijk stelsel in Kadoe. I 165—166; T. v. N. I. 1864 II 155—156. — Verslag omtrent die invoering, waarbij wordt bericht dat voor den aanslag van 1813/14 de landerijen niet behoorlijk werden opgenomen of gemeten, noch de waarde van het product onderzocht. Daar de Javaan op eenmaal geheel aan zich zelven werd overgelaten, sproot daaruit niet-bebouwing der landerijen voort. I 371—372; T. v. N. I. 1863 II 270—271.

Opneming en meting der velden in Kadoe. I 397—398, II 5—6: T. v. N. I. 1864 II 399, 1865 I 69—70. — Memorie van den collecteur der landelijke inkomsten in Kadoe over die opneming, waarin worden medegedeeld: de soorten waarin de gronden worden onderscheiden, de verhouding van het zaad

tot het product, de kosten en geldswaarde ... produ..., alsmede het bedrag der verschuldigde belastin... ?5; T. v. N. I. 1865 I 70—86. — Klachten tegen ...g ...en meting in die residentie. II 107—109

Hoog bedrag der landrente in Kadoe blijkens de ...er velden. II 9; T. v. N. I. 1865 I 72.

In deze residentie bleef de individueele aanslag de... tot 1820 voortduren, toen die ook dessasgewijze werd ... II 11—12; T. v. N. I. 1865 I 75. — In 1833 w... paald dat de aanslag der landrente in Kadoe niet dessasg... maar glandongsgewijze (dat is over zulk een getal dessas w... over een demang of penatoe het gezag voert) moet plaats hebben. II 581; T. v. N. I. 1865 II 464. — In 183... werd hierop teruggekomen en bepaald dat de aanslag in die residentie dessasgewijze zou plaats hebben. III 79; T. v. N. I. 1866 II 33. — De dessasgewijze aanslag werd toen geleidelijk hersteld en bleef voortdurend gehandhaafd. III 81—82; T. v. N. I. 1866 II 35. — Bepaling in 1840 vastgesteld dat het aan landrente in zilvergeld verschuldigde ook met kopergeld kon worden voldaan. III 184; T. v. N. I. 1866 II 160—161.

Mededeeling van Baud na zijne inspectiereis in 1834 omtrent de uitkomsten van de koffie-, suiker-, indigo-, rijst- en tabakskultuur in Kadoe. II 652—655; T. v. N. I. 1866 I 31—33.

Staat van het grondbezit in Kadoe. III 141, 142; T. v. N. I. 1866 II 120, 121.

Kwade practijken en knevelarijen van den regent van het district Probolingo in deze residentie. II 594—597; T. v. N. I. 1865 II 476—479. — Intrekking van het regentschap Probolingo en inlijving bij het regentschap Magelang. II 597; T. v. N. I. 1865. II 479.

Kaneelkultuur.

Geschiedenis der invoering van de kaneelkultuur op Java. II 403—404; T. v. N. I. 1865 II 264—265. — In 1831 wordt de kaneelkultuur gouvernementsteelt. II 324; T. v. N. I. 1865 II 174. — Bepaling in 1834 en 1835 van den aanplant der hoeveelheid kaneelboomen in de residentien Krawang, Cheribon, Kediri, Madioen, Bagelen en Banjoemas. Aan den assistent-resident van Patjitan werden kaneelpitten verstrekt. In Bantam werden proeven genomen met de kaneelkultuur. De be-

volking van Krawang ontving voor den arbeid aan die kultuur vrijstelling van landrente en eene verstrekking van 5 cents per hoofd daags. II 740—743; T. v. N. I. 1866 I 228—231.

Kapasteelt.

Daendels schafte in Mei 1808 af de leverantie aan den lande van indigo en katoenen garens uit overweging van het drukkende voor de bevolking en gelastte daarentegen Java-kapas te leveren en den aanplant daarvan uit te breiden tot over een vijfde gedeelte der rijstvelden. I 33; T. v. N. I. 1864 I 43. — De kapasteelt maakte echter weinig opgang. I 34; T. v. N. I. 1864 I 44.

Katjangkultuur.

Landrente van die kultuur in Kadoe gevorderd, blijkens de opneming der velden in die residentie in 1819. II 18; T. v. N. I. 1865 I 80.

Katoenkultuur.

In 1831 wordt de katoenkultuur gouvernementsteelt. II 324; T. v. N. I. 1865 II 174. — In het volgende jaar werd besloten dat de teelt van Fernambucco en andere vreemde katoensoorten over geheel Java en in de Molukken in 't klein zou worden ondernomen. II 393—394; T. v. N. I. 1865 II 255. — In 1834 werd besloten de proeven met de teelt van vreemde katoensoorten voort te zetten. II 744; T. v. N. I. 1866 I 231—232. — In 1839 werd besloten die proeven te staken. III 96; T. v. N. I. 1866 II 48. — In 1834 werd beproefd in hoever het palembangsche katoen een artikel kon zijn voor de europeesche markt. II 744; T. v. N. I. 1866 I 232.

Kediri.

Invoering van het landrentestelsel in Kediri in 1831, met vergunning tot gedeeltelijke betaling in rijst. II 425—428; T. v. N. I. 1865 II 284—287. — De bevolking werd in 1833 verplicht om instede van landrente op te brengen, producten, geschikt voor de europeesche markt, aan te planten en te leveren aan het gouvernement. II 442—444; T. v. N. I. 1865 II 300—301. — De heer J. J. Hasselman toonde in 1846 in eene memorie aan den minister van kolonien de voordeelen aan van dit stelsel van opbrengst van belasting in arbeid. Daaraan had Kediri in korten tijd zijne opkomst en bloei te danken. III 225—230. — De

maatregel vond echter bezwaar bij het gouvernement. II 445—447; T. v. N. I. 1865 II 303—304. — In 1859, waar reeds in 1842 machtiging was verleend, werd in deze residentie met intrekking van het besluit van 1833, de kwijting landrente in geld weer ingevoerd. III 84—85, 186—188; T. v. N. I. 1866 II 37—39, 162—164. — Onlusten in Kediri in 1832 ten gevolge van belastingen aan de ingezetenen van het regentschap Brebek, die onder bijzondere instellingen leefden, opgelegd. II 472—474; T. v. N. I. 1865 II 327—328. — Uitbreiding in 1833 van het getal huisgezinnen voor de bewerking van het suikerriet in Kediri. II 552; T. v. N. I. 1865 II 437. — In 1833 werd bepaald dat de dessahoofden in die residentie door de bevolking zouden worden gekozen, onder nadere bevestiging van den resident. II 593; T. v. N. I. 1865 II 475. — Mededeeling van Baud na zijne inspectiereis in 1834 omtrent den staat der suiker-, indigo-, koffie- en rijstkultuur in Kediri, alsmede omtrent de finantieele resultaten van het ingevoerde stelsel aldaar. Aankoop van hoornvee in die residentie ten behoeve van den gemeenen man. II 658—663; T. v. N. I. 1866 I 37—41. — Bedrag in Kediri voor het kloppen en wegwerpen van den ampas aan de bevolking te voldoen. II 715; T. v. N. I. 1866 I 152—153. — De bevolking van perdikandessas in Kediri, bij resolutie van Sept. 1835, ontheven van het leveren van koffie in de pakhuizen; zij zou over dit product naar welgevallen, voor de consumtie in die residentie, kunnen beschikken. II 720; T. v. N. I. 1866 I 157. — Rendement der amfioen-verpachtingen in Kediri in 1831—1844. III 227. — Regeling der grensscheiding tusschen Soerabaya en Kediri. III 135—136; T. v. N. I. 1866 II 115.

Kinakultuur.

Van het denkbeeld in 1830 bestaande om kinaplanten naar Java over te voeren, werd met het oog op de daaraan verbonden moeilijkheden afgezien. II 403; T. v. N. I. 1865 II 263—264.

Knops.

Deze verklaart in zijn rapport over het landbezit in het regentschap Samarang dat de Javaan van meening is dat de grond den souverein toebehoort. De rijstvelden in die residentie behooren het eene jaar aan dezen, het volgende aan een ander ingezeten. De Javaan die de gagas (gronden waarop de berg-

drooge rijst verbouwd wordt) zuivert van de boomwortels, uikgewassen enz. en eene wildernis geschikt maakt voor kultuur, schouwt zich zelven als eigenaar van die gronden. De boomen, de Javaan plant, beschouwt hij zijn eigendom. Niettemin ft de Javaan geen werkelijk begrip van eigendom; de adat it voor wet door en daarom worden alle genomen beschikigen, niet met de adat in strijd, als wettig beschouwd. I 4—215; T. v. N. I. 1864 II 285—286.

Koelie-etablissementen. (Oprichting van) Zie Heerensten, Sumatra.

Koffieboomen.
Koffieboomen geplant op gouvernements grond en de daarvan tvangen vruchten zijn het eigendom van het gouvernement. 722; T. v. N. I. 1866 I 159.

Koffiekultuur.
Voorstellen van Raffles, in zijne memorie van 14 Juni 1813, itrent de koffiekultuur. I 82—84, 170; T. v. N. I. 1864 217—219, II 160.
Denkbeelden en voorstellen van den raad van finantien (volns het rapport van Muntinghe van Juli 1817) omtrent de ffiekultuur. I 280—281, 339—343.
Bepalingen door commissarissen-generaal bij besluit van 7 ovember 1817 vastgesteld omtrent den verhuur der koffieinen volgens bepaalde voorwaarden. I 274—276; T. v. N. I. 164 II 360—362. — Uit kracht van deze en in verband tot in 1823 (zie Staatsblad 1823 n° 51) vastgestelde bepalingen oest de bevolking voor huur of belasting opbrengen $\frac{2}{5}$ van t berekende gewas, hetzij in koffie hetzij in geld. II 493; v. N. I. 1865 II 373.
In 1829 werd door den directeur der middelen en domeinen orgesteld al de koffie te doen leveren aan het gouvernement gen betaling van den marktprijs, na aftrek van $\frac{2}{5}$ der waarde s huur voor het gouvernement en van de som die als landnte aan het gouvernement verschuldigd is. II 494—495; T. N. I. 1865 II 374—375. — Afkeurend oordeel van den inister van kolonien omtrent dit voorstel op grond dat daardoor rnietigd werd de vrije beschikking over de vruchten van den ond. II 495—499; T. v. N. I. 1865 II 375—379.
Bij resolutie van 30 Maart 1832 werd bepaald de landrente n het koffieproduct in natura te heffen en de betaling der

belasting van de rijstvelden in koffie in plaats in geld aan te nemen. II 500—501; T. v. N. I. 1865 II 380—381.

In het voorstel van mr. P. Merkus van 16 Mei 1832 omtrent de koffiekultuur onderzocht deze de redenen van den tegenzin der bevolking tegen die kultuur, die voornamelijk gelegen zijn in het niet naleven der bepalingen van comm.-gen. van 1817, in de knevelarijen waaraan de bevolking van de zijde van opkoopers bloot staat en in het gemis van redelijke belooning. Het gebrek aan redelijke belooning is volgens Merkus toe te schrijven aan 1° de wijze van beschikking over het product en 2° de zware belasting van gouvernementswege geheven. Hij doet daarop de voordeelen uitkomen, die ook voor den Inlander gelegen zijn in eene levering van het geheele koffieproduct aan het gouvernement en geeft, in plaats van ontheffing der paggerkoffie van alle belasting, in overweging van alle door den Inlander voortgebrachte koffie te heffen 1/5, in stede 2/5, van het wezenlijk product. II 502—522; T. v. N. I. 1865 II 382—400. — Van den Bosch kon zich in het algemeen met de denkbeelden van Merkus vereenigen, doch wenschte dat al de aan het gouvernement geleverde koffie, waarover ter kwijting der aan het moederland verschuldigde betalingen niet zou worden beschikt, jaarlijks aan de meestbiedenden zou worden verkocht; hij had bezwaar tegen de wijze van betaling van den Inlander en wenschte daarom dat een vaste prijs per katti zou worden aangenomen. II 523—525; T. v. N. I. 1865 II 400—403. — Naar aanleiding van deze nota van van den Bosch werden tusschen Merkus en van den Bosch eenige geheime notas gewisseld, waarin van den Bosch de overzending der koffie voor rekening van het gouvernement tegenover verkoop op Java, alsmede het aannemen van een vasten prijs aan den Javaan te voldoen voor de levering van koffie, verdedigde, terwijl hij verder uiteenzette de uitbreiding die aan de kultures, op gezag van het gouvernement gedreven, kon worden gegeven en de voordeelen die dit voor het moederland beloofde. II 532—547; T. v. N. I. 1865 II 409—423.

Resolutie van 8 Augustus 1832, waarbij het leveren van alle koffie aan het gouvernement tegen marktprijs werd aangenomen. II 526; T. v. N. I. 1865 II 403. — Bekrachtiging van die resolutie bij koninklijk besluit van 10 febr. 1833 II 527; T. v. N. I. 1865 II 404. — Missive van den min. v. kol. houdende toezending van dit besluit. II 527—531; T. v. N. I. 1865 II 405—408. — Maatregelen tot uitvoering der

resolutie van 8 Augustus 1832. II 549—550; T. v. N. I. 1865 II 424—425.

Volgens het oordeel van Baud, in zijne pro-memorie van 1 Juni 1829 uitgedrukt, deden dwangkultuur en verplichte leverantie aan het gouvernement de koffieproductie verminderen, die eerst toenam toen men vrije beschikking nevens verplichte teelt aannam. II 192; T. v. N. I. 1865 I 439.

Bepaling van den prijs voor de koffie aan de inlandsche bevolking uit te keeren: voor de jaren 1818—1826. I 276, II 493; T. v. N. I. 1864 II 276, 1865 II 373—374. — voor de jaren 1827—1831. II 103, 494; T. v. N. I. 1865 I 220, II 374. — voor het jaar 1832. II 502; T. v. N. I. 1865 II 381. — voor het jaar 1844. III 188—189; T. v. N. I. 1866 II 165. — voor de jaren 1858—1865. II 551; T. v. N. I. 1865 II 427.

In 1834 kwam in behandeling een voorstel tot prijsverhooging voor de in de Preanger-regentschappen aan het gouvernement geleverde koffie. Van Sevenhoven ondersteunde dit voorstel, niet alleen op grond van toezeggingen door van den Bosch maar ook op grond van billijkheid. Baud erkende de billijkheid der verhooging, doch meende dat daarvoor de autorisatie des konings gevorderd werd. In 1836 werd de verhooging toegestaan, terwijl ook later het bedrag nog vermeerderde. II 722—730; T. v. N. I. 1866 I 159—166.

Het inhouden van *f* 0,50 per pikol koffie van de planters ten behoeve van de dessahoofden werd in 1836 en 1837 afgeschaft. II 721—722; T. v. N. I. 1866 I 158—159. — Daar de individueele belangen der planters benadeeld werden door verrekening van hetgeen de bevolking voor de koffie toekwam met hetgeen zij aan landrente verschuldigd was, werd in 1836 bepaald dat de koffie dadelijk na de aflevering en in dezelfde dessa, tegen den vastgestelden prijs hoofdelijk zou worden voldaan. III 72—73; T. v. N. I. 1866 II 27. — Van den Bosch was van oordeel dat dergelijke verandering niet anders moest plaats vinden dan met toestemming van belanghebbenden. III 77; T. v. N. I. 1866 II 31. — De gouv. generaal de Eerens deed daarop uitkomen dat die maatregel in het belang was der arbeidende klasse. III 77—78; T. v. N. I. 1866 II 31—32.

Aan de plaatselijke autoriteiten werd, bij resolutie van Oct. 1835, overgelaten autorisatie te verleenen tot het afschrijven

van oude, uitgestorven of kwijnende koffieboomen. II 719— 720; T. v. N. I. 1866 I 157. — In September 1836 werd bevolen de gronden van afgeschreven koffietuinen, die bewezen zijn van goede hoedanigheid te wezen, gedurende tien jaren braak te laten liggen. In 1854 werd aan deze bepaling herinnerd en gelast slechts in dringende noodzakelijkheid geschikte gronden van afgeschreven koffietuinen aan de bevolking voor eigen landbouw terug te geven. III 96—98; T. v. N. I. 1866 II 49—51.

In 1832 werd eene proef genomen met eene bereiding van koffie op west-indische wijze, dat is: dadelijk na den pluk ontbolsteren, door wassching zuiveren en buiten de zon droogen. II 393; T. v. N. I. 1865 II 254—255 (zie ook II 406; T. v. N. I. 1865 II 266). — Op grond van goede uitkomsten werd in 1834 uitbreiding der bereiding op west-indische wijze bevolen. II 720; T. v. N. I. 1866 I 157—158.

De vrijwillige aanplanting van paggerkoffie door den Inlander was voor Muntinghe een bewijs dat de Javaan tot vrijwilligen arbeid niet ongeschikt is en bij de geringste aanmoediging zich toeleggen zal op de aankweeking van producten voor de indische en europeesche markt. I 289; T. v. N. I. 1850 II 315. — In 1833 werd de uitbreiding van den aanplant van bosch- en paggerkoffie bevolen. II 560—562; T. v. N. I. 1865 II 445—447. — Den resident van Bezoeki werd in 1834 bevolen zijne bijzondere aandacht te schenken aan de aanplantingen van bosch- en paggerkoffie. II 715—716; T. v. N. I. 1866 I 153.

Aanplanting van koffieboomen in de verschillende residentien: in 1833 op 1834. II 561; T. v. N. I. 1865 II 446. — in 1834 op 1835 en 1835 op 1836. II 716—718; T. v. N. I. 1866 I 154—155. — Bij besluit van Mei 1835 werd bepaald dat de aanplantingen nog met 70¼ millioen koffieboomen moesten worden vermeerderd. II 718—719; T. v. N. I. 1866 I 156.

Het plukken van onrijpe koffie moest worden tegengegaan. II 389; T. v. N. I. 1865 II 251. — In 1832 werden bepalingen vastgesteld omtrent het opkoopen van koffie van Inlanders. II 391—393; T. v. N. I. 1865 II 253—254. — De indische regeering vond in 1833 geen termen om te verklaren dat het aan de Javanen geoorloofd zou zijn onderling en aan anderen koffie te verkoopen voor de inwendige consumtie, zonder die echter naar eene andere residentie te mogen vervoeren; zij meende dat het aan de residenten moest worden overgelaten dit

;e bepalen. II 564—565; T. v. N. I. 1865 II 449. — Bepalingen in 1834 vastgesteld omtrent de levering van koffie van inferieure qualiteit aan het gouvernement. II 565—566; T. v. N. I. 1865 II 449—450. — Bij resolutie van December 1833 werd het bedrag vastgesteld dat voor transportkosten voor de koffie door het gouvernement zou worden voldaan. II 571; T. v. N. I. 1865 II 455.

Invoering der koffiekultuur in het regentschap Dayoeloehoer (Banjoemas) in 1831. II 432—433; T. v. N. I. 1865 II 291. — Intrekking van die kultuur in 1856. II 432—433; T. v. N. I. 1865 II 291. — Invoering der koffiekultuur in de afdeeling Ledok (Bagelen) in 1833, die echter in hetzelfde jaar weer werd ingetrokken. II 435, 563; T. v. N. I. 1865 II 294, 447. — In 1833 werd bepaald dat de aanplanting van koffieboomen in Bagelen en Banjoemas buiten bezwaar van den lande zou geschieden. II 563—564; T. v. N. I. 1865 II 448. — Raffles liet bij de invoering van zijn landelijk stelsel de koffiekultuur in Cheribon en in de meer oostwaarts gelegen residentien aan den vrijen wil der landbouwers over. I 170; T. v. N. I. 1864 II 160. — Bezwaren voor de bevolking aan de koffiekultuur in Japara verbonden. III 125, 128—129; T. v. N. I. 1866 II 105, 109. — De bevolking van de perdikandessas in Kediri werd, bij resolutie van Sept. 1835, ontheven van het leveren van koffie in de pakhuizen; zij kon over dit product naar welgevallen, voor de consumtie in die residentie, beschikken. II 720; T. v. N. I. 1866 I 157. — Mededeelingen omtrent den stand der koffiekultuur in de Preanger in 1835. II 730—732; T. v. N. I. 1866 I 166—168. — De bevolking der afdeelingen Samarang, Demak en Grobogan werden in 1835 ontslagen van het doen van koffieaanplantingen, met bepaling dat zij vrij was de koffiekultuur op hare wijze en naar eigen verkiezing al of niet te continueeren. II 720; T. v. N. I. 1866 I 157.

Verslag van Baud, wat de koffiekultuur betreft, omtrent zijne in 1834 gedane inspectiereis: Gunstige uitkomsten der koffiekultuur in de Preanger, maar lage prijs daar aan de bevolking betaald. II 625; T. v. N. I. 1866 I 5—6. — Gunstige uitkomsten dier kultuur in onderscheidene residentien: in Cheribon. II 631; T. v. N. I. 1866 I 11. — in Tagal. II 637; T. v. N. I. 1866 I 17. — in Pekalongan. II 642; T. v. N. I. 1866 I 21—22. — in Kadoe. II 653; T. v. N. I.

1866 I 31. — in Passaroean. II 667—668; T. v. N. I. 1866 I 45. — in Bezoeki. II 673; T. v. N. I. 1866 I 50. — in Samarang. II 687; T. v. N. I. 1866 I 63. — In Bagelen was slechts de afdeeling Ledok voor de koffiekultuur geschikt. De betaling aan de bevolking van 3 cents voor elken koffie-boom door haar geplant, werd ingetrokken, hetgeen de planters gerustselde omtrent hun recht van eigendom op de koffie-tuinen. II 650—651; T. v. N. I. 1866 I 29. — Het terrein in Soerabaya voor de koffiekultuur ongeschikt. II 676; T. v. N. I. 1866 I 52—53. — De koffiekultuur in Japara slechts voor eene beperkte uitbreiding vatbaar. II 684; T. v. N. I. 1866 I 60.

Ter aanmoediging van de koffieteelt op Sumatra werd in 1833 bepaald dat voor de levering *f* 9.— per pikol zou worden betaald. Die levering bleef facultatief. Het transport zou geschieden door het koelie-etablissement of door vrijwillige dragers. Van de koffie zou bij uitvoer geheven worden ⅕ der waarde. II 602; T. v. N. I. 1865 II. 483—484.

Kolonie.

Muntinghe verklaarde in zijne memorie van 28 Juli 1813 dat de lotsverbetering van de inboorlingen van Java uit een staatkundig gezichtspunt slechts van ondergeschikt belang is; elke kolonie, verklaarde hij, bestaat of moet bestaan ten voordeele van het moederland. I 87; T. v. N. I. 1864 I 268. — Antwoord van Raffles hierop, waarbij hij o. a. te kennen geeft dat het moederland een werkelijk en rechtstreeksch belang heeft bij den finantieelen voorspoed van Java; zijne hulpmiddelen moeten dienstbaar worden gemaakt om het gouvernement voor de kosten van bewaring van het eiland schadeloos te stellen. I 151; T. v. N. I. 1864 II 141.

Kolonisatie.

Rapport van du Bus van 1 Mei 1827 omtrent de kolonisatie. II 101—102; T. v. N. I. 1865 I 218—219. — Oordeel over dit kolonisatieplan. II 183—185; T. v. N. I. 1865 I 431—432. — Afwijzende beschikking op het rapport van du Bus genomen. II 186—187; T. v. N. I. 1865 I 433—434.

Kopergeld door Inlanders. (Begraven van) Zie Muntwezen.

Kort overzicht.

„Kort overzigt der fin. resultaten van het stelsel van kul-

tures." Onder dezen titel werd in 1835 door de redactie van het tijdschrift "De Oosterling" eene brochure uitgegeven (van de hand van Merkus). III 5—6; T. v. N. I. 1866 I 417—418. — Onderzoek in Indie naar den schrijver dezer brochure. III 12—14; T. v. N. I. 1866 I 423—425. — Deze brochure werd wederlegd in een door v. Elten uitgegeven geschrift. III 6—9; T. v. N. I. 1866 I 418—421. — v. Elten's geschrift werd beoordeeld in eene nadere brochure door de redactie van "De Oosterling" uitgegeven. III 10—11; T. v. N. I. 1866 I 421—422.

Krawang.

Bij resolutie van 25 Januari 1825 werd het landelijk stelsel in die residentie ingevoerd, zonder verandering te brengen in het daar bestaande stelsel van monopolie omtrent de koffie, terwijl gelijktijdig eenige heerediensten werden afgeschaft of verminderd. II 90—91; T. v. N. I. 1865 I. 210—211.

Opstand in 1832 onder de Chineezen van het etablissement van landbouw te Tjilangkap, die het vermoorden van Chineezen te Wanayassa ten gevolge had. II 474—476; T. v. N. I. 1865 II 328—330. — Bij resolutie van Maart 1833 werd bepaald dat bij het etablissement van landbouw te Krawang jonge ambtenaren zouden worden geplaatst om onderricht in de verschillende takken van landbouw te ontvangen. II 415; T. v. N. I. 1865 II 275. — In Januari 1835 werden eenige personen, die deel hadden genomen aan onlusten in Passaroean, ontstaan ten gevolge van de uitgestrektheid der aanplantingen voor de suikerkultuur, naar Krawang verplaatst om daar in eene kampong vereenigd te worden. II 586—591; T. v. N. I. 1865 II 469—473. — In 1843 werden personen uit Pekalongan naar het etablissement van landbouw te Krawang verbannen, die klachten hadden ingebracht over de hun aangewezen velden en het hun toegewezen loon. III 177—179; T. v. N. I. 1866 II 154—156. — Intrekking van het etablissement van landbouw te Krawang, bij resolutie van 14 Maart 1835. De gronden dier inrichting werden verhuurd, terwijl het gouvernement zich de vrije beschikking voorbehield over den nopaltuin en over zoodanig gedeelte grond als tot uitbreiding van dien tuin noodig mocht zijn. II 745—746; T. v. N. I. 1866 I 233.

Kultures.

De commissie van 11 November 1802 meende dat het ver-

kieslijk zou zijn de verplichte leverantien in geld te heffen, omdat vrije handel meer geschikt is tot bevordering der welvaart van een staat, maar toch had zij tegen dit stelsel bedenkingen, gegrond op de moeilijkheid om de producten in het binnenland te gelde te maken, op de vrees dat de kultuur te niet zou gaan enz. I 11; T. v. N. I. 1863 II 402—403. — Daendels wenschte de handhaving der verplichte leverantien en contingenten. I 17, 18—19; T. v. N. I. 1863 II 408, 410 —411. — Ook het opperbestuur rekende, blijkens zijne missive aan Daendels, de voortduring der contingenten en verplichte leverantien ten hoogste nuttig. I 24; T. v. N. I. 1863 II 415. — Muntinghe onderzocht, in zijn rapport van 14 Juli 1817, of vrije kultuur en handel op Java, met het oog op den toestand van den Inlander, al of niet mogelijk is. I 289—292; T. v. N. I. 1850 II 314—317. — Nadeelen, volgens Muntinghe in hetzelfde rapport, aan het stelsel van dwang en verplichten arbeid, door de Oost-Indische Compagnie gehuldigd, verbonden. I 298—300; 319—323; T. v. N. I. 1850 II 323—324, 1851 I 5—9. — Het stelsel van gedwongen kultures en leverantien, volgens rapport van den minister van kolonien van 17 Maart 1831, noodzakelijk bij den eisch van het moederland tot het zenden van remises uit Indië. II 181; T. v. N. I. 1865 I 428—429. — Van den Bosch meende dat het onmogelijk is voor uitbreiding der kultures werkvolk in genoegzaam getal en tot een matig loon te bekomen anders dan door overeenkomst met de geërfden. II 185; T. v. N. I. 1865 I 433. — In strijd met het gevoelen van van den Bosch was J. C. Baud van oordeel dat dwang bij de kultuur niet moest vergezeld gaan met verplichte levering aan het gouvernement. II 191—192; T. v. N. I. 1865 I 438—439. — Later zegt van den Bosch echter dat het niet in zijne bedoeling lag nevens gedwongen arbeid ook verplichte levering te vorderen. II 266, 614; T. v. N. I. 1865 II 87, 495. — Goldman beweerde in 1831 dat een stelsel van vrije kultuur, met het oog op den toestand van den Javaan, op Java onbestaanbaar is. II 279; T. v. N. I. 1865 II 99.

Instelling in 1831 eener directie voor de kultures. II 341—342; T. v. N. I. 1865 II 190—191. — Ten gevolge der instelling van deze directie, werd in 1833 de hoofdcommissie van landbouw opgeheven. II 415; T. v. N. I. 1865 II 275. — J. I. van Sevenhoven benoemd tot directeur voor de kultures bij resolutie van 30 Nov. 1831. II 349—350; T. v. N. I.

1865 II 198. — Van Sevenhoven, benoemd tot lid van den raad van Indie, werd in Maart 1833 als directeur der kultures opgevolgd door B. J. Elias. II 408; T. v. N. I. 1865 II 269. In 1833 werd de betrekking van inspecteur der kultures in het leven geroepen, waartoe de heer L. Vitalis werd benoemd. II 571; T. v. N. I. 1865 II 455.

Begrooting van uitgaven voor de onderscheidene kultures van producten: voor 1834. II 569, 570; T. v. N. I. 1865 II 453, 454. — voor 1835 en 1836. II 745; T. v. N. I. 1866 I 232—233. — voor 1839 (bedragende het dubbele van de begrooting voor 1835). III 95—96; T. v. N. I. 1866 II 48. — Voor 1840—1844. III 188; T. v. N. I. 1866 II 164.

Kultuurprocenten.

Bij de uitbreiding van de indigokultuur in 1830 werden aan europeesche en inlandsche ambtenaren zoogenaamde pikolgelden (kultuurprocenten) verzekerd. II 152, 153; T. v. N. I. 1865 I 401, 403. — Ook ter verzekering van de plannen van v. d. Bosch omtrent de suikerkultuur werd aan de residenten één percent van het inkoopsbedrag der producten toegelegd. II 163—164; T. v. N. I. 1865 I 412—413. — Dit bedrag werd in Oct. 1830 veranderd in 10 cents voor elken pikol suiker. II 179; T. v. N. I. 1865 I 427. — Aan de hoofden werd insgelijks een voordeel van de suikerkultuur verzekerd. II 166; T. v. N. I. 1865 I 414.— Van den Bosch wilde om de indigokultuur te bevorderen onder de gouvernements-ambtenaren en inlandsche hoofden 10 procent van de hoeveelheid verdeelen. II 217; T. v. N. I. 1865 II 42.— Zoowel de heeren Goldman en Bousquet als mr. P. Merkus waren hier tegen. II 217, 218, 227; T. v. N. I. 1865 II 42, 43, 51. — Van den Bosch bleef evenwel desniettegenstaande bij zijn voorstel persisteeren, omdat de ambtenaren voor meerdere inspanning en arbeid buitengewone belooning noodig hebben. II. 277; T. v. N. I. 1865 II 97—98. — Van den Bosch beoogde met de percentsgewijze belooning der ambtenaren eene groote uitbreiding van productie, nijverheid en welvaart. II 320—321; T. v. N. I. 1865 II 136—137. — Door v. Sevenhoven werden bij zijne inspectiereis in 1832 de percentsgewijze belooningen der europeesche en inlandsche ambtenaren nader geregeld, zonder dat daarin gelijkheid in de onderscheidene residentien bestond. II 408; T. v. N. I. 1865 II 268. — In 1844 gaf Baud, althans voor de residenten, de vervanging der

kultuurprocenten door eene vaste toelage in overweging, ten einde hen op een geheel onzijdig standpunt te plaatsen. III 616, III 142; T. v. N. I. 1865 II 496, 1866 II 121. — De gouv.-gen. stelde daarop de vervanging der kultuurprocenten voor, maar daarop werd geene beschikking genomen. III 143—144; T. v. N. I. 1866 II 122—123. — Voor de kultuur van vreemde tabaksoorten werd aan de europeesche ambtenaren geene percentsgewijze belooning toegekend. II 740; T. v. N. I. 1866 I 228.

Kultuurstelsel.

Invoering van het kultuurstelsel in 1830, door het nemen van maatregelen ten opzichte der uitbreiding van de indigo- en suikerkultuur. II 148—180; T. v. N. I. 1865 I 398—428. — Goedkeuring door het opperbestuur in 1831 der plannen van v. d. Bosch en gevoelen van J. C. Baud omtrent die plannen, waarbij deze verklaarde dat wat door v. d. Bosch was aangevoerd hem genegen maakte het uitgeven van landen ter ontginning nu als minder doelmatig te beschouwen dan het bevorderen van contracten tusschen Europeanen en dessavolkeren. II 180—193; T. v. N. I. 1865 I 428—440. — Voorstellen van v. d. Bosch, in 1831, tot uitbreiding der indigo-kultuur. II 215—217; T. v. N. I. 1865 II 40—42. — Naar aanleiding der daartoe betrekkelijke nota van v. d. Bosch ontstond eene uitvoerige schriftelijke gedachtewisseling, voornamelijk tusschen v. d. Bosch en Merkus, over de beginselen die aan het stelsel van v. d. Bosch ten grondslag lagen. II 219—307; T. v. N. I. 1865 II 44—125. — In 1831 werd het stelsel uitgebreid tot de thee, zijde, havana- en manilla-tabak, kaneel, cochenielje en katoen. II 324—325; T. v. N. I. 1865 II 174—175. — Invoering van het stelsel in de Vorstenlanden. II 335—336; T. v. N. I. 1865 II 185. — Nadere goedkeuring (12 Januari 1832) der plannen van van den Bosch, waarbij hem tevens eene uitgebreide macht werd geschonken. II 358—360; T. v. N. I. 1865 II 206—207. — In eene geheime nota van v. d. Bosch van 24 Juni 1832 zette deze uiteen welke uitbreiding aan de kultures op gezag van het gouvernement gedreven, kon worden gegeven en welke voordeelen dit voor het moederland beloofde. II 541—546; T. v. N. I. 1865 II 417—422.

Baud had meer vrijgevige denkbeelden omtrent het kultuur-

stelsel dan van den Bosch. Hij zocht bij de toepassing de ruwe kanten van het stelsel te verzachten. In 1844 was hij van oordeel dat van lieverlede groote veranderingen in het stelsel zouden noodig worden. Het gouvernement had weinig kans tegen kultuuruitbreidingen, die krenkend waren voor de verkregen rechten der Javanen, te worden gewaarschuwd, omdat europeesche zoowel als inlandsche ambtenaren door persoonlijk belang konden worden genoopt bedenkingen van dien aard voorbij te zien of licht te achten. II 616; T. v. N. I. 1865 II 496. — Sterke afkeuring van het kultuurstelsel door mr. J. H. Tobias. III 1—4; T. v. N. I. 1866 I 413—416. — J. van Alphen hechtte in de zitting der tweede kamer van 23 Dec. 1834 zijn zegel aan het stelsel. III 4; T. v. N. I. 1866 I 416. — De heer Schimmelpenninck van der Oije verklaarde zich in diezelfde zitting tegen een terugkeer tot gedwongen kultuur en monopolie. III 4—5; T. v. N. I. 1866 I 416—417. — In 1835 werden door de redactie van het tijdschrift „De Oosterling" twee brochures uitgegeven (van de hand van Merkus) getiteld: „Kort overzigt der fin. resultaten van het stelsel van kultures, onder den gouv.-gen. v. d. Bosch", en „Blik op het bestuur v. N. I. onder v. d. Bosch, voor zoover het door denzelven ingevoerde stelsel van kultures op Java betreft." III 5—6; T. v. N. I. 1866 I 417—418. — Onderzoek in Indie naar den schrijver dezer brochures. III 12—14; T. v. N. I. 1866 I 423—425. — Die brochures werden wederlegd in een door v. Elten uitgegeven geschrift. III 6—9; T. v. N. I. 1866 I 418—421. — Van Elten's geschrift werd beoordeeld in eene nadere brochure door de redactie van „De Oosterling" uitgegeven. III 10—11; T. v. N. I. 1866 I 421—422; — V. d. Bosch meende uit de missives van Baud te bespeuren, dat deze twijfelde aan de mogelijkheid om door het kultuurstelsel de verlangde remises te kunnen overmaken, waarop v. d. Bosch, 16 Febr. 1835, te kennen gaf dat „eene volledige en ongeveinsde aankleving van het ingevoerde stelsel van bestuur, een ijverig streven om van jaar tot jaar de remises te doen stijgen, benevens een stipt achtervolgen der nagelaten instructien en verordeningen van den gouv.-gen. wordt gevorderd." III 22—24; T. v. N. I. 1866 I 432—434. — In 1844 beweerde Merkus dat al de voordeelen van het stelsel van kultures en consignatie indirect door Java en door den handel en scheepvaart worden geabsorbeerd, en dat daaraan ook eene niet onaan-

zienlijke finantieele opoffering is verbonden. Het stelsel van kultures vorderde geheel de aandacht en den voortdurenden arbeid van de residenten en hunne ondergeschikte ambtenaren. Tijd en middelen ontbraken hun om zich aan andere moeilijke onderzoekingen te wijden; van daar ook verwaarloozing der aangelegenheden van de landelijke inkomsten. III 202—203; T. v. N. I. 1866 II 284—285.

Landbouw (Hoofdcommissie van)

Opheffing dier commissie in 1833 na de instelling der directie van kultures. II 415; T. v. N. I. 1865 II 275.

Landbouw (Etablissementen van)

Opleiding van ambtenaren bij het etablissement te Krawang. II 415; T. v. N. I. 1865 II 275. — Oprichting in 18[illegible] van een etablissement van landbouw te Blitar, Lodoyo en Karangtaloug. II 428; T. v. N. I. 1865 II 287. — J. [illegible] Heinecken wilde in 1843 duitsche landverhuizers naar Ba[illegible] joewangi overbrengen, om daar een etablissement van land[illegible] bouw op te richten. III 190; T. v. N. I. 1866 II 166. — Bij besluit van 23 Juli 1833 werd bepaald dat „personen o[illegible] Java, die door rondzwerving, lediggang en slecht gedrag, zich als schadelijke voorwerpen doen kennen, doch aan welke geen bepaald misdrijf gerechtelijk kon worden bewezen, zouden worden vereenigd in etablissementen van landbouw.” Deze bepaling werd ook toegepast op hen die nalatig waren in het presteeren van heerediensten of in den arbeid voor de kultures. II 586—587; T. v. N. I. 1865 II 469. — In Januari 1835 werden eenige personen, die deel hadden genomen aan onlusten in Passaroean, outstaan ten gevolge van de uitgestrektheid der aanplantingen voor de suikerkultuur, naar Krawang verplaatst om daar in eene kampong vereenigd te worden. II 586—591; T. v. N. I 1865 II 469—473. — In 1841 kregen die personen verlof naar Passaroean terug te keeren. III 180; T. v. N. I. 1866 II 157. — In 1843 werden personen uit Pekalongan naar het etablissement van landbouw te Krawang verbannen, die klachten hadden ingebracht over de hun aangewezen velden en het hun toegewezen loon. III 177—179; T. v. N. I. 1866 II 154—156. — Intrekking van het etablissement van landbouw te Krawang, bij resolutie van 14 Maart 1835. De gronden dier inrichting werden verhuurd, terwijl het gouvernement zich de vrije beschikking voorbehield over den nopaltuin en over zoodanig gedeelte grond

als tot uitbreiding van dien tuin noodig mocht zijn. II 745—746; T. v. N. I. 1866 I 233.

Landbouwondernemingen. (Particuliere)
Contracten in 1833 door het gouvernement voor de oprichting van particuliere landbouwondernemingen gesloten met A. A. Gelpke en den Javaan Astro di Poero. II 413—414; T. v. N. I. 1865 II 273—274. — In 1833 werd bepaald dat ook met ambtenaren kon worden gecontracteerd voor particuliere ondernemingen. II 414—415; T. v. N. I. 1865 II 274—275.

Landelijk stelsel, Landrente.
Raffles stelde in zijne memorie van 14 Juni 1813 als grondslag voor het door hem beoogde verbeterd stelsel o. a. voor: de aanvaarding, door het gouvernement, van het rechtstreeksch oppertoezicht over de landen, met de inzameling van hunne inkomsten en huren, zonder tusschenkomst der regenten en het verhuren der onder beheer genomen landen in groote of kleine perceelen op contracten van beperkten duur. I 75—82; T. v. N. I. 1864 I 210—217. — Oordeel van Muntinghe over het hervormingsplan van Raffles, waarbij hij zijne bezwaren ontvouwt — hetgeen hij nog nader doet in zijn rapport als president van den raad van finantien — tegen het verhuren van land aan de laagste klasse der inboorlingen. De kleine hoofden, daar de lage klasse van landbouwers uit armoede buiten staat zal zijn land voor haar zelve te huren, zullen toch voor die personen hurende, evenals onder het dwangstelsel daardoor beschikken over hunnen arbeid en de vruchten daarvan. I 96—98; T. v. N. I 1864 I 276—277. (Zie ook I 336—337; T. v. N. I. 1851 I 107—108).

In de proclamatie van Raffles van 15 Oct. 1813 werd als grondslag voor het stelsel van landelijke inkomsten bepaald: dat de gouvernements-gronden over het algemeen zullen worden verhuurd aan de hoofden der dorpen, die de landen verhuren aan de landbouwers tegen zoodanige betaling als niet drukkend zal worden bevonden. I 100; T. v. N. I. 1864 I 278—279. — Instructie van Raffles van 11 Februari 1814 voor de landelijke inkomsten. I 102—122; T. v. N. I. 1864 I 341—362. — Blijkens de toelichting was het hoofdbeginsel dezer verordening om het inzamelen der inkomsten af te scheiden van de rechterlijke en algemeene plichten der residenten. In de toelichting wordt gezegd dat het voornaamste doel der instructie is „om

van elk regentschap eene nauwkeurige statistieke opneming te verkrijgen." Als reden waarom den landbouwer vergund wordt zijne huur gedeeltelijk in natura te betalen, wordt in de toelichting vermeld: dat er in den aanvang eene volstrekte noodzakelijkheid was voor die vergunning, omdat de bestaande buitengewone schaarschte aan specie eene geheele betaling in geld zoo niet ondoenlijk, zeker drukkend zou maken, terwijl die betaling in natura ook overeenstemt met de oudste volksgebruiken. Betaling in geld is echter in het meeste voordeel van den landbouwer. I 226—228; T. v. N. I. 1864 II 296—298. — v. Noord Borski treedt in zijne memorie van 1847 aan den minister van kolonien in eenige beschouwingen over de instructie van Raffles. Hij verklaart daarin dat invoering eener individueele belasting onuitvoerbaar en onnut was. Door de groote verscheidenheid van gronden waren aan eene goede en doelmatige meting vele bezwaren verbonden, terwijl ook de klassificatie in de toepassing niet minder moeilijk was. De maatstaf voor de belasting kon den toets niet doorstaan. III 236—241; T. v. N. I. 1866 II 342—346.

Resultaten der invoering van het stelsel van Raffles in de onderscheidene gewesten van Java: In *Bantam* slaagde volgens het rapport van den fungeerenden resident de Bruyn het stelsel gebrekkig; in Augustus 1816 beliep de achterstand reeds ½ millioen ropijen. Die achterstand was toe te schrijven aan den buitensporigen prijs, waarvoor de landerijen waren verpacht, die, niettegenstaande dien achterstand, werd gecontinueerd. Ondanks die ongunstige omstandigheden verwachtte hij dat de zaak zich welhaast van eene gunstiger zijde zou vertoonen. In *Cheribon* werd het de eerste maal vastgestelde bedrag der landelijke inkomsten behoorlijk betaald. Dit bedrag werd later aanzienlijk verhoogd, maar overtrof toen verre hetgeen met billijkheid kon worden geheven en opgebracht. Daarop volgde toen eene vermindering tot bijna de helft. Die veranderingen, waardoor de belangen van den Inlander in gevaar werden gebracht, waren oorzaak dat het nieuwe stelsel niet zeer gewaardeerd werd. Alleen een geregeld en goed bestuur zou verbetering kunnen brengen. Met het oog op de ongelijkmatigheden in de huur, de ongeregeldheden bij de inning enz. werd in *Tagal* de verhuring der landerijen schadelijk geacht; vermindering der huur zou wenschelijk zijn. Bij de verdeeling der velden werden, indien de bevolking te groot was voor de uitgestrektheid der velden, die van andere dessas, welke

el velden en te weinig manschappen bevatten, gebezigd om de bewoners van de uit te weinig landerijen bestaande dessas rden verdeeld. Aanvankelijk keurden commissarissen-generaal wijze van verdeeling niet goed, maar hebben die toch later art. 15 Indisch Staatsblad 1819 n°. 5) aangenomen. In *longan* en *Kadoe* werden de landerijen, voor den aanslag .813/14, niet behoorlijk opgenomen of gemeten, noch de ıe van het product onderzocht, terwijl, omdat de Javaan enmaal geheel aan zichzelven werd overgelaten, daaruit ebouwing der landerijen voortsproot. Aan een dorpsge- ı aanslag werd de voorkeur gegeven. In *Soerabaya* was ld dat de helft van het bedrag der huurpenning vooruit ıd zou worden, de andere helft na afloop van een half jaar. oe was de gemeene Javaan niet in staat, waardoor hij viel nden van Chineezen of voorname Inlanders, die hem het voorschoten en dus den Javaan aan hen onderwierpen. Voor ıanslag van 1814—15 werd de huur met 80 pCt. ver- l, terwijl de Inlander bovendien genoodzaakt werd de u te huren. Daar dit veel bezwaren opleverde, werd een van 20 pCt. toegestaan, waarvan eigenlijk de geldschieters voordeel genoten. De wijze van invoering van het stelsel us veel te wenschen over. I 363—377; T. v. N. I. 1863 l2—276.

atstaf voor de heffing der landrente door Raffles aangegeven, ıate der soort: voor sawagronden ½, ⅖ of ⅓, voor tegal- en ⅖, ⅓ of ¼. II 1—2; T. v. N. I. 1865 I 66—67. — lkomene en gebrekkige maatstaf door Raffles voor de hef- ıangenomen, omdat hij in het onzekere liet wat men ver- moest onder sawas en tegals 1e, 2e en 3e soort; welk ar uit den weg zou zijn geruimd door aan te nemen een een werkend beginsel. II 3—5; T. v. N. I. 1865 I 67—69.

nmissarissen-generaal namen onder dagteekening van 9 ; 1818 een besluit, waarbij bepaald werd dat de aanslag ındrente over 1818 alom dessasgewijze gedaan, dat omtrent ɛpaling van het bedrag van den aanslag met hoofden en ɛn van elke dessa eene overeenkomst getroffen zou worden ıt de landrente naar keus in geld of producten kon n voldaan. I 356—360; T. v. N. I. 1864 II 393—397 ɔok I 371, 381—382, 387—389; T. v. N. I. 1863 '0, 286—288). — Provisioneele instructie, gearresteerd

onder dagteekening van 13 Juli 1818, voor de ambtenaren enz. bij de administratie, collecte en controle der landrente. I 396—399; T. v. N. I 1864 II 398—400. — Besluit van 4 Januari 1819, houdende bepalingen omtrent den aanslag en de invordering der landrente [1]. I 400—407; T. v. N. I. 1864 II 402—408.

Commissarissen-generaal bevalen eene regelmatige meting en opneming der landen. I 397; T. v. N. I. 1864 II 399. (zie hierbij ook op het woord Kadoe). — Die meting werd gestaakt toen de regeering meer en meer de overtuiging verkreeg dat de voorloopig ingevoerde dessasgewijze aanslag zich als blijvenden maatregel aanbeval. II 24—25; T. v. N. I. 1865 I 86. — Bij besluit van 14 Juni 1825 werd de voortzetting van het werk der opneming en meting der velden bevolen en bepalingen daaromtrent vastgesteld. II 109—113; T. v. N. I. 1865 I 223—227. — Volgens besluit van 11 Januari 1827 werd echter dit werk, ten gevolge van ingevoerde bezuinigingen, gestaakt en vervangen door eene topografische meting om eene goede kaart van Java samen te stellen. II 113—114; T. v. N. I. 1865 I 227—228. — Van Lawick van Pabst gaf in 1827 in overweging: eene opmeting en klassifikatie der velden door de districtshoofden onder leiding van inlandsche regenten en europeesche opzieners (controleurs), eene vierde klasse van sawavelden aan te nemen en daarvan ⅙ van het gewas te heffen, den aanslag der landrente voor 5 jaren in eens te regelen [2], de vooruitbetaling van landrente in te trekken en de bevoegdheid om de landrente instede in geld in producten te betalen in te trekken of te beperken. II 117—118; T. v. N. I. 1865 I 230—231. — Naar aanleiding van deze voorstellen werd 4 Oct. 1827 de bepaling omtrent de vooruitbetaling der landrente ingetrokken. II 119; T. v. N. I. 1865 I 232—233. — De comm.-gen. Du Bus stelde ook op grond van die voorstellen den 16n Oct. 1827 eene commissie in tot het doen van voorstellen omtrent eene herziening van het landelijk stelsel. II 120; T. v. N. I. 1865 I 233—234. — Daar deze commissie door

[1] Dit besluit is thans nog van kracht. De heer van Deventer heeft in aanteekeningen de wijzigingen opgegeven, die het ondergaan heeft.
[2] In September 1835 werd aanslag van landrente voor meer dan één jaar tegelijk afgekeurd. II 749; T. v. N. I. 1866 I 236.

verschillende omstandigheden verhinderd werd haren aangevangen arbeid voort te zetten werd door den comm.-gen. Du Bus den 30n Nov. 1829 eene nieuwe commissie voor hetzelfde doel benoemd. II 121—122; T. v. N. I. 1865 I 234—235. — Opmeting der velden in de overgenomen Vorstenlanden in 1831 door den commissaris van Lawick van Pabst, met behulp van kundige inlandsche hoofden. II 425; T. v. N. I. 1865 II 284 — Bij besluit van 27 Febr. 1836 werd bevolen in elke residentie, uit elk regentschap de sawavelden van een of twee dessas nauwkeurig op te meten en vervolgens eene vergelijking te maken tusschen den wezenlijken oogst en de ware uitgestrektheid der velden en den maatstaf waarnaar tot dusver de landrente werd geheven. Uit dit onderzoek, opgedragen aan één persoon, zou moeten blijken in hoever de heffing over het algemeen te hoog of te laag is. II 754—758; T. v. N. I. 1866 I 241—244. — Bij besluit van 16 April 1836 werd den heer Clignett opgedragen vooreerst uit elk regentschap in Cheribon, Tagal en Pekalongan de sawavelden van een of twee dessas op te meten. II 758; T. v. N. I. 1866 I 244—245. — Zijne instructie. II 759—761; T. v. N. I. 1866 I 246—247. — Onder dagteekening van 13 Nov. 1836 bracht hij verslag uit van zijne verrichtingen en bevindingen in Cheribon, Tagal en Pekalongan, waaruit blijkt van de groote ongelijkheid in opbrengst aan landrente in de drie residentien. III 45—60, 64; T. v. N. I. 1866 II 1—15, 19. — Clignett voegde bij zijn rapport een ontwerp van wijziging in het landelijk stelsel ten einde het meer regelmatig te doen werken. III 60—63; T. v. N. I. 1866 II 15—18. — In 1836 was er sprake van verhooging der landrente, ten einde in de gelegenheid te zijn de territoriale uitgaven door territoriale ontvangsten te bestrijden. III 25; T. v. N. I. 1866 I 435. — Naar aanleiding hiervan werd overwogen of de landrente voor verhooging vatbaar was, waarop de directeur der kultures onder dagteekening van 31 Maart 1838 meldde dat een plan tot herziening, hoe wenschelijk ook, een arbeid was van belangrijken en uitgebreiden omvang, zoodat niet alleen bekwame en ondervindingrijke personen maar ook speciale ambtenaren, van andere werkzaamheden geheel vrij, daarmede moesten worden belast. III 65; T. v. N. I. 1866 II 20. — De raad van N. I. wenschte in Juli 1839 een opzettelijk onderzoek omtrent de mogelijkheid van verhooging van den aanslag der landrente, waarop in Sept. 1839 den directeur der kultures werd opgedragen

"met de residenten in overleg te treden om de landrenten ..... tot het cijfer op te voeren, waarvoor dat middel in billijkheid vatbaar is." III 66—69; T. v. N. I. 1866 II 21—24. — De directeur van kultures richtte daarop in Januari 1840 een schrijven aan de plaatselijke autoriteiten, waarop na gedane aanvraag gelden werden toegestaan voor hermeting der velden in Cheribon, Bagelen, Tagal en Passaroean. Merkus was tegen die opneming, omdat daardoor de landrente tot eene hoogte zou kunnen worden opgevoerd, dat zij te drukkend werd. Bij besluit van Februari 1841 werd dus de hermeting, voor die residenties waar zij nog niet aangevangen was, gestaakt. III 167—170; T. v. N. I. 1866 II 145—147.

In de memorie van den directeur van kultures, G. L. Baud, van 1844 (?), vermeldt deze dat de aanslag der landrente in de onderscheidene residentien op zeer verschillende en uiteenloopende wijzen geschiedt, waarvan hij eenige voorbeelden opgeeft. Hij achtte het overweging waardig om het landrentestelsel, na nauwkeurige meting der velden en constateering der vruchtbaarheid, te vervangen door een grondlast te heffen van bijv. ⅕ der opbrengsten in geld. III 191—199; T. v. N. I. 1866 II 274—282.

In eene missive van den gouv.-gen. Merkus aan den raad van Indie van 22 April 1844 wordt verklaard dat de slechte werking van het landrentestelsel is te wijten aan gebrekkige kennis van het stelsel. Onderzoekingen hebben daaromtrent tot geen uitkomst geleid, het gevolg van: 1°. de moeilijkheid van het werk der opmeting en waardering der velden; 2°. de ongenoegzaamheid der instructien; 3°. de gradueele vermeerdering in de opbrengst en 4°. de invoering van het stelsel van kultures. Vermeerdering der inkomsten voor den staat kan verwacht worden niet van verhoogde maar van verbeterde opbrengst, heffende niet ⅖ maar slechts ⅕. Voor die verbeterde opbrengst is evenwel onderzoek noodig. III 199—210; T. v. N. I. 1866 II 282—291. — Hierop werd bij besluit van 20 Juni 1844 bepaald dat over geheel Java eene opneming en meting zou geschieden. III 210—211; T. v. N. I. 1866 II 291—292. — Circulaire van den gouv.-gen. Merkus aan de gewestelijke besturen op Java omtrent de uitvoering van dit besluit. III 212—215; T. v. N. I. 1866 II 293—295. — In verband met het besluit van 20 Juni 1844 werd den controleurs en surnumerairs aanbevolen zich de kennis der landmeetkunde eigen te maken. III 215; T. v. N. I.

1866 II 296. — De nederlandsche regeering was tegen de opneming en opmeting gestemd op grond vooral dat door den verhoogden aanslag, die daaruit zou volgen, ontevredenheid zou ontstaan. Aan de voorschriften van Merkus werd dus geen verder gevolg gegeven. III 215—222; T. v. N. I. 1866 II 296—302. — De ass. res. J. J. Hasselman vond het een bezwaar dat die opneming zou worden toevertrouwd aan kontroleurs, waaronder sommigen die voor die taak niet berekend zijn. Hij verlangde daarom de benoeming eener commissie, die het werk der opneming zou nagaan en daarin ook eenheid brengen. III 231—232. — Van Noord Borski meende blijkens zijne memorie van 1847 dat de bij besluit van 20 Juni 1844 bevolene opneming niet in staat zou zijn om het landelijk stelsel te herscheppen en het te ontdoen van de bezwaren aan het stelsel van den aanvang af verbonden. III 243; T. v. N. I. 1866 II 348. — Hij gaf in overweging eene vaststelling der belasting over geheel Java op den basis der door weging geconstateerde productie. Daarbij meende hij dat het bedrag der belasting, in stede op $\frac{2}{5}$, op $\frac{1}{5}$ van het wezenlijk product moest worden bepaald, terwijl hij het wenschelijk achtte dat de marktprijzen een onderdeel der rechtstreeksche zorgen en voorzieningen van het hoofdbestuur werden. III 244—251; T. v. N. I. 1866 II 349—355. — Van der Poel diende in 1849 eene nota in betrekkelijk de herziening van het landelijk stelsel. In de eerste afdeeling zette hij de nadeelen uit een, waartoe het landelijk stelsel, niet zooals het door de Engelschen ontworpen, maar door ons in practijk gebracht is, aanleiding geeft. Eene herziening van het landelijk stelsel zou er, naar zijne meening, toe leiden den Javaan te onttrekken aan de knevelarij, de verdrukking en het despotisme zijner mindere inlandsche (dorps) hoofden. In de tweede afdeeling gaf hij een overzicht van de wijze waarop de landrente door de ambtenaren berekend, door de hoofden geheven en door de belastingschuldigen afgedragen wordt, waaruit blijkt dat de toepassing der vastgestelde bepalingen overal verschillend is. Eene heffing van $\frac{2}{5}$ van het gewas achtte hij te hoog en hij onderzocht daarom de uitkomsten, die verkregen zouden worden bij vermindering van taks, bijv. tot $\frac{1}{5}$, daarbij aannemende een vasten marktprijs van *f* 1$\frac{1}{2}$ recepis per pikol padi en van belasting vrijstellende alle velden, welke minder dan 6 pikols padi opbrengen. Van de velden, met kultures voor de europeesche markt beplant, zou geene belasting behooren gevorderd te

worden. In de derde afdeeling gaf hij op de regeling van den aanslag der sawas en tegals, die zou behooren te worden aangenomen. Hij wilde dat de verdeeling der gronden en de perceptie der inkomsten aan de dorpshoofden geheel en al zouden worden ontnomen, waardoor de belooning van 8 pCt. overtollig zou worden. Daarentegen achtte hij het billijk die hoofden een zeker gedeelte van de sawavelden toe te kennen, waarvoor zij geene belasting zouden behoeven te betalen. Een billijke en gelijkmatig drukkende regeling van den grondlast zou op geene andere wijze bereikbaar zijn dan door een hoofdelijken aanslag, in dier voege dat de individuen in persoonlijke aanraking komen met de ambtenaren. Hij meende evenwel, ter vermijding der moeilijkheden aan een hoofdelijken aanslag der belastingschuldigen verbonden, dat de aanslag niet op de *personen* maar op de *gronden* zou moeten geschieden, dus perceelsgewijze. Daarvoor zouden inlandsche onder-collecteurs moeten worden aangesteld, die geene bevelen van regenten ontvangen, maar onmiddellijk ondergeschikt zijn aan de residenten. Hunne verplichtingen zouden bestaan in: *a* het verdeelen van de velden onder de ingezetenen der dorpen; *b* het schatten van den oogst en *c* het percipieeren der belasting en verantwoorden van de ontvangen gelden. III 257—302; T. v. N. I. 1866 II 381—422. — De resident van Samarang van Hogendorp, de resident van Rembang Bekking en de oud-resident van Tagal Vriesman, over de voorstellen van v. d. Poel gehoord, konden daaraan hunne goedkeuring niet schenken. (De gronden voor hun gevoelen worden niet opgegeven.) De directeur der kultures adviseerde geen gevolg te geven aan de geopperde plannen. De raad van Indie meende dat aanneming van de voorstellen van v. d. Poel geheele vernietiging van het dessabestuur tot gevolg zou hebben. III 311—312; T. v. N. I. 1866 II 430—431. — De voorstellen van v. d. Poel werden semi-officieel in handen gesteld van den heer van Nes, om daaromtrent conferentien te houden met den ontwerper en met den directeur der kultures Schiff, welke laatste verslag deed van de gehouden conferentien in eene nota van September 1852. In die nota werd de oorsprong der dorpshoofden en de aard van hun gezag nagegaan. Verder werd de geschiedenis der invoering van het landelijk stelsel geschetst, de nadeelige uitkomsten vermeld, die het stelsel in de toepassing opleverde, waarin door het kultuurstelsel verandering werd gebracht. Ook aan dit stelsel

waren nadeelen verbonden, maar het kon op betere grondslagen worden gevestigd door eene nauwkeurige herziening en oordeelkundige regeling van het landelijk stelsel, waarbij op den voorgrond staat: de verzekering aan elken landbouwer van het blijvend bezit van een voor hem en de zijnen tot onderhoud toereikend stuk land, waarvan de verschuldigde landrente hem bekend zal zijn en waarvan het cijfer niet naar willekeur door de hoofden kan worden overschreden. III 313—338; T. v. N. I. 1866 II 432—456.

Ongunstig oordeel van van den Bosch over het landrentestelsel. II 239—241, 256, 275, 305; T. v. N. I. 1865 II 62—64, 78, 96, 123. — Het was het denkbeeld van van den Bosch dat de kultuurdiensten in mindering der landrente zouden strekken. II 249; T. v. N. I. 1865 II 71. — In 1831 bepaalde van den Bosch dat door het betelen van ⅕ zijner rijstvelden, de Javaan zijne landrente zou kunnen voldoen. II 336; T. v. N. I. 1865 II 185. — Volgens de instructie door van den Bosch bij zijn vertrek van Java achtergelaten, zouden de vruchten van den arbeid der bevolking worden verrekend met het bedrag der landrente, terwijl hetgeen haar meer toekwam dan het bedrag der landrente dessasgewijze zou worden voldaan. III 70—72; T. v. N. I 1866 II 25—26. — Merkus beweerde dat het landrentestelsel geene nieuwigheid was, maar overgenomen uit de aloude instellingen. II 289—294; T. v. N. I. 1865 II 108—113. — J. van Alphen keurde in de zitting der tweede kamer van 23 Dec. 1834 het landrentestelsel van Raffles af. III 4; T. v. N. I 1866 I 416.

Invoering van het landelijk stelsel in 1831 in de residentie *Bagelen*. II 431; T. v. N. I. 1865 II 290.

Invoering van het landrentestelsel in *Banjoemas* in 1831. II 431; T. v. N. I. 1865 II 290. — In het regentschap Dayoeloehoer werd echter in hetzelfde jaar de bevolking tegen vrijstelling van landrente tot het planten en onderhouden van koffieboomen en peperranken verplicht. II 432—433; T. v. N. I. 1865 II 291. — Een voorstel van den resident in 1835 afgewezen om het daar ingevoerde stelsel van kultuur tegen vrijstelling van landrente in te trekken. II 749; T. v. N. I. 1866 I 236. — Op het in 1835 genomen besluit werd in

Januari 1838 teruggekomen en het stelsel van landrente in Dayoeloehoer weer ingevoerd. III 86—87; T. v. N. I. 1866 II 40.

Verbetering van den aanslag der landrente in *Bantam* door weging van het product in 1844 en volgende jaren verkregen. III 243—244; T. v. N. I. 1866 II 348—349. — Deze wijze van aanslag werd in 1863 afgekeurd, op grond dat die in dadelijken strijd is met de organieke bepalingen van 1818 en 1819, volgens welke de aanslag dessasgewijze moet worden gedaan en, omtrent de bepaling van het bedrag van den aanslag, met de hoofden en de oudsten van elke dessa eene overeenkomst moet worden getroffen, met inachtneming van de vermoedelijke gesteldheid van het gewas. III 256; T. v. N. I. 1866. II 360.

In *Cheribon* heeft de voorloopige taxatie van het gewas voor den aanslag der landrente alleen plaats wanneer het gewas nog te velde staat, waarna het gewas niet meer wordt nagegaan. III 57; T. v. N. I. 1866 II 12.

Het landrentestelsel werd in 1825 ingevoerd in de residentie *Krawang*, in de landen *Djabarangka* en *Karangkobar* en op het eiland *Bawean*. II 89; T. v. N. I. 1865 I 209—210.

In de residentie *Kadoe* bleef de individueele aanslag der landrente tot 1820 voortduren, toen die ook dessasgewijze werd gemaakt. II 11—12; T. v. N. I. 1865 I 75. — In 1833 werd bepaald dat de aanslag der landrente in Kadoe niet dessasgewijze maar glandongsgewijze (dat is over zulk een getal dessas waarover een demang of penatoe het gezag voert) moet plaats hebben. II 581; T. v. N. I. 1865 II 464. — In 1837 werd hierop weer teruggekomen en bepaald dat de aanslag in die residentie dessasgewijze zou plaats hebben. III 79; T. v. N. I. 1866 II 33. — Die dessasgewijze aanslag werd toen geleidelijk hersteld en bleef voortdurend gehandhaafd. III 81—82; T. v. N. I. 1866 II 35. — Bepaling in 1840 vastgesteld dat het aan landrente in zilvergeld verschuldigde in die residentie ook met kopergeld kon worden voldaan. III 184; T. v. N. I. 1866 II 160-161.

In hetzelfde jaar werd het stelsel ingevoerd in *Madioen* en *Kediri*, met vergunning tot gedeeltelijke betaling in rijst. II 425—428; T. v. N. I. 1865 II 284—287. — In 1832 en 1833 werd in Madioen en Kediri de bevolking instede van het opbrengen van landrente verplicht tot het aanplanten en leveren aan het gouvernement van producten voor de europeesche markt. II

439—444; T. v. N. I. 1865 II 1865 II 297—301. — Deze maatregel veroorzaakte eene mindere opbrengst voor het gouvernement. II 444; T. v. N. I. 1865 II 302. — De maatregel vond dan ook bezwaar bij het gouvernement en had het ontslag van den commissaris-inspecteur ten gevolge. II 445—447; T. v. N. I. 1865 II 303—304. — In 1859, waartoe reeds in 1842 machtiging was verleend, werd in Madioen en Kediri, met intrekking der besluiten van 1832 en 1833, de kwijting der landrente in geld weer ingevoerd. III 84—85, 186—188; T. v. N. I. 1866 II 37—39, 162—164.

Blijkens het rapport van den heer Clignett van November 1836 wordt in *Pekalongan* de landrente door de dessahoofden en oudsten vastgesteld en door de hoofden geind. Tot maatstaf voor de berekening van het bedrag der landrente neemt men den staat van het gewas, hetgeen tot onnauwkeurigheden aanleiding geeft. III 46—53; T. v. N. I. 1866 II 2—9.

Afwijking in 1828 in de residentie *Soerabaya* van de gestelde bepalingen bij den aanslag der landrente. II 123—129; T. v. N. I. 1865 I 236—242. — Rapport daaromtrent. II 416—417; T. v. N. I. 1865 II 276—277.

Door de regeering werd bij resolutie van 9 Maart 1824 het sluiten van contracten voor de levering van benoodigdheden tegen betaling der landrente afgekeurd. II 84—85; T. v. N. I. 1865 I 205—206. — In vele streken van Java werd door Chineezen, Arabieren en gegoede Javanen de landrente voorgeschoten aan den gemeenen Javaan tegen een gedeelte van den oogst, aan welke gewoonte evenwel bij publicatie van 6 November 1834 een einde is gemaakt. II 336—337; T. v. N. I. 1865 II 185—186 (zie ook II 644, 751; T. v. N. I. 1866 I 23—24, 238).

Raffles wilde, volgens zijne instructie van 11 Febr. 1814, in de verschillende districten collecteurs aanstellen, belast met een algeheel en uitsluitend toezicht over de landelijke inkomsten. I 102; T. v. N. I. 1864 I 342. — De raad van finantien (rapport Muntinghe) had daartegen, althans in den aanvang, bedenking. I 272, 273, 336—337, T. v. N. I. 1851 I 107—108, 1864 II 359. — Bij resolutie van 28 Januari 1823 werd eene afzonderlijke directie voor de landelijke inkomsten en directe belastingen ingesteld. II 115. — Aan het denkbeeld om de controleurs der

landelijke inkomsten op de hoofdplaatsen der residentien te vestigen, werd geen gevolg gegeven, terwijl bepaald werd dat die ambtenaren zouden staan ter beschikking van de residenten. II 418—420; T. v. N. I. 1865 II 278—280. — De europeesche collecteurs der landelijke inkomsten, nog slechts te Samarang en Soerabaya bestaande, werden in Maart 1835 ingetrokken. Daarom werden aan de residenten aldaar assistent-residenten voor de comptabiliteit toegevoegd, die zich met het administratief gedeelte belastten, terwijl de perceptie aan algemeene ontvangers werd opgedragen. II 747; T. v. N. I. 1866 I 234. — Aanstelling in 1830 in de residentie Samarang van inlandsche controleurs der landrente, onder den titel van demang-controleur. II 417—418: T. v. N. I. 1865 II 277. — In 1831 werden voor Madioen en Kediri inlandsche ondercollecteurs der landelijke inkomsten benoemd. II 428; T. v. N. I. 1865 II 287. — Regeling in 1835 der bezoldiging van deze ambtenaren. II 747—748; T. v. N. I. 1866 I 234—235. — Hunne bezoldiging in 1839 verhoogd. III 95; T. v. N. I. 1866 II 48. — In 1834 werden de in 1832 in de residentie Pekalongan aangestelde adjunct-ondercollecteurs voor de inning der landrente afgeschaft, op grond dat die ambtenaren hoogst schadelijk waren. II 746—747; T. v. N. I. 1866 I 234. — Bepalingen omtrent de verantwoording der landrente door dorpshoofden. I 406, II 420—421; T. v. N. I. 1864 II 407, 1865 II 280.

Ondanks de afschrijving van landrente moest, volgens missive van den directeur der kultures van Augustus 1833 aan de dessahoofden de 8 percent collecteloon over het volle bedrag worden uitgekeerd. II 579; T. v. N. I. 1865 II 462. — Volgens bepaling van 1 Februari 1836 zou het collecteloon van 8 percent ook worden toegekend wanneer de gronden, tegen kwijtschelding der landrente, gebezigd worden voor de kultures van producten voor de europeesche markt. II 750; T. v. N. I. 1866 I 237. — Dat collecteloon moest, volgens besluit van November 1838, worden voldaan over de som, welke door de dessahoofden wordt opgebracht en niet over het bedrag van den aanslag der landrente. III 94—95; T. v. N. I. 1866 II 47. — Bij resolutie van December 1833 werd bepaald dat de 8 percent collecteloon in de afdeeling Ledok niet aan de dessahoofden, maar aan de demangs of penatoes zou worden uitgekeerd. II 580—581; T. v. N. I. 1865 II 463—464.

Opbrengst der landrente: in 1814. I 167, 240; T. v. N. I. 1864 II 157, 309. — in 1818—1829. II 129; T. v. N. I. 1865 I 242. — in 1820, 1830 en 1841. III 201; T. v. N. I. 1866 II 284. — in 1833—1841, met raming voor 1842—1844. III 191; T. v. N. I. 1866 II 274. — Opbrengst der landrente in Bantam in 1861 en 1862, in vergelijking met vroeger. II 37; T. v. N. I. 1865 I 98.

Het bedrag der landrente in de regentschappen Tjiringien en Lebak werd in 1836 als speciale hypotheek verbonden voor eene geldleening ter aflossing van het restant van het voorschot door de nederlandsche handelmaatschappij verstrekt. II 752—754; T. v. N. I. 1866 I 239—241.

Afschrijving van landrente. II 578—580, 750, III 85—86; T. v. N. I. 1865 II 462—463, 1866 I 237, II 39—40. — Achterstand in 1822—1825, met opgave der oorzaken daarvan. II 130—131; T. v. N. I. 1865 I 243—244. — Rapport van Hopkins over de inning van achterstallige landrente. I 223—226; T. v. N. I. 1864 II 294—296. — Denkbeeld van Muntinghe omtrent het verleenen van remissie van landhuur. I 338—339; T. v. N. I. 1851 I 109. — Commissarissen-generaal hadden bedenking tegen eene algemeene en gezamenlijke kwijtschelding van achterstallige landrente op ult°. Dec. 1816. I 378; T. v. N. I. 1863 II 277. — Bij geheim besluit van 11 Maart 1818 bepaalden zij dat met de hoofden en oudsten van elke dessa eene overeenkomst zou worden getroffen omtrent de aanzuivering van den achterstand van 1815—1817 en dat de achterstand van vroegere jaren werd kwijtgescholden. I 360, 392; T. v. N. I. 1863 II 259, 291. — Zij meenden, volgens besluiten van Maart 1818 en Januari 1819, dat alleen remissie van landrente moest verleend worden in zeer buitengewone gevallen van misgewas. I 357, 387, 402; T. v. N. I. 1863 II 286, 1864 II 395, 403. — Volgens bepaling van 1856 zou ook vrijstelling kunnen worden verleend bij het bestaan van alle andere buitengewone en gewichtige redenen, ter beoordeeling van den gouverneur-generaal. I 402; T. v. N. I. 1864 II 403.

In 1836 werd ten opzichte der koffie, in 1837 ten opzichte van *alle* producten bepaald dat het loon daarvoor aan de bevolking hoofdelijk moest worden uitbetaald bij de aflevering zonder verrekening met landrente. III 72—74; T. v. N. I. 1866 II

27—28. — Van den Bosch was van oordeel dat dergelijke verandering niet anders moest plaats vinden dan met toestemming der belanghebbenden. III 77; T. v. N. I. 1866 II 31. — De gouverneur-generaal de Eerens deed daarop uitkomen dat die maatregel in het belang was der arbeidende klasse. III 77—78; T. v. N. I. 1866 II 31—32.

Project-tarief, in 1819 opgemaakt, voor de bepaling der landrente voor onbebouwde eigendommen. II 20—23; T. v. N. I. 1865 I 82—85. — Model voor den legger van den aanslag der landrente en de piagems, in 1819 vastgesteld. II 38—39; T. v. N. I. 1865 I 99—100. — Legger thans in gebruik. II 39—40; T. v. N. I. 1865 I 100—101. — In Maart 1837 werd bepaald dat voortaan driemaandelijksche in plaats van maandelijksche staten moesten worden ingezonden, aantoonende hetgeen op de landelijke inkomsten is aangezuiverd III 82; T. v. N. I. 1866 II 35—36. — Opgave van de wijze, waarop de aanslag vrij algemeen plaats heeft. III 205—206; T. v. N. I. 1866 II 287—288.

De dessa Pegandjan (Cheribon) wier ingezetenen belast waren met de bewaking der gevangenis te Indramayoe, werd met intrekking van die bepaling in den aanslag der landrente begrepen. II 103; T. v. N. I. 1865 I 220. — De dessa Panassan, in het district Bowerno (Rembang), waar zich de graven bevonden der familie van den regent, werd, volgens resolutie van December 1832, niet vrijgesteld van landrente. II 421; T. v. N. I. 1865 II 280—281. — In Oct. 1832 werden de dessas, belast met de bewaking en het onderhoud der geheiligde inlandsche begraafplaatsen in Banjoemas en Kediri vrijgesteld van de betaling van huistaks, landrente enz. II 437—438; T. v. N. I. 1865 II 296. — De bewaring der oudheden van Boro-Boedoer in Oct. 1819 opgedragen aan twee dessas in Kadoe tegen genot van vrijstelling van betaling der landrente. I 407.

In de residentien Tagal en Pekalongan werden in 1833 de sawavelden, waarop gedurende het geheele jaar suikerriet of indigo werd geplant en waarvan mitsdien geen oogst van padi is verkregen, vrijgesteld van landrente. II 578; T. v. N. I. 1865 II 462.

Landerijen.

Verkoop van uitgestrekte landerijen door Daendels: de landen

van het toenmalig Buitenzorg, die in de regentschappen Tangerang en Krawang, die van Bezoeki, Panaroekan en Probolingo, een gedeelte der overwonnen Bantamsche landen en eenige landerijen rond de steden Samarang en Soerabaya. I 50; T. v. N. I. 1864 I 60. — Prijs voor de landen Bezoeki, Panaroekan en Probolingo betaald. I 156; T. v. N. I. 1864 II 146—147. — De verkochte landstreken Bezoeki, Panaroekan en Probolingo werden onder Raffles weer ingekocht of teruggenomen. I 63; T. v. N. I. 1864 I 109. — Andere landen (in de Preanger, Krawang en in de Ommelanden van Batavia, Samarang en Soerabaya) werden in 1813 aan particulieren verkocht. I 63; T. v. N. I. 1864 I 109.

Het reglement omtrent de particuliere landerijen gelegen ten westen der rivier Tjimanok sloot niet uit het individueel bezit van den Inlander. II 772; T. v. N. I. 1866 I 257—258.

Ledok.

De afdeeling Ledok (Bagelen) werd in 1832 ingelijfd bij de residentie Bagelen. II 434; T. v. N. I. 1865 II 292. — Oprichting van een corps pradjoerits en plaatsing van djayangsekars in die afdeeling II 435; T. v. N. I. 1865 II 293. — In Januari 1833 werd besloten de bevolking koffieboomen te doen aanplanten, maar in de volgende maand werd hierop reeds teruggekomen. II 435, 563; T. v. N. I. 1865 II 294, 447. — Bij resolutie van Dec. 1833 werd bepaald dat in die afdeeling de 8 percent collecteloon voor de landrente niet aan de dessahoofden maar aan de penatoes zou worden uitgekeerd. II 580—581; T. v. N. I. 1865 II 463—464.

Lawick van Pabst. (Van)

Zijne voorstellen, in 1827 gedaan, tot herziening van het stelsel der landelijke inkomsten. Die voorstellen waren: de velden door de districtshoofden, onder leiding van inlandsche regenten en europeesche opzieners (controleurs), op te meten en te klassificeeren, eene vierde klasse van sawavelden aan te nemen, en daarvan $\frac{1}{4}$ van het gewas te heffen, den aanslag der landrente voor 5 jaren in eens te regelen, de vooruitbetaling van landrente in te trekken en de bevoegdheid om de landrente instede in geld in producten te betalen, in te trekken of te beperken. II 115—118; T. v. N. I. 1865 I 229—231.

Lawick van Pabst en Rothenbuler.

Hun rapport omtrent de denkbeelden der Javanen over grond-

bezit, waaruit blijkt dat die denkbeelden drieeërlei zijn: In de bataviasche regentschappen zijn aan de dessas alle onbebouwde, aan de individuen zekere aandeelen in de bebouwde gronden toegekend; in Cheribon maken de sultans en hoofden, als ook de geringe volksklasse, dezelfde aanspraken; in Java's Noordoostkust maakt niemand aanspraak op het grondbezit, iedereen is te vreden met de bestaande verordeningen. maar ingeval aan iemand zijn aandeel ontnomen wordt, is hij geneigd tot verhuizen, terwijl niemand zich tot dienstbaarheid verplicht acht. De Javanen meenen een onbetwistbaar recht te hebben op alle vruchtboomen en siri-planten in of nabij hunne kampongs. I 211—214; T. v. N. I. 1864 II 282—285.

Maat.

In 1843 werd bepaald bij herleiding van den grooten bouw van 1400 vierk. engelsche roeden, aan te nemen dat die gelijk staat met 1320 vierk. rijnlandsche roeden. In 1845 werd vastgesteld dat in plaatsen, waar andere maten in gebruik zijn dan de gewone bouwmaat, de opmetingen moeten geschieden met de rijnlandsche maat, in bouws van 500 vierkante roeden. III 183—184; T. v. N. I. 1866 II 160.

Mac Quoid.

Zijn rapport over de verkiezing der dorpshoofden in de residentie Japara en Joanna, waaruit blijkt dat de petingi, welke personen men in eenige groote dessas meer dan een vindt, door de dorpsbewoners, gewoonlijk voor één jaar, wordt verkozen. De regent of andere inlandsche autoriteit oefent zelden invloed uit op die verkiezing, waarvoor zijne bekrachtiging wordt gevorderd. De kemitoewa en kabayan worden beschouwd als assistenten van den petingi. Zij worden door het volk gekozen of door den petingi benoemd. Deze benoemt ook den moedin (geestelijke) en djoeroetoelis (schrijver). I 197—199; T. v. N. I. 1864 II 269—271.

Madioen.

Invoering van het landrentestelsel in Madioen in 1831, met vergunning tot gedeeltelijke betaling in rijst. II 425—428; T. v. N. I. 1865 II 284—287. — De bevolking in die residentie werd in 1832 verplicht om instede van landrente op te brengen, producten, geschikt voor de europeesche markt, aan te planten en te leveren aan het gouvernement. II 439—442; *T. v. N. I.* 1865 II 297—300. — Die maatregel vond be-

zwaar bij het gouvernement. II 445—447; T. v. N. I. 1865 II 303—304. — Met 1859, waartoe reeds in 1842 machtiging was verleend, werd, met intrekking van het besluit van 1832, de kwijting der landrente in geld weer ingevoerd. III 84—85, 186—188; T. v. N. I. 1866 II 37—39, 162—164.

Mededeeling van Baud, na zijne inspectiereis in 1834, omtrent de uitkomsten der suiker-, indigo- en koffiekultuur in Madioen en de geldelijke resultaten van het ingevoerde stelsel van administratie. II 655—657; T. v. N. I. 1866 I 33—36. — Aan den resident van Madioen werd in 1833 gelast aan de aanplantingen van suikerriet geene grootere uitbreiding te geven dan van 400 bouws voor elk etablissement en voor de suikerkultuur af te zonderen vier instede van drie huisgezinnen per bouw. II 555; T. v. N. I. 1865 II 440. — Het suikerétablissement te Bangit werd, nog voor het geheel voltooid was, ingetrokken, daar het gebleken was dat geene genoegzame, voor de suikerkultuur geschikte gronden in de nabijheid gevonden werden, terwijl de aldaar aanwezige suikertuinen gelaten werden ter beschikking van de planters. II 700; T. v. N. I. 1866 I 139.

Bepalingen in 1833 vastgesteld omtrent den afstand tusschen de indigovelden en de fabriek. II 559; T. v. N. I. 1865 II 444. — Bedrag in 1835 voor het transport der indigobladeren naar de fabriek in die residentie vastgesteld. II 715; T. v. N. I. 1866 I 152.

Medhurst.

De engelsche zendeling Medhurst verspreidde in 1829 onder de chineesche bevolking een door hem geschreven boekje om haar minachting voor hare godsdienst in te boezemen, welke daad door de regeering werd afgekeurd. II 88—89; T. v. N. I. 1865 I 209.

Merkus (Mr. P.)

Hij verzocht ontslagen te worden als lid van den raad van Indië en hersteld in zijne vorige betrekking van president van het hoog gerechtshof op grond hij zich met de denkbeelden van den graaf van den Bosch niet kon vereenigen, maar een vrijgevig stelsel voorstond. II 135—139; T. v. N. I. 1865 I 386—390. — Dit verzoek werd voor vervallen gehouden daar de heer Hageman reeds tot president van het hoog gerechtshof was benoemd, ofschoon die benoeming geschiedde na aankomst van het adres van Merkus in Nederland. II 139;

T. v. N. I. I 390. — Na zijn terugkeer uit de Vorstenlanden, waarheen hij als lid der commissie tot regeling der zaken was gezonden, nam hij zitting in den raad van Indië. II 147; T. v. N. I. 1865 I 397.

Zijne bedenkingen tegen het denkbeeld van van den Bosch (Januari 1831) om de hoofden voor de helft in geld en voor de helft in land te betalen, ofschoon ook hij den maatregel, maar op andere gronden dan van v. d. Bosch, raadzaam achtte, zoodat hij nader onderzoek aanbeval. II 207—212; T. v. N. I. 1865 II 33—38. — Zijne bedenkingen (Februari 1831) tegen het sluiten van contracten met de bevolking, door middel van hoofden en oudsten der dessa, omdat die slechts in naam bestaan, zoodat de arbeid niet *bedongen* maar *gevorderd* wordt en zijne bedenkingen in het algemeen tegen de denkbeelden van v. d. Bosch omtrent de uitbreiding der suiker- en indigokultuur. II 221—227; T. v. N. I. 1865 II 45—51. — Daar v. d. Bosch naar aanleiding der bedenkingen van Merkus het door hem ingevoerde stelsel nader uiteengezet had, verdedigt Merkus in eene nieuwe nota het landrentestelsel, keurt af het sluiten van contracten met de hoofden en oudsten en stelt voor de indigokultuur niet uit te breiden door middel van contracten maar door de invoering van eene wijziging in de betaling der landrente. II 285—297; T. v. N. I. 1865 II 104—115.

Zijne nota omtrent de koffiekultuur, waarbij hij voorstelde levering van het geheele koffieproduct aan het gouvernement en vermindering der belasting van ⅖ op ⅕ van het wezenlijk product. II 502—522; T. v. N. I. 1865 II 382—400. — In eene geheime nota van 9 Juni 1832 wederlegde Merkus de bedenkingen die door v. d. Bosch tegen zijn voorstel waren geopperd. II 532—535; T. v. N. I. 1865 II 409—411. — Nadat v. d. Bosch die nota had beantwoord, teekent Merkus protest aan tegen de meening van v. d. Bosch, dat de geu[illegible]te denkbeelden geen punt van discussie kunnen uitmaken. II 54[illegible]; T. v. N. I. 1865 II 422.

Den 11 Febr. 1836 vertrok Merkus met een tweejarig verlof naar Nederland. II 773; T. v. N. I. 1866 I 258—259. — In April 1836 werd hij als lid van den raad van Indie ontslagen uithoofde van zijne oppositie tegen het kultuurstelsel en omdat hij had geweigerd te verklaren dat hij niet de schrijver was van de in 1835 door de redactie van het tijdschrift „De Ooster-

uitgegeven brochures. III 14—15; T. v. N. I. 1866 I
— Bij adres aan den koning van 15 Juli 1836 verant-
le hij zich. Het blijkt daaruit dat Merkus de stukken
eschreven had om door den druk openbaar gemaakt maar
om onder de oogen van den koning gebracht te worden.
—16; T. v. N. I. 1866 I 426—427. — Ofschoon v. d.
adviseerde het ontslag van Merkus niet te veranderen in
rlof met daaraan verbonden tractement, omdat "wanneer
s slaagde eene sterke factie daarin het bewijs zou zien
e koning wankelde in zijne overtuiging ten aanzien van
elsel van bestuur in Indie", werd Merkus vrijgelaten zich
t erlangen van pensioen of wachtgeld nader aan te melden.
—17; T. v. N. I. 1866 I 427—428. — Zijn verzoek
om wachtgeld te ontvangen werd bij besluit van 22
1837 toegestaan, maar gelijktijdig afgewezen het verzoek om
esident van het hooggerechtshof in Indie te worden be-
l. III 17—18; T. v. N. I. 1866 I 428. — Merkus
bij besluit van 6 Dec. 1838 hersteld in zijne vorige be-
ng en rang bij den raad van N. I. om vervolgens te
n benoemd tot commissaris van het gouvernement op Sumatra.
—21; T. v. N. I. 1866 I 431. — In Aug. 1839 vertrok
buitengewone zending naar Sumatra; vervolgens werd hij
luit van 3 October 1840 benoemd tot vice-president van
ad van N. I. en waarnemend gouv. gen. en bij besluit
1 Oct. 1842 tot gouv.-gen. v. N. I. III 99—100; T.
I. 1866 II 81—82.
1844 beweerde hij, dat al de voordeelen van het stelsel
ultures en consignatie indirect door Java en door den
en scheepvaart worden geabsorbeerd en dat daaraan
ne niet onaanzienlijke finantieele opoffering is verbonden.
02—203; T. v. N. I. 1866 II 284—285. — Bij be-
an 20 Juni 1844 beval hij eene opneming en meting der
om te geraken tot eene herziening van het landelijk
. III 210—211; T. v. N. I. 1866 II 291—292.
overleed te Soerabaya 2 Aug. 1844. III 100; T. v. N. I.
II 82.

Mijer. (Mr. P.)
ongunstig oordeel over de opleiding van personen voor
dische dienst aan de academie te Delft, zoodat hij niet
beweren dat sedert het bestaan der delftsche academie

het gehalte der ambtenaren in Indie is verbeterd. II 52—53; T. v. N. I. 1865 I 112.

Militaire school te Samarang. Zie Samarang.

Militie.

Van den Bosch wilde, blijkens zijne nota van Januari 1831, ten einde de macht der hoofden te vermeerderen, in ieder regentschap eene militie oprichten (barissans), bestaande uit infanterie en kavallerie met bepaling die in tijd van nood ook voor het leger te gebruiken. II 201—207; T. v. N. I. 1865 II 27—33. — Merkus vereenigde zich hiermede. II 212—213; T. v. N. I. 1865 II 38—39. — Bij resolutie van 12 Febr. 1831 werd tot oprichting van deze corpsen inlandsche troepen besloten. II 214; T. v. N. I. 1865 II 39. — Successivelijk werden deze corpsen in alle residentien opgericht, ook in de overgenomen Vorstenlanden. II 466; T. v. N. I. 1865 II 322. — De bepaling om de manschappen in tijd van nood ook bij het leger in te lijven leverde veel bezwaar op. II 468; T. v. N. I. 1865 II 323. — Op het beginsel om de pradjoerits in land te betalen, moest men spoedig terugkomen en hun eene bezoldiging in geld toekennen. II 467—468; T. v. N. I. 1865 II 322—323.

Zie ook Djayang-sekars.

Minto (Lord).

Zijne denkbeelden omtrent het beheer van Indie waren geheel overgesteld aan het stelsel der compagnie. I 244; T. v. N. I. 1864 II 332.

Mohammedaansche wetten.

Bij besluit van 3 Aug. 1828 werden de op 25 Mei 1760 vastgestelde civiele mohammedaansche wetten gerenoveerd. II 103; T. v. N. I. 1865 I 220.

Muntinghe (Mr. H. W.)

Zijn rapport van 28 Juli 1813 over de memorie van Raffles betrekkelijk de invoering van een verbeterd stelsel van landelijke inkomsten op Java. I 87—98; T. v. N. I. 1864 I 267—278. — Zijn rapport van 14 Juli 1817 betrekkelijk het onderzoek naar de bijzonderheden van het landelijk stelsel. I 281—349; T. v. N. I. 1850 II 305—337, 1851 I 1—13, 100—109.

Muntwezen.

Dépréciatie van de koperen munt, door het in omloop brengen

van te veel kopergeld en door het stellen van den gulden op 100 duiten. II 354; T. v. N. I. 1865 II 201—202. — In 1833 werd door de koffieplantende bevolking in Malang eene aanzienlijke hoeveelheid kopergeld aan de circulatie onttrokken door dit onder hare huizen te begraven. II 667—668; T. v. N. I. 1866 I 45. — Naar aanleiding hiervan werd een onderzoek bevolen naar het gebruik van het kopergeld door den Inlander gemaakt, waaruit bleek dat het begraven van kopergeld niet algemeen plaats heeft. II 769; T. v. N. I. 1866 I 254—255. — Van Sevenhoven zegt in zijne memorie van Maart 1840 dat de Javanen de gewoonte hebben hun geld ter bewaring in den grond te begraven. III 107; T. v. N. I. 1866 II 88. — Berichten van Baud, na zijne inspectiereis in 1834, omtrent de duitenmunt te Soerabaya. II 676; T. v. N. I. 1866 I 53.

Negorijen.

Daendels schafte af het misbruik van het verhuren van negorijen en dessas aan particulieren, met uitzondering van die negorijen en dessas welke voorloopig, echter onder billijke bepalingen, zouden verbonden blijven aan de suikermolens, de zoutpannen en vogelnestklippen. I 27—28; T. v. N. I. 1864 I 38.

Noord Borski (R. van).

Nota, in 1847 ingediend, waarin het stelsel der landelijke inkomsten wordt beschouwd in zijne werking en toepassing. Hij verklaart daarin dat het individueel eigendom op den grond in principe bij den Javaan niet bekend is en dat de grond eerder beschouwd moet worden als de eigendom van den vorst, die hem dien ter beplanting afstaat. Het individueel bezit in Bantam beschouwt hij meer als eene afwijking, door den tijd en adat veroorzaakt, dan als een gevolg van het grondbeginsel zelf. Hij treedt vervolgens in eenige beschouwingen over de instructie van Raffles en verklaart dat invoering eener individueele belasting onuitvoerbaar en onnut is. Door de groote verscheidenheid van gronden zijn aan eene goede en doelmatige meting vele bezwaren verbonden, terwijl ook de klassifikatie in de toepassing niet minder moeilijk is. De maatstaf voor de belasting kan den toets niet doorstaan. Hij meende dat de bij besluit van 20 Juni 1844 bevolene opneming niet in staat zou zijn het landelijk stelsel te herscheppen en het te ontdoen van de bezwaren

aan het stelsel van den aanvang af verbonden. Hij gaf in overweging eene vaststelling der belasting over geheel Java op den basis der door weging geconstateerde productie. Daarbij meende hij dat het bedrag der belasting, in stede op $\frac{2}{5}$, op $\frac{1}{5}$ van het wezenlijk product moest worden bepaald, terwijl hij het wenschelijk achtte dat de marktprijzen een onderdeel der rechtstreeksche zorgen en voorzieningen van het hoofdbestuur werden. Voor de belasting van de tweede gewassen achtte hij afzonderlijke bepalingen noodig, waarbij tot basis moest worden genomen de uitgestrektheid der beplante gronden, gepaard met eene klassifikatie der producten en der slaging. Het stelsel der kulture heeft aan den rijstbouw eene nooit te voren gekende ontwikkeling gegeven. III 233—255; T. v. N. I. 1866 II 339—36

Nopalkultuur en cochenieljeteelt.

In 1831 werd de cochenieljeteelt gouvernementsteelt. II 32 T. v. N. I. 1865 II 174. — Geschiedenis der invoering van de nopalkultuur en cochenieljeteelt op Java. II 400; T. v. N. 1865 II 260. — Uitbreiding in 1832, 1833 en 1834, aan die kultuur en teelt gegeven. II 400—402, 569, 743; T. N. I. 1865 II 261—263, 453, 1866 I 231. — Bezwaren voor de bevolking aan de nopalkultuur in Japara verbonden III 124—125, 128; T. v. N. I. 1866 II 105, 108.

Notariaat.

Notarissen onbevoegd publieke autoriteiten wegens zaken hunne dienst betreffende, te insinueeren. II 771; T. v. N. 1866 I 256.

Onderwijs.

In de instructie voor de regenten van 1808 werd hun opgedragen te zorgen voor het onderwijs der jeugd in de zeden, gewoonten, wetten en godsdienstige begrippen van den Javaan, voor het oprichten van de daartoe noodige scholen en voor het daarin plaatsen van goede en geschikte onderwijzers. I 31; T. v. N. I. 1864 I 41. — Bij het reglement van 9 Mei 1820 op de verplichtingen enz. der regenten werd aan dezen opgelegd het inlandsch onderwijs te bevorderen. II 62; T. v. N. I. 1865 I 120. — In 1836 werd „om redenen van algemeene toepassing” eene aanvraag afgewezen van den resident van Banjoemas voor ƒ 30 kopergeld

per maand ter bevordering van het inlandsch onderwijs. II 776; T. v. N. I. 1866 I 261.

Zie ook op de woorden: Ambtenaren, Instituut, Samarang.

Opium.

Rendement der amfioen-verpachtingen in Kediri in 1831—1844. III 227.

Overeenkomsten. Zie Contracten.

Overstraten. (P. G. van).

In 1791—1796 onderzocht hij den toestand der javaansche maatschappij. Hij ondervond de moeilijkheid van zoodanig onderzoek, daar ieder regentschap, ja ieder district en dessa, verschilde in zijne adats en gewoonten. I 2; T. v. N. I. 1863 II 394.

Paditienden. Zie Djakat.

Pakhuizen.

In 1821 werd verboden het oprichten van pakhuizen of handels-etablissementen op eenigen afstand der gewone verblijfplaatsen van de residenten of het doen voortduren van bestaande zonder vergunning. II 132—133; T. v. N. I. 1865 I 245.

Passaroean.

Verslag der invoering van het landelijk stelsel in die residentie. I 163, 219—223; T. v. N. I. 1864 II 154, 289—293. — In 1834 werd gelast dat aan de suikerkultuur in deze residentie geene verdere uitbreiding zou worden gegeven. II 558; T. v. N. I. 1865 II 443. — Onlusten in deze residentie in Aug. 1833 ten gevolge der uitgestrektheid der aanplantingen voor de suikerkultuur. Als straf werden eenige personen naar Krawang verplaatst. II 582—591; T. v. N. I. 1865 II 465—474. — In 1841 kregen die personen verlof naar Passaroean terug te keeren. III 180; T. v. N. I. 1866 II 157. — In 1833 werd bepaald dat alle districtshoofden in deze residentie den titel zouden voeren van wedono, in stede dien van demang. II 588; T. v. N. I. 1865 II 471. — Mededeeling van Baud na zijne inspectiereis in 1834 omtrent den staat der suiker-, koffie- en rijstkultuur in deze residentie. II 664—669; T. v. N. I. 1866 I 42—47. — Met betrekking tot het grondbezit in deze residentie deelt Jourdan mede dat er tusschen den souverein en den landbouwer geen intermediair eigendomsrecht bestaat. Eene gemotiveerde verklaring van de

rechten van den landbouwer zal leiden tot bevordering van het geluk en de industrie van het volk. I 223; T. v. N. I. 1864 II 293. — Blijkens de nota van Domis had de grootvader van den toenmaligen regent in Passaroean de bebouwde velden doen meten en verdeelen, waarbij dorpshoofden en gewezen dorpshoofden de meeste velden kregen. Wie velden bezat kon het recht om ze te bearbeiden niet verliezen dan door ze niet te bebouwen, de dessa te verlaten, eene misdaad te plegen, niet aan zijne verplichtingen te voldoen en door willekeur. Vroeger was de beschikking over de velden zeer willekeurig, doch later kregen de landbouwers een ander denkbeeld van hun recht op de sawavelden, die zij beschouwen als eene soort van eigendom, wel niet verkoopbaar, maar vatbaar om te worden overgedragen aan de kinderen II 288—289; T. v. N. I. 1865 II 107—108. — Druk der heerediensten in Passaroean. I 221—222; T. v. N. I. 1864 II 291—292.

Patjitan.

In 1832 werd verklaard dat het regentschap Patjitan eene afzonderlijke assistent-residentie zou uitmaken. II 430; T. v. N. I. 1865 II 288—289. — In 1833 werd het niet noodzakelijk geacht een postrid tusschen Patjitan en Soerakarta op te richten. II 593; T. v. N. I. 1865 II 475. — Grensscheiding tusschen de afdeelingen Patjitan en Ponorogo. II 771—772; T. v. N. I. 1866 I 256—257. — In 1839 werd besloten gronden in Patjitan aan de bevolking over te laten. II 96; T. v. N. I. 1866 II 48—49.

Pekalongan.

Ten opzichte der invoering van het landelijk stelsel in deze residentie wordt bericht dat voor den aanslag van 1813—14 de landerijen niet behoorlijk werden opgenomen of gemeten, noch de waarde van het product onderzocht. Daar de Javaan op eenmaal geheel aan zich zelven werd overgelaten, sproot daaruit niet-bebouwing der landerijen voort. I 371—372; T. v. N. I. 1863 II 270—271. — Personen in deze residentie, die klachten hadden ingebracht over de hun aangewezen velden en het hun toegewezen loon, werden naar Krawang verbannen. III 177—179; T. v. N. I. 1866 II 154—156. — In 1836 werd bepaald dat de afschaffing der belasting voor elken reispas, in Pekalongan afgegeven, nader zou worden behandeld. II 772; T. v. N. I. 1866 I 257. — In 1834 werd in deze residentie

het koeli-etablissement ingetrokken en de heerediensten ten laste der bevolking in het algemeen gebracht. II 643—644; T. v. N. I. 1866 I 23.

Invoering van het landelijk stelsel in deze residentie. I 159—162; T. v. N. I. 1864 II 149—152. — Verslag omtrent die invoering. I 371—372; T. v. N. I. 1863 II 270—271. — Ongunstige toestand der kultures in deze residentie in 1833, op grond waarvan de resident ontslagen werd. II 574; T. v. N. I. 1865 II 457—458. — Verslag van Baud na zijne inspectiereis in 1834 omtrent den staat der suiker-, indigo-, koffie- en rijstkultuur in deze residentie. II 638—642; T. v. N. I. 1866 I 18—22. — In 1836 werd bepaald dat de suikerkultuur in deze residentie niet meer in geregelde tuinen bij de fabriek maar dessasgewijze bij elke dessa in de nabijheid zou worden aangeplant. II 695—696; T. v. N. I. 1866 I 134—135. — Bepalingen in 1833 vastgesteld voor Pekalongan omtrent den afstand tusschen de indigovelden en de fabriek. II 559; T. v. N I. 1865 II 443—444. — Voor deze residentie werden in 1834 bepalingen gemaakt omtrent het verkrijgen van indigozaad en omtrent het concentreeren der indigoaanplantingen in de nabijheid der fabrieken. II 713—714; T. v. N. I. 1866 I 150—151. — In 1845 bleek het dat de bevolking van eenige dessas in Pekalongan de helft harer sawas voor de indigokultuur had moeten missen. III 141; T. v. N. I. 1866 II 121. — Bepaling, in 1834 vastgesteld, dat de theekultuur in Pekalongan door vrijwillige arbeiders, tegen het loon gewoonlijk plaatselijk voor particuliere diensten bedongen, moest worden verricht. II 737—738; T. v. N. I. 1866 I 225—226. — Blijkens het rapport van Clignett van November 1836 wordt in deze residentie de landrente door de dessahoofden en oudsten vastgesteld en door de hoofden geïnd. Tot maatstaf voor de berekening van het bedrag der landrente neemt men den staat van het gewas, hetgeen tot onnauwkeurigheden aanleiding geeft. III 46—53; T. v. N. I. 1866 II 2—9.

Perdikan-dessas. Zie Belastingen, Heerediensten, Landelijk stelsel.

Poel. (H. A. van der)

Als inspecteur der kultures schreef hij in 1849—1851 eene nota over de herziening van het landelijk stelsel en de duur-

zame regeling van de belasting op de ongebouwde eigendommen. In de eerste afdeeling dier nota zette hij de nadeelen uit een, waartoe het landelijk stelsel, niet zooals het door de Engelschen ontworpen, maar door ons in practijk gebracht is, aanleiding geeft. Eene herziening van het landelijk stelsel zou er, naar zijne meening, toe leiden den Javaan te onttrekken aan de knevelarij, de verdrukking en het despotisme zijner mindere inlandsche (dorps) hoofden. In de tweede afdeeling gaf hij een overzicht van de wijze waarop de landrente door de ambtenaren berekend, door de hoofden geheven en door de belastingschuldigen afgedragen wordt, waaruit blijkt dat de toepassing der vastgestelde bepalingen overal verschillend is. Eene heffing van $\frac{2}{5}$ van het gewas achtte hij te hoog en hij onderzocht daarom de uitkomsten, die verkregen zouden worden bij vermindering van taks, bijv. tot $\frac{1}{5}$, daarbij aannemende een vasten marktprijs van *f* 1½ recepis per pikol padi en van belasting vrijstellende alle velden, welke minder dan 6 pikols padi opbrengen. Van de velden, met kultures voor de europeesche markt beplant, zou geene belasting behooren gevorderd te worden. In de derde afdeeling gaf hij op de regeling van den aanslag der sawas en tegals, die zou behooren te worden aangenomen. Hij wilde dat de verdeeling der gronden en de perceptie der inkomsten aan de dorpshoofden geheel en al zouden worden ontnomen, waardoor de belooning van 8 pCt. overtollig zou worden. Daarentegen achtte hij het billijk die hoofden een zeker gedeelte van de sawavelden toe te kennen, waarvoor zij geene belasting zouden behoeven te betalen. Een billijke en gelijkmatig drukkende regeling van den grondlast zou op geene andere wijze bereikbaar zijn dan door een hoofdelijken aanslag, in dier voege dat de individuen in persoonlijke aanraking komen met de ambtenaren. Hij meende evenwel, ter vermijding der moeilijkheden aan een hoofdelijken aanslag der belastingschuldigen verbonden, dat de aanslag niet op de *personen* maar op de *gronden* zou moeten geschieden, dus perceelsgewijze. Daarvoor zouden inlandsche onder-collecteurs moeten worden aangesteld, die geene bevelen van regenten ontvangen, maar onmiddellijk ondergeschikt zijn aan de residenten. Hunne verplichtingen zouden bestaan in: *a* het verdeelen van de velden onder de ingezetenen der dorpen; *b* het schatten van den oogst en *c* het percipieeren der belasting en verantwoorden van de ontvangen gelden. Hij gaf verder een ontwerp tot regeling der heere-

diensten, waarbij als beginsel werd aangenomen: afschaffing van alle diensten, onder de benaming van heerediensten, welke tot dusver aan de inlandsche bevolking opgelegd zijn zonder betaling, waartegen alle ingezetenen van Java, geen Europeanen of hunne afstammelingen en niet uitdrukkelijk vrijgesteld zijnde — de vrijgestelden worden aangewezen — onderworpen zouden worden aan het verrichten van verplichte diensten, sommige zonder andere met betaling. Onder de verplichte diensten *zonder* betaling zouden behooren: het aanleggen en onderhouden van den grooten postweg, het doen van wachten, het bewaken van gevangenissen, gouvernementsgebouwen in de districten en passangrahans, nachtwachten bij de ambtenaren in de binnenlanden, het onderhouden van reeds bestaande waterleidingen en dammen en het overbrengen der landrente uit de dorpen tot op de hoofdplaats van het district. Onder de verplichte diensten *tegen* betaling zouden behooren: het kappen en vervoeren van hout tot bouw of reparatie van bruggen en gouvernements-gebouwen, het verstrekken van werkvolk daartoe benoodigd, het verstrekken van volk tot het graven van kanalen en aanleggen van dammen, het overbrengen der landrente van de hoofdplaatsen der districten tot in 's lands kas, het begeleiden van gevangenen, het overbrengen van 's lands goederen en gelden en van de goederen en des noodig ook der personen van alle ambtenaren en militaire reizigers, het bewaken van den gladak. III 257—311; T. v. N. I. 1866 II 381—430.

Beoordeeling der in deze nota vervatte denkbeelden. Zie daarvoor op het woord: Landelijk stelsel.

Ponorogo. (Grensscheiding tusschen de afdeelingen Patjitan en) II 771—772; T. v. N. I. 1866 I 256—257.

Postwezen.

Afwijzing in 1831 van een voorstel der directie van finantien om het onderhoud van woningen, loodsen en stallen behoorende tot de posterijen zonder betaling ten laste der bevolking te brengen. II 478; T. v. N. I. 1865 II 332—333. — In 1833 werd het noodzakelijk geacht een postrid tusschen Patjitan en Soerakarta op te richten. II 593; T. v. N. I. 1865 II 475. — In Samarang bestond van Demak naar Kradenan, eene binnenlandsche paardenpost ten laste der bevolking, waarvoor de paarden door haar geleverd, onderhouden en gevoed werden. III 120; *T. v. N. I. 1866* II 101. — De gouv.-gen. meende

dat deze en dergelijke misbruiken bij de voorgeschrevene spaarzaamheid moesten blijven bestaan. De minister keurde het bestaan van die posterij af en verzocht den gouv.-gen. haar in te trekken, zoomede alle posterijen in dezelfde categorie vallende, die elders mochten bestaan. III 121—122; T. v. N. I. 1866 II 101—103.

Preanger-regentschappen.

Handhaving door commissarissen-generaal van het bestaande beheer in die residentie. I 393; T. v. N. I. 1863 II 292. — Ten opzichte van het grondbezit in de Preanger-regentschappen valt op te merken dat de gronden beschouwd worden te behooren aan dorpen of individuen. Alle onbebouwde gronden worden toegekend aan de dessas, zekere aandeelen in de bebouwde gronden of sawavelden aan de individuen. Deze meenen evenwel een onbetwistbaar recht te hebben op alle vruchtboomen en siri-planten, in of nabij hunne kampongs of dessas. I 212, 214; T. v. N. I. 1864 II 283, 284.

Gunstige uitkomsten, blijkens het verslag van Baud in 1834, van de koffiekultuur in deze residentie, doch ongunstige resultaten van de indigo- en theekultuur en zijdeteelt. II 623—627; T. v. N. I. 1866 I 4—7.

Maatregelen door Raffles omtrent de koffiekultuur in dit gewest genomen. I 170; T. v. N. I. 1864 II 160. — In 1834 kwam in behandeling een voorstel tot prijsverhooging voor de in de Preanger aan het gouvernement geleverde koffie. Van Sevenhoven ondersteunde dit voorstel niet alleen op grond van toezeggingen door van den Bosch gedaan, maar ook op grond van billijkheid. Baud, ofschoon de billijkheid der verhooging erkennende, meende dat daarvoor de autorisatie des konings gevorderd werd. In 1836 werd de verhooging toegestaan, die ook later nog vermeerderde. II 722—730; T. v. N. I. 1866 I 159—166. — Mededeelingen omtrent den stand der koffiekultuur in deze residentie in 1835. II 730—732; T. v. N. I. 1866 I 166—168.

In 1834 werden in deze residentie woeste gronden voor de suikerkultuur afgestaan. II 707—708; T. v. N. I. 1866 I 145—146.

De heer Teisseire, belast met een plaatselijk onderzoek der indigokultuur, adviseerde tot eene uitbreiding dier kultuur in *dit gewest*. II 150—152; T. v. N. I. 1865 I 400—402.

Hierop werd in Juli en October 1830 door de regeering besloten de werkzaamheden ten opzichte van die kultuur in deze residentie voort te zetten. II 149, 154; T. v. N. I. 1865 I 399, 404. — In Juli 1832 werd, uit hoofde van den druk der indigokultuur voor de bevolking, besloten tot eene vermindering dier kultuur. II 386—387; T. v. N. I. 1865 II 248—249. — In Sept. 1832 werd bepaald dat de te Bodjanegara voor de indigokultuur bestemde bevolking voor de theekultuur zou worden gebezigd. II 387; T. v. N. I. 1865 II 249. — Bij resolutie van 31 Mei 1833 werd besloten de indigofabrieken in de Preanger aan de bevolking af te staan, die tegen vastgestelden prijs indigo aan het gouvernement zou leveren. II 388; T. v. N. I. 1865 II 250. — In 1834 werden de tjoetaks Lelles, Madjalaya, Maleber en Tjiketoek van de indigokultuur ontheven. II 560; T. v. N. I. 1865 II 444—445. — Bij resolutie van October 1835 werden al de in de Preanger bestaande indigofabrieken, met uitzondering van die te Radja-binangon, ingetrokken. II 709—712; T. v. N. I. 1866 I 147—149.

Bepaling van het getal aan te planten theeheesters in 1834 in de Preanger. II 568; T. v. N. I. 1865 II 452. — In deze residentie waren de aanvankelijke uitkomsten der theekultuur niet zeer gunstig. II 626; T. v. N. I. 1866 I 6—7.

Ongunstige uitkomsten in 1834 en 1835 van de zijdeteelt in de Preanger. II 627, 739; T. v. N. I. 1866 I 7, 227.

Priesters.

Raffles wilde, blijkens zijne memorie van 14 Juni 1813, ten einde het gouvernement van hunne gehechtheid te verzekeren, hun eene zekere wedde toezeggen, die zij zouden behouden, zoolang zij zich goed gedroegen. I 77; T. v. N. I. 1864 I 212.

Probolingo.

Over het benoemen, in 1823, van een afzonderlijken regent voor dit gewest. II 72—74; T. v. N. I. 1865 I 194—196. — Regeling van het apanage-grondbezit in Probolingo. III 162—164; T. v. N. I. 1866 II 140—142. — District Probolingo in Kadoe. Zie Kadoe.

Producten.

Hoofdelijke betaling bij de aflevering der producten. Zie Landrente.

Raad van Indie. (Zamenstelling van den)

In 1829 werden als leden van den raad geïnstalleerd Jhr. J. C. Goldman, mr. J. Bousquet en mr. P. Merkus. II 135; T. v. N. I. 1865 I 386. — Merkus nam eerst later (Dec. 1830) zitting, daar hij in commissie was gezonden naar de Vorstenlanden. II 147; T. v. N. I. 1865 I 397. — Na het overlijden van Bousquet werd J. I. van Sevenhoven in 1832 benoemd tot lid van den raad. II 408, 480; T. v. N. I. 1865 II 269, 334. — Merkus vertrok 11 Febr. 1836 met een tweejarig verlof naar Nederland. II 773; T. v. N. I. 1866 I 258—259. — In April 1836 werd Merkus als lid van den raad ontslagen en een nieuwe raad benoemd, die ten gevolge van het nieuwe regeerings-reglement een bloot adviseerend collegie zou zijn. Tot vice-president werd benoemd Jhr. J. C. Goldman en tot leden J. I. van Sevenhoven, Jhr. J. C. Reynst en H. C. Nahuys. III 14; T. v. N. I. 1866 I 425. — Bij besluit van 4 April 1837 werd C. S. W. graaf van Hogendorp en bij besluit van 19 Nov. 1838 J. van Schoor tot lid van den raad van Indie benoemd; de laatste ter vervanging van Jhr J. C. Goldman, die ontslagen was. III 18—19; T. v. N. I. 1866 I 429. — Merkus werd 6 Dec. 1838 in zijne betrekking en rang bij den raad van N. I. hersteld, terwijl Jhr. J. C. Reynst met verlof ging. III 20; T. v. N. I. 1866 I 431. — In April 1839 ging van Sevenhoven met verlof, in Sept. 1839 werd pensioen verleend aan Jhr. J. C. Goldman, terwijl tot lid van den raad benoemd werd J. du Puy. III 99; T. v. N. I. 1866 II 81—82.

Raffles. (T. S.)

Oordeel over Raffles. I 56—60; T. v. N. I. 1864 I 102—106. — Zijne memorie over het landelijk stelsel van 14 Juni 1813 en 11 Febr. 1814. I 68—86, 147—240; T. v. N. I. 1864 I 202—221, II 137—165, 249—309. — Zijne proclamatie van 15 Oct. 1813, aanwijzende de grondslagen van de verandering van stelsel. I 99—101; T. v. N. I. 1864 I 278—280. — Instructie, door hem uitgevaardigd voor de landelijke inkomsten. I 102—122; T. v. N. I. 1864 I 341—357. — Het door hem vastgesteld reglement voor het beleid der justitie voor de provinciale gerechtshoven op Java. I 123—146; T. v. N. I. 1864 I 405—429. — Directeuren der Britsche *O. I. Compagnie* oordeelden zeer gunstig over het bestuur van

Raffles in Indië. Zij meenden dat door het landelijk stelsel van Raffles de kolonie spoedig in staat zou zijn geweest ten minste hare eigene uitgaven te dekken. De rechterlijke verordeningen werden door directeuren in hooge mate geprezen. I 247; T. v. N. I. 1864 II 335. — Een exemplaar van Raffles' *History of Java* met begeleidende missive naar Java gezonden. I 269—270; T. v. N. I. 1864 II 356.

Rechtswezen en politie.

Verbeteringen daaromtrent door Daendels ingevoerd. I 22—23; T. v. N. I. 1863 II 413—414. — Hij schafte de verminkende straffen af, ofschoon de koran de toepassing daarvan voorschreef, en hij zorgde voor eene betere rechtsbedeeling. I 25—26; T. v. N. I. 1864 I 36—37.

Reglement voor de provinciale gerechtshoven op Java van 11 Febr. 1814. I 123—146; T. v. N. I. 1864 I 405—429. — Toelichting van dit reglement. I 228—234; T. v. N. I. 1864 II 298—304. — Oordeel over dit reglement I 66—67. — Raffles achtte het onstaatkundig, ongepast en onbillijk de inboorlingen van Java te onderwerpen aan eenige andere wetten dan die van hun ouden regeeringsvorm en hunne gevestigde godsdienst. I 231—232; T. v. N. I. 1864 II 301—302. — In 1835 werd het niet noodzakelijk geacht geestelijke rechtbanken op de drie hoofdplaatsen van Java op te richten, waarbij van de uitspraken der priesterraden, in zaken boedelscheiding onder Javanen, zou kunnen worden geappelleerd. Alle civiele actiën, tot uitkeering of betaling, uit die uitspraken voortspruitende, zouden gebracht worden voor de gewone rechtbanken. II 770; T. v. N. I. 1866 I 255—256.

Regenten. Zie Hoofden.

Reglementen. (Regeerings-)

Het reglement van 3 Januari 1815 werd in Indie niet in werking gebracht. I 263—264; T. v. N. I. 1864 II 350—351.

Commissarissen-generaal stelden bij publicatie van 22 Dec. 1818 een reglement vast. Ofschoon de koninklijke goedkeuring op dit reglement niet gevraagd en niet verleend is, werd het nogtans door alle leden der indische regeering beëedigd en bleef het tot de uitvaardiging van het reglement van 30 Aug. 1827 de richtsnoer voor de regeerings-handelingen in Indie. I 399—400; T. v. N. I. 1864 II 400—401.

Het reglement van Aug. 1827 werd in Indie ontworpen en

gearresteerd door den commissaris-generaal du Bus. II 102; T. v. N. I. 1865 I 219.

Door den gouverneur-generaal v. d. Bosch werd een nieuw reglement, gearresteerd bij kon. besluit van 16 Mei 1829, bij zijne optreding in werking gebracht. II 102; T. v. N. I. 1865 I 219.

Bij kon. besluit van 20 Februari 1836 werd een nieuw regeerings-reglement gearresteerd. III 14; T. v. N. I. 1866 I 425.

Reispassen.

In 1836 werd bepaald dat de afschaffing der belasting voor elken reispas, in Pekalongan afgegeven, nader zou worden behandeld. II 772; T. v. N. I. 1866 I 257.

Rembang.

Verslag der invoering van het landelijk stelsel in die residentie. I 163; T. v. N. I. 1864 II 153. — De administratie dier residentie verkeerde in 1823 in verwaarloosden staat, waarin door zuivering van het personeel der inlandsche en verbetering en versterking van het personeel der europeesche ambtenaren moest worden voorzien. II 75—81; T. v. N. I. 1865 I 196—201. — Mededeeling door Baud na zijne inspectiereis in 1834 omtrent de suiker- en rijstkultuur en boschadministratie in die residentie. II 677—680; T. v. N. I. 1866 I 54—56. — Ten gevolge van slechte resultaten werd in 1834 bepaald dat de suikerkultuur in deze residentie niet verder zou worden beproefd. II 557—558; T. v. N. I. 1865 II 442. — Intrekking dier kultuur in deze residentie in 1835. II 698; T. v. N. I. 1866 I 137.

Remises. (Koloniale)

Van den Bosch bepaalde in Januari 1834 dat jaarlijks aan het moederland 10 millioen zou worden geremitteerd. II 608; T. v. N. I. 1865 II 489—490. — Baud schreef 10 Sept. 1834 dat alle „aanstrenging” zou worden gevorderd om de bepaalde 10 millioen over te maken. II 774; T. v. N. I. 1866 I 259. — De verplichte remise werd voor 1835 op 12 millioen vastgesteld. III 22; T. v. N. I. 1866 I 432. — Bij besluit van Sept. 1835 werd bepaald dat uit den oogst van 1836 aan het dep. van kol. in consignatie zou worden overgemaakt eene waarde van 18 millioen. II 776; T. v. N. I. 1866 I 261. (zie ook III 24; T. v. N. I. 1866 I 434). — De verplichte remise voor 1837 werd bepaald op 22 millioen. III 25; T. v. N. I. 1866 I 435. — Voor 1838 werd die bepaald op 25 mil-

lioen. III 26; T. v. N. I. 1866 I 436. — Aan deze verplichting is niet kunnen worden voldaan „dan ten prejudice van de overige op de kolonie rustende lasten". III 37; T. v. N. I. 1866 I 446. — De gouv.-gen. de Eerens had (missive van 9 Sept. 1838) bezwaar tegen de opvoering der remises en gaf in overweging voortaan de verplichtingen der kolonie op het minimum te stellen, te meer omdat toch alle producten naar Nederland werden geconsigneerd. III 33, 35; T. v. N. I. 1866, I 443, 445. — Van den Bosch wilde evenwel dat de remise zóó hoog werd bepaald als men slechts met zekerheid kon aannemen dat kon worden opgebracht, „dewijl er een bestendige tendance bestaat tot rijkelijkheid, die niet te veel kan worden tegengegaan." III 35—36; T. v. N. I. 1866 I 445—446.

Rijstkultuur.

Bij de instructie der regenten van 27 Sept. 1808 werd hun de zorg opgedragen voor het bezaaien en beplanten der rijstvelden. I 31; T. v. N. I. 1864 I 41. — Bij diezelfde instructie werden rijstvelden afgestaan aan verschillende inlandsche beambten. I 32; T. v. N. I. 1864 I 42. — Bepalingen in 1808 en 1809 voor de cheribonsche landen vastgesteld ten aanzien van het bezit en gebruik der rijstvelden en de beschikking over het product. I 36—49; T. v. N. I. 1864 I 46—59. — Opbrengst, kosten, belasting enz. der padikultuur in Kadoe, blijkens de opneming der velden in die residentie in 1819. II 7—13; T. v. N. I. 1865 I 71—75. — Gunstige uitkomsten van in 1832 genomen proeven met karolina-rijst. II 414; T. v. N. I. 1865 II 274.

Verslag van Baud, wat de rijstkultuur betreft, omtrent zijne in 1834 gedane inspectiereis: Gunstige staat der rijstkultuur in Cheribon, die nog verbeterd zou worden door de rijstvelden van de districten Sindang Kassi en Lossari met levend water te besproeien. II 631; T. v. N. I. 1866 I 12. — In Tagal wilde men ten behoeve der rijstkultuur door doelmatige afdammingen en leidingen, eene groote uitgestrektheid van levend water voorzien. II 638; T. v. N. I. 1866 I 17—18. — Ook in Pekalongan, Banjoemas, Kediri en Passaroean wilde men door het brengen van levend water de rijstkultuur bevorderen. II 642, 646—647, 661—662, 668; T. v. N. I. 1866 I 22, 26, 39—40, 45—46. — In Bezoeki was de rijstkultuur uitgebreid door den aanleg van werken in de afdeeling Pana-

roekan. II 673; T. v. N. I. 1866 I 50. — Verbetering der rijstkultuur in Soerabaya te verwachten door het verhoeden van overstrooming van rijstlanden. II 676; T. v. N. I. 1866 I 53. — De rijstkultuur in Rembang afhankelijk van regen, terwijl het twijfelachtig is of veel tot verbetering kan worden gedaan. II 678—679; T. v. N. I. 1866 I 55—56. — De rijstkultuur in Japara schraal en wisselvallig. De besproeiing der velden is echter verbeterd door het leggen van gemetselde en houten dammen. II 685; T. v. N. I. 1866 I 60—61. — De rijstkultuur in Samarang verbeterd door het aanleggen eener groote waterleiding. II 687—688; T. v. N. I. 1866 I 63—64.

In 1834—1836 werden in onderscheidene residentien maatregelen genomen tot bevordering der rijstkultuur, o. a. door het aanleggen van waterleidingen, het aankoopen van buffels, het verleenen van voorschotten enz. II 733—737; T. v. N. I. 1866 I 222—225. — Door het gouvernement werd ook zaaipadi aan de bevolking verstrekt. II 572—573, 679; T. v. N. I. 1865 II 456—457, 1866 I 55. — In 1841 werd een onderzoek bevolen naar de duurte van de rijst in Djokdjokarta en Bagelen, omtrent welk onderzoek niets naders is vernomen. III 180—181; T. v. N. I. 1866 II 157—158. — In 1843 werd bepaald dat geen gevolg zou worden gegeven aan het denkbeeld om in navolging van hetgeen in Cheribon en Grissee bestaat, de op de bazaars gebracht wordende padi en rijst in het algemeen van de belasting der marktgerechtigheid vrij te stellen. III 181—182; T. v. N. I. 1866 II 158. — Mislukking van den rijstoogst in 1844 en voorschotten daarom aan de bevolking verleend. III 170—176; T. v. N. I. 1866 II 148—153. — Bij onverhoopt gebrek aan rijst moest de bevolking worden aangespoord tot het planten van spoedig rijp wordende aardvruchten, djagong enz. III 95; T. v. N. I. 1866 II 48. — Vele werkzaamheden voor de gouvernements-kultures verhinderden de bevolking de noodige waterleidingen voor de rijstkultuur te maken en te onderhouden, van daar vele misgewassen. III 125—126; T. v. N. I. 1866 II 106.

Rochussen. (J. J.)

Benoemd tot gouv.-gen. v. N. I. bij kon. besluit van 5 Febr. 1845. III 100; T. v. N. I. 1866 II 82.

Saffraanteelt.

In 1835 werden proeven genomen met die teelt. II 745; T. v. N. I. 1866 I 232.

Samarang.

Verslag omtrent de invoering van het landelijk stelsel in deze residentie. I 162; T. v. N. I. 1864 II 152. — Mededeeling van Baud, na zijne inspectiereis in 1834, omtrent den stand der suiker-, koffie- en rijstkultuur in deze residentie. II 685—688; T. v. N. I. 1866 I 62—64. — Blijkens het rapport van kolonel Eales hebben in Samarang de individuen uit zich zelven geen uitsluitend recht op den grond, dat geacht wordt alleen in den souverein te zijn gevestigd. Aan de bevolking wordt woeste grond ter ontginning gegeven, waarvoor zij gedurende niet langer dan drie jaren vrij van belasting is. De ontgonnen grond kan onder geen voorwendsel aan de ontginners worden ontnomen dan alleen uit hoofde van wangedrag of vertrek naar elders. I 199—200; T. v. N. I. 1864 II 271. — Knops verklaart dat de Javaan van meening is dat de grond den souverein toebehoort. In Samarang behooren de rijstvelden het eene jaar aan dezen, het volgende aan een ander ingezeten. De Javaan, die de gagas zuivert van de boomwortels, struikgewassen enz. en eene wildernis geschikt maakt voor kultuur, beschouwt zich zelven als eigenaar van die gronden. I 214—215; T. v. N. I. 1864 II 285—286. — Waarde van den grond in Samarang in 1834. II 746; T. v. N. I. 1866 I 233.

De bevolking der afdeelingen Samarang, Demak en Grobogan werden in 1835 ontslagen van het doen van koffieaanplantingen. II 720; T. v. N. I. 1866 I 157. — Ongunstige staat der suikerkultuur in de afdeeling Kendal in 1832. II 410—412; T. v. N. I. 1865 II 271—272. — Aan den regent van Kendal werd in 1834 eene toelage gegeven om de kultures in zijne afdeeling met den meesten ijver te blijven behartigen. II 572; T. v. N. I. 1865 II 455—456.

In 1852 hadden in het district Oenarang vele volksverhuizingen plaats, ten gevolge van de buitengewone diensten aan de bevolking opgelegd. II 410; T. v. N. I. 1865 II 270.

Oprichting in 1818 eener militaire school te Samarang voor de opleiding van jongelieden tot officier, voor de dienst bij den waterstaat en voor landmeter. II 41—42; T. v. N. I. 1865 I 102. — Opheffing dier school in 1826. Tengevolge van noodig

geoordeelde bezuinigingen werd reeds het jaar te voren door het opperbestuur last gegeven geene nieuwe élèves meer aan te nemen en na plaatsing der aanwezige kweekelingen tot intrekking der school over te gaan. II 42; T. v. N. I. 1865 I 102.

Scheffers. (W.)

In 1831 stelde hij voor verkoop aan Hollanders van de aan het gouvernement behoorende gronden op Java. II 193—195; T. v. N. I. 1865 I 440—441.

Schiff. (S. D.)

Zijn rapport omtrent de conferentien van den vice-pres. van den raad van Indië van Nes, den dir. van kultures Schiff en den insp. van kultures v. d. Poel over de nota van laatstgenoemde betrekkelijk het landelijk stelsel. In dit rapport werd de oorsprong der dorpshoofden en de aard van hun gezag nagegaan. Verder werd de geschiedenis der invoering van het landelijk stelsel geschetst, de nadeelige uitkomsten vermeld, die het stelsel in de toepassing opleverde, waarin door het kultuurstelsel verandering werd gebracht. Ook aan dit stelsel waren nadeelen verbonden, maar het kon op betere grondslagen worden gevestigd door eene nauwkeurige herziening en oordeelkundige regeling van het landelijk stelsel, waarbij op den voorgrond moet staan: de verzekering aan elken landbouwer van het blijvend bezit van een voor hem en de zijnen tot onderhoud toereikend stuk land, waarvan de verschuldigde landrente hem bekend zal zijn en waarvan het cijfer niet naar willekeur der hoofden kan worden overschreden. III 313—338; T. v. N. I. 1866 II 432—456.

Schimmelpenninck van der Oye van de Poll. (W. A. baron)

In de zitting der tweede kamer van 23 Dec. 1834 verklaarde hij zich tegen terugkeer tot kultuur en monopolie. III 4—5; T. v. N. I. 1866 I 416—417.

Schuld.

Op ult° Dec. 1838 bedroeg de wettige schuld ten laste der overzeesche bezittingen, ingeschreven met het vereischte verband in hypotheek, gevestigd op al de territoriale en andere bezittingen en inkomsten van den staat in O. I. 236 millioen. III 42; T. v. N. I. 1866 I 452. — In 1839 werd door de tweede kamer der staten-generaal een voorstel verworpen tot het aangaan van eene nieuwe schuld ten laste der overzeesche

bezittingen, groot 56 millioen. In die verwerping vond v. d. Bosch aanleiding als min. van koloniën af te treden. III 43—44; T. v. N. I. 1866 I 452—453. — Nota in 1841 omtrent het aflossen der op de O. I. koloniën gevestigde schuld door verkoop van landerijen. III 111; T. v. N. I. 1866 II 92.

Serière. (G. de)

Zijn ongunstig oordeel over het onderwijs op het instituut voor de javaansche taal te Soerakarta. II 47—48; T. v. N. I. 1865 I 107—108. — Hij werd in 1827 belast met de vervaardiging van eene statistieke geschiedenis van Java en onderhoorigheden. II 101; T. v. N. I. 1865 I 218. — In 1832 werd hij hiervan ontheven. II 477; T. v. N. I. 1865 II 331. — Zijne bemoeiingen voor de theekultuur. II 398; T. v. N. I. 1865 II 259.

Sevenhoven. (J. I van)

Benoemd, bij resolutie van 30 Nov. 1831, tot directeur der kultures. II 349—350; T. v. N. I. 1865 II 198. — In 1832 werd hem eene inspectiereis over Java opgedragen, met vaststelling van voorschriften bij die reis in acht te nemen. II 405—407; T. v. N. I. 1865 II 265—268. — Rapport zijner reis. II 407—408; T. v. N. I. 1865 II 268—269. — In Juli 1832 werd hij benoemd tot lid van den raad van Indie en als directeur van kultures opgevolgd door B. J. Elias. II 408; T. v. N. I. 1865 II 269. — In 1834 en 1835 verdedigde van Sevenhoven eene verhooging voor de in de Preanger aan het gouvernement geleverde koffie. II 723—726; T. v. N. I. 1866 I 160—163. — In Maart 1840 diende hij aan den koning eene memorie in betreffende den verkoop van erven aan de Javanen. III 100—107; T. v. N. I. 1866 II 83—89. — Hij overleed in straat Sunda 13 Maart 1841. III 110; T. v. N. I. 1866 II 92.

Soerabaya.

Verslag der invoering van het landelijk stelsel in deze residentie, waaruit blijkt dat bepaald was dat de helft van het bedrag der huurpenningen vooruit zou betaald worden, de andere helft na afloop van een half jaar. Daartoe was de gemeene Javaan niet in staat, waardoor hij viel in handen van Chineezen of voorname Inlanders, die hem het geld voorschoten en dus den Javaan aan hen ondergeschikt maakten. Voor den aanslag van

1814—15 werd de huur met 80 pct. verhoogd, terwijl de Inlander bovendien genoodzaakt werd de landen te huren. Daar dit te veel bezwaren opleverde, werd een afslag van 20 pct. toegestaan, waarvan eigenlijk de geldschieters alleen voordeel genoten. I 163, 372—377 ; T. v. N. I. 1863 II 271—276 1864 II 153. — De resident van dit gewest verminderde eigendunkelijk den aanslag in de landrente voor het jaar 1828. II 123—129; T. v. N. I. 1865 I 236—242. — Rapport der commissie belast met een onderzoek dezer zaak. II 416—417; T. v. N. I. 1865 II 276—277. — Mededeelingen van Baud na zijne inspectiereis in 1834 omtrent den stand der suiker-, koffie- en rijstkultuur en de duitenmunt in deze residentie. II 674—677; T. v. N. I. 1866 I 51—53. — Ongunstige uitkomsten der suikerkultuur in deze residentie in 1832. II 552—554; T. v. N. I 1865 II 437—439. — Geschillen in 1833 en 1834 omtrent de suikerkultuur in Soerabaya voornamelijk betreffende de taxatie van het gewas; nadere regeling dier kultuur in deze residentie. II 690—694; T. v. N. I. 1866 I 129—133. — In de afdeeling Grissee moest in 1833 uitbreiding aan de zijdeteelt worden gegeven, maar in de afdeeling Djapan moest die teelt worden gestaakt en ook geen gevolg worden gegeven aan het voorstel tot oprichting eener zijdefabriek te Patti. II 567—568; T. v. N. I. 1865 II 451—452. — Bijzonderheden omtrent het grondbezit in Soerabaya: kolonel Adams verklaart dat hij nooit eenige reden heeft gehad om er aan te twijfelen dat het stelsel der Muzelmannen, om alle gronden als den eigendom van den vorst te beschouwen, bij de inboorlingen is aangenomen, ofschoon men omtrent het landbezit zeer in het onzekere verkeert door onvolkomen kennis der taal en het ontbreken van goede boeken en oorkonden, die over die zaak licht kunnen verspreiden. Er zijn echter in Soerabaya individuen, die een recht van preferentie bezitten in het kiezen van bijzondere stukken grond, ontleend aan het langdurig bezit of aan de omstandigheid dat zij de oorspronkelijke ontginners en bewoners van den grond of afstammelingen van dezen zijn. I 204; T. v. N. I. 1864 II 275—276. — Regeling der grensscheiding tusschen Soerabaya en Kediri. III 135—136; T. v. N. I. 1866 II 115.

Soerakarta.

In 1833 werd het noodzakelijk geacht een postrid tusschen

Patjitan en Soerakarta op te richten. II 593; T. v. N. I. 1865 II 475. — Zie verder op het woord: Vorstenlanden.

Statistiek.

De gouv.-gen. v. d. Capellen bepaalde in 1820 dat de residenten zouden opmaken eene statistiek hunner residentien. II 100—101. — De comm.-gen. du Bus besloot in 1827 uit alle vroeger ingezonden en nog verder in te zenden statistieke opgaven te doen samenstellen eene statistieke geschiedenis van Java en onderhoorigheden, welk werk aan den heer G. de Serière werd opgedragen. II 101; T. v. N. I. 1865 I 218. — In 1832 werd de heer de Serière van deze taak ontheven en aan den heer J. M. van Beusechem opgedragen het maken van eene statistieke beschrijving van N. I. II 477; T. v. N. I. 1865 II 331.

Suikerkultuur.

Memorie van van den Bosch van Juli 1830, waarbij werd voorgesteld het contracteeren met de dessabevolking voor den afstand van gronden, het kultiveeren en leveren van de grondstof en het leveren van brandhout en het contracteeren met den fabrikant voor de bewerking der grondstof. II 157—162; T. v. N. I. 1865 I 406—411. — De residenten dachten gunstig over dit plan en beschouwden het hoogst voordeelig voor den Javaan. II 162; T. v. N. I. 1865 I 411. — Nadere ontwikkeling van het plan in de resolutie van 13 Aug. 1830. II 165—167; T. v. N. I. 1865 I 413—416. (Zie ook II 185—186; T. v. N. I. 1865 I 433). — In Cheribon werden dien ten gevolge (28 Juli 1830) contracten gesloten met de hoofden en oudsten der dessas voor het telen van suikerriet en met den heer W. Dennisson voor het verwerken van het riet en het leveren van suiker, terwijl chineesche werklieden in dienst werden genomen om de bevolking te onderrichten. II 168—170; T. v. N. I. 1865 I 416—418. — Contracten in Pekalongan (Juli 1830) aangegaan met den kapitein-chinees van Samarang en met hoofden en landbouwers. II 170—173; T. v. N. I. 1865 I 418—421. — Contract in Aug. 1830 met den heer T. B. Holland te Passaroean voor de oprichting eener suikerfabriek gesloten. II 173—177; T. v. N. I. 1865 I 421—425. — Contracten, mede in 1830, in Samarang, Cheribon, Passaroean, Japara en Joanna, Pekalongan, Tagal en Soerabaya aangegaan. II 177—180; T. v. N. I. 1865 I 425—427.

Mededeeling door v. d. Bosch onder dagteekening van 10 Oct. 1830 aan den minister van kolonien van zijne handelingen ten opzichte der suikerkultuur. II 180; T. v. N. I. 1865 I 428. — Die mededeeling gaf den minister van kolonien aanleiding tot het inzenden van een rapport aan den koning onder dagteekening van 17 Maart 1831 houdende adhaesie aan de plannen van v. d. Bosch. II 181—186; T. v. N. I. 1865 I 428—434. — Bij kon. besluit van 20 Maart 1831 werden daarop de maatregelen van den gouv.-generaal goedgekeurd en bekrachtigd. II 188; T. v. N. I. 1865 I 435. — Volgens van den Bosch was de bevolking met de suiker- en indigokultuur volkomen bekend. II 255; T. v. N. I. 1865 II 77. — Hij oordeelde dat de suikerkultuur voor de bevolking veel gemakkelijker, aangenamer en winstgevender is dan de rijstkultuur. II 258—259; T. v. N. I. 1865 II 80. — Verdere uitbreiding dier kultuur in 1831 met bepaling dat met het betelen van $\frac{1}{5}$ zijner rijstvelden de Javaan zijne landrente zou voldoen. II 336; T. v. N. I. 1865 II 185. — Contracten in 1831—1833 door de regeering omtrent de suikerkultuur aangegaan en mededeeling van verschillende bijzonderheden omtrent die kultuur in de onderscheidene residentien. II 368—381; T. v. N. I. 1865 II 231—243.

Bij het ontbreken van particulieren voor de bereiding van suikerriet, zou dit volgens bepaling van 1831 voor rekening van het gouvernement geschieden. II 340—341; T. v. N. I. 1865 II 189—190. — Moeilijkheid in de eerste jaren van het kultuurstelsel in het vinden van geschikte personen voor het aangaan van contracten voor de bereiding van suikerriet. II 367—368; T. v. N. I. 1865 II 230—231. — In 1834 verbonden de meeste suikerfabrikanten zich tegen genot van de daarvoor toegestane vergoeding het transport van het riet voor hunne rekening te nemen. II 700—701; T. v. N. I. 1866 I 139. — In 1834 werd strenge keuring bevolen der suiker aan het gouvernement te leveren, terwijl voor de levering van betere hoedanigheid aan de fabrikanten de helft der meerdere opbrengst werd verzekerd. II 701—702; T. v. N. I. 1866 I 139—140. — Volgens bepaling van 1835 werd aan de fabrikanten vrije beschikking gelaten over suiker, die zij verkrijgen boven hetgeen zij aan het gouvernement leveren. II 702; T. v. N. I. 1866 I 140.

In 1833 werden de residenten aangeschreven pogingen in

het werk te stellen tot het doen aanwenden bij de suikerkultuur van het gebruik der chineesche ploegen en garoets (eggen). II 555; T. v. N. I. 1865 II 440. — Ontworpen plan in 1833 om de *goela teboe* tot poedersuiker te doen verwerken in eene afzonderlijke fabriek. II 379; T. v. N. I. 1865 II 241. — Ongunstige uitkomsten hiervan. II 557; T. v. N. I. 1865 II 441—442. — Invoering in 1834 van stoomketels voor het suikerfabrikaat op de fabriek van den heer Etty in Bezoeki, waarvoor het gouvernement een voorschot verstrekte. II 702—703; T. v. N. I. 1866 I 140—141. — Aanplant van katjang-tjina voor de bemesting der suikerrietvelden. II 703; T. v. N. I. 1866 I 141. — In 1834 werd bevolen eene proef te nemen met de afpakking der suiker in zakken en kisten. II 703—704; T. v. N. I. 1866 I 141—142. — Maatregelen in verband met de vervaardiging van arengsuiker. II 705—707; T. v. N. I. 1866 I 143—145. — In 1845 werd bepaald dat het planten van suikerriet door den Inlander voor consumtie niet mocht worden tegengegaan en dat het verleenen van vergunning tot oprichting van suikermolens door eigenaars van gronden wel kon worden geweigerd aan Chineezen maar niet aan Europeanen en Inlanders. III 133—134; T. v. N. I. 1866 II 112—113.

Verslag van Baud, wat de suikerkultuur betreft, omtrent zijne in 1834 gedane inspectiereis: In Cheribon had die kultuur veel door de droogte te lijden en kon men daarom slechts rekenen op eene opbrengst van 10 pikols per bouw. Daar het transport van het riet naar den molen voor de bevolking zeer bezwarend was, werden de fabrikanten, die hierin echter ongaarne toestemden, daarmede tegen vergoeding belast. II 627—629; T. v. N. I. 1866 I 8—10. — Ook in Tagal leverde die kultuur ongunstige resultaten op door gebrek aan kennis, slechte verdeeling der werkzaamheden en eene onoordeelkundige keuze voor de plaatsing van het voornaamste suikerétablissement, terwijl ook daar de fabrikanten moeilijk waren te bewegen in het transport van het riet te voorzien. II 634—636; T. v. N. I. 1866 I 14—16. — In Pekalongan verkeerde de suikerkultuur in verwaarloosden toestand, hetgeen insgelijks eene betere regeling der werkzaamheden en het invoeren van doelmatige werktuigen vorderde. II 638—639; T. v. N. I. 1866 I 18—19. — Gunstige uitkomsten van deze kultuur in Kadoe, Madioen en Kediri. II 653—654, 655—656, 658—659; T. v. N. I. 1866 I 32,

33—34, 37. — Gunstige uitkomsten werden mede verkregen in Passaroean, waar de bevolking verhooging van betaling ontving en ontheven was van het transport van het riet naar den molen. II 664—667; T. v. N. I. 1866 I 42—45. — In Bezoeki werd voor de bevolking verhooging van betaling en ontheffing van het transport van het riet wenschelijk geacht, terwijl ook daar de uitkomsten niet ongunstig waren. II 670—672; T. v. N. I. 1866 I 47—49. — Gunstige uitkomsten der suikerkultuur in Soerabaya, ook wat de voordeelen aan de bevolking betreft. II 674—675; T. v. N. I. 1866 I 51—52. — De gronden in Rembang werden voor die kultuur ongeschikt bevonden. II 677—678; T. v. N. I. 1866 I 54—55. — Ongunstige toestand der suikerkultuur in Japara, Samarang en Bantam. II 681—684, 686—687, 688—689; T. v. N. I. 1866 I 57—60, 62—63, 64—65.

In 1835 werd in Bagelen verlof gegeven zich voor het planten van suikerriet te verstaan met de bevolking, mits zulks geschiedt vrijwillig en zonder dwang. II 708; T. v. N. I. 1866 I 146. — Gunstige uitkomsten der suikerkultuur in 1831 in Bantam. II 374; T. v. N. I. 1865 II 236—237. — Intrekking der suikerkultuur in deze residentie in 1834. II 697—698; T. v. N. I. 1866 I 135—136. — Deze kultuur werd later op nieuw in Bantam ingevoerd om weinige jaren later weer te worden ingetrokken. III 140; T. v. N. I. 1866 II 119. — Intrekking der suikerkultuur in de afdeeling Panaroekan (Bezoeki) in 1835. II 699—700; T. v. N. I. 1866 I 137—138. — Intrekking der suikerkultuur in 1835 in Japara op alle voor die kultuur ongeschikte gronden. II 698—699; T. v. N. I. 1866 I 137. — Bezwaren aan de suikerkultuur in Japara verbonden, zoodat besloten werd daaraan geene verdere uitbreiding te geven. III 123—124, 127; T. v. N. I. 1866 II 103—104, 107. — Opbrengst, kosten en belasting der suikerkultuur in Kadoe blijkens de opneming der velden in 1819. II 16—18; T. v. N. I. 1865 I 78—80. — Vermeerdering in 1833 van het getal huisgezinnen voor de bewerking van het suikerriet in Kediri. II 552; T. v. N. I. 1865 II 437. — Aan den resident van Madioen werd o. a. in 1833 gelast aan de aanplantingen geene grootere uitbreiding te geven dan van 400 bouws voor elk etablissement en voor de suikerkultuur af te zonderen vier, in stede van drie huisgezinnen per bouw. II 555; T. v. N. I. 1865 II 440. — Intrekking

der suikerkultuur in deze residentie in 1835. II 700; T. v. N. I. 1866 I 139. — In 1834 werd gelast dat aan de suikerkultuur in Passaroean geene verdere uitbreiding zou worden gegeven. II 558; T. v. N. I. 1865 II 443. — Onlusten in die residentie ten gevolge der uitgestrektheid van de aanplantingen voor de suikerkultuur. Eenige personen werden dien ten gevolge naar Krawang verplaatst. II 582—591; T. v. N. I. 1865; II.465—474. — In 1836 werd bepaald dat de suikerkultuur in Pekalongan niet meer in geregelde tuinen bij de fabriek maar dessasgewijze bij elke dessa in de nabijheid zou worden aangeplant. II 695—696; T. v. N. I. 1866 I 134—135. — In 1834 werden in de Preanger-regentschappen woeste gronden voor de suikerkultuur beschikbaar gesteld. II 707—708; T. v. N. I. 1866 I 145—146. — Ten gevolge van slechte resultaten werd in 1834 bepaald dat de suikerkultuur in Rembang niet verder zou worden beproefd. II 557—558; T. v. N. I. 1865 II 442. — In 1835 werd die kultuur in deze residentie ingetrokken. II 698; T. v. N. I. 1866 I 137. — Ongunstige staat der suikerkultuur in de afdeeling Kendal (Samarang) in 1832. II 410—411, 572; T. v. N. I. 1865 II 271, 455—456. — Ongunstige uitkomsten der suikerkultuur in Soerabaya in 1832. II 552—554; T. v. N. I. 1865 II 437—439. — Geschillen in 1833 en 1834 omtrent de suikerkultuur in Soerabaya, voornamelijk betreffende de taxatie van het gewas; nadere regeling dier kultuur in die residentie. II 690—694; T. v. N. I. 1866 I 129—133. — In Tagal werd in 1835 aan de suikerplanters van Pangka en Tjomal remissie verleend van ¾ der schulden wegens genoten voorschotten, in stede van eene hoogere betaling te geven voor het te leveren brandhout. In 1836 werd aan diezelfde suikerplanters een voorschot uitbetaald tot inkoop van buffels. De suikerkultuur verkeerde daar echter in ongunstigen toestand, die werd toegeschreven aan de onvoordeelige contracten met de suikerfabrikanten en de wijze van betaling der suikerplanters met rentvrije sawavelden of wel aan de slechte keuze van gronden en bibiet en gebrek aan kennis der ambtenaren. II 694—695; T. v. N. I. 1866 I 138—139. — Prijs door suikerfabrikanten in Tagal en Japara betaald voor den afstand van gronden in eigendom; de belasting der verponding geheven van die gronden zoolang deze ten behoeve van het gouvernement zijn *gehypothekeerd*, zou, volgens besluit van Juli 1843, worden

geheven over de som, waarvoor de gronden in eigendom zijn afgestaan en niet over de waarde van de gebouwen en den grond. III 136—137; T. v. N. I. 1866 II 115—117.

Sumatra.

Stelsel van bestuur voor Sumatra's westkust in 1833 door v. d. Bosch vastgesteld. De grondslagen van het nieuwe stelsel waren: ontheffing der inlandsche bevolking van alle drukkende en directe belastingen en vrijstelling van alle heerediensten om niet, terwijl die ook zoo min mogelijk tegen betaling zouden worden gevorderd. Door een koelie-etablissement zou worden voorzien in het dagelijksch transport van goederen. Aan de voornaamste inlandsche hoofden zou een maandelijksch tractement worden toegelegd van f 25 tot f 200. De bevolking zou in 't bezit worden gelaten harer politieke en huishoudelijke rechten. Voor de levering van koffie, welke levering niet verplichtend was, zou f 9 per pikol worden betaald. Het transport zou geschieden door het koelie-etablissement of door vrijwillige dragers. Bij uitvoer zou $\frac{1}{5}$ der waarde worden geheven. De militaire posthouders en civiele en militaire kommandanten zouden van lieverlede worden vervangen door civiele ambtenaren. Te Padang zou een raad van justitie worden gevestigd. II 601—605; T. v. N. I 1865 II 482—487. — Bepalingen en contracten in 1834 en 1835 vastgesteld, aangegaan tot het verkrijgen van koelies van de Batoe-eilanden, van de kust van Coromandel en van Nias en van Coringische koelies voor de te Padang opgerichte transport-etablissementen. II 768; T. v. N. I. 1866 I 253—254. — Daar het voor den gouv.-gen. moeilijk was, door den afstand, de plaatselijke omstandigheden op Sumatra te beoordeelen, werd besloten een specialen commissaris te benoemen, waartoe Merkus werd aangewezen. III 19—20; T. v. N. I. 1866 I 429—431.

Tabakskultuur.

Volgens Muntinghe wordt door den Javaan tabak met graagte geteeld. I 289; T. v N. I. 1850 II 314—315. — In 1831 wordt de tabakskultuur gouvernementsteelt. II 324; T. v. N. I. 1865 II 174. — Nadat het gelukt was in het geheim manilla-tabakzaad te bekomen en de daarmede op Java genomen proeven gelukkig slaagden, werd in 1833 besloten tot het voortgaan met het doen aanplanten van verschillende soorten tabak voor de europeesche markt. II 394—

396; T. v. N. I. 1865 II 256—257. — Bepalingen in 1833 vastgesteld omtrent de kultuur van vreemde tabak. II 566; T. v. N. I. 1865 II 450—451. — In 1834 en 1835 werden gelden toegestaan voor het nemen van proeven met de kultuur van vreemde tabaksoorten. II 739—740; T. v. N. I. 1866 I 227—228. — Voor de kultuur van vreemde tabaksoorten werd aan de europeesche ambtenaren geene percentsgewijze belooning toegekend. II 740; T. v. N. I. 1866 I 228. — Opbrengst, kosten en belasting der tabakskultuur in Kadoe, in vergelijking ook wat de belasting betreft met Malang, blijkens de opneming der velden in die residentie in 1819. II 13—16; T. v. N. I. 1865 I 75—78. — Gunstige uitkomsten der tabakskultuur in Kadoe in 1834. II 654—655; T. v. N. I. 1866 I 33. — In 1835 werden in die residentie 50,000 ponden Java-tabak in gereedheid gebracht voor de europeesche markt. II 740; T. v. N. I. 1866 I 228.

Tagal.

Verslag van de invoering van het landelijk stelsel in deze residentie, waaruit blijkt dat daar, met het oog op de ongelijkmatigheden in de huur, de ongeregeldheden bij de inning enz. de verhuring der landerijen schadelijk was. Vermindering van huur zou wenschelijk zijn. Bij de verdeeling der velden werden, indien de bevolking te groot was voor de uitgestrektheid der velden, die van andere dessas, welke te veel velden en te weinig manschappen bevatten, gebezigd om onder de bewoners van uit te weinig landerijen bestaande dessas te worden verdeeld. Aanvankelijk hebben commissarissen-generaal deze wijze van verdeeling niet goedgekeurd, maar toch later (zie art. 15 Staatsblad 1819 n° 5) aangenomen. I 370—371; T. v. N. I. 1863 II 269—270. — Blijkens de opneming van Clignett wordt in deze residentie de landrente bepaald na het snijden van het riet. III 53—54; T. v. N. I. 1866 II 9. — Uitkomsten volgens het verslag van Baud van zijne inspectiereis in 1834, van de suiker-, indigo-, koffie- en rijstkultuur in deze residentie. II 634—638; T. v. N. I. 1866 I 14—18. — In 1835 werd aan de suikerplanters van Pangka en Tjomal remissie verleend van ¾ der schulden wegens genoten voorschotten, in stede van eene hoogere betaling te geven voor het te leveren brandhout. In 1836 werd aan diezelfde suikerplanters een voorschot uitbetaald tot inkoop van buffels. De suikerkultuur verkeerde daar

echter in ongunstigen toestand, die werd toegeschreven aan de onvoordeelige contracten met de suikerfabrikanten en de wijze van betaling der suikerplanters met rentvrije sawavelden of wel aan de slechte keuze van gronden en bibiet en gebrek aan kennis der ambtenaren. II 694-695; T. v. N. I. 1866 I 138—139. — Bepalingen in 1833 vastgesteld voor Tagal omtrent den prijs aan de bevolking en de percenten aan de europeesche ambtenaren voor de indigokultuur. II 558-559; T. v. N. I. 1865 II 443—444. — De indigoplanters in deze residentie ontvingen in 1835 een voorschot ten gevolge van het niet slagen der djagong-aanplantingen. II 713; T. v. N. I. 1866 I 150. — Ten einde de ontginning van gronden in Tagal te bevorderen, werd besloten een voorschot te geven aan de bevolking voor den aankoop van buffels en gedurende drie jaren vrijstelling van landrente. III 134—135; T. v. N. I. 1866 II 113—114. — Proef genomen met de theekultuur in deze residentie. II 638; T. v. N. I. 1866 I 17. — Bepaling, in 1834 vastgesteld, dat de theekultuur in Tagal door vrijwillige arbeiders, tegen het loon gewoonlijk plaatselijk voor particuliere diensten bedongen moest worden verricht. II 737—738; T. v. N. I. 1866 I 225—226.

Teisseire. (G. E.)

Den 8sten April 1830 werd hij benoemd tot provisioneel inspecteur der indigokultuur. II 149; T. v. N. I. 1865 I 398. — Zijn verslag als zoodanig, waaruit blijkt dat in de regentschappen Tjandjor en Bandong de bevolking, zonder bezwaar, met de indigokultuur kon worden belast. In de regentschappen Sumedang en Limbangan zou dit evenzeer het geval kunnen zijn, mits de bevolking met geene nieuwe koffieaanplantingen werd belast. II 150—152; T. v. N. I. 1865 I 400—402.

Theekultuur.

In 1831 wordt de theekultuur gouvernementsteelt. II 324; T. v. N. I. 1865 II 174. — Geschiedenis der invoering van de theekultuur en de maatregelen voor die kultuur door de heeren de Serière en Jacobson genomen. II 398—400; T. v. N. I. 1865 II 259—261. — Bepaling van het getal aan te planten theeheesters in 1834 te Tjiseroepan, Bodjanegara en Wanayassa. II 568; T. v. N. I. 1865 II 452. — Niassers in 1834 ontboden om tot theebereiders te worden opgeleid. II 569;

T. v. N. I. 1865 II 453. — In de Preanger-regentschappen waren de aanvankelijke uitkomsten der theekultuur niet zeer gunstig. II 626; T. v. N. I 1866 I 6—7. — Proef genomen met de theekultuur in Tagal. II 638; T. v. N. I. 1866 I 17. — Idem in Banjoemas. II 646; T. v. N. I. 1866 I 26. — Bepaling, in 1834 vastgesteld, dat de theekultuur in Cheribon, Tagal, Pekalongan, Bagelen en Banjoemas door vrijwillige arbeiders, tegen het loon gewoonlijk plaatselijk voor particuliere diensten bedongen, moest worden verricht. II 737—738; T. v. N. I. 1866 I 225—226. — Slechte resultaten van de theekultuur in Japara, zoodat die werd ingetrokken. III 124, 129; T. v. N. I. 1866 II 104—105, 109.

Tjatjas. — Belastingschuldige huisgezinnen.
Verklaring van dit woord. I 189; T. v. N. I. 1864 II 261—262.

Tjilatjap.
Moeilijkheden bij het graven van een kanaal ter verbinding der rivier Serayoe met Tjilatjap. II 647—648; T. v. N. I. 1866 I 26—27. — Overplaatsing der pakhuisinrichting van Tjilatjap naar Bantjar op het eiland Noessa Kembangan. II 648; T. v. N. I. 1866 I 27.

Tobias (Mr. J. H.)
Zijn verslag omtrent den toestand van Bantam in 1819—1821. II 25—37; T. v. N. I. 1865 I 87—98. — In April 1834 diende hij, tijdens hij met verlof in Nederland was, eene nota aan den koning in, waarin hij de werking van het kultuurstelsel met de donkerste kleuren afschilderde en het stelsel zelf ten sterkste afkeurde; eene daad die door den koning ongunstig werd beoordeeld. III 1—4; T. v. N. I. 1866 I 413—416. — Hij deelde in 1835 aan den koning eenige aanmerkingen mede op het door van Elten uitgegeven geschrift, die echter door v. d. Bosch voor onzin werden verklaard. III 11—12; T. v. N. I. 1866 I 422—423.

Tolpoorten.
Oordeel van Raffles over de pacht der tolpoorten. I 168; T. v. N. I. 1864 II 158. — Sedert 1 Jan. 1831 zijn de tolpoorten in geheel N. Indië afgeschaft. II 143; T. v. N. I. 1865 I 393.

Tweede gewassen.

De voordeelen daarvan verblijven volgens Daendels alleen aan den planter. I 32; T. v. N. I. 1864 I 40—41. — Ook Raffles liet die vrij van heffingen en geheel ten voordeele der planters. I 218; T. v. N. I. 1864 II 288. — Het hersteld nederlandsch gezag liet de belasting der tweede gewassen in het onzekere. III 48; T. v. N. I. 1866 II 4.

Uitgaven.

Strenge spaarzaamheid bij het doen van uitgaven in Indië werd in 1836 door het opperbestuur bevolen. III 25; T. v. N. I. 1866 I 435. — In Juli 1837 werd door v. d. Bosch in overweging gegeven te bepalen dat de territoriale uitgaven zonder autorisatie des konings niet eigenmachtig mogen worden overschreden en dat de uitgaven teruggebracht worden op het cijfer van 1833 en 1834, namelijk 22½ millioen. III 26—29; T. v. N. I. 1866 I 436—439. — Bij aanschrijving van 13 Maart 1838 werd de gouv.-gen. opmerkzaam gemaakt op het overschrijden der begrooting van 1835 en hem gelast die te houden binnen de grenzen van 1833 en 1834. III 30—31; T. v. N. I. 1866 I. 440—441.

Vee en paardenmarkten.

Die markten, sedert 1828 op Java en Madura gehouden, werden in 1833 afgeschaft. II 571; T. v. N. I. 1865 II 455.

Vestingwerken.

Levering van koelies voor den arbeid aan vestingwerken. II 592—593; T. v. N. I. 1865 II 475. — Onteigening van gronden voor vestingwerken. III 138; T. v. N I. 1866 II 117—118.

Vischvijvers.

Volgens besluit van 12 Januari 1841 zou de aanslag en verhuring der vischvijvers in Passaroean bij termijnen van drie jaren plaats hebben. III 189—190; T. v. N. I. 1866 II 165—166.

Vitalis (L.)

Benoemd in 1833 tot inspecteur der kultures. II 571; T. v. N. I. 1865 II 455. — Als zoodanig werd hij in Dec. 1833 tijdelijk bekleed met de macht van resident in Pekalongan en Tagal en belast met de regeling der werkzaamheden van de

suiker- en indigo-kultures in die residentiën, met vaststelling zijner instructie. II 574—578; T. v. N. I. 1865 II 457—461.

Volksverhuizingen.

In 1852 hadden in het district Oenarang (res. Samarang) vele volksverhuizingen plaats ten gevolge van de buitengewone diensten aan de bevolking opgelegd. II 410; T. v. N. I. 1865 II 270. — In 1843 werd een verzoek van J. C. Heineken afgewezen om duitsche landverhuizers naar Banjoewangi over te brengen, ten einde daar een établissement van landbouw op te richten. III 190; T. v. N. I. 1866 II 166.

Vorstenlanden.

Verandering door Daendels 28 Juli 1808 in het ceremonieel gebracht door de residenten aan de javasche vorsten te Soerakarta en Djokdjokarta verschuldigd. I 28—29; T. v. N. I. 1864 I 38—39. — Afstand van gronden in Januari 1811 door den keizer van Soerakarta en den sultan van Djokdjokarta. I 50—51; T. v. N. I. 1864 I 60—61. — De keizer van Soerakarta ontving die gronden onder Raffles weer terug. Weerspannigheid van den sultan van Djokdjo daar hij de afgestane gronden niet terugontving. I 62; T. v. N. I. 1864 I 108.

Nieuwe tractaten werden in 1812 door Raffles gesloten en de oude instelling van de zoogenaamde onafhankelijke prinsen weer in 't leven geroepen. I 62—63; T. v. N. I. 1864 I 108—109. — Door uitvluchten en moeilijkheden van het hof van Djokdjokarta kwamen de bij deze tractaten voorgenomen schikkingen niet tot stand. II 140; T. v. N. I 1865 I 391. — Bij publikatie van 6 Mei 1823 werden bestaande huurcontracten van Europeanen met inlandsche vorsten en grooten vernietigd, welke bepaling echter in 1827 weer werd ingetrokken. II 133; T. v. N. I. 1865 I 245.

Commissarissen voor de regeling der zaken in de Vorstenlanden na het eindigen van den javaschen oorlog. II 135; T. v. N. I. 1865 I 386. — Zij sloten overeenkomsten met de vorsten, aan wie het bestuur over de provinciën Padjang, Soekowati, Mataram en Goenong-Kidoel werd verzekerd; terwijl alle overige provinciën en landen, tegen schadeloosstelling aan den soesoehoenan van Soerakarta en den sultan van Djokdjokarta onder het rechtstreeksch bestuur van het nederlandsch gouvernement werden gesteld. II 140; T. v. N. I. 1865 I 391. — Ver-

deeling der aan de vorsten gelaten provinciën tusschen den soesoehoenan van Soerakarta en den sultan van Djokdjokarta. II 141; T. v. N. I. 1865 I 391. — Regeling van het bestuur in de aan het nederlandsch gouvernement afgestane landstreken. II 141—145; T. v. N. I. 1865 I 391—395. — Na deze aangelegenheden tot stand waren gebracht werden de vroeger benoemde commissarissen ontslagen en nieuwe benoemd. II 145; T. v. N. I. 1865 I 396. — Instructie voor die nieuwe commissarissen. II 146—147; T. v. N. I. 1865 I 396—397. — Intrekking der betrekking van commissaris over de overgenomen Vorstenlanden en benoeming van een commissaris-inspecteur over die landen zonder uitvoerende macht, met vaststelling zijner instructie. II 436—437; T. v. N. I. 1865 II 294—295. — De commissaris-inspecteur ontslagen. II 445—447; T. v. N. I. 1865 II 303—304.

Omtrent het landbezit in de Vorstenlanden verklaart Raffles dat de pangerangs en tommengongs van den vorst eene gift in land ontvangen. Het geschonken land kan echter worden teruggenomen en is in geen geval erfelijk. I 70; T. v. N. I. 1864 I 204—205. — In zijn rapport verklaart Crawfurd dat het eigendomsrecht van den grond ontwijfelbaar is gevestigd in den souverein en dat geen der onder het europeesch gezag staande klassen van ambtenaren, noch volgens de beginselen van het inlandsch bestuur, noch op grond van sedert lang bestaande voorschriften, is bekleed met eenigerlei erfelijk recht of privilegie op gronden of ambten en dat integendeel het vorderen van die rechten geheel in strijd is met de erkende grondbeginselen van het javaansche bestuur. I 177—193; T. v. N. I. 1864 II 251—265. — De rangverhouding van eenige voorname ambtenaren in de Vorstenlanden was volgens Winter en Mounier aldus. adhipatti, tommengong, kliwon, panéwoe, mantri, paneket en panglawe. I 189—190; T. v. N. I. 1864 II 261—262.

Invoering van het kultuurstelsel in de Vorstenlanden. II 336; T. v. N. I. 1865 II 185. — Naar het oordeel van van den Bosch was het regeerings-reglement niet van toepassing op de Vorstenlanden. II 337; T. v. N. I. 1865 II 186. — Merkus gaf dit niet toe. II 345; T. v. N. I. 1865 II 193—194.

Werken. (Openbare)

In 1833 werd eene gelijkstelling der dagloonen en prijzen

voor leverantien en arbeid aan publieke werken (*kerdja negeri*) met die welke door particulieren worden betaald, bedenkelijk geacht. II 586—587; T. v. N. I. 1865 II 469—470.

Zie ook op het woord: Vestingwerken.

Woeste gronden.

De indische regeering werd bij kon. besluit van 20 Maart 1831 gemachtigd woeste gronden in eigendom, huur of erfpacht af te staan aan Javanen en andere Oosterlingen, aan Nederlanders en vreemde Europeanen, die reeds ingezetenen van Ned. Indië zijn. II 187; T. v. N. I. 1865 I 435. — J. C. Baud wilde een proef nemen met uitgifte van landen ter ontginning. II 189; T. v. N. I. 1865 I 436.

Yule. (Majoor)

Zijn rapport omtrent het grondbezit in de residentie Bantam, waaruit blijkt dat door de gewoonte om stukken grond aan de verschillende takken der koninklijke familie af te staan, een zeer klein gedeelte overgebleven was, waarop niet de een of ander aanspraak heeft. De poesakkas, aan de betrekkingen van den sultan afgestaan, werden als werkelijken eigendom beschouwd; die aan de hoofden gegeven, keerden bij overlijden van het hoofd aan de kroon terug. De bezitters der poesakkagronden waren zelden de gebruikers. De gronden werden verhuurd, doch niet voor vasten tijd en de huur kon naar willekeur worden opgezegd. I 208—211; T. v. N. I. 1864 II 280—282.

Zijdeteelt.

In 1831 wordt de zijdeteelt gouvernementsteelt. II 324; T. v. N. I. 1865 II 174. — Bepalingen in 1833 voor die teelt vastgesteld. II 396—397, 567—568; T. v. N. I. 1865 II 257—259, 451—452. — In het district Glongong (Japara en Joanna) moest in 1833 eene proef genomen worden met de zijdeteelt. II 554; T. v. N. I. 1865 II 439. — In de afdeelingen Grissee (Soerabaya) moest in 1833 uitbreiding aan de zijdeteelt worden gegeven, maar in de afdeeling Djapan (Soerabaya) moest die teelt worden gestaakt en ook geen gevolg worden gegeven aan het voorstel tot oprichting eener zijdefabriek te Patti. II 567—568; T. v. N. I. 1865 II 451—452. — Ongunstige uitkomsten in 1834 van de zijdeteelt in de Preanger-regentschappen. II 627; T. v. N. I. 1866 I 7. — In 1835 was het in die residentie niet veel gunstiger. II 739; T. v. N. I. 1866 I 227. — In 1834 werden, met uitzondering van

de Preanger en van de etablissementen van landbouw te Krawang en Banjoewangi, de van gouvernementswege aangelegde moerbeziëntuinen afgestaan aan de dessas, die onder toezicht van assistent-resident of controleur de plantagiën zouden onderhouden, zijdewormen opkweeken en zijde spinnen, waartegen de bevolking dier dessas vrijgesteld zou zijn van alle heerediensten en publieke werkzaamheden. II 738—739; T. v. N. I. 1866 I 226—227. — In 1835 werden zijdewormen-eieren uit Bengalen, China en Europa en eenige bengaalsche werklieden ontboden. II 739; T. v. N. I. 1866 I 237.

Zout.

Raffles deed het zoutmonopolie overgaan in handen van het gouvernement. I 169; T. v. N. I. 1864 II 159. — Zout, aan het zuiderstrand in de residentie Banjoemas aangemaakt, mocht niet worden vervoerd naar plaatsen waar geen zout werd aangemaakt. II 436; T. v. N. I. 1865 II 294.

107DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 18 MEI 1867.

Tegenwoordig: de heeren van der Gon Netscher, Bachiene, Banck, Godon, van Heukelom, Niemann en Sloet van de Beele en de adjunct-secretaris. De heeren Bleeker, Kern, Millard en Obreen met kennisgeving afwezig.

De heer van der Gon Netscher bekleedt als oudste in jaren het voorzitterschap, daar de heer Sloet van de Beele verzoekt van die functie verschoond te blijven omdat hij voor de eerste maal de bestuursvergaderingen van het Instituut bijwoont.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en na eenige wijziging, ten gevolge van gemaakte opmerkingen, goedgekeurd.

De tijdelijke voorzitter deelt mede dat de heer Sloet van de Beele schriftelijk bericht heeft het lidmaatschap des bestuurs aan te nemen. Hij heet hem welkom in de vergadering en wenscht het bestuur geluk dat de heer Sloet zich de keuze wel heeft willen laten welgevallen.

Verder deelt hij mede dat de heer Bleeker mondeling verklaard heeft op nieuw in het bestuur te willen zitting nemen, wat, naar hij vertrouwt, met genoegen zal worden vernomen. De heer van Herwerden, mede in de jongste algemeene vergadering tot lid van het bestuur gekozen, heeft schriftelijk bericht dat hij door verschillende omstandigheden ditmaal wordt verhinderd de op hem gevallen keuze aan te nemen.

Op voorstel van den tijdelijken voorzitter wordt besloten de

thans ontstane vacature in het bestuur aan te vullen in de eerstvolgende algemeene vergadering.

Verder wordt mededeeling gedaan van de volgende missives:

I. van den hoogleeraar Hoffmann bevattende de gevraagde inlichtingen omtrent de redenen, die indertijd het bestuur hebben doen besluiten het opstel des heeren de Grijs: „Het tractaat van Tientsin" niet in de Bijdragen op te nemen. Van den inhoud van dit schrijven zal den heer de Grijs kennis worden gegeven.

II. van den heer C. B. H. von Rosenberg, mededeelende dat hij tijdens zijn verblijf te Leiden ontdekt heeft dat hij aan eenige in het verhaal zijner reis naar de Zuidoostereilanden vermelde dieren verkeerde namen heeft gegeven. De adjunct-secretaris bericht dat hij namens den secretaris den heer von Rosenberg bericht heeft dat de druk van zijn reisverhaal geheel voltooid is, zoodat aan zijn wensch om eenige wijziging in de copie te brengen niet kan worden voldaan, dat echter de exemplaren voor de leden nog niet verzonden zijn, zoodat wanneer de veranderingen zich tot weinige mochten bepalen, er nog gelegenheid zou zijn die in eene opgave van verbeteringen en aanvullingen achter het werk te voegen. Ofschoon het antwoord nog niet ontvangen is, wordt echter besloten voor het geval de bijvoeging van zoodanige opgave de goedkeuring van den heer von Rosenberg mocht wegdragen, die alsnog aan het werk toe te voegen.

Aan de orde is thans het kiezen van een voorzitter en onder-voorzitter. Bij meerderheid van stemmen wordt benoemd tot voorzitter de heer dr. P. Bleeker en tot onder-voorzitter de heer mr. L. A. J. W. baron Sloet van de Beele. Aan eerstgenoemde zal, daar hij niet tegenwoordig is, van deze keuze worden kennis gegeven, terwijl de heer Sloet verklaart, onder dankbetuiging voor het in hem gestelde vertrouwen, de betrekking van onder-voorzitter aan te nemen.

De heer Niemann acht het wenschelijk dat in de bibliotheek van het Instituut voorhanden is het Zeitschrift für Erdkunde en doet daarom het voorstel, dat door de vergadering wordt goedgekeurd dit tijdschrift aan te schaffen.

De heer van Heukelom geeft in overweging de lijst van handschriften ter secretarie te Batavia voorhanden, welke lijst het bestuur onlangs van commissarissen te Batavia ontving, in de Bijdragen op te nemen. Op voorstel van den tijdelijken voorzitter wordt besloten dit punt tot eene volgende vergadering aan te houden.

Daar niemand verder het woord verlangt, wordt de vergadering gesloten.

108STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 21 SEPTEMBER 1867.

Tegenwoordig de heeren: dr. Bleeker (voorzitter), Bauck, Godon, prof. Kern, v. d. Gon Netscher en dr. Niemann en de adjunct-secretaris. De heeren Bachiene, Millard en Obreen met kennisgeving afwezig.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De voorzitter deelt mede dat voor de bibliotheek ontvangen zijn de volgende boekwerken:

van het ministerie van koloniën: Koloniaal verslag over 1864.

van den hoogleeraar Miquel: Annales musei botanici Lugduno Batavi, deel III, afl. 1—5;

van den schrijver, den heer C. L. Drognat Landré, een ex. van zijn academisch proefschrift: De besmettelijkheid der Lepra arabum bewezen door de geschiedenis dezer ziekte in Suriname;

van The Smithsonian institution:

Report of the board of regents;

Report of the secretary of war;

Geological researches in China, Mongolia and Japan, during 1862—1865 by Raphael Pumpelly;

van The asiatic society of Great-Brittain and Ireland: Chronique de Abou-Djafar-Mo'hammed Ben Djarir-Ben-Yezid-Tabari;

van The royal geographical society: het 36ste deel van The journal;

Van de universiteit te Lund: Acta universitatis Lundensis;

Van de nederlandsche maatschappij ter bevordering van nijverheid: Tijdschrift, 3e reeks, deel VIII, 7e en 8e stuk.

Naar aanleiding van de ontvangen boekwerken van The Smithsonian institution stelt de voorzitter voor die inrichting een exemplaar toe te zenden der Bijdragen en afzonderlijke werken, die door het Instituut worden uitgegeven en daarbij het verzoek te doen wederkeerig in het bezit te worden gesteld van al hetgeen door The Smithsonian institution in het licht wordt gegeven. De vergadering vereenigt zich met dit voorstel.

De voorzitter bericht dat ter opneming in de Bijdragen geheel of gedeeltelijk gereed is:

eene soendaneesche vertelling, bewerkt door dr. Engelmann;

eene collectie maleische pantons, en

eene pelgrimreis van Abdullah ben Abdulkadir Moensji, beide bewerkt door den heer Klinkert;

eene „Schets van Amboina" bewerkt door den heer Ludeking;

een beredeneerd overzicht van het werk van den heer van Deventer over het landelijk stelsel op Java, bewerkt door den heer Boudewijnse;

en het rapport van den heer Cambier over Bitjoli.

De voorzitter doet verder mededeeling van de volgende missives:

I. Van den heer Robidé van der Aa, daarbij in de eerste plaats mededeelende dat sedert hij in de bestuursvergadering van 16 Maart jl., naar aanleiding van het van commissarissen in Oost-Indie ontvangen register van manuscripten, ter secretarie te Batavia bewaard wordende, de aandacht vestigde op het in dat register voorkomende handschrift van den beroemden Speelman: *Geschiedenis van de eerste vestiging der Nederlanders op Celebes*, bij hem het vermoeden is ontstaan dat dit handschrift zich ook bevindt op het departement van kolonien. In den catalogus der bibliotheek van dit departement komt toch onder no. 6 voor: *C. Speelman, Notitie wegens Makassar.*

In de tweede plaats biedt de heer van der Aa daarbij een handschrift aan, bevattende vijf uitvoerige stukken uit de laatste helft der 17e en het begin der 18e eeuw, namelijk:

1°. Memorie van Hendrik van Rheede tot Drakesteijn, kommandeur der kust van Malabar aan zijn opvolger, Jacob Lobs, gedagteekend Cochin 17 Maart 1677;

2°. Instructie van Hendrik Zwaardecroon, commissaris over de kust van Malabar, voor de kommandeurs dier kust, opgemaakt te Cochin 9 October 1697;

3°. Memorie van Adam van der Duyn, kommandeur der stad en landen van Gale op Ceylon aan zijn opvolger, Johan van Velsen, gedateerd Gale 26 October 1708;

4°. Memorie van Arnold de Vlaming van Outshoorn, gouverneur van Ambon, aan zijn opvolger Jacob Hustaert, 24 Mei 1656;

5°. Memorie van Jacob Hustaert, gouverneur der Molukken, aan zijn opvolger Simon Cos, Ternate 23 April 1656.

De drie eerste stukken beschrijven den toestand van gewesten, die thans niet meer tot Neerlandsch-Indie behooren; het derde handelt uitsluitend over eene onder-afdeeling van het gouvernement van Ceilon. De beide laatste zijn zeer belangrijk te noemen. Het is toch merkwaardig de Vlaming met zijne eigene woorden den staat van gewesten te hooren beschrijven, die vooral hij, de krachtige uitvoerder van het uitroeien der specerijboomen, in zulk eene zee van rampen had gedompeld. Ook de memorie van Hustaert bevat veel belangrijks, o. a. over de wederzijdsche verhouding tusschen de Nederlanders en de Spanjaarden in de Molukken gedurende de eerste jaren na den vrede van Munster. De heer van der Aa meent daarom dat de stukken van Hustaert en de Vlaming verdienen in de Bijdragen te worden opgenomen.

Ten opzichte van het eerste punt, het handschrift van Speelman, acht de vergadering het wenschelijk dat worde onderzocht of het exemplaar, in de boekenlijst der bibliotheek van het departement van kolonien vermeld, gelijkluidend is met dat op de secretarie te Batavia aanwezig. Zij besluit daarom van het handschrift op het departement van kolonien het begin en het einde te doen afschrijven en dit op te zenden aan commissarissen van het Instituut te Batavia, met verzoek dit met het aldaar voorhanden manuscript te vergelijken.

De vergadering acht het verder wenschelijk niet alleen

de memories van Hustaert en de Vlaming, door den heer van der Aa bepaaldelijk ter publiceering aanbevolen, maar ook de drie overigen achtereenvolgens in de Bijdragen op te nemen, omdat het voor de geschiedenis van hoogste belang is dat de inhoud van dergelijke officieele stukken worde openbaar gemaakt. Niettemin zal bij de opneming in de Bijdragen aan de memories van Hustaert en de Vlaming de prioriteit worden gegeven.

II. Van den heer E. W. A. Ludeking, berichtende dat hij zijne „Schets der residentie Amboina”, na daaromtrent mondeling van den voorzitter ontvangen wenken en inlichtingen, belangrijk heeft gewijzigd. Thans ontbreekt daaraan nog alleen de zoölogie, waartoe hij de medewerking en ondersteuning van eenige wetenschappelijke personen heeft ingeroepen, o. a. van den voorzitter voor de visschen, van prof. Schlegel voor de vogels, van dr. Snellen van Vollenhoven voor de insecten, van prof. Dunkler te Marburg voor de conchylien en van den heer Eduard von Martens te Berlijn voor de lagere zeedierklassen. De heer Ludeking verzocht verder te vernemen of men het manuscript, zoover het thans gereed is, reeds ter inzage zou verlangen, ten einde op die wijze de uitgave te bespoedigen terwijl het zoölogisch gedeelte dan later zou volgen.

In antwoord op dit schrijven heeft de voorzitter den he Ludeking te kennen gegeven dat eene hernieuwde aanbiedi van zijne „Schets” eerst na geheele voltooiing wenschelijk te achten, omdat voor dien tijd het bestuur van het Instit niet in de gelegenheid is een oordeel over het geheel uit spreken, wat noodig is alvorens het voor den druk te bestemm De vergadering hecht hare goedkeuring aan hetgeen door d voorzitter is verricht.

III. Van commissarissen in Oost-Indië, daarbij onder ander toezendende een wissel op de Ned. indische handelsbank Amsterdam groot ƒ400 Ind. cour. of ƒ396 Ned. cour., wa van de goede ontvangst zal worden bericht.

Commissarissen bieden verder hunne medewerking aan vo de samenstelling der ledenlijst, waarin thans, wat de in Ind gevestigde leden betreft, eenige misstellingen zijn ingeslope Het bestuur acht het wenschelijk van dit welwillend aanb gebruik te maken en dien ten gevolge commissarissen d maanden voor de uitgave eener nieuwe naamlijst van het voo nemen tot uitgave daarvan kennis te geven.

IV. Van commissarissen te Paramaribo. Uit deze missive blijkt in de eerste plaats dat door het initiatief van commissarissen den 5den April eene vergadering heeft plaats gehad van de aldaar gevestigde leden, onder leiding van den president-commissaris, mr. E. A. van Emden. Op die vergadering is in het breede het punt van de contributie besproken. Verscheidene leden waren van oordeel dat zij geene andere contributie verschuldigd zijn dan over het laatste jaar, op grond dat zij nimmer tot betaling werden aangesproken. De meerderheid was echter van eene tegenovergestelde opinie, ofschoon zij de hardheid erkende om thans eene vrij belangrijke som als contributie te betalen. Door den commissaris Carstairs, die zich met de functien van penningmeester heeft belast, werd dien ten gevolge na afloop der gehouden vergadering eene som van *f* 570 aan contributie over 1o Mei 1863—1o Mei 1867 geïnd, waarvan eene som van *f* 450 per wissel naar Nederland is overgemaakt, die door den penningmeester is ontvangen. Bij de bespreking van dit onderwerp werden ten dien aanzien nog eenige andere punten aangevoerd. Men meende o. a. dat de surinaamsche leden net buitenlandsche leden zouden moeten worden gelijkgesteld n dus geene contributie verschuldigd zouden zijn. Anderen uden het wenschelijk achten die contributie op de helft van et bedrag te stellen.

Het bestuur, de verschillende punten in aandachtige overging nemende, acht het denkbeeld om de leden in Suriname met buitenlandsche leden gelijk te stellen, niet aannelijk, op grond vooral dat het reglement onder buitenndsche leden andere personen begrijpt dan zij, die in de lonien en bezittingen van den staat gevestigd zijn. Daarenven ging het denkbeeld voor Suriname op, het zou ook toessing moeten vinden niet alleen voor Curaçao, maar ook voor ost-Indië en op die wijze zou het getal der contribueerende den zeer worden ingekrompen en zou het bestuur geheel en van de middelen verstoken zijn de uitgaaf van werken geschriften te ondernemen, die juist in de eerste plaats in t belang der kolonien plaats vindt.

Ook tot eene vermindering der contributie meent het bestuur et te mogen besluiten, op grond dat daardoor eene nieuwe thegorie van leden zou worden gecreëerd, die bij het reglement niet voorzien is en op grond vooral van de kosten, die n eene toezending der werken en Bijdragen naar Oost- en

West-Indië verbonden zijn. Juist om die kosten te dekken werd in 1854 het denkbeeld geopperd de contributie voor de leden in Oost- en West-Indië ƒ 5.— hooger te stellen dan van die in Nederland. Dit voorstel werd toen verworpen. Ook thans zou het bestuur tot aanneming daarvan niet willen medewerken omdat het onbillijk zou te achten zijn, indien zij die door den verwijderden afstand verhinderd zijn de algemeene vergaderingen bij te wonen en gebruik te maken van de bibliotheek, meer werden bezwaard dan de in het moederland woonachtige leden.

De penningmeester doet daarop het voorstel, met het oog op het voornemen dat bij de surinaamsche leden bestaat om geregeld vergaderingen te houden, commissarissen te Paramaribo te verplichten slechts de helft der contributie (dus ƒ 6.— per lid) geregeld jaarlijks aan het bestuur over te maken en de overige ƒ 6.— te bestemmen — waarvan jaarlijks rekening en verantwoording zal behooren gedaan te worden — in de eerste plaats tot dekking der noodzakelijke uitgaven, die aan het houden van vergaderingen verbonden zijn en in de tweede plaats om daarmede verschillende andere kosten te bestrijden, tot welk einde thans reeds de som van ƒ 120 door commissarissen in kas is gehouden.

Dit voorstel vindt algemeene goedkeuring zoodat in dien zin aan commissarissen zal worden geschreven.

In hunne missive berichten commissarissen dat zij de zoo-even vermelde som van ƒ 120.— van de geinde contributiën hebben teruggehouden, ook tot aankoop van verschillende voorwerpen, o. a. schedels en portretten van Indianen, eenige te Suriname vervaardigde kunstwerken, zooals afbeeldingen van vruchten in was en papier maché en dergelijken.

Uit eene aandachtige overweging van dit punt blijkt dat het bestuur het niet wenschelijk acht schedels, kunstvoorwerpen of iets dergelijks aan te koopen, om de eenvoudige reden dat het Instituut geen museum bezit, zoodat de bewaring eigenaardige moeilijkheden zou veroorzaken. Onlangs ontving het Instituut van het lid, den heer dr. Dumontier, twee indiaansche schedels maar juist omdat het geene geschikte plaats tot bewaring daarvan bezit, heeft het bestuur die aan het Anatomisch kabinet te Leiden ter plaatsing afgestaan. Het denkbeeld echter om portretten van Indianen te doen vervaardigen — welk denkbeeld ook op de te Paramaribo gehouden vergadering besproken is — vindt bij het bestuur algemeene ondersteuning vooral na de

mededeelingen die daaromtrent door den heer van der Gon Netscher aan de vergadering worden gedaan. Dit bestuurslid geeft in overweging commissarissen uit te noodigen fotografische afbeeldingen te doen vervaardigen der verschillende bewoners van Nederlandsch Guyana. Daartoe zou het noodig zijn eene afbeelding te maken van het hoofd van man en vrouw, geheel of half in front en in profiel, op minstens een vierde der ware grootte en van de geheele figuur ten voete uit op omtrent twee palm lengte. Daarvoor zouden voornamelijk in aanmerking moeten komen:

1o. de verschillende stammen van Indianen, die nog in de kolonie aanwezig zijn, voorzoover die een belangrijk uiterlijk verschil aanbieden;

2o. de van Afrika aangevoerde negers en als tegenstelling hunne afstammelingen de kreool-negers;

3o. de mulatten, mestiezen, kaboegers en andere door verschillende kruissingen voortgebrachte kleurlingen voorzoover die een eenigzins onderscheiden karakter vertoonen, met nauwkeurige opgave van de lijn van generatie en daaraan gegeven benamingen;

4o.-de uit blanke ouders in de kolonie geboren personen (zoogenaamde blanke kreoolen), meer bijzonder die van den werkenden stand, zooals bijv. de kinderen die van de kolonisten aan de Saramacca nog zijn overgebleven;

5o. de chineesche immigranten en hunne in de kolonie geboren kinderen;

6o. de immigranten van Madera en de West-Indische eilanden en die van Barbados en hunne in de kolonie geboren kinderen.

Geheel instemmende met deze denkbeelden zal in dezen zin door het bestuur aan commissarissen worden geschreven, met verzoek in den aangeduiden geest te handelen. Is het bestuur op die wijze in het bezit van eenige portretten gesteld, dan zou het later er wellicht toe komen de fotografische afbeeldingen op steen te doen overbrengen en ze, met de daarbij gevoegde toelichting en beschrijving in de Bijdragen van het Instituut op te nemen of die als afzonderlijk werk uit te geven.

Commissarissen doen verder de hoogst verblijdende mededeeling dat aanvankelijk onder de surinaamsche leden de zucht bestaat — waarvan zij ook door het beantwoorden aan de uitnoodiging van commissarissen tot het houden eener vergadering reeds openlijk blijk gaven — om krachtig mede te werken tot

bereiking van het doel des Instituuts. Commissarissen vleien zich dat die belangstelling er toe leiden zal dat nu en dan bijdragen over koloniale onderwerpen zullen kunnen worden opgezonden. Spoedig hopen zij reeds van hunne zijde het bestuur de bouwstoffen te doen geworden voor een Surinaamschen almanak.

Het bestuur verheugt zich in hooge mate over de belangstelling en den ijver door de surinaamsche leden en in 't bijzonder door commissarissen te Paramaribo betoond, hetgeen het bestuur ten spoorslag moet strekken zooveel het vermag ook in het belang van West-Indië en van de aldaar gevestigde bevolking werkzaam te zijn.

Aan de orde is thans de behandeling van het voorstel van den heer van Heukelom (zie de notulen der vorige vergadering) om de lijst van handschriften, ter secretarie te Batavia voorhanden, welke lijst onlangs door commissarissen te Batavia aan het bestuur is toegezonden, in de Bijdragen op te nemen. Daar niemand hiertegen eenige bedenking heeft, wordt het voorstel eenparig goedgekeurd en zal zoodra daartoe gelegenheid is, deze lijst in de Bijdragen worden afgedrukt.

De voorzitter zegt dat bij hem de vraag is gerezen of het wenschelijk zou te achten zijn de verslagen der algemeene vergaderingen van het Indisch genootschap, die vroeger, tot ult°. December 1866, in het Tijdschrift van Nederlandsch Indië werden opgenomen, in de Bijdragen van het Instituut over te drukken. Nevens vraagstukken van meer direct politiek belang worden toch op die vergaderingen zeer dikwijls onderwerpen behandeld die met de land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië in betrekking staan, zoodat die discussien uit een wetenschappelijk oogpunt ook van belang zijn te achten. Op grond dat vroeger het denkbeeld eener vereeniging van het Institnut met het Indisch Genootschap niet de goedkeuring der algemeene vergadering heeft mogen verwerven, acht men het wenschelijk dat omtrent de kwestie van het overdrukken der verslagen van het Genootschap in de Bijdragen ook het gevoelen der algemeene vergadering worde gehoord, zoodat het voorstel van den voorzitter tot latere bespreking en beslissing wordt aangehouden.

De voorzitter geeft in overweging thans de noodige maatregelen te nemen tot uitvoering van het vroeger genomen besluit

tot het houden van eenige algemeene vergaderingen gedurende den winter, bestemd voor voordrachten en zoo noodig ook discussie over een of ander wetenschappelijk onderwerp met de belangen onzer overzeesche bezittingen in verband staande. In de eerste plaats is het noodig de personen te vinden, die geneigd zouden zijn eene voordracht te houden. Van de bestuursleden verklaart professor Kern zich reeds dadelijk daartoe bereid, terwijl anderen het nog in bedenking wenschen te houden. Verder wordt besloten eene uitnoodiging tot medewerking te richten aan de heeren:

dr. T. Roorda, dr. P. J. Veth, dr. J. Pijnappel en dr. R. P. A. Dozy te Leiden, dr. S. Keyzer te Delft, dr. J. P. N. Land te Amsterdam, ds. C. P. Tiele te Rotterdam, Robidé van der Aa en mr. P. A. S. van Limburg Brouwer te 's Hage.

Na de toezegging door prof. Kern gedaan, wordt besloten de eerste algemeene vergadering te houden in de tweede helft van November, waarvoor de noodige maatregelen in de in die maand te houden bestuursvergadering zullen worden vastgesteld.

Door het bestuur worden tot leden van het Instituut benoemd de heeren J. S. van Coevorden te Batavia, ds. J. Sander, predikant bij de Evang. Luthersche gemeente en A. H. de Granada, procureur bij het gerechtshof, beide te Paramaribo, voorgedragen door commissarissen in Oost- en West-Indië.

Verder wordt besloten het lidmaatschap van het Instituut aan te bieden aan de heeren:

mr. J. A. Philipse, dr. W. J. A. Jonckbloet, mr. G. C. J. van Reenen, mr. A. baron Mackay en Jhr. mr. P. J. Elout van Soeterwoude te 's Gravenhage, C. T. Stork te Oldenzaal, T. P. Viruly te Gouda, J. Andreae te Leeuwarden, D. Hartevelt te Leiden en N. G. Pierson te Amsterdam.

Verder niets te behandelen zijnde wordt de vergadering door den voorzitter gesloten.

109DE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 16 NOVEMBER 1867.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (voorzitter), Millard, Bachiene, Godon, van Heukelom. van der Gon Netscher, Niemann en Obreen en de adjunct-secretaris. De heeren Sloet en Kern met kennisgeving afwezig.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en na eenige wijziging goedgekeurd.

De voorzitter deelt mede dat zijn ingezonden:

I. Voor de bibliotheek de volgende boekwerken:

Van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen: Verhandelingen deel XXXII; Tijdschrift van Indische taal-, land- en volkenkunde deel XIV, afl. 5—6, XV afl. 1—6, XVI, afl. 1; Notulen deel II, III en IV, afl. 1; Catalogus der bibliotheek.

Van het departement van Kolonien: Verslag van den handel en de scheepvaart op Java en Madura over 1865.

Van de Gesellschaft für Erdkunde te Berlijn: W. Koner, Der Suluh-archipel.

Van Docteur Favrot, een ex. van zijn geschrift: La nomenclature médicale des Arabes. Lettres à M. le professeur A. Sédillot.

II. Missives van de heeren mr. G. C. J. van Reenen te 's Gravenhage, J. Andreae te Leeuwarden en N. G. Pierson te Amsterdam, berichtende het hun aangeboden lidmaatschap aan te nemen.

III. Missive van den heer Ploos van Amstel te Melbourne:

1°. houdende bericht dat hij de benoeming tot buitenlandsch lid van het Instituut aanneemt.

2°. mededeelende dat hij op verzoek van het bestuur zich in betrekking heeft gesteld met den secretaris van de Royal society of Victoria, ten einde eene ruiling van werken tusschen die inrichting en het Instituut tot stand te brengen.

De heer Ploos van Amstel vermeldt verder in zijn schrijven dat de Public library te Melbourne, eene gouvernements-instel-

ling, onlangs een aantal werken, in Victoria uitgegeven en sommigen handelende over de australische kolonien, aan het departement van buitenlandsche zaken te Londen heeft gezonden, zoo hij meent, tot verspreiding onder letterkundige genootschappen. Ten opzichte van dit punt wordt besloten het engelsche ministerie van buitenlandsche zaken te verzoeken, indien het eenige werken tot vermeld doel uit Australie mocht ontvangen hebben, daarvan een exemplaar aan het Instituut te willen toezenden.

In verband hiermede doet de voorzitter mededeeling van een schrijven van den heer F. Muller te Amsterdam, houdende kennisgeving dat hij door de Public library te Melbourne tot letterkundigen agent voor Nederland is benoemd. Curatoren dier inrichting verklaren zich bereid in ruil voor de werken van het Instituut de officieele stukken te zenden welke in de australische kolonien gedrukt worden of de werken van officieele geleerde genootschappen, die daar bestaan. Het bestuur wenschende het getal van genootschappen of instellingen, waarmede het in betrekking staat, zoo veel mogelijk uit te breiden, verklaart het gedane aanbod gaarne aan te nemen.

De heer Ploos van Amstel roept vervolgens de tusschenkomst in van het bestuur tot het verkrijgen van een portret van Abel Tasman, de ontdekker van Tasmanië (Van Diemens-land) op het bezit waarvan de kolonisten hoogen prijs stellen. De heeren Millard en Obreen verklaren zich bereid daaromtrent eenige nasporingen te doen.

IV. Missive van Die Gesellschaft für allgemeine Erdkunde te Berlijn, hare goedkeuring schenkende aan het door het Instituutsbestuur gedane voorstel tot ruiling van werken.

De voorzitter geeft in overweging verzoeken tot ruiling van werken nog tot andere genootschappen of instellingen te richten, o. a.: tot de Kaiserliche Akademie der Wissenschaften te Weenen en de Königliche Akademie der Wissenschaften te Berlijn, terwijl de heer Niemann in overweging geeft te trachten ook betrekkingen aan te knoopen met:

Madras litterary society,

Ceylon branch of the royal Asiatic society,

Bombay branch of the royal Asiatic society,

North China branch of the royal Asiatic society, te Shanghay.

De vergadering vereenigt zich met die voorstellen en machtigt den secretaris de noodige stappen te doen.

V. Missive van het lid, den heer Graafland te Tanawangko, waarbij hij verklaart de benoeming tot lid des Instituuts volgaarne aan te nemen.

Bij dat schrijven zijn gevoegd twee opstellen ter plaatsing in de Bijdragen:

„Het criterium voor geschriften in de Maleische taal.„ Dit stuk is eene kritiek van het opstel des heeren Klinkert over de maleische school- en volksleesboekjes, in de Bijdragen opgenomen; en

„De Manadoreezen„ uitgelokt door een naschrift van den heer Leupe bij eene bijdrage over de zeden en gewoonten van de bewoners der Minahassa.

Beide stukken zijn gesteld in handen van den heer Niemann om het bestuur omtrent de wenschelijkheid der opneming in de Bijdragen te adviseeren De heer Niemann verklaart die stukken eerst weinige dagen geleden ontvangen en nog geene gelegenheid gehad te hebben die met aandacht na te gaan. Hij gelooft echter wel dat hij het Bestuur zal kunnen aanraden beide opstellen in de Bijdragen op te nemen, al is het ook wat het eerste betreft, eenigzins gewijzigd. De vergadering besluit daarop, indien het advies van den heer Niemann in 't algemeen gunstig mocht zijn, dat deze met den secretaris in overleg trede omtrent de wijzigingen die voornamelijk het polemisch opstel tegen den heer Klinkert zou behoeven.

VI. Missive van den minister van kolonien omtrent de ondersteuning van het departement van kolonien bij de uitgave van een maleisch volksleesboek. Ofschoon de minister, met het oog op de belangrijke kosten aan de uitgifte verbonden, wel geneigd is zoodanigen arbeid te ondersteunen, acht hij zich echter bezwaard nu reeds, ter voldoening aan den wensch van het bestuur, de toezegging te doen dat na voltooiing 500 à 600 ex. voor rekening van het departement van kolonien zullen worden genomen. Het is evenwel te verwachten dat, voor het geval het bewuste werkje in Indië bevonden wordt ter verspreiding door verkoop onder de Inlanders aanbeveling te verdienen en de prijs zoodanig is gesteld dat daardoor het werk binnen het bereik van den Inlander wordt gebracht, een zoodanig aantal ex. door het departement zal worden aangekocht. Daarom verzoekt de minister zoodra het werk gereed is, daarvan terstond een tiental ex. aan het departement van kolonien af te leveren, om onverwijld aan het indisch bestuur te worden toegezonden.

De heer Niemann, door den voorzitter uitgenoodigd eenige mededeeling te doen omtrent den stand van het werk, deelt in de eerste plaats mede dat in de gedrukte notulen der vergadering van 4 Mei jl., in welke vergadering de vervaardiging eener maleische chrestomathie is besproken, vermeld is dat het werk meer uitsluitend voor het inlandsch onderwijs bestemd zou zijn, terwijl zijn doel hoofdzakelijk is een boek samen te stellen ten gebruike van Inlanders en ook voor hen, die zich op de beoefening der maleische taal, o. a. aan de instellingen te Leiden en Delft, toeleggen.

Verder deelt de heer Niemann mede dat een groot gedeelte der copie gereed is, zoodat half December met het drukken een aanvang zou kunnen worden gemaakt. Het werk zal beslaan 300 à 400 bladzijden klein octavo druks en zal misschien op eene geschikte wijze in twee stukken kunnen worden verdeeld.

De voorzitter zegt den heer Niemann dank voor zijne mededeelingen.

VII. Eene nota van den drukker des Instituuts, den heer H. L. Smits, wegens in 1866 verkochte exemplaren van de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I., aanwijzende een netto provenu ten bate van het Instituut van ƒ 108.50.

De voorzitter geeft thans gelegenheid tot het bespreken der maatregelen, die genomen moeten worden ter uitvoering van het besluit tot het houden van algemeene vergaderingen. Hij deelt in de eerste plaats mede dat de heeren Veth, Dozy, Land, Pijnappel, Tiele, van Limburg Brouwer en Keyzer schriftelijk hebben te kennen gegeven dat zij aan de uitnoodiging van het bestuur tot het houden eener redevoering niet kunnen voldoen. De heer Millard bericht dat de heer Robidé van de Aa geneigd is zich tot het houden eener voordracht te verbinden. Deze heeft alleen bezwaar tegen het denkbeeld om vergaderingen te houden met dames, omdat daardoor de keuze van het onderwerp moeilijk wordt. De vergadering is evenwel van oordeel dat de beslissing der vraag of ook dames zullen worden toegelaten geheel afhangt van den spreker.

De bepaling van den dag der algemeene vergadering wordt aan voorzitter en secretaris overgelaten, daar de keuze zich

moet richten naar de dagen waarop de zaal van Diligentia beschikbaar is. De vraag of na de voordracht van den hoogleeraar Kern op de aanstaande vergadering gelegenheid zal worden gegeven voor discussie of tot het vragen van inlichtingen over het behandelde onderwerp, dient aan de beslissing van den spreker te worden overgelaten. Mocht die vraag toestemmend worden beantwoord, dan zal de heer Kern tevens worden uitgenoodigd het onderwerp zijner rede op te geven, dat dan op het convocatiebriefje zal worden vermeld.

Naar aanleiding van reeds vroeger gehouden voorloopige besprekingen, wordt thans besloten, dat ook zij, die geen lid van het Instituut zijn, gelegenheid zullen hebben de aanstaande vergadering bij te wonen, tot welk einde bij den secretaris toegangkaarten zullen te bekomen zijn.

De voorzitter deelt mede dat de adjunct-secretaris het denkbeeld heeft opgevat tot het samenstellen van eene koloniale bibliografie, waarin alle afzonderlijk verschenen werken, over onze bezittingen handelende, zullen worden opgenomen. Voorloopig zou hij zich willen bepalen tot de werken in de tegenwoordige eeuw verschenen, om dan later ook die van vroegere tijdvakken te beschrijven. De voorzitter doet alsnu de vraag of naar het oordeel van het bestuur zoodanig werk, wanneer het gereed mocht zijn, door het Instituut behoort uitgegeven te worden. Daar eenige leden het wenschelijk achten vooraf eenige meerdere bijzonderheden omtrent het plan van het werk te vernemen, wordt de behandeling van die vraag tot eene volgende bijeenkomst uitgesteld.

De secretaris bericht dat de heer Robidé van der Aa hem heeft uitgenoodigd inzage te nemen van eene verzameling handschriften, betreffende de geschiedenis van Neerlandsch Indie, thans het eigendom van den heer Martinus Nijhoff. Op verzoek van den secretaris heeft de heer van der Aa omtrent die verzameling eene nota aan het bestuur ingezonden, waaraan het volgende wordt ontleend:

Deze verzameling vormt een geheel en moet afkomstig zijn uit den boedel van den gouverneur-generaal Joan Pietersz. van Hoorn. Ter aantooning van het gewicht der verzameling voor de geschiedenis is het niet ondienstig het volgende te herinneren.

Pieter van Hoorn, de vader van den gouverneur-generaal,

was van 1663—1675 buitengewoon raad van Indië; in 1664 ging hij, als gezant der compagnie, naar Peking; in 1675 tot gewoon raad van Indië bevorderd, werd hij drie jaren later op het aanzoek van Maatsuiker of van Goens afgezet. Hij troostte zich als wijsgeer. Reeds in 1675 had hij te Batavia een gedicht uitgegeven over de ware deugd volgens de leer van Confucius; dit door geen mij bekenden schrijver vermelde werkje behoort evenals alle bataviasche drukwerken uit de zeventiende eeuw tot de groote bibliografische curiositeiten. Het is in de verzameling, maar ook een handschrift: „Maximes over de kunst om wel te leven met moeijelijke menschen", ten jare 1682 uit het fransch vertaald en wel door Pieter van Hoorn.

Joan van Hoorn verzelde als knaap zijn vader in 1663 naar Indië; tijdens diens ontslag was hij reeds werkzaam op de algemeene secretarie en werd weldra secretaris der hooge regeering en verder achtereenvolgens buitengewoon en gewoon raad van Indië, directeur-generaal van den handel en eindelijk gouverneur-generaal. In 1709 keerde hij naar het vaderland terug, waar hij twee jaar later overleed, en, zooals Valentijn zegt, een vermogen van tien millioen naliet. Zijne weduwe was de dochter van Abraham van Riebeek, die hem in het bestuur over Indië opvolgde, en was voor haar huwelijk met van Hoorn getrouwd met Gerard de Heere, gouverneur van Ceilon. Vandaar dat zich in de verzameling nog enkele stukken bevinden uit den tijd, toen van Riebeek gouverneur-generaal was (1709—1713), als ook verschillende over Ceilon, onderanderen het journaal eener inspectiereis van de Heere in 1698 over het geheele eiland — een handschrift van grooten omvang, voorzien van een aantal kaarten, keurig uitgevoerd en gewaarmerkt door den vervaardiger, den ingenieur Toorzee.

Het meerendeel der verzameling staat echter in meerder of minder betrekking tot den langdurigen ambtelijken loopbaan van Joan van Hoorn. Zoo vindt men er, om slechts het belangrijkste te noemen: veertien deelen met notulen van de resolutiën der hooge regeering, een tal van adviezen door verschillende gouverneurs-generaal en leden van den raad in den raad van Indië uitgebracht, tijdens van Hoorn daarin zitting had; een boekdeel vol statistieke tabellen over den handel, de wisselkoersen, de waarde van goud en zilver en de finantiëele uitkomsten der buitenkantoren, verzameld door van Hoorn als directeur-generaal; het journaal der tehuisreis van van Hoorn

als kommandeur der retourvloot in 1709 met andere daarbij behoorende stukken; (in de verzameling is ook een diergelijk zeer uitvoerig journaal over de terugreis van den bekenden kommandeur Mattheus van den Broek in 1670) het rapport over den toestand van Neerlandsch-Indië, door van Hoorn na zijn terugkeer in het vaderland aan bewindhebbers en de staten-generaal ingediend. Dit rapport is vooral zeer uitvoerig over de Kaap, over welke volkplanting de verzameling ook andere stukken bevat, evenals drie dergelijke rapporten over den toestand van Indië door de kommandeurs der retourvloten Cornelis Valckenier, Constantijn Ranst en Rijklof van Goens de Jonge.

Gedurende zijn verblijf in Indië had van Hoorn vooral een gewichtig aandeel in twee belangrijke oorlogen, dien tegen sultan Agong van Bantam en dien in Oost-Java tegen den Balinees Soerapatti. De eerste oorlog werd grootendeels gevoerd door van Hoorns zwager François Tack, wiens rapport over die krijgsverrichtingen men in de verzameling vindt. Van Hoorn was destijds tweemaal gezant in Bantam; ook later had hij als gouverneur-generaal in 1708 een mondgesprek met den sultan van Bantam, waarover een handschrift der collectie al de tot deze zaak behoorende, deels zeer geheime stukken bevat Bovengenoemde Tack werd als afgezant van den soesoehoenan te Kartasoera vermoord. Men beschuldigde van Hoorn, dat hij, om dien moord te wreken, zich als gouverneur-generaal in den oorlog tusschen den soesoehoenan en Soerapatti zoude gemengd hebben. Zeker is het, dat bewindhebbers zeer tegen dien bloedigen en kostbaren oorlog waren en men beweert zelfs, dat zij deswegens van Hoorn zouden hebben teruggeroepen. Nu vindt men in de verzameling een merkwaardig handschrift getiteld: „Corte beschrijvinge van het noordoostelijkste gedeelte van Java's opkomst en voortgang," bevattende hoofdzakelijk een verhaal der oorlogen in Oost-Java gedurende het laatst der zeventiende eeuw. Aan het slot verklaart de schrijver, dat hij later ook den oorlog tegen Soerapatti behandelen zal. Dit beloofde vervolg is niet in de verzameling. De vooronderstelling ligt voor de hand, dat van Hoorn de steller van dit stuk is, dat hij tot zijne rechtvaardiging eene geschiedenis van al de oorlogen der compagnie op Java wilde schrijven, maar door zijn spoedig overlijden na zijne terugkomst verhinderd werd, het geheel te voltooien. Eene nauwkeurige doorlezing en bestudeering van het handschrift

zal moeten beslissen, of deze gissing juist is; daar het stuk zeer net geschreven is, is het geen autograaf van v. Hoorn. In ieder geval is dit handschrift zeer belangrijk; van Kampen heeft reeds opgemerkt, dat Valentijns berichten over de javaansche oorlogen zeer verward en onduidelijk zijn, terwijl het ontbrekende over den oorlog gedurende het gouverneur-generaalschap van v. Hoorn ten deele kan worden aangevuld uit de generale missives door hem aan bewindhebbers geschreven, waarvan de verzameling juist alles over Java bevat, dat blijkbaar met een bepaald doel in zes bundels is afgeschreven.

Over het geheel bestaat deze verzameling grootendeels uit nette, uitstekend geconserveerde afschriften van officieele stukken, gemakkelijk te lezen voor een ieder, slechts eenigzins vertrouwd met de duitsche letter van dien tijd. Buitendien vindt men er autografen van Joan van Hoorn; een javaanschen brief van den soesoehoenan aan hem, een origineel gezegeld stuk, evenals een hollandschen brief van den gouverneur-generaal Camphuis aan den sjach van Perzië en eene curieuse collectie particuliere briefjes aan van Hoorn, opgeplakt in een boek met wit papier, naar het schijnt zeer belangrijk voor den historieschrijver, die nevens de officieele waarheid ook het gebeurde achter de coulisses wil kennen.

De heer van der Aa merkt verder op, dat niet alle regeeringsbescheiden van deze verzameling op het rijksarchief zijn. Daar ontbreken ook al de particuliere stukken, bepaaldelijk de geschiedenis der javaansche oorlogen. De heer van der Aa acht het niet wenschelijk, dat deze verzameling, die men het particulier archief van den gouverneur-generaal van Hoorn zou kunnen noemen, verspreid worde, zooals bij eene publieke auctie stellig zal geschieden. Volgens de verklaring van den heer van der Aa is de heer Nijhoff, doordrongen van het belang, dat deze verzameling voor het vaderland behouden blijve, bereid die aan het Instituut af te staan. Mocht het bestuur tot overneming dezer verzameling besluiten, dan wil de heer van der Aa zich met de taak belasten, daarvan eene behoorlijke beschrijving te geven, die, in de Bijdragen opgenomen, den geschiedvorscher zal aanwijzen, welke bescheiden het Instituut voor zijn onderzoek bezit.

De vergadering is eenparig van oordeel, dat na het zoo omstandig en wetenswaardig advies er geen twijfel kan bestaan omtrent de wenschelijkheid, deze verzameling handschriften

voor het Instituut aan te koopen, zoodat de secretaris gemachtigd wordt die voor den bedongen prijs van den heer Nijhoff over te nemen.

De heer van Heukelom zegt dat het onlangs, bij doorbladering van den catalogus, zijne aandacht heeft getrokken dat het Instituut eenige handschriften bezit, die naar den titel te oordeelen wel geschikt zouden zijn gepublicoerd te worden. Hij wijst o. a. op een tweetal handschriften:

Memorie omtrent de inrichting van het dessabestuur en het grondbezit in Madioen;

Memorie omtrent de koffijkultuur enz.

De vergadering besluit die beide stukken in handen te stellen van den heer van Heukelom, met verzoek het bestuur omtrent de wenschelijkheid der opneming in de Bijdragen te adviseeren.

De heer Niemann die vroeger een gunstig advies uitbracht omtrent de plaatsing van eene door den heer Klinkert toegezonden bijdrage, getiteld: Reis van Abdoellah bin Abdilkadir Moensji naar Mekka, zegt dat hij thans in overweging moet geven den maleischen tekst weg te laten, omdat het hem gebleken is dat die te Singapore is gelithografeerd en later, in 1866, te Batavia opgenomen in een werkje dat toen aldaar verschenen is onder den titel: Tjermin mata bagi segala orang jang menoentoet pengetahoewan, Bahagyan jang Kadoewa. De vergadering besluit daarop, overeenkomstig het advies van den heer Niemann, alleen de door den heer Klinkert geleverde vertaling der reis en de daaraan door den heer Niemann toegevoegde aanteekeningen in de Bijdragen op te nemen.

Door den heer Niemann wordt tot lid van het Instituut voorgesteld de heer W. Hoezoo, zendeling te Samarang, met welk voorstel de vergadering zich vereenigt.

Niets verder te behandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING der leden van het Instituut te Paramaribo woonachtig, gehouden aldaar 5 April 1867.

Tegenwoordig de heeren: mr. E. A. van Emden, F. Castairs en J. F. A. Cateau van Roseveldt, commissarissen, en verder de heeren: S. Abendanon Sz., A. M. Coster, dr. F. A. C. Dumontier, T. J. Eyken Sluyters, J. H. A. W. baron van Heerdt tot Eversberg, M. S. van Praag, J. van Praag, mr. G. J. A. Bosch Reitz en S. van Dissel.

De voorzitter, de heer van Emden, verzoekt, na opening der vergadering, den heer Cateau van Roseveldt zich met het houden der notulen te belasten, waartoe deze zich bereid verklaart en zet verder het doel der bijeenkomst uiteen, die hoofdzakelijk strekken moet om de belangen van het Instituut, vooral in betrekking tot Suriname, te bespreken.

Het punt, dat in de eerste plaats tot uitvoerige gedachtewisseling aanleiding geeft, is de contributie. (De daaromtrent geuite denkbeelden en gevoelens zijn uitvoerig medegedeeld en besproken in het verslag der bestuursvergadering van 21 September, waarnaar dus verwezen wordt.)

De voorzitter treedt daarna in een betoog omtrent het nut, dat het Instituut ook voor deze volkplanting kan hebben en toont aan dat behalve hetgeen deze instelling uit een wetenschappelijk oogpunt zal vermogen, zij door middel van de Bijdragen en afzonderlijke werken de belangstelling in de kolonie vermeerderen en zoodoende hare welvaart bevorderen zal. Het Instituut wil niet alleen in algemeenen zin kennis en wetenschap bevorderen, maar beoogt ook het oplossen van practische vraagstukken, die in onmiddelijke betrekking met deze kolonie staan. Als zoodanig noemt hij de immigratie, eene levenskwestie voor de kolonie.

De heer Bosch Reitz meent dat de immigratie, zooals die

zich in de fransche en engelsche kolonien heeft voorgedaan, van genoegzame bekendheid is en dat hij het practisch nut niet ten volle beseft van eene bespreking der immigratiekwestie. Immers het aanvoeren van arbeiders voor de plantaadjes is daarvan het hoofddoel; hoe of in welken vorm deze daarvan worden voorzien, is geheel hetzelfde. De kolonisatie is een ander punt en van de bespreking daarvan is zeer veel nut te trekken.

De voorzitter meent dat hoe meer kennis in het buitenland over Suriname verspreid wordt, hoe meer de belangstelling, die het zoo zeer behoeft, zal toenemen. Het bespreken van koloniale vraagstukken, zooals kolonisatie en immigratie, acht hij daarom van dadelijk nut.

De heer Dumontier zegt dat van immigratie met Europeanen voor Suriname nimmer sprake kan zijn. Hij ontvouwt eenige redenen van natuurkundigen aard, die het koloniseeren met Europeanen ontraden en haalt feiten aan uit de koloniale geschiedenis om te staven, dat die kolonisatie steeds is mislukt.

Het beweren van den heer Dumontier vindt bij andere leden tegenspraak: sommigen erkennen dat de dure en slechte voeding in het nadeel is van eene kolonisatie met Europeanen, maar dat deze door uitbreiding van den veestapel te verbeteren zou zijn; andere leden erkennen de ongeschiktheid van Europeanen voor de suikerkultuur, maar zijn van oordeel dat sommige takken van landbouw, zooals veeteelt, tuinbouw en voornamelijk de cacaokultuur en ook fabriekarbeid met voordeel door Europeanen zouden kunnen gedreven worden.

De heer Dumontier ontwikkelt nader de oorzaken die europeesche kolonisatie in de keerkringlanden moeten doen mislukken. Hij zegt dat, alhoewel het slechte en dure voedsel dat hier verkregen kan worden, wel een voorname reden is, dit echter niet alles is: de groote vochtigheid van het klimaat, de hooge gemiddelde jaarlijksche temperatuur, de miasmen die daardoor steeds ontwikkelen en oorzaken van langdurige ziekten zijn, zijn aanwezig en kunnen nooit veranderd worden. Zelfs de cacaokultuur waarbij de arbeider in het lommer onder de boomen werkt, acht hij voor den Europeaan ongeschikt. Wordt de europeesche landbouwer in een tropisch klimaat ziek, waartoe veel meer oorzaken voorhanden zijn dan in zijn vaderland, dan komt hij niet licht weer op zijn verhaal; zijne krachten zijn ondermijnd, hij kan voor zich en de zijnen niet meer werken en ziedaar hem tot het pauperisme gebracht. Hij wijst op

het overschot der zoo treurig afgeloopene kolonisatie met Europeanen te Groningen aan de Saramacca; wijst niet alleen op den ongunstigen gezondheidtoestand der geboren Europeanen, maar vooral op de kinderen der kolonisten die hier geboren zijn, wier toestand indedaad betreurenswaardig is. Het zijn slechts feiten die hij laat spreken; hij wenschte dat het anders ware.

De voorzitter meent dat er groote bezwaren aanwezig zijn tegen het koloniseeren met Europeanen en vindt het gesprokene door den heer Dumontier allezins gewichtig; maar hij gelooft tevens dat, wanneer alle mogelijke voorzorgen genomen worden in het belang der voeding, huisvesting, kleeding en van de gezondheid in het algemeen, het dan nog niet zoo bepaaldelijk uitgemaakt is, dat europeesche kolonisatie in Suriname nooit zou gelukken.

De heer Abendanon oppert vervolgens het denkbeeld op bepaalde tijden vergaderingen te houden, waarop de voorzitter voorstelt die vergadering om de drie maanden te doen plaats hebben, met welk voorstel de vergadering zich vereenigt. In eene der eerstvolgende bijeenkomsten zal de kwestie der kolonisatie meer opzettelijk worden besproken.

NALEZINGEN EN VERBETERINGEN

OP

PADTBRUGGES REISJOURNAAL.

Door eene buitenlandsche reis kon ik niet de drukproeven van dit journaal en van de door mij daarbij gevoegde inleiding en noten nalezen. Dientengevolge zijn vooral in deze toevoegsels van mijne hand zeer zinstorende drukfouten blijven staan, die ter voorkoming van misverstand hier moeten worden aangewezen. Van deze gelegenheid maak ik tevens gebruik ter nadere verklaring van enkele verouderde namen of woorden, waarover een voortgezet onderzoek mij beter licht verschaft heeft, alsook tot verbetering van grove drukfeilen in het journaal, waarvoor ik het origineel op het rijksarchief nogmaals met den heer Leupe heb vergeleken.

Vooraf eene opmerking over de spelling der eigennamen. Voor die in het journaal is de spelling van het origineel behouden, ook waar dezelfde naam soms verschillend geschreven is; daarentegen volgden wij in onze toevoegsels de spelling der op dit gebied meest bevoegde deskundigen, bepaaldelijk, wat de Minahassa en de nabij gelegen landstreken betreft, die der zendelingen. In de nu en dan door ons bij het journaal gevoegde en niet onder ons oog afgedrukte noten is die regel niet altijd in het oog gehouden, zoodat men, waar zulks het geval niet zijn mogt,

voor	*Boelang-Itam*	moet lezen	*Bolang-Itam*,
〃	*Kaudipan*	〃 〃	*Kaidipan*,
〃	*Kandhar* of *Kandahar*	〃 〃	*Kandahr*,
〃	*Manganitoe*	〃 〃	*Mangenitoe*,
en 〃	*Tagulanda*	〃 〃	*Tagoelandang*.

In de verwijzingen naar Valentijns werk is meestal niet alleen deel en bladzijde, maar ook de door verschillende pagineering onderscheiden afdeeling van ieder deel opgegeven: uit den aard der zaak zijn echter de meeste dier aanhalingen uit

de beschrijving en geschiedenis der Molukken, waarbij nu en dan verzuimd is op te teekenen, dat die uit het tweede stuk van het eerste deel genomen zijn. Overal waar dus alleen naar Valentijn D. I verwezen wordt, zoeke men dit citaat in deel I B. Bij de hier volgende verbeteringen is steeds aangewezen, welke bij de noten behooren en geldt de telling der regels, zoo van het hoofd als van den voet der bladzijde, alleen den tekst.

R. A.

bl. 100 regel 13 v. o. *Italiaanschen* lees *Italiaansche*.
» 102 noot regel 6 *eene nieuwe parel* lees *deze nieuwe parel*.
» 105 noot 1 *Talucco* lees *Toluaco*.
» 106 reg. 1 *Terlocco* lees *Terlucco*.
» 106 noot 2 *Aquilama* lees *Aquilamo*.
» 106 noot 3 *Toseko* lees *Toseho*.
» 107 reg. 9 en 109 reg. 12 *Tobaresen* zijn bewoners van het distrikt Toebaroe op Ternataansch-Halmahêra.
bl. 108 reg. 8 *met een goeden raad geven* lees *meteen goeden raad geven*.
» 109 reg. 15 v. o. *Kay Tchila* lees *Kaytchila*, een in de Molukken veel gebruikte titel, die blijkens de bijlagen van dit journaal (bl. 277, 313 en 315) ook gevoerd werd door den koning van Taboekan, den vorst van Woena en door sultan Amsterdam.
bl. 109 reg. 8 v. o. *armozijn*, in het Fransch *armousine*, eene soort van dunne zijde.
bl. 112 noot 1 *Laboema* lees *Laboeka*.
» 112 » 3 moet zijn noot 4 en omgekeerd.
» 113 » *Martyoran* lees *Marigoran*.
» 114 » 2 *Tandjang* lees *Tandjong*.
» 115 » *Goegoegoe* lees *Djoegoegoe*.
» » » *Balaän* lees *Bolaän*.
» 116 reg. 2 v. o. *Golo* lees *Gola*.
» » » 1 v. o. *Taqwilu Sala* lees *Taywila Jala*.
» 117 eerste noot, laatste regel *Mandaneezen* lees *Mandhareezen*.
» 118 noot 3 *Tarbak* lees *Tawali* of *Tabali*.
» » » *Boewal* lees *Boewool* of *Bwool*.
» » » *Tontala* lees *Tontoli*.
» 119 reg. 2 *Sala* is blijkens bl. 141 de boete of vergoeding voor een bloedschuld.
bl. 119 noot *Passang* lees *Passan*.
» 120 noot 2 *Caudebei* lees *Caudebec*.
» 122 noot 1 *Martinus* lees *Maurits*.
» 123 reg. 17 *ontschuldige* lees *ontschuldiging*.
» 124 noot 1 *processie* lees *processio*.
» 125 reg. 1 *meeder* lees *meerder*.
» 125 reg. 18 *Gorantaalders* lees *Gorontaalders*.
» 126 noot 1. Hier moeten de woorden *zes mijlen* wegvallen en dit worden bijgevoegd: Valentijn vermeldt (D. I. B. bl. 82), dat het eiland Boeton zijn naam ontleent aan de hoofdnegorij, die eigenlijk Bolio heet, maar bij de Ternatanen Boenton, welk woord in hunne taal *markt* beteekent.

Uit ditzelfde woord leiden wij den naam van het Gorontaalsche Boento af, door Padtbrugge in zijn journaal even eens tot Boeton verbasterd. De spelling Boerto-Rivier op de kaart van schipper van der Wal achter Rosenbergs *Reistogten in Gorontalo* berust echter stellig op een schrijffout.

bl. 127 reg. 18. De bij dezen regel behoorende noot: *dit zoontje ontving volgens Val. 1 B. bl.* 70 *bij den doop den naam van Willem* is onder het afdrukken weggevallen, terwijl noot 3 dezer bladzijde bij regel 9 van onderen behoort.

bl. 128 noot 1 *sqarrosus* lees *squarrosus.*

» 129 reg. 16 *tot nu* lees *nu tot.*

» » » 12 en 8 v. o. 1 *p*s. Onder deze, bij de geschenken aan de vorsten telkens voorkomende, ook door Valentijn veel gebruikte afkorting moet men verstaan het Portugeesche *peça*, dat is *stuk doek* of *lijnwaad.*

bl. 131 reg. 15 *kustdeken*, dat is deken van de kust van Coromandel, even als Padtbrugge later (bl. 235) van *kustkousen* spreekt.

bl. 132 noot 1 moet aldus worden aangevuld. Uit het tweede gedeelte der reisbeschrijving van de zendelingen Wilken en Schwarz naar Bolaäng—Mongondou, dat eerst na het afdrukken van Padtbrugges journaal het licht zag, blijkt, hoezeer de vorst Loloda—Mokoago, ook wel Binangkang geheeten, nog steeds voortleeft in de volksverhalen der Bolaängers. In de door deze zendelingen gegeven geslachtslijst der koningen van Bolaäng (*Mededeel. Ned. Zend.* D. XI bl. 299—302) komt echter slechts één Loloda voor, terwijl Padtbrugge uitdrukkelijk verzekert (bl. 126), dat de veroveraar van Kaidipan, de vader van den hier bedoelden Loloda, denzelfden naam droeg. Deze verwarring van vader en zoon heerscht reeds bij Valentijn. De geschiedenis van de verdrijving der Spanjaarden uit de Minahassa en omstreken en die van de vestiging der Nederlanders aldaar vereischt alleszins een nader onderzoek.

bl. 136 reg. 20, 19 en 17 v. o. *bejegende, behandelde* en *verbrodde* lees *bejegenden*, enz.

bl. 137 noot 1 reg. 4 *wisten.* lees *wisten* — en reg. 5 *verwant* lees *verwart.*

» 139 reg. 12. v. o. (*die*) moet wegvallen.

» 144 » 8 *medechristenen* lees *mede christenen.*

» 147 » 9 *Zette* lees *zetten* (*wij*).

» 149 noot 3 *klapper* lees *klappers.*

» 150 reg. 6 *koningin* lees *koningen.*

» 156 » 3 v. o. *diende* lees *dienden.*

» 158 » 10 v. o. *zoude* lees *zouden.*

» 160 » 6 v. o. *van ons* lees *ons van.*

» 165 » 11 v. o. *scherper kippersoen* (?) *op den neus.* Dit vraagteeken moet wegvallen. In de zeventiende eeuw werd die uitdrukking, thands *iemand een pin op den neus zetten*, dikwijs gebezigd; zij is aan de rijschool ontleend, waar nu nog een neusknijper voor lastige paarden, in het Fransch *cavesson*, *kippersoen* heet. Dit woord schijnt eene verbastering van *caparaçon*, dat evenwel in het tegenwoordige Fransch alleen *dekkleed* of *schabrak* beduidt.

bl. 167 reg. 8 *eendvogel* lees *eendvogels.*

» 171 reg. 1 (*bij*). Dit moet wegvallen; Padtbrugge bedoelt toch, dat Pater Torcotti Jeronimo d'Arras als een zijner slaven opeischte.

bl. 171 regel 14 v. o. *hetgeen* lees *het geen.*

bl. 171 noot 1 *Jesniel* lees *Jesuiet.*
» 174 reg. 19 *Sofalo* lees *Sofala.*
» 177 reg. 6 *alwaar* lees *al ware.*
» 179 noot 2 *veroordeelde* lees *te ver oordeelde.*
» 180 noot 2 *Cajoeris.* Valentijn spelt dien naam steeds *Cajoehis.* Daar deze negorij niet meer bestaat, weten wij niet, welke schrijfwijze de voorkeur verdient.
bl. 181 reg. 14 v. o. *malankolisch* lees *melankolisch.*
» 182 noot 1 *Pantojano* lees *Pantsjano.* Valentijn noemt dit eiland ook Pangasane; de thans het meest gebruikte naam Moena schijnt een verbastering van het ook door Padtbrugge (bl. 217) genoemde land Woena.
bl. 183 regel 7 *welken* lees *welker.*
» 187 tweede kolom, reg. 2 v. o. *Zelfsvergoeding* lees *zelf vergoeding.*
» 188 eerste kolom, reg. 1 *Taboekan.* Dit woord moest op een afzonderlijken regel staan. Het schijnt, dat de koning van Taboekan zijne bezwaren tegen dien van Siauw nog niet had ingediend, ten minste in het origineel is de tweede kolom achter dit woord open gelaten.
bl. 190 reg. 14 *Boetonsche.* Dit woord staat in het origineel, maar blijkens bl. 177 en 178 moet hier bepaald *Boelangsche* gelezen worden.
bl. 193 reg. 7 achter 15 is het woord *vademen* uitgevallen.
» 194 » 14 v. o. *het welk met* lees *hetwelk niet.*
» 196 » 13 *toekomen* lees *toe komen.*
» 199 » 7 » » *hem* lees *hun.*
» » » 5 » » *Tagulandu* lees *Tagulanda.*
» 200 reg. 11 *voor* lees *voer.*
» 205 reg. 13 v. o. *groep* lees *greep.*
» 210 » 1 » » *Coddebey* lees *Coddebeq.*
» 211 » 11 » » *Sabanwezen* lees *Sabannezen.*
» » noot 2 *Saban* beter *Sawan.*
» 216 reg. 6 *Limbotta* lees *Limbotto.*
» 216 » 11 v. o. *in staat* beteekent hier *in statu quo, onbeslist.*
» 222 » 16 » » *aankondigen* lees *aankondinge.*
» 225 reg. 7, 8 lees 4.
» » » 8 *bogende* lees *bogen den.*
» 229 » 3 v. o. *Suwasa.* Dus heeft het origineel, maar blijkens het zinverband wordt hier de persoon bedoeld, die drie regels vroeger *Ouwata* heet. Ook de *Ouwala* van bl. 231 is blijkens bl. 232, 234 en 334 dezelfde.
bl. 233 noot 1 1712 lees 1711.
» 237 reg. 4 v. o. *mogten* lees *mogte.*
» 239 » 16 » » *en even groote* lees *in even groote.*
» » » 15 » » *zouden* lees *zoude.*
» 240 » 8 » » *De bogt van Boutouwan.* Op de nieuwere kaarten van Mindanao vindt men alleen Boetoewan aan eene groote rivier, die op de noordkust uitwatert. De hier bedoelde golf moet echter blijkens bl. 323 en de berigten bij Valentijn (D. I. B. bl. 30 en 36) in het zuidelijk gedeelte van Mindanao nabij de eilanden Sarangani gezocht worden. Daar nu de prins van Kandahr in 1694 aan de gecommitteerden Haak en Alstein, van wier reis naar Mindanao Valentijn een verslag geeft, verklaarde, dat zijn grootvader Dato Boewissang (de in Padtbrugges journaal voorkomende koning van Kandahr) resideerde te Daboe

in de Bogt, zal dit het Davao der nieuwere kaarten zijn en de Bogt van Boetoewan de diep insnijdende golf tusschen de zuidpunt van Mindanao en Kaap St. Augustijn, die in Stielers Atlas Golf van Davao genoemd wordt. Deze ligging stemt overeen met de berigten, die Daniel Ottens op Sarangani inwon, over wiens reis naar Mindanao in 1628 men vergelijke van Dijk, *Neerl. betrekkingen met Borneo*, bl. 253—260.

bl. 242 reg. 1 v. o. *slegte* lees *slegten*.

» 248 reg. 16 *boeder* lees *broeder*.

» 249 noot 2 *Tahinita* lees *Takineta*.

» 253 » 3 *leenvoerig* lees *leenroerig*.

» 254 » 2 Achter 1812 is uitgevallen (van Doren, *Herinneringen*. I. 98. Verder moet ik thans hier het volgende bijvoegen. In de *Histoire Générale des Voyages* (la Haye T. XV, p. 39) leest men: »Les Volcans leur (aux habitants de Mindanao) donnent beaucoup de souffre, surtout celui de Sanxil, qui est dans le voisinage de Mindanao. Il s'y éleva en 1640 une haute montagne, qui vomit tant de cendres, que cette éruption fit craindre la ruine entière de l'isle." De zin is niet zeer duidelijk; maar du Bois, de bewerker der zoo veel vermeerderde Haagsche uitgave dezer bekende reisverzameling teekent hierbij reeds aan, dat dit de vulkaan van het eiland Sangi moet zijn. Wel vindt men op de nieuwere kaarten van Berghaus en Stieler een vulkaan Sanguil nabij den zuidhoek van Mindanao, maar uit de uitvoerige toelichting van eerstgenoemden geograaf (*Asia*, *Die Philippinen*, s. 62) ziet men, dat het bestaan van dien vulkaan op Mindanao eigenlijk alleen berust op de weinig bekende kaart van den Jesuiet Murillo de Velarde (Manilla 1734), terwijl de berigten van latere reizigers, die zoo als Forrest en Carteret dit deel van Mindanao bezochten, volstrekt niet bewijzen, dat hier een nog werkende vulkaan van dien naam zijn zou. In ieder geval noemt Landgrebe in zijne *Naturgeschichte der Vulcane*, Th. I s. 342 zeer ten onregte den Sanguil een der meest bekende vulkanen van Mindanao, en ik zoude eer vermoeden, dat een nader onderzoek dien voor goed naar Sangi zal doen verhuizen. De beschrijving der Philippijnen in de *Hist. Générale des Voyages* is een compilatie uit een aantal weinig bekende Spaansche werken, die men zoude moeten kunnen raadplegen, om te beslissen, of de boven aangehaalde uitbarsting van 1640 den vulkaan van Sangi, dan wel een anderen vuurberg op Mindanao geldt.

bl. 259 noot 1 *Pangasari* lees *Pangasare*.

» 260 noot 1 *Furtados* lees *Fortados*.

» 261 noot 2. Hier heb ik mij door den niet zeer duidelijken stijl van Padtbrugge op een dwaalspoor laten brengen. Uit eene naauwkeurige vergelijking, van hetgeen hij bl. 199, 201, 219 en hier zegt, met de berigten der predikanten Montanus en Peregrinus (Val. D. I B 397, 398, 403 en 404) maak ik nu het volgende op. Na het overlijden van Anthonie Bapeas, koning van Tagoelandang en gedurende de minderjarigheid van zijn opvolger was Monia president of substituut-koning, welke Monia nu insgelijks overleden was. Padtbrugge noemt den naam niet van den jongen koning, van wien hij te dezer plaatse zulk een ongunstige schildering geeft; misschien was dit Philip Anthoniszoon, die volgens Val. I B bl. 60 nog in 1690 koning was, hoewel hij daar ten onregte zegt, dat Bapeas in 1676 regeerde; deze laatste was toen

reeds overleden, daar Montanus op zijn inspectiereis in 1675 al van den substituut-koning Monia spreekt.

bl. 262 reg. 1 v. o. *regt en* lees *regt*.

» 263 noot *Tontaco* lees *Tontoeo*.

» 264 reg. 18 v. o. *Furtados* lees *Fortados*.

» 267 reg. 2 v. o. *men* lees *meer*.

» 273 Bijl. III reg. 3 *Regenes*. Hierachter moet de verwijzing naar noot 1 staan. Het origineel heeft het zonderlinge woord *regenes*, waarmede echter stellig *reyna* bedoeld wordt.

bl. 273 Bijl. III reg. 6 *van* lees *aan*.

» 273 Bijl. III reg. 10 *zouden* lees *zoude*.

» 274 reg. 17 v. o. *Carolio* 16 [1] lees *Carolio* [1] 18en (*Sept.*) Padtbrugge ontving dit briefje op den 18en na de bezetting van Bolang-Itam en Pater Torcotti kan dit eerst na die gebeurtenis geschreven hebben. Door den schrik zal hij zich dus een dag in den datum vergist hebben, want de kalender der Spanjaarden in de Philippijnen (vg. bl. 222) verschilde slechts één dag met de tijdrekening der Hollanders.

bl. 276 reg. 11 v. o. *maakten* lees *maakte*.

» 276 reg. 4 v. o. *daar en* lees *daarin*.

» 277 noot *Bijl. XXXVIII* lees *Bijl. XXXIX* en *Maccarompus* lees *Maccarampo*.

» 281 noot 1 *Takkelalon* lees *Takkelalou*.

» 283 reg. 2 *Menado* lees *Manado*.

» 284 reg. 7 v. o. *verbergen. Hetzelve* lees *verbergen, hetzelve*.

» 285 reg. 6 *wij de* lees *wijde*.

» 286 Bijl. XIV. Deze brief was blijkens bl. 195 in het Latijn geschreven.

» 286 reg. 7 *Hiervan* lees *Hierom*.

» 289 reg. 24 *Zoo is al het bedrog* lees *Zoo is het al bedrog*.

» 289 noot 1 *Talaut-Eilanden* lees *Talaur-Eilanden* en *Crebrenos* lees *Creberos*.

» 290 reg. 17 v. o. *bereidde* lees *bereide*.

» 290 reg. 16 v. o. *hem* lees *hun*.

» 291 reg. 12 *over oud* lees *overoud*.

» 291 reg. 13 *zoude* lees *zouden*.

» 298 reg. 17 1777 lees 1677.

» 302 reg. 17 v. o. *zusters, slaven*. Dit moet blijkens bl. 216 *zusters slaven* zijn.

bl. 304 Hier is tusschen regel 11 en 12 het cijfer 5 uitgevallen.

» 305 noot 1 *Kaboeroeang* lees *Kabroeang*.

» 307 reg. 20 *Don Thomas Goegoe* lees *Don Thomas Goegoegoe*, aan wien Val. D. I B bl. 59 nog den inlandschen naam Mahonus geeft, terwijl hij daarentegen den kapitein-laut Don Juan Nauochos eenvoudig Noas noemt.

bl. 307 reg. 21 *St. Jaga* lees *St. Jago Manicape*, waarschijnlijk dezelfde, dien Valentijn ter aangehaalde plaats St. Jago Manompil noemt.

bl. 307 noot *Taumakko* lees *Tamakko*.

» 308 reg. 18 v. o. *meld* lees *meldt*.

» „ » 15 » » *van Lohia* lees *voor Lohia*.

» » » 11 » » *door werken* lees *doorwerken*.

» » » 7 » » *het Djatibosch*. Ook Valentijn vermeldt (D. I B bl. 87) dat de omstreek van Lohia rijk aan djati-boomen was.

bl. 308 reg. 7 v. o. *de negorij Terlucco ter reede van Lohia*. Dus staat in het origineel. De nieuwere kaarten plaatsen Toeloki op de westkust

van Boeton en dus tegenover Lohia, dat op de oostkust van Pantsjano ligt en onder het rijk Woena behoorde; op kaarten der 17de eeuw in het Rijksarchief vindt men Tirloki eveneens aan de oostzijde van Straat-Boeton.

bl. 309 reg. 10 v o. *orden* lees *orders*.

» 310 reg. 3 *Kajatibosch* is het *Djatibosch* van bl. 308. In de oude stukken, ja nog heden onder de zeevaarders, heet *djatihout* dikwijls *kajatenhout*, misschien eene zamentrekking van *kajoe-djati*, dat is *duurzaam hout;* ten minste Valentijn beweert (D III A bl. 219) dat *djati* in het Javaansch *duurzaam* beteekent.

bl. 310 reg. 16 v. o. *Speelman*. Deze admiraal sloot den 25 Juni 1667 een verdrag met Kaitsjili Pasumbatta, sultan van Boeton, waarbij deze de opperheerschappij van Ternate en de Compagnie erkende en beloofde, de nagelen uit te roeijen op de Toekanbesi-, Wangi-wangi- en andere eilanden onder zijn gebied; dit contract deelt Valentijn D. I. B. bl. 83—86 in zijn geheel mede.

bl. 310 reg. 9 v. o. *gingen weder naar boven*, namelijk naar de hoofdnegorij Bolio of Boeton, die volgens Val. D. I. B. bl. 82 op een moeijelijk te beklimmen berg lag.

bl. 311 Bijl. C. *Padoeka Siri*, een titel, die blijkens het bovengenoemde contract tusschen Speelman en den sultan van Boeton zoowel door dien vorst als door dien van Ternate gevoerd werd.

bl. 315 reg. 2 *schoot* lees *schoten*.

» 315 Bijlage XXX is geheel gelijkluidend met Bijl. XI, hetgeen bij het afdrukken aan onze aandacht ontsnapt is, even als aan die van Padtbrugge, welke tweemaal door verschillende brengers hetzelfde briefje ontving, maar het niettemin beide keeren in zijn journaal opnam.

bl. 316 reg. 13, 12 *Nov.* lees 12 *Oct.*

» 317 reg. 22 v. o. *noch te* lees *nochte*.

» 317 regel 4 v. o. Hier is voor *de Roomsche* het woord *dan* uitgevallen.

» 318 reg. 4 *order* lees *orde*.

» 319 noot 2 *bl.* 267 lees *bl.* 117.

» 320 reg. 14 *daar of* lees *daaraf*.

» 320 noot 4 *Rinoang* lees *Binoeang*.

» 321 reg. 3 *mogten* lees *mogte*.

» 322 reg. 4 *Schipper van der Wal nu over de Zuid van (naar) Java wederkeerende met het fluitje de Vliegende Swaen*. In dezen zin moet (*naar*) wegvallen. Tot toelichting strekke verder, dat van der Wal op deze terugreis een deel der Noordkust van Nieuw-Holland opnam, over welke reis en andere onbekende ontdekkingstogten onzer Nederlandsche zeevaarders naar Australië men vergelijke, hetgeen de heer Leupe daarover onlangs in de *Verhandelingen en berigten betreffende het zeewezen* heeft medegedeeld. De kaart, die van der Wal na deze opname van het Zuidland ontwierp, vindt men in de verzameling van het Rijksarchief.

bl. 322 reg. 17 v. o. *Oostereilanden van Java*, hiermede worden stellig de kleine Soenda-Eilanden bedoeld.

bl. 323 reg. 18 v. o. *van de post* lees *van den post*.

» » » 9 v. o. *op de Mindanao, daar de Spanjaarden uit verhuisd zijn*. Padtbrugge geeft hier in zijne onwetendheid eene onjuiste inlichting aan de Hooge Indische regeering. Eerst later vernam hij op den 7n December van den koning van Kandahr (vg. bl. 240), dat de Span-

jaarden wel hunnen vorigen post in diens land hadden opgebroken, maar tevens, dat zij zich op nieuw digter bij de Bogt van Boetoewan gevestigd hadden.

bl. 323 reg. 7 v. o. *hoek van Sarangani* lees *Hoek van Sarangane*, waaronder men blijkbaar de tegenover de eilanden Sarangani liggende Zuidpunt van Mindanao moet verstaan.

bl. 323 reg. 5 v. o. *Simoij* lees *Simoy*. Deze rivier, ook wel *Semoy* genaamd, valt benoorden de rivier van Mindanao in de straat tusschen Mindanao en het eiland Bongo.

bl. 323 noot 2 *het eiland Sarangani* beter *de eilanden Sarangani*, daar die naam, dikwijls ook Serengani gespeld, gewoonlijk wordt toegekend aan al de eilandjes tegenover de zuidpunt van Mindanao, twee grootere met een kleintje daartusschen. Daniel Ottens noemt de beide groote Serengany en Candigar of Madourongy (van Dijk, aang. werk bl. 253). Uit Candigar is misschien de naam Kandahr ontstaan, welks vorst vroeger over deze eilandjes in de Bocht van Boetoewan heerschte en, door den sultan van Mindanao verdreven, zich op Sangi vestigde.

bl. 324 reg. 7 v. o. *Hebbende* lees *, hebbende*.
» 324 » 4 v. o. *zouden* lees *zoude*.
» 326 » 2 *gaarnde* lees *gaande*.
» 327 » 1 v. o. *Pianty* lees *Piantay*.
» 328 » 10 v. o. *Makarassa* lees *Matarassa* of *Malarassa*.
» 328 » 3 v. o. *Tutandam* lees *Tatandam*.
» 333 » 1 v. o. *met* lees *niet*.
» 334 » 12 *Kapitein Gengam* is waarschijnlijk dezelfde, die onder den volgenden koning van Taboekan kapitein-laut was, bij Val. D. I B. bl. 48 en 50 Gingang heet en eigenlijk in de Bogt van Boetoewang te huis behoorde.

bl. 334 reg. 7 v. o. *Data* lees *Datoe*.
» 335 » 3 *Tontaeo* lees *Tontoeo*.
» 340 » 3 *Soeloe* lees *Soela*.

INHOUD.

